

n°

IOAN. FRANCISCI BVDDEI
THEOL. D. ET P. P. O.

THESES THEOLOGICAE
DE
ATHEISMO
ET
SVPERSTITIONE
VARIIS OBSERVATIONIBVS
ILLVSTRATAE
ET
IN VSVM RECITATIONVM
ACADEMICARVM
EDITAE.
SVAS QVOQVE OBSERVATIONES
ET
DISSERTATIONEM
CONTRA
ATHEOS
ADJECIT
HADRIANVS BVVRT.
V. D. M. Amstelodamensis.

LVGDVNI BATAVORVM,
Apud JOHANNEM LE MAIR,
MDCCLVII.

ILLVSTRISSIMO COMITI AC DOMINO

DOMINO

ERDMANNO

SACRI ROMANI IMPERII COMITI DE PROMNITZ, LIBERO DYNASTAE IN PLESSE, SORAV, TRIEBEL, NAVMBVRG ET KLITSCHDORFF, HEREDITARIO DOMINO IN HALBAV, KVNAV ET BVRE, RELIQVA,

DOMINO SVO LONGE GRATIOSISSIMO.

ILLVSTRISSIME COMES,

DOMINE GRATIOSISSIME,

Cum praeteriti temporis rationes in memoriam mihi reuoco, inter reliqua vitae, inter labores academicos maximam partem transactae, gesta, nihil quod iucundius mihi sit, aut maiori me voluptate perfundat, temere occurrit, quam quod TIBI quoque, DOMIME GRATIOSISSIME, visum fuerit, cum in academia Hallensi, litterarum studiis, magna cum laude, immo cum admiratione maxima eorum omnium, quibus paulo propius TE intueri, contingebat, incumberes, mea quoque institutione vti. Eam namque philosophiae partem, quae corrigere & emendare mentem, & ad praeclara quaeuis atque egregia instruere docet, a me TI-

BI

BI explicari tradiue voluisti; quae, vt nobilissima omnium, longeque praestantissima est, ita summam istam, in qua per prosapiam illustrissimam Deus TE collocauit, vel maxime decet fortunam. Neque promte tantum alacriterque eo tempore, quae tradebantur, capiebas, retinebasque firmiter, sed cum salutaribus insuper doctrinis, quas scriptura sacra continet, ad sublimia & coelestia nos erudiens, animum imbueres, indeque verae ac non fucatae pietatis semina menti generosissimae infigeres, fieri aliter non poterat, quin ista virtutis, qua inter omnes, quos nascendi conditio, generisque sublimitas, TIBI aequales fecit, emines, imago in TE exsplendesceret. In TVAS, enim vero, ILLVSTRISSIME COMES, excurrere laudes, animus non est. Etsi enim nihil, quam quod verissimum sit, dici posset, non magis tamen eos, qui hoc faciunt, TIBI placere scio, quam id eos decet, qui ad christianae doctrinae re-

 gu-

gulam, vitam ſuam moresque compo-
nere, ſuarum ducunt eſſe partium.
Summi potius benigniſſimique Numinis
gratiam atque fauorem ſingularem,
deuota mente celebramus, tam largiter
quod ſuas in TE contulerit dotes, vt
nihil TIBI prius, nihilque antiquius ſit,
quam mentem a ſeculi contagio puram
& illibatam ſeruare, amoremque erga
ſeruatorem noſtrum ſincerum non ver-
bis tantum, ſed factis demonſtrare,
omnia denique agere, quae ad diuini
Numinis gloriam propagandam ac am-
plificandam, facere aliquid videntur.
Ego vero, vt ob iſtam felicitatem
Tuam gaudio maximo perfundor, ita
& hoc nomine beatum me iudico,
quod meae qualiscunque inſtitutionis
adeo non fueris immemor, vt ſubinde
fauoris Tui ſummi, gratiaeque, docu-
mentum erga me extare volueris. Im-
mo cum nuper in noſtra vrbe praeſens
eſſes, non tantum facultatem TE adeun-
di, TECVMQVE colloquendi, benigniſſi-

me

me mihi concesſiſti, ſed verbis quoque longe humanisſimis TVVM ita erga me animum, TVAMque declaraſti voluntatem, vt meis nihil amplius addi posſe votis, cum laetus hilarisque a TE diſcederem, merito exiſtimarem. Hinc vero cum ſtudium in me ſentirem ſingulare, animum deuotum TIBI, obſequiumque demonſtrandi, eam, quae nunc ſe offert, eo minus praetermittere volui occaſionem, quo certior ſum, TE ILLVSTRISSIME COMES, hoc, quicquid eſt officii genus, ex ſincero quippe amore profectum, non aſpernaturum. In lucem namque nunc tandem prodit, quam iampridem molitus ſum, animoque volvi, commentatio mea, de atheismo & ſuperſtitione, in qua id operam dedi, vt veram regiamque ad ſalutem viam monſtrarem, quam euitatis duobus ſcopulis, impietate & ſuperſtitione, ad quorum alterutrum plerique mortalium naufragium faciunt, ingredi debent, qui ſuis rite conſultum rebus

cupiunt. Atheismi nimirum ſeu impietatis, dum ſolide, vt puto, deſtruxi fundamenta, chriſtianae ſimul religionis, quae ſola nos beatos reddit, & ab omni miſeria liberat, adſtruxi veritatem. Superſtitionem autem, alterum illud, nec minus noxium, dum reieci monſtrum, luculenter oſtendi, ritus, & ceremonias, & externa quaeuis, parum prodeſſe, niſi corde per fidem in Chriſtum a peccatorum ſordibus purgato, Deum colamus. Quae dum copioſius ediſſerui, de maximi momenti rebus, praecipuisque quibusdam ſacrae doctrinae capitibus, verba mihi facienda fuere. Quod quidem argumentum, vt haud dubio TIBI, DOMINE GRATIOSISSIME, longe erit gratiſſimum, ita, licet ipſa tractatio nihil eximii contineat, ſolum tamen efficeret, quo minus non prorſus indignus liber hicce cenſeri debeat, qui in TVVM prodeat conſpectum. Non ergo, quae TVA eſt

cle-

clementia & gratia singularis, aegre TE laturum confido, eum quod ILLVSTRISSIMO NOMINI TVO sacrum esse iusserim; immo qua omnes homines soles, ac me ipsum quoque haud semel accepisti, humanitate, & hunc libellum TE accepturum, prorsus mihi persuadeo; idque vt facias, ea qua decet animi obseruantia a TE peto atque contendo. Hoc vero si impetrauero, voti me damnatum censebo; qui, & quod mearum omnino partium esse existimo, praepotentem Deum nunquam venerari desinam, vt TE, ILLVSTRISSIME COMES, omni felicitatis genere auctum cumulate ac locupletatum, rebus mortalium, sed ad aeterna semper & immortalia adspirantem, quam diutissime interesse iubeat, tandemque cursu huius vitae ex voto peracto, in beatorum sedes translatum, coetui ob hostes seruatoris nostri fortiter diuictos, triumphanti, adiungat. Haec

voto-

votorum, haec precum summa est, quas nunquam non pro TVA salute fundet

TVVS

ILLVSTRISSIME COMES

DOMINE GRATIOSISSIME

deuotissimus subiectissimusque

Ienae die XXVIII Iulii M DCC XVI.

IO. FRANCISCVS BVDDEVS.

ADLO-

ADLOCVTIO AVCTORIS
AD
AVDITORES SVOS.

QVod academiae nostrae leges iubent, & res ipsa postulat, vt ad diuinarum litterarum intelligentiam sedulo & omni cura perducantur, qui docentium munere aliquando rite in ecclesia fungi cupiunt, id a me quoque haud perfunctorie hactenus obseruatum esse, nemini vestrum, iuuenes optimi, ignotum esse potest. Neque enim tantum in iis, quas priuato studio suscepi, recitationibus, id egi, vt ad veteris testamenti libros recte intelligendos viam vobis munirem, sed in publicis quoque, eandem operam in noui federis codicibus plerisque, non sine insigni, vt credo, quod ad plures inde redundauit, emolumento, collocaui. Primo enim cum ante vndecim, & quod excedit, annos, in hanc academiam concederem, *Ioannis*, apostoli & euangelistae sanctissimi, *euangelium* enarraui, ita quidem, vt nihil, quod difficile aut obscurum videri poterat, praetermitterem, cuncta vero ad fidei atque vitae vsum transferrem. Deinde *acta apostolorum* eadem

eadem ratione explicaui, & hisce *introductionem ad epistolas Paulinas* subieci, in qua & vitam resque gestas Pauli, & dicendi, quo vsus est, genus, occasionem praeterea & argumentum singularum, quae eum auctorem agnoscunt, epistolarum, edisserui, nec quidquam eorum, quae lucem paulo obscurius dictis affundere poterant, praetermisi. Tum vero *harmoniam* quatuor *euangelistarum* tradere aggressus sum, vt ipsa simul eorum verba commentario illustrarem. Quod quidem & arduum admodum, & ob amplitudinem difficile videbatur opus; sed per Dei tamen gratiam, propitiumque fauorem, suffragante auditorum constantia, animumque addente, & hoc feliciter ad finem perduxi. Iam animus erat, ad *acta* iterum *apostolorum*, & tum porro ad *epistolas*, tum Pauli, tum reliquorum apostolorum progredi, cum vestra, commilitones, vtilitas, nostrique seculi ratio suadebat, ab isto paulisper deflectere tramite, viamque mediam, quam homines inter atheismum & superstitionem tenere debeant, monstrare; eo vero cum defunctus labore essem, si vitam porro viresque Deus concederet, ad sacri codicis interpretationem redire.

Istius vero consilii non leues me habuisse rationes, vt ipsimet facile intelligitis, ita, ne praecipuae earum aut vos, aut quenquam alium

alium lateant, efficere, id quidem merum duco eſſe partium. Enimuero ſi quis noſtri ſeculi conditionem paulo accuratius contempletur, nihil aeque eccleſiae doctoribus neceſſarium eſſe ſtatim perſpiciet, quam vt ſerpens indies latius atheiſmi venenum deergant, & tela habeant in promtu, quibus monſtrum hoc conficere queant. Non equidem mihi perſuadeo, tantum eorum eſſe numerum, qui animum ad negandam diſerte Numinis exiſtentiam ſatis obfirmatum habent, quantum eum nonnulli faciunt; at opinionibus ad atheiſmum ducentibus ſcatere orbem, qui chriſtianus vocatur, quibus ſi vel maxime ad ſupremum ſtultitiae gradum non perducantur, quod tamen aliquando fieri poteſt, a recto tamen & genuino ſalutis tramite abducti, aeternam perniciem ſibi attrahant, negari nequit. Sane id haud difficulter eiusmodi opinionibus, quae ſub ſpecioſa libertatis ſentiendi forma multis abblandiuntur, nec pauciores decipiunt, infernalis obtinet genius, vt, ſi non Numinis extinguere ſenſum omnem, quamuis fruſtra & irrito conatu, annitantur, dogmata tamen iſta, quibus omnis religio Numinisque cultus, ceu fulcris innititur, in dubium vocantes, aut pro non ſatis certis reputantes, tepidi in cultu diuino fiant, hinc cupiditatibus prauis laxent habe-

nas,

nas, & ita tandem agantur in praeceps. Cumque vera religio hominibus quandoque vel hoc nomine molesta admodum videatur, quod prauis cupiditatibus frenum iniiciat, legumque diuinarum proteruis contemtoribus incutiat terrorem, mirum non est, pronis hinc inde auribus excipi opiniones ad securitatem carnalem ducentes, impunitatemque agendi quidlibet, vt miseri quidem isti sibi persuadent, concedentes, simulque a metu, quo tantopere excruciabantur, eos liberantes. Vtinam vero inter ipsos sapientiae & litterarum alumnos, qui in scholis & academiis educantur, non reperiantur, qui eodem morbo laborantes, eadem quoque opus habeant medicina! Reperiri vero experientia docet, eoque dolendum magis, quo grauiora ab eiusmodi hominibus, nisi tempestiue in rectam viam reducantur, & ecclesiae & reipublicae imminent pericula. Quodsi etiam initio forte pauci sint, qui eo vsque progrediantur, mox tamen commercio suo venenum istud latius diffundunt, pluresque in partes trahunt, damnumque societatibus litteratis adferunt, simulque orbi vniuerso, quod non temere resarciri queat. Hic, qui doctores academicos rem superuacaneam agere putant, si foeditatem atheismi demonstrent, & impietatis istius fundamenta euertant penitus, & semina eius, quae hinc inde

inde ſparſa ſunt, ex animis tenerrimis iuuenum euellere & eradicare annianttur, nae! eos, quodnam veri doctoris officium ſit, ignorare prorſus oportet.

Sed eſto, non dari in ſcholis & academiis, quorum animos venenum iſtud adflauerit, (quanquam optandam magis, quam ſperandam hanc felicitatem exiſtimem,) praemuniendi tamen ſunt iuuenum animi, ne ex academiis diſcedentes, & peregrina, quod haud raro fieri ſolet, ora luſtrantes, hominibusque nullius religionis, admixti, impiis, qui in colloquiis & commerciis quotidianis ſpargi ſolent, erroribus locum relinquant, ſeque exemplis in deuia quaeuis ac praecipitia abripi patiantur. Accedit denique ad haec omnia, quod illi, qui in academiis inſtituuntur, publicis aliquando praefecti muneribus, inter eos, quos ceu gregem ſibi concreditum paſcere debent, homines varios, non vno morbi genere laborantes, & hacce quoque atheiſmi peſte infectos, deprehendant; quos vt ad ſanam eo rectius reuocent mentem, rationes profecto, quibus erroris conuinci poſſint, & quo pacto argumenta, quibus propugnare impia dogmata ſolent, infringere & labefactare debeant, ignorare eos non decet.

Haec vero omnia & quae reliqua ſunt eiusdem generis, ſi rite ponderaueritis, vos mecum conſenſuros exiſtimo,

mo, non negligendas esse in recitationibus academicis, nec perfunctorie tractandas eas quaestiones, quibus atheismus prosternitur, & errores cum eo connexi solide refutantur. Attingi sane quaedam huius generis, in compendiis & systematibus theologicis, iisque recitationibus, quibus aut thetica aut polemica theologia explicatur, solent. Sed in tanta rerum, quas haec complectitur, grauissimarum multitudine, fieri vix potest, vt vnicum hocce de atheismo, dogmatibusque cum eo connexis, caput, tam operose, tamque prolixe tractetur, prout & rei dignitas grauitasque, & lectorum aut auditorum vtilitas, aut nostri seculi conditio, id requirit. Accedit, quod plerique, reuelatae theologiae fundamenta tradentes, ea, quae ad naturalem spectant, adeoque & doctrinam de existentia Dei iam supponant; & hactenus quidem non sine ratione, quod absonum esset, si ad reliqua dogmata, quae de voluntate & operibus diuinis nos erudiunt, haurienda, accederent, qui aut ignorarent, Deum esse; aut hac de re dubitarent, vel omnino praefracte negarent. Soleo quidem & ipse, vti plerisque vestrum notum est, quoties theticam polemicamque theologiam vobis trado, ea, quae ad atheismum & dogmata connexa pertinent, haud indiligenter explicare; lubens tamen fateor, multa me semper ob rerum

rum

rum aliarum copiam temporisque penuriam, praetermittere, quae tamen vobis ſcitu & vtilia & neceſſaria eſſe exiſtimo. Quod cum ſaepius mecum voluerem, in eam tandem ingreſſus ſum ſententiam, non rectius rebus veſtris me conſulere poſſe, quam ſi aliquando in publicis recitationibus hoc argumentum ex inſtituto, & prout eius dignitas grauitasque poſtulat, pertractarem. Vt autem eo commodius hoc fieret, vosque labore nimis multa calamo excipiendi ſubleuarem, praecipua huius tractationis capita theſibus ſuccinctis comprehenſa, & variis obſervationibus illuſtrata, typis tradere mecum conſtitui, quas etiam nunc publicae luci expoſitas videtis. Librorum ſane, quibus atheismus refutatur & proſternitur penitus, haud exiguus eſt numerus; in quorum etiam praecipuis nec robur, aut neruum argumentorum, quibus veritas adſtruitur, nec ingenii acumen, in nebulis illis dispellendis, quas luci clariſſimae offendit impius error, nec reliqua, quae ad cauſam hanc perorandam faciunt, requiras. Praeterquam vero, quod de omnibus hoc dici nequeat, inter eos etiam, qui ſuum in hoc genere locum tuentur, nullum, qui meo prorſus accommodatus eſſet inſtituto, inuenire potui. Animus nimirum erat, vno velut, ſed ſuccincto, ſyſtemate, omnia, quae de hoc

argumento dici poterant, complecti, & dogmata cum atheismo connexa, sed diuersa tamen ab eo, rite quidem discernere, nec tamen praetermittere; cumprimis etiam controuersias recentissimas huc spectantes simul attingere. Qua quidem ratione qui argumentum hocce pertractauerit, mihi nemo innotuit. Quamobrem, vt neutiquam tam mihi suffenus sum, vt praestantius, aut subtilius quid a me adferri posse existimem; quam iam ab iis adlatum est, qui magna cum ingenii aut doctrinae laude in hocce argumento sunt versati; ita aequos tamen atque cordatos rerum existimatores id mihi daturos, mihi persuadeo, non prorsus superuacaneum laborem censendum, illis saltem eum inseruire, qui sanit iustisque principiis imbuendi sunt, quibus eos insistere decet, qui aliquando rite prodire in aciem contra diuinae veritatis hostes, & feliciter contra eos pugnare cupiunt.

Eam praetera secutus sum tractandi rationem, quam res ipsa postulabat; quaeue, vt naturalis, minimeque coacta est, ita ne aut superfluis laboraret, aut necessaria deessent, operam dedi. Dum vero celebrem quaestionem, an dentur athei? primo statim loco attigi, historiam atheismi paulo plenius pertexere, deque iis, qui aut vero, aut falso, atheismi accusati sunt, verba facere operae duxi

duxi pretium. Nec enim ſine ratione, aut cauſa grauiſſima, hoc a me factum exiſtimo. Primo namque eos, quos ceu hoſtes aggredi animus eſt, paulo accuratius noſſe, admodum conducit; quemadmodum & quo quisque habendus loco ſit, nos ſcire oportet, vt aciem rite inſtruamus, neue Andabatarum pugnemus more. Sane non tantum ſe ipſos, ſed ſaepe etiam cauſam, quam defendendam ſuſceperunt, aliorum ludibrio exponunt, qui magnos contra atheismum clamores tollunt, & ipſi tamen, quinam athei ſint, aut quid doceant, neſciunt; aut viros omnino innocentes in atheorum numerum referunt. Praeterea, dum de iis, qui iure atheismi accuſantur, expoſui, ſimul operam dedi, vt integrum illorum ſyſtema paucis & in compendio exhiberem. Ita enim cuncta atheorum fundamenta in apricum produxi, eo facilius deinceps euertenda & ſimul eorum fraudes detexi. Occaſio hinc mihi ſimul ſuppeditata eſt, de Graecorum philoſophis mentem meam aperiendi, eorundemque ediſſerendi ſententiam; quam eo minus praetermittere viſum fuit, quod videam, viros doctiſſimos hac in re laborare, nec vsque quaque inter ſe conſentire. PETRVS namque BAELIVS ita cenſuit, & ſubinde operoſe docuit, veterum philoſophorum, ſi non omnium, certe plerorumque

ſyſtemata aut prorſus cum Spinozismo conſentire, aut ad eum ducere, adeoque eos in atheorum referendos eſſe numerum. Quae cum in plurimis, minime contemnendis rationibus mihi niti videretur ſententia, eandem propugnare non dubitaui, in diſſertatione de *Spinozismo ante Spinozam*, quae in *analectis hiſtoriae philoſophicae* recuſa proſtat. Nec alios quoque viros ingenio & doctrina florentes ab ea alienos eſſe, notum eſt. Fuerunt tamen rurſus, quibus durum nimis viſum, tot philoſophos, eos praeſertim, quorum tanta inter ipſos chriſtianos fuit, aut adhuc eſt, auctoritas, atheorum ordini adſcribere, vnde illorum in ſe ſuſcipere patrocinium non dubitarunt. Fecit id cumprimis peculiari eaque elegantiſſima diſertatione de *atheismi falſo ſuspectis*, vir doctiſſimus, & cuius ſingularia in rem litterariam merita nemo ignorat, IOANNES CHRISTOPHORVS WOLFIVS, gymnaſii, quod Hamburgi floret, profeſſor longe digniſſimus, celeberrimusque; quem & lucem ſubinde ſingularem argumento huic adfudiſſe, non temere quis inficiatus fuerit. Pro illorum equidem rurſus ſententia, qui antiquis philoſophis atheismi crimen impingunt, IO. HENRICVM FOPPIVM, virum clariſſimum, in aciem prodiiſſe, & duas iam diſſertationes, de *atheismo philoſophorum gentilium celebriorum*, reliqua-

liquarum, quas pollicitus est, prodromos, in lucem emisisse, accepi; nec tamen ipsas istas dissertationes videre mihi contigit. Sed pro defensione rursus philosophorum dissertatio de *gentilium philosophis, atheismi falso suspectis*, Bremae hoc ipso anno M DCC XVI sub praesidio viri clarissimi, doctissimique, IACOBI HASAEI, moralis philosophiae in Bremensium athenaeo professoris celeberrimi, lucem adspexit publicam. Quae quidem praestantium doctissimorumque virorum erudita, sed amica certamina, cum mihi occasionem de re ista iterum cogitandi praeberent, mox deprehendi, facillime cuncta expediri, & quae se offerre videntur, difficultates superari posse, si modo diuersi atheismi gradus rite obseruentur, & a se inuicem discernantur. Idque in hac ipsa a me ostensum est commentatione, vbi statim ab initio monui, posse duas atheorum classes constitui, ad quarum vnam qui referuntur, *athei primi ordinis*, dicantur, qui ad alteram, *secundi ordinis*. Prioris generis illi sunt, qui aut diserte & citra ambages, se nullum Deum credere, profitentur, aut systematis sui, ex quo hoc directe fluit, consequentias rite perspectas cognitasque habent. Posterioris generis illi sunt, qui eiusmodi philosophiae systema constituunt, quod, si non directe, saltem per consequen-

 tiam

tiam quandam, aut a creatione ac gubernatione mundi Deum remouet, aut eum omni libertate priuat, vel omnino cum natura ipsa confundit, adeoque reuera Deum prorsus tollit, etsi ipsi systematis istius auctores consequentias istas forte non videant, aut etiam non admittant. Epicuraeos, ceterosque, qui diserte prouidentiam Dei impugnabant, vel etiam palam, Deum esse, negabant, quorum nonnullos in ipsa tractatione commemoraui, inter primi ordinis atheos referendos esse, nemo negauerit. Aristotelem, Stoicos, aliosque, qui Deum cum materia arctissimo vinculo colligantes, omni libertate priuabant, vel omnino cum materia confundebant, cum ea, quae ex hac sententia fluebant, non satis perspexisse videantur, ad secundi ordinis atheos retulerim. Non aeque Benedictum de Spinoza, qui quidem omnia, quae ex systemate eius sequi poterant, accuratissime perspecta & explorara habuit, & data opera, summaque & calliditate & malitia, cuncta ita instruxit, vt non alius, quam natura ipsa, Deus admitteretur, primum ideo praecipuumque locum inter atheorum pessimos merito sibi vindicans. Atque haec si obseruentur, primo quidem auctoritati & dignitati veterum philosophorum, quos ob ingenium & eruditionem merito maximi facimus, ita consule-

letur, vt veritati ſimul locus relinquatur, nec alia iſtis tribuatur ſententia, quam reuera habuerunt, nec, quae inde per pronam conſequentiam fluunt, diſſimulentur. Deinde, ipſimet ſecum philoſophi praeſtantiſſimi haud difficulter conciliabuntur, qui interdum tam praeclare de Deo rebusque diuinis, de virtute, de ratione colendi Deum, loquuntur, vt rectam eos de his omnibus tenuiſſe ſententiam, vel iure iurando confirmares; alibi rurſus eiusmodi principia ponunt, quae priora effata euertunt penitus, & aut directe aut per ambages ad atheismum, hoc eſt ſummam & impietatem & ſtultitiam ducunt. Inſita nimirum illa & tam alte cordibus mortalium infixa ſummi Numinis notitia, ſubinde vim ſuam in illorum animis ſeſe exerebat, vnde effata iſta praeclara & veritati teſtimonium perhibentia. Dum vero rurſus rerum omnium inueſtigare principia, & rationis, imbecillitatis eius immemores, ambitu cuncta complecti volebant, in praecipitia varia dati, talia aſſerebant, quae in ſupremum Numen erant iniuria. Quod ipſum miſerrimam gentilium, immo eorum omnium, qui reuelationis lumine ſunt deſtituti, conditionem, reuocare nobis in memoriam debet, vt noſtram rite inde aeſtimare, gratoque agnoſcere diſcamus animo, felicitatem. Sibi ipſis enim contra-

dicentes, & pugnantia fecum afferentes, oftendebant fatis, fe nihil, cui firmo inniterentur talo, inueniffe. Idque cum praeftantiffimis philofophorum contigerit, quid de reliquis, qui ingenii acumine his multum cedebant, dicemus? Atheis denique hac ratione promte obuiam iri poteft, ne, quod cupiunt, philofophorum iftorum exemplum in rem fuam vertentes, inde, quod caufae fuae faueat, capiant. Pofitum namque eiusmodi hominibus in more eft, vt mox omnes ab atheismi fufpicione liberando, alios in eam inducant opinionem, nullos omnino dari atheos, vt eo facilius impietatis & ipfi euitent fufpicionem; mox atheorum vltra modum numerum augeant, vt & multitudine & auctoritate eorum, quos fecum facere aut iactitant, aut tacite fubinnuunt, alios eo facilius in partes fuas pertrahant. Sed vt neutro aliquid efficiant modo, facile caueri poteft, modo hic recta mediaque incedamus via, quod & in ipfa a me factum tractatione exiftimo. Quaedam enim atheorum cum in aprico pofita fint exempla, vt exceptionem non admittant, fe ipfum traducet turpiter, qui nullos dari atheos afferuerit. Cum vero rurfus & illud demonftratum fit, multis perperam atheismi crimen obiectum, numerus eorum, qui in huncce cenfum referuntur, infigniter imminuetur. Ad philofo-

phos

phos autem quod attinet, licet nonnulli atheis primi ordinis annumerari queant, pauci tamen illi ſunt, & ſuo exemplo demonſtrant, praeſtantiſſima etiam ingenia, ſi caute non incedant, ruere in praecipitia, & ad abſona quaeuis prolabi poſſe; plerique tamen, ſi atheismi accuſandi ſint, athei ſaltem ſecundi ordinis erunt, hoc eſt, qui directe Numinis exiſtentiam non negant, nec manifeſtiſſimam illam veritatem, quae omnium animis tam firmiter inhaeret, impugnant; talia autem cum doceant, ex quibus atheismus ſequitur, inde id prouenit, quod falſas erroneasque de Deo habeant opiniones, & mentis quadam coecitate laborent, qua impediti, nec omnes ſyſtematis ſui conſecutiones peruident, nec quod ſecum pugnantia quandoque proferant, animaduertunt.

Expedita hunc in modum quaeſtione, an dentur athei? quid & quotuplex atheismus ſit, ediſſero, ſimulque fundamenta cuiusque atheismi ſpeciei indico, deinceps *cap. VI.* euertenda penitus atque deſtruenda. Dogmatici nimirum atheismi, quem a ſceptico rite diſcerno, quatuor conſtitui poſſe claſſes, oſtendo, vt alius ſit Epicuraeus, Stoicus alius, alius Ariſtotelicus, & Eleaticus denique alius, quem recentiori aetate Benedictus de Spinoza reſtaurauit. Ad vnam

enim ex hisce classibus atheorum deliria vt referantur, necesse est, nisi ipsimet, se desipere prorsus, nullamque impietatis suae adferre rationem posse, fateri velint. Cum vero luculenter ostensum sit, quodcunque ex hisce systematibus ab atheis assumatur, id aut collabascere sua sponte, aut ad euertendam potius, quam stabiliendam illorum impietatem aptius esse, sequitur inde, ineptam stolidamque istorum hominum esse impietatem, omni quippe fundamento destitutam. Cum hominibus, qui brutorum instar viuunt, & quam phaenomenorum, quae in hoc rerum vniuerso quotidie se offerunt, rationem reddant, parum sunt soliciti, nobis nunc res non est, quippe qui nec hominum nomine digni sunt, sed cum iis, qui philosophorum sibi vindicant nomen, adeoque, si istud tueri volunt, eiusmodi eligere systema debent, per quod vniuersi huius phaenomena rite explicare queant. Quodsi nullum inueniant, quod cum illorum consistere errore possit, explicandisque naturae phaenomenis, si Deus orbis conditor inde remoueatur, sufficiat, victos tandem eos dare manus, si modo a pertinacia sua hoc impetrare queant, necesse est. Quae vt expeditissima atheos conuincendi mihi videtur ratio, ita, an ab alio eo modo, quo id a me factum, adhibita sit, mihi quidem ignotum

tum esse, libere profiteor. Nec id sine ratione a me factum puto, quod dogmata cum atheismo coniuncta, aut ad eum ducentia, ab ipso atheismo discreuerim. Cum enim nihil solemnius sit, quam vt atheismi postulentur, qui eiusmodi dogmata fouent, aliis rursus quouis modo repugnantibus, negantibusque, atheismi statim reos esse, qui talia asserunt; tutissima rectissimaque mihi via visa est, ab atheismo equidem in se spectato ista discernere, simul tamen, quam arcto cum eo connexa sint vinculo, ostendere. Quemadmodum autem *cap. III.* de auctoribus & fundamentis istorum dogmatum disserui, ita *cap. VII.* eadem ex instituto confutaui. Vt autem *cap. IV.* de causis, proprietatibus & effectibus atheismi quaedam subiungerem, & res ipsa postulauit, & eo etiam lubentius feci, quo controuersias quasdam, quae nostra aetate agitantur, attingendi mihi suppeditaretur occasio, an e. gr. atheus vir honestus, virtutique deditus, esse queat? maiusne ab atheismo, an a superstitione, reipublicae immineat periculum? & quae reliqua sunt eiusdem generis. In probanda Numinis existentia, quod praecipuum causae momentum est, cui *cap. V.* destinatum, ita versatus sum, vt argumentis non inusitatis quidem, solidis tamen, perspicuis, & ad omnium captum accommodatis,

datis, vterer. Qui enim ingenii ostentandi causa a via recepta discedunt, hoc demum obtinent, vt causam optimam pessime agentes, atheis vel inuiti, si modo non interdum data opera, victoriam tradant. Plenissime autem persuasus sum, rationes hasce ita comparatas esse, vt non possint non quemlibet in veritatis consensum pertrahere, nisi ad neganda manifestissima quaeque animum obfirmauerit ipse.

Cum atheismi refutatione quod doctrinam de superstitione coniunxerim, id non sine causis grauissimis a me factum, quilibet paulo accuratius rem omnem pensitans, intelliget. Primo namque ob ipsorum hoc factum est atheorum fallaciam, qui religionem cum superstitione data opera confundentes, contra hanc ita disputant, vt illam simul euertant, caliginem ita imperitorum hominum animis offundentes. Ostendendum itaque fuit, quid superstitio sit, vt omnes maximum illud, quod inter eam & religionem intercedit, discrimen intelligentes, fraudes istas atque fallacias hominum impiorum eo facilius euitare possint. Deinde plerisque mortalium contingit, vt alterum extremum, quod impietatis est, declinaturi, in alterum, quod superstitionis est, incidant. Certe longe plures superstitionis morbo laborare, quam atheismi, negare nequit; a quo & in-

terdum

terdum eo difficilius liberari possunt, quo speciosior est religionis, quo superstitio haud raro tegitur, titulus. Non minus tamen noxia est, immo pro quadam animorum peste habenda; vt in ea, aeque ac impietate eradicanda, & ex animis mortalium euellenda, cordatis ecclesiae doctoribus elaborandum esse existimem. Ita namque etiam vera & regia ad veritatem ac salutem panditur via, quam religio, purusque ac genuinus Numinis cultus, medium inter superstionem & impietatem locum tenens, exhibet. Nullam etiam hac ratione aliis conquerendi dabimus occasionem, quod aliquando factum memini, ac si theologi contra atheos equidem disputent, at de superstitione ex animis hominum euellenda parum sint solliciti.

Vltimo loco & hoc addere operae fuerit pretium, nonnulla, quae in scriptis meis philosophicis breuius aut obscurius, quam vt statim ab omnibus intelligi possint, dicta erant, data hic commoda occasione, luculentius explicata esse, vt recte adeo facturi sint, qui hancce commentationem scriptis meis philosophicis ceu *supplementum aliquod* sint adiuncturi. Multa namque etiam ad historiam philosophicam, cuius synopsin philosophia instrumentalis continet, itemque ad philosophiam theoreticam spectantia, longe

longe copioſius hic, quam in *elementis* a me editis pertractantur, ne dicam, quod fructus praecipuus philoſophiae, maxime theoreticae, qui eſt creatoris ex operibus creationis agnitio, hic luculentiſſime exhibeatur, & oculis ſubiiciatur. Quae autem adhuc addi poterant, ea recitationibus publicis, quibus huncce libellum explicare animus eſt, reſeruaui. Hisce vero vt non tantum frequentes interſitis, ſed animum quoque attentum, qualem rei dignitas & argumenti grauitas poſtulat, vobiscum adferatis, id quidem eſt, quod a vobis precibus meis contendo. Deum, quod ſupereſt, ſupplex veneror, vt tum ad vos, optimi iuuenes, tum ad alios quoque lectores fructus vberrimus, ampliſſimusque, ex qualicunque labore hocce redundet, vt, qui in errore conſtituti ſint, ab eo liberati in rectum tramitem reducantur, qui autem veritatem agnouerunt, in ea confirmentur corroborenturue, & ad vitam ſimul doctrinae veritatis conſentaneam, moresque chriſtiano homine dignos induendos, perducantur. Ienae die XXV. Iulii anno MDCCXVI.

LECTORI

LECTORI OPTIMO
S. P. D.
HADRIANUS BUURT.

cce Tibi Cel. BUDDEI de *Atheismo* & *superstitione* lucubrationem. Nihil esse utilius, immo & magis necessarium, hac præsertim tempestate, quam rabidis hisce Humani generis pestibus, ita ut decet, obviam ire, & res ipsa, & Auctoris ad suos Auditores allocutio satis superque declarant. Ipse vero hoc negotium ita obiit, ut omnium applausum summó obtinuerit jure. Idcirco, cum Librarius noster suis sumptibus aliquid excudi ambiret, ac opem meam imploraret: ipsi indicavi, BUDDEI *Theses* apud nos in tabernis librariis desiderari; & (quo casu fere nescio) me observa-

ſervationes non nullas & diſſertationem quandam adjecturum, ſimul annui. Noſter autem cum omni contentione rem urgeret, & fidem ego fallere nollem: ſtatim manum operi admovi, & dum Liber prælo ſubjiceretur, in eas adornavi obſervationes. Rumore quidem perceperam Celeb. WALCHIUM, huncce ſoceri ſui laborem in linguam Germanicam tranſtuliſſe, ac iſti verſioni nonnulla quoque adjeciſſe: eam tamen mihi comparare non potui; neque, ut procraſtinarem, concedebat Noſtri continua efflagitatio. Hæc Te non ignorare meorum intererat. Ut nimirum, (de quo certus ſum) ſi qua minus accurate dicta ſint, aut nævi quidam irrepſerint, eo majori jure veniam rogare poſſem. Sin vero in eo me peccaſſe putes, quod ſcribendo non aſſuetus, inter tot, quibus impeditus ſum, occupationes, opus arduum

tam

tam brevi tempore absolvendum in me susceperim: non habeo, quod reponam; nisi quod fidem debuerim servare. Cum tamen eo titulo omnino excusari non possim: supplicium deprecari præstat; præsertim cum a Tua humanitate me delicti gratiam impetraturum, neutiquam diffidam. Spero quoque, si non omnia, pauca tamen Tibi non ingrata fore. Quæ Doctissimus Auctor scripserat, *illustrare*, &c, ubi res postulabat, novis argumentis *stabilire*; meum in hisce obseruatiunculis fuit propositum. Quoniam autem per temporis angustias prolixiorem esse non licuerit: alios indicavi, qui ea, quæ nos breviter tantum perstringimus, uberius explicarunt. Cæterum nihil mihi fuit antiquius, quam ut me assiduum Veritatis cultorem, ac a partium studio alienissimum præstarem. Quid sentiam, libere qui-

dem dixi; immo cum ab Auctore dissentirem, illius opinionem, ubi necesse videretur, evertere molitus sum: nemini tamen de industria contumeliam feci, ac omni virium contentione in id incubui, ut rationibus duntaxat pugnarem. Operam quoque dedi, ut meæ annotationes suo quæque loco legerentur; &, quantum in me fuit, ea tantum, quæ ad rem facerent, BUDDEO adjeci. Propositum vero meum num aliquatenus assecutus sim, is optime dijudicabit, qui omnia scopo metiri edoctus, attente cuncta perlegisse operæ duxerit pretium. Mea hoc signo † signari curavi; reliqua ab ipso Auctore sunt profecta. Cum folia typis jam descripta fuerint, priusquam ad me transmitterentur; fieri non potuit, quin sphalmata quædam hinc inde irreperent. Præcipua tamen, quæ obiter legenti occurrerunt, in

in erratorum indice emendata videbis: inter quæ nonnulla, pauca licet, conſpiciuntur, quæ meæ incogitantiæ accepta eſſe referenda, ingenue confiteor. Jam nimium prolixus ipſe mihi videor; finem ergo hiſce imponam, poſtquam Te monuero, quendam ex amicis meis, virum humaniſſimum & litteratum, curam indicis, ſingulari benevolentia, in ſe ſuſcepiſſe, cui idcirco me plurimum debere, lubens agnoſco. Faxit autem Deus T. O. M. ut conatus mei non nihil conferant, ad impietatem, una cum ſuperſtitione penitus profligandam! dabam in pago Beek, prope Neomagum. A. MDCCXXXVII. 6. Kalend. Maji.

Q. D. B. V.

CAP. I.

AN DENTVR ATHEI?

VBI ET HISTORIA ATHEISMI SVCCINCTE TRADITVR, ET AB EIVS SVSPICIONE VIRI QVIDAM INNOCENTES LIBERANTVR.

Σύνοψις.

Atheos dari, experientia & historia docet, §. *I.*

Iam ante diluuium quosdam fuisse atheos, probabile est, §. *II.*

Post diluuium superstitio inualuit, cui, vt & atheismo, apposita fuit religio Israëlitarum; Mosen fuisse pantheistam, execrabilis est calumnia, §. *III.*

Inter Israëlitas quosdam fuisse atheos, dubitari nequit, §. *IV.*

Salomoni tamen aut prophetis, non nisi per turpissimam calumniam atheismus tribuitur, §. *V.*

Recentiorum kabbalistarum impia dogmata, ex veteri & genuina Israëlitarum doctrina, neutiquam sunt deriuanda, §. *VI.*

De Zabiorum seu Sabaeorum atheismo nihil certi adfirmari potest, §. *VII.*

Orpheus an pantheista? §. *IX.*

Poëtae Graecorum super-

§. I.

ETsi Deum esse tam manifestum sit, vt nemo nisi reluctante animo hoc negare queat; fuisse tamen subinde homines, qui sibi ipsis velut vim inferendo, eo vsque progressi sunt, vt hoc diserte in dubium vocarent, idque aliquando aperte profiterentur, * aut talia docuerunt, ex quibus Deum non esse directe sequitur, ** experientia docet, rerumque gestarum annales veteres ac recentiores, nos nulla ratione dubitare sinunt. ***.

* Fuerunt, qui omnino dubitarent, an athei theoretici & proprie sic dicti, dentur? Immo, non dari, nonnulli sibi persuaserunt. Quod si de illis intelligatur, qui nullum vnquam Numinis sensum habuerunt, nec vnquam reluctantis animi vim experti sunt, praesertim si non omni de Deo rebusque diuinis informatione fuere destituti, rectissime se ha-

bet. Eoque ſenſu admittenda, quae hac de re diſputat GISBERTVS VOETIVS, *diſputat. de atheismo, disputation. ſelectar. part. I. pag.* 143. 144. Fuiſſe autem homines, qui conſcientiae dictamen quouis modo ſupprimere allaborarunt, & ad veritatem maniſeſtiſſimam impugnandam animum obfirmarunt, hinc &, ſaltem ad tempus, teſtimonium conſcientiae ſuffocarunt, cum experientia hoc doceat, nulla negari ratione poteſt.

** Cum vox † *atheus*, diuerſimode ſumatur, & diuerſa etiam dentur atheorum genera; hic tamen eam proprie accipimus, prout primo eos, qui aperte & citra ambages Deum eſſe negant, deinde eos, qui talia docent, quibus directe natura & exiſtentia Numinis euertitur, denotat. Illos *primi ordinis* atheos, hos *ſecundi*, dixeris. Vtrique nobis in hocce capite, in cenſum veniunt.

† Vocabulum ἄθεος jam diu ante C.N. in uſu fuit neque tantum is dictus eſt Atheus, qui exiſtentiam Deorum negabat: Verum etiam qui aliis, quam Græcorum Diis, erat addictus; immo impium quoque, hac voce a Scriptoribus inſigniri tralatitium eſt. v. præter Lexica WOLFII *curas Philol. ad Eph.* 2. 12. REIMMANN. *Hiſt. Ath. ſect.* 1. C. I §. I. de Synonymo ἐναντίος τοῖς θεοῖς &c. v: eundem §. 3.

*** Patebit hoc ex mox dicendis, vbi atheorum vtriusque ordinis exempla adferemus, ſed ea ratione, vt ab atheis veris falſo ſuſpectos diſcernamus. Caute nimirum hac in re verſandum. Qui enim atheos vere tales excuſant, hoc agere videntur, vt ſecuritatem, impunitatemque iis, qui eorum veſtigia premunt, concilient, inducendo homines in eam opinionem, fruſtra aliquem atheismi accuſari, cum nulli dentur athei. Rurſus tamen, qui viros innocentes in atheorum numerum referunt, non tantum magnam illis inferunt iniuriam, ſed ipſis atheis rem minime ingratam faciunt, cum illis honorificum valde ſit, & ad decipiendos incautos plurimum faciat, ſi viri ingenio & doctrina praeſtantiſſimi, vel inui-

inuiti in illorum societatem pertrahantur. Laudanda itaque illorum opera, qui hanc calumniam a viris recte sentientibus depellunt, quod peculiari, eaque erudita dissertatione *de atheismi falso suspectis* fecit vir clarissimus, IO. CHRISTOPHORVS WOLFIVS.

§. II.

Qui ante diluuium in omne se dederunt flagitiorum genus, & hac ratione vltimam orbi primo attraxere perniciem, vita moribusque, nullo se Numinis metu ductos, satis superque testati sunt. Vix autem dubitare licet, quin & nonnulli eo vsque insaniae progressi sint, vt nullum se credere Deum ore profiterentur. *

* Primi orbis incolas ad atheismum fuisse pronos, & res ipsa docet, & recte obseruavit IO. DE HISPANIA, in *annotationibus ad decalogi praeceptum I. operum*, quae lingua germanica prodierunt, *pag.* 107. Contrarium ex *Genes IV.* 25. euinci non posse, iam demonstratum est in *histor. ecclesiast. vet. test. period. I sect. I. ad §. XXXVI & XXXVIII. pag.* 155 & 159. Legenda &, quae de atheismo hominum ante-diluuianorum copiose disserit ANTONIVS REISERVS, in *dissertat. epistolari ad Theophilum Spizelium, de origine, progressu, & incremento antitheismi seu atheismi*, qui & speciatim *pag.* 26. Cainum primum atheum fuisse existimat. Quod de atheismo theoretico vix probabitur; etsi hominem impium & fratricidam fuisse, satis constet. † Colloquium inter Cainum & Abelem, quod in targum Hierosolymitano legitur, eo minus hoc euincet, quia ex zelo pharisaico contra Sadducaeos istud confictum esse, constat, ideoque & ceu spurium merito a viris doctis reiicitur. Obseruare ὡς ἐν παρόδῳ iuuabit, eundem virum doctum ANTONIVM REISERVM, aliosque, voce athei, in latiori subinde signi-

ficatione vti, multosque ideo inter atheos referre, qui accurate loquendo, inter eos non sunt collocandi.

† *Sura* 5. *vs.* 33. *& seqq.* colloquium Cainum inter & Habelem itidem memoratur. confer MARACC: ibidem. Certum est, hæc omnia esse fabulosa, a judaico ingenio conficta, licet fabulam auxerint Moslemi.

§. III.

Vt autem homines facile ab vno extremo ad alterum procurrunt, ita post diluuium superstitio & idololatria vniuersum fere orbem occupavit. In Abrahami vero posteritate, cumprimis in gente Israelitica, vera conseruata & propagata est religio, atheismo aeque ac superstitioni opposita. Quam cum in scriptis Mosaicis deprehendere luculenter liceat, nihil aliud agunt, quam vt summam stultitiam cum maxima improbitate coniunctam prodant, qui Mosen in Pantheistarum referre numerum non erubescunt. *

* Hoc tamen citra ambages IOAN. TOLANDVS asseruit, atheorum, quos nostra aetas tulit, facile impudentissimus, in *originibus iudaicis*, eius *adesidaemoni* additis, *pag.* 155. 156. castigatus ideo ex merito a IACOBO FAYO, in *defensione religionis*, *nec non Mosis ac gentis Iudaicae*, *&c. part. II. cap. IV. p.* 194. *seqq.* itemque ab ELIA BENOIST, dans la *melange des remarques critiques*, *historiques*, *philosophiques*, *theologiques sur les deux dissertations de M. Tolland &c p. g.* 250. *seqq.* Immo non tantum Mosen, aut, si mauis, scriptorem pentateuchi, hunc enim subinde a Mose distinguit, sed & vniuersam fere scripturam sacram pantheismi ream agit, dum hasce loquendi formulas: *ens summe perfectum*; *alpha & omega*; *quod principio caret & fine*; *quod fuit*, *quod est*, *quod erit*; *omne in omnibus*; *illud*, *in*

in quo viuimus, mouemur ac sumus, ceu aequiuocas, atheismo aeque ac theismo congruere, cum de praesuppofita vniuerfi aeternitate fint veriffimae omnes, ftolide non minus, quam audacter pronuntiat.

§. IV.

Gentem Israeliticam ad fuperftitionem maxime pronam fuiffe, tot fcriptorum facrorum de idololatria gentilium in ea recepta, & fubinde inualefcente, totque fanctiffimorum vatum hac de re querelae, nos dubitare non finunt. Fuiffe tamen & in ea, qui ad alterum extremum procurrerent, & non tantum vita moribusque, fed animi quoque fententia fe atheos profiterentur, ex variis fcripturae locis haud difficulter colligitur. *

* Cumprimis hoc liquet ex *pfalm. XIV. verf.* 1. *Dixit insipiens in corde fuo, non eft Deus.* Recte eiusmodi homines *infipientes* dici, ex infra dicendis patebit. Cum vero non femper, quod cogitant, aperte profiteri audeant, *in corde fuo* hoc dicunt, quamuis aut factis, aut alia ratione animi fententiam fatis prodant. Non autem id fibi vult fanctiffimus vates, ac fi plane pleneque conuicti fint, non dari Deum, fed quod hoc fibi quauis ratione perfuadere annitantur, & animum ad omnem Numinis fenfum extinguendum, renitente licet & reluctante confcientia, obfirment. Errant itaque, qui ex hisce verbis colligunt, nullam dari notitiam Dei infitam; quod pluribus oftendit ABRAH. CALOVIVS, ad *h. l.* item *fyftem. theol. tom. II. pag.* 35. 77. add. IOANNES MVLLERVS, in *atheismo devicto pag.* 96. AVGVSTVS PFEIFFERVS, *dub. vexat. centur. II. loc. XIV. pag.* 566. *feqq.*

§. V.

Interim turpiſſima iterum eſt calumnia, aut Salomonem, aut prophetas, qui poſt eum vixerunt, talia docuiſſe, quae atheorum placitis ſpeciem vllam aut colorem conciliare queant, aut ad ea vlla ratione accedant. Idque qui aſſerunt, aut in re apertiſſima coecutiunt, aut proteruiam calumniandi, cauſamque deſperatam atheorum vtcunque adiuvandi ſtudium, luculenter oſtendunt. * †

* Notandus itaque merito hic nobis venit ANTONIVS COLLINVS, IOANNIS TOLANDI, ſi non diſcipulus, certe amicus, qui in libro notiſſimo, de *libertate cogitandi*, inter *libere cogitantes*, quo nomine, ſi citra ambages dicere velis, quod res eſt, aut atheos, aut eorum patronos, vel tales, qui, quae proxime ad atheismum accedunt, docent, intelligit, Salomonem pariter ac prophetas refert *pag.* 218. *ſeqq.* Et Salomonem quidem huc refert, quod mundi aeternam atque animae immortalitatem in dubium vocet, *Kohel. cap. I. verſ.* 4. 5 6. 7 9. *III.* 18. 19. *ſeqq. VII.* 14. *IX.* 5. & 10. Prophetas autem, quod cultum externum eo tempore ſtabilitum ſumma cum libertate reprehendant, & tantum non ceu meram impoſturam reiiciant, etſi a populo pro diuinitus inſtituto haberetur. Qua in re quantopere auctor fallatur, quamuis quilibet facile intelligat, vberius tamen in ipſis recitationibus, ſeu theſium harum explicatione, oſtendemus. Nunc id ſaltem addimus, nos neutiquam illi facere iniuriam, dum aſſerimus, eum libere cogitantes atque atheos, ipſumque adeo Salomonem, vno eodemque habere loco. Hoc vel inde patet, quod ſententiam, quam Salomoni de aeternitate mundi tribuit, cum Maniliana aeternitatis mundi deſcriptione plane conſentire exiſtimat, quae hiſce verſibus clauditur:

Non alium videre patres, aliumue nepotes
Aspicient; DEVS EST, qui non mutatur in aeuum.

Quibus verbis haud obscure innuere videtur, se non alium, quam mundum, Deum agnoscere. Proxime huc accedere videntur, qui Salomonem scepticis annumerant, contra quos erudite disputat IOANNES ALBERTVS FABRICIVS, *cod. pseudepigrapho vet. test. num. CCIV. pag. 157. seqq.* ††

† An Sententia *Collini* a Cel. Auctore recte sit proposita & ea quoque quae in fine §. leguntur, nimirum p. 12, absque limitatione fuissent dicenda. lege REIMM. *l. c. Sect.* 1. *C.* 2. §. 4.

†† Licet *Salomo* ab Atheismo plane fuit immunis, *Achasus* alius Israëlitarum Rex Atheistice, (sit venia voci) locutus fuit; Si cum eruditissimo HOHEISELIO Jes. 7: 12. vertamus *non periculum faciam Jehovae.* (ik mag het met God niet verzoeken.)

§. VI.

Ipsa autem Israelitarum doctrina, quam in Mosis aliorumque veteris testamenti scriptorum θεοπνεύστων libris legimus, vt purissima est, & atheorum stultitiae ac impietati e diametro opposita, ita sequiori aetate per philosophematum a gentilibus acceptorum admixtionem, aut alia ratione, eadem ita corrupta & deprauata fuit, vt, quae in Kabbalistarum, quos vocant, scriptis, extant afferta, atheorum, speciatim Spinozistarum impietati patrocinari, non sine ratione credantur, certe ceu absona, erronea, & maximo cum periculo coniuncta, merito reiiciantur. *

* Fallitur itaque maximopere IOANNES GEORGIVS

WACHTERVS, dum recentiorum, Iudaeorum, seu Kabbalistarum, sententiam de emanatione rerum omnium a prima causa, & retractione in primum ens, quae in turpem naturae ἀποθέωσιν definit, pro antiquae philosophiae Ebraeorum genuino & principali fundamento venditat, in *elucidario kabbalistico cap. III*. Recentiorum Ebraeorum seu kabbalistarum commenta, cum vera ac genuina gentis huius doctrina non esse confundenda, saepius iam monui; praesertim & in *introduct. ad histor. philos. Ebraeor. pag.* 325. Interim cum, tum *eodem* in *loco*, tum in *dissertat. de Spinozismo ante Spinozam* §. *XXI*. docui, discrimen aliquod inter Spinozismum & kabbalistarum doctrinam intercedere, neutiquam id eo comparatum, ac si kabbalistarum extenuare aut excusare errores velim. Etsi enim vel maxime haec sententia de emanatione rerum creatarum a Deo, ceu fonte, a Spinozismo differat, est tamen falsa, erronea, absona, & ita comparata, vt facile ad atheismum ducat. Nec etiam de eo, an kabbalistarum sententia a Spinozismo differat, cum quoquam magnopere contendere velim, etsi non ignorem, viros eruditissimos hac in re mecum consentire, quos inter etiam est IOANNES CHRISTOPHORVS WOLFIVS, in *dissertatione de atheismi falso suspectis, sect. II.* §. *IV*.

§. VII.

Inter reliquas gentes, & quidem antiquissimas, quarum quaedam ad nos notitia pervenit, eminent Zabii, siue Sabaei, qui si nonnullis credimus, idololatria, seu superstitione totum repleuerunt orientem. Simul vero talia docuisse perhibentur, quae ad Spinozismum quodammodo accederent. Quod licet fidem non plane superet, quia per gentilium idololatriam facili negotio ad pantheismum iri poterat, non tamen pro certo adfirmari potest. * * Za-

* Zabios seu Sabaeos talia docuisse, quae ad Spinozae sententiam quodammodo accederent, innuere videtur MOSES MAIMONIDES, *moreh neuochim part. III. cap. XIX.* Hoc iam indicaui, in *dissertatione de Spinozismo ante Spinozam*, §. *XX.* Non autem pro certo hoc ibi adfirmaui, seddubitanter locutus sum: *Zabiorum forte eodem collimauit sententia, si credendum MOSI MAIMONIDI &c.* Fieri sane potuit, vt Zabiismus tandem in Spinozismum euaderet. Multi enim veterum per varia, quae apud gentiles colebantur, idola, nihil aliud, quam partes huius vniuersi intelligebant. Vnde summus ille Deus, qui per partes colebatur, non alius erat, quam *τὸ πᾶν, hoc vniuersum*, Quo minus tamen certi quid hac de re statuere liceat, non tantum non adeo clara MAIMONIDIS verba, sed id cumprimis obstat, quod cuncta, quae de Zabiis seu Sabaeis, antiquis scilicet illis, dicuntur, incerta fide auctorum, qui nihil fere certi de iis prodere potuerunt, nitantur. Qua de re ex instituto dictum in *historia ecclesiastica veteris testamenti, period. I. sect. III. ad* §. *XXII. pag.* 417. *seqq.*

§. VIII.

Quod de Zabiis diximus, idem & de Chaldaeis obseruandum, eos talia docuisse, quae nonnullorum iudicio pantheismo fauere videntur; nec ab inualescente apud ethnicos summa impietate, cum absurdissima superstitione coniuncta, hoc prorsus alienum esse; caute tamen & hac in re incedendum, ne sine sufficienti ratione atheismus iis tribuatur, quanquam a sententiis eo ducentibus, vel illorum, qui eos defendere annituntur, iudicio, absolui nequeant. *

* Chaldaeos eandem cum Stoicis, mundum ipsum pro Deo habentibus, fouisse sententiam, PHILONIS que-

quodam teſtimonio comprobat IVSTVS LIPSIVS, *phyſiolog. ſtoic. lib. II. cap. X.* idque ex eodem repetii in *diſſertat. de Spinozismo ante Spinozam* §. *XX. analector. hiſtor. philoſ. pag.* 348. Excuſare tamen Chaldaeos annititur vir doctiſſimus IOAN. CHRISTOPHORVS WOLFIVS, eo quod ex fragmentis doctrinae chaldaicae & oraculis, quae ſub Zoroaſtris nomine circumferuntur, pateat, omnino Chaldaeos diſtinxiſſe inter principium omnium rerum, & res ipſas, quae ex eo manarint, quod adductis teſtimoniis quibusdam confirmat. Non magnopere, haec ita ſe habere, repugnabimus, nec inficiati fuerimus, veſtigia doctrinae de rerum creatione apud Chaldaeos permanſiſſe: ipſum ſaltem virum doctiſſimum tandem fateri, obſeruamus, doctrinam de rerum creatione apud Chaldaeos minime incorruptam manſiſſe: idque vel inde conſtare, quod, *res omnes ex eſſentia Dei fluxiſſe*, exiſtimauerint. *Hoc enim*, inquit, *volunt variae loquendi rationes, quae in oraculis Zoroaſtris leguntur, ex quibus tantum prouocabimus ad verſ.* 17. *ſeqq. vbi de principiis ſermo eſt:*

Καὶ πηγὴ πηγῶν καὶ πηγῶν πεῖρας ἁπασῶν
Μήτρα συνέχουσα τὰ πάντα·
Ἔνθεν ἄρδην θρώσκει γένεσις πολυποικίλου ὕλης·

Et fons fontium, & fontium terminus omnium,
Matrix continens omnia;
Inde affatim exilit origo variae materiae.

Referamus itaque Chaldaeos inter eos, qui communi gentibus errore, Deum huius vniuerſitatis auctorem ita ſtatuerunt, vt ex eo emanaſſe is exiſtimetur, *l. c.* §. *V.* Ad minimum itaque Chaldaeorum ſententia inter eas referenda, quae ad Spinozismum ducere poſſunt. † Addi his merentur, quae idem vir doctus de Aegyptiis, *l. c.* §. *VI.* commentatur.

† Mitius, (& non ſine ratione, ut mihi videtur) de Chaldaeis ſentit. REIMM. *l. l. ſect.* 2. *C.* 6. eadem Sect. agens de Athe-

Atheismo Babyloniorum, Ægyptiorum &c.

§. IX.

A barbaris, quas vocant, gentibus, ad Graecos si transeamus, primum Orpheus se nobis offert, theologiae & religionis, seu superstitionis potius, graecanicae, primus praecipuusque auctor. Hic vero τελεταῖς, ritibus, ac ceremoniis, quas instituit, sacris, nihil aliud sibi voluisse videtur, quam vt sapientiae studium, rerumque naturalium scrutinium hac ratione commendaret, & ad alios propagaret, simul tamen homines, qui hacce cognitione ad pessima quaeque abuti poterant, inde arceret. Nec tamen desunt, qui omnia eo tandem rediisse autumant, vt illis, qui ad mysteria capienda & propaganda idonei iudicabantur, impium & monstrosum dogma, naturam ipsam Deum esse, committeretur. *

* Non nescio, viros quosdam doctos omnem Spinozismi suspicionem ab Orpheo amoliri. Nec is ego sum, qui vel obtorto collo aliquem atheorum cohorti adscribere cupiam. Largior etiam, inter fragmenta Orphica occurrere quaedam, quae nos mitius de eo sentire iubeant. Quicquid autem de ipso Orpheo sit, disciplinam ipsam arcanam Graecorum atque τελετὰς eo tandem collimasse, non omni prorsus verosimilitudine caret. Idque si ita se habeat, patet, quo pacto infernalis genii fraude res toto coelo distantes, summa superstitio & summa impietas, seu atheismus, mirabili artificio inter se connecti queant. Conferenda, quae de Orpheo dixi in *histor. ecclesiast. vet. testam. period II. sect. II.* §. *XVIII. pag.* 1003 *seqq.*

§. X.

§. X.

Diuinarum, naturaliumque rerum scientia apud Graecos tum per poëtas, tum per philosophos, sed diuersa ratione propagata est. Illi ex voluntate diuina rerum ortum derivantes, indeque *theologi* dicti, simulque populi captui se accommodantes, polytheismo patrocinati sunt; * † hi vero ad ipsam naturam attendentes, indeque *physici* adpellati, magis ad atheismum inclinare nonnullis visi sunt. Saltem, qui primam Ionicae sectae classem constituunt, THALES MILESIVS, ANAXIMANDER & ANAXIMENES, nonnullis valde atheismi suspecti videntur, etsi non desint, qui, eos ab hac accusatione liberari posse, contendant. **

* Poëtas Graecorum veteres *theologos* dictos constat, aliisque iam saepe obseruatum est; idque eam maxime ob causam, quod Θεογονίας describerent. Has vero Θεογονίας non ipsi inuenerunt, vt HERODOTVS innuere videtur, *lib. II. cap. LIII.* sed ab orientis populis, speciatim Phoeniciis, eas acceperunt. Qua de re nemo dubitabit, qui legerit, quae ex Sanchuniathone refert EVSEBIVS, *praeparat. euangel. libr. I. cap. IX. pag.* 31. Quodsi primam originem spectes, probabile, fuisse, antiquissimis temporibus, qui ad imitationem Mosis de prima rerum omnium hominumque origine commentarentur, ac *genealogias* scriberent, quae deinceps in Θεογονίας facile commutari potuerunt. Iungenda, quae hac de re dixi *histor. ecclesf. veter. testam. ad period. II. sect. II.* §. *XVIII. pag.* 986. 987.

† Multi tamen ex Poëtis Graecorum Atheismi insimulati fuerunt; praesertim a Platonicis: quod ambitioni & imperandi

di cupedini adscribit Isid. Pelevs: *L.* 4. *Epist.* 55.

** Fuerunt iam pridem, qui sectam Ionicam atheismi ream agerent; cumprimis tamen hoc egit, auctor obseruationis, quae *de primo rerum ortu philosophorum Ionicae sectae dogmata inter se, & cum dogmatibus praecedentium & sequentium philosophorum Graecorum collata*, exhibet, *tom. I. obseruation. Hallens. obseruat. XXI. pag.* 445. Nimirum tres is constituit atheismi gradus. Primum atque supremum illorum, qui, nullum plane Deum esse, contendunt: alterum, qui, Deum quidem esse, fatentur, sed mundum ab eo conditum negant, qualis sit Deus Epicuri; tertium denique, seu infimum illorum, qui, Deum quidem produxisse mundum, concedunt, verum non voluntate sua libere motum, sed necessitate velut naturae coactum, quam Aristotelis atque Stoicorum fuisse sententiam, existimat. Iam ad Ionicae sectae philosophos quod attinet, eos in duas classes dispescit. Ad priorem Thaletem, Anaximandrum & Anaximenem refert, qui, cum in quibusdam dissentiant, in eo tamen conueniunt, res omnes sua sponte nulla Dei intercedente opera extitisse, adeoque ad secundum gradum atheismi referendi sint. Anaxagoras, Diogenes Apolloniata, & Archelaus, alteram Ionicae sectae classem constituunt, quod materiae causam efficientem Deum adiunxerint, adeoque a secundo atheismi gradu liberandi sint, ad tertium tamen referri posse, quod Deum cum materia arctissimo vinculo colligauerint. Haec omnia Avgvstini cumprimis auctoritate confirmantur. Repetitque ea Petr. Baelivs, *diction. histor. crit. voc. Thales, p.* 2857. vt non tantum calculum adiiciat, sed testimonium contrarium, quod ex Cicerone adferri poterat, remoueat. Alii contra Ionicos philosophos, praesertim Thaletem, ab ista atheismi suspicione liberare annituntur, cumque in finem varia eius adferunt effata, quibus haud obscure Deum mundi auctorem profiteri videtur. Haud vltimum in ea est, quod

quod DIOGENES LAERTIVS inter apophthegmata Thaletis refert: πρεσβύτατον τῶν ὄντων Θεός, ἀγέννητόν γάρ· κάλλιςον κόσμος, ποίημα γὰρ Θεοῦ *Antiquissimum eorum omnium, quae sunt, Deus: ingenitus enim. Pulcherrimum, mundus, a Deo enim factus est*; *lib. I sect. XXXV.* Addenda, quae pro secta Ionica, speciatim Thalete Milesio, contra atheismi imputationem disputant RVDOLPHVS CVDWORTHVS, *syftem. intell. libr. I. cap. I.* §. *XII.* SAM. PARKERVS, de *Deo & prouidentia diuina, differtat. I. sect. V.* IOANNES CHRISTHOPHORVS WOLFIVS, de *atheismi falso suspectis* §. IX. Licet vero Ionici, qui Thaletem secuti sunt, in explicandis rerum naturalium caussis, Dei, seu caussae efficientis, nullam fecerint mentionem, inde tamen, eos Deum non agnouisse, tuto inferre non licet Namque & multos recentiorum in rerum naturalium consideratione materiae tantum habere rationem, constat, caussae efficientis primae, seu Dei, nulla iniecta mentione, quos tamen ideo inter atheos referre nefas fuerit. Hoc etiam olim monui in *elem. philos instrum. part I. cap. IV.* § *VI.* Ibi enim, postquam obseruaueram, materiae fluidae, sed inerti, mentem praefecisse Anaxagoram, tanquam motus principium, & ordinis quoque omnisque structurae elegantioris auctorem, addidi: *Quod tamen non ita capiendum, ac si Thales ceterique Ionici fuerint athei, sed quod inter rerum naturalium caussas solam materiem considerauerint.* Consentiunt, quae hac de re scripsi, *in sapientia veterum*, seu *dictis illustrioribus septem Graeciae sapientum explicatis*, & quidem *in ethica Thaletis*, §. X. Interim non negandum, systema eiusmodi rerum naturalium, ex quo caussa efficiens aut excludatur, aut in quo nulla eius habeatur ratio, atheismo alendo & promouendo valde accommodatum esse. Quod ex dicendis luculentius patebit. De Anaximandro dubitat SAMVEL PARKERVS, cum, vt materiam quamdam immensam rerum initium esse, dixerit, ita aliud quoduis principium admisisse, non plane constet; in-

interim eum pariter, ac Anaximenem, eadem ratione, qua Thaletem defendi posse diximus, defendit, *loc. cit. disput. I. sect. VI. pag.* 15. Non desunt tamen, ne quid diffitear, dubitandi rationes. Certe de Anaximene AVGVSTINVS: *omnes rerum causas infinito aëri dedit, nec Deos negauit aut tacuit; non tamen ab ipsis aërem factum, sed ipsos ex aëre ortos credidit, de ciuitat. Dei libr.* VIII. *cap.* II. Quales vero illi dii, qui ex aëre facti sunt? Diogenes vero Apolloniates, Anaximenis discipulus, teste eodem AVGVSTINO, *loc. cit. aërem quidem* dixit, *rerum esse materiam, de qua omnia fierent, sed eum esse compotem diuinae rationis, sine qua nihil ex eo fieri posset.* Quo ipso innuere videtur, aërem ipsum esse Deum. Ita certe mentem Diogenis expressit CICERO: *Quid? aër quo Diogenes Apolloniates utitur Deo, quem sensum habere potest, aut quam formam Dei? de natura deor. lib.* I. *pag.* 46. add. MINVTIVS FELIX, in *Octauio, cap.* XIX. *pag. m.* 61. Iungenda, quae de hocce philosopho disputat PETRVS BAELIVS, *diction. histor. crit. voc. Diogenes Apolloniates, pag.* 1054. Ad Anaxagoram quod attinet, eum primum materiae mentem adiecisse, auctor est DIOGENES LAERTIVS, *lib.* II. *sect.* VI. *pag. m.* 82. Idemque praeter alios confirmat CICERO: *Anaxagoras qui accepit ab Anaximene disciplinam, primus omnium rerum descriptionem, & modum mentis infinitae vi ac ratione designari & confici voluit*; de *natura Deor. lib.* I. add. SAM. PARKERVS, *loc. cit. pag.* 17. 18 Nec id negat auctor obseruationis antea laudatae, adeoque Anaxagoram eiusque successores ab atheismo secundi generis absoluit; eos vero mentem cum materia indissolubili vinculo coniunxisse, contendit. Id vero probari posse, abnuunt alii. Certe loca veterum in contrarium adduxit vir clarissimus IOAN. CHRISTOPHORVS WOLFIVS, *loc. cit.* §. X. Iungenda, quae de hocce philosopho disputat PETRVS BAELIVS, *diction histor crit.* voc. *Anaxagoras, lit. D. & E. pag.* 228. *seqq.* item *lit. K. pag.* 224. Hinc

 vero

vero &, quid de reliquis Ionicae sectae philosophis censendum sit, patet.

§. XI.

Ex Ionica schola prodiit SOCRATES, nouam tamen melioremque faciem philosophiae inducens. Missis enim vanis speculationibus, vitam potius ad rectae rationis ductum componere, veraeque litare sapientiae mortales docuit. Vt autem aliorum vitia libere reprehendendo, maleuolorum odia euitare non potuit, ita reiecta ab eo superstitio, *πρόφασιν* atheismi crimen ei obiiciendi illis praebuit, * a quo tamen non minus, ac a superstitione, eum alienum fuisse, satis constat.** †

* Inter capita enim accusationis, a Melito contra Socratem prolata, hoc quoque fuit: *Ἀδικεῖ Σωκράτης, ὃς μὲν ἡ πόλις νομίζει θεοὺς, οὐ νομίζων, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσηγούμενος. Iura violat Socrates, quos ex maiorum instituto suscepit ciuitas, Deos esse, negans, alia vero noua daemonia inducens*; apud DIOGENEM LAERTIVM, *lib.* II. *sect.* XL. *pag. m.* 104. conf. & XENOPHON, *memorabil. Socratis lib.* I. *cap.* I. Licet autem, quantum ex hacce accusationis formula patet, non tam negati Dei, quam mutatae religionis reus ageretur, hoc tamen apud homines imperitos & coeco zelo furentes, satis erat, vt pro atheo haberetur. Eum autem non fuisse atheum, satis patet ex iis, quae XENOPHON, *l. c.* disserit, ex quibus etiam intelligitur, eum rectius de Deo, quam & plebeios, & multos philosophorum, sensisse. Ad philosophos namque pertinet, quod *ibid. num.* XI. *pag.* 5. dicitur: *οὐδὲ γὰρ περὶ τῆς τῶν πάντων φύσεως, ᾗπερ τῶν ἄλλων οἱ πλεῖστοι διελέγετο, σκοπῶν ὅπως ὁ καλούμενος ὑπὸ τῶν σοφιστῶν κόσμος ἔφυ, καὶ τίσιν ἀνάγκαις ἕκαστα γίνεται τῶν οὐρανίων· ἀλλὰ* καὶ

καὶ τὰς φροντίζοντας τὰ τοιαῦτα μωραίνοντας ἐπεδείκνυε. *Nec enim de rerum omnium natura sic disserebat, vti complures alii, nimirum considerans, quo pacto is, qui a professoribus sapientiae mundus appellatur, ortus sit: quibusque de causis necessariis, singulae res coelestes fiant. Imo eos, qui his rebus occuparentur, fatuos esse, demonstrabat.* Lectu etiam digna sunt, quae *num.* XIX. *pag.* 9. adfert, vbi docet, plerosque putare†, Deos quaedam scire, quaedam nescire, at Socratem arbitratum, Deos omnia, quae vel dicerentur, vel agerentur, vel clam deliberarentur, scire, eosdem vbique adesse, ac de rebus humanis omnia hominibus significare. Haec vero Socratis sententia, quae ab atheismo aeque ac superstitione eum liberat, cum antiquis ecclesiae doctoribus perspecta esset, parum abfuit, quin, eum christianum fuisse, assererent, certe non majori iure, quam christianos, atheismi accusatum, contenderunt. Nota sunt ista IVSTINI martyris: οἱ μετὰ λόγου βιώσαντες, χριστιανοί εἰσι, κἂν ἄθεοι ἐνομίσθησαν οἷον ἐν Ἕλλησι μὲν Σωκράτης καὶ Ἡράκλειτος, καὶ οἱ ὅμοιοι αὐτοῖς. *Quicunque cum ratione vixerunt, christiani sunt, quamuis athei habiti sint, quales inter Graecos fuere Socrates & Heraclitus, atque iis similes; apol.* I. *pro christianis, pag.* 91. edit. IOAN ERNESTI GRABII. †† Iungenda & quae idem habet *apol.* II. §. XI. *pag.* 26. *seqq.* & *cohort. ad Graecos* §. XIX. *pag.* 85.

† Fuerunt etiam inter Christianos nonnulli, qui *Socratem* Atheismi reum putarunt: rari tamen. conf. REIMM. sect. 2. l. 21.

†† Immo *Marsilius Ficinus* ita deliravit, ut Socratem Servatoris Humani generis typum constituere non erubuerit. v. *Aman. litt. T. I. p.* 89. & conf. REIMM. l. c.

** Quam alienus a superstitione fuerit Socrates, tum

 tota

tota vita eius, tum ipſa aduerſariorum eius accuſatio ſatis ſuperque teſtatur. Nec contrarium ex iis, quae de genio ſuo dixit, euinci poteſt. Siue enim hoc nomine ipſam animam vel mentem Socratis, quae quorundam eſt ſententia, ſiue, quod fere probabilius, angelum quendam bonum intelligas, nihil in eo deprehenditur, ut iure ſuperſtitionis argui queat. † Legenda autem hac de re erudita GOTTFRIEDI OLEARII diſſertatio, de *genio Socratis*, THOMAE STANLEII, *hiſtoriae philoſophicae* inſerta, *part.* III. *cap.* VI. *pag.* 130, *ſeqq.* ††

† Quæ de genio ſuo jactare ſolebat Socrates impoſturam ſapere videntur, quidquid in contrarium diſputarit vir Cl. *G. Olearius*, ait HEINECC. *Hiſt. Philoſ. p.* 19.

†† De Socrate aliisque Philoſophis priſci ævi v. Cel. Auctoris *Hiſt. Eccl. Per.* 2. *Sect.* 6.

§. XII.

Priusquam de philoſophis, qui ex Socratis ſchola prodierunt, nouasque condiderunt ſectas, dicamus, commemorandus nobis eſt CRITIAS, degener Socratis diſcipulus, ingratus iniuriusque in patriam, & inter triginta tyrannos, qui Athenis, a Lyſandro Lacedaemoniorum duce ſubiugatis imperarunt, peſſimus. * Hic enim inter eos referri ſolet, qui aperte & citra ambages Numinis exiſtentiam negarunt; ** quod & a proteruia hominis, ſummaque iniquitate, non alienum eſt.

* Vid. PHILOSTRATVS, in *vitis Sophiſtar. lib.* I. *num.* XVI. *pag. m.* 501. Fuerunt, qui Socrati vitio verterent, quod ex ſchola eius prodiiſſent Critias & Alcibiades. Sed defendit eum XENOPHON, de *factis & dictis Socratis lib.* I. *pag.* 415. *ſeqq.*

** Te-

** Teſtis huius rei eſt SEXTVS EMPIRICVS: Θεὸς γὰρ οἱ μὲν πολλοί φασιν εἶναι· τινὲς δὲ ὐκ εἶναι· ὥσπερ περὶ Διαγόραν, τὸν Μήλιον, καὶ Θεόδωρον, καὶ Κριτίαν τὸν Ἀθηναῖον; *plerique hominum Deos eſſe credunt, nonnulli autem, ut Diagoras Melius, & Theodorus, & Critias Athenienſis, non credunt; Pyrrhoniar. hypotypoſ. lib.* III. *pag.* 155. Prolixius integrum velut Critiae ſyſtema idem exhibet, *aduerſ. mathemat. pag.* 318. quod ex eodem repetit, & varia de eo obſeruat, reliqua ſimul de Critia memoratu digna exhibens PETRVS BAELIVS, *diction. hiſtor. crit. v. Critias, pag.* 982. *ſeqq*

§. XIII.

De PLATONE, qui primum praecipuumque inter Socratis diſcipulos locum tenuit, diuerſa extant eruditorum hominum iudicia A nonnullis namque enthuſiasmi & ſuperſtitionis arguitur, * ab aliis vero atheismi, ſpeciatim Spinozismi. ** Sunt contra, qui eum omnino, quae chriſtianae religioni conſentanea ſint, docuiſſe perhibent. *** Id certum eſt, ab atheismo alienum fuiſſe; placita autem eius, ſeu dogmata philoſophiae Platonicae, non vno omnia habenda ſunt loco. *

* Praeter alios hoc ex inſtituto egit EHREGOTT DANIEL COLBERGIVS, in *Chriſtianismo Hermetico Platonico*, *cap.* I. §. III. *pag.* 8. quem & alii ſecuti ſunt. Ieſuita quoque doctiſſimus P. BALTVS polytheismum & ſuperſtitionem Platoni multis exprobrat, quanquam ſimul fateatur, eum veri Dei notitia imbutum fuiſſe, ſiue ab Ebraeis eam acceperit, ſiue rationis rectae vſu aſſecutus ſit, dans la *defenſe de SS. Peres accuſez des Platonisme libr.* III. *pag.* 244 *ſeqq.* Nonnulla tamen pro defenſione Platonis

nis moneri possent. Hoc vero cum instituti ratio nec requirat, nec patiatur, id saltem addere liceat, patribus iam obseruatum, Platonem, etsi de Deo recte sentientem, exemplo Socratis tamen deterritum, de diis ita subinde locutum, ne a recepta apud ethnicos sententia discedere videretur. Lectu digna sunt, quae hanc in rem differit IVSTINVS martyr, *cohortat. ad Graecos* §. XIX. *pag.* 85. ex editione HVTCHINI.

** Ita auctor doctissimus *otiorum*, † anno M DCC VI lingua germanica editorum, *part.* II. *cap.* III. *pag.* 86. hoc praecipue argumento nixus, quod Deus ex mente Platonis cum materia coniungatur, quod etsi libere fiat, non tamen ideo Spinozismi suspicionem eum effugere.

† Nimirum *N. Hieron. Gundling.* v. præter STOLLIVM *Hist. Litt. P.* 2. *C* 3. §. 5. REIMM. *Sect.* 2. *C.* 22 § 2. qui quoque Platonis causam egit: & praeter eum & alios id fecit *J.* ZIMMERMANNVS *Exercit. de Atheismo Platonis e usque Exercit. vindiciis*, quas insertas vide *Amæn. litt.* T. 9, 12, 13. legi quoque meretur schediasma BRUCKERI *de convenientia num. Pythag. cum Ideis Platonicis*, quod reperitur *F.* 7. *artic.* 3. earundem *Amæn.*

*** Plures tum inter veteres, tum inter recentiores fuisse, qui consensum Platonis cum doctrina christiana demonstrare aggressi sunt, constat. † Dixi ipse olim aliquid hac de re, in obseruatione de *conciliatione philosophorum cum scriptura sacra*, quae extat *obseruation. Hallens. tom.* III *num.* XIII. §. III. IV. *pag.* 235. *seqq.* Iungendi de eodem argumento auctores laudati IOANNI ALBERTO FABRICIO, viro doctissimo, *biblioth. graecae lib.* III. *c.* I. *p.* 39. Quantopere autem conciliatores isti fallantur, alibi ostenditur.

† Auctor Libri *Le Platonisme devoilé*, quem SOUVERAINUM esse dicunt, inique statuit; mysterium Trinitatis autem incognitum, a *Iustino Martyre* aliisque, ex Platonica Philosophia,

ſophia, in Eccleſiam eſſe translatum, quem multi ſolide refutarunt; inter quos *ſumme Vener. Auctor Th. Dogm. p.* 322. *Marſilius Ficinus* quoque, non ſolum concordiam inter Moſen & Platonem oſtendere annisus eſt, verum etiam Platonem ut ſanctum coluiſſe dicitur *Amen. litt. T. I. p.* 84. & 86.

* Ab atheismo alienum fuiſſe, tot praeclara eius, quae paſſim extant, de Deo effata vix quenquam dubitare ſinunt. Ad argumentum autem, a viro doctiſſimo, anteaque iam laudato, allatum, quod attinet, non quaelibet, ſed neceſſaria mentis cum materia coniunctio ad Spinozismum ducit. Si enim Deus libere ad mundum ex materia creandum acceſſit, diſtinctus ſane & ſeparatus a materia fuit, nec vna ſubſtantia eſt, vt SPINOZA vult, ſed duae, diſtinctae prorſus, atque a ſe inuicem ſeparatae. Praeterquam vero, quod ipſe vir doctiſſimus fateatur, Deum libere, ſine neceſſitate, ex Platonis mente, ad materiam acceſſiſſe, ita eundem Platonem Deum pro principio a materia diſtincto & prorſus ſeparato habuiſſe, veterum teſtimoniis comprobat IO. CHRISTOPHORVS WOLFIVS, de *atheismi falſo ſuſpectis*, §. XII. *pag.* 37. *ſeqq.* qui & in *Manichaeismo ante Manichaeos*, *ſect. II.* §. XXXIV. *pag.* 142. *ſeqq.* erudite Platonis cauſam egit, vbi & oſtendit, quo ſenſu Deus a Platone in *Parmenide* ἀνώνιος, dicatur. Iungenda, quae non minus erudite hac de re diſſerit B. IAC. THOMASIVS, de *exuſt. mundi ſtoica*, *diſſertat. II.* §. X. *diſſert.* XIV. & quae nos diximus, in *diſſert. de Spinozismo ante Spinozam*, §. XIII. XIV. Interim, etſi ab atheismi ſuſpicione liberari queat Plato, non tamen ideo omnia eius aſſerta probanda ſunt; quaedam enim ad enthuſiaſmum ducere, negari nequit.

§. XIV.

Qui Platonis ſcholam continuarunt, cum de certa rerum cognitione non vnum idemque ſenti-

rent, in diuerſas abierunt claſſes. Qui primam academiam conſtituerunt, vt XENOCRATES, POLEMO, & reliqui, de multis quidem rebus in vtramque disputabant partem, in multis tamen etiam certi quid definiebant. * At, qui ſecundae academiae auctor fuit, ARCESILAS, eo vsque progreſſus eſt, ſi nonnullis credimus, vt, nihil omnino comprehendi aut ſciri poſſe, doceret; ** quod &, qui eum ſecuti ſunt, LACYDES Cyrenaeus, TELOCLES, & reliqui fecerunt. CARNEADES Cyrenaeus, tertiae academiae conditor, in rebus ipſis verum quidem admittebat, at negabat, in nobis eſſe facultatem illud cognoſcendi, probabilia interim multa eſſe, concedens, quod eodem tandem redibat. *** Haec autem ſecundae & tertiae academiae dogmata recta ad atheismum ducere, nemo non intelligit; * vnde & nonnullis, ſpeciatim CARNEADI, ** eiusque diſcipulo CLITOMACHO, *** eum obiectum fuiſſe, non eſt, vt quis miretur. De PYRRHONE, eiusque ſectatoribus, quos ſcepticos dicere moris eſt, idem ſentiendum. *

* Hanc Platonis, quem & prima academia ſecuta eſt, ſententiam ita exprimit DIOGENES LAERTIVS: ὁ πλάτων περὶ μὲν ὧν κατείληφεν, ἀποφαίνεται, τὰ δὲ ψευδῆ διελέγχει, περὶ δὲ τῶν ἀδήλων ἐπέχει; *Plato quae percepit, aſſerit; at falſa diluit; de incertis definire ſuperſedet, libr* III. *ſect.* LII add. GERH. IOANNES VOSSIVS, de *philoſoph. ſectis*, *cap.* XII. §. XXIII.

** Primus hic mediam inuexit academiam, ἐπισχὼν τὰς ἀποφάσεις διὰ τὰς ἐναντιότητας τῶν λόγων, *adſenſum continens propter ſermonum contrarietates*, vt loquitur DIOGENES LAERTIVS, *lib.* IV. *ſect.* XXVIII.

XXVIII. CICERO in libro de *oratore* ita de eo loquitur: *Arcesilas primum, qui Polemonem audierat, ex variis Platonis libris sermonibusque Socraticis hoc maxime arripuit, nihil esse certi, quod aut sensibus aut animo percipi possit, &c.* Vnde & POMPONIO MELAE, *nihil affirmantis academiae clarissimus antistes*, audit, *lib.* I. *cap.* XVIII. add. EVSEBIVS, *praepar. euang. lib.* XIV. *cap.* II. AEGIDIVS MENAGIVS, ad *Diogen. Laërt. loc. cit.* GERHARDVS IOANNES VOSSIVS, *loc. cit. cap.* XIII. §. II.

*** Discrimen, quod inter Arcesilam & Carneadem, seu secundam & tertiam academiam intercessisse, nonnulli putant, duobus absoluitur capitibus: primo namque Arcesilas in rebus ipsis nullam esse veritatem, dixisse perhibetur, cum Carneades contra fateretur, aliquid verum aut falsum esse, sed negaret, esse in nobis κριτήριον siue artem iudicandi, verumque a falso discernendi. Deinde, cum Carneades assensum cohiberet ob rei incertum, non tamen negaret, aliquid probabile esse, aut contra, Arcesilas horum nihil admittebat; vid. GERH. IOAN. VOSSIVS, *l. c. cap.* XIV. §. II. III. CICERONIS loca, ex quibus hocce, quod inter Arcesilam & Carneadem intercedere discrimen dicitur, probari solet, adfert PETRVS BAELIVS, *dict. hist. crit. voc. Carneades, lit. B. p.* 810. qui tamen in eo totus est, vt euincat, Carneadem idem prorsus cum Arcesila sensisse, cum reuera apud eum cuncta eo tandem redierint, nihil plane certi esse. Interdum equidem eum prae se tulisse, ac si probabilitatem admitteret, sed hoc cum saltem in finem fecisse, vt aduersariorum obiectionibus, quibus academicos risui exponere annitebantur, eo facilius occurrere posset. Digna haec sunt, quae accuratius expendantur. †

† Carneadem defendit REIMM. *Sect.* 2. *C.* 23. conferatur HORNIVS *Hist. Philos. L.* 3. *C.* 20.

* Certe inter eum, qui, Deum esse, diserte negat, &

& qui omnia, adeoque & hoc, quod Deus ſit, incerta adfirmat, aut nullum aut exiguum admodum diſcrimen intercedit. Quaeſitus enim, an Deus ſit? non aliter reſpondebit, quam: non liquet. Sed hac de re in ſequentibus erit dicendi locus.

** Inter eos, quibus atheiſmus obiectus fuit, & Carneadem, & diſcipulum eius Clitomachum refert vir clariſſimus, IO. ALBERTVS FABRICIVS, *biblith. graec. lib.* II. *cap.* XXIII. *pag.* 817. Nec ſine omni id fieri ratione, ex dictis patet. Qui vno die iuſtitiam laudauit, ſed altero eam non minori facundia euertit, ad idem de Deo faciendum aeque promtum paratumque fuiſſe, vt credamus, par eſt. CICERO equidem, cum, quae contra Stoicorum de religione placita Carneades diſputaſſet, retuliſſet, addit: *Haec Carneades agebat, non vt deos tolleret, quid enim philoſopho minus conueniens? Sed vt, Stoicos nihil de diis explicare, conuinceret; de natura deor. lib.* III. *pag.* 625. Non tantum autem Stoicos haec argumenta feriebant, ſed omnem gentilium religionem penitus euertebant. Et hactenus quidem bene. Fateor etiam, nihil minus philoſopho eſſe conueniens, quam deos tollere: ſed inde, Carneadem id non feciſſe, nondum ſequitur. Profecto, cui omnia incerta ſunt, illi nec, Deum exiſtere, certum eſſe poteſt.

*** Clitomachus, Diogneti filius, Carthaginienſis, patria lingua Aſdrubal dictus, in qua & apud ſuos philoſophari conſueuerat, vt auctor eſt DIOGENES LAERTIVS *libr.* IV. *ſect.* LXVII. Carneadis diſcipulus fuit, & in Athenienſi ſchola ſucceſſor, ſcripſitque vltra cccc volumina, in quibus magiſtri ſui potiſſimum dogmata illuſtrauit. CICERO, qui ſubinde eius meminit, eum quatuor libros περὶ ἐποχῆς ſcripſiſſe, teſtatur: *A Clitomacho ſumam, qui vſque ad ſenectutem cum Carneade fuit, homo & acutus, vt Poenus, & valde ſtudioſus, ac diligens, & quatuor eius libri ſunt de ſuſtinendis aſſenſionibus &c.*

&c. in Lucullo. Legendus & de illo EVSEBIVS, *praeparat. euangel. libr.* XIV. *cap.* II. Cum magistri in omnibus vestigia presserit, quae de Deo eiusque cultu sententia eius fuerit, facile intelligitur. Atheismum ei diserte obiicit THEOPHILVS Antiochenus, *libr.* III. *ad Autolycum, p. m.* 120. Nec id sine omni ratione fieri, tum ex hactenus dictis constat, tum & THOMAS REINESIVS confirmat, qui de hocce THEOPHILI loco verba faciens, *diu*, inquit, *haesi, num fuisset in eadem haeresi, donec fortuitam eius argumentationem, qua, nihil esse deos, mirifice conficit, in Sexti Empirici commentariorum aduersus mathematicos octauo, edit. lat. Paris. fol.* 282. *reperirem; eamque ipsam Theophilus h. l. innuit, laboriosum impietatis & vanitatis opus, collectionem admiratus, var. lection. libr.* III. *cap.* VI. *pag.* 446.

* *Vetus quaestio*, inquit AVLVS GELLIVS, *& a multis scriptoribus graecis tractata est, in quid & quantum Pyrrhonicos & Academicos philosophos intersit. Vtrique enim σκεπτικοὶ, ἐφεκτικοὶ, ἀπορητικοὶ dicuntur; quoniam vtrique nihil adfirmant, nihilque comprehendi putant, &c. noct. Atticar. lib.* XI. *cap. V. pag.* 265. Quodsi Ascanio Abderitae credimus, nullum reuera inter Pyrrhonios & academicos intercessit discrimen. Auctor huius rei est DIOGENES LAERTIVS: γενναιότατα δοκεῖ φιλοσοφῆσαι τὸ τῆς ἀκαταληψίας καὶ ἐποχῆς εἶδος εἰσαγαγὼν, ὡς Ἀσκάνιος ὁ Ἀβδηρίτης φησί; *Nobilissime philosophiam tractasse videtur, commentus multum, quo de omnibus nihil decerneret, neque quidquam comprehendi posse diceret, vt Ascanius Abderites auctor est, libr* IX. *sect.* LXI. Alii tamen discrimen aliquod sibi inuenisse visi sunt, asserentes, Pyrrhonicos non negasse, aliquid comprehendi posse, interim iudicium de omnibus suspendisse, adeo vt nec illud, nihil esse incomprehensibile, affirmare sustinuerint. Atque hoc etiam AVLVS GELLIVS innuit. Cum enim in reliquis eos conuenire docuisset, discrimen, quod inter eos intercedit, ita exponit: *Quum haec consimiliter*

liter tam Pyrrhonii dicant, quam academici, differre tamen inter se se, & propter alia quaedam, & vel maxime propterea existimati sunt, quod academici quidem, ipsum illud nihil posse comprehendi quasi comprehendunt, & nihil posse decerni quasi decernunt: Pyrrhonii ne id quidem vllo pacto videri verum dicunt, quod nihil esse verum videtur.

§. XV.

Referri etiam ad atheos solet ARISTOTELES. * Certe, quae de Deo, eiusque cum materia nexu necessario, mundi quoque aeternitate, docet, eiusmodi philosophiae systema exhibent, quod cum atheismo consistere queat. ** A Spinozismo diuersam eius sententiam fuisse, nonnulli existimant, quia duas substantias, etsi necessario vinculo inter se coniunctas, agnouit, aliis tamen & hunc recte illi tribui, contendentibus. *** Interim, in magno errore eos versatos esse, patet, qui Aristotelis cum scriptura sacra consensum demonstrare aggressi sunt. *

* De atheismo Aristotelis extat peculiaris liber VALERIANI MAGNI, anno M DC XLVII editus. SAMVEL PARKERVS eum *atheorum omnium principem*, *atque ipso Epicuro apertiorem religionis hostem*, pronuntiat, *de Deo & prouidentia diuina disputat.* I. *sect.* XXIV. *pag.* 65. idque deinceps fusius demonstrat *disputat.* IV. *sect.* III. *seqq. pag.* 355. *seqq.* GVIL. POSTELLI verba, quibus atheismum Aristoteli exprobrat, refert IO. LAVNOIVS, de *varia Aristotelis in academia Parisiensi fortuna*, *cap.* XIV. *pag* 155. apud quem & aliorum, de Aristotele non adeo praeclare sentientium, iudicia legi possunt. Sed idem quoque ex instituto sibi euincendum sumsit auctor *obseruationis* X. *tom.* VIII. *obseruation. Hallens. pag.* 209 *seqq.* Sunt equidem, qui pietatem Aristotelis nimis euehunt,

hunt, eumque tantum non pro homine ſancto, Deoque admodum grato, venditant. Vtrorumque ſententias cum recenſuiſſet vir doctiſſimus, IOANNES ALBERTVS FABRICIVS, ſuam hac de re ἐπίκρισιν hunc in modum ſubiungit: *Mihi quidem non videtur temere inter atheos reiiciendus eſſe Ariſtoteles; etſi mundum aeternum a Deo naturaliter emanaſſe ſenſit, etſi multos docuit graues atque maximos errores, quorum vim ſi omnem penetraſſet, vel conſecutiones vniuerſas fuisſet amplexus, in ἀθεότητα forte potuiſſet incidere, vel ſaltim perinde omni ſe exoluere religione, vt Epicurus fecit. Neque diſputo, quali ipſe fuerit animo erga Deum, vel num omnem eius conſcientiam amoremque mente eliminauerit, in cuius operibus contemplandis per omnem fere vitam tam aſſidue fuit verſatus. Hoc ſaltim affirmo, ex ſcriptis Ariſtotelis, qualia hodie extant, hoc neutiquam conſtare, nec poſſe firmiter concludi, Ariſtotelem fuiſſe atheum, neque adeo Hippocratem ex ſcriptis &c. Nam quod non plura de Deo dixerit vterque, ferendum in philoſophis, qui rationes proximas rerum naturalium exponere volebant, non ad cauſam primam, quam praeponebant, tanquam ad aram ſemper confugere &c. bibliotb. graec. lib.* III. *cap.* VI. *pag.* 177. Quod moderatum viri ſummi iudicium vti neutiquam diſplicet; ita id, puto, haud difficulter concedet, ipſum philoſophiae, quod Ariſtoteles conſtituit, ſyſtema, ita comparatum eſſe, vt quilibet atheus hoc admittere queat. Hoc & ex mox dicendis patebit. Iungenda, quae nuper hanc in rem diſſeruit IENKINVS THOMASIVS, in *hiſtoria philoſophica de atheiſmo cap.* II. *pag.* 48. *ſeqq.*

** Summa ſententiae Ariſtotelicae de Deo huc redit: mundum aeternum eſſe, adeoque nec initium habuiſſe, nec habere finem; eum a Deo neceſſario productum, qui cum eo non equidem per modum *formae informantis*, ſed *aſſiſtentis*, vinculo prorſus neceſſario ſit coniunctus; cumque variae ſint ſphaerae coeleſtes, quae ab intelligentiis moueantur, Deum coelo ſupremo praeſidere, ſeu intelligentiam primam atque motorem pri-

primum esse, cui adeo cura sit primi mobilis quod veteribus est, orbis stellarum fixarum, seu octaua sphaera; secundorum autem mobilium, hoc est, orbium, in quibus planetae septem voluuntur, intelligentias secundas curam gerere; vnde & sequitur, primum illum motorem, quem Aristoteles Deum vocat, rerum sublunarium nullam curam gerere. † Genuinam hanc esse Aristotelis sententiam, luculenter demonstrauit B. IACOBVS THOMASIVS, de *exustione mund: stoica dissert.* II. §. XI. XVII. *differt.* IV. §. I. cumprimis autem *dissert.* XIV. §. CXXXIX. *seqq. pag.* 210. *seqq.* add. SAM. PARKERVS, *loc. cit. disputat.* IV. *sect.* III. *seqq. pag.* 355. *seqq.* itemque MICHAEL MOVRGVES, qui mentem Aristotelis accurate exhibet, *dans le Plan theologique du Pythagorisme, &c. tom.* I. *epist.* II. *pag.* 75. *seqq.* vt & *obseruatio decima tomi* VIII. *obseruation. Hallens.* § XIII. *p.* 237. nec non, quae diximus, in *differt. de Spinozismo ante Spinozam* §. XV. Haec autem Aristotelis doctrina an procul ab atheismo absit? aliis diiudicandum relinquo. Bene, ni fallor, de mente Aristotelis iudicauit B. LVTHERVS, apud VITVM LVDOVICVM SECKENDORFIVM, *histor. Lutheranismi libr.* III. §. LXXXI. *num.* XVII. *pag.* 304. *Aristoteles in eam fere delabitur sententiam, vt, etsi Deum non appellet stultum, tamen ignarum rerum omnium statuat, qui nihil negotiorum nostrorum intelligat, & videat, nihil consideret, praeter se ipsum, & tantum consideret in speculatione sui ipsius. Hoc autem etsi non est stultitiam tribuere, tamen certe est adimere scientiam, & constituere ignarum rerum humanarum.* Recteque addit: *Sed quid ad nos talis Deus, aut quis eius est vsus.*

† An Systhema Aristotelis ab Auctore recte sit descriptum dubitat REIMM. *Sect.* 2. *C.* 27. JOH. ET FRANC. PIC. Mirandulæ comites incertum habuerunt, an ulli dentur libri qui legitime Aristoteli inscribantur: vel saltem non internosci posse quid in ejus libris sit ejus proprium, quid alienum, existimarunt. Sed (saltem quod prius attinet

tinet) absque sufficienti ratione. V. *Melange Critique de Litterature*, impr. *a Amsterdam* 1702. *Art.* 20. ubi quoque, ut ubivis, varia fata doctrinæ Aristotelis inter Christianos recensentur.

*** A Stoicorum sententia in eo differebat sententia Aristotelis, quod illi Deum pro *forma* mundi *informante*, vt in scholis loqui solent, habebant, hic autem pro *forma adsistente*, etsi vinculo necessario cum mundo coniuncto; † VT B. IACOBVS THOMASIVS solide demonstrat, *loc. cit. dissert.* XIV. *per integr. pag.* 177. *seqq.* Et hactenus quidem sententia Aristotelis, a sententia Spinozae, diuersa esse videtur. Sunt nihilosecius, qui a Spinozae impietate, sententiam Stagiritae non differre autumant. Etsi enim intelligentias sphaerarum motrices, & inter has primam seu supremam quandam, quam Deum vocat, admittat, has tamen omnes vnius substantiae vniuersalis, quae sit anima mundi, arctissimo vinculo cum materia connexa, ex eius sententia, esse partes. Ita PETRVS BAELIVS, qui passim Aristoteli Spinozismum obiicit, in *dictionar. histor. crit. voc. Aristoteles pag.* 351. *voc. Caesalpinus*, *pag.* 875. item *voc. Spinoza*, *pag.* 2780.

† Stoicos inter & Aristotelicos magnum fuisse dissidium testatur ISID. PELEUS. *L.* 4. *Epist.* 55. & 91.

* Prae ceteris hoc ex instituto egit IOAN. ZEISOLDVS, celeberrimus quondam academiae nostrae philosophus, sed conatu haud adeo felici, in *tractatu de Aristotelis in illis*, *quae ex lumine naturae innotescunt*, *cum scriptura sacra consensu*, *ab eaque apparente dissensu*; Ienae M DC LXVII. 4to. Legenda autem, quae hac de re dixi in *obseruatione de conciliatione philosophorum cum scriptura sacra*, *obseruation. Hallens. tom.* III. *obseruat.* XIII. §. V. & VI. *pag.* 239. *seqq.*

§. XVI.

§. XVI.

Ex ſchola Peripatetica prodiit STRATO LAMPSACENVS, THEOPHRASTI diſcipulus, magni nominis inter Peripateticos philoſophus, ob diligentem rerum naturalium inueſtigationem *Phyſicus* dictus. * Hic non tantum atheiſmi accuſatur, ſed proxime etiam ad Spinozismum accedere videtur, etſi in quibusdam a Spinoza in diuerſum abeat. ** †

* Vitam eius DIOGENES LAERTIVS exhibet *lib.* V. *ſect.* LVIII. *ſeqq. pag.* 298. *ſeqq.* Docet itidem, eum *Phyſicum* appellatum, quod in ea ſpeculatione prae ceteris diligentiſſime verſatus eſſet. Circa finem vero, αὐτὸς δὲ ὁ Στράτων, inquit, ἀνὴρ γέγονε (καθάπερ καὶ ἄνω δεδήλωται) πολλῆς τῆς ἀποδοχῆς ἄξιος, διατρίψας ἐν παντὶ λόγων εἴδει, καὶ μάλιστά γε ἐν τῷ καλουμένῳ φυσικῷ, ὅπερ εἶδος ἀρχαιότερόν τε καὶ σπουδαιότερον. *Ceterum Strato ipſe, ſicut & ſupra declaratum eſt, vir inſignis & ſumma admiratione dignus fuit, in omni diſciplinae genere verſatus, ſed phyſicae maxime ſtudiis excellens, quod genus & antiquius eſt, & multorum praeclara ingenia exercuit.* Idem vero PLVTARCHO audit: τῶν ἄλλων περιπατητικῶν ὁ κορυφαιότατος Στράτων, *Peripateticorum reliquorum ſummus Strato, aduerſus Colotem pag.* 115.

† Magna cum ſpecie Stratonem defendit (ita tamen, ut rem in medio linquat) J. BRVCKERVS *diſſert. Epiſt.* ad TIMMERMANNVM, quæ legitur *Aman. litt. T.* 13. *Art.* 6.

** CICERONIS pariter atque PLVTARCHI loca, ex quibus ſententia eius colligi queat, recitaui in *diſſertat. de Spinozismo ante Spinozam* § VI Haec vero eo redit, ſyſtema mundi conſiſtere poſſe, etſi nul-

nullus admittatur Deus. Negauit enim, teste CICERONE, se Deorum opera vti, ad fabricandum mundum. Hoc ipso vero, vt satis demonstrat, nullam illi fieri iniuriam, si in atheorum classem referatur; ita, quae Spinozismo consentanea sunt, docuit, dum ipsam materiam, ex qua mundus hic compositus est, pro Deo habuit, vel, vt CICERO loquitur, *omnem vim diuinam in natura sitam esse*, censuit. In eo tamen a Spinoza dissentit, quod cum Epicuro materiam in plurimas particulas discerpat, cum Spinoza contra vnam huius vniuersi substantiam statuat; quemadmodum rursus ab Epicuro in eo discedit, quod pro materia stupida vitaque omni destituta, substituat, vita quadam naturali & plastica instructam, sensus tamen omnis atque cognitionis expertem, vt pluribus a me *loc. cit.* ostensum; add. PETRVS BAELIVS, *dictionar. historico-crit. voc. Spinoza, pag.* 2767.

§. XVII.

Inter reliquos Socratis discipulos & ARISTIPPVS fuit, Cyrenaicae sectae conditor, & EVCLIDES Megarensis, a quo Megarici originem ducunt. Et Cyrenaici quidem cum in corporis voluptate summum hominis bonum collocarent, * mirum non est, extitisse inter eos, quibus atheismus non sine omni, vt videtur, ratione obiectus fuit, vt THEODORVS, cognomine ἄθεος dictus, ** eiusque discipulus BION BORISTENITES. *** † Megarici autem cum ex Socratica disciplina nihil praeter acumen disputandi retinuissent, cauillationibusque logicis toti dediti essent, ad eandem facile progredi stultitiam poterant. Certe STILPONEM, qui ex hac schola fuit, inter atheos referri, constat. *

† **Licet mihi verofimile videatur, Cyrenaicos, praefertim Theodorum, Atheifmi labe infectos fuiffe; id tamen certum eft, quod, fi illorum fcripta non periiffent, melius de iis judicare poffemus. Quod quoque de multis praeter eos, vere dici poteft.**

* Ariftippum ceterosque Cyrenaicos in voluptate corporis fummum hominis bonum collocaffe, teftatur DIOGENES LAERTIVS, *lib.* II. *fect.* LXV. & LXXXVII. XENOPHONTEM librum contra voluptatem, ad refellendam Ariftippi fententiam fcripfiffe, idem DIOGENES auctor eft, *l. c.* add. CICERO, de *officiis lib.* III. *cap.* XXXIII. Atheismum itaque, quem vocant, practicum, Cyrenaicis eminentiori quadam ratione recte tribui, nemo inficias iuerit. Hinc vero facilis ad theoreticum transitus. SAM. PARKERVS, de Theodoro atque Bione verba faciens, *& vtrosque quidem*, inquit, *longe fceleftiores fuiffe, quam fuiffe accufantur, hac fola ratione, etiamfi nullo veteris auctoris teftimonio euinci poffet, non dubito, quod Ariftippi difciplinam fecuti fuerint, cum is nihil noui fibique peculiare introduxerit, aut introducere fudauerit, quam philofophiam a pietate disiunctam; de Deo & prouidentia, differt.* I. *fect.* VIII. *pag.* 20.

** Non tantum deos effe negauit Theodorus, fed & librum fcripfit, quibus omnia, quae contra vrgeri folent, refutaret, ex quibus plurima Epicurum defumfiffe perhibent. Hoc DIOGENES LAERTIVS nos condocet *libr.* II. *fect.* XCVII. vbi librum Theodori *οὐκ εὐκαταφρόνητον minime contemnendum* vocat, quia fcilicet & ipfe fectae Epicureae addictus fuit. SVIDAS auctor eft, eum multa fcripfiffe, ad fectam ipfius fpectantia, voc. *Θεόδωρος pag. m.* 176. edit. KVSTERI. Praeter alios Theodorum hunc inter atheos & CICERO refert: *quid? Diagoras atheus, qui dictus eft, pofteaque Theodorus, nonne aperte deorum naturam fuftulerunt? libr.* I. *de natura deorum, cap. XIV.* Sane aliter de eo fentit STRABO, *geograph. libr.*

XIII.

XIII. pag. 625. & qui ex recentioribus eum ſequitur IS. CASAVBONVS ad *Diogenis loc. cit.* Sed & GERHARDVS IOANNES VOSSIVS Theodorum ob reiectam gentilium deorum multitudinem, inter atheos relatum, haud obſcure innuit, de *origine & progreſſu idololatriae libr. I. cap. I.* quod & MICHAEL MOVRGVES facit *dans le Plan theologique du Pythagorisme tom. I. epiſtol. III. pag.* 96. Nullas autem, quae ab hac ſuſpicione Theodorum liberare queant, a viris eruditiſſimis allatas rationes video. Patrum quorundam, teſtes veritatis contra polytheismum gentilium vndique conquirentium, & ab atheismi ſuſpicione facile abſoluentium, quorum teſtimonia ſibi vſui eſſe putabant, effata, hic in cenſum non veniunt. Quod ſemel monuiſſe ſufficiat.

*** Etſi Bion praeter Theodorum, de quo iam dictum, alios quoque magiſtros habuerit, Theodoriae tamen ſectae ſe addictum eſſe, tota vitae ratione ſatis ſuperque teſtatus eſt. Legi ea poteſt apud DIOGENEM LAERTIVM, *lib. IV. ſect. XLVI. ſeqq.* In morbum grauiſſimum cum incidiſſet, idem illi contigit, quod ſubinde impiis hominibus contingere ſolet, vt ad alterum extremum procurreret, & in anilem ſuperſtitionem prolaberetur; verſibus quibusdam ideo agitatus a DIOGENE LAERTIO, *loc. cit. ſect. XV.* Sed legi quoque atque expendi merentur, quae hac de re habet PETRVS BAELIVS, *diction. hiſtor. crit. voc. Bion. pag.* 602.

* Paſſim & hic inter atheos refertur. Auctor eſt DIOGENES LAERTIVS, de Phidiae Minerua hanc eum propoſuiſſe quaeſtionem: *Num Minerua Iouis filia Deus eſt?* cumque ille, qui interrogabatur, annuiſſet, dixiſſe: *at iſta non Iouis, ſed Phidiae eſt.* Concedente illo, *non ergo*, inquit, *ipſa Deus.* Qua ex re cum in Areopagum pertractus fuiſſet, nihil inficiatum ferunt, immo recte ſe locutum aſſeruiſſe; *non enim Deum eſſe, ſed deam; deos quippe mares eſſe.* Areopagitas tamen nihilo placatiores factos, iuſſiſſe eum vrbe exce-

cedere, *libr. II. sect. CXVI.* Ex quibus licet sophisticum Stilponis ingenium facile agnoscas, atheismi tamen nondum conuinci potest, cum nihil aliud inde sequatur, quam quod gentilium, statuas ab hominibus factas pro diis colentium, stultitiam irriserit. Maioris momenti esse videtur, quod idem DIOGENES, *loc. cit.* refert, a Cratete eum interrogatum: *an dii precationibus ac diuinis honoribus gaudeant?* respondisse: *noli me, fatue, in via de hisce rogare, sed solum ac seorsum.* Licet vero inde satis constet, Stilponem palam suam de diis sententiam prodere noluisse; potest tamen & hoc de superstitione gentilium intelligi: quam reiicere non minus periculosum erat, quam veri Numinis existentiam in dubium vocare. AEGIDIVS MENAGIVS tamen hinc infert: *Fuit Stilpon parcus deorum cultor, & infrequens; immo* ἄθεος; quem in finem & ad ATHENAEI quandam narrationem de Stilpone prouocat, quae extat *libr. X. cap. V.* de qua tamen, vt & reliquis, quae de hocce philosopho moneri poterant, vid. PETRVS BAELIVS, *dictionar. histor. crit. voc. Stilpon. pag.* 2794. *seqq.*

§. XVIII.

Praeter Aristippum, aliosque, & ANTISTENES ex Socratis disciplina prodiit, a quo *Cynici*, vt ab his *Stoici* originem ducunt. * Inter Cynicos DIOGENES ille Sinopensis eminet, qui, vt omnem operam nauauit, ne aliquid pudoris retinuisse videretur, ita a summa haud procul absuisse impietate, coniecturae haud adeo incertae indicant. ** Ad Stoicos autem quod attinet, licet splendida passim & magnifica eorum de Deo, eiusque prouidentia, virtutibus sectandis, vitiisque fugiendis extent effata; *** † ipsum tamen philosophiae, quam professi sunt, syste-

ſyſtema, ſi paulo accuratius conſideres, ad Spinozismum proxime illud accedere, deprehendes. Interim fuiſſe inter eos viros honeſtatis & externae virtutis ſtudioſos, non negauerim.

† Veteres, Graeci non tantum, ſed & Romanorum praeſtantiſſimi, ac in primis Jurisconſulti, magnum pretium huic ſectae ſtatuerunt. HEINECC. *Hiſt. Philoſ. P. I. C.* 3. §. 79. in aſſenſum Veritatis Divinae trahere conati ſunt; STEVCHVS, PANSA, PFANNERVS, HVETIVS, quibus addi merentur, J. LIPSIVS, C. SCIOPPIVS & TH. GATAKERVS.

* Zeno namque Citticus, Cratetis Thebani, philoſophi Cynici, diſcipulus fuit, quamuis idem academicos quoque, Xenocratem, Polemonem, aliosque, audiuerit. vid. DIOGENES LAERTIVS, *Lib. VIII. ſect. I.*

** Inter rationes, quibus Cynicus hicce philoſophus in atheismi ſuſpicionem adducitur, eminet illud, quod de eo memoriae prodidit CICERO: *Diogenes quidem Cynicus dicere ſolebat, Harpagum, qui temporibus illis praedo felix habebatur, contra deos teſtimonium dicere, quod in illa fortuna tam diu viueret*; & iterum: *Improborum igitur proſperitates ſecundaeque res redarguunt, vt Diogenes dicebat, vim omnem deorum ac poteſtatem*; *de natura deor. lib. III. cap. XXVII.* At inde id quidem ſequitur, diuini Numinis prouidam curam Diogenem non credidiſſe, quippe quam hac ratione ludibrio exponere voluit, atheum ſtricte ſic dictum inde conficere nondum licet, etſi coniecturam haud leuem praebeat. Alias rationes, quibus idem probari queat, adfert PETRVS BAELIVS, qui, licet ſimul oſtendat, quid ad eas pro liberando ab hac ſuſpicione Diogene reſponderi poſſit, eum tamen abſoluere non audet, ſed rem in medio relinquit, *dictionar. hiſtor. critic. voc. Diogenes, pag.* 1053. Eum ſub ἀδιαφορίας praetextu non decori modo, ſed honeſtatis limites proterue migraſſe,

certum, adeoque exiguum Numinis ſenſum in animo habuiſſe, neceſſe eſt.

*** Haec magno numero apud SENECAM, EPICTETVM, M. AVRELIVM ANTONINVM, deprehenduntur, ſed ita comparata ſunt, vt aut documento ſint, poſſe quandoque ex falſis principiis veram deduci concluſionem, aut oſtendant, Stoicos non ſemper principiis ſuis conſentanea docuiſſe, quod & aliis philoſophis quandoque contigit; conf. PETRVS BAELIVS, *diction. hiſt. & critic. voc. Spinoza*, *pag.* 2768. *col.* 1. *circa fin.*

* Non tantum enim Deum ſupremum pro anima mundi habebant, ſed indiſſolubili vinculo cum materia coniungebant. Cumque Ariſtoteles Deum tantum pro forma mundi *aſſiſtente* haberet, Stoici omnino eum formam mundi *informantem* eſſe ſtatuebant, vt luculenter euicit B. IACOBVS THOMASIVS, *de exuſt. mundi Stoica*, *differt. XIV.* cui titulus: *Stoicis Deus forma mundi informans*, *pag.* 177. *ſeqq.* add. *differt.* de *Spinozismo ante Spinozam*, §. XVIII. Quo ipſo profecto propius adhuc ad Spinozismum accedunt, quam Ariſtoteles. Luculentiſſime etiam hoc ex illorum de ſummo bono doctrina patet. Cum enim Zeno Citticus finem bonumque vltimum dixiſſet ὁμολογȣμένως ζῆν, *conuenienter viuere*, quod de virtute, vtpote quae ſibi ſemper conſtat, capit SENECA, *ep.* LXXIV. Cleanthes vocem *naturae* addidit, aſſeruitque, vltimum finem eſſe, ὁμολογȣμένως τῇ φύσει ζῆν vel συμφώνως τῇ φύσει ζῆν, *conuenienter vel conformiter naturae viuere.* Quodſi quaeras, quid *naturae* voce ſibi velint Stoici? reſpondebit SENECA: *Quid aliud eſt natura, quam Deus, & diuina ratio toti mundo & partibus eius inſerta? libr. IV. de benefic. cap. VII.* Et alibi idem SENECA: *vis Deum naturam vocare, non peccabis: eſt enim, ex quo nata ſunt omnia, lib. II. quaeſt. natural. cap.* XLV. Deus ergo & natura Stoicis vnum idemque. Vnde & patet, quo pacto intel-

intelligendum sit, quando docebant, summum bonum in eo positum esse, vt *Deum sequamur*, item *sapientem virum cum diis viuere*; & quae reliqua erant eiusdem commatis. Eo nimirum cuncta redibant, fati legibus, quibus tota natura regeretur, obediendum esse. Quod simul documento esse potest, quam impia dogmata haud raro sub splendidissimis effatis tegantur. Non itaque quenquam etiam eorum de prouidentia dicta morabuntur. Praeterquam enim, quod antea iam obseruatum sit, philosophos non semper, quae principiis suis consentanea sunt, docere, cuncta tandem in fatum aliquod resoluuntur, quo nomine vt ipsimet, quid sibi voluerint, non satis intellexerunt, ita *fati Stoici malignitatem* satis demonstrauit B. IACOBVS THOMASIVS, de *exust. mundi Stoica dissertat.* XIII. *pag.* 166. *seqq.* †

† Vide quoque J. BRUCKERI epistolam *de Providentia Stoica Aman. Litt.* T. 8. *art.* 4. cum qua conferatur WILH. SLUITERI *Idea Theol. Stoica* C. 2. qui e contrario opinatur, Stoicos fati nomine aliquam Divinam constitutionem designare voluisse. Licet non omnia probem, quæ Stoici de fato suo dixere; illud sæpius animadverti, non nullos, ex partium Studio, minis acerbe de illorum sententia loqui. Quod tamen absque invidia dictum esto.

** Plerosque Stoicorum maximos in vita fuisse hypocritas, constat, idque vel HORATIVS omnes condocere potest, tum alibi, tum maxime *libr. II. sat. III.* conf. FRIDERICVS RAPPOLTVS, *commentar.* ad *libr. II. sermon. cap.* IX. *pag.* 310. *seqq.* Fuisse tamen & inter eos viros honestos, & externae virtutis studiosos, exemplum SENECAE, EPICTETI, M. AVRELII ANTONINI, & aliorum quorundam nos dubitare non sinit. Etsi enim isti secundum sectae suae principia de Deo non poterant non peruersissime sentire, externam tamen virtutem sectati sunt, siue animi tranquillitatem inde sperarent, siue quod alias ob rationes id sibi expedire crederent.

§. XIX.

Iam, si ad Eleaticam sectam accedamus, huic atheismus velut proprius fuisse videtur. * Immo cum Spinozae deliriis prorsus illorum conuenerunt dogmata. XENOPHANES namque Colophonius, vnum omnia esse, docuit. ** Nec alia ratione PARMENIDES, *** MELISSVS, * atque ZENO Eleates, ** vt omnem motum, omnesque adeo generationes atque corruptiones negarent, inducti videntur, quam quod vnicam tantum crederent substantiam. LEVCIPPVS *** atque DEMOCRITVS, * ex fortuito atomorum concursu mundum construentes, Dei in eo producendo & conseruando, operam sibi minus necessariam videri, testabantur. Hunc equidem, sed ad mortem saltem, vt videtur, declinandam, in systema suum introduxit EPICVRVS, at talem, qui nulla rerum humanarum cura tangeretur. ** Ne quid nunc de DIAGORA, *** PROTAGORA, * huiusque discipulo, PRODICO CEO, ** atque ALEXANDRO Epicuraeo *** dicamus, quibus atheismum non sine ratione, vt arbitror, obiectum fuisse, constat.

* Nomen habet Eleatica secta a Lucaniae vrbe, quae Romanis *Velia*, Graecis autem Ἐλέα dicebatur. Parmenides namque & Zeno, quibus haud exiguum haec secta incrementum debet, Eleatae fuerunt. Sunt, qui putant, Eleaticam sectam a Pythagora originem ducere, cuius tamen vestigia in doctrina de Deo Leucippus, Democritus, aliique, minime secuti sint, immo quae ab illo recte tradita sint, in atheismi patrocinium arripuerint. Ita SAM. PARKERVS, qui de Italicae successionis philosophis, quorsum Eleaticos refert,

refert, verba faciens, multo magis perſpicuam eorum cauſam eſſe, pronunciat, *cum plane quidem conſtet, Leucippum & Democritum, qui a Pythagora, aliisque ſuae ſectae antiquioribus genuinam philoſophandi rationem acceperunt, ea non magis improbe, quam indocte in atheismi patrocinium vſos fuiſſe*; *de Deo & Prouident. diuina diſput. I. ſect. X. pag.* 24. Ad Pythagoram equidem quod attinet, eum inter illos quoque, quibus atheismus obiectus fuit, referendum, vel ex THEOPHILO Antiocheno conſtat, cuius *libr. III. ad Autolycum pag. m.* 120. haec de eo extant verba: Πυθαγόρας δὲ τοσαῦτα μοχθήσας περὶ θεῶν, καὶ τὴν ἄνω κάτω πορείαν ποιησάμενος, ἔσχατον ὁρίζει φύσιν καὶ αὐτοματισμὸν εἶναι, φησίτε τῶν πάντων θεοὺς ἀνθρώπων μηδὲν φροντίζειν. Quae verba ita vulgo vertuntur: *Pythagoras magno labore ſumma imaque perſcrutatus, extremum naturam Deum eſſe autumat, adſtruitque, omnia fortuito fieri, & Deum mortalium nullam curam gerere &c.* Sed ita potius reddenda, recte obſeruauit THOMAS REINESIVS: *Pythagoras, poſtquam adeo de diis laboraſſet, & huc illuc* (apud varias gentes peregrinatus) *diſcurriſſet, vltimum* (tandem) *determinat, eum naturam eſſe, fierique omnia fortuito*; *dicit etiam, deos hominum nullam habere curam.* Ad rem ipſam vero quod attinet, Pythagoram ab ea, quam THEOPHILVS illi tribuit, ſententia, longiſſime abfuiſſe, idem, quem iam laudauimus, REINESIVS, docet: *de Deo enim*, inquit, *eum longe alia ſenſiſſe, vel ſexcenti teſtes ſunt: nimirum in eius ſchola Deum eſſe effectorem mundi, non negandum eſt*; *cum enim Deum adpellauit* ψύχωσιν, *quid aliud, quam auctorem vitae, motuum, caloris, lucis faciebat? idemque dogma non ſolum notarum obſcuritate obduxit alias, ſed etiam diuturno ſilentio inuolui curauit*; *ne profanis temeritatibus contaminaretur, ſi proſtaret publica rei omnium abſconditiſſimae notitia. Prouidentiam etiam diuinam, quae ſpem omnem potentiamque hominum ſuperet, habito coram Phalaride cum Abaride colloquio, adſtruxit, Iamblichus*

blichus lib. I. de vita Pythag. cap. XXXIII. *&c. variar. lection. lib. III. cap. VI. pag.* 445. Dubium tamen alicui mouere potest, quod CICERO de eo perhibet: *Pythagoras, *qui censuit* (Deum) *animum esse per naturam rerum intentum & commeantem, ex quo nostri animi caperentur, non vidit, distinctione animorum humanorum discerpi & dilacerari Deum &c. de natura deor. libr. I. pag.* 9. Quod eiusmodi profecto est, vt, si haec mens eius & sententia fuit, ab omni errore, etiam tali, qui ad Spinozismum ducit, non prorsus absolui queat: nec tamen cum Spinozismo ideo prorsus conuenit, cum Deum a materia distinguat. Idque & inde porro liquet, quod naturam in duo principia diuisit, *causam effectricem*, quae est mens seu Deus, & *materialem*, seu passionibus subiectam, quae est mundus visibilis; apud PLVTARCHVM, de *placitis philosophorum libr. I. cap.* III. add. SAMVEL PARKERVS, *loc. cit. pag.* 24. † Alii contra in contrarium currentes, superstitionis, speciatim magiae Pythagoram accusant; a qua tamen criminatione eum liberare annititur GABRIEL NAVDAEVS, *apologie pour les grands hommes, soupçonnes de magie, cap.* X. *p. m.* 136. *seqq.* An autem, & quousque, magia cum atheismo consistere queat, ex infra dicendis patebit.

† Quænam sententia Samii de Deo & Mundo fuerit, optime ex Schediasmate *Bruckeri* jam antea laudato, videri potest.

** Testis huius rei est CICERO, qui, cum Anaxagorae adduxisset sententiam, de Xenophane addit: *Xenophanes paulo etiam antiquior, vnum esse omnia, neque id esse mutabile, & id esse Deum, neque natum vsquam & sempiternum conglobata figura; quaestion. academ. libr.* II. *pag.* 1044. Alibi equidem idem CICERO sententiam Xenophanis ita exprimit, vt mentem ab infinito, hoc est, Deum ab hoc vniuerso, secernere videatur, *de natura deorum, libr.* I. *pag.* 44. Sed ibi eum parum accurate locutum, ostendit PETRVS BAELIVS, *dictionar. histor. critic. voc.*

voc. Xenophanes, *pag.* 3034. vbi & ARISTOTELIS de Xenophane testimonia adfert, & sub examen reuocat. Addantur, quae dixi in *dissertat.* de *Spinozismo ante Spinozam* §. VII. Nec abludunt, quae de Xenophane refert DIOGENES LAERTIVS, de Deo eum ita existimasse: *Dei substantiam globosam esse*, *nihilque cum hominibus habere commune. Totum cernere*, *totumque audire*, *non tamen respirare.* Συμπαντά τε εἶναι, *simulque omnia*, *mentem*, *prudentiam*, *aeternitatem*; *lib.* IX. *sect.* XIX. *pag.* 558. Quae verba vt eo rectius intelligantur, conferenda, quae ad *h. l.* notauit THOMAS ALDOBRANDINVS. Idem, quem iam laudauimus*; PETRVS BAELIVS EX DIOGENE LAERTIO, *loc cit.* & EVSEBIO *praeparat. euangel. lib. XIV. cap. XIV.* docet, totam sectam Eleaticam, vnitatem rerum omnium, atque earum immobilitatem statuisse; quorum prius atheismi, posterius scepticismi primum fuit principium. Plenius idem nexum totius systematis horum philosophorum exhibet, *l. c. p.* 1042. add. THOMAS STANLEIVS, *histor. philosoph. part. X. cap. II. pag.* 874. vbi, quae BAELIVS hac de re dixit, repetuntur. †

† Judicium suspendit REIMM. *Sect.* 2. *C.* 30. 2. in *seqq.* etiam statuens Parmenidem, Melissum atque Zenonem Eleatem, non satis solido fundamento inter Atheos referri: immo nec Leucippum; licet ille præ cæteris ei talis videatur.

***. Parmenides Eleates, Xenophanis, teste CLEMENTE Alexandrino *lib I. strom. p.* 301. auditor, teste autem THEODORETO, *lib. II. de curat. graecar. affection. p.* 159. socius eius, inter praecipuos Eleaticae sectae philosophos locum obtinet. Eum in multis a Xenophane discessisse, veteres tradidere; speciatim DIOGENES LAERTIVS, *lib. IX. sect. XXI. pag.* 560 In eo tamen, quod caput causae erat, eum consensisse, eodemque adeo iure atheismi argui, vel ex EVSEBIO patet, *praeparat. euangel. libr. I cap. VIII.* cuius, quae huc spectant, verba recitaui, in *dissertat.* de *Spinozismo ante Spinozam*, §. *VIII.* add. PETRVS BAELIVS, *voc. Xenopha-*

nophanes, *pag*. 3035. & 3042. Teſtis quoque huius rei ipſe eſt ARISTOTELES, ſecundum quem Parmenides docuit, *omnium rerum vnum eſſe principium*, & *id immutabile quidem. Vnum omnia & ens infinitum eſſe*, *quicquid vero eſt praeter ens*, *id non ens eſſe*, *atque nihil. Ens vero vnum eſſe*, *quicquid ergo eſt praeter vnum*, *id eſſe nihil*; *omnia igitur vnum ſunt*; *phyſ. lib. I. cap. II.* Quem ARISTOTELIS locum etiam THOMAS STANLEIVS laudat, *hiſt. philoſoph. part. X. cap. II. pag.* 877. Luculenter vero inde patet, & Parmenidem, vnam tantum admiſiſſe ſubſtantiam.

* Meliſſus Samius fuit diſcipulus Parmenidis, & cum Heraclito etiam verſatus eſt. vid. DIOGENES LAERTIVS, *libr. IX. ſect. XXIV.* Parmenidem quoque ſecutus, principium rerum vnum & immutabile ſtatuebat, vnum ſcilicet haec omnia eſſe, & ens infinitum. Idque, vt ARISTOTELES *loc. cit.* auctor eſt, ſequenti ratione euincere annifus eſt: *Id quod factum eſt*, *principium habet*; *id quod non factum eſt ergo*, *neque principium habet. Vniuerſum vero*, *ſiue hoc quod eſt*, *factum non eſt*; *principium ergo non habet*; *immo nec finem. Infinitum ergo eſt*, *adeoque* & *vnum*; *infinita enim plura dari*, *repugnat*; *ergo* & *immutabile erit*; *omnia enim occupat*, *neque quippiam eſt*, *a quo moueatur*. Nec praetermittendum, quod DIOGENES LAERTIVS, *loc. cit.* de eo refert: *ἀλλὰ καὶ περὶ θεῶν ἔλεγε*, *μὴ δεῖν ἀποφαίνεσθαι*, *μὴ γὰρ εἶναι γνῶσιν αὐτῶν· De diis nihil definiendum dicebat*, *neque enim illorum certam eſſe cognitionem.*

** Zenonem Eleatem conſentanea doctrinae Xenophanis & Parmenidis docuiſſe, vel ex iis patet, quae ex ARISTOTELE refert THOMAS STANLEIVS, *hiſt. philoſ. part. X. cap. III. pag.* 883 Summa eo redit, non multa, ſed vnum eſſe, idque vnum eſſe Deum. Non tantum diſcipulus, ſed &, iuxta quosdam, filius adoptiuus Parmenidis fuit. vid. DIO-

GENES

GENES LAERTIVS, *lib. IX. sect. XXV.* Quemadmodum autem iam antea obseruauimus, sententiam de vna, eaque immobili & immutabili substantia, quae Eleaticis propria fuit, eosdem ad *ἀκαταληψίαν*, adeoque scepticismum perduxisse, ita, si SENECAE, *epist. LXXXVIII.* fidem adhibere velimus, Zeno ad summum scepticismi gradum progressus est, asserendo, in hoc vniuerso nihil esse. Quod tamen cum ingenii acumine, quo Zeno claruisse dicitur, vix conciliaueris; adeoque post IVSTVM LIPSIVM, *manuduct. ad philosoph. Stoic. lib.* II. *dissertat,* IV. non sine ratione in dubium vocatur a PETRO BAELIO, *voc. Zenon. pag.* 3058.

*** Leucippum Zenonis auditorem fuisse, testatur DIOGENES LAERTIVS, *lib.* IX. *sect.* XXX. Atomorum primum eum inuentorem esse, idem DIOGENES auctor est: *πρῶτός τε ἀτόμους ἀρχὰς ὑπεστήσατο, primus hic atomos principia subiecit.* Sunt equidem, quibus doctrina de atomis antiquior videtur. Posidonius namque Moschum quendam, hominem Sidonium, qui ante belli Troiani tempora vixerit, eius inuentorem praedicat apud STRABONEM, *lib.* XVI. *pag.* 512. & apud SEXTVM EMPIRICVM, *aduers. mathem. pag.* 367. Sed infirmo hanc Posidonii traditionem niti talo, gloriamque inuentae huius hypotheseos Leucippo eripi non posse, ostendit THOMAS BVRNETIVS, *archaeolog. philosoph. libr.* I. *cap.* VI. cui & suffragatur PETRVS BAELIVS, *voc. Leucippus pag.* 1803. & 1804. Quicquid huius sit, ob hypothesin de atomis in se spectatam non reprehendendus, sed laudandus potius est LEVCIPPVS. quippe quae si recte adhibeatur, doctrinae naturali accuratius excolendae mirifice inseruit †; sed hoc potius nomine culpandus venit, quod hoc de atomis principio ita vsus sit, vt omnem causam effectricem excluderet, & aeternitatem atomorum afferens, & ex fortuito illarum concursu, sine moderatore, cuncta producta, contendens, & hac ratione Deum ex hacce mundi machina remouens.

Et

Et hac quidem ratione CICERO, Democriti, & ante eum Leucippi flagitium fuisse, recte dicere potuit: *e corpusculis effectum esse coelum ac terram, nulla cogente natura, sed concursu quodam fortuito*; *libr.* I. *de natura deorum.* Refutare Leucippum aggressus est LACTANTIVS, *diuin. institut. lib.* III. *cap.* XVII. Sed non in omnibus aeque feliciter, ut ostendit PETRVS BAELIVS, *loc. cit. pag.* 1804. add. IENKINVS THOMASIVS, in *historia philosophica de atheismo*, *cap. V.* §. II. *pag.* 84. *seqq.*

† Non bene percipio (ob festinationem fortassis) quid Auctor hic per *Atomos* intelligat: nam *Philos. Theor. P.* 5. *C.* 1. §. 10. improbat Stairii aliorumque sententiam, qui corpus veluti ex punctis Mathematicis componunt: ut & illorum qui atomos substituunt; hoc est, particulas quae quidem partes suas habent, verum propter nimiam soliditatem sunt indivisibiles. Quae mihi sententia veterum de atomis post GASSENDUM plurimosque fuisse videtur.

* Cum Democritus hypothesin de atomis eadem ratione, qua Leucippus, assumserit, de Deo quoque eum non sensisse rectius, inde liquet; conf. DIOGENES LAERTIVS, *lib.* IX. *sect.* XLIV. Diffitendum tamen non est, veteres in sententia Democriti de Deo exprimenda, non prorsus inter se conuenire. † CYRILLVS Alexandrinus, cum de Thalete Milesio adseruisset, eum Deum pro mente mundi habuisse, Democritum Abderitem ei quodammodo assentiri, ait, sed & aliud adiicere: νῦν μὲν γὰρ εἶναι τὸν θεὸν ἰσχυρίζεται καὶ αὐτὸς πλὴν ἐν πυρὶ σφαιροειδεῖ, καὶ αὐτὸν εἶναι τὴν τοῦ κόσμου ψυχήν; *contendit enim & ipse, Deum esse mentem, verum ipsam in sphaera ignea esse, videlicet mundi animam*; *libr.* I. *contra Iulian. pag. m.* 28. Quod ex PLVTARCHO desumsisse videtur, de *placitis philosophorum*, *libr.* I. *cap.* VII. vbi eandem de Deo sententiam Democrito tribuit. Aliter adhuc mentem eius de Deo exprimit VELLEIVS apud CICERONEM: *Quid? Democritus, qui tum imagines, earumque circuitus*

in

in deorum numero refert, cum illam naturam, quae imagines fundat, ac mittat, tum scientiam intelligentiamque nostram, nonne in maximo errore versatur? cumque idem omnino, quia nihil semper suo statu maneat, neget, quicquam esse sempiternum; nonne Deum ita tollit omnino, vt nullam opinionem eius reliquam faciat? de natura Deorum libr. I. *pag.* 46. †† Quae si Democriti sententia fuit, inter eos profecto, qui crassissima quadam ratione atheismum professi sunt, referri meretur. Natura enim, quam vocauit, ex ipsius sententia nec vna, nec aeterna, nec immutabilis est, nec reliquis diuinae essentiae attributis gaudet. Immo Dei nomen imaginibus, & ideis obiectorum, & actui intellectus, quo obiecta haec cognoscimus, tribuit. Quantumuis autem PETRVS BAELIVS hanc Democriti sententiam ob subtilitatem laudet, eamque non nisi a magno ingenio proficisci posse, contendat, immo CICERONI, *haec omnia patria Democriti* (Abdera) *quam Democrito digniora esse*, pronuntianti, irascatur, ipse tamen diffiteri tandem nequit, absona ea esse; quemadmodum & reuera sunt; *voc. Democritus*, *pag.* 1030. Quamcunque autem ex hactenus allatis Democrito sententiam tribuas, id inde patet, nullam ei fieri iniuriam, si in atheorum numerum referatur. Iungenda, quae de Leucippo pariter ac Democrito grauiter pronuntiat SAM. PARKERVS, de *Deo & prouidentia disput.* I. *pag.* 26. Referuntur equidem de Democrito etiam talia, quae eum magiae, adeoque superstitionis, suspectum reddunt. Quod cum atheismo eius non videtur consistere posse. Sed si recte cuncta ponderentur, aut de magia naturali, seu curiosa occultarum rerum inuestigatione, intelligenda sunt, aut nullo certo fundamento innituntur, ne dicam scripta quaedam, ex quibus eiusmodi quid colligi queat, perperam Democrito tribui; conf. IOANNES ALBERTVS FABRICIVS, *bibliothec. graec. libr.* II. *cap.* XXIII. *pag.* 809. vbi scripta, quae Democriti nomen mentiuntur, recenset; itemque GABRIEL NAVDAEVS, *apolog. pour les grands hommes soupçonnez de Magie*, *cap.* XII. *pag.* 187. *seqq.*

† Vitam

† Vitam & Philoſophiam Democriti conſcripſit JOH. CHRYSOSTH. MAGNENUS in ſuo *Democrito reviviſcente.*

†† REIMMANNUS *Sect.* 2. *C.* 30. §. 7. non nulla addit, quæ nos certiores reddunt, Democritum *craſſiſſima* ratione Atheum fuiſſe.

** Prouidentiam diuinam negaſſe Epicurum, & plurimi veterum tradidere †, & non ſemel ei a Stoicis, licet re ipſa non rectius de Deo ſentientibus, aliisque, exprobratum fuit. Nec aliter ſentire poterat, qui deos in intermundiis poſitos vitam beatam agere, exiſtimabat; immo, vt naturae diuinae nihil conuenientius, quam vitam beatam, ita vitae beatae nihil aduerſum magis, quam curis variis, rerumque aliarum adminiſtratione turbari, arbitrabatur. Hinc SENECA ex mente Epicuri: *Itaque non dat Deus beneficia, ſed ſecurus & negligens noſtri, auerſus a mundo aliud agit, aut, (quae maxima Epicuro felicitas videtur) nihil agit, nec magis illum beneficia, quam iniuriae tangunt; de benefic. lib.* IV. *cap.* IV. Et *cap.* XIX. eiusdem libri: *Tu denique, Epicure, Deum inermem facis. Omnia illi tela, omnem detraxiſti potentiam, & ne cuiquam metuendus eſſet, proieciſti illum extra mundum. Hunc igitur inſeptum ingenti quodam & inexplicabili muro, diuiſumque a contactu & a conſpectu mortalium, non habes, quare verearis, nulla illi nec tribuendi, nec nocendi materia eſt. In medio interuallo huius & alterius coeli deſertus, ſine animali, ſine homine, ſine re ruinas mundorum, ſupra ſe circaque ſe cadentium euitat, non exaudiens vota, nec noſtri curioſus.* Similia apud CICERONEM, *lib.* I. *de nat. deorum, pag.* 281. aliosque, paſſim occurrunt. Sed ſuffragatur quoque DIOGENES LAERTIVS, ex mente Epicuri ita pronuntians: ού γὰρ συμφωνοῦσι πραγματεῖαι καὶ φροντίδες καὶ ὀργαὶ καὶ χάριτες μακαριότητι, ἀλλ᾽ ἀσθενείᾳ καὶ φόβῳ καὶ προσδεήσει τῶν πλησίον ταῦτα γίνεται. *Neque enim beatitati conueniunt negotia & curae, & irae, & gratiae, ſed ob infirmitatem, ac timorem, & indigen-*

digentiam proximorum ista fiunt; *libr*.X.*sect*.LXXVII. Hanc quoque Epicuri mentem fuisse, adeo non dubitat PETRVS GASSENDVS, magnus ceteroqnin eius admirator, vt potius eam in illo ceu erroneam refellat, in *notis ad libr*. X. *Diogenis Laërtii*, *tom. V*, *opp. pag*. 128. & *Physicae sect*. I. *lib*. IV. *cap*. VI. *pag*. 319. In aliam nihilosecius sententiam abiit IACOBVS RONDELLVS, in *libro de vita & moribus Epicuri*, Amstelodami, anno MDCXCII edito, negatam ab Epicuro prouidentiam abnuens. Statuisse equidem eum, deos non curare tempestatum serenitatisque vices, generationes meteorum & corruptiones, aliaque physices innumera, quippe qui mundo satis virium ac roboris ad semet sustentandum inesse, crediderit. Non debere tamen eum ideo tantopere vituperari, cum & inter ipsos christianos effati huius propugnatores nonnulli inueniantur, nec desint inter theologos, qui prouidentiam diuinam tantum ad res morales & theologicas restringant. Verum haec an omnibus persuasurus sit RONDELLVS, valde dubito. Quod enim Epicurus prouidentiam diuinam a rebus humanis etiam remouerit, vel inde patet, quod beatitati, vt DIOGENES LAERTIVS docet, nec *curas*, *nec iram*, *nec gratiam*, *conuenire*, existimauerit. Ira autem ac gratia Numinis, quo pacto in res inanimatas cadat, profecto non capio. Praeterea prouidentiae diuinae negatio cum systemate Epicuri prorsus consentit, praesertim cum primo eius principio, in animi voluptate, seu tranquillitate, summum hominis consistere bonum. Haec enim tranquillitas cum nulla alia re magis, quam Numinis metu turbetur, nec homo ethnicus, quod ei opponeret, remedium inuenire poterat, nihil aliud ei relictum erat, quam vt Numinis prouidentiam in dubium vocaret. Impiam hanc sententiam esse, & ad omnem Numinis cultum euertendum comparatam, adeoque ad atheismum proxime accedere, nemo temere dubitauerit. †† Nihilosecius nonnulli nobis multa de pietate Epicuri, & Numinis veneratione, narrant. ††† Qua in re, vt sibi constaret, *propter maiestatem Dei eximiam*, *singularemque naturam eius*

illud se colere, videri volebat; conf. SENECA, *lib.* IV. *de beneficiis*, *cap.* XIX. Iungenda, quae hanc in rem collegit PETRVS GASSENDVS, de *vita & moribus Epicuri*, *lib.* IV. *cap.* III. *tom.* V. *opp. pag.* 201. *seqq.* Sane quidem generoso admodum animo fuisse Epicurum oportet, si Deum tantum ob naturae praestantiam coluit, probe sciens, eum nulla sui cura tangi. Qua in re an multi eius exemplum imitaturi sint? valde dubito. Multo autem magis dubito, an serio & ex animi sententia hoc egerit. Certe ad poenam euitandam, pietatem deorumque cultum eum prae se tulisse, diserte innuit CICERO, de *nat. deor. libr.* I. *pag.* 123. Estque hoc principiis Epicuri longe conuenientissimum, a quibus tam acuti ingenii virum in vita discessisse, non est verosimile. PETRVS BAELIVS suspicionem CICERONIS, ad poenam euitandam Epicurum Numinis cultum prae se tulisse, non prorsus reiicere audet, aequitati tamen & charitati conueniens esse putat, vt de occultis aliorum sententiis in meliorem pronuntiemus partem, remque omnem Deo cordium scrutatori permittamus, *voc. Epicurus*, *pag.* 1133. Quod lubens concedo, modo rationes grauiores non obstent. Quod vero idem addit, nullam esse causam, cur credere non debeamus, Epicurum ideam de cultu Numinis, qui sola eius praestantia, insuper habita prouidentia, nitatur, habuisse, cum theologi ὀρθοδοξότατοι eandem quotidie commendent, asserentes, colendum amandumque Deum esse, etsi nulla spes coeli, nullus inferni metus sit, hoc serio & ex animi sententia eum dixisse, vix credo. Immo, nisi me omnia fallunt, mysticorum quorundam huc collimantes sententias, exagitare hac ratione voluit. †††† Minus adhuc ab atheismi suspicione eum liberari posse, idem vir doctus censet *loc. cit.* si asseruisset, deos, vt reliqua omnia, ex atomis esse compositos: hac enim ratione mortales & corruptioni obnoxios, hoc est, non deos statuisset; sed cum inter κυρίας eius δόξας apud CICERONEM referatur, *quod beatum & immortale est*, *id nec habet*, *nec exhibet cuiquam negotium*, *de nat. deor. libr. I. pag.* 284. quod DIOGENES

GENES LAERTIVS ita effert, Deum esse, ζῶον ἄφθαρτον καὶ μακάριον, *animal immortale ac beatum, lib.* X. *sect.* CXXIII. inde colligit, eum diis immortalitatem tribuisse. Quod recte quidem se haberet, si iam certo constaret, eum Deum aut deos credidisse, & non potius ad poenam euitandam talia docuisse. Quod si reuera deos immortales, & ex atomis non compositos credidit, in eo sane a sententia Democriti discessit: a quo & in eo dissensit, quod atomos anima destitutas statuit; cum Democritus contra anima praeditas admittat, qua quidem ratione hic facilius variis, quae illi obiici poterant, dubiis satisfacere potuit; †††† simul tamen negandum non est, systema Democriti atheismo defendendo hac ratione longe esse accommodatius, quam systema Epicuri. Legenda, quae hanc in rem disserit PETRVS BAELIVS, *loc. cit. pag.* 1132. *lit. E.*

† Veterum hac in re testimonia videantur apud REIMM. *Sect.* 2. *C.* 29. quibus adde ISID. PELEUS. *L.* 1. *Ep.* 460. ubi tradit: Expicurum docuisse, *omnia temere & fortuito prodiisse in ortum &c. L.* 2. *Ep.* 230. *eum omnibus Sapientibus abdicatum fuisse.* Immo pluribus locis similia de Epicuro pronuntiat. REIMM. *l. l.* quoque notat; Judæis Atheos & Epicuræos fuisse Synonyma; & apud Ethnicos, Epicuræum idem fuisse ac ἀσεβῆ και ἄθεον.

†† Multi tamen, præter RONDELLUM, Epicurum defenderunt, vel saltem Atheismi dicam injuriosius ei scribi opinati sunt. Quid hac de re judicandum sit; vide MORHOVIUM *Polyhist. Philos. L.* 2. *P.* 1. *C.* 7. *& aliis in locis.* WILH. SLUITERUM *Idea Theol. Stoicæ. in præfatione.*

††† Victu frugali & modico contentus fuisse dicitur ALEXANDRO AB ALEXANDRO *Genial. Dierum L.* 3. *C.* 11. cum tamen non nulli Veteres tradiderunt, Epicurum quotidie minam in cibos consumere solitum fuisse; multa in sermone, plura in vita peccasse &c. conf. DIOG. LAËRT. L. 10. mirum saltem videtur *Apollinem* in Arcadia *Epicurum* esse vocatum: ALEX. AB ALEXANDRO *L.* 6. *C.* 4. & animadverti quoque meretur, quod idem notat

L. . *C.* 18 Epicuræos singulis mensibus statos dies habuisse feriatos, Icadas dictos; vigesimam nimirum cujusque mensis lunam, quod ea natus Epicurus foret: immo Epicurum iis tam sanctum fuisse, ut ejus imaginem annulis poculisque inscribi curarent.

†††† Licet metus inferni & Spes cæli nequaquam insuper sint habendi; magni tamen nominis Theologis Deus amandus colendusque visus est, etsi nec pœnæ nec præmia darentur: & non video, qua ratione hæc sententia inter peculiaria mysticorum dogmata referri queat.

††††† In quibus Epicurus degeneraverit a principiis Democriti, v. MORHOVIUM *l. c.*

*** Diagoram hic commemoramus, quod Democriti seruus & discipulus fuisse feratur Hic enim ex numero seruorum, qui venum exponebantur, eum mille drachmarum pretio redemisse, & non tantum pro seruo vsum, sed & inter discipulos recepisse, dicitur; vid. SVIDAS & HESYCHIVS ILLVSTRIVS voc. Διάγοϱας. Patria fuit Melius, & atheismi magno veterum consensu accusatur, adeo vt cognomine *atheus* dicatur, vt apud CICERONEM, de *natura deor. libr.* I. & III. DIODORVM SICVLVM, *libr.* XIII. *cap.* VI. LACTANTIVM, de *ira Dei*, *cap.* IX. aliosque, videre licet. Nimirum, cum alii, qui in eadem erant sententia, per ambages incederent, hic tanta impudentia fuit, vt aperte sine vlla dissimulatione, Deum esse, negaret. Idque CICERO nos condocet, cautiorem hac in re Protagoram fuisse, perhibens; *in hac quaestione plerique, quod maxime verisimile est, & quo omnes duce natura vehimur, deos esse dixerunt: dubitare se, Protagoras, nullos esse omnino, Diagoras Melius, & Theodorus Cyrenaicus putauerunt, de nat. deor. libr. I. circa init* Athenis itaque, ut supplicium effugeret, discedere coactus fuit *Olymp.* XCI. Atheniensibus nihilosecius certam pecuniae summam in caput eius constituentibus, si quis eum aut interficeret, aut viuum traderet. CLEMENS Alexandrinus eum

GENES LAERTIVS ita effert, Deum esse, ζῶον ἄφθαρτον καὶ μακάριον, *animal immortale ac beatum, lib.* X. *sect.* CXXIII. inde colligit, eum diis immortalitatem tribuisse. Quod recte quidem se haberet, si iam certo constaret, eum Deum aut deos credidisse, & non potius ad poenam euitandam talia docuisse. Quod si reuera deos immortales, & ex atomis non compositos credidit, in eo sane a sententia Democriti discessit: a quo & in eo dissensit, quod atomos anima destitutas statuit; cum Democritus contra anima praeditas admittat, qua quidem ratione hic facilius variis, quae illi obiici poterant, dubiis satisfacere potuit; †††† simul tamen negandum non est, systema Democriti atheismo defendendo hac ratione longe esse accommodatius, quam systema Epicuri. Legenda, quae hanc in rem disserit PETRVS BAELIVS, *loc. cit. pag.* 1132. *lit. E.*

† Veterum hac in re testimonia videantur apud REIMM. *Sect.* 2. *C.* 29. quibus add: ISID. PELEUS. *L.* 1. *Ep.* 460. ubi tradit: Epicurum docuisse, *omnia temere & fortuito prodiisse in ortum &c. L* 2. *Ep.* 230. *eum omnibus Sapientibus abdicatum fuisse.* Immo pluribus locis similia de Epicuro pronuntiat. REIMM. *l. l.* quoque notat; Judæis Atheos & Epicuræos fuisse Synonyma; & apud Ethnicos, Epicuræum idem fuisse ac ἀσεβῆ καὶ ἄθεον.

†† Multi tamen, præter RONDELLUM, Epicurum defenderunt, vel saltem Atheismi dicam injuriosius ei scribi opinati sunt. Quid hac de re judicandum sit; vide MORHOVIUM *Polyhist. Philos. L.* 2. *P.* 1. *C.* 7. *& alios in locis.* WILH. SLUITERUM *Idea Theol. Stoicæ. in præfatione.*

††† Victu frugali & modico contentus fuisse dicitur ALEXANDRO AB ALEXANDRO *Genial. Dierum L.* 3. *C.* 11. cum tamen non nulli Veteres tradiderunt, Epicurum quotidie minam in cibos consumere solitum fuisse; multa in sermone, plura in vita peccasse &c. conf. DIOG. LAERT. L. 10. mirum saltem videtur *Apollinem* in Arcadia *Epicurum* esse vocatum: ALEX. AB ALEXANDRO *L.* 6. *C.* 4. non tamen ab Epicuro nostro, sed, ut opinor, a Gr. ἐπιχυρεῦν νόμον. Animadverti quoque meretur, quod idem notat

religionem omnem niti, innuere videtur; quod profecto perinde est, ac religionem omnem tollere. Ab Atheniensibus cicutam bibere iussus est, vt, qui iuuentutem corrumperet, teste SVIDA. Reliqua de eo suppeditabit PETRVS BAELIVS, *voc. Prodicus*, *pag.* 2515. add. IOAN. ALBERTVS FABRICIVS, *biblioth. graec. libr.* II. *cap.* XXIII. §. XLI. *pag.* 838. *seqq.* item MICHAEL MOVRGVES, dans *le Plan theologique du Pythagorisme*, *epist.* III. *art.* I. *pag.* 93. *seqq.*

*** Alexander hicce Epicuraeus is est, cuius PLVTARCHVS meminit, *libr.* II. *sympos. quaest.* III. qui & eum *elegantem & valde litteratum* fuisse, dicit. Ex eodem auctore constat, Alexandrum huncce quaestionem de gallina & ouo proposuisse, vtrum prius extiterit, quod ad aeternitatem mundi aut mundorum sibi inuicem succedentium continuam seriem, pertinet; conf. & PETRVS GASSENDVS, de *vita & moribus Epicuri libr.* II. *cap.* VI. *tom.* V. *opp. pag.* 190. Ab hocce Alexandro cum Dauide de Dinanto, de quo in sequentibus dicemus, atheismum suum accepisse, nonnulli existimarent, hinc illum docuisse, asseruerunt, Deum & materiam esse vnum idemque. Ita de eo pronuntiat ALBERTVS magnus: *Fuit Alexander Epicuraeus quidam philosophus, qui Deum dixit esse materiam, vel non esse extra ipsam, & omnia essentialiter esse Deum, & formae esse accidentia imaginata, & non habere veram entitatem, & ideo dixit, omnia idem esse; & hunc Deum vocauit aliquando Iouem, aliquando autem Palladem, & aliquando Apollinem, & formas esse peplum Palladis, & vestem Iouis, & neminem sapientem dixit ad plenum posse reuelare, occulta sub peplo Palladis, & sub veste Iouis*, *libr.* I. *phys. tract.* III. *cap.* XIII. Verum hanc perperam Alexandro tribui sententiam, etsi ceteroquin ab atheismi suspicione secundum systema Epicuri non sit liberandus, accurate ostendit IACOBVS THOMASIVS, de *exust. mundi Stoica*, *dissertat.* XIV. §. CV. *seqq. pag.* 201. *seqq.*

§. XX.

Vt reliquos, quorum non adeo magna eſt celebritas, qui itidem ob atheismum male audiunt, mittam, * inter philoſophos veteres HERACLITVS, ** inter medicos autem HIPPOCRATES *** adhuc nobis commemorandus eſt. Vtrique enim atheismus obiectus fuit; non equidem ſine ſpecie, at ſine ſufficienti, vt videtur, ratione. Nec enim deſunt, quae pro illorum innocentia aſſerenda in medium adferri poſſunt. Idem de EVHEMERO cenſendum, qui non aliam ob cauſam, quam quod idololatriam & ſuperſtitionem Graecorum reieciſſet, in atheorum numerum relatus videtur. *

* Iunctim quosdam Graecorum philoſophos, † quibus atheismus obiectus fuit, complectitur AELIANVS, dum in eo eſt, vt doceat: ὅτι μηδεὶς τῶν βαρβάρων ἄθεος, *quod nemo barbarorum impius* ſit; *lib* II. *hiſtor. variae, cap.* XXXI. καὶ τίς, inquit, οὐκ ἂν ἐπῄνεσε τὴν τῶν βαρβάρων σοφίαν; εἴγε μηδεὶς αὐτῶν ὡς ἀθεότητα ἐξέπεσε, μηδὲ ἀμφιβάλλουσι περὶ θεῶν, ἆρά γε εἰσιν, ἢ οὐκ εἰσι· καὶ ἆρά γε ἡμῶν φροντίζουσιν, ἢ οὔ· οὐδεὶς γοῦν ἔννοιαν ἔλαβε τοιαύτην, οἵαν ὁ Εὐήμερος ὁ Μεσσήνιος, ἢ Διογένης ὁ Φρὺξ ἢ Ἵππων, ἢ Διαγόρας, ἢ Σωσίας, ἢ Ἐπίκουρος, οὔτε Ἰνδὸς, οὔτε Κελτὸς, οὔτε Αἰγύπτιος· *Et quis non barbarorum ſapientiam laudibus extollat? ſi quidem nemo eorum ad atheismum prolapſus eſt, neque in dubium vocant, ſintne dii, an non ſint, & curentne res noſtras, an non? Nemo igitur, neque Indus, neque Celtus, neque Aegyptius, talem cogitationem in animum induxit, qualem vel Euemerus Meſſenius, vel Diogenes Phryx, vel Hippon, vel Diago-*

ras

ras, vel Sosias, vel denique Epicurus. Quo iure AELIANVS hic asserat, nullos inter barbaros extitisse atheos, non inquiram. Id tamen certum puto, atheismum frequentiorem saltem inter Graecos fuisse, quam reliquas gentes, quas barbaras vocabant. Cuius rei rationem facile perspiciet, qui indolem ingeniumque Graecorum consideraverit. Praeter Euemerum Messenium, de quo deinceps ex instituto, itemque praeter Diagoram atque Epicurum, de quibus iam supra dictum, Diogenem Phryga inter atheos refert, cuius an vllus veterum ceteroquin meminerit, mihi non constat. De Hippone autem, quem & CLEMENS Alexandrinus, *protrept. pag.* 15. & 36. aliique atheis annumerant, vid. IO. ALB. FABRICIVS, *bibliothec. graec. lib. II. cap. XXIII.* §. *XX. p.* 819. Ad Sosiam quod attinet, pro eo vel Hippiam, vel Gorgiam reponendum esse, censet ISAACVS CASAVBONVS, obseruante eodem, quem iam laudauimus, viro docto, FABRICIO, *loc. cit.* vbi & Hippiam, tyrannum Atheniensem, Pisistrati filium, atheis a quibusdam annumeratum, docet. Solet & Daphides quidam grammaticus inter atheos referri, eo quod ambigua quadam quaestione Apollini Delphico illudere in animum induxisset, cuius tamen petulantiae suae grauissimas mox poenas dederit, quod pluribus exponit VALERIVS MAXIMVS. *libr. I. cap.* XIII. *p. m.* 123. Mitto reliquos, Apollophanem, Aristagoram, Callimachum, Cinesiam, Gorgiam, similesque, qui itidem atheis annumerantur, sed de quibus, quid pronuntiari queat, certi quid vix suppetit.

† Prisci Philosophi fere omnes a quibusdam pro Atheis fuerunt habiti REIMM. *sect.* 2. C. 18.

** Heraclitum, Philosophum, inter veteres longe celeberrimum, iam olim atheis annumeratum, IVSTINVS martyr nos condocet, sed ita condocet, vt non tantum ab hac criminatione eum absoluat, verum inter christianos fere referre non dubitet. Verba eius ex *apol. I. pro christianis, pag.* 91. supra iam ad §.

 XI. pro-

XI. protulimus, cum de Socrate diceremus. Socratem enim atque Heraclitum vno eodemque loco habet. Immo ex ipsis epistolis, quae sub Heracliti nomine extant, quasue & THOMAS STANLEIVS exhibet, *histor. philos. part.* IX. *cap.* III. *pag.* 829. apparet, atheismi iam, dum vixit, eum suspicionem incurrisse †, quam tamen quouis modo a se amoliri annititur. *Euthyales*, inquit, *Nicophontis illius sacrilegi filius, impietatis me accusauit, virum sapientia praestantem. Linguae procacitate superans, quasi arae, ad quam constiteram, meum nomen adscripserim, me ipsum, homo cum sim, Deum faciens. Inde iudicabor ab impiis de impietate. Quid censes? Videbor illis impius, cum aliter quam illi, de diis sentiam. Si coecis de visu sit iudicandum, coecitatem visum esse, dicent. Verum o rudes homines, docete nos prius, quid sit ille Deus, qui in templis concluditur. Nempe pii estis, qui in tenebris Deum collocatis.* His ergo si fides habeatur, impietatis & atheismi non aliam ob caussam accusatus Heraclitus fuit, quam quod idololatriam & superstitionem gentilium damnaret. Certe superstitionis & idololatriae infensum eum fuisse hostem, ex quibusdam etiam eius apophtegmatibus, quae THOMAS STANLEIVS, *loc. cit. cap. V. pag.* 835. refert, liquet. Sacrificia enim deridens, per quae deos suos homines deliniri existimabant, *purgantur*, inquiebat, *dum cruore polluuntur, non secus, ac si quis in lutum ingressus, luto se abluat.* Idolis vota facientes, *perinde agere*, dicebat, *ac si quis loquatur cum aedibus.* Bacchi vero sacra his verbis irrisit: *Nisi pompam facerent Baccho, & cantica canerent impudentissima, actum erat.* De vero autem Deo praeclare admodum eum sensisse, si MERICO CASAVBONO credimus, ex hisce verbis, apud DIOGENEM LAERTIVM liquet: εἶναι γὰρ ἓν τὸ σοφὸν ἐπίςασθαι γνώμην ἥτε οἱ ἐγκυβερνήσει πάντα διὰ πάντων; *Vnam quippe sapientiam esse, scire animum, quando & quomodo gubernentur omnia in omnibus, libr.* IX. *sect.* I. *pag. m.* 548. Nimirum per γνώμην ipsum eum intellexisse Deum, qui apud PLVTARCHVM, *libr.* I. *de pla-*

placitis philosophor. eidem Heraclito, εἱμαρμένη, λόγος ὁ διὰ τῆς ὀσίας τοῦ παντὸς διήκον, dicatur, CASAVBONVS contendit, qui & magnam horum verborum, cum iis, quae *Ierem.* IX. 23. 24. extant, sibi deprehendisse conuenientiam uisus est. Quodsi doctrinae Heracliteae systema paulo accuratius consideres, occurrunt vtique nonnulla, quae atheismi in eo suspicionem augent. Ipse sane ARISTOTELES Heraclitum inter eos refert, qui solam materiam pro rerum omnium principio habuerunt ††, omissa vel abnegata causa efficiente, siue primo motore, & δημιουργῷ. Quod licet cum primis Ionicis, de quibus supra dictum, ei commune fuerit; accedunt tamen & alia, quae quo minus excusari queat, vix permittere videntur. Excusat nihilosecius, & liberare eum ab hac suspicione annititur GOTTFRIEDVS OLEARIVS, in *dissertatione priori de principio rerum naturalium ex mente Heracliti*, quae inserta est THOMAE STANLEII *historiae philosophicae*, *part.* IX. *cap.* VI. & quidem §. XIII. *seqq. pag.* 851. *seqq.* Accurate, fateor, & erudite hac de re vir doctissimus disputat. At non omnem scrupulum eximit. Largitur, rem omnem pendere ex genuina εἱμαρμένης siue *fati Heraclitei* explicatione. Concedit etiam, re ipsa eum consentire cum Stoicis. At de Stoicorum fato quid sentiendum sit, supra iam diximus.

† Cum difficillima fuerit natura, aliorumque contemptor, *& in communi vita omnia deploraret* AELIAN. *Var. Hist. L.* 8. *C.* 13. JUVEN *Sat.* 10. non mirum est, illum in multorum odia incurrisse. Plus justo suspicax mihi ipse videbar, dum cogitarem Cel. Auctorem Heraclito aliquantulum infensum fuisse, quod ejus verba: *universa decurrere fluminis instar*, non longe discedant ab illorum sententia, qui Mundum a Deo per continuam creationem conservari asseverant; & quod Stoicorum sententiis nimium favere videatur. conf. Auctoris *Theol. Dogm. L.* 2. *C.* 2. §. 47. *in fine.*

†† Heraclitus jussit defunctos igni mandari, tanquam ad Ori-

Originem ſuam revertantur: *quippe cum omnia ex igne conſlare diceret.* ALEX. AB ALEX. *L.* 3. *C.* 3.

*** Veterum quenquam fuiſſe, qui Hippocratem, medicorum principem, atheis annumeraret, mihi non conſtat. Noſtra tamen aetate id fecit vir clariſſimus, NICOL. HIERONYMVS GVNDLINGIVS, in *otiorum*, quae lingua germanica conſcripta ſunt, *part.* II. *cap.* III. cui titulus: *Hippocrates* ἄθεος. † Nec ſpecie profecto deſtituuntur, quae vir doctiſſimus hac de re diſſerit. Fatetur, Hippocratem principium aliquod actiuum & δημιουργικὸν admittere, quod *naturae* nomine illi veniat; cui etiam *ſcientiam omnium*, quae cuique deſunt, *iuſtitiam*, & *bonitatem*, & ſimilia, quae de Deo eum locutum arguant, tribuat. Alibi tamen mentem ita hac ſuper re declaraſſe, vt pateat, per hocce principium, ſeu naturam, eum nihil aliud, quam τὸ θερμὸν ἀθάνατον, *calidum*, ſeu *ignem immortalem*, intellexiſſe. Locum ad hoc probandum inter alia producit, ex *libro de principiis ſeu carnibus*, *tom.* I. *edit. Linden. pag.* 112. δοκέει δέ μοι ὃ καλέομεν θερμὸν ἀθάνατόν τι εἶναι καὶ νοεῖν πάντα καὶ ὁρῆν, καὶ ἀκούειν, καὶ εἰδέναι πάντα καὶ τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι; *Quod calidum vocamus, id mihi immortale eſſe videtur, cunctaque intelligere, videre, & audire, ſcireque omnia, tum praeſentia, tum futura.* At hinc forte alius colligeret, eum per τὸ θερμὸν non materiam, ſed ſeiunctum potius a materia principium intellexiſſe, cum, quae huic principio tribuit, in materiam non cadant. Nec *calidi* denominatio obſtabit, cum gentilium, de Deo deque primo principio cognitio, tenuis admodum, obſcura, atque confuſa fuerit; vt adeo tam clarae & accuratae de Deo ideae & denominationes, quales hodie de eo habemus, ab iis non ſint expectandae. Interim loca, in quibus Hippocrates ſubinde Dei mentionem fecit, non adferam, cum ea iam collegerit IOANNES ANDREAS SCHMIDIVS, Helmſtadienſis academiae theologus clariſſimus, in *diſſertatione, de theologia Hippocratis*; nec celeberrimus GVND-

GVNDLINGIVS ea praetermiserit, sed, quid ad ea responderi ex sua mente possit, ostenderit. Certe diuersimode ea, principio, pro diuerso, quod medicorum principi tribuitur, explicari possunt.* Quodsi Heracliti philosophiam Hippocrates secutus est, †† quod vir celeberrimus cum DANIELE CLERICO, *hist. de la Medicine pag.* 109. asserit, *loc. cit.* §. IX. *pag.* 113. mens eius sententiaque ex antea dictis diiudicanda fuerit. Addatur IOAN. ALBERTVS FABRICIVS, *biblioth. graec. lib.* II. *cap.* XXIV. §. I. *pag.* 843.

† J. A. FABRICIUS, GORLISEE & FRILLERUS defenderunt Hippocratem. V. REIMM. *sect.* 2. *C.* 35.

†† Cum AELIAN. VAR. HIST. *L.* 4. *C.* 20. tradat: *Hippocratem mirum in modum admiratum esse Democritum, & in eius gratiam, licet Doriensis fuerit, Jonica lingua Libros suos conscripsisse:* forte quis cogitaret illum Democriti Philosophiam secutum esse. videatur tamen HIERON. MERCURIALIS adductus a SCHEFFERO *ad l. c.*

* EVHEMERVM seu Euemerum Messenium atheis annumeratum, iam antea ex AELIANI *historia varia lib.* II. *cap.* XXXI. docuimus. Historiam namque deorum gentilium scripsit, in qua ex instituto id executus est, deos, quos venerentur gentes, fuisse reuera *fortes* & *claros* & *potentes viros*, immo *mortes & sepulturas deorum, demonstrauit*, vt ait CICERO de *natur. deorum*, *libr.* I. Specimen istius deorum, quam Euhemerus condidit, historiae, exhibet EVSEBIVS, *praeparat. euangel. libr.* II. *cap.* II. *pag.* 59. & quidem ex DIODORI SICVLI, *bibliothecae libr.* VI. qui hodie non amplius extat, a sacrorum forte apud gentiles antistitibus ex exemplis, quae nancisci potuerunt, ablatus, quod rebus suis minus consultum putarent, si haec de diis gentilium ab omnibus legerentur. Fraudes eiusmodi hominum satis notae sunt. Inter atheos itaque relatus est non aliam ob causam, quam quod deos gentilium, quos homines fuisse sciebat, pro diis veris agnoscere nollet, sed veram potius originem fabularum detegeret. Prae-

Praeter AELIANVM vero & SEXTVM EMPIRICVM, atheis eum annumerat PLVTARCHVS, de *Iside atque Osiride*, *tom.* II. *opp. pag. m.* 360. De eo enim verba faciens, ὅσ' αὐτὸς, inquit, ἀντίγραφα συνθεὶς ἀπίστου καὶ ἀνυπάρκτου μυθολογίας, πᾶσαν ἀθεότητα κατασκεδάννυσι τῆς οἰκουμένης τοὺς νομιζομένους θεοὺς πάντας ὁμαλῶς διαγράφων εἰς ὄνομα στρατηγῶν, καὶ ναυάρχων καὶ βασιλέων, ὡς δὴ πάλαι γεγονότων. *Is enim commentario conscripto incredibilium & nouarum fabularum, omne impietatis genus per totum sparsit terrarum orbem, eos, qui dii existimantur, vniuersos aequaliter expungens, & ad nomina priscorum imperatorum, nauarcharum ac regum detorquens &c.* Verum, cum accusationis suae PLVTARCHVS non aliam caussam adferat, quam quod docuerit, deos gentilium homines fuisse, maximam Euhemero iniuriam facit, dum eum ideo atheismi arguit. Esto vero, falsa eum tradidisse, de deorum gentilium origine, aut omnino quaedam finxisse, quod PLVTARCHVS deinceps vrget, inde tamen nondum sequitur, eum esse atheum, sed hoc saltem, eum deos gentilium pro meris saltem habuisse hominibus. Alibi equidem, scilicet *de placitis philosophorum*, *libr.* I. *cap.* VII. *tom.* II. *opp. pag. m.* 880. Euhemerum cum Diagora Melio, & Theodoro Cyrenaeo, coniungit; quod cum IAC. PERIZONIVS ad AELIANI *loc. cit.* obseruasset, addit: *Ex quo tamen loco forsan, si solus esset, & verum diceret, non male illud potius concluderes, Euhemerum plane reiecisse non tantum istos gentilium deos, sed omne Numen.* Verum, si CALLIMACHI CYRENAEI iambos, quos ibi PLVTARCHVS allegat, recte expendas, non alio argumento, quam libro antea memorato, quem contra gentilium deos scripsit, eum niti, statim perspicies. Legenda, quae pro Euemero contra PLVTARCHVM erudite disputat IO. RAINOLDVS, in *censura libror. apocryphor. veter. testam. praelection.* CCXXI. *tom.* II. *pag.* 1327. *seqq.* Nescio autem, annon paulo facilior, vt hoc ὡς ἐν παρόδῳ moneamus,

mus, PLVTARCHVS fuerit in atheis multiplicandis, quando & de EVRIPIDE, † poeta tragico, *loc. cit.* addit, cum equidem hanc sententiam (quae Deum esse negat) aperte profiteri ausum non esse, metuentem areopagiticum iudicium, indicasse tamen eam, dum Sisyphum introduxit, qui eam proferret, ipsumque ei patrocinatum hac sententia:

ἦν γὰρ χρόνος ὅτ' ἄτακτος, ἦν ἀνθρώπων βίος,
καὶ θηριώδης, ἰσχύος θ' ὑπηρέτης·

Incondita olim vita fuit mortalium,
Et belluina, viribusque seruiens;

legibus nimirum deinde positis, (ita EVRIPIDIS sententiam exponere pergit) iniustitiam fuisse repressam; sed cum hae aperta possint flagitia prohibere, multi autem occulte scelera perpetrarent, tum quendam callidum virum prodiisse, qui docuerit, veritati tenebras mendacio offundendas, hominibusque persuadendum esse:

ὡς ἔςι δαίμων ἀφθίτῳ θάλλων βίῳ
ὃς ταῦτ' ἀκούει καὶ βλέπει φρονεῖ τ' ἄγαν.

Quod sit perenni vita aliquis vigens Deus,
Qui cernat ista & audiat, atque intelligat.

Sed ad Euhemerum vt redeamus, miror, eundem & a CICERONE inter atheos relatum. Cum enim dixisset: *Quae ratio maxime tractata est ab Euhemero, quem & interpretatus & secutus est Ennius noster, ab Euhemero autem & mortes & sepulturae demonstrantur deorum*; addit: *Vtrum igitur hic confirmasse religionem videtur, an penitus totam sustulisse? lib. I. de natura deor.* Sane religionem, aut superstitionem potius, gentilium, penitus sustulit: at ideo veram religionem non sustulit. Rectius de Euhemero sensit ENNIVS, qui ipsomet CICERONE teste, *eum non tantum interpretatus, sed & secutus est.*

est, hoc est, sententiam eius adprobauit. Atque haec cum ita se habeant, haud sine ratione Euhemerus a veteris ecclesiae doctoribus, AVGVSTINO, *libr IV. de ciuitat. Dei*, *cap. I.* LACTANTIO, de *falsa relig. libr. I. cap. XI*, aliisque, inter veritatis testes contra gentilium superstitionem, relatus est. Id dubium alicui videri posset, qui factum, vt Euhemerus in atheismi suspicionem apud ethnicos venerit, cum tamen poetae Graecorum, HOMERVS, HESIODVS, de diis gentilium non aliter quam de hominibus locuti sint, immo talia de iis prodiderint, quae vix in homines honestos cadunt. Sed cum poëtarum proprium esset, fingere & mentiri, illorum de diis asserta non adeo noxia esse putabant, quam aut historicorum, aut philosophorum, qui rem serio agere videbantur, facileque adeo alios, vt minus praeclare de tota religione sentirent, inducere poterant. Legenda &, quae de Euhemero disserit PETRVS IVRIEV, *histoir. critiq. des dogmes & des cultes &c. part. III. cap. III. pag.* 408. *seqq.*

† Euripidem omne Numen rejecisse *Plutarchus tradit & probat clarissime*, ait PERIZONIUS *ad locum Æliani ab auctore adductum.* Sed aliis iniquum videtur, Poëtam Atheismi insimulare velle, propter pauca quædam sub impiorum persona in theatro proposita. v. REIMM. *Sect.* 2. *C.* 16. §. 6. & certè sæpissime ita loquitur, ut dubitare vix possim, quin existentiam Numinis crediderit. De animæ immortalitate recte quoque pronuntiavit, ut ostendit ISID. PELEUS. *L.* 4. *Ep.* 125. qui ex iis, quæ proponit *Pheres apud Euripidem Alcestide* hunc senarium jambicum confecit:

εὖ σοὶ γένοιτο καὶ εἰ ἀΐδος δόμοις.

conf. notas CUNR. RITTERSHUSII.

§. XXI.

Ad eos, qui post Christum natum floruerunt, phi-

philosophos graecanicos quod attinet, quid de illis, qui certae sectae nomen suum dederant, si doctrinam, quam professi sunt, spectes, censendum sit, ex hactenus dictis facile intelligitur *. Inter reliquos, qui ad nullam sectam certam referri possunt, eminent PLVTARCHVS ** atque LVCIANVS ***. Vterque enim inter atheos a quibusdam relatus est, fundamento tamen non aeque certo, aut extra omnem dubitationem posito.

* Non itaque necesse est, vt speciatim aut EPICTETVM, aut M. AVRELIVM ANTONINVM, imperatorem & philosophum, aut DIOGENEM LAERTIVM, aut SEXTVM EMPIRICVM, ceterosque, hic commemorem. Etsi enim hisce atheismus, quantum mihi constat, speciatim obiectus non sit, quam tamen de Deo animo conceperint opinionem, ex sectae cuiuslibet, cui addicti fuerunt, placitis, intelligere licet. EPICTETVM vero & M. AVRELIVM ANTONINVM in Stoicorum, DIOGENEM LAERTIVM in Epicuraeorum, † & SEXTVM EMPIRICVM in Pyrrhoniorum militasse castris, notum est. ††

† Laërtium Epicuro addictiorem fuisse ostendit HORNIUS *Hist. Philos. L.* 3. *C.* 17. attamen illum plane judicasse ex favore hujus partis, non opinatur REIMM. *Sect.* 1. *C.* 24. §. 3.

†† Sextus Empiricus, a SAM. PARKERO & JAC. SCHALLERO inter Atheos relatus est, ut & a REIMM. *Sect.* 1. *C.* 31.

** PLVTARCHVM Chaeronensem in quibusdam Aristotelem secutum, subinde tamen & Platonis calculo suo adprobasse scita, sed & haud raro cum academicis suspendisse iudicium, Stoicorum autem ita reiecisse paradoxa, vt multo magis Epicuraeorum placita in Deum iniuria improbaret, † constat. Errores itaque, certae sectae proprii, illi tribui ne-

queunt. Atheismum illi obiicit PETRVS MOLINAEVS de *cognitione Dei*, *pag*. 81. eo maxime argumento, quod in libro *περὶ δεισιδαιμονίας* atheismum superstitione tolerabiliorem esse, pronuntiauit. At inde profecto nondum sequitur eum fuisse atheum. Immo eo minus inde atheismi argui potest, quod non de quolibet atheismo, nec de quacunque superstitione hoc intellexerit, sed hoc velit, quaedam superstitionis genera ita comparata esse, vt maiora hominibus aliis damna inferant, quam speculatiuus ineptorum quorundam hominum atheismus. Recte id obseruatum IOANNI ALBERTO FABRICIO, Plutarchum contra MOLINAEVM defendenti, *bibl. graec. libr. IV. cap. XI. pag*. 332. & 351. Tecte & per ambages, vt alios, ita & Plutarchum, atheis accenset auctor libri: *discours sur la liberté de penser*, quem ANTONINVM COLLINVM esse ferunt. Inter libere enim cogitantes & Plutarchum refert, *sect. III. pag*. 192. Eo scilicet hoc nomine facit, quia mascule & cordate contra superstitionem locutus est. Huc enim tendunt loca, quae ex eo adfert. Mereturque omnino eam ob rem, non tantum inter libere, sed & inter recte cogitantes referri. Quodsi vero auctor *superstitionis* nomine ipsam religionem innuit, summam Plutarcho iniuriam facit. Res namque ipsa docet, illam eum neutiquam damnasse aut reiecisse. In contrarium equidem currere videtur RICHARDVS SIMON, dans ses *lettres choisies*, *let. XXII. pag. m*. 167. De scriptis enim Plutarchi philosophicis & moralibus verba faciens, *car il est souuent ridicule*, inquit, *dans l'vn & dans l'autre, & il est meme si enteté de son Paganisme, qu'il est quelque fois religieu iusqu' a la superstition*. Certe paganismo addictissimum fuisse Plutarchum, negari nequit. Interim, quantum ab homine ethnico expectari potuit, ab atheismo non minus, quam superstitione remotus videtur, id quod scripta eius passim satis testantur.

† Ex iis quæ refert A. GELLIUS *Noct. Att. L*. 2. *C*. 8. & 9. colligi poteſt Plutarchum Epicuro non admodum amicum fuisse.

*** LV-

*** LVCIANVM Samosatensem, rhetorem atque philosophum eximium, & ingenio excellenti pollentem, certae philosophorum sectae nomen non dedisse, constat. Epicurum tamen prae ceteris magni fecit, quem & quodammodo in exemplum, quod imitaretur, sibi proposuisse videtur †. Hinc cum Celso, iurato illi christiani nominis hosti, ψευδομάντιν suum inscripsisset, rationem circa finem adferens, cur hoc ei minime ingratum fore crederet, maximis elogiis Epicurum, in cuius castris Celsum militare sciebat, ornat. Τὸ πλέον δὲ, inquit, ὅπερ· καὶ σοὶ ἥδιον, Ἐπικούρῳ τιμωρῶν, ἀνδρὶ ὡς ἀληθῶς ἱερῷ, καὶ θεσπεσίῳ τὴν φύσιν, καὶ μόνῳ μετ' ἀληθείας τὰ καλὰ ἐγνωκότι, καὶ παραδεδωκότι, καὶ ἐλευθερωτῇ τῶν ὁμιλησάντων αὐτῷ γενομένῳ; *Tum etiam, quod tibi fuerit iucundius, vt Epicurum vlciscerer, virum vere sacrum, ingenioque diuino, quique solus, quae vere sunt honesta, nouerit, & tradiderit, liberosque reddiderit eos, qui secum haberent consuetudinem, tom. I. opp. p. m.* 783. Et sane non tantum in doctrina de prouidentia diuina non alienum ab Epicuri sententia se passim demonstrat, sed etiam religionem cultumque deorum subinde false perstringit, atque irridet. Documento sunt, quae, vt alia mittam, in duobus dialogis, quorum vni titulus est: Ζεὺς ἐλεγχόμενος, *Iupiter confutatus*; alteri: Ζεὺς τραγῳδός, *Iupiter tragoedus*, quiue *tom. II. opp. pag.* 117. *seqq.* extant, in medium adfert. Certe, quae in vltimo dialogo differit, non tantum idololatriam, & ridiculam gentilium superstitionem, fabulasque eorum de diis, sed & generatim prouidentiam Numinis, cui cultus eius omnisque religio innititur, feriunt. Ideoque & passim inter atheos referri solet; nec sine omni, vt puto, iure; saltem non aliter, quam Epicurum de Deo eum sensisse, certum est. Qui eum ab hac suspicione liberare cupiunt, †† loca quaedam adferunt, in quibus Dei, aut argumentorum, quibus existentia ac prouidentia eius probari potest, mentio iniicitur. Verum haec si paulo accuratius consideremus, talia a Luciano non ex ipsius, sed aliorum mente proponi, & ita

proponi, vt ſtatim acriter refutentur, deprehendemus. Exemplum luculentiſſimum praebet dialogus antea iam a me laudatus, cui titulum fecit: *Iupiter tragoedus.* In eo enim Timocles Stoicus, deorum, ſpeciatim prouidentiae cauſam agit, Damis autem Epicureus, contra deos & prouidentiam disputat. Timocles autem Stoicus per totum dialogum, vt homo longe ineptiſſimus inducitur, qui conuitiis magis, quam rationibus, pugnat; qui porro rationibus tam infirmis dimicat, vt prodere potius, quam defendere deorum cauſam videatur, & ab auditoribus tandem exploditur & exſibilatur. Damis contra vbique rationibus argutis pugnat, vel ipſa modeſtia aduerſarii imbecillitatem arguit, vincit, triumphat, & auditorum adplauſum refert. Paucis, ipſius Iouis iudicio Timocles cauſa cadit. Cum enim Momus dixiſſet: ταυτὶ μὲν ἤδη κατὰ ῥοῦν προχωρεῖ τῷ Δάμιδι καὶ πλησίστιος ἐπὶ τὴν νίκην φέρεται; *Res certe Damidi ſecundo flumine procedit, plenisque velis fertur ad victoriam*, reſpondet Iupiter: ὀρθῶς ὦ Μῶμε εἰκάζεις. ὁ δ᾽ οὐδὲν ἰσχυρὸν ὁ Τιμοκλῆς ἐπινοεῖ ἀλλὰ τὰ κοινὰ ταῦτα, καὶ καθ᾽ ἡμέραν, ἄλλα ἐπ᾽ ἄλλοις εὐπερίτρεπτα πάντα ἐπαντλεῖ; *Recte, o Mome, iudicas. Nihil enim validi Timocles comminiſcitur: ſed communia haec & quotidiana, quae omnia facile refelluntur, alia aliis infundit, pag.* 156. Scopus itaque LVCIANI hinc ſatis intelligitur, qui fuit, Epicureorum ſententiam contra Stoicos defendere; hosque ſimul omnium riſui exponere. Praecipuum equidem argumentum, quo Timocles prouidentiam euincere annititur, hoc eſt: *Id mihi rerum primus ordo perſuaſit*; (breuitatis enim cauſa latino ſaltem ſermone haec referre iuuabit) *ſol quidem iter ſemper conficit, eodemque modo luna, & tempeſtatum mutatio, & plantarum procreatio, & animalium generatio, horumque ipſorum tam elegans compoſitio, vt alantur, moueantur, cogitent, incedant, fabrilem artem & ſuturiam exerceant. Atque id genus alia mihi prouidentiae videntur eſſe opera.* Sed reſpondet Damis: *Tu quidem,*

Timo-

Timocles quaestionem corripis. Nondum enim liquet, an horum vnumquodque prouidentia perficiatur. Ceterum, quod haec fiant, nec ipse negauerim. Non tamen ilico necesse est, credere, ea aliquo consilio fieri. Contingit enim, vt haec incepta sint, nuncque similiter, eodemque modo constituantur &c. Atque hinc cuiusmodi reliqua sint, quae ex Luciano, ad eum ab atheismi suspicione liberandum proferri solent, perspicere licet.

† Nonnulli eum Scepticis, alii Eclecticis annumerant. Plurimi quoque arbitrantur, illum Christianam Religionem amplexum fuisse, sed eam dein deseruisse, & a canibus devoratum misere interiisse; quod si verum est, profecto gravissimas suæ impietatis pænas luit. v. SUIDAM, conf. quoque *Melange Critique de Litterature Art.* 60.

†† Lucianum ex Atheorum cathalogo eximendum putarunt ALCIATUS, PHIL. FREUNERUS aliique. v. REIMM. *Sect.* 2. *C.* 32. §. 3. ubi contrarium quoque evincit, & eodem capite agit de aliis Sophistis ejus ævi, qui Atheismi fortean fuerunt rei.

§. XXII.

Apud Romanos tantus equidem philosophorum non extitit numerus, quam apud Graecos. Nec tamen defuerunt, qui ob atheismum male audirent, aut quorum saltem dubia de Numine, eiusque prouidentia, ac cultu, conseretur opinio. De iis quidem, qui aliquam ex graecanicis sectis secuti sunt, quid existimandum sit, hactenus dicta itidem neminem dubitare sinunt *. Inter reliquos ** triumuiri isti CICERO ***, LIVIVS *, PLINIVS **, cumprimis commemorandi sunt, quos vt nonnulli audacter atheis annumerant, ita alii contra, saltem duos priores, rationibus haud contemnendis, ab

 hac-

hacce ſuſpicione liberant atque defendunt.

* Sic TITVM LVCRETIVM CARVM Epicuri ſecutum & acriter defendiſſe placita †, SENECAE autem porticus arriſiſſe decreta, notum eſt. Qui autem, SENECAM omnino chriſtianum fuiſſe, putant, nihil aliud agunt, quam vt ſignificent, ſe non ſatis cum intelligere, nec intimiores ſenſus, qui ſub ſplendidiſſimis verbis latitant, introſpicere.

† *Qui Epicuri cauſam egerunt, una fidelia duos dealbarunt parietes, & Lucretiano Syſtemati quendam addiderunt fucum:* verba ſunt REIMM. *Sect.* 2. *C.* 37. §. 5. Qui eodem capite 37. inquirit de Atheiſmo Senecæ aliorumque. Poëtarum apud Latinos, de Seneca quoque agens *C.* 39. §. 3 de quo etiam videri poteſt *Hiſtoire de la Philoſ. Payenne T.* 2. *p.* 299. *& ſeqq.*

** Auctor *diſcurſus de libertate cogitandi*, quem ANTONIVM COLLINVM eſſe, ſupra diximus, ex Romanis inter libere cogitantes praeter Ciceronem, de quo deinceps, Varronem quoque refert, atque Catonem vtrumque, Cenſorem & Vticenſem, *p.* 196. *ſeqq.* Per *libere* autem *cogitantes* quos intelligat, nemini temere ignotum eſſe poteſt. Sed ad Varronem quod attinet, ex locis, quae ex AVGVSTINO adfert, nihil aliud colligas, quam eum theologiae gentilis ineptias perſpectas habuiſſe, ac reieciſſe, atque hactenus non tantum inter libere, ſed & recte cogitantes referri potuit. Vel ex primo ſtatim, quem laudat, hoc patet, loco: *Multa ſunt* (verba ſunt Varronis) *contra dignitatem & naturam immortalium ficta. In hoc enim eſt, vt Deus alius ex capite, alius ex femore ſit, alius ex guttis ſanguinis natus*; apud AVGVSTINVM, de *ciuitat. Dei libr. VI. cap. V.* De Catone Cenſore idem cenſendum. Notiſſimum enim illud, quod de eo ex CICERONE refert: *mirari ſe aiebat, quod non rideret haruſpex, cum haruſpicem vidiſſet*, non aliud arguit, quam hypocriſin & fallaciam haruſpicum, & ſacerdotum gentilium, intime illi perſpectam fuiſſe. De Ca-

Catone denique Vticensi prolixum ex LVCANO locum profert, in quo eum multa ex Stoicorum disciplina loquentem inducit; inter quae, quod negandum non est, nonnulla sunt, quae, si veram eius mentem exprimerent, a pantheistarum haud procul eum abiisse sententia, demonstrarent. Cumprimis huc sequentia spectant: †

Estne Dei sedes, nisi terra pontus & aër,
Et coelum & virtus? Superos quid quaerimus vltra?
Iupiter est, quodcunque vides, quocunque moueris.

Conferenda haec cum iis, quae supra de Stoicorum doctrina diximus.

† Recte observat REIMM. *Sect.* 2. *C.* 38. §. 2. LUCANUM genio Poëtico procul dubio indulsisse, & non dixisse quod Cato dixerit, sed quod ipsi dicere placuerit: immo hæc verba docere posse, Deum ubique esse præsentem; quod certissimum est, si Verba: *Jupiter est, quodcunque vides*, legamus: *Jupiter est, quocunque vides*. ut legi possunt docente OUDENDORPIO ad *C. l.* nempe *Pharsaliæ L.* 9. *vs.* 580.

*** CICERONEM, licet ethnicum, a superstitione tamen ethnicorum longe abfuisse, nemo dubitauerit, nisi qui librum eius de *natura deorum*, & de *diuinatione*, nunquam inspexit. Inde vero omnino factum, ut cum christianae doctrinae veritate orbis Romanus collustraretur, ipsi ethnici libros eius causae christianorum contra superstitionem suam praesidium adferre, crederent, eosque publica senatus auctoritate abolendos censerent. Testis huius rei est ARNOBIVS: *Cum sciam, esse non paucos, qui auersentur & fugiant libros de hoc eius* (Ciceronis) *nec in aurem velint admittere lectionem, opinionum suarum praesumta vincentem? cumque alios audiam mussitare indignanter, & dicere: oportere statui per senatum, aboleantur vt haec scripta, quibus christiana religio comprobetur, & vetustatis opprimatur auctoritas? Quinimo, si fiditis,* *explo-*

exploratum nos dicere quicquam de diis vestris, erroris conuincite Ciceronem temeraria & impia dictitare, refellitote, redarguite, comprobate. Nam intercipere scripta, & publicatam velle submergere lectionem, non est deos defendere, sed veritatis testificationem timere; *libr. III. pag.* 103 †. An vero ad alterum ita processerit extremum, vt ad atheismum inclinauerit? id est, de quo quaeritur ††. Sane in libris de *natura deorum* Cotta contra omnes collocutores, qui existentiam deorum defendebant, victoriam referre videtur. Atque vel hoc nomine eum *libere cogitantibus* annumerat, ANTONIVS COLLINVS, qui & ex libro de *diuinatione* argumentum capit, quippe in quo Graecorum ac Romanorum religionis fundamenta penitus euertat. Eum praeterea suum, pariter ac plerorumque philosophorum, characterem expressisse, dum dixit: *Eos, qui dant philosophiae operam, non arbitrari, deos esse*. Addit idem auctor & alia, quibus Ciceronem in libere cogitantium partes pertrahat, immortalitatem animae eum negasse, & inferorum poenas inter poëtarum fabulas retulisse, asserens, simulque illis indignatur, qui in contrariam sententiam eum allegantes, non distinguant, num ex propria, an ex aliorum mente loquatur, *loc. cit. pag.* 198. *seqq.* ††† Verum, etsi vel maxime CICERO animae immortalitatem non crediderit, aut de ea dubitauerit, etsi etiam, quae poëtae de inferorum poenis tradunt, inter commenta eorum fabulasque retulerit, inde nondum colligere licet, eum fuisse atheum. Quod dixit, *eos, qui dant philosophiae operam, non arbitrari, deos esse*, de omnibus philosophis intelligi nequit, cum ipsemet CICERO quibusdam saltem philosophis contrariam sententiam tribuat: multo minus verosimile, eum se ipsum hisce philosophis aggregare voluisse. In libris de *natura deorum*, fateor, ita disputat, vt Cotta superior ex hoc certamine euadere videatur: sed alibi tamen rursus ita loquitur, vt sententia de Deo, eiusque prouidentia, & cultu, firmiter animo eius haesisse credi queat. Non displicet itaque iudicium PETRI BAELII, qui de Spinoza disserens ita pronuntiat: *Mr. l'Abbé de Dangeau parle de certaines gens, qui ont la religion dans l'esprit,*

l'esprit, mais non pas dans le coeur; ils sont persuadez de sa verité, sans que leur conscience soit touché de l'amour de Dieu. Ie crois, qu'on peu dire qu'il y a aussi des gens qui ont la religion dans le coeur & non pas dans l'esprit. Ils la perdent de vuë des qu'ils la cherchent par les voies du raisonnement humain; elle échape aux subtilitez & aut sophismes de leur dialectique; ils ne sçauent ou ils ent sont pendant qu'ils comparent le pour & le contre: mais des qu'ils ne disputent plus, & qu'ils ne font qu'écouter les preuues de sentiment, les instincts de la conscience, le poids de l'education &c. ils sont persuadez d'vne religion, & ils y conforment leur vie autant, qu' l'infirmité humaine le permet. Ciceron en etoit là; on n'en peut guere douter quand on compare ses autres liures auec ceux de natura deorum, *ou il fait triompher Cotta de tous les interlocuteurs, qui soutenoient qu'il y a des dieux; in diction. historico-crit. voc. Spinoza, pag.* 2774.

† SILVARDUS quoque Frisiorum Pontifex, qui vixit circa annum 770. & Christianorum hostis erat acerrimus, Libros Ciceronis de N. D. publice exussit, ut ex HAMCONIO notat JOH. HENR. A SEELEN *Sel. Litt. p.* 458.

†† Præter COLLINUM Ciceronem pro Atheo habuerunt, impio saltem homine, CR. SALUSTIUS vel quisquis auctor fuerit *declamationis in Ciceronem* & DION, *qui de incestis & infandis Ciceronis amoribus scripserunt. Melange Critique de Litt. Art.* 35. De recentioribus quoque, vide REIMM. *Sect.* 2. *C.* 38. §. 3.

††† REIMM. *c. l.* ostendit Ciceronem animæ immortalitatem non negasse; & ista verba: *eos, qui dant Philosophiæ operam, non arbitrari, Deos esse:* non ex mente Ciceronis, sed aliorum, esse dicta; denique nondum expeditum esse, an in Libris de N. D. post Cottæ carecta latere voluerit ipse Cicero; immo Cottam nondum convictum esse, utpote qui L. 3. non contra Deos generatim, sed contra Deos Stoicorum disputet &c.

* Quod oratorum apud Romanos principi, idem & principi historicorum TITO LIVIO contigit, vt atheismi labes ei adspergeretur. Cumprimis & ex instituto hoc egit IOAN. TOLANDVS, in dissertatione satis nota, cui titulum fecit: *Adeisidaemon*, siue *Titus Liuius a superstitione vindicatus*. Enim vero, etsi Liuium se a superstitionis accusatione liberare velle, videri velit, id tamen eum agere, vt religionis omnis contemtum ei tribuat, & reuera atheum ex eo faciat, nemo facile, qui paulo accuratius hanc dissertationem perlegerit, dubitauerit. Idque ipsemet aperte indicat, quando §. *V. pag. 6.* sine ambagibus asserit: *Liuium totam religionem patriam pro nulla habuisse, vel, quod eodem redit, pro pulcherrimo politicorum commento, in magistratuum subsidium & sacerdotum emolumentum subtiliter excogitato.* Neue existimes, solam ethnicorum religionem, quae superstitio potius sit, eum intelligere, de Mosaica etiam, quae olim sola vera erat, in hac ipsa dissertatione non aliter, quam de ethnica, loquitur, simulque haud semel innuit, superstitionis, sua opinione, expertem non esse, nisi qui omnem religionem eiurauerit. † Genuinam TOLANDI de Liuio mentem pluribus detegit IACOBVS FAYVS, in *defensione religionis, nec non Mosis, & gentis Iudaicae, contra duas dissertationes Ioannis Tolandi cap.* II. & III. Iniuriam vero Liuio fieri, dum pro atheo omnisque religionis contemtore venditatur, idem, quem iam laudauimus, IAC. FAYVS ostendit, *loc. cit. cap.* III. §. IV. *pag.* 20. itemque ELIAS BENOIST, *melange de remarques critiques &c. contre Mr. Tolland &c. pag.* 6. *seqq.*

† Conferatur iterum REIMM. *Sect.* 2. *C.* 40. qui, licet aliquantulum ab Auctore dissentiat, Tolandum tamen in errore versari ostendit.

** PLINIVM seniorem, celeberrimum istum historiae naturalis conditorem, ab Epicuraeorum non abhorruisse placitis, iam pridem viris eruditis obseruatum. conf.

conf. IOANNES RAINOLDVS, in *censura librorum apocryphor. vet. testam. praelect.* CXCII. *tom.* II. *pag.* 1036. IO. TOLANDVS autem, vt & hunc a credulitatis suspicione liberet, more suo omnino atheum facit, in *adeisidaemone*, §. II. *pag.* 2. Et negari profecto nequit, eum non tantum *lib.* VII. *cap.* LV. animarum immortalitatem ex instituto impugnare, sed *lib.* II. *cap.* I. de vniuerso hoc ita loqui, vt non aliud agnoscere numen videatur. Verba eius sunt: *Mundum & hoc, quod nomine alio coelum appellare libuit, cuius circumflexu teguntur cuncta, nomen esse, credi par est, aeternum, immensum, neque genitum, neque interiturum vnquam.* Consentiunt & reliqua, quae sequuntur. Sed & alibi *libr.* XXVII. *cap.* III. de casu verba faciens, *hic ergo casus*, inquit, *hic est ille, qui plurima in vita inuenit, Deus. Hoc habet nomen, per quem intelligitur eadem & parens rerum omnium & magistra natura &c.*

§. XXIII.

Inter christianos, vt ad eos nunc transeamus, primis seculis nemo fuit, cui iure atheismus obiici potuerit, † etsi ipsis christianis eiusmodi impietas ab ethnicis subinde per turpissimam calumniam exprobata sit. * Sequenti tamen tempore, cum sub Romanorum pontificum tyrannide ecclesia christiana gemeret, in medio scholasticorum regno extiterunt, qui talia traderent, quae aperte ad atheismum, speciatim Spinozismum, accederent. Idque vel ALMARICI ** atque DAVIDIS DE DINANTO *** exemplo constat, ne quid nunc de ceteris dicam. *)

† Id tamen non extra dubitationis aleam est positum, si attendamus ad atrociores illas sectas Basilidianorum, Carpocratiorum & sim. REIMM. *sect.* 3. C. 2.

* Chri-

* Christianis atheismum & impietatem ab ethnicis olim obiectum, ex ATHENAGORA, ARNOBIO, aliisque, tam notum est, vt superuacaneum foret, hac de re aliquid addere. Loca veterum, hoc comprobantia, diligenter iam collegit B. CHRISTIANVS KORTHOLTVS, in *pagano obtrectatore libr.* II. *cap. X. pag.* 406. *seqq* †. Obseruat idem auctor, vitium hocce tam vulgare fuisse, vt christiana religio κατ' ἐξοχὴν *atheismus* dicta sit. Idque DIONIS CASSII exemplo comprobat, qui, Clementem & Domitillam, ob christianismi professionem a Domitiano damnatos fuisse, significaturus, *histor. libr.* LXVII. dicit: ἐπηνέχθη ἀμφοῖς ἔγκλημα ἀθεότητος, *ambobus illatum est atheismi crimen.* Immo eo vsque progressus est detestandus caluminandi furor, eodem auctore obseruante, vt ipse seruator ethnicis audiret, *religionis extinctor, & impietatis auctor, qui impietatem docuerit nationes.* Testatur hoc ARNOBIVS, *lib.* II. *contra gentes, sub init.*

† Et qui in omnium manibus est, GUILIELMUS CAVE in suo *Christianismo primaevo.*

** Seculo post Christum natum decimo tertio floruit ALMARICVS, philosophus, idemque nouorum dogmatum in theologia, si nonnullis credimus, inuentor, ideoque & in haereticorum numerum relatus. Quodsi vera sunt, quae de eo dicuntur, praecipuum eius dogma, ex quo & ceu fonte reliqui errores fluxisse videntur, fuit; *Deum esse materiam primam.* Sententiam eius ex GERSONE, *tract. de concord. metaphys. cum log. part.* IV. ita proponit IACOB. THOMASIVS: *omnia sunt Deus, Deus est omnia. Creator & creatura idem. Ideae creant & creantur. Deus ideo dicitur finis omnium, quod omnia reuersura sint in ipsum, vt in Deo immutabiliter conquiescant, & vnum indiuiduum atque incommutabile permanebunt. Et sicut alterius naturae non est Abraham, alterius Isaac, sed vnius atque eiusdem; sic dixit, omnia esse vnum, & omnia esse Deum. Dixit*

enim,

enim, *Deum esse essentiam omnium creaturarum*; *de exust. mundi Stoica differt. XIV.* §. *XCIX.* Quae quidem ita comparata sunt, vt nec apertius, nec luculentius, Spinozismus exprimi potuerit. Dum vero Almaricus dixit: Deum esse finem omnium, omniaque in ipsum reuersura, vt in eo immutabiliter conquiescant, & vnum indiuiduum atque immutabile permaneant nihil aliud sibi voluit, quam quod deinceps DAVID DE DINANTO docuit, *Deum esse materiam primam.* Cautius nimirum incedens, *finis* quam *materiae*, nomen adhibere maluit, eoque subdole non *causam finalem*, sed id, in quod omnia reuersura essent, intellexit. De origine erroris Almariciani, num ex Platonica, an Aristotelica philosophia fluxerit, dixi in *obseruatione de haeresibus ex philosophia Aristotelico-scholastica ortis*, *tom. I. obseruation. selectar. num. XV.* §. *XVII.* itemque in *dissertat. de Spinozismo ante Spinozam*, quae in *analectis historiae philosophicae* extat, §. *XI. ad XV. pag.* 327. *seqq.* vbi & *pag.* 334. ex Aristotelica potius, quam Platonica philosophia eum deriuandum, probaui †.

† De Almarico quoque videas Cel. BUDDEI *Isag. L. Poster:* *C.* 4. §. 8. & *C.* 7. §. 7. & CAVE *Hist. litt. Sec.* 13. *anno* 1209. *pag.* 659. nec non WEISMANNI *Hist. Eccles. T.* 1. *pag.* 936, & 937. qui jure merito dicit, *necessaria documenta deficere.*

*** DAVID DE DINANTO Almarici fuit discipulus, magistrique vestigia premens, apertius etiam, quod ille sensit, elocutus est, asseruitque, *Deum esse materiam primam.* Hunc cum ab Alexandro Epicuraeo accepisse errorem, auctor est THOMAS DE AQVINO, *lib. I. contra gentil. cap. XVII.* Sed Alexandro, vtpote Epicuraeo philosopho, eiusmodi sententiam tribui non posse, supra iam ad §. XVIII. obseruauimus. Probabilius longe & Almarici, & Dauidis de Dinanto, ex vno eodemque fonte profluxisse errorem. Haud difficulter concessero, quod

IAC.

IAC. THOMASIVS, de *exust. mundi Stoica*, *dissertat. XV.* §. *CXXIX.* docet, πρῶτον ψεῦδος Dinantii fuisse, *abnegationem creatricis omnipotentiae*, *quam ingeniosissimis quoque gentilium pater mendacii persuaserat*. Hunc namque erroris istius fontem vel maxime ex ARISTOTELE, qui eo tempore vnice in scholis regnabat, haurire poterant; quippe cui hoc cum reliquis gentilium firmiter persuasum erat, e nihilo nihil posse fieri, adeoque aut mundum, aut materiam, semper extitisse. Sublato creatore, cum omnia ex materia deducerentur, pronum admodum erat, materiam primam tandem pro ipso Deo habere; idque eo magis, quod scholastici simplicitatem & alia attributa, quae soli Deo conueniunt, materiae assignarent. Saltem argumenta quaedam haec ei praebere potuerunt, quibus impietati suae colorem quendam conciliaret. Iungenda, quae dixi, in *obseruatione de haeresibus ex philosophia Aristotelico-scholastica ortis. tom. I. obseruation. selectar.* §. *XVIII. pag.* 205. †

† De Dinanto Auctor etiam agit *Isag. L. poster: C.* 7. §. 7. & eodem sæculo CAVE memorat, SIMONEM FORNACENSEM, magistrum Pariesiensem, ex nimia doctrinæ suæ fiducia contra legem Divinam intumescentem, omni scientia Divinitus privatum & elinguem esse factum. v. CAVE *Sec.* 13. *p.* 624.

* Vniuersam Scotistarum gentem, quae tantum olim in scholasticorum regno strepitum dedit, Spinozismi arguere non dubitat PETRVS BAELIVS. Nec enim *vniuersale* illorum *formale a parte rei*, aut *vnitatem formalem a parte rei*, aliud quid sibi voluisse, quam quod deinceps Spinoza apertius elocutus est, & majori eruditionis specie proposuit. Idem ex PETRI ABAELARDI, *epist. I. pag.* 5. locum producit, ex quo patet, GVILIELMVM CAMPELLENSEM, archidiaconum Parisiensem, acerrimumque Abaelardi aduersarium, itidem talia docuisse, quae cum Spinozismo conueniunt. *Erat*, inquit,

inquit, *in ea sententia de communitate vniuersalium, vt eandem essentialiter rem totam simul singulis suis inesse adstrueret indiuiduis, quorum quidem nulla esset in essentia diuersitas, sed sola multitudine accidentalium varietas*; conf. *dictionar. historico-crit. voc. Abaelardus*, *p.* 18. item *voc. Caesalpinus pag.* 876. Sane quidem istam Scotistarum hypothesin, *vniuersalia citra intellectus operationem re ipsa existere, omniaque indiuidua de vna eademque essentia, non specie, sed numero tali, participare*, ad Spinozismum ducere, aut non multum ab eo differre, negari nequit. An vero Scotistae omnes, quae ex hacce hypothesi fluunt, dogmata impia perspexerint, vel, si perspicere potuissent, adprobaturi fuissent, id quidem est, de quo merito dubito. Addenda, quae iam hac de re dixi in *dissert. de Spinozismo ante Spinozam*, §. *XVII*. †

† Confer. Præter innumeros, REIMM. *Sect.* 3. *C.* 3. §. 6.

§. XXIV.

Cum bonae literae, quae hactenus densa velut caligine oppressae iacuerant, iterum efflorescerent, vt veterum simul philosophorum, cumprimis Aristotelis, scita resuscitarentur, sentiendi hinc orta libertas apud multos in licentiam degenerauit *, magnamque in Italia cumprimis ** impiorum hominum produxit cohortem, quorum alii pro atheis habiti, aut talia, quae ad atheismum ducunt, docuisse crediti sunt; alii autem lascivis, impuris atque profanis scriptis, sermonibus, moribus, ipsaque adeo vita, nullam numinis, si vera sunt, quae de iis narrantur, se habuisse rationem, testati sunt. Ad priorem classem PETRVM ARETINVM ***, FRANCISCVM POGGIVM, Florentinum *, IORDANVM BRVNVM,

NVM **, PETRVM POMPONATIVM ***, IVLIVM CAESAREM VANNIVM *, HIERONYMVM CARDANVM **, THOMAM CAMPANELLAM ***, NICOLAVM MACHIAVELLVM *, & celeberrimos iſtos Ariſtotelicae philoſophiae interpretes, ANDREAM CAESALPINVM **, CLAVDIVM BERIGARDVM ***, & CAESAREM CREMONINVM * referre ſolent; ne quid de COSMO RVGGERIO dicam, qui cum Italus gente eſſet, in Gallia vixit, & poſtquam palam ſe atheum profeſſus eſſet, obiit **; ad poſteriorem autem, PAVLVM IOVIVM ***, ANGELVM POLITIANVM * HERMOLAVM BARBARVM **, IOANNEM CASAM ***, M. ANTONIVM MVRETVM * aliosque.

* Magnus vtique illorum, qui poſt bonas litteras renatas ingenium ad atheismum & impietatem pronum demonſtrarunt, fuit numerus: nec tamen atheorum proprie & ſtricte ſic dictorum tantus, quantum nonnulli faciunt. Recenſent atheos, qui poſt renatas litteras extitiſſe perhibentur, GISBERTVS VOETIVS, *diſſertat. de Atheismo*, *tom. I. diſſertat. ſelectar. pag.* 217. *ſeqq.* IOANNES MVLLERVS, in *atheismo deuicto*; & THEOPHILVS SPIZELIVS, in *ſcrutinio atheismi hiſtorico-aethiologico. pag.* 17. *ſeqq.* ſed ita, vt multos inter atheos referant, qui tamen, etſi aut moribus impii fuerint, aut erroneas quasdam prauasque ſententias fouerint, ideo ſtatim atheismi proprie & ſtricte ſic dicti conuinci nequeunt.

** Italiam, foecundam atheorum, aliorumque hominum impiorum, matrem eſſe, pridem viris eruditis obſeruatum. Quod cum uarias ob cauſas †, quas enarrare huius loci non eſt, contingere queat, nullum tamen dubium, quin craſſa illa & prorſus ridicula clericorum hypocriſis, quae ibi conſpicitur, multum eo conferat. Legenda, quae poſt HENRICVM STEPHANVM, *praeparat. ad apolog. Herodoto* hac

hac de re congessit GISBERTVS VOETIVS, *loc. cit. pag.* 217. add. DN. LA CROZE, *entretiens sur divers suiets d'histoire*, *pag.* 283.

† Quænam hujus rei causæ sint, facile quis conjectare potest. Nonnullas in medium producit REIMM. *Sect.* 3. *C.* 4.

*** PETRVS ARETINVS atheis ideo annumerari solet, quod auctor detestandi libri †, *de tribus impostoribus*, esse creditur. THOMAS equidem CAMPANELLA in *atheismo triumphato*, Poggium potius Florentinum hocce nomine suspectum fuisse, indicat; THOMAS autem BROVNE, de *religione medici*, *sect. XIX.* Bernhardum Ochinum pro eius auctore venditat: alii aliter sentiunt. Plerique tamen, infausti huius foetus parentem PETRVM ARETINVM esse volunt, quibus etiam accedit THEOPHILVS SPIZELIVS, in *scrutinio atheismi pag.* 18. qui & MAR. MERSENNVM laudat, *commentar. in genes. pag.* 1830. asserentem, ex singulari amici cuiusdam, qui librum legerat, indicio sibi constare, stilum esse Aretini. Sed dubitatum omnino fuit, & adhuc dubitatur, an vnquam eiusmodi liber extiterit. Etsi enim viri quidam docti hoc adfirment, ad amicorum, a quibus hoc acceperint, testimonia prouocantes, alii tamen diserte hoc negant, quod & RICHARDVS SIMON facit, in *epistolis selectis*, *epist. XVII. pag.* 142. *seqq.* quibus & vir doctissimus BVRCARDVS GOTTHELFF STRVVIVS noster suffragatur, in *dissertat. de doctis impostoribus*, §. *VIII.* & sequentibus; vbi recte simul docet, etsi eiusmodi liber nunquam editus sit, nefarium saltem eiusmodi iam pridem circumlatum apophthegma ††, cuius num Simon Tornacensis, an Fridericus II. imperator auctor sit, copiose ibidem disquirit, sed vt vtrumque, praesertim Fridericum imperatorem, ab ista impietate liberet. Extare equidem hodie libellum manuscriptum sub hocce *de tribus impostoribus* titulo, & quidem gallicana lingua, certum est, quippe quem ipsemet vidi; sed eum, omnibus istis, qui eius auctores feruntur;

tur, longe recentiorem esse, iam obseruaui in *histor. eccles. vet. testam. ad period. II. sect. I. §. XI. pag.* 534. idque etiam confirmat vir doctissimus STRVVIVS, *loc. cit. §. XI. pag.* 20. Ad Aretinum itaque quod attinet, improbis & profanis moribus eum fuisse, non nego, idque & scripta ab eo edita testantur †††; atheum fuisse, saltem ex eo, quod auctor fuerit libri de *tribus impostoribus*, frustra dicitur.

† De infando isto libro vide sis MORHOV. *Polyh. Litt. L.* 8. §. 3. STOLLII *Hist. Litt. p.* 12, *&* 13. & SCHELHORNII *Aman. Litt.* variis locis.

†† Ejusmodi nefandum Apophthegma impii & ventosi homines nostro quoque tempore aliquando adhibent. Probe scio, cum LUDOVICUS Galliarum Rex in pago Renkum, (qui in Arenaci Vicinia situs est) diverteretur; aliquem ex Regiis ministris Reformatum loci pastorem magno cum supercilio rogasse; sciretne, quinam trigam pessimorum impostorum constituere merito dici possent? &, cum alter id se nescire diceret, impium & notum illud apophthegma deblaterasse.

††† Quid eruditi jam pridem de pietate Aretini judicaverint, colligi potest ex sequenti epitaphio:

Condidit Aretini cineres lapis iste sepultos
Mortales atro qui sale perfricuit.
Intactus Deus est illi: causamque rogatus,
Hanc dedit: ille, inquit, non mihi notus erat.

Vide MISSON *Itin. Edit. Belg. p* 173. *F.* I.

* BRANDOLINVS (vel alii BRACCIALINVS, aut vt rursus alii, IOANNES FRANCISCVS) POGGIVS, Florentinus, Eugenio atque Nicolao, aliisque pontificibus, a literis secretioribus fuit, teste PAVLO IOVIO, in *elogiis, num. X.* Eum a THOMA CAMPANELLA pro auctore libri de *tribus impostoribus* habitum, antea iam obseruauimus. TOBIAS WAGNERVS, theologus Tubingensis, Aretinum atque Poggium coniungit, & vtrumque, communicatis consi-

consiliis, librum de *tribus impostoribus* confecisse, contendit, in *examine elenchtico atheismi speculativi*, *cap.* IV. §. XXII. *pag.* 8. 9. Sed rationes, quas adfert, hoc neutiquam euincunt. Quod de Aretino diximus, idem de Poggio censendum, a pietate omni, vita, moribusque alienum eum se demonstrasse †; directe autem negasse Deum, aut talia docuisse, ex quibus hoc sequatur, nondum mea opinione est probatum. Adeoque ad alteram potius, de qua mox dicemus, classem pertinebit.

† Non tantum spurcissimus homo fuit, sed & maledicentissimus; ut patet ex atrocioribus calumniis, queis LAUR. VALLAM affecit: malae fidei quoque historicus fuit. v. *notas ad* MENKEN. *de La Charlatanerie des Savans p.* 65. *& seqq. & p.* 159.

** IORDANVS BRVNVS, Nolae in regno Neapolitano natus, Dominicanorumque primum ordini addictus, ob singularia in religione placita, relicta patria, Genevam primum se contulit: hinc varias Europae partes peragrauit, & in variis quoque academiis docuit, & philosophemata sua proponere ausus est; tandem vero Venetiis ab officio inquisitionis comprehensus, Romamque abductus, anno M DC ibi ob impietatem & blasphemias combustus est †. Non tantum vero absona multa; sed & blasphema prorsus, adstruere in scriptis suis allaborauit, cuiusmodi sunt: *mundos esse innumerabiles*; *animam de corpore in corpus*, *immo & alium in mundum migrare*; *vnam animam bina corpora informare posse*; *magiam esse rem bonam & licitam*; *spiritum sanctum esse nihil aliud*, *nisi animam mundi*; *mundum esse ab aeterno*; *Mosen miracula sua per magiam operatum esse*, *in qua plus profecerit*, *quam reliqui Aegyptii*; *eum leges suas confinxisse*: *sacras literas esse somnium*; *diabolum saluatum iri*; *solos Ebraeos ab Adamo & Eua originem ducere*, *reliquos ab iis duobus*, *quos Deus pridie fecerat*; *Christum non esse Deum*, *sed fuisse magum insignem*, *& hominibus illusisse*; & quae alia

ſunt eiusdem generis βδελύγματα, Refert haec equidem CASPAR SCIOPPIVS, in epiſtola quadam de morte Iordani Bruni, quam vir clariſſimus BVRCARDVS GOTTHELFF STRVVIVS noſter exhibet, in *actis litterariis ex manuſcriptis erutis*, *faſcic. V.* & DN. LA CROZE dans ſes *entretiens ſur diuers ſuiets d'hiſtoire &c. pag.* 287. *ſeqq.* Sed nullum in hacce epiſtola, a SCIOPPIO, Bruno tribui dogma, quod non in ſcriptis eius extet, oſtendit idem LA CROZE, *pag.* 304. *ſeqq.* vbi & principia hominis impii ex libro eius de *immenſo* & *innumerabilibus*, exhibet, ex quibus liquet, eum per Deum nihil aliud, quam ipſam naturam, aut eſſentiam infinite extenſam, intellexiſſe, cuius neceſſitatem & aeternitatem probare annititur. Re ipſa itaque cum SPINOZAE inſania ſententia eius conuenit. Quod autem Dei nomine nihil aliud, quam natura ipſa, ei veniat, idem, quem iam laudaui, vir doctiſſimus, ipſius Bruni verbis luculenter *pag.* 317. & 318. comprobat. Recte idem etiam obſeruat, ſecundum Bruni ſyſtema, Deum non poſſe ullam materiae partem deſtruere, nec nouam creare; nihil in mundo eſſe contingens; neceſſitatem autem materiae euidentius, quam Dei, demonſtrari poſſe; & nihilo ſecius ex exiſtentia Dei, ejusque operatione, ſuas eum probare opiniones; adeoque principio ad concluſiones ſuas probandas vti, quod per ipſas concluſiones iſtas, ſi verae eſſent, rurſus euerteretur: idque ſophisma ipſi itidem cum Spinoza commune eſſe, *pag.* 316. 317. Nec praetermittendum, quod eidem auctori obſeruatum, Brunum ſubſtantias ſpirituales admittere, quos deos & daemonia vocet, *deos* quidem, *qui ex ſimplici lucis ſubſtantia compoſiti ſint, quique votis & iuſtitia delectentur*; *daemonia* autem *ex aqua & ſpiritu, quae delectentur ſanguine.* Quod itidem, ſi nonnullis credimus, ſyſtemati Spinozae non repugnat. Etenim, ſi materia, quae vnicam illam ſubſtantiam Spinozae conſtituit, cogitans ſtatuatur, non magis, ex horum mente, ἀδύνατον eſt, dari ſubſtantias cogitantes inviſibiles, quam dari homines vnicae iſtius ſub-

ſubſtantiae modificationes. Qua de re in ſequentibus plura. Intelligere hinc licet, non obſtare quicquam, quo minus atheus & ſuperſtitioſus ſit: idque & Bruni hujus exemplo liquet, qui circa ſpirituum adparitiones, veneficia & artes magicas, ad ſtultitiam vsque credulus fuit. Idem lingua italica librum ſcripſit, cui titulus: *Spacciò della beſtia triomfante*, in quo impia ſua deliria velut vnico faſce complexus eſt, & ſubinde trium impoſtorum meminit: unde IOANNES TOLANDVS in eam ingreſſus eſt ſententiam, hunc ipſum illum de *tribus impoſtoribus* librum eſſe, qui tantum in orbe ſtrepitum dedit: qua de re, quem ſaepe iam laudauimus, LA CROZE, multa erudite monet, *pag.* 326. *ſeqq.* quae legiſſe poenitebit neminem.

† De ejus combuſtione ſimul & Atheiſmo nonnulli dubitant: v. REIMM. *Sect.* 3. *C.* 4. §. 6. ſi omnia, quæ ei a SCIOPPIO tribuuntur, ipſi jure tribui poſſint; Atheis revera annumerandus eſt.

*** De PETRO POMPONATIO, Mantuano, qui circa finem decimi quinti, & initium decimi ſexti ſeculi vixit, Patauiique magna celebritate philoſophiam docuit, diuerſa extant virorum doctorum judicia; quemadmodum nec ipſi ejus aduerſarii, quos, dum adhuc viuebat, expertus eſt, vnam eandemque de eo fouerunt ſententiam. Nonnulli namque, quos inter & AVGVSTINVS NIPHVS fuit, qui librum contra eum ſcripſit, eum citra ambages atheis annumerabant, idque praecipue ob negatam animae humanae immortalitatem. Sed IOANNES quoque WIERVS ab Helidaeo Foroliuienſi, Pomponatii diſcipulo, non ſemel ſe accepiſſe, teſtatur, eum fuiſſe atheum, quanquam idem, ſperare ſe, eum reſipuiſſe, addat: de *praeſtigiis daemon. lib. VI. pag.* 569. Eandem ſententiam ſecutus eſt GABRIEL NAVDAEVS, ſi auctori *Naudaeanorum* credendum, quae tamen reuocatur, in *additionibus & correctionibus ad Naudaeana*, *pag.* 163. Sed DANIEL quoque GEORGIVS MOR-

MORHOFIVS atheis eum annumerat, immo pro magiſtro recentiorum atheorum habet. Cum enim dixiſſet, *inter primos fere fuiſſe Pomponatium, qui atheismi ſemina ſparſit, & ex eius ſchola Iul. Caeſarem Vaninum prodiiſſe*, addit: *Eandem, quam Vaninus, viam inſiſtit Pomponatius omnium magiſter, e cuius pharetra omnia illa tela deſumta ſunt, quibus nunc vtuntur Spinozae & Hobbeſii, & quicunque in vno illo ludo ad nequitiam docti ſunt*; *polyhiſtor. tom. II. lib. I. cap. XI. §. IV. pag.* 55 Atque ita quidem vir ille doctus, cum tantum Pomponatii de *incantatione* librum legiſſet, pronuntiat. De quo quid cenſendum ſit, ex dicendis conſtabit †. Aliter tamen de Pomponatio iudicat, qui itidem ex adverſariis eius fuit, ex diſcipulo antagoniſta eius factus, CASPAR' CONTARENVS, cuius & iudicium calculo ſuo adprobat THEOPHILVS RAYNAVDVS, hac de re ita verba faciens: *Non abſolute ac ſimpliciter mortalem animam cenſuiſſe videtur Pomponatius, ſed duntaxat, ſi ratio nuda conſuleretur, vt liquet ex opere Contareni, Cardinalis, de immortalitate, conſcripto aduerſus Pomponatium, ipſius quondam Contareni in philoſophicis magiſtrum. Nec aliud cenſuerim, voluiſſe illos eiusdem aevi philoſophos, damnatos a Lateranenſi concilio, ſub Leone X. &c.* de *bonis & malis libris, num XLII. pag.* 25 *ſeqq.* GVILIELMVM GRATAROLVM, medicum Italum, Pomponatii defenſionem eundem in modum in ſe ſuſcipientem, laudat, eique ὁμόψηφον ſe profitetur GISBERTVS VOETIVS, ad augendum ceteroquin, quam imminuendum atheorum numerum pronior, *diſſertat. de atheismo, tom. I. diſſertat ſelectar. pag.* 196. *ſeqq.* Ex inſtituto vero Pomponatium ab atheismi crimine liberat PETRVS BAELIVS, *dictionar hiſtor. crit. voc. Pomponatius*; *pag.* 2470. *ſeqq.* & qui eum ſequitur, IO. GOTTLIEB OLEARIVS, in *diſſertat, de Pomponatio*, Ienae anno M DCC IX habita. Sane, quod ad librum eius de *immortalitate animae* attinet, qui primam huic accuſationi occaſionem dedit, cum non ſemel, ſed ſaepius profiteatur, ſe animae

animae immortalitatem firmiter credere, quia scriptura sacra eam asserit, hoc saltem se negare, quod secundum principia philosophiae Aristotelicae demonstrari queat, non video, quo pacto inde atheismi labes ei adspergi possit. Inurenda eadem impietatis nota viris longe praestantissimis, etiam nostrae ecclesiae theologis esset, qui ex sola scriptura sacra, non aeque ex ratione, animae humanae immortalitatem firmiter demonstrari posse, asseruere. Mysteria praeterea cuncta ex sola scriptura constant, neutiquam ex ratione: nec profecto, qui, ex ratione ea probari posse, negat, statim ea in dubium vocare censendus est. Interim tamen, ne quid diffitear, fieri potuit, vt Pomponatius ad caliginem aduersariis offundendam hoc adfirmaret, se scripturae, de animae humanae immortalitate testanti, fidem adhibere. Nec enim insolens, vt profani homines eiusmodi impietati suae πρόφασιν quaerant. Sed istud de intimis cordis humani recessibus quis sibi arrogabit iudicium? Non minorem accusationi de atheismo speciem praebuit liber de *incantationibus*, quippe in quo non tantum iis, quae de magicis artibus vulgo narrantur, fidem denegauit, sed miracula quoque in dubium vocare visus est, hominibus quibusdam nescio quam virtutem naturalem talia efficiendi, quae pro miraculis habentur, tribuens. Verum, etsi quaedam miracula ex caussis naturalibus explicare annitatur, idque perperam, omnia tamen eum negasse miracula, dici nequit. Contrarium ex verbis, quae ab aliis iam producta sunt, & *cap. VI. pag.* 87. extant, liquet: *Quanquam alia, quae referuntur esse facta, tam in historia legis Mosis, quam legis Christi, superficialiter reduci possunt, in caussam naturalem; tamen multa sunt, quae minime in talem caussam reduci possunt; veluti est de resurrectione Lazari quatriduani, & iam foetentis; de coeco a natiuitate illuminato; de saturatione tot mille hominum ex quinque & duobus piscibus &c.* Atque ex hisce, quo iure Pomponatius inter atheos referatur, iudicare licebit.

† HEUMANNUS quoque *in Actis suis Philos.* Pomponatium Atheismi reum egit: ut ex *Aman. Litt. F. 9. p.* 685. didici. Præter illum & alios, quos Auctor adducit, id plurimi fecerunt.

* IVLIVS CAESAR VANINVS, Petri Pomponatii discipulus †, sed magistro, & ipso non satis bono, longe deterior; Taurisani in Apulia natus, cum ingenium non adeo contemnendum litteris excoluisset ††, & Aristotelicae cumprimis philosophiae diligentem nauasset operam, hinc autem relicta patria varias Europae regiones peragrasset, editisque scriptis variis, ingenii & eruditionis laudem sibi comparasset, tandem Tholosae anno M DC XIX, vt atheus combustus est. Supplicium eius describit GABRIEL BARTHOLOMAEVS GRAMONDVS, *historiar. Galliae ab excessu Henrici IV. libr. III. pag* 210. *seqq.* Diligenter quoque de vita, fatis & scriptis athei huius celeberrimi, nuper egerunt viri quidam doctissimi, IOAN. MAVRITIVS SCHRAMM, in *tractatu singulari de vita & scriptis famosi athei, Iulii Caesaris Vanini, in quo genus, mores & studia, cum ipsa morte horrenda e scriptis suis rarioribus & fide dignis auctoribus aliis selecta sunt, &, ne cui offendiculo sint, errores eius simul refutati; Custrini M DCC IX. 4to.* DN. LA CROZE, dans ses *entretiens sur divers sujets d'histoire pag.* 337. *seqq.* IOAN. GOTTLIEB OLEARIVS, in *duabus dissertationibus Iulii Caesaris Vanini*, Ienae anno M DCC VIII habitis, & cumprimis auctor *apologiae pro Iulio Caesare Vanino Neapolitano*, anno M DCC XII editae, de qua deinceps plura †††. Cum Lucilii nomen a patre accepisset, ipse deinceps Iulius Caesar vocari maluit, quod ineptissimae ambitionis argumentum est; cuiusmodi plura in scriptis eius occurrunt. Ad atheismum eius quod attinet, non desunt, qui eum ab hocce crimine prorsus absoluunt, suppliciumque quod perpessus est, in artes maleuolorum, quos expertus est, & tyrannidem cleri, conferunt. In eam ingressus est opinionem GOTHOFREDVS ARNOLDVS,

NOLDVS, in *historia haeref. part.* II. *lib.* XVI. *cap.* XVI. §. IIX. *feqq. pag.* 601. *feqq.* cumprimis autem auctor *apologiae pro Iulio Caefare Vanino Neapolitano*, anno M DCC XII Cosmopoli editae, qui tam erudite, tamque ingeniofe hac in re verfatur, vt peffima etiam caufa nunquam meliorem habuiffe defenforem iure dici queat. Alii, cum omnino atheum fuiffe, contendunt, iufteque adeo damnatum; at ex fcriptis eius diferte atque aperte hoc colligi poffe, negant. Primum inter fcripta eius, quae viris eruditis, qui de eo fententiam pronuntiarunt, in manus venerunt, & hic in cenfum veniunt, eft *amphitheatrum* eius *prouidentiae diuino-magicum, chriftiano-phyficum, nec non aftrologo-catholicum, aduerfus veteres philofophos, atheos, Epicuraeos, Peripateticos, & Stoicos, &c.* Lugduni anno M DC XV editum. Id fane variis doctorum hominum fuffragiis munitum prodiit, quos inter IOANNES CLAVDIVS DE VILLE, cenfor libri, fe hocce opus euoluiffe, profitetur, *nihilque in eo a catholica & Romana fide alienum, fed cum peracutas, tum perualidas rationes iuxta facram fublimiorum in facra theologia magiftrorum doctrinam (o quam vtiliter) contineri.* Sed & GEORG. DANIEL MORHOFIVS, de Vanino verba faciens, *amphitheatrum eius*, inquit, *fanum eft, ac fubtiliter pro animae immortalitate difputat, polyhift. tom.* I. *libr.* I. *cap.* VIII. *pag.* 79. Alia libri huius, ceterorumque Vanini fcriptorum, elogia colligit auctor *apologiae pro Iul. Caefar. Vanino pag.* 34. Licet autem liber hicce initio cum elogiis & adprobationibus munitus prodiiffet mox tamen damnatus, & tum in Gallia, tum alibi, ne recuderetur, prohibitum eft, tefte THEOPHILO RAYNAVDO, *erotem. de bonis & malis libris, pag.* 20. Alter Vanini de *admirandis naturae reginae deaeque mortalium arcanis*, liber, qui Lutetiae anno M DC XVI lucem adfpexit, variis itidem cenforum fuffragiis fuit adprobatus. Plures tamen mox vel ipfo titulo offendit, qui naturam ipfam pro Deo venditare videtur. GEORGIVS DANIEL MORHOFIVS,

qui amphitheatrum Vanini ſanum iudicauerat, de hisce eius dialogis longe aliter pronuntiat: *Vanini dialogi iſtud atheismi virus ſub dialogorum forma tegunt, in quorum titulo diſertis verbis natura, Dea & regina dicitur, quae in priuilegio regio, quod mirum, repetuntur, l. c.* Nihiloſecius non tantum auctor *apologiae pro Vanino*, & huncce eius librum innoxium iudicat, ſed idem etiam facit IO. GOTTLIEB OLEARIVS, *diſſertat. poſt. de ſcriptis & opinionibus Vanini* §. *XI.* Immo & IOANNES DIECMANNVS generatim de omnibus ſcriptis Vanini in mitiorem partem pronuntiat, de *naturalismo Bodini*, *pag.* 24. Mihi autem in vtroque iam libro, apertius tamen in *dialogis*, quam *amphiteatro*, atheismi venenum ſparſiſſe videtur. Sane, quae eius de religione chriſtiana ſententia fuerit, vel inde liquet, quod exiſtimat, chriſtianos, utpote e legitimo matrimonio, a Paulo apoſtolo vt ſacramentum commendato, natos, non poſſe non eſſe ſtupidos ſimplicesque ††††, adeoque ad religionem chriſtianam, quae tales poſtulet, plane aptos, cum beatitudo illis, qui ſunt *pauperes ſpiritu*, promittatur; *dial. de naturae arcanis*, *pag.* 321. 322. *item* 354. 355. Immo, cum de variis ſeruatoris noſtri actionibus ita diſſeruiſſet, vt eas riſui omnium exponeret, tandem per execrabilem ironiam concludit: *Sapientiſſima haec ſunt Chriſti acta*, *loc. cit. pag.* 358. Atque hinc facile colligere licet, quo animo in *amphiteatro*, reiectis, aut exploſis, euidentiſſimis exiſtentiae Dei demonſtrationibus, elumbes & nugatorias probationes in earum locum ſubſtituerit; item, quo conſilio obiectiones atheorum tam diligenter recenſeat, nulla aut ieiuna admodum iis addita reſponſione, vt victoriam data opera illis concedere videatur. Haud neſcio, ex eo quod aliquis parum accurate ad rationes atheorum reſpondeat, non poſſe quenquam atheismi argui, cum & ingenii, non autem voluntatis, hoc vitium eſſe queat. Meminiſſe tamen & eius oportet, quod vulgo dici ſolet, duo cum faciunt idem, non eſt idem. Sed plura non

non addo, cum DN. LA CROZE ex ſcriptis Vanini luculenter iam euicerit, eum atheismi ſuſpicionem neutiquam declinare poſſe; *entretiens ſur diuers ſuiets d'hiſtoire &c. pag.* 348. qui & *pag.* 344. recte pronuntiat, atheismum Vanini chaos aliquod eſſe, ex philoſophia Peripatetica, ſomniis Auerrois, & aſtrologia iudiciaria conflatum. Quanti Ariſtotelem fecerit, auctor *apologiae pro Vanino pag.* 3. hisce verbis teſtatur: *Philoſophiae vero placitis delinitus, nunquam ſine ambitioſa laudis commemoratione Ariſtotelis meminiſſe poterat. Hic ei philoſophorum Deus, humanae ſapientiae dictator, ſapientum pontifex maximus; hunc mente, oculis, manibusque ferebat; huic ſe plane dederat.* Suo ergo exemplo, & Vaninus comprobauit, plerosque ea aetate ex atheos Ariſtotelica diſciplina prodiiſſe. Etſi autem, Vaninum atheum fuiſſe, idque ex ſcriptis quoque eius eluceſcere, exiſtimem, non tamen omnia, quae de eo vulgo narrantur, & lubrico vt plurimum fundamento nituntur, adprobo. Huc inter alia & illud refero, quod librum de *tribus impoſtoribus*, recudi curauerit. Praeterea inter argumenta, quae ſubinde ab aliis allata ſunt, vt atheismi conuinceretur, nonnulla eſſe, quae id minime probant, lubens concedo, idque rectiſſime oſtenſum ab auctore *apologiae pro Iulio Caeſare Vanino*. Multo minus modum procedendi, quo aduerſarii ejus aduerſuscum vſi ſunt, vitio caruiſſe exiſtimo, aut omnibus, quae GRAMONDVS, aut alii, ex aduerſariorum eius relatione narrarunt, fidem adhibendam cenſeo. Fieri etiam potuit, vt, cum coram iudicibus exiſtentiam Dei probaret, ad meliorem iam mentem reverſus eſſet, deinceps vero, cum nihil ſe proficere videret, per deſperationem ſummam ad vomitum rediret. Legenda, quae hac de re diſſerit LA CROZE, *loc. cit. p.* 374. *ſeqq.*

† Etſi Pomponatii diſcipulus dicitur, eum tamen non audivit. juxta STOLLIUM *Hiſt. Litt. P.* 2. *C.* 3. §. 33.

†† Stultiſſimus homo dicitur STOLLIO *l. C.*

††† *l. l.*

††† *l. l.* STOLLIUS etiam opinatur, PETR. FRIDR. ARPIUM hunc Apologiam conscripsisse; &, quid Lipsiensium judicium de ea fuerit *in Act. Erud* & alia multa quuæ Vaninum spectant, diligenter recenset.

†††† Nimirum, etsi nobili stirpe ortus fuit, in ea fuit opinione; homines, qui extra matrimonium nascuntur, cæteris esse pulcriores, robustiores &c. STOLLIUS.

** Inter eos, quos Iulius Caesar Vaninus plurimi fecit, haud vltimum locum tenet HIERONYMVS CARDANVS, quippe cuius effatum notissimum: *Christiani Iouem iunctum habent cum sole, illiusque diem colunt dominicum; sol autem significat iustitiam ac veritatem; Christiana autem lex plus continet veritatis, & simpliciores reddit homines, in Ptolom. de astrorum iudicio libr. II. thes.* 54. subinde repetiit; vid. *dial. de arcanis, pag.* 354. Fuit autem Cardanus medicus & philosophus seculi decimi sexti celeberrimus, & ob vitae, quam tenuit, rationem plane singularem, quam ipsemet in libro de *vita propria*, ex bibliotheca GABRIELIS NAVDAEI, Parisiis M DC XLIII edita, descripsit, memorabilis. Patuit autem ipsius exemplo, per astrologiam iudiciariam ad deliria prorsus impia homines abripi posse †. Namque non tantum religionum fata, sed & ipsius Christi seruatoris natiuitatem ex astrorum deriuare positu, stolido non minus, quam profano conatu ausus est ††. Nec tamen primus fuit, qui Christi natiuitatem astris tribueret, etsi ipse tam insani commenti primus inuentor videri vellet, cum iam alii ante ipsum simile quid tentarint; qua de re in sequentibus erit dicendi locus. MARTINVS DELRIO auctor est, Cardanum peculiari libro mortalitatem animae asseruisse, quem amicis interdum ostenderit, non tamen in lucem emiserit, *disquisit. magic. tom. I. libr. II. qu. XXVI. pag.* 258. ††† In medio hoc relinquit THEOPHILVS RAYNAVDVS, immo fortassis confictum esse, concedit, eo quod librum de *animarum immortalitate* scripserit, Lugduni

duni M DC XLV editum. Quanquam cum eo ipso opere, *cap. XIII. pag.* 280. aperte prodat, *fato se ac monitis prohiberi, reliqua dicere, quae de anima sentiret*, suspicionem hinc esse, RAYNAVDVS asserit, *hunc polypum ad eam scriptionem metu infamiae adactum, vere anterius tale quid scripsisse contra animae immortalitatem, quale nonnulli referunt, idque doctrinae venenum eius in pectore, etiam post editum eum, quem retuli, librum delituisse*. Hisce alia quaedam addit, tandemque concludit: *In summa, tam multis, tam tetris, horrendisque propositionibus omnes fere libros suos incestauit Cardanus, ut suffixioni meritissimo patere posset, tanquam homo nullius religionis ac fidei, & inter clancularios atheos secundi ordinis in quo versamur, aeuo suo facile princeps*; *erotemat. de bonis & malis libris, pag.* 27. Eo minus autem iniuria Cardano fieri videtur, si inter atheos referatur, quod de se ipso diserte profitetur, *se parum pium fuisse*, de *vita propria, cap. XIII. pag.* 59. Sed hoc cum de cultu Numinis haud dubio intelligat, inde nondum euincere licet, eum fuisse atheum. Plurima potius occurrunt*, quae suadent, superstitioni eum ad ineptias vsque deditum fuisse. Huc inter alia & illud pertinet, quod de *vita propria, cap. XXXVII. pag.* 266. de seipso refert: *Laborabam, & iam diu ad desperationem vitae vsque laboraueram, vt alias dixi, empyemate illo notho. Legeram in collectis a patre meo, si quis hora matutina VIII. kalendas Aprilis exoraret virginem sanctam, vt filium rogaret pro re licita, genibus flexis, adiecta oratione dominica, nec non salutatione virginis Angelica, obtenturum, quod petierit: obseruaui diem horamque, peregi supplicationem, & non tunc statim, sed die corporis Christi, eodem anno liberatus prorsus sum.* Multa praeterea in scriptis eius occurrunt, quae ab atheismi suspicione eum liberant, quae in compendio SAMVEL PARKERVS adduxit, qui & recte tandem mea opinione pronuntiat, eum *non omnino atheum, sed totum fanaticum fuisse, de Deo & prouidentia diuina disput. I. sect. XXV. pag.* 77. cui iudicio & PETRVS BAELIVS subscribit, *diction. histor. crit. voc. Cardanus, pag.* 803. 804. †††† † Nu-

† Nugæ Cardani ineptissimæ recensentur. *Melange Crit. de Litt. art.* 32. & a STOLLIO *Hist. Litt. P.* 2. *C.* 1. §. 90.

†† Videri meretur MENKEN. *de la Charlat. des savans p.* 205. *& p.* 206. præcipue tamen inspiciantur notæ. Adde HENR. CORN. AGRIPPAM *de vanit. scient. p.* 48. *Edit. opt. i. e. Antverp. Anni* 1531.

††† DELRIO *mirus nugarum artifex & virorum optimorum vernilis obtrectator est.* ait REIMM. *Sect.* 3. *C.* 4. §. 11.

†††† Idem fecerunt plurimi eruditorum: BLAKMORUS *in Bibl. Anglic.* eum pro Lunatico habendum putat, qui habuerit aliquando intervalla lucida; referente REIMM. *l. c.* certe, licet ineptiis fuerit deditus, inter doctissimos sui ævi merito refertur; ut & ipse J. C. SCALIGER, acerrimus cæteroquin ejus hostis, luculenter testatus est *Libro* 16. *Exter. Excerc.* Confer *Aman. Litt. F.* 1. *p.* 273.

*** Singulari THOMAM CAMPANELLAM, qui Styli, quod est Calabriae oppidum, anno M D LX natus, cum adoleuisset, Dominicanorum se addixit ordini, fuisse ingenio, sed fata quoque eum singularia expertum †, ex iis, quae IANVS NICIVS ERYTHRAEVS, *pinacoth. I. pag.* 41. de eo disserit, notum est. Varia paradoxa cum libris suis inseruisset, in atheismi suspicionem tamen maxime venit ob librum, cui titulum fecit: *atheismus triumphatus*, quiue Parisiis anno M DC XXXVI editus est, quemue *atheismum* potius *triumphantem* dicendum, iam pridem viri docti censuerunt. Certe plura ad euertendam, quam defendendam religionem christianam in eo occurrere, res ipsa docet. Legenda, quae de eo obseruat LA CROZE, *entret. sur diuers suiets d'histoire &c. pag.* 381. Ipse quidem, opus hocce cumprimis contra *antichristianismum Machiauellisticum* se scripsisse, vult videri; idque in ipso titulo profitetur. Sed sub alia saltem forma eum impia Machiauelli dogmata produxisse, recte iam obseruatum IO. HENRICO BOECLERO, *Qualibus laruis Thomas*

mas ille Campanella, nouae religionis, vt iactitat, repertor, reuera autem ad Callicatris instar, homo callidus, & ad fraudem acutus, sine vlla religione ac fide, publicis iudiciis voluit imponere. Cum enim vidisset, Machiauellum ob vafra & improba eiusmodi consilia apud plerosque vapulare, ipse velut mangonio quodam adornata, quae Machiauellus nuda protulerat, ita denuo in theatrum induxit, vt & reprehenderet subinde Machiauellum; & Machiauelli tamen placita sedulo sub diuersis nominibus teneret; comment. in anal. Taciti libr. I. *cap.* II. §. VII. *pag.* 100. Extat epistola Campanellae ad Casparem Scioppium, praefixa *atheismo triumphato* in codice Msto academiae Ienensis, a viro clarissimo BVRCARDO GOTTHELFF STRVVIO edita, in *actis litterariis ex manuscriptis editis*, *fascic.* II. *p.* 39 *seqq.* in qua Campanella fata sua exponit, simulque non dissimulat, talis sibi ab aduersariis obiecta, quae atheismi & impietatis eum arguerent. *Deinde*, inquit, *accusarunt me, quod composuerim librum de tribus impostoribus, qui tamen inuenitur typis excusus annos triginta ante ortum meum ex vtero matris.* Quae si vera essent, dubitari non posset, librum eiusmodi reuera existere. Sed pergit: *Deinde, quod sentirem cum Democrito: quoniam ego iam contra Democritum libros edideram. Item, quod de ecclesiae republica & doctrina male sentirem, cum tamen ipse de monarchia christianorum scripserim, vbi ostendi, nullum philosophum potuisse sic rectam depingere rempublicam, vt Romae ab apostolis instituta est; &c. pag.* 74. 75. Cumprimis adhuc obseruatu dignum puto, quod addit: *Omitto, quanta scripserim contra Peripateticismum, qui est zizania euangelii & officina Machiauelli.* Namque vel hinc intelligitur, multorum iudicio, nec sine ratione atheismi tum erumpentis fontem, philosophiam ethnicam, speciatim Peripateticam, habitam fuisse. Cuncta autem, ad Campanellam quod attinet, si accuratius pensitauero, eum inter eos atheos, qui directe Numinis existentiam negarunt, referendum non esse, existimo, hominem tamen profa-

profanum, religionisque expertem ††, & ad absona quaeuis defensitanda paratum fuisse, negari prorsus nequit. Ita & DN. LA CROZE de eo pronuntiat, *entret. sur diuers suiets d'histoire pag.* 382.*seqq.*

† 50 Vicibus carceri inclusus, septies tormentis subjectus dicitur, inque cruciatibus, quos perpessus est, Philosophum plane animum prodidisse. Vide præter *Erythræum* l. c. STOLLIUM *Hist. Litt. P.* 2. *C.* 1. §. 92.

†† Omnis religionis expertem fuisse non putat REIMM. *Sect.* 3. *C.* 4. §. 18.

* NICOLAVM MACHIAVELLVM, politicum illum Florentinum longe notissimum, passim inter atheos referri videas. Ipse PAVLVS IOVIVS, cum fata eius duriora descripsisset, addit: *Fuit exinde semper inops, vti irrisor & atheos &c. in elogiis pag. m.* 194. THEOPHILVS RAYNAVDVS, cum atheorum, quos vocat, clanculariorum, tertium ordinem eorum statuisset, qui religiosum cultum eatenus probandum & retinendum censent, quatenus ad continendos populos in civili disciplina & obedientia politica, potest conducere, primum in eo locum Machiauello tribuit: *Tertiae*, inquit, *classis ductor omnium consensu est Machiauellus, libris discursuum, ac de principe; vsque eo tetris ac proiectae in religionem ac sancta omnia audaciae, vt ipsi quoque sectarii in eum calamos strinxerint, & omni studio libros eius exterminandos esse sint professi; erotem. de bonis & malis libris, p.* 27. Censoribus equidem Machiauelli, quos plurimos nactus est, non temere est credendum, cum inter eos sint, qui ne scripta quidem eius legerunt, aut, si legerunt, non intellexerunt, aut ipsi tandem, quid in eo laudandum, quid vituperandum sit, nesciunt. Exemplo esse potest ANTONIVS POSSEVINVS, Iesuita haud incelebris, cuius instinctu maxime a Romana inquisitione damnatus fuit Machiauelli *princeps*, quem tamen ne quidem ei lectum fuisse, luculenter ostendit HERMANNVS CONRIN-

RINGIVS, in *epistola ad Gebhardum ab Aluensleben*, Machiauelli *principi*, cum eius animaduersionibus edito, praemissa. Addit deinde idem CONRINGIVS: *Si in alios porro Machiauelli damnatores accuratius inquiramus, non est etiam fortassis, quod eorum vel magnus numerus, vel auctoritas vsque adeo quem statim in consensum abripiat. Certe res ipsa loquitur, eorum maximam copiam damnare, ne lecta sibi quidem, haud paucos iudicii inopia prodita, iam decoxisse existimationem; complures denique non nisi in speciem, & vt fucum vulgo faciant, Machiauellica detestari &c.* Verissima quidem haec sunt, nec tamen ideo existimandum, iniuriam fieri Machiauello, si impietatis accusetur. De religione enim, speciatim christiana, non adeo praeclare eum sentire, tum ex *discursibus* eius *in Liuium*, tum ex libro, cui titulus, *Princeps*, satis superque constat. Nec diffitetur id, quem iam laudauimus, vir summus, HERMANNVS CONRINGIVS. *At vero*, inquit, *me quoque fatente, illa quidem Machiauelli accusatio iusta est, quod sacrorum nostrorum obtrectator ille fuerit; passim enim ille denudat hunc suum animum impium, quantumuis nonnunquam simulet aliud, aut vero coactus sanctimonia religionis nostrae, quae ipsi impietati oculos perstringit, & dat illam in ruborem, alia docuerit.* Huc inter alia & illud referas, quod Machiauellus docet, doctrinam christianam reipublicae rationibus non conuenire. Hoc enim si quis illi credat, non potest non etiam optare religionem, qua reipublicae rebus rectius consulatur. Quantopere vero hac in re fallatur, a me jam ostensum, in *dissertat. de concordia religionis christianae statusque ciuilis, cap. II. §. II. & V.* Praeterea & illud vel maxime, nec sine ratione, in Machiauello reprehendi solet, quod vim roburque virtutis ac honesti infregerit, dum non omnia tantum ad vtilitatem referre principem suum docuit, sed pro virtute solida simulationem virtutis commendauerit, si eam vtilitatis ratio postulet, immo a virtutis regia via subinde deflectendum prin-

 cipi

cipi suaserit, si sua salua esse velit †. Non desunt equidem, qui ista eius asserta aut emollire, aut excusare annituntur, a quibus tamen iterum recte dissentit HERMANNVS CONRINGIVS: *ego tamen*, inquit, *ingenue fateor, deprehensam etiam a me in variis Machiauelli scriptis minus rectam illam doctrinam, cuius nomine ille adeo male audit. Vt enim haud negauerim, sine malis artibus eiusmodi teneri haud posse inique parta imperia, nefas tamen est, illas in promiscuum vsum principibus omnibus, immo omnibus rebus publicis commendare, id quod fecit Machiauellus*. Certum est, nec solum, nec primum fuisse Machiauellum, qui talia docuit. Immo ipsum ARISTOTELEM, ne quid de aliis, tum philosophis, tum historicis, & inter hos de C. CORNELIO TACITO dicam, iam pridem eadem docuisse, Machiauellumque sua ex ARISTOTELE desumsisse, idem, quem iam aliquoties laudauimus, HERMANNVS CONRINGIVS, non minus magnus Aristotelicae philosophiae stator ac vindex, quam ingenuus & cordatus Machiauelli censor, *introduct. in polit. Aristot cap. III. pag.* 683. pronuntiat. *Nicolaus Machiauellus*, inquit, *cymbalum illud politicarum artium, nullum fere dominatus arcanum consilium principem suum potuit docere, quod non dudum ante ad tyrannidem & dominatum conseruandam facere, Aristoteli libr. V. (politicorum) sit obseruatum. Quin sua omnia vaferrimus hic nequitiae doctor dissimulato plagio ex Aristotele fortasse transscripsit: eo tamen discrimine, quod hic impie & imprudenter omni principi commendet, quae nonnisi dominis ac tyrannis conuenire, longe rectius & prudentius scripserat ante Aristoteles* Negandum praeterea non est, cum ipsa hoc doceat experientia, plerosque principes rerumque dominos, suo id hodie comprobare exemplo, quod Machiauellus docuit. Quid vero de principibus dico? Quotus quisque etiam priuatae sortis hominum est, qui non omnia ad vtilitatis suae rationem referat, & virtuti tantum tribuat, quantum hoc rebus suis expedire credit? Ita ergo cum omnes Machiauellum detestentur, reuera ni-

hil

hil aliud agunt, quam quod Machiauellus docuit. Quare quod de mathematicis, seu astrologis c. CORNELIVS TACITVS pronuntiauit, *histor. lib. I. cap. XXII.* recte etiam de Machiauellismo dixeris: *vetabitur semper & retinebitur.* Licet ergo Machiauellus directe, quantum constat, existentiam Numinis non negauerit, aut impugnauerit, hominem tamen profanum, nullius religionis, nullius fidei fuisse, taliaque, quibus homines ipsi similes redderentur, docuisse, ex hactenus dictis constat. Solent & alia de eo circumferri, ex quibus atheismi & impietatis conuinci queat, sed ea non satis certa sunt; cuiusmodi illud est, quod THEOPHILVS SPIZELIVS refert, in *scrutinio atheismi historico-aetiologico pag.* 132. Legendus & de eo PETRVS BAELIVS, *diction. histor. crit. voc. Machiauellus, pag.* 1958. *seqq.*

† Cum Machiavelli *Principem* & *disput. de* R. P. eo fine perlegerem, ut solide de ejus Atheismo judicare possem; tam multa offendi (præsertim in ejus *Principe*) quæ omnem Religionem evertunt, ut satis mirari non potuerim, hominem tam sollicite a nonnullis esse defensum. Scio equidem J. B. SCHUPPIUM in *dissert. de opinione* opinari: Machiavellum principes descripsisse, *non quales esse debent, sed quales fuerint.* Verum quantum scio, id ex Machiavelli scriptis neutiquam colligi potest, & levis tantum est conjectura.

** ANDREAS CAESALPINVS, Aretinus, medicus & philosophus celeberrimus, qui Romae anno M DC III mortuus est. Peripateticae philosophiae vt addictissimus, ita peritissimus etiam fuit, adeo, vt iudice SAM. PARKERO, *recentiorum primus & pene postremus fuerit, qui, quid Aristoteles velit, cepisse visus est*; *de Deo & prouidentia disput. I. pag.* 64. Et sane sententia Caesalpini de Deo, cum mente Aristotelis, prout supra ad §. *XV.* eam exposuimus, accurate conuenit. Cuncta enim eo redeunt, mundum hunc ab omni aeternitate extitisse, omnesque

naturae effectus ineuitabili quadam necessitate, Deo nihil ad hoc conferente, oriri; Deum supremam intelligentiam seu primum motorem esse, qui reliquis intelligentiis, quae singulis coelorum orbibus insistunt, motum quendam, eorum adpetitum ciendo, imprimat, quem suis orbibus impertiant, orbes elementis, quorum diuersis motibus & misturis omnis generetur natura, adeoque ab initio ad exitum nihil consilio, sed bruta necessitate facta fuisse omnia. Ita accurate mentem Caesalpini, simulque ipsius Aristotelis, exprimit SAMVEL PARKERVS, *l. c. pag.* 65. Quae ad atheismum tendere nemo non intelligit, & ex iis, quae supra de Aristotele diximus, liquet. Vlterius progreditur PETRVS BAELIVS, & Caesalpinum Spinozismi accusat, in *diction. hist. crit. voc. Caesalpinus, pag.* 876. Etsi enim cum Aristotele intelligentias sphaerarum coelestium motrices admittat, has tamen eum pro partibus saltem Dei, cum materia subtilissima ratione vniti, habere, quae etiam de animabus hominum, atque brutorum, eius sit sententia. Nec alia profecto mens Caesalpini fuisse videtur, vti etiam GERHARDO IOANNI VOSSIO obseruatum, de *orig. & progressu idololatriae libr.* II. *cap.* XL *pag.* 531. Iungenda, quae dixi in *dissertat. de Spinozismo ante Spinozam.* §. XVI.

*** CLAVDIVS BERIGARDVS, Molinensis, adeoque gente quidem Gallus, sed in Italiam transplantatus, celebris seculi decimi septimi philosophus. Cum in academia Parisiensi magnam eruditionis famam sibi comparasset, a magno Etruriae Duce Pisam vocatus, per annos duodecim philosophiam ibi docuit, quod & deinceps Patauii fecit. Edito autem anno M DC XLIII *circulo*, quem vocat, *Pisano*, atheismi suspicionem apud multos subiit. Nec sine ratione. Dum enim hocce opus per modum dialogi conscripsit; *sermonem in duas personas, Charilaum & Aristaeum distribuit, quorum alter Aristotelem, qui praeter materiam quendam, primum motorem,*

torem , prouidentiae tamen expertem , posuit , alter antiquos istos (Ionicos) *defendit , quos omnia corporea esse velle , nullumque primum motorem ab vniuerso corporeo distinxisse , putauit. Atque adeo vno eodemque opere diuersas cum Epicureae , tum Peripateticae impietatis rationes adornauit , quanquam Aristotelis disciplinam fusius & ardentius excoluit ; &c.* Ita SAMVEL PARKERVS , *de Deo & prouidentia disputat. I. sect. XXIV. pag.* 67. apud quem & reliqua legi possunt. Confirmat haec PETRVS DE VILLEMANDY , in *scepticismo debellato pag.* 11. vbi simul ostendit , Berigardum in scepticorum etiam militasse castris.

* CAESAR CREMONINVS , e Cento , oppido Mutinensis agri oriundus, Ferrariae primum, deinde Patauii philosophiam magna celebritate docuit , vltimoque in loco octuagenarius anno M DC XXX funesta peste extinctus est †. Aristotelem itidem ducem atque magistrum secutus est , eius placita reliquis omnibus praeferens. IOAN. IMPERIALIS cum eum Francisco Piccolomineo successorem datum memorasset , addit : *tanto autem per quadraginta annos in eo munere consummatae gloriae fastu* (vixit) *vt ARISTOTELIS GENIVS , & graecorum lucerna interpretum , omnium vocibus praedicaretur* ; in *museo historico , p. m.* 178. Quod autem in atheismi suspicionem apud nonnullos venit , inde factum est, quod animae in dubium vocasse immortalitatem creditus est. Qua de re iterum IO. IMPERIALIS : *Tanta versatilis ingenii decora turbauit vna studentium animis imbibita opinio , quod is deteriores & reprobatiores de rebus physicis sensus tueretur acrius , quam orthodoxae fidei liceret alumno : olet enim vero morbosi animi virus , diuinos hominum spiritus cum brutis animantibus communes facere , corruptionique reddere obnoxios , vesano hercle rationis ausu , quando quisque , nisi amens , celatos percipiat in se ipso igniculos mentis , etiam ad posteros duraturae.* LAVRENTIVS CRASSVS , dum eadem fere de Caesare Cremoni-

monino retulisset, hoc tamen addit, secundum mentem sententiamque Aristotelis hoc eum docuisse, *elog. hum. litter. tom. II. pag.* 124. Si ergo saltem secundum mentem Aristotelis hoc dixit, nihil obstat, quo minus secundum scripturam sacram animam hominis immortalem crediderit. Sane fieri potuit, vt reuera animas hominum mortales crederet, & hanc restrictionem, secundum mentem Aristotelis saltem id se asserere, ad impietatis infamiam euitandam adiiceret. Sed cum de intimis mentis recessibus iudicare, hominum vires superet, in mitiorem & de Cremonino pronuntiandum partem, nonnulli existimant. IO. IMPERIALIS & alia addit, ob quae impietatis suspicionem subierit: *Sed alias pariter de fato, de mundo, de coeli motoribus placita perperam interpretatus est, loc. cit. pag.* 180 ††. At causam Cremonini aduersus Imperialem egit PAGANINVS GAVDENTIVS, in *diatriba historica, de Caesare Cremonino, Iulio Pacio atque Ioanne Barclaio*, libro de *euulgatis Romani imperii arcanis*, annexa, memorante THEOPHILO SPIZELIO, de *atheismi radice*, *pag* 20. Quod vero ab aliis adfertur, & GISBERTVS VOETIVS sibi persuaderi passus erat, Cremoninum, vt indicaret, animae immortalitatem se non credere, hoc sibi epitaphium confici voluisse: *Caesar Cremoninus hic totus iacet*, hoc falsum esse, ipsemet agnoscit VOETIVS, *disp. de atheismo tom. I. disp. selectar. pag.* 206.

† Videatur *Epist.* BALTH. BONIFACII, quae est 29. *Epist. Clar. Virorum ex Biblioth.* GUDII.

†† Quæ ex *Naudaanis* refert STOLLIUS *Hist. Litt. P.* 2. *C.* 1. §. 84. IMPERIALIS sententiam haud parum confirmare videntur.

** COSMVS RVGGERIVS, Florentinus, ob astrologiae peritiam, Catharinae de Medicis, Galliae reginae, fauorem, & celebritatem quandam obtinuit. Artium magicarum accusatus, & ad triremes condemnatus,

natus, libertatem iterum obtinuit. Obiit tandem post varia fata Parisiis, anno M DC XV, cum antea professus esset, se non alios diabolos, quam inimicos, quos quisque habeat, nec alium Deum, quam principes, qui beneficia in alios conferre possint, credere. Legenda quae de eo differit PETRVS BAELIVS, in *dict. hist. crit. voc. Ruggerius*, *p.* 2526. vbi & disquirit, an magicae artes illi tribui queant, qui nec Deum, nec diabolum credit.

*** PAVLVS IOVIVS, historicus ille notissimus, in quo praeter alia & hoc reprehendi solet, quod calamum venalem habuerit subinde atheis annumeratur, speciatim & a TOBIA WAGNERO, in *examine elenchtico atheismi speculatiui cap. V. pag.* 10. Sed docuisse eum talia, ex quibus iure atheismi coargui queat, nullo, quod mihi quidem innotuit, hactenus comprobatum est documento. Probatis non fuisse moribus, vel ipsa illa, quam in historiis ad fauorem aliorum captandum componendis, demonstrauit, animi leuitas ostendit. Confirmat idem IO. IMPERIALIS; ieiuna & ridicula excusatione vitium, quod de eo narrat, eo magis exaggerans: *Nam quod te* (Iouium alloquitur) *laxius atque intemperantius vixisse, dictitent, quam ecclesiasticum* † *deceret, sacrisque oscitantius vacasse precibus, iis praesertim, quae quotidie a singulis recoluntur clericis, sunt hae minutulorum quorundam grammaticorum voces, qui tuum cum attingere nequeant excellentiae fastigium, ad iurgia facile ac misere prolabuntur, &c. in museo historico p. m. 6.*

† Sciendum est, illum Episcopum Nucerinum fuisse.

* Quantum ad litteras meliores restaurandas contulerit ANGELVS POLITIANVS, quemue inter primos eorum statores ac vindices teneat locum, non temere quisquam ignorabit. Sed non minus inter atheos eum passim referri, omnibus notum. Documen-

cumento est maximum, quod prae se tulit, diuinarum litterarum vilipendium. LVDOVICVS VIVES auctor est, *totam eum sacram lectionem aspernatum*, *lib. II. de veritate fidei christian. p.* 264. Accedit PHILIPPVS MELANCHTHON, qui *semel* ait, *solum eum sacras litteras legisse*, *dixisseque*, *nullum se tempus peius collocasse*, *tom. III. declamation. p.* 545. Hinc saepissime hoc ab aliis repetitum †. Excusare quidem eum GERARDVS IOANNES VOSSIVS, de *Poëtis latinis c. VI.* & rationibus quibusdam euincere conatur, parum hoc esse verosimile; quem & ANTONIVS BORREMANSIVS sequitur, *variar. lection. cap. XI. p.* 126. Sed eas ita neutiquam comparatas esse, rationes, vt a MELANCHTHONE, aliisque dicta, conuellere aut labefactare queant, ostendit THOMAS CRENIVS, *animaduersion. historicar. & philologicar. part. III. pag.* 23. Odas praeterea Pindari psalmis Dauidicis non tam praetulisse, quam aequiparasse dicitur; quamuis hoc ab aliis LAZARO BONAMICO tribuatur. Legenda, quae hac de re monet PETRVS BAELIVS, *diction. histor. critic. voc. Politianus pag.* 2467. Improbis ergo & profanis fuisse moribus Angelum Politianum, religionisque curam in minimis posuisse, non est, quod dubitemus. Si eam ob rem atheus dicendus est, paucos forte inter eruditos, eos praesertim, qui secularium litterarum studio toti addicti sunt, reperias, qui non in eundem referendi fuerint censum.

† HENR. CORN. AGRIPPA *de Vanit. scientiarum* plurima exempla eorum, qui sacras litteras contemptui habuerunt, adnotavit; inter quos tamen multi fuerunt, qui inter Atheos directe referri non possunt.

** Iungitur haud immerito Angelo Politiano HERMOLAVS BARBARVS, quippe qui & eodem tempore vixit, & inter primos itidem bonarum litterarum restauratores haud vltimum locum tenuit †. Inter atheos passim referri solet. Sufficiat nominare THEOPHILVM SPIZELIVM, qui cum & Angeli Politiani inter atheos

theos mentionem fecisset, de Hermolao *Barbaro*, inquit, *quamuis patriarcha Aquiliensi videndus Monlorius tract. de entelechia.* Dum ad MONLORII tractatum de *entelechia* nos ablegat, haud dubio illud in animo habuit, quod vulgo circumfertur, Barbarum super significatione vocis ἐντελέχεια, qua Aristoteles vsus est, daemonem consuluisse. Et sane plurimi hoc de eo referunt. Quodsi etiam PETRO CRINITO credimus, de *honesta disciplina libr. VI. cap. XI.* ipsemet hoc fassus est Barbarus. Sed si vel maxime hoc ita se habeat, atheum eum fuisse, inde non sequitur. Alia aut in doctrina, aut vita eius, quae eum atheismi arguere queant, inuenire non potui.

† Utpote

------ *dictus qui Barbarus olim*
Barbariem tamen Italicis procul expulit oris.

Vide HORNII *Hist. Philos. L.6. C.6.* STOLLII *Hist. Litt. P.2. C.1. §.84* & REIMM. *Sect.3. C.3. §.16.*

*** Quam male Beneuentanus hicce archiepiscopus IO. CASA, ob laudatam carmine paederastiam passim audiat, nemini temere ignotum esse potest, cum saepissime in scriptis fere innumeris hoc ei sit exprobratum. Soletque & hoc nomine a quibusdam inter atheos referri; quod haud dubio de practicis intelligunt. Non desunt equidem, qui a criminis antea memorati suspicione eum liberant, quod nuper etiam fecit vir clarissimus, NICOL. HIERONYMVS GVNDLINGIVS, *obseruat. selectar. ad rem litterar. spectantium, tom. I. obseruat. V. pag. 120. seqq.* Nec tamen ipse doctissimus eius apologeta diffitetur, talia in isto carmine occurrere, quae castas aures offendunt, animique impuri & lasciui praebent indicium. Addo saltem, quod de eo IO. IMPERIALIS refert, eum ob vitae impurae suspicionem spe obtinendi cardinalitiam dignitatem excidisse. Idque cum memorasset, subiicit: *Ita nec forsitan mentiuntur alii, perhibentes, eum a puberibus vsque annis*

 pluri-

plurimum luxui deditum extitisse , a quo vel sacro etiam indutus archiepiscopi syrmate non desciuit ; in museo historico pag. m. 27.

* M. ANTONIVS MVRETVS , oratorum seculi sui facile princeps , elegantiorumque litterarum summus antistes, Gallus quidem gente fuit, sed in Italiam delatus, Romae tandem, quod reliquum fuit, vitae tempus transegit, ibique anno M DC XXXV vitam cum morte commutauit. Impietatis & epicureismi suspectum fuisse , pronuntiat THEOPHILVS PIZELIVS , in *scrutinio atheismi historico-aetiologico , pag.* 22. Certe magnorum criminum & ab aliis reus agitur †, quod nec IANVS NICIVS ERYTRAEVS diffiteri potest, in laudes eius ceteroquin profusus, qui & eum tandem resipuisse, auctor est, *pinacoth. I. imagin. illlustr. pag. m.* 13. 14. Dolendum, inter viros doctos tam multos esse, qui impuris moribus non tam sibi, quam ipsis litteris labem adspergunt. Non tamen ideo statim inter atheos proprie sic dictos referendi sunt ††.

† ERYTHRÆUS l. c. scribit: illum Tolosæ , criminis, cujus insimulatus erat (sodomiæ dicunt) supplicium , vix evasisse ; idque J. SCALIGERUM, cui ille verba dederat, atque epigramma recens a se compositum, pro vetere obtruserat, ipsi exprobrasse hoc disticho:

Qui flammas rigida vitaverat ante Tolosa ,
Muretus, fumos vendidit ille mihi.

Conf. quoque notas ad MENKEN. *de la Charl. de savans p.* 83. a Sodomitico crimine eum absolvit JOH. VOGTIUS juxta REIMM. *Sect.* 3. *C.* 5. §. 10.

†† De BERNH. OCHINO, PETRO BEMBO aliisque Italis, qui Atheismi postulati fuere, passim scriptores agunt: ex multis v. REIMM. *Sect.* 3. *c.* 3. & 4. de BURRHO lege *Aman. Litt. T.* 5. *p.* 141. & *seqq.*

§. XXV.

§. XXV.

Nec ſola tamen Italia atheorum patria cenſenda, etſi eorum prae aliis regionibus ſit feraciſſima. Galliam quoque eiusmodi monſtra producere, ex doctorum virorum teſtimoniis conſtat, & ipſa quoque experientia docet *. Ne quid enim de obſcurioribus quibusdam dicam **, FRANCISCVS ille RABELESIVS, ſi non inter theoreticos, certe inter practicos, haud vltimum locum tenet ***. De MICHAELE MONTANO diuerſa extant virorum doctorum iudicia *. RENATVS CARTESIVS ab hac ſuſpicione merito liberatur, etſi incaute quaedam docuerit, quae atheis inſeruire poſſunt **. PETRVS BAELIVS haud raro itidem arma atheis ſuppeditat, dumque contra eos pugnat, non ſerio ſatis rem agere videtur: hinc & ipſe a nonnullis in atheismi ſuſpicionem adductus ***.

* MARIO MERSENNO ſi credimus, ingens atheorum ipſius aetate in Gallia fuit multitudo. Pariſiis namque anno M DC XXIII eorum numerum ad 60000. excreuiſſe, auctor eſt, immo in vnica domo duodecim ſubinde homines reperiri, qui eiusdem impietatis rei ſint, *comment. in geneſ. pag.* 671. Repepetunt hoc ex eo GISBERTVS VOETIVS, *disputat. de atheismo, tom. I. disputation. ſelectar. pag.* 218. THEOPHILVS SPIZELIVS, in *ſcrutinio atheismi, pag.* 26. aliique plurimi. Quod ſi de practico, quem vocant, atheismo capias, ſeu hominibus, quorum improbi prauique mores ſunt, haud difficulter crediderim. Immo longe plures ibi & olim fuiſſe, & hodie eſſe, nec pauciores alibi terrarum reperiri, lubens conceſſerim. De theoreticis vero, ſeu atheis,

proprie

proprie sic dictis, si hoc intelligas, fidem, fateor, superat. Et qui MERSENNVS tam accurate numerum eorum inire potuit? conf. LA CROZE, *entretiens sur divers sujets d'histoire*, *pag*. 398. Multa alia de atheis Galliae adfert THEOPHILVS SPIZELIVS, *loc cit.* sed vt tandem fateri necesse habeat: *Quicquid auctores hactenus citati de atheis in Gallia conqueruntur, id neutiquam de atheis directe talibus, & aperte Deum negantibus, est intelligendum, &c.*

** Huc refero GOTHOFREDVM A VALLE, atque BONAVENTVRAM DE PERIERS. Illum librum, de *arte nihil credendi*, edidisse, & ob atheismum Parisiis anno M D LXXI combustum, ferunt. Ita post GISBERTVM VOETIVM, *disput. de atheismo* THEOPHILVS SPIZELIVS, de *atheismo eradicando*, *pag*. 16. & DANIEL GEORGIVS MORHOFIVS, *polyhist. litter. tom. I. lib. I. cap. VIII. pag*. 79. Sed LA CROIX DV MAINE, *bibl. gallic. pag*. 125. alium eius librum memorat, & ob haeresin, Parisiis M D LXXIV combustum, auctor est. Liber, *de arte nihil credendi*, nemini illorum, qui eius meminerunt, visus est. Nec aliud quid, de homine hocce atheo, innotuit, dequo & videndus PETRVS BAELIVS, *dictionar. histor. critic. voc. de la Vallée*, *pag*. 2940. BONAVENTVRAM DE PERIERS, auctorem libri impii & blasphemi, *cymbalum mundi*, dicti, esse ferunt †, quanquam alii saltem hunc librum ex lingua latina in gallicanam ab eo traductum, perhibeant. Mentionem eius facit GISBERTVS VOETIVS, *loc. cit. pag*. 199. quem & alii sequuntur. Iungendus PETRVS BAELIVS, qui nec huncce librum sibi visum profitetur, *voc. Periers. pag*. 2350. ††.

† FELIX DE COMMERCY sive R. MARCHAND in peculiari epistola *de cymbalo Mundi* Bonaventurae famam restituere annisus est. REIMM. *Sect*. 3. C. 5. §. 3. qui quoque §. 4. alius cujusdam scripti Homonymi, & pessimi commatis meminit.

†† Obscurioribus inter Gallos Atheis, Anonymum illum adde-

addere liceat, cujus mentio fit in *Praf.* elegantiſſimi libelli Domini *de* SALIGNAC *de la* MOTHE FENELON *de l'exiſtence de Dieu* &c. *pag.* 18. *verſionis Belg.* nec non nobilem illum piratam *de* FEMERICOURT, qui omnia, quæ de cælo & infernis docentur, fabulis accenſebat; ut refert CHARDYN *Itin. Perſ. P.* I. *C.* I.

*** ERANCISCVS RABELESIVS, monachus primum, deinde medicus, circa medium ſeculi decimi ſexti vixit, bonarumque litterarum haud rudis fuit; poſtremo autem, auctore AVGVSTO THVANO, *omni ſtudio ſerio omiſſo, ſe totum vitae ſolutae, ac gulae mancipauit, & ridendi artem, hominis (ſicut ipſe aiebat) propriam amplexus, democritica libertate & ſcurrili interdum dicacitate ſcriptum ingenioſiſſimum fecit, quo vitae regnique cunctos ordines quaſi in ſcenam ſub fictis nominibus produxit, & populo deridendos propinauit*; *de vita ſua lib. VI. pag. m.* 95. Profanam mentem, animique leuitatem ſummam, vt hac ratione teſtatus eſt; ita non defuerunt, qui eum in atheiſmi ſuſpicionem vocarent. Quod tamen itidem de practico potius, vt credo, quam theoretico atheiſmo intellexerunt. Iudicia de eo doctorum virorum in compendio exhibet THOMAS POPEBLOVNT, in *cenſura celebrior. auctor. pag.* 631. *ſeqq.*

* Non temere diſcrepantia magis a ſe inuicem de quoquam extant virorum doctorum iudicia, quam de MICHAELE MONTANO, ob *tentamina* (les Eſſais) quae edidit, longe notiſſimo. Nonnullis enim ob ſapientiam *Galliae Thales* audit, & ob eruditionem laudibus in coelum tollitur. Alii & ſapientiam, & vim iudicii, & pietatem in eo requirunt, immo omnino inter atheos referunt. Varias in utramque partem de eo pronuntiatas ſententias collegit THOMAS POPEBLOVNT, in *cenſura celebr. auctor. pag.* 819. *ſeqq.* cui & iungendus ANTONIVS TEISSIERIVS, in *addit. ad elogia Thuanaea, tom. II. p. m.* 195. *ſeqq.* Operoſus in eius ingenio expendendo eſt MALEBRANCHIVS, qui praeter iudicii defectum, & alia vitia, cumprimis propenſionem ad ſcepticiſmum, in eo notat,

notat, *de la recherche de la verité libr. II. part. III. cap. V. pag.* 279. Nec mitius de eo sentit auctor *artis cogitandi, part. III. cap. XX. pag.* 265. immo & impietatis notam ei inurit: *Sed vanitatem praecipue non criminor: tot enim pudendis praeterea famosus flagitiis est, tot scatet impiis & Epicuraeis placitis, vt mirum sit, illi tamdiu per leges licuisse orbem obambulare, omniumque passim manibus teri, multosque viros ceteroquin perspicaces latentis veneni malignitatem non deprehendisse. Nec sane alia conquirenda impietatis indicia, quam modus, quo suis de vitiis ipse loquitur. Cum enim multis in locis multa se crimina fateatur perpetrasse, in aliis tamen indicat, se illorum non poenitere, seque eodem quo vixerat, modo victurum, si ante actae vitae spatium iterum esset decurrendum.* Profanum hominem fuisse, nemo, qui *tentamina* eius legit, dubitauerit. Magis tamen ex iactantia quadam & ostentatione, quam animi persuasione, profecta videntur, quae parum pie aut sobrie ab eo dicta sunt. Nescio enim, quam gloriam ex eo captare videtur, si sentiendi libertatem prae se ferat. Negari tamen etiam nequit, multa recte & sapienter dicta in hocce eius libro occurrere. †

† De Montano prorsus videatur STOLLIUS *Hist. Litt. P.* 3. *C.* 1. §. 55. & *Melange Crit. de Litt. art.* 65.

** Non semel RENATVS CARTESIVS, philosophorum, quos recentior aetas tulit, facile princeps, & atheismi & scepticismi accusatus fuit †. Et ad atheismum quidem quod attinet, dum ipse adhuc viuebat, MARTINVS SCHOOCKIVS, professor philosophiae Groeningensis, huius eum postulare criminis, nullus dubitauit: accusatus tamen coram magistratu, se Cartesio fecisse iniuriam, agnoscere coactus est. Pluribus hoc exponit ADRIANVS BAILLETVS, in *vita Cartesii tom. II. pag.* 252. add. PETRVS BAELIVS, *diction. histor. crit. voc. Andreas (Tobias) pag.* 245. Idem praeterea fecit GISBERTVS VOETIVS, hostis Cartesii capitalis, ex cuius etiam discipulis anony-

inus quidam in *admiranda methodo nouae philosophiae Renati des Cartes*, Vltraiecti M DC XLIII edita, non tantum occulti atheismi Cartesium accusat, sed comparationem etiam inter ipsum atque Vaninum instituit. Ad quam tamen criminationem ipse Cartesius solide respondet, *operum* eius *philosoph.* iunctim editorum, *pag. m.* 374. *seqq.* Et sane nihil ineptius cogitari poterat, quam ista Cartesii atque Vanini comparatio, etsi mentem votumque auctoris aperte satis exprimat. Scepticismi in atheismi tandem abeuntis a pluribus accusatus fuit, idque eam maxime ob caussam, quod a dubitatione omnimoda & vniuersali philosophiam suam exorsus sit, ea quidem ratione, vt scepticis, quos se oppugnare videri voluerit, vel serio putauerit, reuera arma, quibus rerum omnium certitudinem impugnarent, tradiderit; vid. SAMVEL PARKERVS, de *Deo & prouidentia*, *disput. VI. sect. XV. pag.* 335. *seqq.* PETRVS DANIEL HVETIVS, in *censura philosophiae Cartesianae*, *cap. I.* §. *XV. pag. m.* 24. Sed qui rem omnem paulo accuratius expendunt, facile deprehendent, non prorsus cum scepticis consentire Cartesium. Licet enim ad certum tempus omnia, etiam principia euidentissima in dubium vocare, sibique persuadere conatus sit, nihil certi vllibi se reperire, non tamen prorsus negauit, nihil satis liquido satisque certo percipi posse, quae erat scepticorum sententia, sed tandem in certo principio pedem fixit, ex dubitatione ista emersit, & certa veritatis criteria constituit. Quemadmodum autem Cartesius nec scepticismi, nec atheismi iure accusari potest, ita diffitendum non est, eum talia docuisse, quae & atheis & scepticis inseruire possunt; etsi haud dubio animo non malo praeterque intentionem id fecerit. Et inter haec quidem primum omnino locum tenet dubitationis ille excessus, a quo philosophiae suae initium sumsit. Peccauit namque, dum de rebus euidentissimis dubitauit, de quibus dubitare non licet, nec sanae mentis homo dubitare potest. Peccauit, dum eiusmodi rationibus rerum omnium certitudinem conuellere annisus est, quae non possunt

non

non ad fcepticismum ducere, cuiusmodi illud eft, nescire nos, annon ita a Deo facti fimus, ut femper fallamur, & quae alia funt eiusdem generis. Cumprimis in eo grauiter peccauit, quod de ipfa Dei exiftentia dubitauit. Dubitaffe enim, ex *meditatione* eius *I.* pariter ac *II.* fatis liquet. Atque hoc etiam nomine vel maxime a nonnullis atheismi arguitur. Sunt fane, qui eum excufare annituntur; & nonnulli quidem, quod non ferio de Numinis exiftentia dubitauerit, fed eiusmodi quid faltem finxerit; alii vero, quod dubitatio eius non in negatione, fed iudicii faltem fufpenfione conftiterit; alii, quod temporaria faltem ifta fuerit dubitatio, ex qua mox iterum eluctatus fit; alii denique, qui forte omnium optime eius caufam agunt, quod non tam de ipfa exiftentia Dei, quam de argumentis, quibus probari foleat, dubitauerit, de qua interim ex fcriptura facra longe fuerit certiffimus. Ego quidem ob iftam dubitationem, etfi reuera ineptam, eum atheis adfcribere nolim: vitio tamen eam non carere, nemo profecto, qui ferio in rem omnem expenderit, inficiatus fuerit ††. Legi hac de re merentur binae, differtationes viri clariffimi, IAC. GVILIELMI FEVERLINI, in noftra academia ante aliquot annos habitae, quarum altera *dubitationem Cartefianam, eamque a Sceptica & Ariftotelica dubitatione diftinctam, periculofam tamen*, proponit; altera autem, *in quantum Cartefio atheismus, atque fcepticismus poffint imputari*, disquirit. Praeter haec & alia funt Cartefii dogmata, quae atheis haud ingrata effe cenfentur, cumprimis vero illud, quod finium confiderationem a rerum naturalium tractatione exclufam voluerit †††, quae tamen efficaciffima ad atheos conuincendos argumenta fuppeditat, & eiusmodi mundi huius ex materiae difpofitione originem commentus fit, a qua Deus tandem abeffe queat; vid. SAMVEL PARKERVS, *de Deo & prouidentia, difp. III. fect. XV. pag.* 281. *feqq.* Sed nec ipfa illa, qua vfus eft, probandi exiftentiam Numinis ratio, ex idea Dei omnium mentibus infita, omnibus placuit, mul-

multisque plus subtilitatis, quam soliditatis habere videtur ††††; qua de re in sequentibus erit dicendi locus; ne quid de eo dicam, quod immediate a Deo motus omnes effici statuit, vnde systema caussarum occasionalium †††††, quod nisi caute admodum adhibeatur, ad Spinozismum ducere nonnullis videtur. Mitto reliqua, cum haec praecipua sint, quae ab atheis arripi possunt, etsi hoc præter mentem, præterque intentionem fiat Cartesii.

† Plurimos tamen habuit fautores & discipulos, inter quos haud pauci fuerunt Viri optimi & eruditissimi. Primi Cartesii discipuli fuerunt M. MERSENNVS, JOH. DE RAEY, ADR. HEREBOORD, JAC. GOLIUS, HENR. REGIUS, aliique: Media Cartesianismi ætate eminuerunt HEIDANUS, WITTICHIUS, CLAUBERGIUS, POIRETUS (licet contra Cartesium scripserit) BURMANNUS, GOUSSETIUS, ROELLIUS &c. nec hodie desunt inter summos viros, qui, præsertim in Metaphysicis, ejus Philosophiam sequuntur. Lectu dignissima sunt, quæ habet WEISMANNUS *Hist. Eccles. T.* 2. *p.* 905. *&* *seqq.* adde BUDDEI *Isag. L. Post. C.* 7. §. 9. & STOLLIUM *Hist. Litt.* variis locis: qui quoque de adversariis, quos Cartesius plurimos nactus est, & inter quos JOH. REGIUS non ultimum locum tenet, videri possunt.

†† Cartesii dubitationem ab omni crimine vindicare conati sunt ANT. LE GRAND, VOLDERUS, ANDALA &c. & profecto dubitatio universalis, si recte adhibeatur, magna specie defendi potest: Si nimirum per eam intelligamus illam mentis actuositatem, per quam, edocti quam misere opinio in plurimis nos fefellerit, omnes, quas mente amplexi sumus propositiones, quæque tamen inter prima axiomata referri non possunt, vel pro incertis habeamus, usque dum illorum certitudo patescat; vel, si pro incertis haberi nequeant, tamen cum cæteris, æque ac si incertæ essent, ad rigidius examen revocemus, ut hoc pacto errorum impedimenta eluctemur, & de veritate eo certiores evadamus, forte Cartesius nihil aliud voluit: licet lubenter concesserim, ipsum aliquantulum extra modum dubitationi indulsisse.

††† *Princip. P.* 3. §. 2. *&* 3. cavendum monet, ne nimis superbe de nobis ipsis sentientes, fines, quos Deus sibi pro-

 posuit

posuit in Mundi creatione, a nobis intelligi supponamus: & negat finem subordinatum, propter quem Deus Mundum condidit, pleno sensu dici posse usum, quem homines ex cæteris creaturis capiunt.

†††† Plurimi equidem homines abstractis cogitationibus haud apti nati sunt, & quæ non intelligere possunt temere aspernantur; alii partium quoque studio in transversa abripiuntur: nonnulli denique, nescio quo infortunio, vim hujus demonstrationis non persentiscunt.

††††† Vide GOUSSETII Apologiam: *Causarum primæ & secundarum realis operatio &c.*

** Exquisitae eruditionis, ingeniique acutissimi laudem non temere quisquam PETRO BAELIO denegabit. Talia autem eum subinde docuisse, quae in atheismi, prauaeque de Deo & religione existimationis suspicionem eum inducere queant, nemini itidem, nisi iis, qui scripta eius nunquam legerunt, ignotum esse potest. Hinc & non semel atheismi accusatus est †. Ex instituto id iam pridem egit PETRVS IVRIEV, in libro: *le philosophe de Roterdam, accusé, atteint & conuaincu, &c.* quem tamen adfectibus aliquid dedisse, non nego ††. Quae a IO. CLERICO, IAC. BERNARDO, & IS. IAQVELOTTIO, in vltimo illo certamine, cui immortuus est, ei obiecta sint, neminem fugit. Etsi enim de Manichaeis praecipue, eorumque duplici principio, deque rationis & fidei conformitate disputabatur, Baelii tamen de hisce omnibus asserta ita comparata erant, vt atheismi & profanae mentis de eo suspicionem, non potuerint non admodum augere. Manichaeismus certe ab atheismo non multum differt. Qui enim duplex principium independens & aequale admittit, ille reuera nullum Deum admittit. Ad ipsam enim Dei notionem pertinet, ut solus sit principium independens, cui aliud eiusdem potentiae nullo modo opponi queat. Quiue rationis tam exiguam vim sibi esse persuadet, vt obiectionibus atheo-

atheorum contra prouidentiam non aliter, quam per absurdissimam Manichaeorum hypothesin, occurri queat: nae! ille reuera atheis victoriam concedit. Idem enim est, ac si dicat, eas obiectiones solui non posse, quod & haud semel Baelius diserte fatetur. Quod autem fidem in tantum euehere videtur, in quantum deprimit rationem, id certe dicis causa fit, nisi me omnia fallunt, & ad caliginem offundendam simplicioribus. Non male id mihi obseruasse videtur PETRVS POIRET, qui de eo verba faciens, *vnde*, inquit, *dum rationem videtur supprimere velle, vt fidei soli detur locus, hanc potius pudendum in modum derisit & proculcauit, vt alteram omni molimine in altum eueheret*, in *praefat.* libro, cui titulus: *fides & ratio collatae*, praemissa, *pag.* 30. Ipse equidem Petrus Baelius tum hanc atheismi suspicionem a se amoliri, tum, quae in gratiam Pyrrhoniorum & Manichaeorum dixerat, emollire & excusare annisus est, in dissertatione peculiari, *dictionario* eius *historico-critico* subnexa, *pag.* 3136. *seqq.* Sed nondum profecto omnibus satisfecit. Et ad atheismum quidem quod attinet, id saltem agit, vt ostendat, quae de virtutibus & honestate atheorum dixit, sibi fraudi esse non posse, quod satis quidem frigide probat; reliqua autem, quae ei obiici poterant, aut obiecta sunt, non attingit. Mirum itaque non est, quod adhuc passim atheismi arguatur, quod nuper ex instituto fecit PETRVS POIRET, in *dissertatione de duplici discendi methodo, deque simulato Petri Baelii contra Spinozae atheismum certamine*, nouae, *cogitationum* eius *rationalium de Deo, anima & malo* editioni, quae anno M DCC XV prodiit, praemissa. Sane, qui paulo accuratius secum considerauerit, quanto studio atheorum numerum augeat, adeo, vt integras gentes in huncce referre ordinem non dubitet, *continuat. des pensées diuerses* §. *CXIII. pag.* 537. *seqq.* it. *reponse aux questions d'vn prouincial. tom. IV. cap. XI. XII. pag.* 136. *seqq.* quam acriter argumentum a consensu gentium pro existentia Dei

desumtum, impugnet, *continuat. des pensées &c.* §. *XIII. seqq. pag,* 51. *seqq.* simulque notitiam Dei insitam reiiciat, *loc. cit.* §. *XVI. pag.* 60 *seqq.* quam id omnibus viribus agat, vt atheismum extenuet, illum ideo maius malum, quam idololatriam aut superstitionem esse, negans, idque variis rationibus euincere allaborans, *pensées diuerses &c.* §. *CXIV. p.* 225. *seqq.* intellectum & voluntatem in homine superstitioso rectius se habere abnuens, quam in atheo, *ib.* §. *CXXII. pag.* 237. praeterea, quam strenue, vt atheos homines honestati & virtuti deditos fuisse, quavis data occasione, euincere allaboret, indeque porro concludat, atheismum neutiquam ad morum corruptionem ducere, adeoque nec noxium reipublicae esse, tum alibi, tum in *pensées*, §. *CXXXIII. pag.* 261. *seqq.* quae omnia confirmat, & plura adhuc eiusdem generis addit, dans la *continuation des pensées*, §. *LXX. pag.* 407. *seqq.* it. *reponse aux questions d'un prouincial. tom. IV. cap. XVII. seqq. pag.* 232. *seqq.* quam omnem occasionem captet, argumenta atheorum quam speciosissime proferendi, & ea pro insolubilibus venditandi, aut responsiones ieiunas subiiciendi, immo ex praestantissimorum philosophorum, qui contra atheos scripserunt, libris, talia exsculpendi, quae ipsis atheis faueant, cuius rei singulare exemplum extat, *continuat. des pensèes. &c.* §. *XXI. pag.* 86. *seqq.* haec, inquam, omnia, & reliqua, quae pro atheis, & in eorum gratiam tam operose dixit vir doctissimus, qui paulo accuratius secum expenderit, aut me omnia fallunt, aut non prorsus ab omni atheismi suspicione eum absolui posse; fatebitur. Confirmabitur, ni fallor, aut augebitur haec suspicio, si porro consideretur, quanto studio rationes profanorum hominum contra prouidentiam diuinam proferat, & exaggeret, in *dictionar. histor. crit.* in *vocibus: Marcionitae, Manichaei, Pauliciani, Origenes &c.* Etsi enim hoc ad Manichaeorum hypothesin defendendam facere videatur, istae tamen, quas proponit difficultates, longe facilius ad prouidentiam

tiam diuinam negandam, adeoque Epicureismum, qui reuera non multum ab atheismo differt, quam Manichaeorum absurdissimam sententiam amplectendam, lectores adducent. Quae pro Pyrrhoniis seu scepticis disputat, eodem modo comparata sunt. In horum autem defensione eo vsque progreditur, vt in *voc. Zeno Eleates*, variis argumentis ipsam motus existentiam impugnet. Plura si quis adferre vellet, is nec ea sibi praetermittenda putaret, quae in *dictionar. hist. crit. p.* 2387. *seqq.* & *p.* 2473. *seqq.* de immortalitate animae differit, illorum comprobando sententiam, qui, eam ex ratione solide demonstrari posse, negant; item, quae *pag.* 2223. & 2342. circa difficultates, quibus premuntur, qui dogmata religionis examinare velint, in medium adfert, & quae alia sunt eiusdem generis, numero fere infinita. Diffitendum equidem rursus non est, Spinozae systema atheisticum a Baelio reiici, rationibusque euidentissimis prorsus euerti, in *voc Spinoza*, *lit. I. pag.* 2775. *seqq.* at inde quidem sequitur, eum non esse Spinozistam; atheum non esse, firmiter inde nondum colligere licet, cum varia atheorum sint systemata, possitque aliquis atheus esse, etiamsi Spinozae deliria non adprobet. Accedit vero, quod, etiamsi errores, fallacias & contradictiones Spinozae, luculenter ostendat, principia tamen generalia, quibus Spinozam ad atheismum inductum ipsemet fatetur, quaeue ei cum aliis atheis sunt communia, pro eiusmodi habeat, quae a nemine, saltem ex ratione sola, solide refutata sint, nec refutari queant. Haec autem principia sunt: 1) materiam esse aeternam, & a Deo differre; 2) materiam non productam esse ex nihilo; 3) spiritum infinitum & summe liberum producere potuisse tale opus, qualis hicce mundus est, in quo bona mixta sunt malis. Nimirum supponit (quod minime supponere debebat) materiam necessario existere, & hinc porro infert, rationem prorsus capere non posse, talem materiam aeternam & necessario existentem, quae tamen non sit ipse Deus.

 Alte-

Alterum quoque principium, non posse ullo modo everti, putat, cum nimis evidens rationi sit, quod ex nihilo nihil fiat. Sed tertium quoque, quo minus negari, aut vocari in dubium queat, praegnantissimas Manichaeorum obstare rationes. Id itaque serio & omni conatu agit, ut haec principia pro firmissimis venditet, & extra omnem argumentorum contra ea directorum ictum constituta, evincat, *loc. cit. voc. Spinoza lit. K. pag.* 2778. *seqq.* Haec vero atheismi praecipua fulcra esse, nemo temere inficiatus fuerit. Baelius vero porro addit, ab illis, qui Spinozam refutant, exigi non posse, ut haec principia convellant, quippe quae convelli prorsus nequeant; sufficere ad refutandum Spinozam, si ostendatur, systema ejus ineptissimas contradictiones, & absurda manifestissima, continere. Eo minus autem necesse esse putat, haec principia evertere, quod & in christiana religione difficultates occurrant, quas ratio concoquere nequeat. Interim religionem christianam atheismo praeferendam, quod illa commoda plurima eam sequentibus adferat. Eos vero, qui Spinozismum refutant, suo facere satis officio, si ostendant, *non minoribus eum obnoxium esse difficultatibus, quam religionem christianam.* Denique nec hoc praetermittendum puto, Spinozismum haud obscure ideo saltem eum rejicere, quod alia atheorum systemata ita comparata esse putat, ut per ea facilius dissentientium objectiones solvi queant, adeoque ad atheismum promovendum sint aptiora. Quo nomine in *voc. Spinoza lit. K. pag.* 2782. Chinensium quorundam hypothesin plane atheam Spinozismo praefert †††.

† M. de LA MONNOYE *in histoire de M. Bayle & de ses ouvrages* summopere eum extollit: ast pro Deista, vel Atheo habetur non solum ab iis, quos Auctor adducit, verum etiam ab aliis, & quidem æquissimi Judicii hominibus; inter quos summus ALPHENIUS *colleg. manuscr. de Th. natur.* vide insuper STOLLII *Hist. litt.* & alios passim. mihi perplacet judi-

judicium WEISMANNI; quod ne describerem a me ipse impetrare non potui. Ita ille inquit: *hujus viri judicium acre, libertatem sentiendi & judicandi per se non illegitimam, lectionem prolixam, notitiam rerum copiosissimam, raram denique fortiter atque eleganter dicendi facultatem corrupit immensum in modum profanum ingenium, Libertinismus, Stilus Priapeius elegantiis tamen secularibus ad palatum hominum seculi nostri mirifice conditus, farrago rerum infinitarum ad inanissimam curiositatem seductionemque praterea animarum levium infelicissimam & periculosissimam spectantium; unde volumina Dictionarii ejusdem celeberrimi ista ex parte plerisque lectoribus Divini Numinis timore haud pramunitis in purum venenum degenerare possunt, ac revera saluti pietatique eorum immensum quantum nocere, etsi pro ipsorum gustu corrupto & vitioso merum mel & Nectar videantur.*

†† Bælius JURIEUM quoque inique tractavit. conf CHEVRAEANA P. 2. p. 320.

††† G. POSTELLUS, JOH. BODINUS, JAC. PERRONIUS, JOS. SCALIGER, P. MALEBRANCHIUS, JOH. HARDUINUS, Baro DE LA HONTAN aliique celebratissimi nominis viri inter Gallos in Atheismi suspicionem quoque adducti sunt. videatur STOLLIUS *Hist. litt.* & REIMM. *Sect.* 3. *C.* 5. Si VEIRASIUS, ut plurimi suspicantur, *l'Histoire de Severambes* condiderit, Atheorum catalogo vix eximi posse videtur; quod evincit oratio *scromena* quem fingit, & fictitii *siden* de illa judicium, *pag.* 359. *& seqq. Ed. Gall.* præter alia plurima. Industriam Auctoris quoque non adeo miratus sum, postquam *Utopiam* MORI perlegi; nam ex illo, ni fallor, plurima hausit, nominibus & rerum serie, prout videretur, mutatis. Hoc loco quoque monendum duxi, me, cum primum Tomum *des Lettres Choisies* SIM. TYSSOT DE PATOT ante oculos haberem, plurima, quæ mihi valde periculosa videbantur, animadvertisse; præsertim in iis litteris, quas dedit ad *Monf.* PERVILE: Auctor propter eas munere suo motus est.

§. XXVI.

Ex Cartesii disciplina BENEDICTVS DE SPINOZA prodiit, vt a magistri tamen longissime discederet vestigiis, & in apertum atheismum prolaberetur, pro atheorum nostra aetate principe habendus*. Non alium enim Deum, quam ipsam naturam admisit, quod perinde est ac si diserte, nullum esse Deum, docuisset**. Quam hominis impietatem vt plurimi scriptis variis confoderunt, penitusque confecerunt, ita non defuerunt, qui pro eius sectatoribus haberentur, adprobatique stolidi erroris suspicionem subirent ***.

* BENEDICTVS DE SPINOZA, gente, & primum etiam religionis professione, Iudaeus, tandem vero ex philosopho atheus, natus est. Amstelodami, die XXIV. Nouemb. anno M DC XXXII. Hagae Comitum obiit, die XXI. Febr. M DC LXXVII. Eos, qui vitam & fata athei huius celeberrimi litteris consignarunt, indicat vir doctissimus, GOTTLOB FRIDERICVS IENICHEN, in *historia Spinozismi Leenhofiani*, *pag.* 5 †. Recentissimus inter eos est IO COLERVS, cuius *vita Spinozae*, vna cum sermone, *de veritate resurrectionis Christi*, contra eundem, primum belgice, mox gallice anno M DCC VI prodiit. Cum philosophari coepisset, Renati Cartesii placitis, methodoque philosophandi, maxime delectatum, testatur auctor *praefationis*, *operibus* eius *posthumis* praemissae: *Fuit ab ineunte aetate litteris innutritus, & in adolescentia per multos annos in theologia* (Iudaicam haud dubio intelligit) *se exercuit. Postquam vero eo aetatis peruenerat, in qua ingenium maturescit, & ad rerum naturas indagandas aptum redditur, se totum philosophiae dedit. Cum autem nec praeceptores, nec harum scientiarum auctores, pro voto ei facerent satis, & ille tamen summo sciendi amore*

amore arderet, quid in hisce ingenii vires valerent, experiri decrevit. Ad hoc propositum vrgendum scripta philosophica nobilissimi & summi philisophi, Renati des Cartes, magno ei fuerunt adiumento. Quantum etiam in hacce philosophia profecisset, editis anno M DC LXIV *principiorum philosophiae* (Renati Cartesii) *parte prima & secunda, more geometrico demonstratis*, quae mox *cogitata* eius *metaphysica* exceperunt, ostendit. Nec tamen hoc ita capiendum, ac si ipsum atheismum suum ex philosophia Cartesii hauserit ††. Nullum enim philosophiae systema Spinozismo magis, in discrimine materiae & spiritus accurate constituendo, adversatur, quam Cartesii. Id vero inde intelligitur, eum ingenio plane philosophico fuisse, & ad demonstrationes geometricas prono. Fuisse ante Spinozam, qui in eo, quod caput caussae est, cum eo consenserunt, omnes scilicet illi, qui non alium, quam naturam ipsam, seu hoc universum, agnoverunt Deum, quive ideo hodie pantheistarum nomine a quibusdam insigniuntur, tum ex hactenus dictis constat, tum ex instituto a me in *dissertat. de Spinozismo ante Spinozam*, demonstratum est. Primus tamen Spinoza fuit, qui in systematis formam hanc impietatem summo studio redigeret, eique methodum geometricam, infelici tamen successu, aptaret. Unde & haud immerito haecce atheismi species nomen ab eo sortita est, atque *Spinozismus* adpellatur. IOAN. GEORGIVS WACHTERVS Spinozam ex Judaeorum kabbala sua accepisse, probare annisus est, in libro lingua germanica scripto, & sub titulo: *der Spinozismus im Iudenthum, oder die von dem heutigen Iudenthum und dessen geheimen kabbala vergœtterte Welt etc.* Amstelodami M DC XCIX edito. Nec specie hoc caret, si cogites, Spinozam gente Judaeum fuisse, adeoque placitis & doctrinis Judaeorum innutritum. Quodsi tamen rursus cogitem, ingenio plane philosophico eum fuisse, & geometricas quaesivisse demonstrationes; valde dubito, an obscuris kabbalistarum mysteriis multum

H 5 tribue-

tribuerit †††. Ad rem ipſam quod attinet, etſi inter Spinozismum, & kabbaliſtarum de emanatione rerum omnium ex divina eſſentia, ſententiam, discrimen aliquod conſtitui queat, hanc tamen non minus, quam illam, falſam, erroneam & impiam eſſe, & alias obſervavi, & ſupra etiam ad §. *VI.* monui. Nec, magnopere, me repugnaturum, ibidem profeſſus ſum, ſi quis convenientiam quandam inter Spinozismum & kabbaliſticam illam hypotheſin agnoſcat, quam tam operoſe idem WACHTERVS demonſtrare allaboravit, in *elucidario kabbaliſtico*, *cap. IV. pag.* 37. *& ſeqq.* quanquam ſimul mutata ſententia, & Spinozae & kabbaliſtarum hypotheſin defendat, & ex genuina veterum Ebraeorum philoſophia derivet. In praefatione namque diſerte profitetur, ſe *tum temporis* (cum Spinozam damnaret) *tum ob ſubtilitatem, tum ob popularia praejudicia* eum *perverſisſime, immo minime intellexiſſe*, *pag.* 13. Sed & deinceps *cap. V.* cumprimis §. *V.* Spinozam una cum kabbaliſtis liberare ab atheismi ſuſpicione annititur; ſed quam infeliciter, quamve infirmis rationibus, nemini, qui paulo accuratius, quae ſcripſit, expenderit, obſcurum eſſe poteſt. Quodſi IO. COLERO credimus, Spinoza atheismum ſuum non tam a Judaeis, quam a quodam FRANCISCO VAN DEN ENDE ††††, cujus, in lingua latina, inſtitutione uſus eſt, accepit. Lectu haud indigna ſunt, quae hac de re narrat, in *vita Spinozae pag.* 6. *ſeqq.*

† Vitam Spinoſæ ex BÆLIO Belgice vertit Fr. HALMA: COLERI opuſculum præ cæteris laudatur.

†† Ut præter alios ſtatuit JOH. REGIUS in ſuo *Carthefio vero Spinozismi Architecto.*

††† Fieri tamen potuit, ut ejus animus, e Kabbaliſtarum doctrina, contagium quoddam contraxerit.

†††† VAN DEN ENDE in Gallia, cum neſcio quid in Regiam domum molitus eſſet, procerum juſſu ſuſpenſus dicitur.

** So-

** Solenne equidem eſt Spinozae aut ſectatoribus, aut coecis admiratoribus, de illis, qui contra eum conſcripſerunt, querelam movere, quod mentem ejus non recte perceperint, eumque ab atheismo, qui toties illi tributus fuit, prorſus alienum eſſe, & quae reliqua ſunt ejusdem generis. Sed non aliud agunt iſti homines, quam ut hac ratione oſtendant, ſe ipſius hypotheſes aut non poſſe, aut non audere defendere; hinc iſto effugio ſecuritatem quandam impietati ſuae conciliare, & imperitioribus caliginem offundere annituntur. Id vero cum luculenter jam ab aliis demonſtratum ſit, tum facili negotio demonſtrari poteſt. Non afferam ea, quae in *tractatu theologico-politico de libertate philoſophandi*, contra religionem chriſtianam, ſcripturaeque ſacrae divinam auctoritatem attulit, quamvis impiam hominis mentem ſatis ſuperque prodant, ut vel ex iis patet, quae hac de re in compendio disſerit B. CHRISTIANVS KORTHOLTVS, de *tribus impoſtoribus magnis*, *ſect. III. §. VII. ſeqq. pag.* 30. *& ſeqq.* ſed tantum, quae de ipſo Deo mens ejus ſententiaque fuerit, vel tribus oſtendam verbis. Ipſe equidem, per Deum, ſubſtantiam ſe intelligere, profitetur, *conſtantem infinitis attributis, quorum unumquodque aeternam & infinitam eſſentiam exprimit*, *ethic. part. I. prop. XI.* Quodſi quaeras, quaenam haec attributa ſint, quibus ſubſtantia Dei conſtat? nihil aliud ex mente ejus reſponderi poteſt, quam ea eſſe partes hujus univerſi, ſive entia determinata, hoc vel illo modo Deum, id eſt, naturam, tanquam totum, in quo ſunt & exiſtunt, exprimentia. Hanc vero ejus mentem eſſe, eo minus dubitandum, quod alibi hominem *partem Dei* ſeu *naturae* eſſe, diſerte doceat. Cum enim *part. IV. prop. IV.* aſſeruiſſet; *fieri non poteſt, ut homo non ſit naturae pars*, hanc demonſtrationem ſubjungit: *Potentia, qua res ſingulares, & conſequenter homo ſuum eſſe conſervat, eſt ipſa DEI SIVE NATURAE potentia, non quatenus infinita eſt, ſed quatenus per humanam actualem eſſentiam explicari poteſt.*

test. Potentia itaque hominis, quatenus per ipsius actualem essentiam explicatur, PARS est INFINITAE DEI seu NATURAE potentiae, hoc est (per prop. VII. *part.* 3.) *ESSENTIAE.* Nihil, puto, luculentius dici poterat. Quid enim, quaeso, aut obscuritatis, aut ambiguitatis, verba haecce, *homo est pars essentiae naturae, sive Dei,* habere possunt? Neve ullum supersit dubium, alibi diserte, tum de mente, tum de corpore hoc asserit. De mente nimirum, *loc. cit. part. II. in corollario propositionis XI.* ita pronuntiat: *Hinc sequitur, mentem humanam partem esse, infiniti intellectus DEI, ac proinde, cum dicimus, mentem humanam hoc vel illud percipere, nihil aliud dicimus, quam quod DEUS, non quatenus infinitus est, sed quatenus per naturam humanae mentis explicatur, sive quatenus HUMANAE MENTIS ESSENTIAM constituit, hanc vel illam habet ideam.* Pari ratione *part. II. definit. I.* de corpore pronuntiat: *Per corpus intelligo modum, qui Dei essentiam, quatenus ut res extensa consideratur, certo & determinato modo exprimit.* Quae quidem ita comparata sunt, ut evidenter ostendant, Deum Spinozae nihil aliud esse, quam ipsam naturam, seu hocce universum, cujus proprietates primariae eaeque aeternae ac infinitae sint, cogitatio & extensio: res autem particulares nihil aliud esse, quam harum proprietatum seu attributorum modos. Quod & ipse iterum diserte fatetur, *part. I. corollar. propositionis XXV. Res particulares,* inquit, *nihil sunt, nisi Dei attributorum* (hoc est cogitationis, & extensionis) *affectiones sive modi, quibus Dei attributa certo & determinato modo exprimuntur.* Atque huc porro & illud pertinet, quod fundamenti loco toti systemati suo substernit, & tam sollicite sibi demonstrandum sumsit, *unicam tantum dari substantiam.* Quem in finem & *part. I. propos. V. docet: in rerum natura non possunt dari duae aut plures substantiae ejusdem naturae sive attributi; & propos. VI. una substantia non potest produci ab alia substantia; & propos. VII. ad naturam substantiae pertinet existere;*

stere; & *propos. VIII. omnis substantia est necessario infinita*. Ceterum, licet in *tractatu theologico-politico de libertate philosophandi*, tam aperte impium hocce dogma non proposuerit, quam in *ethica*, post mortem ipsius edita, fuerunt tamen, cum priorem illum librum ederet, qui jam latitantem in eo atheismum deprehenderent, quem & sibi subinde objectum, ipsemet in epistolis non dissimulat. Dum vero in iisdem epistolis hanc a se amoliri suspicionem annititur, nihil aliud agit homo versutus, quam ut ambiguis locutionibus aliis illudat. Mox Dei se agnoscere existentiam, diserte fatetur, sed per Deum, hocce universum intelligit. Mox negat, sibi Deum & naturam, unum idemque esse, sed per naturam tum *massam* quandam, sive *materiam corpoream* intelligit. Mox Deum omnium rerum caussam profitetur, sed ut materialem potius, vel, ut ipse loquitur, immanentem, quam efficientem, intelligat. Accurate & eleganter haec omnia demonstrat B. CHRISTIANVS KORTHOLTVS, *loc. cit.* §. *XV. pag.* 92. *seqq.*

*** Haud exiguus illorum est numerus, qui calamos contra Spinozam strinxerunt, ejusque & detexerunt & refutarunt impietatem. Praecipui sunt, IO. BREDENBVRGIVS, civis & textor, ut ferunt, Roterodamensis, ingenii subtilis laude, nemini ex reliquis Spinozae antagonistis cedens, in *enervatione tractatus theologico-politici, una cum demonstratione, geometrico ordine disposita*, naturam non esse Deum, *cujus effati contrario praedictus tractatus unice innititur* †; FRANCISCVS CVPERVS, in *arcanis atheismi revelatis*, in suspicionem adductus, ac si ex Bredenburgii demonstratione geometrica, clanculum illi subducta, sua hauserit, unde alter alterum variis libellis deinde atheismi postulavit, CVPERO quidem frustra hanc accusationem a se amoliente, ut deinceps ostendemus; GVIL. BLYENBVRGIVS, civis & mercator Dordracenus, in libro de *veritate christianae religionis* ††; anonymus, qui ordine temporis reliquos praecessit, & anno M DCC I sub

ſub litteris initialibus: I. M. V. D. M. epiſtolam contra Spinozae *tractatum theologico-politicum*, edidit †††. His porro acceſſerunt REGNERVS MANGVELDIVS, LAMBERTVS VELTHVYSIVS, SAL. VAN TILL, CHRISTOPHORVS WITTICHIVS, ISAACVS IAQVELOT, IENSIVS, Medicus Dordracenus, AVBERTVS DE VERSE, PETRVS VAN MASTRICHT, MELCHIOR LEYDEKKERVS, HENRICVS MORVS, C. G. DE LA MOTHE, quorum ſcripta Spinozae oppoſita, poſt IOANNEM COLERVM, in *vita Spinozae pag.* 132. *ſeqq.* accurate recenſet vir clariſſimus, GOTTLOB FRIDERICVS IENICHEN, in *hiſtoria Spinozismi Leenhofiani pag.* 58. *ſeqq.* Ex noſtratibus B. IO. MVSAEVS, magnum quondam non academiae ſaltem noſtrae, ſed totius eccleſiae Lutheranae decus, reliquis omnibus in hocce genere dubiam palmam reddidit, in *tractatu theologico-politico de libertate philoſophandi, ad veritatis lancem examinato*; haud immerito prolixe ideo laudatus a IO. COLERO, *loc. cit. pag.* 139. *ſeqq.* qui & FRIDERICVM RAPPOLTVM ac IO. CONRADVM DVRRIVM, ex noſtratibus, inter Spinozae antagoniſtas commemorat. Addendi his porro ex Romanenſibus PETRVS DANIEL HVETIVS, MICHAEL LE VASSOR, FRANCISCVS LAMI, itemque ex Labadiſtis PETRVS YVON, & qui omnis chriſtiani orbis ſectas conciliare ſtudet, rationaliſtis tamen & atheis acriter ſe opponit, PETRVS POIRET; quorum omnium ſcripta itidem, quos jam laudavi, viri doctiſſimi, IO. COLERVS, & GOTTLOB FRIDERICVS IENICHEN, commemorant, *locis citatis* ††††. Fuerunt autem ex hisce, qui aut non ſatis feliciter, aut omnino non ſerio veritatis cauſam contra Spinozam egiſſe viſi ſunt. Cumprimis hoc nomine male audit FRANCISCVS CVPERVS, cujus *arcana atheismi revelata*, anno M DC LXXVI Roterodami edita, jam ante commemoravimus. Nec profecto ſine ratione. Cum enim Spinozae & atheis ea concedat, quae illis nullo modo concedere oportebat, e. g. ex ſolo lumine naturae, Deum eſſe, demonſtrari non poſſe; nullam

lam dari notitiam Dei innatam; concipi non posse, ens, quod nullam extensionem habet, habere posse essentiam; simulque, quicquid extensionem habet, esse corpus, unde sequitur, Deum aut corporeum esse, aut nullum; absque divina revelatione nullum esse virtutis & vitii discrimen; cum praeterea rejectis argumentis solidioribus †††††, quibus existentia Dei probari solet, levia & omni fere robore destituta, in eorum locum substituat, non video, quo pacto causae contra Spinozam destinato consilio male actae suspicionem evitare queat; quod & post HENRICVM MORVM, *opp. philos. tom. I. pag. 596. seqq.* pluribus ostendit IOAN. WOLFGANGVS IAEGERVS, in *dissertatione*, cui titulus: *Franciscus Cuperus mala fide aut ad minimum frigide atheismum Spinozae oppugnans.* Equidem & CHRISTOPHORVM WITTICHIVM, celeberrimum illum reformatae ecclesiae theologum, revera eandem cum Spinoza fovisse sententiam, & *anti-Spinozam* suum non alium in finem scripsisse, quam ut suspicionem hanc a se declinaret, & securitati ac famae suae consuleret, orbi erudito auctor libri notissimi, *suite de la vie de Philopater* †, persuadere voluit. Sed calumniam hanc a Wittichio depulit, innocentiamque ejus vindicavit IO. COLERVS, in *vita Spinozae pag. 149. seqq.* Praeter eos vero, qui, cum antagonistae Spinozae essent, ejusdem tamen impietatis aut adprobatae, aut frigide vel jejune impugnatae, suspicionem subierunt, & alii fuere, qui talia asseruisse visi sunt, quae aut cum Spinozismo consentirent, aut ad eum ducerent. Ipsum ARNOLDVM GEVLINGIVM, inter Cartesii sectatores haud infimi nominis philosophum, hujus erroris reum agit vir illustris CHRISTIANVS THOMASIVS, in *cautelis circa praecognita jurisprudentiae, cap. XIV. §. XXXIII. pag. 225* ††. De ABRAHAMO IOANNE CVFFELERO, cujus extat *specimen artis ratiocinandi, naturalis & artificialis. ad pantosophiae principia manuducens*, Hamburgi (ut titulus prae se fert) anno M DC LXXXIV editum, nullo prorsus modo dubitan-

tandum, quin in Spinozae castris militaverit. Dum enim *part. I. cap. II. sect. CXLII.* in eo est, ut explicet, quid sit, *aliquid in aliquo mediate vel immediate contineri, vel ex eo manare*, exemplo hoc declaraturus, *quomodo nempe mundus contineatur in Deo*, post multas & longas ambages tandem *pag.* 106. ita pronuntiat: *quibus praemissis sequitur, mundum in statu, in quo jam est, dependere a Deo, hoc est, quod contineatur in essentia divina, aeque fere, ac aequalitas inter quadratum ex A C & rectangulum ex B C & C D continetur in essentia circuli B A D, & quemadmodum illa aequalitas semper in circulo contenta fuit & erit, licet rectae memoratae nunquam ductae fuissent, eodem fere modo essentia mundi ab omni aeternitate in Dei essentia fuit contenta, & ex ea emanavit, atque in aeternum in ea continebitur: illa autem nullo modo est ex nihilo, juxta innatam nobis veritatem, qua nobis a Deo ipso dictatur, quod ex nihilo nihil fit.* Quae auctoris verba, licet aperte satis testentur, mundum & Deum ei aeque ac Spinozae, unum idemque esse, discrimen nihilosecius inter Deum & mundum constituere conatur. In eo scilicet hoc positum esse arbitratur, quod ad essentiam mundi non pertineat existentia necessaria, quae tamen ad essentiam Dei requiratur. Quo ipso tantum abest, ut impietatis notam declinet, ut mentem potius apertius prodat. Revera enim hocce discrimen nullum est, cum una eademque essentia ita, diverso saltem respectu, mox Deus, mox mundus, dicenda sit. Dum enim mundum in ipsa essentia divina contineri statuit, fatendum utique ei est, essentiam mundi non esse diversam ab essentia Dei. Interjectis nonnullis, quae nostram de auctoris mente sententiam mirifice confirmant, ad ipsum Spinozam digreditur, eumque ceu philosophum longe praestantissimum laudat, valdeque, quod ob mentem ejus, minus recte intellectam, atheismus ei objectus fuerit, conqueritur. Allatis hinc Spinozae verbis ex *corollario propos. XXV. part. I.* quae antea jam recitavimus, subjungit:

git: *cuius verba cum hoc loco sint obscurissima & durissima, non mirum est, quod iis tam innumeros tamque insignes sibi conciliauerit aduersarios; quis enim posset aequo animo perferre has loquendi formulas,* Deum affici; Deum modificari, *quem scimus & fatemur, esse omnium rerum & sui ipsius causam, &c.* Immo addit deinceps: *Si igitur praedicti philosophi intentio vel opinio fuit, naturam cum Deo hoc modo tam foede confundere, iudico illum ab aduersariis iuste impetitum atque condemnatum, immo & memoriam eius in omne aeuum execrandam esse.* Negat autem, hanc mentem Spinozae recte tribui: *attamen, quia de alicuius intentione solus potest iudicare intimus cordium perscrutator Deus, nobis nihil aliud restat, nisi vt iudicemus de opinione, quae continetur in scriptis, quae memoratus vir in lucem emisit, & licet inter illius adversarios habeantur etiam perspicacissimi, puto tamen, eos horum scriptorum verum sensum minime assecutos fuisse, &c.* Hoc equidem, (quod adversarii Spinozae verum eius sensum non sint assecuti) multis verbis ostendere annititur, sed cuncta eo tandem redeunt, quod Spinoza dixit, *res huius mundi particulares esse Dei affectiones, seu modificationes, quibus Deus certo atque determinato modo exprimitur, &c.* Idem esse, ac si quis cum auctore dicat: *illas res, quas ego concipio conceptu secundario, hoc est, esse tales res, quae sunt in Deo, & quae sine Deo nec esse, nec concipi poterunt, quaeue a Deo dependent, & quarum vnica & sola causa efficiens est Deus.* Sane quidem id facile auctori concedimus, quod sibi concedi postulat, non aliena haec esse a mente Spinozae; sed aeque etiam absona atque impia sunt, ac ipsius Spinozae asserta. Nec est, quod quenquam vox *causa efficiens* moueat. Ita enim Spinozam, eiusque sectatores, ad fucum imperitioribus faciendum loqui, notum est. Praetermittendus quoque hic nobis non est FRIDERICVS VAN LEENHOF, ecclesiae reformatae Zwollensis minister, qui in libro belgica lingua scripto, sed in germanicam quoque

translato, cui titulus: *coelum in terra, seu descriptio verae laetitiae*, itemque in aliis duobus, ad illius defensionem compositis, talia docnit, quae itidem ad Spinozismum accedere visa sunt. Impietatis itaque non tantum postulatus, sed scriptis quoque variis placita eius, quae Spinozismum sapiunt, refutata, atque publica auctoritate damnata sunt. Nec exigui eam ob rem in ecclesia Reformatorum belgica excitati motus, quos accurate & diligenter descripsit vir doctissimus saepiusque nobis iam laudatus, GOTTLOB FRIDERICVS IENICHEN, in *historia Spinozismi Leenhofiani, publica in Belgio auctoritate nouissime damnati, &c.* edita Lipsiae anno M DCC VI, qui & speciatim *cap.* II. §. I. *pag.* 74. *seqq.* scripta hac in re edita enarrat; hinc vero §. II. *pag.* 95. *seqq.* summam sententiae Leenhofianae, ad Spinozismum ducentis, luculenter exhibet. Habuisse Spinozam, vt vnicum hocce adhuc addamus, plures, in Belgio praecipue, sectatores, & adhuc habere, qui nomina sua profiteri non audent, vix est, quod dubitamus. Certe cum iam suo tempore GISBERTVS VOETIVS conquestus sit: *Belgium nostrum, vere libertinorum omniumque fanaticorum Africam, his pestibus* (atheis) *quam maxime fuisse & etiamnum esse obnoxium, negari non potest, &c. disp. de atheismo, selectar. disputation. tom.* I. *pag.* 223 †††. id etiamnum hodie verissimum esse, non temere quisquam negauerit. Hoc sane experientia docet, & vel IO. TOLANDI (de quo deinceps ex instituto) exemplo patet, qui vt impietate Spinozae nihil cedit, ita impudentia illum multum superat, & nemine impediente, infelices ingenii monstra parturientis foetus, ibidem, vt vel ex titulo patet, in lucem protrusit publicam ††††. Nec tamen etiam in Belgio desunt viri pii & cordati, quibus illa atheorum molimina magnopere displicent, immo, qui iis pro viribus se opponunt. Id quod contra STOVPAM, auctorem libri notissimi, sub titulo: *Regio Hollandorum*, gallicano idiomate editi, ex instituto demonstrauit IOANNES BRAVNIVS, reformatae eccle-

ecclesiae theologus celeberrimus, in libro, cui titulus: *Vera religio Belgarum*, vna cum *apologia religionis statuum generalium Belgii confoederati*, anno MDCCLXXV edito.

† Ipse Belgice scripsit, sed scriptum suum ab alio quodam Latine verti curavit.

†† In lucem prodiit LUGDUNI BATAVORUM anno 1684.

††† Digitum intendit Auctor, mea quidem opinione, in JOH. MELCHIORIS *Verbi Div. ministri*, Epistolam, quæ reperitur *T.* 2. *Op. p.* 1. *& seqq.* Illa Epistola autem primum lucem vidit anno 1672. ut ex præfatione patescit, &, ut reliqua omnia, quæ in Clarissimi MELCHIORIS operibus extant, lectu est dignissima.

†††† Spinozam quoque refutatum vide in de gronden van Zekerheid van B. NIEUWENTYDT & in *Praef.* ante libellum FENELONII, antea laudatum &c.

††††† In *Proœmio*, ubi se statim prodit, videri vult *de solidioribus argumentis deliberasse.*

† Cum *vita Philopatris*, & præsertim *Continuatio ejus vita* sint libri pestiferi; facile quis conjiciat, impudentissimum Auctorem ad atrocissimas calumnias fuisse paratum. Quid JACOBO WITTICHIO a DRIESSENIO aliisque intentatum fuerit, & quæ porro ad historiam hujus litis pertinent, satis nota sunt: videatur *Bibl. Brem. Class.* 1. *fascic.* 5. *n.* 7. cui recensioni nonnulla tamen addi possent.

†† Eo quoque tendit R. ANDALAE *examen Ethica Geulingii*: verum in aliam plane sententiam abit vir summus T. H. HONERTUS in de waaragtige wegen die God met den Mensch houdt.

††† e Belgis nostris Atheismi infamia, præter jam dictos, fuerunt notati TH. COORNHERT, JUSTUS LIPSIUS, LUD. MEIJERUS, IS. VOSSIUS, HADR. BEVERLANDUS, BALTH.

Beckerus, &c. consuli potest Reimm. *Sect.* 3. *C.* 9. Stollius *H. Litt. & Hist. und. Theol. einleitung in die Religions-streitigkeiten*, quam hactenus non videram, nunc quoque ultimam tantum partem adeptus Sicco quoque pede transire non possum, Auctorem Lexici, een Bloemhof van allerlei lieflykheid zonder verdriet / nimirum Hadr. Koerbach, Atheisticum animum simul & Thrasonicum passim prodere: E. G. in voce Bybel / Sabbath / &c. Deurhoffius etiam a T. H. Honerto (& recte quidem, ut mihi videtur) Spinozismi arguitur: quid de P. van Hattem & similibus sentiendum sit, docent Tuinman, Spandauw, B. S. Cremer, van Heusden, aliique.

†††† Hæc ratiocinatio in omnibus non satis accurata videtur, etenim, si ex eo, quod Tolandi opera, *nemine impediente*, hic in lucem publicam protrudantur; quis rite evincere vellet, Belgium Atheis quam maxime esse obnoxium; procul dubio nimium probaret; i. e. quod Auctor nequaquam intendit.

§. XXVII.

In Anglia quoque inter tot opinionum, quae magno ibi numero prouenerunt, monstra, atheismum suum sibi vindicare locum, tot egregia a viris eruditis in hac gente contra atheos edita scripta, nos dubitare non sinunt *. EDVARDVS HERBERTVS DE CHERBVRI, quem nonnulli huc referunt, naturalistis potius est accensendus **. Sed THOMAS quoque BROVNE ***, ab indifferentismi licet suspicione non immunis, ab atheismi tamen accusatione videtur absoluendus. Non aeque THOMAS HOBBESIVS, quanquam & hic a quibusdam aut excusetur, aut defendatur *. IOANNES TOLANDVS autem omnes impudentia vincit, quippe qui non tantum atheus est, sed &, ne pro alio, quam atheo, haberetur, omnem nauauit operam

ram **. In Germania denique, aliisque christiani orbis regionibus, itidem quandoque fuisse, qui atheismum in animo latitantem, dictis scriptisque proderent, ipsa proh dolor! experientia docuit ***.

* Plurimi recentiori aetate inter Anglos fuere, qui scriptis eruditisfimis, acutisfimisque, pro existentia & prouidentia numinis pugnarunt, stultitiamque atheorum exploserunt. Quod certe documento est, monstra eiusmodi in Anglia esse, quae illis tanto studio fuerint debellanda. Praecipui autem inter illos sunt, ROBERTVS BOYLE, in *disquisitione de natura ipsa*; SAM. PARKERVS, in *disputationibus de Deo & prouidentia*; HENRICVS MORVS, in *breui tractatus theologico-politici confutatione*, item, in *duarum praecipuarum atheismi Spinoziani columnarum subuersione*; quae *operum* eius *philosophicorum tom.* I. extant, vt & in *antidoto aduersus atheismum*, quod in *tom.* II. legitur; RVDVLPHVS CVDWORTH, in *systemate mundi intellectualis*; NEHEMIAS GREW, in *cosmologia sacra*; GVLIELMVS NICHOLS, in *collatione cum theista*; IO. RAYVS, in *existentia & sapientia Dei manifesta in operibus creationis*, qui eius liber ex anglicano idiomate in gallicanum translatus, Vltraiecti anno M DCC XIV editus est; RICHARDVS BENTLEY, in *stultitia & irrationabilitate atheismi*, *&c.* quem viri doctissimi librum, octo orationibus constantem, ex anglicana lingua in latinam vertit, & hoc ipso praeclare de orbe erudito meritus est DANIEL ERNESTVS IABLONSKI, Berolini anno M DC XCVI. Sed nuper quoque idem in linguam germanicam conuersus prodiit SAM. CLARCKIVS, in *demonstratione existentiae & attributorum Dei*, *aduersus Hobbesium & Spinozam, &c.* quam ex anglicana in latinam translatam, vna cum *historia atheismi* edidit IENKINVS THOMASIVS, Altorfii Noricorum M DCC XII. GEORGIVS CHEYNE, in *principiis philosophicis religionis naturalis*; quorum sum-

mum exhibet IOANNES CLERICVS, *biblioth. ancien & mod. tom.* III. *Part.* I. *artic.* II. *pag.* 41. *seqq.* †

† His adde GUILL. DERHAM *Theol. Physicam*, ut & *Astronomicam*; H. DITTON opusculum, in *quo veritatem Religionis Christianae e resurrectione Christi adstruit*; nec non *The minute Philosopher*, qui anno 1733. sub titulo **de kleinbelaat of gewaande vrydenker** Leydae prodiit; praeter conamina NATHANAELIS LARDNER aliorumque.

** EDVARDVS HERBERTVS BARO DE CHERBVRY, ob libros de *veritate*, *prout distinguitur a reuelatione*, *a verisimili*, *a possibili*, & *a falsa*, item, de *caussis errorum*, & denique, de *religione gentilium*, *errorumque apud eos caussis*, longe est notissimus †. Inter naturalistas, hoc est, eos, qui rationis scita ad salutem consequendam sufficere arbitrantur, principem eum tenere locum, itidem satis constat: quem eius errorem & praeter alios B. IOAN. MVSAEVS noster, peculiari dissertatione, refutauit. Licet autem atheismi suspicionem quam longissime a se amotam cupiat HERBERTVS, adeo vt suam hypothesin ad profligandum atheismum, & veritatem christianae religionis stabiliendam, vel maxime facere, glorietur; negandum tamen non est, talia eum asserere, & fundamenti loco ponere, quae ad euertendam funditus religionem christianam pertinent. Non dubitabit hac de re, qui sequentia eius recte considerauerit principia: *vnicam in necessariis esse veritatis normam*, *consensum* scilicet *vniuersalem*, *libr. de veritate pag.* 51. item, *quicquid neque per instinctum naturalem*, *sensum internum*, *sensum externum*, *neque discursum innotescit*, *tanquam verum proprie dictum*, *nullo modo probari potest*; *loc. cit. pag.* 47. praeterea, *de reuelatione neminem certum esse posse*, *nisi cui ea facta sit immediate*; *pag.* 288. 289. immo, *ne eos quidem*, *quibus immediate facta reuelatio*, *extra omne deceptionis periculum constitutos*, *pag.* 281. *in scripturae sacrae scrutinio notitias saltem communes*, (quae ex consensu vniuersali constant; vti sunt:

esse

esse supremum aliquod numen; id coli debere; virtutem pietatemque esse praecipuas partes cultus diuini; vitia & scelera quaecunque expiari debere per poenitentiam; dari praemium & poenam post hanc vitam) *tanquam indubitato certas admittendas esse*, *loc. cit. pag.* 14. Haec similiaque, quorsum tendant, nemini temere obscurum esse potest; idque luculenter ostendit B. CHRIST. KORTHOLTVS, de *tribus impostoribus sect.* I. §. XII. *seqq. pag.* 16. *seqq.* Neque tamen ideo inter atheos proprie & stricte sic dictos, referendus est HERBERTVS. Id ipse, quem iam laudauimus, agnoscit auctor doctissimus, CHRIST. KORTHOLTVS: *Caue tamen, dum atheismi Herbertum postulamus, ita id accipias, quasi ipsam Dei existentiam per noua eius εὑρήματα negari dicamus. Hac enim ratione ἀθεότητα adeo non profitetur ille, vt etiam, vllos dari tales atheos, palam inficietur, vtque articulorum eorum, quibus totam naturalismi sui molem superstruit, primum diserte faciat hunc:* esse supremum aliquod numen; *loc. cit.* §. XI. *pag.* 15.

† Scripsit quoque *Religionem Laicam* ejusdem furfuris Librum: Mstum fuit penes REIMANNUM, ut testatur *Sect.* 3. *c.* 8. §. 3.

*** THOMAM BROVNE, gente Anglum, professione medicum, tum ob alia scripta, tum maxime ob libellum de *religione medici*, ab ipso lingua anglicana conscriptum, in latinam autem translatum, subinde inter atheos commemorari videas. TOBIAS WAGNERVS, librum de *religione medici* inter eos recte referri, nullus dubitat, in *quibus atheisticae impietatis semina & hypotheses delitescunt, vt sine periculo infectionis legi vix possint*; in *examine elenchtico atheismi speculatiui*, *cap.* V. *pag.* II. Alii non equidem atheismi, syncretismi tamen, aut indifferentismi, aliorumque errorum grauissimorum huncce auctorem postulant. Sane in editione libri de *religione medici*, quae Francofurti & Lipsiae anno M DC XCII prodiit, in ipso titulo auctor, *syncretismi*

mi vniuersalis, immo crassioris, hominem in quauis religione saluari posse, patronus, diserte vocatur. Alii autem in mitiorem partem de eo pronuntiant, & quae durius ab eo dicta sunt aut emolliunt, aut defendunt, quos inter & GOTHOFREDVS ARNOLDVS est; *histor. haeres. part.* III. *cap.* VIII. §. XXIX. *seqq. pag.* 80. *seqq.* Atheis equidem mea opinione annumerari nequit. De Deo ita loquitur, vt prauae aut sinistrae de eo opinionis nullum praebeat indicium. Speciminis loco esse possunt, quae *sect.* XIII. *pag.* 77. extant: *Causa*, inquit, *rerum omnium primaria vnica est, secundariae quatuor. Quaedam efficiente carent, vt Deus; quaedam materia, vt angeli; quaedam forma, vt materia prima; nulla vero est essentia, siue creata, siue non creata, quae non causam aliquam finalem habeat, essentiae suae operationibusque propositam. Hanc in naturae operibus inuestigare studeo; ab hac pendet diuina prouidentia. Pulcherrimam hanc orbis rerumque creatarum compagem struxisse, opus erat solummodo diuinae artis; at varias illas operationes, singulisque rebus sua mandata munia, non nisi ex sapientiae eius thesauris proficisci oportuit.* Idem etiam *sect.* II. *pag.* 4. religionem, quam vocant, reformatam se profiteri, scribit, in qua nihil praeter nomen displiceat; additque: *Fidem illam profiteor, quam Christus seruator docuit, quam disseminarunt apostoli, quae a patribus auctoritatem, a martyribus confirmationem accepit.* Scio, talia & ab atheis ad caliginem imperitis offundendam, dici posse; quamdiu autem argumenta, quae contrarium suadeant, nondum adsunt, serio & ex animi sententia ista dicta esse, vt credamus, par est. Eiusdem generis est, quod *sect.* XVIII. detestando refert, quae ad impugnanda aut eleuanda miracula, ab atheis dici solent: quod cum THEOPHILVS SPIZELIVS ex eo commemorasset, & adprobasset, addit: de *intentione tamen, animoque auctoris, aliis longe doctioribus atque sagacioribus relinquo iudicium; in scrutin. atheismi, scrutin.* III. §. XXV. *pag.* 113. Quo minus vero THOMAS BROVNE pro atheo haberi

beri queat, hoc etiam obſtare videtur, quod ipſemet *ſect.* III. *pag.* 7. ſe ad ſuperſtitionem proclivem eſſe, fateatur. Eamque ſatis ingenuam eſſe confeſſionem, ſententia eius de ritibus & ceremoniis eccleſiae Romanae, quam ibidem exponit, haut obſcure ni fallor, oſtendit. Sit itaque immunis ab atheismi vitio: non aeque ab indifferentismi ſuſpicione abſolui poteſt. Certe, quae *l. c. ſect.* III. *pag.* 7. de Romanenſibus diſſerit, aperte oſtendunt, eum inter illos & proteſtantes, non adeo magnum diſcrimen conſtituiſſe. *Mihi itaque*, inquit, *religio non eſt, eorum familiaritate & conſuetudine vti, illorum eccleſias adire, quoties noſtrae praeſto non ſunt, adeoque vna, aut cum illis, aut pro illis verba facere.* Immo vlterius indifferentismum extendit, quando *ſect.* LIII. *pag.* 296. etiam ethnicis, qui honeſte vixerunt, ſalutem aeternam denegari non poſſe, animas autem eorum in neſcio quo limbo contineri, docet: *Iniquum eſt, horum animas in infernum deturbare, quorum vitae nobis adhuc virtutis & pietatis exempla praeſtant. Cum autem infernum in tot regiones diuiſum ſit, aequum fane fuerat, vt his etiam limbus aliquis ſtatueretur* †. Mitto reliqua, quae de hoc auctore obſeruari poterant.

† REIMANNUS *Sect.* 3. *C.* 5. §. 5. nihilominus arbitratur, Browne a ſyncretismo univerſali quam maxime fuiſſe alienum.

* Malmesburienſem illum philoſophum, THOMAM HOBBESIVM, itidem ſubinde inter atheos relatum videas. Ne quid enim de illis dicam, qui ex inſtituto contra illum calamos ſtrinxerunt, qui tamen hac de re non prorſus inter ſe conueniunt, cumprimis SAMVEL PARKERVS acriter in eum inſurrexit, & non tantum Iulio Caeſari Vanino eum iunxit, ſed Epicuro quoque, ſi non deteriorem, certe nihilo meliorem, pronuntiauit. *Malmesburienſis*, inquit, *ſenex, Gargetticum in omnibus ſecutus eſt, an caſu, an conſulto, neſcio; hoc probe ſcio, ipſum nihil nobis*

obtulisse, nisi quod apud veteres in Epicuro reprehensum inueniamus. Vt enim Epicurus omnia a Democrito surripuisse dicitur; ita Hobbesius omnia Epicuri flagitia ingenti fastu tanquam sua recudit; atque vt noua videantur, nouis nominibus, (quorum ille, vt sunt nouatores omnes, egregius artifex) appellare affectauit; de *Deo & prouidentia, disputat*. I. *sect.* XXVII. *pag.* 56. Ex nostratibus B. CHRISTIANVS KORTHOLTVS Hobbesium tribus impostoribus magnis, de quibus scripsit, annumerare nullus dubitauit, quanquam eum non tam directe atheismi, quam impugnatae, & quantum in ipso erat, euersae religionis christianae, reum agat †; *sect.* II. *pag.* 50. *seqq.* Et sane, vt ab vltimo hocce accusationis capite ordiamur, absolui ab ea Hobbesium nulla ratione posse, res ipsa docet. Diuinam enim primo reuelationem generatim in dubium vocat, neminemque de iis, quae aliis a Deo reuelata sint, certum esse posse, contendit; immo nec illos ipsos, qui eiusmodi reuelationes prae se tulerunt, hac de re satis potuisse esse certos. Atque inde porro concludit, summorum imperantium arbitrio religionem omnem, quae reuelatione nititur, obnoxiam esse; immo non tantum scripturae interpretationem, sed ipsam quoque, quam habet, auctoritatem, si modo quam habeat, a summa imperantium potestate repetendam esse. Atque hoc ne frustra dixisse videamur, ex plurimis eius, quibus hoc probari poterat, locis, vnum alterumue allegasse sufficiat. *Illi igitur*, inquit, *Leuiathan. cap.* XXXIII. *quibus Deus non reuelauit supernaturaliter, quod scripturae ab illo sint, vel eos, qui illos praedicant, ab eo missos esse, nulla, vt eas recipiant, auctoritate obligantur, praeterquam eius, qui summam in ciuitate habet potestatem. Is enim legislator solus est.* Eiusdem commatis & reliqua sunt, quae sequuntur, quae hic repetere, instituti ratio non patitur. Similia iam capite praecedenti XXXII docuerat, immo & peiora, dum nec eos, quibus reuelatio diuina immediate obtigit, certos hac de re esse posse, asseruit: *Quibus Deus*

Deus locutus est in scripturis sacris, non immediate locutus est, sed per prophetas, idque omnibus aequaliter. Qui Deum in somnio ad se locutum esse, dicit, somniasse se dicit. Somnia autem aliena pro verbo Dei nemo accipiet, praesertim si somnia maxima ex parte naturalia esse, & ab arrogantia & superbia somniantis procedere posse, sciat. Qui visionem a Deo vidisse, aut vocem audisse, se dicit, somniasse credetur; saepe enim & facile vanis & imperitis hominibus somnia illudunt. Qui supernaturaliter INSPIRATAM sibi esse a Deo doctrinam aliquam nouam dicit, a sapientibus ingenii sui admiratione INSANIRE intelligetur. Quanquam autem in somnio, in visione, per vocem, & per inspirationem, hominem alloqui potest Deus omnipotens, dicenti tamen, Deum sibi ita locutum esse, credere obligatur nemo, homini scilicet, qui & errare, & quod peius est, mentiri potest. Nihil hoc tandem aliud est, quam si dicat, prophetis, apostolis, & scriptoribus θεοπνεύστοις vt quis fidem adhibeat, neminem obligatum esse, quia aut *errare*, aut *mentiri* potuerint, nec ipsi de reuelatione sibi facta, aut inspiratione diuina satis fuerint certi. Quo ipso vt omnis scripturae sacrae auctoritas labefactatur, ita, vt eam penitus euertat, non intermittit, corradendo *Leuiathanis cap.* XXXIII. talia, quae eam aut cantradictionis aut erroris arguant, quae in *demonstratione euangelica* ex instituto profligauit PETRVS DANIEL HVETIVS. Facultatem autem interpretandi scripturam sacram, aeque ac ipsam religionem, dependere a potestate summorum imperantium, non tantum asserit, sed & variis rationibus probare conatur, *elem. de ciue, cap.* XIV. *num.* III. IV & *cap.* XVII. *num.* XXVII. Quid vero mirum? cum nec aliam scripturae sacrae concedat auctoritatem, quam eam, quae ei a summis tribuitur imperantibus. Diserte namque asserit, *libros illos solos canonicos, id est, leges esse, in vnaquaque ciuitate, quae summi imperantis auctoritate latae sunt*, h. e. quae a summis imperantibus pro talibus habentur. Atque hinc quidem, quo animo

erga

erga religionem christianam Hobbesius fuerit, constat. His vero si reliqua eius de Deo pronuntiata addantur, aut me omnia fallunt, aut non tam facile ab atheismi suspicione liberari potest, vt nonnulli existimant. Non omnia conquiram, sed praecipua saltem indicabo, quamuis etiam obseruata sint SAMVELI PARKERO, *loc. cit.* Naturalem namque Numinis haud obscure sustulit notitiam, dum eam neque *argumentis*, neque *phantasmatis*, vti loquitur, comparari posse existimat. Non phantasmatis, *quia infiniti phantasma nullum est; neque enim homo, neque vlla alia res, praeterquam quae ipsa infinita sit, infiniti conceptionem vllam habere potest;* neque argumentis; *etsi enim ex eo, quod nihil potest mouere se ipsum, satis recte infertur, primum aliquod esse mouens, quod fuerit aeternum, non tamen inferetur id, quod inferre solent, nempe aeternum immobile; sed contra aeternum motum; si quidem, vt verum est, nihil moueri a se ipso, ita etiam verum est, nihil moueri, nisi a moto, &c. Phys. part.* IV. *cap.* XXVI. *pag.* 204. Non ignoro, quid ad haec pro defendendo aut excusando Hobbesio responderi queat, & etiam responsum sit. Si enim vel maxime phantasmatis, inquiunt, Deus concipi nequit, quia infiniti phantasma nullum est, inde non sequitur, nullam ejus dari notitiam, nullum sensum. Ad alterum vero quod attinet, recte quidem Hobbesium illam quorundam ratiocinationem reiicere aiunt, *nihil mouetur a se ipso, ergo Deus se ipsum mouet*, inde vero, ac si Deum ipsum vel eius existentiam neget, minime colligi posse. Quae equidem speciem quandam habent. Quo minus tamen prioris temere admitti excusatio queat, obstare videtur, quod Hobbesius non alium cognoscendi modum admittat, quam per phantasma. Ita enim diserte *loc. cit. p.* 224 loquitur: *Quicquid homines scimus, a phantasmatis nostris didicimus &c.* Alterius asserti Hobbesiani defensio an rite procedat, indicabunt, qui paulo attentius legerint, quae hac de re disserit SAMVEL PARKERVS, *loc. cit. pag.* 88, *seqq.* Sed nec illud praetermittendum, quod Deum quen-

quendam corporeum, hoc eſt, ſi nonnullos audias, re vera nullum, Hobbeſius ſtatuit. Non tantum enim in *Leuiath. cap. IV.* diſerte negat, dari ſubſtantias incorporeas, ſed & *cap. XXXIV.* corpus & ſubſtantiam vnum idemque ſignificare, diligenter inculcat, ita quidem, vt, ipſo iudice, *vox compoſita* ſubſtantia incorporea *ſit inſignificans*, *aeque ac ſi quis diceret*, corpus incorporeum. Immo in *appendice ad Leuiathan cap. III.* cum ipſe ſibi hoc dubium propoſuiſſet, *negat*, *ſubſtantias vllas eſſe incorporeas. Quid aliud eſt hoc, quam negare, Deum eſſe, vel adfirmare, Deum eſſe corpus?* reſpondet: *affirmat quidem, Deum eſſe corpus, ſed ante eum idem affirmauit Tertullianus &c.* adeoque variis rationibus, ſed admodum profecto ieiunis, hanc ſententiam defendere annititur. Eſtque hoc eiusmodi, vt ipſe vir ingenioſiſſimus, NICOLAVS HIERONYMVS GVNDLINGIVS, qui Hobbeſium ab atheismo liberare inſtituit, nodum huncce gordium gladio ſecandum fateatur, *obſeruation. ſelectis*, ab eo editis *num. II. §. VII. pag. 61.* Sane quidem ex eo, quod aliquis credit, Deum habere corpus, nondum ſtatim ſequitur, eum eſſe atheum. Sed ſi tantus philoſophus, quantus Hobbeſius fuit, & cui ignotum eſſe nequit, ex notione corporis talia ſequi, quae ideam Dei prorſus euertunt, hoc afferat, & ita quidem, vt cum alibi afferat, quae huic ſententiae repugnant, aut non ſatis ſibi conſtare, aut rotunde, quid ſibi velit, non velle eloqui videatur, an non ſiniſtri quid de eo ſuſpicandi non iniuſtam occaſionem praebeat, aliis dijudicandum relinquo. TERTVLLIANI exemplum, ad quod ipſe prouocat, & anthropomorphitarum veterum, ad illum excuſandum parum facit, cum vna eademque ſententia a diuerſis auctoribus, ex principiis diuerſis, diuerſo etiam ſcopo ac conſilio propugnata, diuerſa etiam ratione ſit conſideranda. Vt autem Hobbeſius non alium, quam corporeum Deum agnoſcit, ita angelos ſeu ſpiritus creatos prorſus negauit, *Leuiath. cap. XXXIV.* de qua eius ſententia alibi plura dicemus.

† Ac-

† Accusatoribus ejus accedunt JOACH. FELLERUS, LEIBNITIUS, GILB. BURNET *in Historia sui temporis* & passim scriptores Optimi. vide *Hist. und Theol. einleitung &c. P. 5. p.* 50. Præter GUNDLINGIUM, ab ejus partibus ſtetere interpres Belgicus *Leviathanis*, L. VELTHUYSEN *in peculiari differt:* nec pauci ex iis *JCtis*, qui CHR. THOMASIUM ducem ſequuntur. Quam parum in illorum ſcriptis exercitatus ſim, id nihilominus animadverti, eos plerumque Hobbeſium excuſare, vel ad minimum honorifice de illo loqui.

** An craſſiori aut apertiori quadam ratione vnquam aliquis inter chriſtianos atheismum ſuum prodiderit, quam IOANNES TOLANDVS, gente Anglus, & ob impietatem hodie notiſſimus, valde dubito. Dum enim in diſſertatione, cui titulum fecit, Ἀδεισιδαίμων, *ſiue Titus Liuius a ſuperſtitione vindicatus*, hiſtoricum nobiliſſimum a ſuperſtitione ſe liberare vult videri, revera id agit, vt eum religionis omnis contemtorem, irriſorem, & prorſus ἄθεον omnibus ſiſtat, vt ſupra iam ad §. *XXI.* obſeruauimus. Eundem nihiloſecius Liuium, ut *virum ſanioris iudicii*, §. *VIII. acris iudicii in rerum veritate indaganda & diiudicanda*; §. *XII. vt hominem bene moratum bonumque philoſophum*; §. *XIX. probae & erectae indolis*; §. *XXII.* maximopere commendat. Quid vero aliud inde ſequitur, quam homines, qui non eiusdem cum illa, quam Liuio tribuit, ſunt ſententiae, ineptos eſſe, ſuperſtitioſos, exigui aut nullius iudicii, peſſimos philoſophos, bruta denique & ſtipites †. Sed quid ambagibus opus? In altera enim diſſertatione de *originibus iudaicis*, quam priori ſubiunxit, levato velamine pantheismum, (ita enim Spinozae atheismum vocare illi placuit) adprobat; immo Moſi ipſi hanc ſententiam tribuere non erubescit. Primo quidem STRABONIS hac de re adducit teſtimonium. *Moſem enimvero*, inquit, *fuiſſe pantheiſtam, ſiue, vt cum recentioribus loquar, Spinoſiſtam, incunctanter affirmat in iſto loco Strabo. Eam namque exhibet docentem, nullum dari numen a materia & compage mundi huius diſtinctum, ipſamque*

natu-

naturam, siue rerum vniuersitatem vnicum esse & supremum Deum, cuius partes singulas creaturas dicas, & totum, si velis, creatorem, &c. in *originibus iudaicis*, §. *VI. pag.* 117. Tantum vero abest, vt hoc STRABONIS de Mosis theologia iudicium refellat, ut potius eandem & sibi neutiquam displicere sententiam, haud obscure innuat. Statim enim subjicit: *Haec est hodierna litteratorum Sinensium, aliorumque orientalium philosophia, & a quamplurimis inter Graecos antiquos & Romanos propagata: sed a nemine Latinorum brevius & clarius expressa, quam a Pacuuio poëta &c. loc. cit. pag.* 118. PETRVM vero DANIELEM HVETIVM non aliam ob causam reprehendit, quam quod Strabonem aliud quid dicentem induxerit. Neue vllum dubium supersit, legenda saltem, quae §. *XV. pag.* 123. *seqq.* disserit, vbi citra ambages STRABONIS de Mosi doctrina iudicium adprobat, immo toti fere scripturae sacrae, ausu profecto impudentissimo, pantheismum tribuit, vti supra quoque ad §. *III.* nobis obseruatum. Quis vero, qui talia legit, dubitet, ipsum Tolandum in pantheistarum militare castris? Reliqua itaque eius effata in religionem & scripturam sacram iniuria, atheismum eius prouidentia, referre, superuacaneum puto. Detexerunt & refutarunt hanc hominis impietatem JAC. FAYVS, in *defensione religionis, nec non Mosis, & gentis Iudaicae contra duas dissertationes Ioannis Tolandi, &c.* Vltrajecti M DCC IX. 8. & ELIAS BENOIST, cuius gallicano idiomate extat *Melange de remarques critiques, historiques, theologiques sur les deux dissertations de M. Toland &c.* a Delf, M DCC XII. 8. PETRVM DANIELEM HVETIVM a calumniis Tolandi vindicauit MORINVS, cuius *dissertatio contra Tolandi adeisidaemonem & origines iudaicas*, gallicana lingua scripta, extat dans *les dissertations sur dinerses matieres de religion & de philologie &c. recueillies par M. l'Abbe DE TILLADET, tom. I. num. V. pag.* 438. *seqq.* quamuis in praefatione doceatur, ipsum HVETIVM dissertationis huius auctorem esse.

Inep-

Ineptias Tolandi impias de origine gentis iudaicae ipse profligaui in *prolusione academica de origine gentis iudaicae*, quae in *syntagmate dissertationum academicarum* extat. Tolando adhuc ANTONIVM COLLINVM, itidem gente Anglum, eiusque si non discipulum, certe amicum †† & sectatorem, iungimus. Hunc enim auctorem ferunt *discursus de libertate cogitandi*, qui anglicana primum lingua, deinde & gallicana M DCC XIV prodiit, & in quo id vnice agit, vt libertatem cogitandi iustis limitibus circumscriptam, cum licentia quiduis cogitandi, prauisque cogitationibus indulgendi, data opera confundens, dum videri vult, ac si cogitandi libertatem defendat, reuera illorum impietati, qui cogitationibus suis frena pro lubitu laxantes, omnem numinis sensum mortalium pectoribus excussum cupiunt, patrocinetur. Hinc & sub libere cogitantium nomine eos, quos ipse pro atheis habet, aut quos ad eorum sententiam quodammodo accedere putat, vel maxime commendat; cuius rei iam supra aliquot specimina dedimus. Non immerito itaque hinc inde viri docti hominis istius petulantiam castigarunt, & in ipsa quidem Anglia praeter alios SAMVEL PYCROFT in *breui disquisitione de libertate philosophandi in rebus ad religionem spectantibus*: cumprimis autem PHILEVTERVS LIPSIENSIS, quo sub nomine RICHARDVM BENTLEIVM, virum doctissimum, latitare constat, in *animaduersionibus in nuperum discursum de cogitandi libertate &c.* Summatim & ego praecipuos libri istius errores profligaui, in prolusione quadam academica de *libertate cogitandi*, hoc ipso anno M DCC XV a me conscripta †††.

† Suspicionem merito augent, quæ differit §. 6. *Adeisid.* *p.* 8. & §. 22. *p.* 70. & *seqq.*

†† Audi ipsum TOLANDUM *Epistola ad Collinum* Adeisidæmoni præfixa.

††† Ni-

††† Nihil jam dicam de BERN. CONNOR, JOH. WILLMOTO, & nobili illo, cujus exitum sub nomine *Alterius* Fr. SPIRÆ, si bene memini, Theologus quidam descripsit; tacebo quoque societates Atheorum integras, quas Anglia fovere perhibetur: verum, licet brevitati studeam, præterire non possum TH. WOOLSTONUM, qui, cum veritatem miraculorum & resurrectionis Domini inficiatus fuerit; si non omnem, saltem Christianam Religionem, se abjurasse palam fecit. Multi contra homines calamos acuerunt; vide sis **'t Pleidooi over de geloofwaardigheid der getuigen van de opstandinge van Jesus Christus etc.** quod nuper ex Anglic. Idiomate Belgice vertit ABR. DE VRIJER; & elegantissimam CL. MELCHIORIS orationem contra WOOLSTONUM, Franequeræ dictam. De comite SHAFTESBURIENSI, de TYNDALIO &c. videas *Bibliotheque Britannique*, Lipsiensium *Neuen Zeitungen* & ejusmodi Nova litteraria passim.

** Germaniam nostram mali huius non prorsus expertem esse, negare non licet. Nec id adeo mirum, cum plurimi inter nos exoticis quibusuis maius, quam par erat, pretium statuentes, paradoxa quaeuis, erronea, & impia dogmata simul quam auidissime arripiant †. Ne quid autem de iis, qui hinc inde delitescunt, aut mentis sententiam non nisi oblique & per ambages prodere audent, dicam, inter eos, qui aperte & citra ambages atheismum professi sunt, vel maxime eminet MATTHIAS KNVTSEN, Oldenswortha Eiderstadiensis, ex theologiae studioso atheismi patronus factus, qui schedis aliquot blasphemis & inficetis, Ienae & Altdorffi anno M DC LXXII & LXXIV sparsis, eum defendere ac disseminare ausus est. Constabant autem schedae istae, quae typis impressae sunt, *epistola amici ad amicum*, lingua latina scripta, & dialogis aliquot germanicis. In his nouae *conscientiariorum*, quam vocat, sectae se auctorem profitetur, aut mentitur potius, qui nihil aliud credant, quam quod ratio & conscientia dictitet; cum tamen ipse ea in dubium vocet, quae ratio euidentissime cognoscit, & quae, si tollantur, conscientiae quoque locus

non amplius conceditur. Verbis enim disertis & Dei, & cacodaemonis existentiam, mortuorum resurrectionem, & vitam beatorum pariter ac damnatorum aeternam, negat, codicis sacri auctoritatem impugnat, eiusque narrationes meras clamitat esse fabulas, ipse contra Peyrerii illepida de praeadamitis commenta admittit, aduersus clerum & magistratum insurgit, nullum denique inter coniugium & scortationem discrimen agnoscit. Iactitabat praeterea pessimus nebulo, innumeros per vniuersam Europam se habere sectatores, & in solo oppido Ienensi septingentos ciues & studiosos esse, qui eidem sententiae sint addicti. Ea res occasionem dedit B. IO. MVSAEO, theologo acutissimo, & multis nominibus de ecclesia nostra optime merito, impias hasce nugas peculiari scripto accurate refutandi, quod anno M DC LXXIV, sub titulo: *Ableinung der abscheulichen Verlaumdung, als vvenn in der Vniuersitæt Iena eine neue Secte der Gevvissener vvære entstanden &c.* prodiit. In altera scripti huius editione, quae anno sequenti MDCLXXV lucem adspexit, vindiciae accuratae sacri codicis contra eundem nugatorem accessere; conf. IO. MOLLERVS, vir clarissimus, in *isagoge ad histor. Cherson Cimbr. part. II. cap. VI. §. VIII. p.* 164 *seqq.* item CASP. SAGITTARIVS, *introduct. ad histor. eccles. cap. XXXIII. sect. XIV. pag.* 879. cumprimis & DN. LA CROZE, *entretiens sur divers sujets d'histoire &c. pag.* 400. *seqq.* vbi & Knutsenii illius *epistolam ad amicum* integram exhibet. De scripto quodam atheistico, Berolini circa annum M DC XCIV edito, cui titulus: *concordia rationis & fidei*, vid. quem iam laudaui B. CASPAR SAGITTARIVS, *loc. cit. pag.* 881. Non ita pridem etiam contigit, vt scriptum aliquod atheisticum & blasphemiis refertum, in quo auctor & Dei existentiam, & animae immortalitatem, & scripturae sacrae diuinam auctoritatem impudentissime negauit, Magdeburgi in suggestu collocatum inueniretur. Cuius rei rumor cum emanasset, varia eidem scripta opposita dicuntur, ex quibus vnicum tamen

tamen faltem in confpectum meum venit, quod auctorem agnofcit IO. WILHELMVM PETERSENIVM. Titulus ei eft: *der in allen Seelen fich offenbahrende und fich felbft rechtfertigende Gott, das ist, Bevveis aus dem Licht der Natur, dafs ein Gott fey, und dafs die Seele unfterblich, &c. auf Veranlaffung einer gottlofen Schrifft, vvelche heimlich auf offentlicher Canzel in Magdeburg von einem Lichtfcheuenden hingevvorffen ift, klærlich dargethan, &c. M DCC XIV. 4to.* Ex reliquis chriftiani orbis regnis ac regionibus non occurrit, qui adhuc nobis hic fit commemorandus ††. In Polonia equidem CASIMIRVS LISZYNSKI, nobilis Lithuanus, anno M DC LXXXIX ob atheismum combuftus eft. Sed factam ei injuriam, nec atheismi conuictum fuiffe, nonnulli contendunt. Legenda, quae de eo differit LA CROZE, *entretiens fur diuers fujets d'hiftoire, &c. pag.* 418. *feqq.*

† E Germanis male audiunt THEOPHR. PARACELSUS, VALENT. WEIGELIUS, JOH. BÖHMIUS, JOH STELLERUS, CHR. HOHBURGIUS, & JOH. GEORG. WACHTERUS: conf. REIMM. *Sect.* 3. *C.* 10. ubi quoque plures recenfentur. *Meditationes Philofophicas de Deo, Mundo, & Homine* THEODORI LUDOVICI LAU, quæ rarius reperiuntur, Mftas in ufum meum conceffit amicus quidam familiaris, easque valde paradoxas repperi: E. G. C. 1. §. 4. ait: *Deus materia fimplex, Ego materia modificata: Deus fol, Ego radius: Deus eft mens, Ego mentis operatio:* & fim. confer quoque STOLLIUM *H. litt. P.* 2. *C.* 3. §. 40. & REIMM. *l. c.* §. 20. neque prætermittendus HERM. VON DER HARD, qui paradoxis fuis facram fcripturam profecto prodere videtur. CHR. THOMASIUM quoque, qui in Atheorum cenfum referrent, non defuerunt: v. STOLLIUM: pauca hujus viri legi, & quæ legi valde obfcura videbantur: id tamen bene memini; me, quæ de *Natura hominis morali L.* 1. *C.* 1. *Fundam: Juris Naturæ & Gent. e fenfu communi deductorum* differit, cum fana de fpiritibus Doctrina, & animæ immortalitate conciliare non potuiffe: *quodcunque corpus*, fecundum THOMASIUM, habet *potentiam invifibilem: potentia invifibilis corporis Humani eft anima; cuius naturam, a potentiis reliquorum corporum diverfam, differentia*

rentia figurae corporis Humani a reliquis corporibus designat &c. De nuperis controversiis inter præclaros Germaniæ Philosophos; quid nimirum de Philosophia LEIBNITIANA & WOLFFIANA sentiendum sit? Lipsiensium *Neuen Zeitungen*, STOLLIUS *Hist. litt. P.* 2. *C.* 3. & Auctor *Philos. Leibnitianae & Wolffianae in Theologia usus*, ubertim agunt.

†† Conferatur REIMMANNUS, qui in sua *Atheismi Historia* non solum de Christianis uberius disputat; verum etiam non prætermititt Atheos *Sinenses*, *Muhammedanos* & Barbaras nationes, quæ hujus criminis rei putantur. De Barbaris prætera videatur JOH. LUD. FABRICII *Apolog. pro Gen. Hum. contra calumniam Atheismi*, *Operum p.* 119. *& seqq.* de Muhammedanis MARACCIUS *Prodr. P.* 3. *C.* 25. de Sinensibus NIEUHOF *Leg. Batav. P. ult. p.* 51. & *præfatio ante La Demonstr. de l'existence de Dieu* FENELONII.

§. XXVIII.

Quemadmodum autem ex hactenus dictis abunde patet, atheos dari, ita etiam simul intelligitur, subinde viros innocentes sine caussa atheismi fuisse accusatos. Atque horum vt longe maior adhuc supereſt numerus *, ita id saltem obseruandum, praestantissimis subinde theologis contigisse, vt ab aduersariis atheismi rei agerentur, quippe quod ipsius B. MARTINI LVTHERI **, PILIPPI MELANCHTONIS ***, DESIDERII ERASMI Roterodamensis *, IO. CALVINI **, aliorumque *** exemplo patet.

* Catalogum illorum, qui perperam atheismi accusati sunt, haud exiguum, ex veteribus pariter ac recentioribus, exhibet auctor *apologiae pro Iul. Caesare Vanino*, *p.* 26. 27. sed ita, vt veros atheos illis, qui falso pro atheismi suspectis habiti sunt, sine discrimine admisceat. Inter eos autem, quibus per iniuriam atheismus imputatus est, recte refert Eras-

Erasmum, Melanchtonem, Lutherum atque Caluinum.

** Nullam tam nefandam haeresin esse, quam non Pontificii B. LVTHERO tribuunt, satis notum est. Cum Porphyrio, iurato christianae religionis hoste, eum comparauit LEO X pontifex; magistri autem Parisienses cum Montano, forte quod deterior illis ex veteribus haereticis non succurreret. Id iam a me obseruatum, *dissertat. de Spinozismo ante Spinozam*, §. *XXIII.* Non itaque mirandum, fuisse & inter eosdem, qui omnino atheismum Luthero obiicerent. Totus in eo est ANTONIVS POSSEVINVS, Iesuita, vt *atheismos*, quos vocat, varios colligat, & tum aliis, tum maxime Luthero exprobret, *biblioth. select. lib. VIII. cap. I. seqq. pag.* 384. *seqq.* Sed, vt ex vngue leonem agnoscas, speciminis caussa vel primum atheismum indicare iuuabit. Nimirum, quia *Esa. IX.* 6. voces אל גבור non transtulit per *Deus fortis*, sed: *Krafft*, *Held*, ergo diuinitatem Christi labefactat, ergo est atheus. Ergo omnes, qui scripturam sacram non ita interpretantur, prout POSSEVINO eique similibus placet, athei sunt. De re ipsa hoc saltem addo, rectius quidem ista verti: *Deus fortis.* Nec tamen inde sequitur, diuinitatem Christi in dubium vocari ab eo, qui aliter vertit. Sed ipse Lutherus caussam suam egit *tom. III. Ienens. fol.* 173. & *tom. VII. Ienens. german. de vltimis verbis Dauidis*, *fol.* 159. Quodsi & reliqua, quae POSSEVINVS adfert, consideres, facile deprehendes, nihil aliud eum agere, quam vt animi malignitatem, cum summa iudicii imbecillitate coniunctam, prodat.

*** Huic non minus, quam B. Luthero atheismos exprobrat POSSEVINVS, sed more suo, hoc est, inepte, & per meram calumniam. Imputat, vt exempli caussa vnicum hocce commemoremus, Melanchthoni haeresin Arianam, eum, quae cum personarum in vna essentia diuina aequalitate pugnant, do-

K 3 cuisse,

cuisse, contendens, & hinc concludit, eum esse atheum; duplici ita argumento stoliditatem suam demonstrans, *loc. cit. pag.* 389.

* THEOPHILVS RAYNAVDVS, cum atheorum clancu-lariorum tres classes constituisset, ad primam, eorum scilicet, *quibus religio ludus est, & sine rubore, sine scrupulo conscientiae, facetos agunt, vel potius scurras in rebus sanctissimis*, cumprimis Desiderium Erasmum Roterodamensem refert. *Locum*, inquit, *sibi suum in hac classe scurrarum, de sapientissimorum hominum sententia, vindicat Desiderius Erasmus. Nam quamuis aliis praeterea nec tenuibus maculis sordeant eius pleraque scripta, tamen eo nominatim ex capite reprehensioni proborum patuit, quod de rebus sanctissimis tam iocularia & ridicula chartis commisit, vt alter Lucianus audiret, mysteriis christianae fidei & dogmatibus christianis impia dicacitate & facetiis eodem plane modo ac more exagitatis, quo Lucianus deos suos derisit; &c.* Multa alia eiusdem generis addit, & omnem furorem in Erasmum effundit, *erotemat. de malis & bonis libris. partit. I. erot IV. pag.* 22. *seqq.* Sed quaenam tantarum irarum erga Erasmum sint causae, neminem fugit. Superstitionis & ignorantiae regnum per Erasmum mirum in modum labefactatum, non possunt non aegre ferre, quorum vt istud consistat & latius propagetur, ac efflorescat, maximopere interest †. Nos sane non omnia ab Erasmo aut dicta aut scripta probamus; habere eum suos naeuos, iocis quoque ac facetiis interdum plus, quam decet, indulsisse, haud inuiti fatemur; atheorum autem eum ideo adscribendum esse ordini, concedere non possumus.

† Quid Magistri Louanienses contra Erasmum moliti fuerint, v. *Aman. litt. T.* 1. *p.* 248.

** Qui nil nisi atheismos haereticorum crepat, eosque Luthero & Melanchtoni exprobrat, de Caluino mitius sentire non potuit, ANTONIVS POSSEVINVS,

VINVS, *biblioth. ſelect. libr. VIII. cap. VI. pag.* 389. Parum ſcilicet diligens ſibi videbatur, ſi vel minimam occaſionem τὴν ἀῤῥωϛίαν τῆς διανοίας oſtendendi praetermiſiſſet.

*** Fuiſſe, qui B. PHIL. IAC. SPENERVM cum ipſo Spinoza, atheorum noſtra aetate principe compararent, notum eſt. Legenda, quae hac de re obſeruaui, in *diſſertat. de Spinozismo ante Spinozam*, §. *XXIII.*

† PHIL. A LIMBORCH, ſolidiſſimum Theologum & optimum virum Fr. BURMANNUM Patrem, Spinozismi accuſare quoque auſus fuit: quod tamen ex mera calumniandi libidine profectum eſſe, optimi parentis digniſſima ſoboles, FRANCISCUS filius oſtendit *in Burmannorum Pietate.*

CAP. II.

ATHEISMUS QVID ET QVOTVPLEX?

VBI ET

PRAECIPVA ATHEISMI FVNDAMENTA EXHIBENTVR.

Σύνοψις.

Atheismus quid? §. I.

An & quousque differat a naturalismo? §. II.

ab indifferentismo? §. III.

a scepticismo? §. IV.

Enthusiasmus vt atheismo maxime oppositus est, ita quandoque cum eo conuenit, §. V.

Atheismus vel practicus est, vel theoreticus; practicus, in quo consistat, §. VI.

Theoreticus vel rudior est, vel philosophicus; ille quibus tribui queat, §. VII.

Theoreticus vel scepticus est, vel dogmaticus; de illo quaedam mouentur, §. VIII.

Dogmaticus vel Aristotelicus est, vel Stoicus, vel Epicureus, vel Spinozisticus, §. IX.

Fundamenta praecipua omnium atheismi generum paucis indicantur, §. X.

§. I.

§. I.

PEr atheismum * peruerſisſimam animi dispoſitionem ** intelligimus, qua homo conſcientiae dictamen, aut negligens, aut quodammodo opprimens, ſibi, non dari Deum, perſuadere annititur ***; aut talia adſumit adprobatque placita, ex quibus hoc non poteſt non per pronam conſequentiam fluere *.

* In propria itaque & genuina ſignificatione vocem hanc accipimus, cui & origo eius pariter ac vſus reſpondent. Solet equidem ſubinde ad eos ambitus huius vocis extendi, qui falſos & erroneos de Deo conceptus fouent. Idque, ne quid diffitear, ab ipſis, quos vocant, quandoque fit patribus. CLEMENS Alexandrinus, *l.b. VII. ſtrom. p.* 504. recte quidem atheum definit: Ἄθεος μὲν γάρ ὁ μὴ νομίζων εἶναι θεὸν, *atheus quidem eſt, qui non putat, eſſe Deum.* At in *protreptico pag.* 11. in laxiori eandem vocem ſignificatione accipit, vt eam gentilium etiam ſacris accommodet. Ex recentioribus praeter multos alios laxiorem hanc vocis ſignificationem ſequitur GISBERTVS VOETIVS, *disputat. de atheismo tom. I. disputation. ſelect. pag.* 116. atheorum adeo ſine neceſſitate numerum multiplicans & inter atheos referens, qui hoc nomine minime erant inſigniendi. Non ſine ratione hac de re conqueritur auctor *apologiae pro Iul. Caeſare Vanino pag.* 23. Cum enim definitionem atheismi, a VOETIO traditam, retuliſſet, addit; *omnes ſpecies* (atheismi) *quas ſubiungit, recenſere ſuperſedeo; ex laxiori ſignificatione numerum atheorum, quem ſaepius mirari ſoleo, ſubortum indicans. Non ſolum enim ethnici, Iudaei, Muhamedani, ſed & omnes omnino errore ſatae haereſes hoc nomine compellandae eſſent, quarum aſſeclae tamen Deum, licet minus recta fide, & verum Deum colunt.*

colunt. Intentatur crimen ethnicis, & hi eorumque princeps Iulianus, ille apostata philosophus, primis intentarunt christianis. Qui Christi Saluatoris dulcissimum nomen colunt, Romanos de atheismo postulant, at hi reliquos non minore numero. Illis ipsis haereticae prauitatis magistris haereticus est atheus, & atheus est haereticus. Sic Eunomium Hieronymus, Arrium Athanasius atheos appellitant, qui vnum Deum nunquam negarunt. Eodem modo verbi illius vtendi libido totas gentes crimine atrocissimo notauit. In oriente Seres ἄθεοι *quidem Celso, Origenis antagonistae, non quidem, quod numen naturae auctorem ignorarent, sed quod statuas forsan, aras & templa non haberent. Neque vero nomen in religionis solum negotio regnat, sed & in rebus ciuilibus locum habet non postremum. Ab Hispaniarum partium theologia Galli, Veneti, omnesque alii, qui consiliis & conatibus eorum minus fauent, athei salutantur, & hi eodem nomine Hispanos insigniunt. Gallo-Franci, qui nutibus Romanae curiae se non mancipant, athei vocantur & Libertini; immo illi quicquid obstat, hoc crimine, quasi falce chalybea dissecant.* Praestat itaque in strictiori, quae & propria est, hanc vocem sumere significatione. Qui enim hoc non faciunt, quae sunt distinctissima inter se confundunt, & quadrata miscent rotundis. Maximam quoque viris innocentibus subinde inferunt iniuriam. Qui enim eos atheos vocari audiunt, de laxiori vocis significatione, vtpote minus vsitata, non cogitantes, eos tales esse putant, qui ad extremum impietatis gradum venerunt, numinisque negarunt existentiam. Eos etiam, qui quosuis dissentientes statim pro atheis habent, non alia ad hoc induci causa, manifestum est, quam vt iram omnem atque furorem in eos effundant. Cum enim atheo homine nihil sit execrabilius, eodem loco omnes, quorum dissensum ferre nequeunt, haberi vellent, eodem etiam supplicio, quo subinde athei adfecti sunt, si penes illos staret, adficiendos. Certe ANTONIO POSSEVINO, de quo ad *cap. praeced.* §. *vlt.* dictum, homini-

minibusque ei similibus, non aliam causam fuisse, cur Lutherum, Melanchthonem, aliosque, in atheorum numerum referrent, nemo dubitauerit.

** Summa haec est intellectus corruptio, si quis ea, quae euidentissima sunt, aut non perspiciat, aut in dubium vocet. Concurrit autem vel maxime vitium voluntatis, intellectum ad ea neganda determinantis, quae non esse, ipsius maxime refert, aut eiusmodi homo vnice in votis habet. Ex naturali mentis, qua omnes homines laborant, labe, corruptio haec originem ducit, sed variis deinceps causis augetur, donec ad summum fastigium perueniat, homoque adeo in maximam miseriam praeceps ruat.

*** Ita eos designamus, qui directe & citra ambages, reluctante licet & retinente conscientia, nullum esse Deum, sibi aliisque persuadere cupiunt, quos *atheos primi ordinis* supra ad *cap. praeced.* §. *I.* diximus.

* Atheos *secundi ordinis* innuo; qui, licet directe, Deum esse, non negent, eiusmodi tamen hypotheses fouent, ex quibus necessario hoc sequitur. Pertinent huc plerique eorum, quos capite praecedenti enumerauimus.

§. II.

Naturalismus, si idem sit, ac pantheismus, cum atheismo conuenit, aut saltem species atheismi est *. Sin illorum hac voce denotetur sententia, qui per solam rationem, seposita reuelatione, homines aeternam salutem consequi posse, contendunt, ab atheismo equidem differt, facile tamen in eum degenerat, aut ad eum ducit **.

* Vo-

* Vocem *naturalismus* diuersimode accipi, constat. Interdum enim idem est, ac Pelagianismus, quem *subtilem naturalismum* dixeris. Interdum vero illorum sententiam denotat, qui per solius rationis scita, seposita reuelatione, viam ad aeternam salutem patere contendunt, eamque adeo & ethnicis, si rationis rectae ductum secuti sint, adiudicare nulli dubitant. Quem quidem *crassiorem naturalismum* vocare liceat. *Crassissimus* vero illorum est, qui non alium, quam naturam, seu hocce vniuersum, Deum agnoscunt; qui & *pantheismi*, & a praecipuo impii erroris restauratore, *Spinozismi* nomine venire solet. Obseruata haec iam sunt in *institutionib. theol. moralis*, *part. I. cap. I. sect. II. ad XXX.* Subtilis naturalismus hic in censum non venit. Crassissimum vero illum, seu pantheismum, ab atheismo non differre, res ipsa docet. Legenda, quae de *naturalismo atheistico* disserit ADAMVS TRIBBECHOVIVS in *historia naturalismi cap. XI. p. 51.* Non tamen omnis atheismus est naturalismus, seu pantheismus. Dari enim diuersas atheismi species, ex dicendis patebit.

** Non enim statim, Deum esse, negat, qui solam rationem ad salutem consequendam sufficere, asserit. Hoc tamen, qui inter christianos asserunt, infensum erga religionem christianam animum produnt. Hinc vero proximus ad atheismum gradus, quod exempla Spinozae, Thomae Hobbesii, aliorumque ostendunt †. Ad hancce naturalistarum classem, praeter Hobbesium & Eduardum Herbertum, ADAMVS TRIBBECHOVIVS etiam refert Franciscum Puccium ††, atque Thomam Campanellam, in *historia naturalismi*, *cap.* X. *pag.* 47. *seqq.*

† V. den Kniphelaar p. 25.

†† Conf. *Histor. und Philos. einleitung* P. 5. p. 187. & *seqq.* ubi quoque plurima, quae Naturalismum spectant, reperies: nec non *Philosophisches Lexicon* JOH. GEORG. WALCHII: quem porro, cum in illo Libro, tum in hoc Lexico, de *indifferentismo*, *scepticismo* &c. consulas.

§. III.

§. III.

Indifferentismus religionum si vniuersalis sit, ita, vt quis omnes religiones vno eodemque loco habeat, hoc est, omnes aeque contemnat, reiiciatque, ab atheismo itidem non differt. Fieri enim prorsus nequit, vt Deum aliquis esse credat, simulque omnem eius cultum reiiciat. Sin vero naturalem quis saltem religionem admittat, cum naturalismo, de quo antea dictum, conueniet. Particularem indifferentismum qui statuunt, etsi & ipsi grauiter errent, atheismi tamen argui nequeunt † *.

† Quam late Indifferentismus cum universalis, tum particularis, inter cujusvis ordinis homines sese disseminaverit; fidem superat! cum dolore id animadvertunt prudentiores, & deteriora præsagiunt. Testis est T. H. Honertus in Oratione haud ita pridem contra Indifferentistas habita.

* Lucem hic dabunt, quae de religionum indifferentismo, variisque eius speciebus, & gradibus, dixi, in *institutionib. theolog. moral. part.* I. *cap.* I. *sect.* II. *ad* §. XXIX. Hoc saltem addo, impotentis animi indicium eos praebere, qui viros in controuersiis domesticis, iis praecipue, quae non magni momenti sunt, moderata consilia sequentes, statim indifferentismi religionum, & quem hinc fluere putant, atheismi, arguunt †.

† Utinam omnes, qui veritatis ruspatores haberi volunt, non amore sui, sed veritatis imperarentur! Tanta in disputando vehementia & turbidi affectus sese neutiquam proderent.

§. IV.

§. IV.

Idem & de ſcepticiſmo dicendum. Hic enim ſi vniuerſalis ſit, numinis etiam exiſtentiam in dubium vocat. Perinde vero tandem eſt, ſiue Deum eſſe neges, ſiue an exiſtat, dubites, niſi forte in eo diſcrimen conſtituatur, quod alterum malignitatem maiorem, alterum maiorem ſtultitiam indicet † *. De particulari autem ſcepticiſmo, etſi & is vitio non careat, aliter exiſtimandum.

† Licet illi, qui dubitationi de Deo lubentes indulgent, immo eam augere conantur, quosque ſcepticos *malevolos* appellare lubet, ab Atheiſmo non longe diſtent; idem tamen nemo temere dixerit de hominibus ſcrupuloſis, qui inviti ſæpius variis dubiis premuntur. Quicunque in vita ſpirituali non plane hoſpes eſt, non neſcit, piiſſimos interdum homines, a Satana, qui innumeras contra Numinis exiſtentiam difficultates iis ſuggerit, miſerrime vexari. Scepticiſmi nomen ſi quis hoc in caſu adhiberi velit, ſcepticiſmus ille *miſerabilis* vocari poteſt.

* Varias eſſe ſcepticiſmi ſpecies, gradusque diuerſos, ex inſtituto a me expoſitum, in *diſſertat. de ſcepticiſmo morali*, quae extat in *analecta hiſtor. philoſ.* §. III. *ſeqq.* Vniuerſalem ſcepticiſmum ab atheiſmo non differre, non temere quis negauerit. Negare hoc equidem videtur FRANCISCVS MATHAEVS VAYERIVS, ſed ita vt reuera ſcepticos atheos fuiſſe concedat. Non enim ex inſtituto eos atheiſmum profeſſos dicit, vt perperam nonnulli crediderint. Patere namque ex SEXTO EMPIRICO, eos, ſicut reliquos philoſophos, exiſtentiam numinis admiſiſſe, cultumque conſuetum ei exhibuiſſe, nec negaſſe prouidentiam. Praeterquam vero, quod nunquam determinare cauſam primam admiſerint, & hinc ad idololatriam ſui temporis reiiciendam inducti ſint, nihil eos de natura Dei, niſi cum ſuſpenſione iudicii aſſe-

asseruisse, nec quicquam nisi cum dubitatione fuisse professos, idque saltem, VT LEGIBVS MORIBVSQVE SVI SECVLI ET REGIONIS IN QVA VIVEBANT, SE ATTEMPERARENT; hinc & cum aliis ethnicorum philosophis aeternam salutem non deneget, Pyrrhonios tamen ab ea plane exclusos esse contendit; *de la vertu des Paiens*, *pag.* 226. Et sane conueniunt haec cum iis, quae de scepticis ipse refert SEXTVS EMPIRICVS †: *τάχα γὰρ ἀσφαλέστερος παρὰ τοὺς ἑτέρους φιλοσοφοῦντας εὑρεθήσεται ὁ Σκεπτικὸς, κατὰ μὲν τὰ πάτρια ἔθη, καὶ τοὺς νόμους, λέγων εἶναι θεοὺς· καὶ πᾶν τὸ εἰς τὴν τούτων θρησκείαν, καὶ εὐσέβειαν συντεῖνον ποιῶν· Τὸ δ᾽ ὅσον ἐπὶ τῇ φιλοσόφῳ ζητήσει μηδὲν προπετευόμενος*; *Fortasse etiam cautior & tutior inuenietur scepticus, quam ii, qui aliter philosophantur, dicens, esse Deos ex moribus ac legibus patriis, & faciens, quicquid ad eorum cultum & venerationem pertinet; quod autem attinet ad philosophicam eorum inquisitionem, nihil temere definit*, *lib. VIII. cap. de Diis.* Quae SEXTI verba cum & PETRVS DE VILLEMANDY retulisset, recte subiicit: *Egregia scilicet pietas! quae ideo tantum Deum agnoscit & veneratur, quia sic a societate sancitum; colitque, ne conciuium incurrat horrorem: de caetero an sit, an vero non sit, humana regat, an vero minime, prorsus ἐπέχει, neque ullatenus inquirendum, opinatur. Haec scilicet, si quando ad flagitium aliquod, vel vtilitatis vel voluptatis illiciis inclinabit, ab eius perpetratione Numinis huius praesentia ac metu deterrebitur! Quam facilis ab ea indifferentia eoque supremi Numinis contemtu ad atheismum prolapsus!* in *scepticismo debellato cap. IV. pag.* 26. 27. Immo non tantum prolapsus inde facilis ad atheismum, sed, si dicendum, quod res est, ipse iam atheismus est. Qui enim dubitat, an Deus sit, non magis eum admittit, quam qui diserte eum esse negat; nec magis etiam eum colet, aut colere poterit. FRANCISCVS equidem MOTHAEVS VAYERIVS, quem modo laudauimus, ex Pyrrhonismo hoc de-

inum

mum redundare in homines commodum existimat, quod rationis, quae ex dubiis, quae sibi format, infinitis, eluctari nequeat, imbecillitatem, suamque adeo miseriam intelligentes, eo facilius ad religionis christianae, quae his defectibus medeatur, decreta admittenda, adduci queant, *loc. cit. pag.* 229. Quam eius sententiam etiam calculo suo adprobat PETRVS BAELIVS, *dictionar. histor. critic. voc. Pyrrhon. pag.* 2482. Haec vero ad caliginem saltem aliorum oculis offundendam, atque fallendos incautos dici, nemo temere dubitauerit. Alia sane suppetit ratio, humanae mentis imbecillitatem, ignorantiamque in rebus diuinis cognoscendi, vt ideo ad extremum huncce stultitiae gradum, qui in scepticismo conspicitur, descendere, necesse non sit. Quem autem semel hicce morbus reuera occupauit, illum ad christianae religionis admittenda placita reliquis omnibus longe ineptiorem esse, indico. Quid enim agas cum homine, qui de principiis omnibus, quibus veritas christianae religionis innititur, & ex quibus demonstrari potest, dubitat? PETRVM vero BAELIVM ex animi sententia hoc dixisse (per scepticismum viam ad religionem christianam parari) eo minus est credibile, quod ipsemet in praecedentibus *lit. B. pag.* 2430. omnes ingenii vires intendat, vt probet, ipsa christianae religionis scita arma suppeditare, quibus scepticismus plane inuincibilis euadat; quamuis haec ita comparata sint, vt, vincibilem scepticismum esse, facile demonstrari queat.

† Alium locum EMPIRICI, quem Vaijerium quoque respexisse putat, adducit REIMM. *Sect.* 2. *C.* 3. §. 1. nimirum e *L.* 3. *Pyrrh. Hyp. C.* 1. *p.* 128. *nullum autem dogma statuentes dicimus esse Deos, & colimus Deos, & Providentiam illis attribuimus.*

§. V.

Enthusiasmus etsi toto coelo ab atheismo differat,

ferat, immo pugnare cum eo prorſus videatur,* fieri tamen poteſt, vt in atheismum tandem abeat, ſi per ἀποθέωσιν quandam cuncta in eſſentiam diuinam reducantur **. Siue enim res omnes creatas in Deum mutes, quod enthuſiasmus hoc modo ſpectatus facit, ſiue Deum in res creatas, ſeu materiam, quod Spinozismo eſt proprium, res eodem tandem recidit.

* Quid & quotuplex enthuſiasmus ſit, copioſe a me eſt expoſitum, in *Inſtitutionib. theol. moralis part. I. cap. I. ſect. V.* §. *XVII. ſeqq.* †

† Confer CHR. SONTAGII *animadverſ.* 100. *miscellas in Fanaticismum. Familiſtæ*, qui inter Fanaticos numerantur, Blasphema contra Deum pronuntiavere. v. *Aman. litt. T.* 9. *p.* 678.

** Hoc itidem a me iam obſeruatum, in *diſſertat. de Spinozismo ante Spinozam*, §. *XII. pag.* 329. Eſt tamen hic caute incedendum, ne temere alicui opinionem tribuamus, quae illi in mentem non venit. Et primo quidem ipſius enthuſiasmi, aut dogmatum eo tendentium, niſi certo hoc nobis conſtet, quenquam accuſare, nefas erit. Deinde, ſi vel maxime iure aliquis enthuſiasmi accuſetur, non omnes tamen eodem habere loco decet. Sunt enim diuerſae ſpecies enthuſiasmi, gradusque diuerſi. Solent haud raro myſtici ac theoſophici, quos vocant, ſcriptores, enthuſiasmi accuſari, immo eius enthuſiasmi, qui in pantheismum, quem alias Spinozismum vocant, tandem abit. Nec negauerim, quosdam ita locutos, vt huius impietatis rei cenſeri queant. De omnibus profecto id minime aſſeuerauerim. Occaſionem accuſationi dedit dogma de θεοποιήσει, ſeu ἀποθεώσει, ex Platonica atque Pythagorica diſciplina ortum. Equidem, an Pythagoras atque Plato, quando docuerunt, finem philoſophiae eſſe, ὁμοιωθῆναι τῷ θεῷ, *Deo aſſi-*

assimilari, hoc ita intellexerint, quod homo tandem Deus fieri, seu in essentiam diuinam mutari debeat, nondum positum est extra omnem controuersiam. Sunt enim viri doctissimi, qui, istas philosophorum locutiones φυσικωτέρως accipiendas negantes, de assimilatione quadam, qua virtutes, eas intelligendas, contendunt. Certe mitiorem hanc interpretationem, sensumque moralem locum inuenire, quoties veteris ecclesiae patres, IO. CHRYSOSTOMVS, GREGORIVS Nazianzenus, CYRILLVS, THEODORETVS, aliique, eiusmodi formulis vsi sunt, nemo temere dubitauerit. Vsos autem esse, praeter alios ostendit celeberrimus academiae Lipsiensis theologus, AD. RECHENBERGIVS, in *dissertat. de origine theologiae mysticae* §. *XX*. Licet vero quidam inter mysticos, hisce formulis abusi sint, & talia docuerint, quae ad physicam quandam ἀποθέωσιν collimant, ideo tamen omnibus promiscue ac sine discrimine, impius ille error tribui nequit. Sunt inter eos, qui enthusiasmi nomine male audiunt, nonnulli, qui & ideo inter atheos referuntur, quod emanationem quandam rerum omnium ex Deo statuant, quos inter philosophus ille Teutonicus, IACOB BOEHMIVS, haud vltimum locum tenet. At alii eos a Spinozismi suspicione liberant, etsi ipsam illorum sententiam non adprobent, si emanatio talis intelligatur, in qua id, quod emanat, reuera distinguitur a principio, vnde emanat. Et huic quoque sententiae ipse quondam calculum meum adieci in *dissert. de Spinozismo ante Spinozam*, §. *XXI*. Quod non ita accipiendum, ac si eiusmodi hominum vllo modo defendere sententiam, aut ab errore liberare velim. Hanc enim mentem meam non fuisse, quiuis, qui paulo attentius, quae ibi scripsi, legerit, facile iudicabit. Quodsi quis ostenderit, Boehmii eam sententiam fuisse, qua discrimen inter creatorem & creaturam tollitur, cum iure meritoque Spinozismi argui, lubens concesserim. Multo vero minus ipsam doctrinam de emanatione meam facio, a qua me alienissimum esse,

iam

iam tum, cum iſta ſcriberem, profeſſus ſum, *loc. cit. pag.* 344. Enim vero, etſi emanatio iſta explicari vtcunque queat, vt diſcrimen inter creatorem & creaturam, ſaluum maneat, & a viris doctis ita etiam explicetur, vt ſupra ad *capitis praecedentis* §. *VI.* obſeruauimus, ita tamen comparata eſt haec locutio, vt non tantum ſcripturae ſuffragio deſtituatur, ſed facile aliquem ad Spinozismum ducere queat; nec modum creationis, qui captum humanae mentis ſuperat, explicat, ſed inuoluit potius, meritoque adeo, vtpote maximo cum periculo coniuncta, reiicitur. Nec praetermittendum, quod eidem IACOBO BOEHMIO, aliisque, qui itidem aut pro enthuſiaſtis, aut fanaticis habentur, ſaepius & quidem non immerito exprobratum fuit, eos Deum in ſe, absque creaturis, aut ſine σχέσει ad res creatas ſpectatum, NIHIL vocaſſe. Quod profecto neutiquam ferendum. Etiamſi enim vel maxime diſcrimen inter *nihil* & *non ens*, quod nonnulli vrgent, admitteretur, ſimulque concederetur, auctores, qui ita locuti ſunt, Deum ſaltem intuitu noſtrae cognitionis *nihil* vocaſſe, quia Deus absque rebus creatis ſpectatus, a nobis concipi nequeat; falſum tamen eſt, Deum nullo modo in ſe absque rebus creatis, ſpectatum, cognoſci aut quodammodo concipi non poſſe. Perfecte & adaequate Deum concipi non poſſe, lubentes concedimus; ſed id ita ſe habere, rurſus diſſentientibus concedendum eſt, ſiue absque rebus creatis, ſiue cum iis ſpectetur. Non vero video, quid obſtet, quo minus quis ideam entis perfectiſſimi animo vtcunque concipere queat, etſi rerum ab eo productarum nullam habeat rationem. Praeterea cum non omnes ea ingenii ſubtilitate praediti ſint, vt diſcrimen inter *nihil* & *non ens* capiant, fieri aliter nequit, quam vt plurimi talia audientes in eam inducantur ſententiam, ante rerum adſpectabilium productionem nullum fuiſſe Deum.

§. VI.

Atheismus proprie ſic dictus vel *theoreticus* eſt, vel *practicus*. Si enim vita quis moribusque teſtetur, nullum ſe credere Deum, qui peccata puniturus ſit, eum *practicum atheum* vocare, moris eſt *. Sin vero dictis ſcriptisque idem teſtetur, cum in vita honeſtatem quandam, virtutisque prae ſe ferat ſpeciem, *theoreticus* vocari ſolet.

* Non omnes, qui cupiditatibus ſuis indulgentes vitiis immerguntur, aut flagitia quaeuis perpetrant, ſtatim pro *atheis practicis* habendi †. Conſtat enim diuerſa ratione induci homines, vt cupiditatibus ſuis prauis frena laxent. Multi de Deo eiusque prouidentia & iuſtitia plane ſunt perſuaſi, & nihiloſecius in omne ſe dant vitiorum genus, eo quod credant, ſe facile per meritum Chriſti remiſſionem peccatorum impetraturos, aut quod peccata ſua, quantumuis atrocia, inter humanas imbecillitates referant, aut quod poenitentiam ab vno tempore in aliud differant, aut quae aliae eſſe cauſae poſſunt, quibus inducti impunitatem praue actorum ſibi pollicentur. Immo homines ſuperſtitioni ad furorem vsque deditos, flagitioſiſſimos fuiſſe, experientia docet, & viris eruditis non ſemel obſeruatum. Hos tamen nemo atheos dixerit. Quare ſi quis pro atheo practico habendus, ex certis ſignis nobis conſtare debet, flagitia eius ſceleraque non ex alio promanare fonte, quam quod nullum eſſe credat Deum. Hinc & re ipſa atheismus practicus a theoretico non differt; ſed vnus idemque atheismus, prout aut ex vita, aut ex dictis ſcriptisue cognoſcitur, mox *practicus*, mox *theoreticus* dicitur ††. Cauſa diuerſitatis inde repetenda, quod nonnulli ex atheis proniores ſint ad voluptatem, adeoque ad externam hone-

honestatis speciem adsumendam parum apti: alii autem ad ambitionem, qui virtutis quadam imagine alios fallunt, atheismum autem minus dissimulant, vt aliis sapientiores acutioresque videantur. Vnde & sequitur, etsi maxima hominum flagitiis deditorum sit multitudo, non tamen inde probrari posse, tantam esse multitudinem atheorum practicorum, quemadmodum est numerus, quam vulgo putant. Quod contra ipsos atheos obseruandum, ex multitudine hominum, quibus eandem sententiam tribuunt, praesidium aliquod causae suae desperatae quaerentium †††.

† Pro varia Atheismi Practici definitione, id, quod Auctor hoc loco dicit, affirmari vel negari potest.

†† Atheus Theoreticus secundum definitionem Auctoris, potius *professione Atheus* dicendus foret: *Atheus Practicus* mihi est, qui vitæ ratione Deum quidem abnegat, non tamen de industria ejus existentiam diffitetur: *Theoreticus* vero, qui, num Deus sit in medio relinquit; vel eousque progreditur, ut dedita opera statuat, Deum non existere: unde statim sequitur Atheismum Theoreticum, in *Scepticum* & *Positivum* seu *Dogmaticum*, si mavis, dispesci. Atheismus Scepticus æque ac Positivus est, vel illorum, qui *opinione* tantum sunt Athei, vel eorum, qui *professione* quoque sese tales exhibent: utraque iterum species in Atheos *rudiores* & *Philosophicos* dividi potest. Monendum tamen est, me per *opinionem* Atheorum non intelligere sinceram quandam & firmam animi sententiam, sed levidensem persuasionem, quam sibi ipsi obtrudere conantur.

††† Auctor *Præfationis*, quæ FENELONII *differt.* præfixa est, memorat: hominem quendam ipsi ingenue professum esse, se quosvis obvios ad Atheismum abducere studuisse, ut tandem consentientium Auctoritate, in sua opinione securus acquiescere posset.

§. VII.

Theoreticus atheismus vel *rudior* est, seu plebeius,

beius, vel *philosophicus*. Rudior illorum est, qui coeco animi impetu prauisque adfectibus abrepti, nullum esse Deum, sibi persuadent, aut persuadere cupiunt, etsi effectuum, quos quotidie in rerum natura conspiciunt, quiue Deum esse clamitant, nullam reddere rationem queant, nec de eo sint soliciti †. *

† *Rudiores* Athei sunt, vel *bruti*, qui nulla facultate pollent de rebus Divinis differendi; vel *stupidi*, qui ea non quidem destituti sunt; animum tamen nullo modo excolunt & rebus Terrenis immersi isthac facultate plane uti nolunt.

* Inter homines plebeios, aulicos etiam, qui litterarum rudes sunt, militesque & id genus alios, tales dari, nemo negauerit. Hi vero, si dicendum, quod res est, a brutis non differunt. Estque haud raro horum atheismus, practicus potius, quam theoreticus. Quamuis interdum vterque coniunctus esse soleat.

§. VIII.

Atheismus philosophicus vel *scepticus* est, vel *dogmaticus*. Scepticus illorum est, qui, nullius rei certam se habere cognitionem posse, putantes, de ipsa Numinis existentia dubitant*. Dogmaticus vero illorum, qui, cum Deum esse negent, eiusmodi philosophiae systema adsumunt, per quod effectuum naturalium se reddere rationem posse, putant, vt nullum tamen creatorem, seu Deum, admittere cogantur.

* Conferenda, quae antea ad §. *IV.* huius capitis; item ad capitis praecedentis §. *XIV.* dicta sunt.

§. IX.

Dogmaticus pro diuerſitate ſyſtematis, per quod quisque naturae phaenomena ſecluſo Deo, explicare annititur *, iterum varius eſt. Alius namque erit *Ariſtotelicus* **, alius *Stoicus* ***, alius *Epicuraeus* *, alius denique *Spinozianus* **, quemadmodum a praecipuo reſtauratore eum dicere hodie moris eſt. Ad quatuor enim haecce genera cuncta atheorum ſyſtemata reuocari poſſunt; quae autem non poſſunt, digna non ſunt, vteorum habeatur ratio ***.

* Non ita hoc eſt capiendum, ac ſi omnia haec ſyſtemata vno eodemque habenda ſint loco, aut ac ſi nullum illorum vlla ratione adhiberi queat, vt non ſimul atheismus admittatur. Secus enim ſe rem habere, nemo harum intelligens inficiatus fuerit. Id equidem, quod Eleaticum vocari poteſt, & quod a Spinoza renouatum eſt, per ſe ad atheismum ducit, nulloque modo ab eo liberari poteſt, vt ex dicendis patebit †. Idem & de Stoico dicendum. Nec aliter ſentiendum de Epicuraeo, ſi ex mente Epicuri accipiatur, vt, praeter atomos ſeu corpuscula, nulla ſubſtantia incorporea ſeu immaterialis admittatur. Haec vero ſi admittatur, corpuscularis philoſophia non tantum libera erit ab atheismo, ſed vt omnium commodiſſime ad explicanda naturae phaenomena adhibetur, ita & validiſſima contra ipſos atheos arma ſuppeditat; vt ſubinde a viris doctis, corpuscularis philoſophiae ſectatoribus, eſt demonſtratum. Legenda, quae in compendio hac de re dixit IENKINVS THOMASIVS, in *hiſt. philoſ. de atheismo cap.* II. §. VIII. *pag.* 44 *ſeqq.* Pari ratione & de Ariſtotelico, quod vocamus, cenſendum.

Hoc enim si ex ipsius Aristotelis mente capiatur, impietatis non erit expers. Interim si hoc nomine denotetur ratio explicandi naturae phaenomena, per formas substantiales, atque qualitates, nullum est dubium, quin ita institui queat, vt rerum omnium creator, siue Deus, in eo locum inueniat. Quamcunque autem aliquis sequatur de rebus naturalibus philosophandi rationem, ea mihi optima videtur, quae demonstrat, quodcunque adsumatur principium, sufficientem tamen phaenomenorum naturalium rationem reddi non posse, nisi Deus, sapientissime & ex liberrima voluntate hoc ita constituens, statuatur; cuius methodi prorsus egregiae specimen luculentissimum secundum hypotheses IS. NEWTONI, summi philosophi, dedit GEORGIVS CHEYNE, in *principiis philosophicis religionis naturalis*; quarum summam exhibet IOANNES CLERICVS, *bibl. anc. & mod. tom.* III. *part.* I. *art.* II. *pag.* 41. *seqq.*

† Cum in præcedentibus vidimus, ea, quæ de Eleaticis aliisque Cel. Auctor autumat, nondum plane in confesso esse: alia forte Atheismi *Dogmatico-Philosophici* diuisio desiderari posset: non tamen necessaria est; si modo per Atheismum *Aristotelicum* & *Stoicum* (de duobus reliquis utique nulla est difficultas) intelligamus talem, qui proxime cum Aristotelis & Stoæ de Deo placitis coincidit..

** Aristotelicus atheismus illis tribuitur, qui per formas & qualitates, naturae phaenomena explicare annituntur. Nimirum materiam aeternam & infinitam esse statuunt, & in se spectatam generationi ac corruptioni minime obnoxiam, generationem vero & corruptionem omnem de formis tantum ac qualitatibus esse intelligendam. Istas autem formas & qualitates entia realia esse putant, realiter a magnitudine, figura, situ, motu, quiete, aliisque, quae materiae primario competunt, diuersa; ad quam quidem formarum ac qualitatum classem, quae mox generentur, mox corrumpantur, etiam vitam in animalibus, sensum, atque rationem referunt.

ferunt. Quodſi a corpuscularis philoſophiae ſectatoribus illis obiiciatur, entitates reales a magnitudine, figura & motu diuerſas, corrumpi & generari non poſſe, cum inde ſecuturum eſſet, ex nihilo poſſe fieri aliquid, & vice verſa ens reale poſſe mutari in nihil, quod recepto illi principio, ex nihilo nihil fiet, repugnet, reſpondent, hocce principium tantum de ipſa ſubſtantia materiae intelligendum eſſe, non autem de formis & qualitatibus, quae ſint materiae accidentia. Antiquiſſimos philoſophorum in ea fuiſſe ſententia, inde manifeſtum eſt, quod ipſe ARISTOTELES eius non tantum meminit, ſed contra eam diſputat, *lib.* I. *metaphyſ. cap.* III. & *lib.* II. *cap.* I. Sunt, qui eam Ionicis tribuunt. Et ſane vix video, qua ratione illi ex ſchola Ionica, qui ſolam materiam admiſerunt, aliter naturae phaenomena explicare potuerint. A corpusculari enim philoſophia eos alienos fuiſſe, conſtat. Conferenda, quae de atheiſmo ſcholae Ionicae ſupra diſputauimus, *cap. praeced.* §. X. Cumprimis autem ipſi Ariſtoteli hoc ſyſtema tribuitur, adeo vt etiam Ariſtotelicum vulgo dicatur. Sane formas & qualitates eiusmodi, Ariſtotelem & genuinos eius ſectatores admittere, notum eſt. Quia tamen idem principium aliquod agens ſtatuit, in eo diſcrimen intercedere videtur. Vnde & ratio patet, quo nomine hanc ſententiam ipſemet rejiciat. Nec tamen ideo ab atheiſmo immunis eſt Stagirita, vt ſupra iam obſeruauimus, *cap. praecedent.* §. XV. item §. XXIV. cum de Andrea Caeſalpino verba faceremus. Atheiſmum autem in iſto formarum & qualitatum ſyſtemate, haud difficulter deprehendere licet Si enim nulla alia praeter materiam datur ſubſtantia, ſique cuncta naturae phaenomena hac ratione explicari poſſunt, Deo nec locus, nec eodem opus eſt. Atheos illos, qui ex diſciplina Ariſtotelica prodierunt, Iul. Caeſ. Vaninum, Andream Caeſalpinum, ceterosque, de quibus *cap. praeced.* §. XXV. dictum, ſi reuera athei fuerunt, & ſyſtema aliquod atheiſticum ſibi for-

marunt, non aliud, quam hoc ipsum admisisse, probabile; nisi in quibusdam ab Aristotelicis principiis discesserint. De Stratone Lampsaceno deinceps dicemus, cum propius ad Epicurum accesserit. Fuisse, qui, atheismum Aristotelis cum Spinozismo conuenire, existimauerint, supra nobis *cap.* I. §. XV. obseruatum. Sed etsi vel maxime atheismus Aristotelicus in Spinozismum tandem abeat, quia tamen methodus naturae phaenomena explicandi secundum principia Aristotelis, diuersa est a methodo Spinozae, non sine ratione hic atheismum Aristotelicum ab atheismo Spinozae distinguimus.

*** Nimirum Deum quidem admittebant, sed eundem & fati legibus obnoxium, & cum materia arctissimo indissolubilique vinculo coniunctum, adeoque, etsi quodammodo a Spinozae errore diuersa sentiebant, quo nomine & hic illorum atheismum a Spinozismo distinguimus, proxime tamen ad illum accedebant. Repetenda, quae *cap.* I. §. XVIII. de Stoicis diximus, item quae de Heraclito §. XX. disseruimus.

* An Epicurus, quem prouidentiam diuinam negasse constat, atheus fuerit, fuse iam *cap. praeced.* §. XIX. disputauimus. Nunc paucis saltem systema eius delineabimus. Hinc enim ea, quae supra diximus, confirmabuntur, & viam nobis ad cuncta atheorum fundamenta euertenda, parabimus. Non aliud rerum naturalium principium, quam atomos, atque inane, Epicurum admisisse notum est †. Omnem itaque etiam substantiam incorpoream ex mundo excludebat, quae praecipua impietatis eius causa erat. Per atomos autem corpuscula intelligebat, mente percepta, sempiterna, expertia vacui, non minus ac interitus, figuris variis, non tamen infinitis, vtut incomprehensibilibus, a se inuicem distincta, diuersa insuper magnitudine ac pondere instructa. Haec porro non tantum ab omni aeter-

aeternitate existere, sed etiam sola ponderis sui virtute, sine vitae aut sensus adiumento, vel causae alicuius externae impulsu, ab infinitis temporibus, in infinito vacuo, moueri, docuit. Constant haec ex PLVTARCHO, de *placitis philosophor. lib. I. cap. III.* LVCRETIO de *rerum natura lib. I. & II.* DIOGENE LAERTIO, *libr. X.* Ex hisce atomis, vt omnia corpora, totumque mundum extrueret, praeter motum perpendicularem, a pondere naturali istorum corpusculorum ortum, alium adhuc, quem *declinationis* vocat, commentus est. Si enim atomi linea recta tantum deorsum ferri concipiantur, fieri non poterat, vt vna atomus alteram in infinito illo inani attingeret, adeoque nec in corpora maiora concrescere poterant. Per motum autem *declinationis* atomi a motu perpendiculari paululum declinantes & in vicinas incidentes, cum illis coalescere, & impulsione sua nouum illis motum imprimere poterant, variis hinc corporibus originem praebiturae. Ex isto nimirum atomorum in diuersis infiniti inanis regionibus, diuersa ratione inter se concurrentium, motumque diuersum concitantium combinationibus, separationibus, aliisque molitionibus, per infinita tempora continuatis, infinitos tandem extitisse mundos, interque eos & illum, cuius nos partem constituimus. Et ad nostri quidem mundi ortum quod attinet, partem atomorum, quae continuo celerrimoque motu hinc inde ferebantur, in hunc infiniti inanis locum, in quo mundus noster est, confluxisse, putabat, easque se mutuo apprehendentes, & sibi inuicem velut irretitas, in rudem quandam & indigestam coaluisse molem, in qua maiora corpuscula minoribus, rotunda angulis, laeuia hamatis, alia aliis, fortuito ex concursu commixta fuerint. In ista variorum corpusculorum congerie ea, quae magnitudine & pondere ceteris praestabant, inferiora loca petiisse, ex quibus terra sit genita, reliqua subtiliora magis, leuiaque & rotunda, aëri, aquae, corporibusque coelestibus dedisse originem. Quo pacto ex hisce principiis,

cipiis, omnes mundi partes, animalia quoque cuncta, ipſosque homines, qua corpus, qua animam eiusque facultates, intellectum & voluntatem, deriuet, exponere, prolixum nimis foret, & a noſtro inſtituto alienum. Legi iſta apud T. LVCRETIVM CARVM, DIOGENEM LAERTIVM, aliosque, poſſunt. Id puto ſatis manifeſtum eſſe, cuncta eo tendere, vt Deus a mundi conſtructione prorſus excludatur, & ne minimae quidem illi relinquantur partes. Commemorandus vero hic nobis etiam eſt STRATO LAMPSACENVS, a quo peculiare ſyſtema atheiſticum, *Stratonicum* dici ſolet. Licet enim inter Peripateticos referatur; in eo tamen cum Epicuro conſentit, quod materiam in plurimas particulas diſcerpit, & fortuito motui in conſtituendis rerum originibus locum relinquit. Et hactenus atheismus Stratonicus ſub Epicureo comprehendi poteſt. Differt tamen in eo, quod pro materia ſtupida, vitaque omni deſtituta, Epicureorum, STRATO materiam vita quadam naturali & plaſtica inſtructam, ſubſtituat, vt ſupra ad *cap. praeced.* §. *XVI.* obſeruauimus. Quo ipſo licet atheis via quaedam elabendi ex difficultatibus, quibus Epicuri ſyſtema premitur, ſuppeditetur, aeque lubrico tamen fundamento cuncta innituntur, vt in ſequentibus demonſtrabitur.

† De Atomis & reliquo Epicuri ſyſtemate confer FENELON. *Demonſtr. de l'exiſtence de Dieu* C. 74. *& ſeqq.* MORHOFII *Polyh. Philoſ.* L. 2. P. I. C. 7. WALCHII *Phil. Lexicon* & Cel. ODE *Princip. Philoſ. Nat.* P. I. *p.* 35. nec non Cel. P. VAN MUSSCHENBROEK *beginſelen der natuurkunde* c. 2. §. 24. *enz.*

** A Spinoza hocce atheismi genus nomen ſortitum eſt, non, quod ille primus huius impietatis inuentor fuerit, ſed quod eam in ſyſtematis formam redegerit, & fallacem quandam ſpeciem ei conciliauerit. Plurimi equidem veterum talia adſeruerunt, quae ad Spinozismum accedunt, licet quaedam propius, quam alia proxime tamen huc accedit, aut prorſus coincidit, ſententia illorum, qui, *omnia vnum*

num esse, docuerunt, VT XENOPHANES COLOPHONIVS, PARMENIDES, MELISSVS atque ZENO ELEATES, de quibus *cap. praeced.* §. *XIX.* dictum. Referenda huc & sententia illorum, qui materiam primam pro Deo habuerunt, quo in errore nonnullos ex scholasticis versatos esse, *cap. praeced.* §. XXIII. docuimus. Ipsius vero SPINOZAE sententiam luculenter *ibidem* §. XXVI. exhibuimus, vbi & de sectatoribus eius dictum.

*** Si quae alia dentur atheorum systemata, aut ad vnum ex hactenus allatis reuocari possunt, aut sua statim imbecillitate corruunt. Exempli loco illi esse possunt, qui ex siderum influxu cuncta ita deriuare conantur, ne Numinis directioni locus vllus relinquatur. Etenim si ex eiusmodi hominibus quaeras, vnde ista vis & efficacia siderum proveniat, aut Deus illis admittendus erit, aut vnum ex antea memoratis systematibus amplectendum. Agmen inter eiusmodi atheos ducere nonnullis creditur, HIERONYMVS CARDANVS. Sed hunc pro fanatico potius, quam pro atheo, habendum, supra iam pronuntiauimus, *cap.* I. §. XXIV. Referri etiam huc posset COSMVS RVGGERIVS, de quo itidem *loc. cit.* dictum. Licet autem ex astrologia iudiciaria impia deliria oriri queant, vt ibidem iam obseruatum, magis tamen superstitioni hominum, quam atheismo, inseruit. Sunt porro alii ex eruditis atque philosophis, qui certum equidem systema, quod atheismo inseruiat, aperte non constituunt, sed sparsim hinc inde talia insinuant, quae ad atheismum tendunt, quibusque mentem suam haud obscure produnt. Nec tamen & hoc vna eademque ratione faciunt †. Nonnulli, sacra cuncta, religionem cultumque Numinis irridendo, salseque perstringendo, quid sibi velint, significant, vt LVCIANVS, & qui ei sunt similes; alii, christianae religionis scita tecte sugillando, & argumenta atheorum magna cum ostentatione proponendo, elumbes autem & ieiunas responsiones iis subiiciendo, quod IVL. CAESAR.

SAR. VANINVM fecisse, supra obseruauimus; alii indirecte & aliud velut agendo, aut principia atheistica aliis doctrinis immiscendo, quod THOMAM HOBBESIVM aliquando egisse, nouimus, qui tamen, vt aperte veritatem christianae religionis impugnat, ita ratione systematis atheistici Epicureis recte annumeratur: alii denique religionem omnem Numinisque cultum eneruando, dum eum pro instrumento saltem dominandi, populumque in obsequio continendi, venditant, quem a NIC. MACHIAVELLO merito *atheismum Machiauellisticum* dixeris; quamuis primus, qui hanc viam ingressus sit, merito CRITIAS censeatur, de quo *cap. praeced.* §. XII. dictum. Hi vero omnes, etsi in eo tandem conspirent, non dari Deum, necesse tamen est, vt vnum ex systematibus atheisticis antea memoratis, admittant, aut talia se asserere fateantur, quae nullo plane innitantur fundamento, quibusue, cur ipsi fidem adhibeant, nullam reddere rationem, multo minus ab aliis, vt idem faciant, postulare possunt. Qui enim receptam quandam euertere sententiam atque explodere suscipit, meliorem firmioribusque rationibus superstructam, certumque adeo systema, quod omnibus dubiis soluendis sufficiat, adferat, necesse est, aut non aegre ferat, si communi omnium consensu sententia eius exsibiletur.

† Quacunque ratione id fiat, peculiarem Atheorum speciem propterea constituere dici non possunt; cum a reliquis, non ratione dogmatum, sed tantum ratione modi, quo illa evulgantur, differant.

§. X.

Fundamentum atheismi *sceptici* est, certam non dari rerum cognitionem, iudiciumque adeo de omnibus suspendendum esse *; *dogmatici* generale est, materiam semper fuisse, & ad eius essentiam pertinere existentiam necessariam **; *Ari-*

stote-

ſtotelici, mundum, prout nunc eſt, ſemper extitiſſe ***; *Stoici*, Deum cum materia arctiſſimo vinculo eſſe coniunctum *; *Epicurei* & *Stratonici*, mundum ex fortuito atomorum concurſu coaluiſſe **; *Spinoziani*, vnam tantum eſſe ſubſtantiam ***.

* Specialius fundamenta Scepticorum, quae ex SEXTO EMPIRICO, aliisque conſtant, indicare, huius loci non eſt. In compendio ea exhibet PETRVS DE VILLEMANDY, in *Scepticismo debellato*, *cap. V. pag.* 33. *ſeqq.* conf. & PETRVS GASSENDVS, *tom. I. opp. de fine Logicae*, *cap. III.*

** Hoc namque fundamentum ſi euertas, omnia atheorum ſyſtemata, corruent; id quod in ſequentibus oſtendetur. Connexum cum hocce fundamento eſt decantatum illud totius ethnicae, & atheiſticae philoſophiae, principium: *ex nihilo nihil fit* †. Quod vt de cauſa materiali veriſſimum, ita de efficienti, infinita virtute praedita, falſiſſimum eſt, vt itidem in ſequentibus oſtendetur.

† Conf. Cel. BVDDEI *Theol. Dogm.* L. 2. *C.* 2. §. 2.

*** ARISTOTELIS hanc fuiſſe ſententiam, tam notum eſt, vt probatione non indigeat. Recte hoc ex antiquis eccleſiae doctoribus iam obſeruatum LACTANTIO: *Nam Stoici animantium fabricam diuinae ſolertiae tribuunt: Ariſtoteles autem labore ſe ac moleſtia liberauit, dicens, ſemper mundum fuiſſe: itaque & humanum genus, & cetera, quae in eo ſunt, initium non habere, ſed fuiſſe ſemper ac fore*; *libr.* II. *inſtitut. diuin. cap.* XI. Et ſane, qui ea ſaltem legerit, quae *libr.* I. *de coelo*, *cap.* X. hac de re differit, non amplius, hanc eius mentem fuiſſe, dubitauerit. Hanc itaque ſententiam de aeternitate mundi, ceu Ariſtotelicam, ex inſtituto refutauit NICOLAVS TAV-

TAVRELLVS, (hac quidem in re recte sentiens, etsi & ipse a quibusdam atheismi accusatus sit) † in libro de *aeternitate rerum*, Marpurgi anno M DC IV edito. Conimbricensium ibi inter alia redarguit sententiam, qui Aristotelem creationem agnouisse, asseruerunt, & ex hocce capite refellit, quod secundum huncce philosophum mundos, prout est, semper extitit. *Ita quidem* inquit, *Jesuitae Conimbricenses, ego tamen priorem* (Aristotelem creationem non statuisse) *magis probo sententiam. Res enim per se manifesta est, siquidem manifestum est, Aristotelem censuisse, mundum ab aeterno fuisse, semperque mansurum esse necessario, &c. de rerum aeternit. part.* II. *pag.* 260. Non sine ratione itaque B. IAC. THOMASIVS illis indignatur, qui ex intempestiuo Aristotelem cum scriptura sacra conciliandi studio, philosopho huic sententiam, quod mundi originem agnouerit, tribuerunt. *Consentiunt*, inquit, *in hoc, de Aristotele ore uno, quod sciam, prisci* †† *pariter ac recentes omnes, si vnum forte vel alterum excipias, quem intempestiuum hoc aeuo maxime, quo barbaram historiae veteris ignorantiam exuimus paulatim, studium, demonstrandi consensum Aristotelis cum sacra scriptura, eo adegit, vt contra tot seculorum persuasionem, contra manifestam oculorum fidem, tueri incipiat, dari iuxta Aristotelem & creationem mundi, cum novitate essendi & interitum*; de *exust. mundi Stoic. dissert.* IV. §. I. *p.* 58. Recte autem, ni fallor, in eo atheismi Aristotelici proprie sic dicti fundamentum constituimus. Ex hoc ipso enim de aeternitate mundi principio, alterum de primo motore cum sphaera suprema necessario nexu coniuncto, fluxisse videtur; aut; si rem inuertere velis, hoc cum Stoicis ei commune fuit, adeoque simul euertetur, cum contra Stoicos disputabimus. Hypothesis autem de formis & qualitatibus, cum aliis ei itidem communis fuit, & ita praeterea, vt supra jam observavimus, comparata, ut ab illis etiam adhiberi queat, qui non sunt athei.

† Taurellum tamen alii defenderunt. v. REIMM. *Sect.* 3. *C.* 10. §. 7.

†† Pri-

†† Primos Ecclesiae Patres non bene de Aristotele sensisse ostendet LAUNOYUS *de varia Arist. Fort. in Acad. Parisiensi C. 2. & 3.*

* Constat hoc ex iis, quae de Stoicis, *cap. I.* §. *XVIII.* diximus.

** Praecipuum namque hocce caput est systematis Epicurei, quod ad §. *praecedentem* exhibuimus.

*** Conferenda, quae *cap. I.* §. *XXVI.* in medium attulimus.

CAP. III.

DE DOGMATIBVS,

QVAE CVM ATHEISMO CONIVNCTA SVNT, AVT AD EVM DVCVNT.

Σύνοψις.

INter dogmata cum atheismo coniuncta, aut ad eum ducentia, refertur negata prouidentia diuina, §. *I.*
Animae immortalitas in dubium vocata, §. *II.*
Spirituum seu angelorum bonorum & malorum exiſtentia impugnata, §. *III.*
Vaticinia reiecta, §. *IV.* *itemque miracula proscripta*, §. *V.*
Christianae religionis veritas labefactata, §. *VI.*
Scripturae sacrae diuina auctoritas ludibrio habita, §. *VII.*

§. I.

INter dogmata, quae cum atheismo arctissimo quodam vinculo coniuncta sunt, primum merito praecipuumque locum tenet negatio prouidentiae diuinae. Quemadmodum enim atheus hanc non admittit, ita, qui eam negat, non multum ab atheo differt; saltem omne religionis, cultusque diuini, fundamentum tollit *.

* Atheum prouidentiam diuinam non admittere, res ipsa docet. Nec temere quisquam dubitabit, eum, qui prouidentiam diuinam negat, esse atheum. Rationibus enim, non minus luculentis, Deum rerum omnium curam gerere, quam eum esse, probari potest. Immo ex ipsa idea Dei hoc sequitur, quam non potest non euertere, qui diuinam prouidentiam negat †. Epicuri nobis non obstare exemplum, patet ex iis, quae *cap. I.* §. *XIX.* de eo disputauimus, vbi etiam ostendimus, frustra a nonnullis pietatem eius laudatam, ac si Deum *ob maiestatem eius eximiam, singularemque naturam*, coluerit. Inde vero etiam intelligitur, per Epicureismum religionem omnem, Numinisque cultum, penitus euerti. Quemadmodum vero itidem, *cap. I.* §. *XXV.* vbi de PETRO BAELIO verba fecimus, ostendimus, dubia, quae circa prouidentiam diuinam mouentur, inter praecipua atheismi fulcra referenda esse, ita exempla, quibus hoc probari queat, non desunt. Pertinet huc, quod *cap. praeced.* §. *XVIII.* de Diogene Cynico ex CICERONE obseruauimus, eum dicere solitum, *Harpagum, qui temporibus illis praedo felix habebatur, contra deos testimonium dicere, quod in illa fortuna tam diu viueret.* Sed Diagoras quoque Melius, quem inter atheos merito referri, *cap. praeced.* §. *XIX.* demonstrauimus, cum initio saniori de Deo doctrinae addictus

esset,

esset, postea tamen poëma quoddam, quod elaborauerat, a quodam sibi ablatum aegre ferens, istudque a fure, qui iure iurando, se istud non abstulisse, confirmauerat, frustra repetens, iniuriam hac ratione sibi illatam, eamque cum periurio coniunctam, inultam a Deo dimitti sentiens, publice atheismum profiteri non dubitauit; vt auctor est HESYCHIVS, *in vita eius*, & SEXTVS EMPIRICVS, *adu. mathematic. pag.* 318. Immo ad huncce scopulum ipsum Epicurum naufragium fecisse, ex instituto PETR. GASSENDVS, in *syntagm. de vita Epicuri p.* 213. ostendit. Fuit autem negatio diuinae prouidentiae dogma velut characteristicum Epicuraeorum, quibus cum alii, tum maxime Stoici se opponebant; qui dum acerrimi prouidentiae defensores videri volebant, in alterum extremum prolapsi sunt, fatum aliquod absolutum introducentes, quod non minus quam diuinae prouidentiae negatio, ad atheismum ducebat, vt accurate ostendit B. IAC. THOMASIVS, de *exust. mundi Stoica dissert. XIII.* qua Stoici fati malignitatem exhibet, *pag.* 166 *seqq.* Inter ipsos Iudaeos error hicce, de negata prouidentia diuina, Sadducaeis tribuitur. Diserte id tradit FLAVIVS IOSEPHVS, qui verba de iis faciens, τὴν μὲν, inquit, εἱμαρμένην παντάπασιν ἀναιρῦσι, καὶ τὸν Θεὸν ἔξω τῦ δρᾶν τι κακὸν ἢ ἐφορᾶν τίθενται· *fatum omnino negant, & Deum extra omnem mali patrationem inspectionemque constituunt, de bello iud. libr. II. cap. VII.* Huncce ducem plurimi ex recentioribus sequuntur, & inter reliquos IOANNES DRVSIVS, de *tribus sectis Iudaeorum, lib.* III. *cap.* XII. *pag. m.* 291. 292. qui & ABRAHAMI ZACHVTHI testimonio idem confirmat ††. Sunt tamen alii, qui eos ab hocce errore liberant, quos inter & IOANNES GERHARDVS VOSSIVS est, de *idololatria gentilium libr.* I. *cap.* X. cuius hac de re verba iam recitaui in *introduct. ad histor. philos. Ebraeor. pag.* 70. Eandem sententiam sequitur PETRVS BAELIVS, hac maxime ratione nixus, quod docuerint, Deum recte facta in hocce remunerari seculo, eademque ra-

M 2 tione

tione peccata punire. Hoc vero nemo asserere potest, qui non prouidentiam diuinam admittit. Et sane poenas peccatorum, sed temporales, praemiaque virtutum eos credidisse; etiam IOANNI LIGTFOOTO obseruatum: *Quaenam ergo religio Sadducaei? orat, ieiunat, sacrificat, obseruat legem, & tamen non expectat resurrectionem, aut vitam aeternam. Quorsum haec religio? Vt obtineret scilicet bona temporalia, quorum solum promissionem obseruat ille factam in lege, nihil rimans vltra litteram; in horis ebr. in acta apostolorum* ad *actor.* XXIII. 8. *tom.* II. *opp. pag. m.* 787. Quicquid huius sit, inter ecclesiae christianae haereticos non defuisse, qui si non penitus negarent diuinam prouidentiam, perperam tamen de ea sentirent, aut eiusmodi circa eam se deprehendere difficultates sibi viderentur, quas non aliter, quam absurdissima quaeque admittendo superare possent, vel Manichaeorum ††† atque Marcionitarum exemplo patet, qui duplex principium independens asserebant. Fuisse tamen iam ante Manichaeos, qui in eodem luto haererent, constat, pluribusque demonstratum ab IOANNE CHRISTOPHORO WOLFIO, in erudita commentatione, de *Manichaeismo ante Manichaeos.* Nostra vero aetate PETRVM BAELIVM eandem scenam magno adparatu instruxisse, vtque ineptum hocce Manichaeorum de duplici principio commentum rationi inexpugnabile esse, demonstraret, in exaggerandis, quae contra prouidentiam diuinam proferri solent, argumentis, ingenii vim mirum in modum exercuisse, nemini ignotum est, & supra quoque *cap.* I. §. XXX. pluribus a me iam comprobatum. Argumenta, quibus ab istis hominibus diuina impugnatur prouidentia, omnia adferre, instituti ratio non permittit. Praecipua tamen indicare haud abs re fuerit, ad quae & deinceps respondebimus. Primum idque leuissimum est, quod multa in hocce terrarum orbe deprehendantur, de quibus cum dici nequeat, quod in hominum vsum sint condita, manifestum esse, quod vtilitate omni careant; vnde sequi putant, ca-

su

ſu fortuito talia extitiſſe, non autem ab ente quodam ſapientiſſimo, curam rerum omnium gerente, eſſe profecta. Vrget hoc praecipue TITVS LVCRETIVS CARVS, qui, cum in eo eſt, vt oſtendat:

Nequaquam nobis diuinitus eſſe paratam
Naturam rerum: tanta ſtat praedita culpa,
exempli loco haec adfert:
Principio, quantum coeli tegit impetus ingens
Inde auidam partem montes, ſiluaeque ferarum,
Poſſedere, tenent rupes, vaſtaeque paludes,
Et mare, quod late terrarum diſtinet oras.

de *rerum natura lib. V. pag. m.* 154. ex edit. OBERTI GIFANII. Variae, quae hominem premunt, calamitates, miſeriaeque fere infinitae, quae eum a primo natiuitatis momento ad mortem vsque comitantur, alterum argumentum praebent Epicureis, quo diuinam prouidentiam impugnent. LVCRETII verbis hoc ita exprimere poſſes:

Praeterea genus horriferum. natura ferarum,
Humanae genti infeſtum, terraque marique
Cur alit, atque auget? cur anni tempora morbos
Adportant? quare mors immatura vagatur?
Tum porro puer, vt ſaeuis proiectus ab vndis,
Nauita, nudus humi iacet, infans, indigus omni
Vitai auxilio, cum primum in luminis oras
Nixibus ex aluo matris natura profudit,
Vagituque locum lugubri complet, vt aequum eſt,
Cui tantum in vita reſtet tranſire malorum.

loc. cit. pag. 155. Atque haec ſunt mala illa phyſica, quae cum non poſſent cum bonitate Numinis conciliare, iis ad negandam eius prouidentiam ſe induci paſſi ſunt. Pertinet huc argumentum illud, quod ex mente Epicuri proponit LACTANTIVS: *Deus, inquit* (Epicurus) *aut vult tollere mala, & non poteſt; aut poteſt, & non vult; aut neque vult, neque poteſt; aut & vult & poteſt. Si*

 vult

vult, *& non poteſt*, *imbecillis eſt*, *quod in Deum non cadit. Si poteſt & non vult*, *inuidus*; *quod aeque alienum a Deo. Si neque vult*, *neque poteſt*, *& inuidus & imbecillis eſt*, *ideoque neque Deus. Si vult & poteſt*, *quod ſolum Deo conuenit*; *vnde ergo ſunt mala? aut cur illa non tollit? Scio*, *pleroſque philoſophorum*, *qui prouidentiam defendunt*, *hoc argumento perturbari ſolere*, *& inuitos pene adigi*, *vt Deum nihil curare fateantur*, *quod maxime quaerit Epicurus*; *de ira Dei cap. XIII.* Vocat deinde LACTANTIVS hocce argumentum *formidoloſum*, ſimulque ad illud reſpondet, ſed ita, vt PETRO BAELIO non ſatisfaciat, qui non tantum Lactantii reſponſionem explodit, ſed omnes ingenii vires intendit, vt probet, hocce argumentum plane eſſe inſolubile; in *diction. hiſtor. crit. voc. Manicheens p.* 2324. Cum autem LACTANTIVS ex mente Epicuri de *malis phyſicis* loquatur, idem, quem modo laudauimus, PETRVS BAELIVS, exiſtimat, longe maius adhuc ei accedere robur, ſi de *malis moralibus* ſeu *peccatis* accipiatur; *loc. cit.* Atque hoc tertium eſt argumentum, quod prouidentiae diuinae opponitur. Idque hominibus rationis ductum tantum ſequentibus aliquid negotii faceſſere poſſe, non diffitemur. Agnouit illud ORIGENES: Εἴπερ ἄλλός τις τόπος τῶν ἐν ἀνθρώποις ἐξετάσεως δεόμενος δυσθήρατός ἐστι τῇ φύσει ἡμῶν, ἐν τούτοις καὶ ἡ τῶν κακῶν ταχθείη ἂν γένεσις; *Si quis alius eſt locus*, *in rebus humanis*, *ſcrutatu difficilis naturae noſtrae*, *inter hos merito numerari poteſt malorum origo*; *contra Celſum libr. IV. pag.* 207 Plane vero illud inſolubile eſſe, lectoribus perſuadere annititur PETRVS BAELIVS, *loc. cit. voc. Pauliciens*, *pag.* 2324. *ſeqq.* item *voc. Manicheens*, *pag.* 2022. *ſeqq.* ut & *voc. Marcionites pag.* 2039. *ſeqq.* Sed, ſi, quae vir ille doctus magnis & taedioſiſſimis verborum ambagibus hac de re diſſerit, paulo accuratius conſideres, cuncta tandem eo redeunt, bonitati diuinae prorſus repugnare, permittere mala Ad quod quid reſpondendum ſit, ex infra dicendis patebit. Vltimum

timum denique, idque praecipuum fere contra diuinam prouidentiam argumentum est, quod experientia constet, impiis subinde cuncta ex voto cedere, cum piis contra bonisque viris cum variis calamitatibus sit colluctandum. Iam antiquissimis temporibus hancce quaestionem, etiam sanctorum hominum animos aliquando solicitos tenuisse, vel ex *psalm.* LXXIII. *seqq.* discimus, eiusque rei librum Iobi documentum luculentissimum praebere, obseruatum in *introduct. ad histor. philosoph. Ebraeor. pag.* 26. 27. Idem ex SENECAE libro *de prouidentia* patet, quippe in quo ex instituto disputat: *quare bonis viris mala accidant, cum sit prouidentia*? Eleganter hoc expressit CLAVDIANVS ††††. Cum enim quaestionem hanc ita proposuisset:

Saepe mihi dubiam traxit sententia mentem,
Curarent superi terras, an nullus inesset
Rector, & incerto fluerent mortalia casu.

allatisque rationibus quibusdam prouidentiam probasset, tum in contrariam sententiam ita verba facit:

Sed, cum res hominum tanta caligine volvi
Adspicerem, laetosque diu florere nocentes,
Vexarique pios: rursus labefacta cadebat
Relligio &c.

Tandem tamen vel Rufini, scelerum poenas iustissimas dantis, exemplo, Deum rerum humanarum gerere curam, se edoctum profitetur:

Abstulit hunc tandem Rufini poena tumultum,
Absoluitque deos. Iam non ad culmina rerum
Iniustos creuisse queror; tolluntur in altum,
Vt lapsu grauiore ruant.

in *Rufin. lib. I.* Sed responsio haecce CLAVDIANI displicet PETRO BAELIO, qui & hocce contra diuinam

uinam prouidentiam argumentum ita comparatum esse putat, vt nihil solidi ad illud ratio respondere queat Nec vacare culpa Deum contendit, si dicatur, permittere eum, improbos in altum tolli, *vt lapsu grauiori ruant*. Perinde hoc esse, ac si ipse grauiorem illorum ruinam quaerat, quod cum bonitate eius consistere nequeat; in *voc. Rufin. pag.* 2623. *& seqq.* Qua de re quid sentiendum sit, in sequentibus suo loco exponemus. Conueniunt fere cum vltimo hocce argumento illorum sermones, qui nunquam non *fortunam* in ore habent, aut de eius iniustitia ac crudelitate conqueruntur; qui aut ipsi, quid dicant, nesciunt, aut diuinam reiiciunt prouidentiam, ac si cuncta coeco impetu in mundo ferrentur. Legi merentur, quae hac de re PLINIVS habet, *histor. natural. lib.* II. *cap.* VII. Argumentum Epicuri a beatitudine Dei desumtum, ac si rerum omnium cura cum ea consistere nequeat, ideo praetermissi, quod dignum neutiquam sit, vt in censum veniat †††††.

† Cum Deus per Ideam nobis obverſetur ut tale ens, a quo omnia dependent, cumque præterea ejus exiſtentia e natura Mundi utpote minus neceſſaria, nec non ex indiciis Sapientiæ, Potentiæ & Divinæ Bonitatis, quæ in eo occurrunt, probari debeat; hæc vero ſponte ſua corruant, ſi Providentiam negemus: hinc colligimus, neminem facile inficiatum fore, univerſa Divino Numine gubernari, niſi qui penitus omnem numen abjuraverit. vide quoque G. SHERLOCK *ſur la Providence* C. I.

†† In eadem cum Druſio ſententia eſt AUG. PHEIFFERUS *Op. Philol. p* 910. RELAND. *Antiq. Sacr. p.* 277 IKENIUS *Antiq. Hebr. p.* 36. & plurimi. Quæ ab altera parte dicuntur, rationis ſpecie tamen non carent.

††† De Manichæorum ſententia nuper accurate egit DE BEAUSOBRE. v. *Journal des ſavans Febr.* 1735.

†††† Huic Poëtæ jungamus alium OVIDIUM, nimirum *L.* 3. *Amorum Eleg.* 9. ubi canit:

Cum rapiant mala fata bonos (ignoſcite faſſo)
Sollicitor nullos eſſe putare Deos.

††††† Plu-

††††† . Plura si quis desideret, Theologi & Philosophi passim consulantur: ad illas tamen argumentorum classes, quas Auctor recenset, quaecunque contra Providentiam Dei inferuntur, facile referri possunt.

§. II.

Alterum inter haecce dogmata locum illorum sibi vindicat error, qui, animas hominum mortales esse, & vna cum corpore interire, sibi persuadent. Qui Deum esse negat, vix a se impetrabit, vt credat, animam hominis esse immortalem. Fieri equidem potest, vt, qui animam hominis mortalem credit, non statim, Deum esse, neget; simul tamen fatendum, quod eiusmodi homo praecipuum religionis cultusque diuini fundamentum tollat, penitusque euertat; qui proximus ad atheismum gradus est *.

* Atheum vix dari, qui animam hominis immortalem esse, credat, non temere quis dubitauerit. Lucem tamen hic dabunt, quae in sequentibus disputabimus, an & quousque athei spiritus finitos admittere queant? Eum rursus, qui animae immortalitatem negat, non statim directe negare existentiam Numinis, in confesso est; non minus tamen, & illud certum, eiusmodi hominem praecipuum religionis cultusque diuini fundamentum euertere. Qui enim animae immortalitatem negat, praemia virtutum, & poenas peccatorum post hanc vitam tollit, quibus tamen vel maxime ad Deum colendum homines induci solent. Fieri equidem potest, vt, qui animam mortalem credit, intuitu praemiorum in hacce vita obtinendorum Deum colat; quod exemplo Sadducaeorum videtur comprobari posse, de quorum religione ad §. *praeced.* diximus: sed ad veram religionem cultumque Numinis hoc non sufficere, res

ipſa docet, nec diffitetur PETRUS BAELIVS, hac de re diſputans, *dictionar. hiſtor. crit. voc. Sadduceens*, *pag.* 2639. Sane, ſi quis cum Arabicis, ſeculi tertii haereticis, animas hominum mortales aſſerat, ſed cum corpore aliquando reſuſcitandas, quem errorem noſtra aetate nonnulli, vt WILHELMVS COWARDVS, medicus Londinenſis, itemque auctor anonymus, in ſchediasmate, lingua germanica edito, vt deinceps dicemus, reſuſcitarunt, is poenis & praemiis poſt hanc vitam locum relinquere videtur, ſed in hanc quidem pauciſſimi ex iis, qui animae immortalitatem negant, ingredientur ſententiam, quae inſuper inepta prorſus eſt, & omni fundamento deſtituta, vt pluribus a me demonſtratum, in *programmate de Arabicorum haereſi*, quod extat in *ſyntagmate diſſertation. academicar. p.* 738. *ſeqq.* Ad rem ipſam quod attinet, Aegyptios primos fuiſſe, qui animas immortales eſſe docuerint, auctor eſt HERODOTVS: πρῶτοι δὲ καὶ τὸν δὲ τὸν λόγον Αἰγύπτιοι εἰσὶ, εἰπόντες, ὡς ἀνθρώπου ψυχὴ ἀθανατός ἐστι· *Aegyptii primi ſunt, qui animam hominis immortalem dicerent*, *hiſtor. lib. II. cap.* CXXIII. *pag.* 137. Chaldaeis contra & Indorum magis huncce honorem vindicat PAVSANIAS: Ἐγὼ δὲ Χαλδαίους καὶ Ινδῶν μάγους πρώτους οἶδα εἰπόντας, ὡς ἀθανατός ἐστιν ἀνθρώπων ψυχή· *Ego Chaldaeos & Indorum magos primos ſcio dixiſſe, immortalem eſſe hominum mentem*; in *Meſſeniac. p.* 277. Sed Ebraeis potius hanc tribuendam gloriam, certiora ex ſcriptura ſacra edocti, nouimus, qui hocce dogma cum aliis doctrinae coeleſtis capitibus, a maioribus ſuis, patriarchis, acceperant †. Atque id recte obſeruatum EVSEBIO, qui, Moſen primum fuiſſe, contendit, qui animam hominis immortalem (ſecundum doctrinam patriarcharum) ſtatuit, ſiquidem docuit, hominem ad Dei imaginem conditum, *praepar. euangel. lib.* XI. *cap.* XXVII. Corrupta deinceps in hacce gente iſta doctrina fuit, dum Sadducaei animae immortalitatem negarunt, Phariſaei autem receptam valde per totum fere orientem doctri-

doctrinam de μετεμψυχώσει assumserunt††, vt auctor est FLAVIVS IOSEPHVS, de *bello iud. lib.* II. *c.* VII. & a me iam obseruatum, *introd. ad histor. philos. libr. p.* 65. conf. BASNAGE, *histor. des Iuifs tom. I. libr.* II. *c.* VII. Sed, ad Aegyptios vt redeamus, illi animae immortalitatem ita asseruerunt, vt μετεμψύχωσιν simul statuerent, huius quidem commenti, quod, vt diximus, totum fere orientem peruasit, & a Pythagora quoque receptum ac propagatum fuit †††, primi auctores rectius dicendi. Corpore namque moriente animam in aliud, quod nascitur, animal continuo migrare, docebant; vbi vero per omnia terrestria, marina, volucria, circumierit, rursus in humanum, quod nascitur, corpus introire; τὴν περιήλυσιν δὲ αὐτῇ γίνεσθαι ἐν τρισχιλίοισιν ἔτεσι; *circuitum autem hunc ab anima fieri intra tria millia annorum*; vt auctor est HERODOTVS, *lib* II. *cap.* XXIII. Alii autem, qui arcana philosophiae Aegyptiacae paulo accuratius se introspexisse sibi videntur, hoc eos voluisse contendunt, animam in Deum, seu animam mundi, ex qua orta sit, tandem reuerti, vnde sequitur, animam non prorsus immortalem esse, etsi dissolvi nequeat aut destrui. Conuenit hoc cum ista sententia, quae Aegyptiis itidem a quibusdam tribuitur, nihil perire in vniuerso, sed tantum mutari; quod quam prope a Spinozismo absit, nemo non intelligit. Et hanc, non Egyptiorum modo, sed Chaldaeorum, immo orientalium fere omnium, ad quos Aegyptiorum sententia pertransiit, mentem fuisse, autumant. Non sine omni profecto fundamento, si IAMBLICHI hic standum auctoritate, quippe cuius ex Aegyptiorum mente hoc extat effatum: ἀπὸ τῆς πρώτης καθόδου ἐπὶ τούτῳ κατέπεμψεν ὁ θεὸς τὰς ψυχὰς, ἵνα πάλιν εἰς αὐτὸν ἐπανέλθωσιν; *a primo descensu propterea demisit Deus animas, vt rursus in ipsum revertantur*; *de mysteriis Aegyptior. sect.* VIII. *cap.* VIII. Sed missis gentibus barbaris, ad Graecos transeamus. Apud hos primum Thaletem Milesium animae immortalitatem asseruisse, iam olim

olim nonnulli tradiderunt. Ἔνιοι δὲ, inquit DIOGENES LAERTIVS, *καὶ αὐτὸν πρῶτον εἰπεῖν φασιν, ἀθανάτους τὰς ψυχάς· ὧν ἐστι Χοίριλος ὁ ποιητής· Sunt, qui illum immortales animas primum dixisse assererent, ex quibus est Choerilus poëta*; *lib.* I. *sect.* XXIV. *pag.* 16. Sed, cum idem Thales principium omnium rerum asseruerit aquam, si animam etiam aqueae naturae esse dixerit, quo pacto eam immortalem esse, statuere potuerit, non satis capio. Eadem difficultas de Ionicis reliquis, qui primam classem constituunt, moueri potest, quippe qui non aliud rerum omnium principium, quam materiam admisisse a nonnullis perhibentur aliud principium efficiens admiserunt, vt alii existimant, forte eandem, quam Aegyptii, de anima fouerunt sententiam. Interim CICERO hanc gloriam Pherecydi Syrio vindicat, primus quod animae immortalitatem docuerit: *Sed quod litteris extet*, ait, *Pherecydes Syrius primus dixit animas hominum esse sempiternas*; *quaestion. Tuscul. libr.* I. *num.* XXII. repetit idem LACTANTIVS, vt simul addat, in eadem sententia fuisse Pythagoram: *in eadem sententia fuit Pythagoras eiusque praeceptor Pherecydes, quem Cicero tradidit primum de aeternitate animarum disputasse.* Sed, cum Pherecydis pariter ac Pythagorae sententia, si primam originem spectes, ab Aegyptiis deriuanda sit, non alia quoque eandem intelligendam ratione, quam qua Aegyptii intellexerunt, nonnulli contendunt. Animam scilicet diuinae essentiae esse particulam, quae vt a Deo sit, ita iterum in eius essentiam sit reducenda. Faciunt huc quodammodo, quae THEODORETVS de Pythagorae sententia habet, *de curand. Graecor. affectionib. lib. V. pag.* 516. & CLEMENS Alexandrinus, *stromat. lib. V. pag.* 590. Cumprimis vero CICERONIS ille locus *libr. I. de nat. deor. pag.* 9. quem supra iam ad *cap.* I. §. XIX. recitauimus, huius erroris eum conuincere videtur. Immo sunt, qui, Pythagorae hanc fuisse mentem, existimant; Deum, qui sit anima huius vniuersi, etiam vniuscuiusque ho-

hominis animam constituere, per Deum autem nihil aliud, quam aetherem, eum intellexisse. Sed num, hanc Samii senis de Deo sententiam fuisse, clare satis demonstrari queat, dubito. Conferenda, quae *cap*. I. §. XIX. de eo diximus. Si vero haec, quam commemorauimus, mens eius fuisse, non posset dici, quod animam prorsus immortalem statuerit, sed destructionis saltem tam diu expertem, donec iterum cum anima mundi vniatur. Qui ex Eleatica secta nihil aliud, quam materiam & inane admittunt, vt Leucippus, Democritus, Epicurus, non possent non animam materialem, adeoque & mortalem credere. Idque & diserte non tantum docet, sed rationibus variis quoque probare annititur T. LVCRETIVS CARVS, de *rerum natura libr*. III. *pag*. *m*. 86. *seqq*. Est vero ὡς ἐν παρόδῳ obseruandum, Epicureos existimasse, sententiam de immortalitate animae multum obstare vitae iucunditati, tranquillitatiue, cum eos, qui illam credant, metus de statu animi post hanc vitam semper solicitos teneat. Qua de re ita canit LVCRETIVS ††††:

Et metus ille foras praeceps Acherontis agendus,
Funditus, humanam qui vitam turbat ab imo,
Omni suffundens mortis nigrore, neque vllam
Esse voluptatem liquidam, puramque relinquit;

loc. cit. pag. 74. Atque haec sane vera causa est, cur athei, hominesque impii, tam libenter in hanc sententiam ingrediuntur. Primum autem praecipuumque LVCRETIVS ex eo deducit argumentum, quod anima (quo nomine etiam animum comprehendit) sit corporea, constetque ex atomis longe tenuioribus, mobilioribusque, non modo quam aqua, verum etiam, quam nebula, aut fumus, quippe cum percellatur rebus, nebula, fumoque tenuioribus (vt puta simulacris, ex quorum per somnum appulsu res eiusmodi cogitemus) ac ideo necesse sit, illam dissipari, quam ista, facilius. Reliqua apud PETRVM

GAS-

GASSENDVM legi possunt, in *syntagm. philosophiae Epicuri part* II. *sect.* I. *cap.* I. *pag.* 29. *seqq.* Stoici ab Epicureis in plurimis equidem dissentiebant capitibus, de animae tamen non rectius philosophabantur immortalitate. Sunt equidem, qui, hanc eos asseruisse, autumant, VT LACTANTIVS, *diuinar. instit. libr.* III. *cap.* XIX Sed, si paulo accuratius in veram & genuinam illorum mentem inquiratur, aliter pronuntiandum videtur. Diuersimode namque licet de anima loquerentur, in eo tamen tandem consentiebant, animam, (quo nomine & animum comprehendebant) esse πνεῦμα πυρῶδες, substantiam ex aetere & igne compositam, adeoque materialem †. SENECA ita hac de re loquitur; *quid est aliud animus, quam quodammodo se habens spiritus, epist.* I. Vbi caue, ne per *spiritum* substantiam materialem intelligas. Eam Stoicos non intellexisse, TERTVLLIANVS nos docet: *Stoices allego, qui spiritum dicunt animam, pene nobiscum : quia proxima sunt flatus & spiritus; de anima cap. V.* Sed quid illud sibi vult: *quodammodo se habens*? Certum nimirum spiritum, seu aetheris qualitatem vult indicare, quae in calore consistebat. Vnde clarius Zeno & Posidonius dicebant: πνεῦμα ἔνθερμον εἶναι τὴν ψυχὴν, *spiritum calidum esse animam*; vid. IVSTVS LIPSIVS, *physiol. Stoicor. libr.* III. *dissertat.* IX. Praeterea animam pro parte quadam Dei, hoc est animae mundi, seu ipsius naturae habebant. Nota sunt illa SENECAE: *Quid est autem, cur non existimes in eo diuini aliquid consistere: qui Dei pars est? totum hoc, quo continemur, & vnum est, & Deus, & socii ejus sumus, & membra; epist,* XCII. *pag. m.* 432. Quodsi autem anima nostra pars est animae huius vniuersi, tam diu saltem separatim subsistit, donec in animam mundi iterum conuertatur. Iam ad Platonem quod attinet, eum animarum credidisse immortalitatem, negari nequit, cum in dialogo, cui titulum fecit, Φαίδων ἢ περὶ ψυχῆς eam variis argumentis adstruat, quanquam simul fateatur, certam

tam demonstrationem in hac vita exspectandam non esse, *εἰ μή τις δύναιτο, ἀσφαλέστερον καὶ ἀκινδυνότερον ἐπὶ βεβαιοτέρου ὀχήματος ἢ λόγου θείου τινὸς διαπορευθῆναι*, *nisi detur firmius securiusque niti diuino aliquo testimonio.* Hinc & passim & CLEMENTE Alexandrino, EVSEBIO, aliisque, ob adstructam animae immortalitatem laudatur. Errores tamen grauissimos huic dogmati adspersit, dum simul animarum *προύπαρξιν* & *μετεμψύχωσιν* cum Pythagora, atque Aegyptiis, asseruit. Immo dum & ille animae humanae originem ex anima mundi deriuauit, in quam & aliquando reuersura esset, palam est, quod animam absolute immortalem dicere non potuerit. Interim a Stoicorum sententia differt sententia Platonis. Illi enim ipsum Deum pro anima mundi habebant; hic autem per animam mundi aliquid a summo Deo distinctum, intelligebat. Tres namque statuebat *ὑποστάσεις*, quarum apud MACROBIVM haec sunt nomina: 1) *Deus summus*, 2) *mens ex Deo nata*, & 3) *mundi anima, quae animarum omnium fons est*; *in somn. Scip. lib.* I. *cap.* VI. *pag.* 32. Et hoc sensu anima humana, ex mente Platonis, ceu particula essentiae diuinae ex Deo originem trahere, & in eum reuerti, dici potest; quod vt cum eius immortalitate in sensu genuino & orthodoxo non conuenit, ita inter fundamenta enthusiasmi non vltimum locum tenet. Legenda, quae de *fonte animarum* disserit IAC. THOMASIVS, de *exust. mundi Stoica*, *dissert.* XXI *pag.* 229. *seqq.* Tandem ad Aristotelem accedimus, qui cum & alias tenebricosus sit, & sua se caligine inuoluat, de anima ita data opera locutus videtur, ne quisquam mentem eius sententiamque intelligere posset ††. Hinc mirum in modum inter veteres pariter ac recentiores disceptatum fuit, an Aristoteles, animam hominis immortalem esse, crediderit? Nos missis reliquis, quae hac de re dici poterant, id saltem obseruamus, seculo post Christum natum duodecimo ex peripatetica disciplina prodiisse AVERROEM, gente Arabem,

sed

ſed in Hiſpania natum, quem Ariſtotelis ita introſpexiſſe ſententiam nonnulli crediderunt, vt eius animam eſſe dicerent. Hic autem vnam numero mentem ſeu vnum intellectum, non per ſingulos diuiſum, ſed communem omnibus ineſſe ſtatuit; eundemque eſſe incorruptibilem; at animam, quae ſingulis inſit, adeoque multiplicetur, mortalem eſſe atque corruptioni obnoxiam. Quantumuis autem impia pariter ac inepta ſit haec ſententia, tanta tamen olim Auerrois fuit auctoritas, vt plurimi viri docti in eam ingrederentur, praeſertim in Italia, adeo vt Leo X pontifex, bulla, XIX die Decembr. anno MDXIII data, eam condemnare conſultum duxerit. Interim illi, qui in peripatetica philoſophia vel maxime verſati ſunt, Auerrois hactenus adprobarunt ſententiam, ut contenderent, ex mente Ariſtotelis dici non poſſe, animam eſſe immortalem. Inter hos haud vltimus fuit PETRVS POMPONATIVS, de quo fuſe ſupra egimus, *cap* I. §. XXIV. conf. PETRVS BAELIVS, *diction. hiſt. crit voc. Auerrhoes*, *p.* 414. *ſeqq.* it. in *voc Spinoza*, *pag.* 2780. Et ſane, ne quid diffitear, non errant meo iudicio, qui, Auerroem mentem Ariſtotelis recte aſſecutum, contendunt Conſtat enim, Stagiritam diſcrimen inter νῦν & ψυχὴν conſtituiſſe, & quod ad νῦν attinet, notiſſima ſunt eius verba: Λείπεται, τὸν νῦν θύραθεν ἐπιεισιέναι, καὶ θεῖον εἶναι μόνον· *Reſtat, vt mens ſola extrinſecus accedat, eaque ſola diuina ſit.* Accedit; quod haec ſententia cum toto Ariſtotelis ſyſtemate egregie conueniat. Cum enim ſingulis orbibus intelligentia praeficeret, non minus & inferiori huic orbi vna praeficienda erat, quae ſimul in omnibus hominibus intellectus, ſeu mentis, officio fungi poterat. Inter veteres Ariſtotelis ſectatores itidem nonnulli fuerunt, qui diſerte animae immortalitatem negarunt. Sed vnicum ſaltem placet commemorare, DICAEARCHVM, qui, vt TVLLIVS auctor eſt, *acerrime contra hanc immortalitatem diſſeruit. Is enim*, ita pergit, *tres libros ſcripſit, qui*

Lesbiaci

Lesbiaci vocantur, quod Mitylenis sermo habetur, in quibus vult efficere, animos esse mortales; quaestion. Tusculan. lib. I. *cap. XXXI.* Sententiam eius antea plenius ita expresserat: *nihil esse omnino animum, & hoc esse totum nomen inane, frustraque & animalia & animantes adpellari, neque in homine inesse animum, vel animam, nec in bestia. Vimque omnem eam, qua vel agamus quid, vel sentiamus, in omnibus corporibus viuis aequaliter esse fusam, nec separabilem a corpore esse, quippe quae nulla sit, nec sit quicquam nisi corpus unum & simplex, ita figuratum, vt temperatione naturae vigeat, & sentiat; cap. X.* Quam quidem philosophi huius sententiam diligenter sub examen reuocat PETRVS BAELIVS, *dictionar. histor. crit. voc. Dicearque pag.* 1048. *seqq.* Inter recentiores RENATVS CARTESIVS, etsi errores quosdam in doctrina de anima admiserit, discrimen tamen maximum inter corpus & spiritum luculenter ostendendo, fundamenta solida immaterialitatem & immortalitatem animae demonstrandi, suppeditauit. BENEDICTVS contra DE SPINOZA, cum vnicam saltem admittat substantiam, non potest non animam pro materiali, adeoqne mortali, habere. Si enim eam spiritum materiae prorsus expertem esse crederet, non posset non substantias diuersas admittere. Interim veterator turpissimus, se animae immortalitatem credere vult videri. Immo in *appendice ad principia Cartesii more geometrico demonstrata part.* II. *cap.* XII. *p.* 135. ex principiis, ut putat, euidentissimis demonstrat, mentem hominis non posse non esse immortalem. Sed cuncta eo redeunt, in quantum nulla pars seu adfectio naturae, quam Deum vocat, potest annihilari, etiam anima annihilari nequit; interim cum animæ subsistentiam peculiarem non concedat, corpore destructo, non potest non modificatio, quae animam constituebat, desinere, adeoque in prima principia, seu naturam huius vniuersi resolui. IOANNES TOLANDVS, Spinozae strenuus sectator, de animae non aliter, quam magister, immortalitate sentire poterat. Immo hanc suam de

eius mortalitate sententiam ne dissimulat quidem, sed in secunda epistola, ad Borussiae reginam scripta, aperte profitetur, asserens, *opinionem de immortali nostrae animae natura primo fluxisse ab Aegyptiis ad Persas, deinde ad Graecos, & a Graecis ad Romanos ceterasque gentes Europaeas: ipsos vero Aegyptios hanc opinionem hausisse ex nimio & superstitioso mortuorum cultu*; vid. IACOB. FAYVS, in *defensione religionis &c. part. I. cap. XXIV. pag.* 133. 134. THOMAS HOBBESIVS cum substantias incorporeas diserte neget, *Leuiath. cap. IV.* Immo corpus & substantiam vnum idemque significare, contendat, ib. *cap. XXXIV.* vti iam *cap. I. §. XXVII.* obseruauimus; quae de anima eiusque immortalitate sententia ipsius fuerit, nemini obscurum esse potest. Eodem redit sententia W. COWARDI, Medici Londinensis percelebris; quippe qui cum itidem supponat, nullam dari substantiam immaterialem, animam quod attinet, doctrinam de ea inter omnes christianos hodie receptam, quod sit substantia immaterialis corpori vnita, a paganis fuisse confictam, nec principiis philosophiae, rationis, religionis, consonam esse, audacter pronuntiat, atque euincere connititur; iuxta scripturam vero animam nihil aliud, quam vitam hominis, hoc est, vnam eandemque virtutem, qua homo mouetur, viuit, sentit, ratiocinatur, quaeque in corpore reperiatur, quam diu viuit, cesset vero prorsus, quamprimum illud interit, rursus tamen in vniuersali corporum resuscitatione extitura sit, esse contendit. Hanc sententiam COWARDVS variis in scriptis non tantum proponere, sed contra aduersarios, quos nactus est, acriter defendere annisus est, vti in *Actis eruditor. Lipf. anno MDCCVII. mens. Aug. p.* 352. *seqq.* indicatur †††. Conuenit prorsus sententia auctoris anonymi, in schediasmate, lingua germanica scripto, & sub titulo: *Zweyer guter Freunde vertrauter Brief-Wechsel vom Wesen der Seelen*, edito, proposita, cuius iam antea mentionem fecimus. Nimirum homines sibi fingit anima destitutos; quod nos animam voca-

vocamus, pro facultatibus saltem ex mechanismo resultantibus habet, Aristotelicorum ἐντελέχειαν, quam PHILIPPVS MELANCHTON *ipsam rei exaedificationem* vocauerit, reuocans, & hinc intelligendi pariter ac volendi, vt vocat, processum explicare allaborat; vt ex instituto a me ostensum, in *programmate de Arabicorum haeresi* in *syntagmate dissertation. theolog. pag.* 742. ††††. Tandem nec DODWELLVS hic est praetermittendus †, vir ceteroquin eruditissimus, qui, animam itidem per naturam suam mortalem esse ††, statuit, sed immortalitatem tamen aut ex libero Dei arbitrio ad poenam, aut ex gratia Dei per baptismum, consequi; simul tamen solis episcopis, quales agnoscit ecclesia anglicana, potestatem, spiritum diuinum immortalitatis auctorem, conferendi, vindicat. Ipse titulus libri, lingua anglicana anno M DCC VI Londini editi, mentem eius plenius indicat: *Discursus epistolaris, probans ex scripturis & patribus primitiuae ecclesiae, quod anima sit principium naturaliter mortale, sed immortale reddendum, vel per merum Dei arbitrium, vt puniatur; vel per illius cum diuino spiritu baptismali vnionem, vt praemium accipiat, vbi simul ostenditur, neminem post apostolos habere potestatem dandi spiritum diuinum immortalizantem, nisi episcopos.* Summa eius exhibetur in *actis eruditorum Lips. ann. M DCC VII. mens. Maio pag.* 207. *seqq.* Quae quidem viri docti sententia vti & impia est, reuera animae humanae immortalitatem euertens & ridicula, ita merito a SAM. CLARCKIO, TH. MILLIO, aliisque in Anglia fuit confutata. Id me satis capere non posse, fateor, quod animam hominis natura mortalem esse docet, nec tamen eam vult esse materialem; item dissoluto corpore in auram reuerti, nec tamen cum eo perire †††. Cuncta, quae hactenus, varias philosophorum de immortalitate enumerando sententias, diximus, eo pertinent, vt fundamenta erroris impii, deinceps euertenda, eo rectius intelligantur. Haec vero, vt summatim rem omnem complectamur, eo redeunt, 1) animam tandem in essentiam Dei aut animam mundi redire; quae est senten-

tia Aegyptiorum, Orientalium, Pythagoraeorum, Platonicorum & Stoicorum; quanquam in eo discrimen aliquod admittendum ſit, quod nonnulli eam in eſſentiam Dei reuerti velint, vt Stoici aliique; alii in animam mundi, quam a Deo ſupremo diſtinguunt, eas abire, vt Platonici; II) animam nihil alivd eſſe, quam corpus ſubtiliſſimum, poſt corporis mortem iterum diſſolvendum, quae eſt ſententia Epicuraeorum, omniumque, qui cum illis faciunt; III) vnicum tantum numero omnium hominum eſſe intellectum, quae eſt ſententia Auerrois, & vt probabile, ipſius Ariſtotelis, certe quorundam Ariſtotelicorum; IV) animam denique eſſe qualitatem quandam, ſeu uirtutem ex materiae diſpoſitione ortam, & cum eius deſtructione ceſſantem; quorſum Dicaearchi, W. Cowardi, aliorumque, ſententia tendit. Haec vero omnia quam lubrica ſint, in ſequentibus oſtendemus.

† Quicquid contra dicant Sociniani aliique, inter quos JOH. CLERICVS *ad Job.* 19: 25, 26. & *Eccleſ. C.* 2. *&c.* locus ille *Jobi* & *Paulus Hebr.* 11: 10. aliaque præterea S. Codicis teſtimonia ſententiam Auctoris indubitatam reddunt.

†† Joſephus id neutiquam docere videtur. v. RELAND. *Antiq. S. p.* 278. & Cel. Auct. *Hiſt. Eccl. T.* 2. *p.* 976. *& ſeq.*

††† Num ea, quæ de Pythagorea μετεμψυχώσει vulgo referuntur, ſolido ſatis fundamento nitantur, in medio relinquam; donec quæ doctiſſimus IRHOVE hac de re ſcripſit, accuratius penſitare mihi licuerit.

†††† A quo non longe diſcedit illud VIRGILII:

> *Felix, qui potuit rerum cognoſcere cauſas,*
> *Atque metus omnes & inexorabile fatum*
> *Subjecit pedibus ſtrepitumque Acherontis avari.*

Conf. REIMM. *Sect.* 2. *C.* 37. §. 6.

† Cum plurimi animam corpoream exiſtimarint, & quidem igneam

igneam; in illam venerunt opinionem animas submersorum aqua extingui. v. W. SLUITERI *Ideam Th. Stoicæ* C. 4. ubi de immortalitate animæ, e Stoicorum mente, quoque disserit.

†† V. STOLLIUM *Hist. Litt.* P. 2. C. 3. §. 48. ubi dicit: *Aristotelem animæ immortalitatem non statuisse, ipse fatetur Ethic. ad Nicomachum* L. 3. C. 6. ibi enim legitur: *nihil post, homini mortuo, aut bonum aut malum esse videtur.*

††† Ejus scripta, quæ A. 1703. & 1704 in lucem edidit, Publica auctoritate combusta sunt: *Amœnit. litt.* T. 8. *p.* 497.

†††† Auctor opinionem istam ut dubium quoddam proposuisse, & hasce litteras præter voluntatem suam & mutilas editas esse, conquestus dicitur. STOLL. *Hist. litt. p.* 2. C. 3. §. 47. ubi quoque docet, quisnam pro Auctore habeatur; HOCHEISENIVS nimirum Vratisl. Professor, vel BUCHERUS, Archiatrus Ducis Furstenbergici.

† Dodwellum forte per Cowardum corruptum esse STOLLIUS arbitratur: verum, cum Dodwellus opinatus fuerit. *Just. Martyrem* aliosque Patres in eadem sententia fuisse; mallem occasionem erroris in nimia Antiquitatis Veneratione, & nimio in Ecclesiam Episcopalem studio quærere cum WEISMANNO *Hist. Eccles. N. Test.* T. 2 *p.* 961. qui de Dodwelli errore pluribus etiam agit. Videatur insuper JONAS CUNR. SCHRAMMIUS *peculiari dissert. contra Dodwellum* & ZACH. GRAPIUS *Theol. recens controversa continuata* C. 4. §. 2.

†† Si id voluisset Dodwellus; naturam animæ, nisi a Deo conservetur, nequaquam continuam durationem involvere: erroris profecto expers fuisset. Verum in eo erravit, quod putarit, animæ immortalitatem, non in naturali Dei Sanctitate ac Bonitate, sed in speciali quodam pacto, quod sub N. T. Deus iniit, esse fundatam; adeoque e rationis lumine plane cognosci non posse &c.

††† Quid DEURHOFFIUS per immortalitatem animæ intellexerit, docetur in HONERTI *Veris Dei viis.* Vide quoque *Deurhofs Eer' en Leere verdedigt &c.* & plura, quæ historiam doctrinæ de immortalitate animæ spectant, apud GRAPIUM *l. c.* ISID. PELEUS. *L.* 4. *Epist.* 125. & FORBESIUM *Instruct. Hist.*

Hist. Theol. L. 13. quibus adde J. H. VAN LOM *differt. inaugur.* §. 16.

§. III.

Sequitur tertium dogma, ſpirituum ſiue angelorum bonorumque malorumque negata exiſtentia. Certe, qui atheismi ſui in eo collocant fundamentum, non alias, praeter corpora, dari ſubſtantias, angelos ſeu ſpiritus admittere nequeunt. Vnde, qui ſpirituum eiusmodi exiſtentiam negant, etſi ideo non ſtatim pro atheis habendi ſint, eiusmodi quid docent, quod ad atheismum ducit. Sunt equidem, qui putant, atheos quosdam ſpiritus admittere poſſe, adeo vt athei eſſe non deſinant, etſi certo quodam ſenſu ſpiritus ab anima hominis diſtinctos ſtatuant, ſed tamen, ſi rem omnem paulo accuratius conſideremus, a receptis & genuinis notionibus recedendo, fucum ſaltem eos facere imperitioribus deprehendemus. Hinc vero, quo vsque ſpectra, magos, ſagas, admittere queant, diiudicandum. *

* Vt atheorum, de ſpirituum finitorum exiſtentia, & operationibus, opiniones eo rectius intelligantur, diuerſa iterum philoſophorum conſideranda ſunt ſyſtemata. In gente Ebraea veram & genuinam de ſpiritibus creatis, ſeu angelis, doctrinam viguiſſe, ſcriptura ſacra nos dubitare non ſinit. Corrupta tamen deinceps apud eos & haec doctrina fuit, Sadducaeis quidem, angelorum ac ſpirituum omnium exiſtentiam negantibus, vt ex *actor.* XIII. 8. †. conſtat, aliis autem ex eadem gente, de angelorum nominibus, poteſtate, operationibus, talia commini-

niscen-

niſcentibus, aut a gentilibus confiċta aſſumentibus, quae ad ſummam ſuperſtitionem, immo & ad magiam ducerent; quorſum & illud pertinet, quod nonnulli ex recentioribus, angelis corpora ſubtilia tribuunt ††. Dictum hac de re in *introduct. ad hiſtor. philoſ. Ebr. pag.* 67. 333. 343. *ſeqq.* Aegyptios, Chaldaeos, aliosque gentium orientalium philoſophos, ſpiritus daemonesque credidiſſe, nemini temere ignotum eſſe poteſt †††. Legenda ſaltem, quae de Chaldaeis congeſſit THOMAS STANLEIVS, in *hiſtor. philoſ. lib.* XIII. *ſect.* II. *cap.* IX. *pag.* 1127. Pythagoras, qui plurima ab Aegyptiis aliisque gentibus barbaris accepit, totum aërem plenum eſſe animarum, tradidit, easque & daemones & heroas exiſtimari, atque ab his hominibus immitti ſomnia, & ſigna morbi & ſanitatis, neque ſolum hominibus, verum & pecudibus & iumentis; atque ad has referri luſtrationes, & expiationes, diuinationemque omnem, & vaticinia & cetera id genus; vt auctor eſt DIOGENES LAERTIVS, *libr.* VIII. *ſect.* XXXII. *pag.* 514. Platonicos itidem varia daemonum ſtatuiſſe genera, notius eſt, quam vt a me moneri debeat. Id ſaltem obſeruamus, omnes iſtos philoſophos, qui rerum omnium, ſpeciatim animarum emanationem ex eſſentia diuina ſtatuebant, ſine omni difficultate ſpiritus finitos, ſeu daemones, admittere potuiſſe. Si enim animae humanae ex eſſentia Dei, aut anima mundi, emanarunt, cur non & alii ſpiritus? Plerique tamen, praeſertim & Platonici, corpora ſubtiliora, ſaltem ceu vehicula, aeque ac animabus hominum, iis tribuebant. Lectu digna ſunt, quae hac de re diſſerit PETRVS GASSENDVS, *ſyntagm. philoſ. Epic. ſect.* II. *cap.* VI. *pag.* 301. *ſeqq.* Iſta autem cum Pythagoraeorum ac Platonicorum de ſpiritibus fuerit ſententia, nemo mirabitur, quosdam illorum in magiae ſuſpicionem veniſſe. Cum vero hypothesis de rerum omnium ex eſſentia diuina emanatione ad Spinozismum ducere haud immerito credatur, patet ex dictis, poſſe aliquem eiusmodi hypotheſin fouere,

 qui

qui nihilosecius spiritus seu daemones statuit, etsi vtique non eo sensu, quo nos id facimus. Qui non alias, quam corporeas, aut materiales substantias ex veteribus admittebant, non poterant non spirituum & existentiam & operationes negare. Hinc EPICVRVS eos, qui genios sibi apparere commemorant, aut mentiri & fingere, aut melancholicos esse existimabat, talesque, vt aerumnosum corpus ipsis tum suspendat, tum ad extraordinaria deflectat, imaginationem; vid. PETRVS GASSENDVS, *syntagm. philosophiae Epicureae sect.* II. *cap.* VI. *pag. m.* 295. De Aristotelis sententia, an spiritus finitos, seu daemones, crediderit, inter viros doctos disputatum fuit. Credidisse, & quidem, quae scripturae sacrae prorsus consentanea sint, de iis docuisse, persuadere lectoribus cupit IOANNES ZEISOLDVS, de *Aristotelis cum scriptura sacra consensu &c. disputat.* IV. *pag.* 107. *& seqq.* Et sane aliquid intelligentias admisisse Aristotelem, notum est, idque nec aliud quid euincunt loca eius a ZEISOLDO in medium allata. Intelligentias autem suas cum Aristoteles singulis orbibus praefecerit, easque necessario vinculo cum iis colligatas existimauerit, non posse eas eo loco, quo spiritus, angeli, daemones apud nos sunt, habere, manifestum est ††††. Idque recte etiam obseruatum GERHARDO IOANNI VOSSIO, de *idololatr. gentil. libr.* II. *cap.* XLI. Commemoratur quidem inter scripta Aristotelis a PLINIO, *lib.* XXX. *cap.* I. & DIOGENE LAERTIO, *prooem. sect.* I. liber *Μαγικὸν* seu Μαγικὸς dictus. Praeterquam vero, quod contenta eius, cum non amplius extet, nobis ignota sint, ab aliis iam obseruatum, eum minus recte Aristoteli tribui; vid. AEGIDIVS MENAGIVS, ad *Diogenis Laërtii l. c.* Inter recentiores ipse BENEDICTVS DE SPINOZA se statim nobis offert, quem spiritus finitos seu angelos statuisse, vt non temere quis, cui doctrina eius perspecta est, crediderit, ita etiam haud obscure hoc negat, quicquid de spectris seu spirituum adparitionibus refertur, in dubium

dubium vocans, *epist. LVI. LVIII. & LX.* Nihilosecius PETRVS BAELIVS in eam ingreditur sententiam, systema SPINOZAE sibi non constare, nisi spiritus seu daemones admittat; immo hosce dum negauit, ostendisse illum, quod suum ipsemet non satis intellexerit systema, adeoque, quid ex principiis a se positis deduci posset, ignorauerit. Cum enim res omnes creatas pro modificationibus saltem creatoris, hoc est, huius vniuersi habeat, fieri aliter non posse, quam vt cogitatio creatoris non tantum in homine, sed & in multis rebus aliis, iisque inuisibilibus, fuerit modificata; vnde sequatur infinitum esse eiusmodi animalium numerum, quae vt cognitione, ita malitia hominem in tantum superent, in quantum hic iis canes & boues superat. Et hac etiam ratione explicat, quo pacto iuxta idem systema anima hominis possit esse immortalis; immo quo pacto infernus possit admitti, seu eiusmodi animarum post mortem status, in quo variis cruciatibus sint obnoxiae. Si enim opponantur eiusmodi substantiae inuisibiles, ex modificatione naturae huius vniuersi ortae, quarum magna sit potestas & malitia, fieri aliter vix posse, quam vt aliis eiusdem generis substantiis, quae iis resistere nequeant, mala plurima ab eis & infinitae immineant calamitates. Huc fere redeunt, quae hac de re disserit in *diction. histor, & crit. voc. Spinoza lit. M. & P. p.* 2780. *seqq.* Verum valde vereor, ne cuncta tandem in meram illusionem abeant, vt homines sibi persuadeant, Spinozistas posse admittere, animae humanae immortalitatem, angelos, poenas infernales, cum tamen reuera nihil horum admittant, quemadmodum nec Spinoza ipse admisit, vt ipsemet auctor doctissimus fatetur. Hoc vero vt eo euidentius pateat, obseruandum, in systemate Spinozae spiritus proprie sic dictos, hoc est, substantias immateriales locum non inuenire. Corrueret enim statim primum eius principium, vnicam tantum dari substantiam, si substantias diuersi plane generis, materiales & immateriales admitteret. Ergo & non aliam, quam mate-

rialem homini tribuere poteſt animam, & ſi ſpiritus admittendi, tantum materiales erunt, hoc eſt, revera corpora, non ſpiritus. Eundem in finem & cogitationem eiusmodi affectionem eſſe ſtatuit, quae vna cum extenſione in vno eodemque ſubiecto eſſe poſſit. Neque quantum ego capio, ſecundum Spinozae ſyſtema dici poteſt, *cogitationem creatoris* eſſe modificatam, ſed dicendum potius, ipſam ſubſtantiam huius vniuerſi, cuius duae affectiones ſint, cogitatio & extenſio, in rebus creatis diuerſimode eſſe modificatam. Quae modificatio vti in homine per ipſum corpus organicum facta eſt, aut fieri potuit, ita cur alia animae modificatio tribuenda ſit, non video; certe ipſe Spinoza haud dubio non tribuit. Sane quidem nihil impedit, quo minus in corporibus inuiſibilibus idem fiat, nec tamen, quod fieri debeat, ſequitur; multo minus, ſi fiat, ſpiritus proprie ſic dicti inde exiſtent. Vnde &, quid de inferno ex mente Spinozae, aut potius PETRI BAELII, cenſendum ſit, patet. Praeterquam enim quod talis infernus lubrico fundamento innititur, longe aliam huic voci aeque ac voci *ſpiritus*, notionem tribuit; cunctaque ſaltem ad fucum aliis faciendum videntur eſſe comparata. Diiudicanda vero hinc etiam eſt quaeſtio, an ex ſpirituum finitorum exiſtentia probari poſſit exiſtentia Dei, item an ex eo, quod aliquis neget, dari ſpiritus finitos, tuto colligere liceat, eum eſſe atheum. Vtramque negat PETRVS BAELIVS, *loc. cit.* item in *voc. Ruggeri pag.* 2628. Enim vero ad priorem quod attinet quaeſtionem, contra eos ſaltem atheos, qui atheiſmi ſui fundamentum in eo collocant, quod nulli dentur ſpiritus, ſeu non aliae praeter materiam & corpora ſubſtantiae, argumentum hocce omnino plurimum valet. Si enim probatum fuerit, dari Spiritus creatos, proprie ſic dictos, falſa eſt extra controuerſiam propoſitio contraria: nullas alias praeter corpora, ſeu res materiales, dari ſubſtantias. Militat quoque hocce argumentum contra Spinozam. Si enim dantur ſpiritus, hoc eſt ſubſtantiae toto genere a ſubſtantiis materialibus diuerſae, ergo falſum eſt, vnicam tantum dari ſubſtantiam. Ad alteram vero quaeſtionem

nem quod attinet, ſane fieri poteſt, vt quis Deum eſſe credat, qui creatorum ſpirituum exiſtentiam negat: id quod vel Sadducaeorum exemplo conſtat. Interim tamen, quia eiusmodi homines ſine omni cauſa argumentum iſtud nobis eripiunt, quo atheismus euerti certa ratione poteſt, non errabimus, ſi dicamus, hanc ſententiam fauere atheismo, & ad eum ducere. Vt vero nunc reliquos etiam, qui ſpirituum finitorum aut exiſtentiam, aut operationes, in dubium vocarunt, paucis attingam. THOMAM HOBBESIVM huc itidem referendum eſſe, ſatis conſtat. Certe, cum nullam aliam, quam corpoream ſubſtantiam, vt ſupra *cap. I.* §. XXVII. oſtendimus, ſtatuat, ſpiritibus, proprie ſic dictis, locum concedere nequit. Nec diſſimulat illud, ſed laudi potius ducit auctor *vitae Hobbeſii*, etſi ſimul addat, inſimulatum eum a quibusdam, ac ſi ſpectra metueret: *Nec minus falſo a quibusdam inſimulatus eſt, tanquam ſolitudinem fugeret, ſpectra metuens & phantasmata, vana ſtultorum terriculamenta, quae philoſophiae ſuae lumine diſſipauerat*; *pag.* 106. Intercedit vero hic iterum PETRVS BAELIVS, & metuere Hobbeſium ſpectra potuiſſe, putat, etſi vel maxime fuerit atheus, aut omnino exiſtentiam ſpirituum negauerit. Nihil enim obſtare, quo minus plurimae dentur ſubſtantiae inuiſibiles, malignae, quae hominibus male cupiant. Quodſi etiam hoc non admittatur, tantam imaginationis vim eſſe, vt homini, qui ſpectra non credit, nihiloſecius metus aliquis ob ſpectra incuti queat; *diction. hiſtor. crit. voc. Hobbes*, *pag.* 1574. Verum de priori quid ſentiendum ſit, antea expoſuimus. Ad poſterius quod attinet, pauci erunt, qui credent, dignum tanto philoſopho fuiſſe, quantus Hobbeſius videri voluit, imaginationis potius, quam rationis (ex ipſius ſaltem perſuaſione) imperio regi. Sed hoc ὡς ἐν παρόδῳ. Praetermittendus vero hic nobis non eſt BALTHASAR BECKERVS, quo nemo temere maiorem in doctrina de ſpiritibus, recentiori aetate, ſtrepitum dedit. Edito namque Leowardiae anno M DC XCI. belgica lingua libro, cui titu-

titulum fecit, *mundus fascinatus*, in id omnes ingenii vires intendit, vt infernalem genium ex hocce mundo relegaret, & ab hominum negotiis procul amoueret; immo vt generatim ſpiritibus (quorum ſe non vult videri negari exiſtentiam) vim omnem in corpus agendi, aut ſimiles effectus producendi, abiudicaret. In quem errorem vt notio *ſpiritus*, quam ex Carteſiana philoſophia hauſit, qua eſſentia eius in cogitatione conſtituitur, eum induxiſſe videtur †, ita maiorine ſtudio, incertum, an impudentia, luculentiſſima ſcripturae oracula mirum in modum peruertere, & in alienum detorquere ſenſum, auſus eſt. In compendio praecipua eius fundamenta, cum eorum refutatione, exhibui, in *elementis philoſophiae theoreticae*, *part. VI. cap. II. pag.* 339. *ſeqq.* Extiterunt plurimi, qui Beckerum ex inſtituto refutarunt, quos inter praecipue commendari ſolent IOANNES AALSTIVS, & PAVLVS STEENWINCKELIVS, in libro, belgico idiomate, ſub titulo: *Zedige Aenmerckingen*, contra Beckerum anno M DC XCIII edito. Reliquos, qui contra eum ſcripſerunt, laudat ZACHARIAS GRAPIVS, in *theologia recens controuerſa*, *continuata*, *cap. II. quaeſt. IX. p.* 81. *ſeqq.* vbi illos & commemorat, qui poſt Beckerum ſpirituum exiſtentiam, aut operationes, diuerſa quidem ratione, in dubium vocare auſi ſunt. Varias etiam auctorum veterum ac recentiorum de ſpiritibus & eorum operationibus, ſpeciatim de ſpectris, & magia, ſententias, diligenter collectas; exhibet CAROL. FRIDER. ROMANVS, in *ſchediasmate polemico*, *expendente quaeſtionem*, *an dentur ſpectra*, *magi & ſagae*. Fundamenta praecipua eorum, qui aut exiſtentiam, aut operationes ſpirituum negant, vti ex hactenus dictis facile intelliguntur, ita huc fere redeunt: non dari alias ſubſtantias, praeter materiales; nihil obſtare, quo minus & ſubſtantia materialis, ſeu corpus, cogitet; quod ſi ſubſtantia quidem materiae expers, ſeu ſpiritus detur, eſſentiam eius conſiſtere in cogitatione, adeoque non poſſe concipi, quo pacto in materiam agat; quicquid de ſpirituum apparitionibus,

ſpectris,

ſpectris, magia, &c. narratur, pro commentis otioſorum hominum, aut anilibus fabulis, eſſe habendum, &c. †† Quae omnia in ſequentibus ſub examen reuocabimus.

† LEONTIUS idem de Samaritanis docuit; verum, cum in Pentateucho Samaritano plus ſemel Angelorum mentio fiat, Leontium hac in re erraſſe, non nulli putant: RELANDVS tamen, *in diſſert. de Samaritanis*, illum erroris abſolvit, & vocem *Angelus*, in Samaritano Pentateucho, nihil aliud ſignificare, quam *mandatum*, *efficaciam Dei* aut ſimile quid, oſtendit.

†† Plurimi e veteribus, quos Patres dicunt, in illa fuerunt opinione; quibus accenſendus J. C. LÖRSIUS, Vir doctiſſimus, qui peculiarem hac de re ſcripſit *diſſert.* non nullos tamen e Patribus hanc ſententiam reſpuiſſe probat ST. VITUS *Bibl. Brem. Cl.* 6. *faſc.* 3. *Art.* 3. v. quoque GRAPIUM *l. l. C.* 3. §. 3.

††† De Orientalium aliorumque de Spiritibus dæmonibusque doctrina videatur WALCHIUS *Philoſ. Lexico*; nec non *Hiſt. und Theol. einleitung P.* 5. *p.* 119. ut & STOLLIUS *H. litt.* P. 2. *C.* 3. & J. ODE *diſſ. Theol. in qua angelos eſſe probatur*, *&c.*

†††† V. J. C. SCHRAMMII *Princ. Th. Revel. C.* 6. *p.* 80. *& ſeq.* ubi docet: ſententiam Ariſtotelis de intelligentiis, quae adſint orbibus cœleſtibus non nullis Theologis non abſurdam videri; & Ariſtotelem eadem cum Platone de dæmonibus ſentire.

† Abuſu nimirum hujus doctrinæ BECKERUS in eam opinionem delapſus videtur.

†† Vide quoque plura, quae ad hunc §. pertinent, *Theol. Dogm. Cel. Auctoris L.* 2. *C.* 2. §. 55. & *Princip. Theol. Revel.* SCHRAMMII *l. c.* CLERICI de ſpiritibus doctrinam periculo prorſus non carere arbitror; cum putet, æque temerarium eſſe, ſtatuere mentem nihil commune habere cum corpore, ac contendere mentem eſſe tenuiſſimum corpus: v. ejus *Pneumat. Sect.* 1. *C.* 1. *p.* 7. coll. *Sect.* 2. *C.* 1.

C. 1. p. 68. *& seqq.* de *crimine Magiae* cum CHR. THOMASII disputatio in publicum prodiret, varios quoque aduersarios nactus est, & a non nullis atro carbone notatus; de qua lite prolixe egit STOLLIUS *Hist. litt. P.* 2. *C.* 3. §. 56. *& seqq.*

§. IV.

Vaticinia seu praedictiones de rebus futuris, iisque mere fortuitis, vt argumentum pro Numinis existentia firmissimum praebent; ita atheis haud immerito fauere creduntur, qui ista aut in dubium vocant, aut causas quasdam naturales, inepte tamen prorsus atque irrito conatu, illis assignare annituntur. Ipsos namque atheos, immo nec eos, qui diuinam prouidentiam negant, vaticinia eiusmodi non admittere, res ipsa docet *.

* Quae de rebus futuris eduntur vaticinia, non sunt eiusdem generis. De iis, quae causarum, ex quibus certi non possunt non effectus consequi, notitia, aut coniecturis quibusdam nituntur, nobis nunc sermo non est. Multo minus de iis, quae fallaces ac superstitiosas artes diuinatorias, aut omnino imposturas hominum, pro fundamento habent. Namque de iis nobis sermo est, quibus euentus reuera respondet, & quae tamen vim mentis humanae prorsus superant. Haec autem iterum duplicis sunt generis. Nonnulla namque humanae mentis vim equidem superant, sed in spiritus tamen creatos, quorum longe amplior, quam hominum, est cognitio, cadunt; alia autem, de rebus scilicet mere contingentibus, omnium etiam spirituum vim superant, & a solo Deo, cui etiam fortuita quaeuis perspecta sunt, proficisci possunt. Posterioris generis vaticinia atheis; prioris, illis etiam recte opponuntur, qui spirituum creatorum existentiam negant.

gant. Facile hinc coniicere licet, diuersas philosophorum de vaticiniis atque diuinatione fuisse sententias, prouti de ipsa, aut Dei, aut spirituum existentia, ac operationibus, in diuersas partes abierunt. Obseruatum id iam TVLLIO fuit, quem hac de re audire iuuabit. *Philosophorum vero*, inquit, *exquisita quaedam argumenta, cur esset vera diuinatio, collecta sunt, e quibus, vt de antiquissimis loquar, Colophonius Xenophanes, vnus, qui deos esse, diceret, diuinationem funditus sustulit. Reliqui vero omnes praeter Epicurum, balbutientem de natura deorum, diuinationem probauerunt, sed non vno modo. Nam cum Socrates omnesque Socratici, Zenoque, & hi, qui ab eo essent profecti, manerent in antiquorum philosophorum sententia, vetere academia, & Peripateticis consentientibus, cumque huic rei magnam auctoritatem Pythagoras iam ante tribuisset, qui etiam ipse augur vellet esse, plurimisque locis grauis auctor Democritus, praesensionem rerum futurarum comprobaret, Dicaearchus Peripateticus, cetera diuinationis genera sustulit, somniorum & furoris reliquit; Cratippusque, familiaris noster, quem ego parem summis Peripateticis iudico, iisdem rebus fidem tribuit, reliqua diuinationis genera reiecit*; de *diuinatione lib. I. p. m.* 1204. Ex quibus quidem CICERONIS verbis discimus, reliquos philosophos omnes praeter Xenophanem & Epicurum, vaticinia seu praedictiones futurarum credidisse †; ita tamen, vt nonnulli omnia praedictionum genera, alii quaedam tantum admitterent. Addendum vero, inter eos, qui praedictiones rerum futurarum admiserunt, nonnullos quidem earum caussam ad Deum, seu genios vel daemones, retulisse, vt Pythagoraeos & Platonicos; alios autem vim quandam naturalem futura praedicendi hominibus insitam, asseruisse, quae modo in dormientibus, modo in furore percitis, accedentibus praesertim causis, vim hancce excitantibus, sese exereret, vt Stoicos; immo & Peripateticorum huc redibat sententia; saltem ex caussis naturalibus facultatem omnem vaticinandi proce-

procedere, sibi persuadebant ††. Cumprimis AMMONIVS hoc variis rationibus probare annisus est, quas refert PLVTARCHVS, de *def. oraculor. tom.* II. *opp. pag.* 196. ex quo eas repetit, pressiusque vrget PETRVS PETITVS, de *Sybillis lib.* I. *cap.* VIII. *pag.* 30. *seqq.* de quo & deinceps erit dicendi locus. De Epicuro quod dixit CICERO, eum praedictiones omnes reiicere, & aliunde etiam constat, & alibi idem confirmat. *Nihil*, inquit, *tam irridet Epicurus, quam praedictiones rerum futurarum*; *de natura deorum lib.* II. *pag.* 1192. Et alibi: *Doleo, Stoicos nostros Epicuraeis deridendi sui facultatem dedisse; non enim ignoras, quam ista derideant*; *lib.* II. *de diuin. p.* 1230. Atque hoc est, quod etiam PLVTARCHVS dicit, Epicuraeorum fuisse χλευασμὸς καὶ γέλωτας, *sannas & risus, de orac. def. tom.* II. *opp. pag.* 429. Facile hinc etiam coniicere licet, quae Epicuraeorum de oraculis, de insomniis, de ostentis, fuerit sententia; de qua tamen, qui plura cupit, PETRVM GASSENDVM adeat, *syntagm. philos. Epicur. sect.* II. *cap.* VI. *pag.* 297. *seqq.* In hisce vero omnibus rite diiudicandis, caute incedendum esse, nemo temere negauerit. Etenim, si vaticinia praedictionesque futurorum, prout apud gentiles se habebant, spectes, multas imposturas, mendacia, figmenta, inanes vanasque persuasiones, intercessisse, nemo dubitauerit. Et haec quidem iure reiiciebant Epicuraei, Stoicosque talia promiscue defendentes, & superstitioni anili patrocinantes, merito, cachinnis excipiebant. In eo tamen peccabant, quod omnes sine discrimine praedictiones, ceu meras imposturas & figmenta, reiiciebant; cum nihil obstet, quo minus Deus futura reuelare queat; & apud ethnicos etiam quaedam praedictiones extarent, quae vim & cognitionem humana maiorem omnino indicabant †††. Quemadmodum autem haecce Epicuraeorum sententia atheismo mirifice fauet, ita tamen nec Stoicorum, aliorumque, qui, naturalem hominibus inesse vaticinandi facultatem, contendebant, vllo modo admittenda. Immo haec non minus,

minus, quam illa, atheis insignem usum praebet, cum per eam aeque, ac per priorem, argumentum a vaticiniis desumtum eludere queant. Proxime vero ad eam accedit sententia illorum, qui ad minimum naturalem dispositionem homini ad vaticinandum tribuunt, quam & calculo suo adprobat BENEDICTVS DE SPINOZA. Hominis namque temperamentum non tantum plurimum valere, contendit, ad prophetiam generatim consideratam, sed & pro ratione temperamenti variare prophetias. *Nempe, si propheta*, inquit, *erat hilaris, ei reuelabantur victoriae, pax, & quae porro homines ad laetitiam mouent, tales enim similia saepius imaginari solent. Si contra tristis erat, bella, supplicia, & omnia mala ei reuelabantur. Et sic, prout propheta erat misericors, blandus, iracundus, eatenus magis aptus erat ad has, quam ad illas reuelationes*; quod exemplis etiam quibusdam, cumprimis Elisaei, qui musica ad vaticinandum excitari voluit, II. *reg.* III. 15. comprobare annititur, in *tract. theolog. polit. cap.* II. *pag.* 18. Immo imaginatio apud SPINOZAM in vaticiniis vtramque facit paginam, vt dubitandum non sit, quin vaticinia pro mero imaginationis effectu habuerit. Hinc & eum, qui imaginatione non excellit, ad vaticinandum minime aptum esse, contendit, etsi ceteroquin mortalium sit sapientissimus ††††. *Prophetas non fuisse perfectiore mente praeditos*, diserte pronuntiat, *sed quidem potentia vividius imaginandi*, idque scripturae narrationes abunde docere putat. *De Salomone enim* (ita pergit) *constat, eum quidem sapientia, sed non dono prophetico, ceteros excelluisse. Prudentissimi etiam illi, Heman, Darda, Kalchol, prophetae non fuerunt, & contra homines rustici, & extra omnem disciplinam, immo mulierculae etiam, vt Hagar, ancilla Abrahami, dono prophetico fuerunt praeditae. Quod etiam cum experientia & ratione conuenit. Nam, qui maxime imaginatione pollent, minus apti sunt ad res pure intelligendum &c. loc. cit. pag.* 15. Praeluserunt quodammodo hac in re Spinozae nonnulli ex gentis Ebraeae doctoribus, im-

mo ipse MOSES MAIMONIDES, in *moreh neuochim part* II. *cap.* XXXIII. XXXVI. & XXXVII. dispositionem quandam naturalem in homine, ad recipiendum prophetiae donum, requirentes, a quibus tamen non sine ratione dissentit R. IS. ABARBANEL, ad I. *reg.* III. *fol.* 110. *col.* 4. Nemo autem maiori conatu, ampliorique eruditionis instructus adparatu hoc egit, quam PETRVS PETITVS, ab AMMONIO equidem aliisque, qui animam per se facultate futura praenoscendi instructam autumant, dissentiens, dispositionem tamen quandam naturalem ad indicationem futurorum, a Deo recipiendam, ei vindicans; de *Sybilla libr.* I. *cap.* IX. Sententiam eius, itemque AMMONII, vna cum rationibus, quibus vterque suam confirmare annisus est, exhibui, simulque confutaui, in dissertatione; *an naturali homines polleant vaticinandi facultate*, Halae Saxonum anno M DC XCIX habita; vt adeo, plura hac de re addere, operae non ducam esse pretium. Quemadmodum autem Spinoza & reliqui, qui aut naturalem vim vaticinandi, aut saltem dispositionem naturalem ad prophetiam homini tribuunt, Stoicorum & Peripateticorum incrustarunt sententiam, ita ad Epicuraeos rursus accedunt, qui recentiore aetate oracula gentilium, meris sacerdotum fraudibus ac imposturis tribuenda, censuerunt, daemonis operationibus nullum prorsus locum relinquentes. Haud vltimum inter eos locum tenet ANTONIVS VAN DALE, de *oraculorum ethnicorum origine atque auctoribus*, itemque in dissertatione, de *diuinationibus Iudaeorum idololatricis*, aliisque in locis. Huius exemplum secutus est, & vestigia pressit, vir doctissimus FONTENELLIVS, in *historia oraculorum*, gallice conscripta, omnes oraculorum praedictiones pro meris itidem imposturis habens. Vtrumque refutauit Iesuita doctissimus P. BALTVS, dans la *reponse a l'histoire des oracles* de *Mr de Fontenelle* Argentinae M DC CVII. Rectissima illi incedunt via, qui, multas intercessisse sacerdotum fraudes ac imposturas, fatentur; sed tamen quae-

dam

dam ad daemonem omnino referenda esse, agnoscunt, vt auctor *des remarques sur le demelé qui est entre Mr. de Fontenelle & l'auteur de la reponse a l'histoire des oracles*; vid. IOANNIS CLERICI *biblioth. choif. tom.* III. *artic.* II. *pag.* 180. conferenda & quae diximus, in *histor. eccles. vet. testam. period.* II. *sect.* I. ad §. XXXVI. *pag.* 788. Ex hactenus dictis fundamenta etiam eorum, qui vaticinia, ceu argumenta, quibus Numinis existentia probari queat, admittere nolunt, facile intelliguntur. Ex parte Epicuraeorum sunt: Deum rerum humanarum nullam gerere curam; nullos dari spiritus, qui futura hominibus reuelare queant; quicquid de praedictionibus, oraculis, vaticiniis, dicitur, inter aniles fabulas, figmenta, aut imposturas hominum, esse referendum; non posse etiam praedictionem futurorum contingentium conciliari cum libertate hominum, &c. Ex parte Stoicorum, eorumque, qui cum illis faciunt, illud praecipuum est, exempla prostare vaticiniorum, quorum causa cum nec ad Deum, nec ad genium quendam referri queat, nihil amplius superesse, quam vt naturalis vaticinandi facultas hominibus tribuatur.

† Vates semper fuisse in pretio ostendit P. MOLINÆUS in suo *Vate L.* 1. *C.* 1. & STILLINGFLEET *Orig. S. L.* 2. *C.* 8. §. 9.

†† Videatur quoque BUDDEI *Hist. Eccl. Per.* 2. *Sect.* 1. §. 36. & WALCHII *Hist. und Theol. einleitung P. ult. p.* 218. *& seqq.*

††† Lectu digna sunt, quæ habet MOLINÆUS *l. c. L.* 3 *C.* 1. & alibi, ut & VITRINGA *in Jes. T.* 2. *pag.* 415. *& seqq.*

†††† Licet Spinosæ sententia, si rite intelligatur, sit vere impia: id tamen, cum optimo harum rerum arbitro C. VITRINGA crediderim; *Deum passim delegisse & vocasse in communionem hujus gratiæ* (i. e. doni Prophetiæ) *viros ingenio & facultate imaginatrice excellentes, ut, quæ illi per imaginationem a spiritu affectam viderant, calide, copiose, exprompte & fortiter efferrent.* vide Viri summi *Typum Doctr. Proph. C.* 2. §. 2. *Pro ratione tempera-*

menti Prophetias variare. Sano ſenſu admitti itidem poteſt: etenim, *pro diverſitate temperamentorum Auctores diverſi eandem rem diverſe tractabunt*; ut ait RAMBACHIUS *Inſt. Hermen. S. L.* 2. *C.* 3. §. 4. & addit: *Spiritum ſanctum, in ſuggerendis verborum conceptibus, ſe ad indolem & conditionem Amanuenſium attemperaſſe.*

§. V.

Quod de vaticiniis rerumque fortuitarum praedictionibus diximus, idem & de miraculis nobis aſſerendum venit. Cum enim non modo chriſtianae religionis veritas, ſed & Numinis exiſtentia valide ex iis demonſtrari queat, atheos ea admittere non poſſe, manifeſtum eſt. Vnde ſimul, quod eorum negatio inter dogmata cum atheiſmo coniuncta, aut ad eum ducentia, recte referatur, patet *.

* Per miraculum, ſi proprie & accurate loqui velimus, nihil aliud intelligi poteſt, quam eiusmodi operatio, qua reuera naturae leges, quibus totius huius vniuerſi ordo & conſeruatio innititur, ſuſpenduntur †. Quemadmodum itaque ſolus Deus, tanquam naturae auctor, iſtas naturae leges conſtituit; ita ſolus etiam eas ſuſpendere, adeoque & ſolus miracula edere poteſt. Perinde autem eſt, ſiue immediate hoc Deus faciat, ſiue mediate per alios homines. Moſes namque aliique prophetae, qui miracula ediderunt, non ex ſua potentia, ſed ex facultate a Deo illis conceſſa, hoc fecerunt. Qui ergo miracula admittit, Deum quoque eorum auctorem admittat, neceſſe eſt. Sunt equidem, qui ab angelis etiam miracula edi poſſe exiſtimant, cum non conſtet, annon Deus iis poteſtatem naturae ordinem mutandi, ſaltem aliquando hoc faciendi, conceſſerit. Ita praeter alios IOANNES CLERICVS, in *diſſert de miraculis*, tractatui eius de *incredulitate*,

te, addita *pag.* 566. *seqq.* Cumque vir ille doctus facile videat, atheis hac ratione arma, quibus argumentum, quod pro veritate christianae religionis a miraculis ducitur, eneruare queant, suppeditari, inde vt se expediat, in omnem se versat partem ††. Verum istis ambagibus nobis opus non est, qui soli Deo facultatem edendi miracula vindicamus. Quantumuis enim spirituum finitorum seu angelorum, tum bonorum, tum malorum, potentia multo maior sit, quam hominum; nobis etiam adeo certo non constet, quibus ea limitibus circumscribatur; id tamen certum, leges, quibus totius naturae ordo innititur, ab iis mutari non posse, quippe quod solius Dei opus est. Per caussarum equidem naturalium, & quidem occultarum, combinationem & directionem, efficere aliquid possunt, quod hominibus mirabile videatur; id vero nondum pro miraculo proprie sic dicto, habendum. Si excipias, incertum tamen ita & obscurum manere, quidnam pro miraculo, quid vero pro opere mirabili, quod hominum saltem, non autem angelorum vires superet, sit habendum, ipsa exempla hocce tibi facile eximent dubium. Excitare homines mortuos, iisque vitam reddere; mare diuidere, vt per eius medium homines sicco pede transire queant; solis lunaeque cursum impedire, & quae his sunt similia, ita comparata sunt, vt coecum menteque destitutum esse oporteat, qui, vim ad haec requiri infinitam, non agnoscat. Si porro excipias, potuisse tamen Deum eiusmodi facultatem angelis concedere, aeque ac eam quandoque hominibus concessit, nihil tamen obtines. Tum enim angeli non propria, sed aliena virtute, hoc est Dei, talia perpetrant; adeoque firma manet assertio miracula perpetrare, solius Dei est. Deinde probandum erit, Deum facultatem angelis aliquando concessisse. Quamdiu dissentientes hoc firmiter solideque non demonstrant, tamdiu credendum, ipsum Deum absque ministerio angeli miraculum perpetrasse. Accedit, quod, si aliquid hac exceptione obtinere vellent, statuendum illis esse, angelis ma-

quae Spinoza hac de re differit, ad fucum faltem incautis faciendum comparata funt, ita id vel maxime ex definitione miraculi, quam tradit, patet. *Ex his itaque*, inquit, *clariffime fequitur, nomen miraculi non nifi refpectiue ad hominum opiniones poffe intelligi, & nihil aliud fignificare, quam opus, cuius caufam naturalem exemplo alterius rei folitae explicare non poffumus, vel faltem ipfe non poteft, qui miraculum fcribit aut narrat.* Eiusmodi vero miracula non funt miracula; adeoque hac definitione iterum nihil aliud homo impius agit, quam vt oftendat, nulla effe miracula. Quae fi in fequentibus refutauerimus, corruet etiam fua fponte altera propofitio, ex miraculis nec effentiam, nec exiftentiam, nec prouidentiam diuinam, demonftrari poffe. De tertia & quarta propofitione nihil addo, cum, quae ad vtriusque demonftrationem in medium adfert, nihil aliud, quam audaciffimam imprudentiffimamque fcripturae peruerfionem contineant. Et ita illorum commemorauimus fententiam, qui, miracula fieri poffe, negant. Altera, atheis itidem fauens, illorum eft, qui, miracula facta, inficiantur. His cum fcripturae ftatim auctoritas opponi queat, nihil aliud fupereft, quam vt aufu impudentiffimo eam in dubium vocent; aut illam ita interpretentur, vt quae pro miraculis habentur, ita capiantur, vt nihil in iis, quod contra naturae ordinem fit, deprehendatur. Prius vtique atheorum impudentiffimi faciunt, vt in fequentibus dicetur. Qui autem paulo cautius incedere volunt, pofterius agunt. Documento effe poffunt, hiftoria euerfionis Sodomae, atque Gomorrhae; tranfitus Ifraelitarum per mare rubrum; folis lunaeque ad Iofuae preces inhibitus curfus, aliaque, quae nonnulli ita explicare annituntur, vt nullum in his omnibus miraculum agnofcas †††, vti paffim a me in *hiftoria ecclefiaftica veteris teftamenti* obferuatum. Conferenda & quae ibi de miraculis in genere, fpeciatim de miraculis Mofis dixi, ad *period. II. fect. I. §. V. pag.* 511. *feqq.* ††††.

† Vel intelligi poſſunt *ejusmodi opera, quæ fiunt præter & ſupra naturæ leges a Deo conſtitutas.*

†† Si quis exiſtentiam Numinis e miraculis directe evincere velit: ipſum demonſtrare neceſſe eſt (quod facile fieri poteſt) naturam entis ſumme perfecti, eamque ſolam, tantam potentiam, quanta ad patranda miracula requiritur, per ſe ipſam poſſidere. Sin vero, ſuppoſita Numinis exiſtentia, argumentum pro veritate Religionis Chriſtianæ a miraculis ducere lubeat; probandum eſt, licet Angelis poteſtatem miracula patranda a Deo conceſſam adſcribere vellemus; id rei Chriſtianæ neutiquam officere. Ponamus itaque, miracula, quæ a parte noſtra producuntur, Angelos habere Auctores. Hi ſi boni ſint, talia juſſu Dei patrarunt. Mali vero eſſe non poſſunt, niſi ſtatuere velis, plane fieri non poſſe, ut internoſcamus quid a Deo profectum ſit, quid a Dæmone fallaci: quod, cum in ſummam Dei potentiam, & imperandi poteſtatem, immo in infinitam ſapientiam injurioſum ſit, a nemine admitti poteſt; internoſci autem nequit, quid Deum auctorem habeat, quid ſpiritum malignum, niſi per certos quosdam characteres. Character vero miraculi, a Deo eo fine inſtituti, ut de veritate alicujus dogmatis nos certiores redderet, in ſanctitate ac gravitate illius dogmatis quæri debet: quod, licet alia quædam addi poſſe non negem, impræſentiarum ſcopo meo ſatisfacit. E contrario; ea dogmata, quæ ſpiritus impoſtor per miracula alicui pro veris obtrudere conatur, oportet ita comparata ſint, ut homini attento & in timore Dei cuncta penſitanti, plane impoſſibile non ſit, eorum, ſive falſitatem, ſive levitatem perſpicere, quod, num de dogmatibus, quæ Chriſtiani profitentur, cum ſpecie dici poſſit; quemlibet cui veritas cordi eſt, ſerio ut examinet, enixe precor. Securus plane ſum, talem, ſi animo ſupplici & diligenti Religionis noſtræ placita expendat; e diverſo, de eorum ſanctitate ac gravitate convictum fore. Quod tamen uberiori demonſtratione probare, hujus loci non eſt: videatur quoque S. Werenfelsii diſſertatio: *Miracula ſigna Veritatis*; & *Cap.* 1. diſſert: *de Veritate miraculorum ſcripturæ.*

††† Hinc colligi poteſt, quid, de celeberrimi Auctoris *Ephemeridum Philologicarum* inſtituto, cenſere debeamus, & quam

quam periculosa sint CLERICI similiumque variis locis interpretamenta.

†††† Si quis plura, quæ huc spectant, scire aveat: consulatur, de natura Miraculorum, YVONIS GAUKES *differt. de Miraculis. Bibl. Brem. Class.* 3. *fasc.* 4. *art.* 1. BERNH. CONNOR *in Medicina, mystica de suspensis natura legibus* caute tamen legendus; & SAM. CHRIST. HOLLMANNUS *in comment. Philos. de miraculis eorumque criteriis*, qui, juxta RAMBACHIUM *Instit. Hermen. S. L.* 3. *C* 4. §. 8. a vulgari sententia passim discedit. CHRIST. WOLFFIUS *in den vernünftigen gedancken von Gott &c.* arbitratur, per quodvis miraculum systema universi mutari, & istam mutationem systematis Mundi, non, nisi per novum miraculum, tolli &c. Confer (ut & de aliorum sententiis) WALCHII *Philos. Lexicon* voce *Wunder.* quæ MARACCIUS *P.* 2. *Prodromi*, de miraculis differit, videri quoque merentur.

§. VI.

Idem & de veritate christianae religionis dicendum, quam impugnare, & omnibus, quibus possunt, modis vocare in dubium, proprium atheis, iisque valde solenne est. Viamque adeo ad atheismum muniunt, qui idem quacunque ratione faciunt, etsi pro athéis haberi nolint, aut in naturalistarum referri classem malint *.

* Cum nullam omnino religionem athei admittant, cumprimis tamen ad christianam impugnandam, aut conuitiis proscindendam, omnes ingenii neruos intendunt; quod IVL. CAES. VANINI, aliorumque, de quibus *cap. I.* diximus, exemplo comprobari potest. Conspirant hac in re cum atheis naturalistae, nullam, quae reuelatione quadam nitatur, religionem admittentes; adeoque arma atheis, quibus christianam religionem impugnent, suppeditando, viam simul ad atheismum munientes. Exempli loco esse possunt, quae *Cap.* I. §. XXVII. de EDVARDO HER-

BERTO DE CHERBVRI diximus. Sed & Latitudinarii, quos vocant, ſi modo a naturaliſtis eos diſtinguere fas eſt, & omnes illi, qui nulla in religione chriſtiana agnoſcere myſteria volunt, in eandem referendi ſunt claſſem, & in hocce certamine cum atheis paria faciunt. Dixi de eiusmodi hominibus, in *praefatione parergis hiſtorico-theologicis* praemiſſa, *pag.* 55. *ſeqq.* Omnibus autem hisce exemplum praeiuerunt gentiles veteres, chriſtianam Religionem non tam impugnantes, quam conuitiis proſcindentes. Quas quidem illorum criminationes iunctim exhibet atque confutat B. CHRISTIANVS KORTHOLTVS in *pagano obtrectatore.* Praecipua etiam, quae gentilium philoſophi, quos inter cum IVLIANO imperatore, agmen ducunt CELSVS atque PORPHYRIVS, chriſtianae religioni obiecerunt, attigi & ita comparata eſſe oſtendi, vt veritatem chriſtianae religionis confirment potius, in *diſſertatione de veritate chriſtianae religionis, philoſophorum gentilium obtrectationibus confirmata*, quae extat in *ſyntagmate diſſertationum theologicarum pag.* 453. *ſeqq.* †. Breuiſſima autem compendioſiſſimaque ad veritatem chriſtianae religionis labefactandam atheis plerisque, & qui cum iis faciunt, videtur via, ſi ipſam ſcripturae ſacrae veritatem, diuinamque auctoritatem, in dubium vocent. Hac de re autem cum in ſequentibus plura dicenda ſint, vnum illud ſaltem obſeruo, videri eos interdum ſcripturae teſtimonium admittere, ſed ita iſtud interpretari, vt fundamenta religionis chriſtianae, quantum in ipſis eſt, penitus conuellant ††. Luculentiſſimum huius rei ſpecimen ſuppeditat BENEDICTVS DE SPINOZA, homo ex fraudibus & fallaciis totus compoſitus. Incarnationem enim Chriſti magnum τῆς ἐυσεβείας μυςήριον ita explicat, vt penitus tollat; & ita quoque ſcripturam ſacram, quam hoc ipſo admittere videtur, interpretandam cenſet. Rogatus ab HENRICO OLDENBVRGIO, vt de *Ieſu Chriſto mundi redemtore*, & *vnico hominum mediatore, deque eius incarnatione* & *ſatisfactione* ſententiam ſuam explicaret, *epiſt. XIX.* ipſe ita reſpondet:

ſpondet: *Vt de tertio etiam capite mentem meam clarius aperiam, dico, ad ſalutem non eſſe omnino neceſſe, Chriſtum ſecundum carnem noſcere* (ita homo callidiſſimus phraſi Paulina, in alienum eam detorquendo ſenſum, abutitur) *ſed de aeterno illo filio Dei, hoc eſt, Dei aeterna ſapientia, quae ſeſe in omnibus rebus, & maxime in mente humana, & omnium maxime in Chriſto Ieſu manifeſtauit, longe aliter ſentiendum. Nam nemo abſque hac ad ſtatum beatitudinis poteſt peruenire, vtpote quae ſola docet, quid verum & falſum, bonum & malum ſit. Et quia, vti dixi, haec ſapientia per Ieſum Chriſtum maxime manifeſtata fuit, ideo eius diſcipuli eandem, quatenus ab ipſo ipſis fuit reuelata, praedicauerunt, ſeſeque ſpiritu illo Chriſti ſupra reliquos gloriari poſſe, oſtenderunt. Ceterum, quod quaedam eccleſiae his addunt, quod Deus naturam humanam aſſumſerit, monui expreſſe, me, quid dicant, neſcire; immo vt verum fatear, non minus abſurde mihi loqui videntur, quam ſi quis mihi diceret, quod circulus naturam quadrati induerit; epiſt. XXI. pag.* 450. Hic aperte incarnationem Chriſti, ſeu, quod Deus humanam naturam aſſumſerit, negat, ſeque *neſcire* fatetur, *quid dicant*, qui iſtud aſſerunt, immo non minus abſurdum hoc eſſe putat, quam ſi quis dicat, *circulum naturam quadrati induiſſe*. Quae autem ſcriptura de Chriſto dicit, ἀλληγορικῶς interpretanda cenſet, de ſapientia diuina per Chriſtum, ceu merum hominem manifeſtata, vt ſcilicet ſecundum rationis ductum quis ſciat, quid verum, quid falſum, quid bonum, quidve malum ſit. Eodem ſpectant, quae *epiſt. XXIII. pag.* 455. hac de re in medium profert. *Loca*, inquit, *euangelii Ioannis & epiſtolae ad Ebraeos iis, quae dixi, repugnare credis, quia linguarum orientalium phraſes Europaeis loquendi modis metiris, & quamuis Ioannes ſuum euangelium graece ſcripſerit, hebraizat tamen. Quicquid ſit, an credis, quando ſcriptura ait, quod Deus in nube ſeſe manifeſtauerit, aut quod in tabernaculo, vel in templo habitauerit, quod ipſe Deus naturam nubis, tabernaculi*

li & templi assumserit? atqui hoc summum est, quod Christus de se ipso dixit, se scilicet templum Dei esse, nimirum; quia, vt in meis praecedentibus dixi, Deus sese maxime in Christo manifestauit, quod Ioannes, ut efficacius exprimeret, dixit, verbum factum esse carnem. Consentiunt &, quae in *tractatu theologico-politico c. I. pag.* 7. differit. *Non credo*, inquit, *vllum alium ad tantam perfectionem supra alios peruenisse, praeter Christum; cui Dei placita, quae homines ad salutem ducant, sine verbis, & visionibus, sed immediate reuelata sunt, adeo, vt Deus per mentem Christi sese apostolis manifestauerit, vt olim Mosi, mediante voce aërea. Et ideo vox Christi, sicuti illa, quam Moses audiebat, vox Dei vocari potest. Et hoc sensu etiam dicere possumus, sapientiam Dei, hoc est, sapientiam, quae supra humanam est, naturam humanam in Christo assumsisse, & Christum viam salutis fuisse.* Nimirum, etsi impostor turpissimus incarnationem τȣ̃ λόγȣ diserte neget, Christumque adeo pro mero homine habeat, qui per praecepta de virtutibus sapientiam Dei hominibus manifestauerit (quod iterum ex mente ipsius est intelligendum) nihilosecius magnifice admodum sentire de Christo, & multum in negotio salutis illi tribuere vult videri. Ita callide caliginem imperitorum animis offendit. Atque hinc, quae eius de *resurrectione Christi*, quae cum eius incarnatione praecipuum christianae religionis fundamentum constituit, sententia fuerit, haud difficulter colligitur, de qua *epist. XXIII. pag.* 453. agit. Nimirum, cum Christus *non senatui, nec Pilato, nec cuiquam infidelium, sed sanctis tantum adparuerit*, colligit inde, resurrectionem eius *spiritualiter*, & ad captum fidelium esse exponendam. Cumque HENRICVS OLDENBVRGIVS obiiceret, circumstantias resurrectionis Christi tam luculenter ab euangelistis esse descriptas, vt non possit non litteraliter intelligi, *epist. XXIV. pag.* 456. respondet SPINOZA: *Ceterum passionem, mortem & sepulturam tecum litteraliter accipio, eius autem resurrectionem allegorice. Fateor quidem, hanc etiam*

ab

ab euangelistis iis narrari circumstantiis, vt negare non possimus, ipsos euangelistas credidisse, Christi corpus resurrexisse, & ad coelum adscendisse, vt ad Dei dextram sederet, & quod ab infidelibus etiam potuisset videri, si vna in iis locis adfuissent, in quibus ipse Christus discipulis adparuit, in quo tamen salua euangelii doctrina, potuerunt decipi, vt aliis etiam prophetis contigit, &c. Non tantum itaque aperte resurrectionem Christi negat, sed eo vsque impudentiae progreditur, vt euangelistas, tot eius circumstantias commemorantes, decipi potuisse, contendat. Nos impia haecce deliria suo loco refutabimus: nunc illud saltem obseruamus, iisdem fere rationibus Spinozam Christi resurrectionem impugnare, quibus olim id fecit CELSVS, Epicuraeus, iuratus christiani nominis hostis, vt bene obseruatum B. CHRISTIANO KORTHOLTO, de *tribus impostoribus sect. III. §. XXXII. pag.* 109. Pari ratione idem impostor de aliis doctrinae christianae capitibus subinde loquitur, vt, si verba spectes, ea adprobare videatur, sin sensum, ea penitus tollat atque euertat. Sed hoc ei cum naturalistis, Latitudinariis, aliisque rationalistis, quos vocant, fere commune est. Atque hi quidem vt occultius hoc pacto incedunt, fucum vt faciant incautis, ita alii leuato velamine impietatem produnt, qui aperte & citra ambages christianae religionis dogmata pro commentis meris atque fabulis habent, aut omnino omnes religionum, adeoque & christianae, conditores, in impostorum numerum referunt. Fuerunt nonnulli, qui speciatim ita de Mose sentirent, quos inter & IORDANVM BRVNVM atque NICOLAVM MACHIAVELLVM referendos esse, iam a me obseruatum, in *histor. eccles. vet. testam* ad *period. II. sect. I. §. XI pag.* 533. *seqq.* Iungendus his IOANNES TOLANDVS, impietatis palmam nemini temere concedens. Cum enim de legumlatoribus dixisset, eos colloquia cum diis obtentui sumsisse, adeoque fraudibus atque mendaciis auctoritatem legibus suis conciliasse, subiicit: *Ita Delphis Lycurgus ab Apolline,*

&

& Minos a Ioue in antro Dictaeo sua omnia didicisse, comminiscebantur, ut homines, nempe diuina auctoritate deuincti, legibus ab ipsis prolatis libentius obedirent. His atque similibus Moysen, Ebraeorum nomotheten assimilare non addubitat Diodorus Siculus; sed in hac Moysis cum aliis comparatione, multo adhuc copiosior est Strabo geographus; adeisidaem. pag. 8. Etsi vero ex mente DIODORI atque STRABONIS hoc dicere videatur, quia tamen hoc non refellit, sed talia subinde adfert, ex quibus constat, STRABONIS auctoritatem ei pluris esse, quam scripturam sacram; ipsius quoque eandem hanc esse sententiam, prorsus dubitari nequit. Praecipua vero capita, quibus religionis christianae veritas oppugnatur (si nunc seponas veritatem scripturae, de qua deinceps) eo fere redeunt; falsa esse, nec vllo modo admittenda, quae ratio capere nequit; adeoque mysteria quaeuis ex religione eliminanda; hinc & scripturam ita interpretandam, ne in ea mysteria deprehendantur, aut prorsus reiiciendam; religiones omnes, quae reuelatione nituntur, adeoque & Mosaicam pariter, ac christianam, pro hominum callidorum commentis esse habendas; & quae reliqua sunt eiusdem generis.

† De Gentilibus aliisque, qui Religionem nostram impugnarunt, Auctor in sua *Isagoge*, passim agit E. G. *pag.* 1007. & alibi.

†† Præter Spinozam, eandem viam ingressi sunt, P. v. HATTEM, W. DEURHOFF, eorumque sive socii, sive sequaces, BUYTENDYK, WOUTELAÅR aliaque nomina obscura. Hi mihi multo periculosiores videntur, quam qui ut aperti hostes prodeunt; inter quos S. V. RUSTING (quod jam antea, cum de Atheis Belgii nostri sermo institueretur, monere debueram) jure refertur: quæcunque enim, quæ de immortalitate animæ, inferorum statu &c., Christiana Religio docet, atro sale defricat, & infestum in eam animum in scoptico illo carmine, cui hic, vel similis titulus: *Een poespasje vermengd in een Olipodrigo*; aperte satis prodit.

§. VII.

§. VII.

Tandem & ſcripturae ſacrae laceſſere veritatem, diuinamque impugnare auctoritatem, atheorum proprium eſt. Hac enim labefactata, cetera facile, quae cupiunt, ſe conſequi poſſe, exiſtimant. Vnde & ea omnia, quae cum diuina ſcripturae ſacrae auctoritate conſiſtere nequeunt, vel eam quacunque demum ratione conuellunt, aut dubiam reddere poſſunt, inter dogmata ad atheismum ducentia merito a nobis referuntur *.

* Exempla hic atheis atque naturaliſtis itidem praeiuerunt gentilium philoſophi, qui ſe chriſtianae religionis hoſtes profeſſi ſunt, interque eos ſpeciatim PORPHYRIVS. Ex operis enim, quod contra chriſtianos ſcripſit, fragmentis, quae hinc inde apud EVSEBIVM, HIERONYMVM, aliosque, occurrunt, colligere licet, id eum praecipue egiſſe, vt ſcripturae ſacrae auctoritatem penitus ſubuerteret. Cuius rei ſpecimina quaedam exhibui, in *diſſertat. de chriſtianae religionis veritate, philoſophorum gentilium obtrectationibus confirmata*, §. *IX.* in *ſyntagm. diſſertation. theologicar. pag.* 489. Inter recentiores atheos agmen hic iterum ducit BENEDICTVS ille DE SPINOZA, cuius *tractatus theologico-politicus de libertatate philoſophandi* totus eo comparatus eſt, vt auctoritatem diuinam ſcripturae ſacrae proſternat, pedibusque conculcet. Prophetiam, futurorumque praedictionem, eum pro mera imaginatione habuiſſe, iam antea ad § *I. ex tractat. theol. polit. cap. II. pag.* 15 obſeruauimus. Prophetae itaque reuera ei fuere homines fanatici, qui multa vana, ſtolida, ridicula mente conceperunt; quod luculenter etiam patet ex iis, quae *pag.* 18. & 19. hac de re diſſerit. Nec rectius de apoſtolis, immo, quae maxima blasphemia eſt, de ipſo Chriſto ſeruatore, ſentit,

tit. Hunc enim *suas rationes opinionibus & principiis vniuscuiusque accommodasse*, diserte pronuntiat, & exemplis quoque comprobare annititur, *l. c. pag.* 29. De apostolis vero & euangelistis iam antea ad §. *praeced.* obseruauimus, quod dixerit, eos in circumstantiis de resurrectione Christi fuisse deceptos. Pertinet huc etiam, quod *cap. XI. pag.* 139. scribit: *Longas deductiones & argumentationes, quales in epistola ad Romanos reperiuntur, nullo modo ex reuelatione supernaturali scriptas fuisse, concedo*; item: *tam modi loquendi, quam differendi, apostolorum in epistolis clarissime indicant, eosdem non ex reuelatione & diuino mandato, sed tantum ex ipsorum naturali iudicio scriptas fuisse, & nihil continere, praeter fraternas monitiones mixtas vrbanitate; a qua sane*, inquit, *prophetica auctoritas plane abhorret* †. Immo apostolos christianam religionem diuersis superstruxisse fundamentis, *pag.* 143. docet, vnde tot contentiones in ecclesia, totue orta sint schismata. Atque ita cum de ipsis scriptoribus sacris sentiat, mirum non est, quod, in sacro codice, multa occurrere falsa, fabulosa ἀσύςατα, & ἀσύμφωνα, sibi aliisque persuadere conetur, *cap.* IX. X. XV. Neue quicquam, quod ad auctoritatem eius penitus labefactandam pertinet, praetermisisse videatur, libros, quos hodie in eo habemus, nequaquam a Mose & prophetis, sed multis demum seculis post auctorum, quorum nomina prae se ferunt, mortem, conscriptos esse, contendit, *cap.* VIII. *seqq.* Quae THOMAE HOBBESII de scriptura sacra, & diuina eius auctoritate, fuerit sententia, iam supra dictum ad *cap.* I. §. XXVII. Paria cum vtroque, & Spinoza & Hobbesio, facit lepidissimus praeadamitarum conditor, ISAACVS PEYRERIVS. Fabulae enim suae praeadamiticae ut speciem quandam conciliaret, & eo facilius, quae ei obstant, remoueret, scripturae eleuare auctoritatem nullus dubitauit. *Opinio haec*, inquit, *semper mihi sedit, quam inconcusse & firmiter teneo; bibliis sacris contineri, quicquid scire hominibus concessit Deus, vel de origine mundi, vel de*

historia

historia sacra, *vel de prophetiis*, *vel de mysteriis diuinis*, *vel de salute nostra. Quae ad salutem nostram vnice spectant*, *paucis constant. Et in illis tantum curae*, *tantum diligentiae*, *&* *tantum lucis adhibuit spiritus sanctus*, *quantum captui humano conuenit. Pluribus mandata sunt*, *quae de aliis tractant. Et de illis aperiam*, *quod omnes sentiunt*, *quodque plerique mussant dicere*; *TANTA scilicet*, *INCVRIA*, *ET CALIGINE TANTA SCRIPTA FVISSE*, *VT NIHIL PLERVMQVE INTRICATIVS*, *NIHIL OBSCVRIVS LEGI POSSIT.* Quae profani hominis assertio, vt impia prorsus est, & tantum non blasphema, ita non melior est ratio, qua eam confirmare annititur; *systemat. praeadam. part.* I. *libr.* IV. *cap.* I. *pag.* 274. Progreditur deinde vlterius, & aeque ac Spinoza, & Hobbesius, libros scripturae sacrae ab auctoribus, quibus hodie tribuuntur, scriptos esse negat. *At enim vero*, inquit, *quis asserere audeat*, *diuinorum auctorum autographa ipsa*, *perplexe quamuis & aenigmatice ab illis scripta*, *ad nos eadem transmissa*, *qualia dictante Deo ipso voluminibus sacris commissa sunt*? *loc. cit.* Speciatim vero *pag.* 173. de libris Mosis diserte negat, eos pro ipsius Mosis apographo habendos, idque variis rationibus probare annititur. Iungendus denique his est RICHARDVS SIMON, qui, dum Spinozam se refutare contendit, commento prorsus inficeto de scribis publicis, ex quorum commentariis libri sacri compilati sint, aliisque eiusdem generis assertis, in *histor. crit. vet. testam. libr.* I. *cap.* II. *&* *V.* alibique, obuiis, id effecit, vt in diuinam scripturae sacrae auctoritatem non minus, quam Spinoza ipse, iniurius fuisse videatur; quod pariter & de illis dicendum, qui sub nomine *theologorum quorundam Hollandiae*, eum refutare aggressi sunt. Sed de hisce, vt & reliquis, quorum hypotheses cum diuina scripturae sacrae auctoritate non satis conueniunt, alibi commodior erit dicendi locus ††. Praecipua autem, quibus scripturae sacrae impugnatur auctoritas, fundamenta eo redeunt, multa in ea occurre-

 re,

re, quae aut rectae rationi, aut veritati historiae repugnent, saepius eam sibi contradicere, aut talia referre, quae indigna sint diuina maiestate, & quae reliqua sunt eiusdem generis, ad quae quid respondendum sit, suo loco ostendemus †††.

† Utinam nonnulli interpretes S. litteras circumspectius tractarent, ut Atheis calumniandi ansa præcideretur! mirum non est, Spinozam PAULO neglectum ordinis & methodi imputare; cum idem fecerit JOH. LOCKIUS *in prolegomenis Paraphrasium ac notarum in epistolas Pauli ad Galatas* &c. & concionator quidam, non incelebris, spiritui sancto *sanctam quandam confusionem* (sic argutulus ille) in nonnullis adscribere non erubuerit. Sæpius ejusmodi interpretum imprudentiam, venerandum illum senem & strenuum sapientiæ scripturarum vindicem H. ALPHENIUM, deplorantem audivi; eaque profecto satis deplorari vix potest.

†† Videatur interim Auctoris *Theol. Dogm. L.* 1. *C.* 1. §. 53. *&* *C.* 2. §. 39.

††† Priusquam ad Caput sequens pedem promoveamus, monendum est: doctrinam de bono ac malo morali quoque ab Atheis passim inter nugas referri (v. *den Knibbelaar Colloq.* 2.) & TH. KEMPIUM *in Bibl. Theol. Anglica C.* 10. Atheisticum Catechismum exhibere; J. C. DAMHAWERUM vero in *Theol. Conscientiaria* Atheisticum decalogum. Denique licet dogmata, quæ Auctor recensuit, plerumque, si non semper, cum Atheismo conjuncta sint: non tamen illos omnes, qui alicui horum dogmatum dediti sunt, Atheismi statim reos haberi, suo jure posse.

CAP.

CAP. IV.
DE
ATHEISMI CAVSIS, PROPRIETATIBVS, ET EFFECTIBVS.

Σύνοψις.

Inter causas atheismi internas, praeter naturalem corruptionem, praecipua est ambitio, §. I.

Accedunt externae variae, prava educatio, conuersatio, impiorum librorum lectio, & aliae, §. II.

A causis atheismi discernendae sunt occasiones, vt: vita christianorum doctrinae illorum non respondens, sectarum multitudo, certaminum theologicorum excessus, & aliae, §. III.

Proprietates atheismi: stultitia scilicet & irrationabilitas, aliorum vilipendium, externa virtutis species &c. item, de characteribus atheorum quaedam, §. IV.

Effectus atheismi: summa atheorum miseria, difficultas inde eluctandi, damna plurima in alios, ipsam etiam rempublicam, quae sine religione consistere nequit, redundantia, §. V.

§. I.

Prima praecipuaque atheismi causa in ipso homine est quaerenda, naturalis scilicet, omnibusque per labem originalem connata ad praua quaeuis inclinatio, & a Deo, ceu iudice supre-

mo, auersio *. Haec autem cum diuersimode per varia sese exerat vitia, cumprimis tamen, si ambitio accedat, facile tandem ad impietatem supremam, atque atheismum, hominem perducere potest **. †

† Per naturalem corruptionem, hominis intellectus plane est obscuratus, & Deum cuncti aversantur: illa ignorantia & hoc Dei odium omnem Atheismum procreant: ita tamen ut in eo producendo, apud nonnullos, cæci intellectus, apud alios, perversæ voluntatis, præcipuæ partes sint. Quod si teneamus, & simul temperamenti diversitatem, variosque hominum status attendamus: diversarum specierum Atheismi peculiares causæ facilius erui possunt. Rem paucis illustrabo. Athei *Practici* cupiditatibus carnis maxime aguntur, sunt haud raro sanguinolenti, & hoc vel illo modo fortunati. *Dogmatico-Philosophici* ambitione præsertim corrumpuntur, ut plurimum sunt cholerici, & studiis aliquo modo innutriti. *Rudiores Dogmatici* ingenio, exculto saltem, destituuntur, sunt sanguinolenti, militiæ, mercaturæ, Aulæ vel otio dediti. &c.

* Communem hunc vt omnis mali, ita & atheismi, fontem, primamque scaturiginem esse, nemo, apud quem vlla sacrarum litterarum est auctoritas, dubitauerit. Idque ipse rex sanctissimus Dauid nos condocet, *psalm. XIV*. Cum enim *vers.* 1. dixisset, *stultus dicit in corde suo, non est Deus*; statim *vers.* 3. de naturali hac omnium hominum corruptione loquitur; quae verba & Paulus repetit, *Rom. III.* 12. conf. & *Gen. VI.* 5. Ex naturali autem hacce corruptione, cum, accedentibus & aliis causis, duplex hominum status oriatur, *securitatis* & *seruitutis*, qui in illo constituti sunt, ad *atheismum*, in hoc autem, ad *superstitionem* proni sunt. Conferenda, quae hac de re dixi, in *instit. theol. moral. part. I.* §. *XVI. seqq.*

** Homines ambitioni deditos prae reliquis facile in atheismum praecipites ruere, itidem iam obserua-

tum

tum eſt in *inſtitut. theol. moral. part. I. cap. I. ſect. V.* §. *LX. pag.* 163. 164. Nimirum admodum ſibi placent, ſi ſeptentias ſingulares, quibus a vulgo eruditorum diſtinguantur, foueant, aut ſi ſoli ſibi ſapere videantur, reliquosque homines pro ſtupidis, ſimplicibus, vera ſapientia & eruditione deſtitutis habeant. Hunc atheorum characterem eſſe, BENEDICTI DE SPINOZA, aliorumque, exempla teſtantur. Intelligendum autem hoc praecipue de atheismo theoretico, eoque philoſophico. Ad practicum enim, & rudiorum hominum plebeiorum, quod attinet, ad eum illos quoque, qui uoluptatibus dediti ſunt, ſi aliae cauſae accedant, facile progredi, negari nequit †.

† De cauſis Atheiſmi egerunt quoque NIEUWENTYT *Voorberigt tot de Wereldbeſchouwingen*, qui præ cæteris legi meretur. REIMM. *Hiſt. Atheiſmi Sect.* 1. *C.* 9. FENELONIUS *C.* 3. *Demonſtr. de l'Exiſtence de Dieu.*

§. II.

Ad internam hancce animi diſpoſitionem cauſae variae externae ſubinde accedunt, vtque tandem in iſtam impietatem erumpat, efficiunt. Huc pertinet praua educatio *, conuerſatio cum hominibus improbis **, librorum ad atheismum ducentium lectio ***, incauta aut praepoſtera ſtudiorum tractatio *. Nec praetermittendus hic diuinae veritatis neglectus, aut vilipendium, dum nonnulli conuictionem, quae inde oritur, non curant, ſed reſpuunt, multo minus ad viam recte inſtituendam ea vtuntur, in ſenſum hinc reprobum, iuſto Dei iudicio dandi **.

* Ad atheismum rudiorem hominum plebeiorum, qui cum ignorantia ſupina plerumque coniunctus eſt,

 mul-

multum confert praua educatio, ſi tenera aetas ſolida, aut ſaltem ſufficienti, rerum diuinarum notitia non imbuatur. Sed & philoſophicus atheismus hinc originem ac incrementum accipit, ſi externae tantum honeſtatis ac eruditionis, non autem verae pietatis, in liberorum educatione habeatur ratio; ſique, quod ſolenne admodum eſt, ad ambitionem, viriumque ingenii oſtentationem, rationisque adeo abuſum, quouis modo excitentur.

** Quanta conuerſationis in corrumpendis moribus, & intellectu quoque variis erroribus imbuendo, vis ſit, & efficacia, neminem fugit, & Paulus quoque apoſtolus teſtatur, quando, *corrumpunt*, inquit, *bonos mores colloquia praua*, *I. Corinth. XV.* 23. conf. & *pſalm. I.* 1. & quae dixi in *inſtit. theol. mor. part. I. cap. I. ſect. IV.* ad §. *LXIX. pag.* 180. add. THEOPHILVS SPIZELIVS, *ſcrutin. atheismi hiſtor. aetiol. ſcrutin. III.* §. *XV. pag.* 61. *ſeqq.*

*** Qui noxia continent libri, eo plerumque auidius leguntur, quo magis ob raritatem, vel quia damnati ac proſcripti ſunt, hominum curioſitatem excitant, vel eorum cupiditatibus blandiuntur. Quo auidius autem leguntur, eo facilius, quae in iis occurrunt, admittuntur, eoque intimius animo imprimuntur, ſed & eo grauius inde damnum oritur; conf. THEOPHILVS SPIZELIVS, *loc. cit.* §. *XIV. pag.* 55. *ſeqq.*

* Litterarum ſtudia, ſi caute & ſobrie tractentur, ad veram religionem promouendam, & contra atheorum inſultus defendendam, plurimum conferunt. Sed ſi quis inconſulto in ea feratur impetu, inque iis tractandis pravae potius cupiditatis ductum, quam rectae rationis legem ſequatur, animum facile ad impietatem ac atheismum pronum inde referet; efficietque, vt, quae felicem eum atque beatum reddere poterant, ipſius quidem culpa, in occaſionem miſeriae ſummae atque calamitatis cedant. Idque diuer-

diuersa omnino, prò partium, quibus eruditionis humanae circulus absoluitur, diuersitate, fieri potest ratione. Qui *litteris* quas *humaniores* vocant, se totos dedunt, ethnicorum scriptorum subinde ita capiuntur lectione, vt scripturam sacram plane negligant, aut in minimis ponant, indeque illorum mens ita corrumpitur, vt illis *lyra Dauidica sordeat, prae lyra Horatiana* †. Ab elegantioribus litteris si ad philosophiam transeamus, ipsa statim se offert *logica*, quae vt pro instrumento veritatis, solidaeque eruditionis, recte habetur, ita dubitari posset, an & haec atheorum impietati aliquando inseruiat, nisi & hoc experientia doceret. Doctrina de praeiudicatis opinionibus animo eiiciendis, haud vltimum inter reliquas tenet locum, & salutaris maxime est, immo ad veritatem inueniendam prorsus necessaria. Sed si quis christianae religionis scita, principiaque eidem confirmandae inseruientia, pro opinionibus praeiudicatis habeat, & tum demum recte se philosophari credat, si ista animo eiecerit, in atheorum praecipiti lapsu laqueos incidet, priusquam ipse hoc animaduertat ††. Ipsam de *vniuersalibus* doctrinam, scholasticis quibusdam, speciatim Scotistis, argumentum atheismi praebuisse, supra ad *cap. I. §. XXIII.* obseruauimus. Ex *metaphysica* minus recte intellecta, atheos arma desumere posse, quibus impietati suae speciem concilient, vel ipsius Spinozae neminem dubitare sinet exemplum. *Ethica* enim eius *geometrica methodo demonstrata*, metaphysicis speculationibus de *substantia* & eius *attributis*, tota scatet. Idem & de *physica*, seu rerum naturalium scientia, est obseruandum. Quantumuis enim haec argumenta longe pulcherrima, ad coërcendam atheorum stultitiam suppeditet, fieri tamen potest, vt, si quis proximarum causarum considerationi nimis indulgeat, & cuncta per eas ita explicare annitatur, ne prima illa necessaria esse videatur, praecipiti tandem gradu in atheismum ruat. Obseruatum id tum aliis, tum & THEOPHILO SPIZELIO, in *scrutinio atheismi*, *scrutin.* III. §.XXV. *pag.* 108.

 seqq.

feqq. item in *radice atheismi pag.* 49. 50. Nec *moralis ciuilisque doctrina* hic praetermittenda. Qui ita de homine philofophantur, vt cum Spinoza omnem ei libertatem adimant, & ἀδιαφορίαν, itemque ἀπάθειαν vltra, quam par eft, extendant, qui cum eodem Spinoza atque Hobbefio, non alias, quam humanas, feu ciuiles, leges admittunt; qui cum Machiauello ad principum cuncta vtilitatem referunt, & ipfam religionem in dominandi inftrumentum conuertunt, non poffunt non in atheorum tandem caftra transire. Poffem infuper exempla varia illorum adferre, qui ex incauta philofophiae, fingularumque eius partium, aut litterarum bonarum tractatione, in impietatem qua vitam mores-que, aut omnino atheismum prolapfi funt. Ea vero haud quaquam ignota funt; immo quotidie fe quaedam nobis offerunt, pertinentque huc, quae de Petro Aretino, Francifco Poggio, Angelo Politiano, aliisque *cap.* I. §. XXIV. & alibi diximus. Iungenda &, quae ex inftituto hac de re commentatus eft vir doctiffimus, BVRCARD GOTTHELFF STRVVIVS in prolufione academica, cui titulus: *doctus, atheus*, anno M DCC VII edita. Non fane ipfius philofophiae, ficut nec litterarum, quae ab humanitate nomen acceperunt, hoc vitium eft, vt nonnulli praepoftero zelo abrepti exiftimant, fed hominum litteris iftis & philofophia abutentium, nec caute fatis, vt decebat, in iis verfantium. Enim vero, vt res quaeuis optimae & innocentiffimae in illorum, qui iis abutuntur, perniciem quandoque cedunt, vt tamen ideo vtilitati ac praeftantiae illarum nihil decedat, ita & bonis litteris atque philofophiae fuum manet decus, laus fua integra & illibata conftat, etfi vel maxime a quibusdam per improbitatem, aut imprudentiam, in atheismi aut occafionem, aut argumentum, vel defenfionem, arripiantur. Quod vero ifti inde fua culpa damnum accipiunt, alios commonefacere debet, vt caute in hisce tractandis ftudiis verfari difcant, nec cum eruditione fapientiam, cuius initium eft timor Do-

Domini, coniungere intermittant †††.

† Qui Jurisperitiæ penitus incumbunt (non culpa hujus ſtudii, ſed illius abuſu) delicias ſuas tanti aliquando faciunt, ut Juſtinianum & corpus Romani Juris Chriſto & ſacris voluminibus longe præferant. Qui vero artem medicam dedicere, contemplationi corporis continuo inhærentes, conceptus rerum ſpiritualium, interdum fere amittunt; &, cum quotidie moribundis aſſideant, non nunquam ſit, ut mortis conſideratione minus, quam cæteri mortales, percellantur. Nonnullos itaque ex eorum ordine in Atheismum prolabi, mirum non eſt.

†† Vide ſis, venerandi revera Theologi C. M. Pfaffii *diſſert. de prajud. Theol.* §. 23.

††† Poiretus *de Eruditione triplici, ſolida &c.* nonnulla ſcripſit, quæ, ſi caute legantur, ad artic. de præpoſtera ſtudiorum tractatione & incauta, Atheismum ſæpiuscule parturiente, cum fructu adhiberi poſſunt: adde H. C. Agrippam *de vanitate Scient.* &c.

** Nimirum divinarum veritatum ad hominum ſalutem comparatarum haec eſt ratio, vt non tantum ſciri, ſed ad vitae quoque praxin transferri debeant, vt ipſe Seruator docet, *Ioan.* XIII. 17. Hoc ſi homines intermittant, cognitio iſta illis non tantum nihil prodeſt, ſed facile etiam contingit, vt ex iuſto Dei iudicio, veritate amiſſa, in errores grauiſſimos, ipſumque atheismum praecipites ruant, vt gentilium exemplo luculentiſſime docet Paulus apoſtolus *Rom.* I. *verſ.* 18. 19. 20. Dum vero cognitio iſta Dei rerumque diuinarum, flectendo voluntatem ad obſequium, vim ſuam & efficaciam exerit, αἴσθησις illa, Paulo commemorata *Phil.* I. *v.* 9. inde oritur atque *experientia*, quae & *guſtus* nomine in ſcriptura ſacra venit, I. *Petr.* II. 3. *Ebr.* VI. 4. 5. Iſta vero αἴσθησις ſeu experientia, non eſt absque cognitione praecedenti (hoc enim plane coſonum eſſet) ſed ex ipſa cognitione oritur, vel cum ea

coniuncta est, si rite ad praxin deducatur, nec veritatem in iniustitia homines detineant, vt Paulus loquitur, *Rom.* I. 18. Atque ita intelligenda sunt, quae hac de re scripsi in *elementis philos. theoret. part. VI. cap. III.* §. *III.* De notitia enim Dei insita, dum §. *II.* verba feci, haec porro subieci: *est in mente nostra intima quaedam facultas, qua percipimus & velut gustamus, quae bona sunt. Per eam perceptionem quilibet homo, si modo serio ad se attendat, ita conuincitur, vt licet certissime persuasus sit, ea se videre, quae videt, audire quae audit, intelligere, quae intelligit, longe tamen certior esse possit, se percipere & sentire occultam entis summi boni, summique perfecti operationem.* Ex quibus verbis ne quis sensum a mente mea alienum eruat, 1) quidem obseruari velim, me per istam perceptionem nihil aliud intelligere, quam αἴσθησιν, vt scriptura sacra vocat, seu experientiam, quae oritur, cum cognitio veritatis ad praxin vitae deducitur; 2) nec illam me perceptionem seu experientiam a cognitione separare, multo minus asserere, ac si absque sufficienti cognitione esse possit, sed hoc saltem volo, si cognitio Dei, tum insita, tum acquisita recte se habeat, & ad vitae praxin deducatur, vt ipsa velut experientia Numinis bonitatem, & potentiam cognoscamus, tum illam perceptionem experimentalem nos itidem longe certissimos hac de re reddere; 3) sed hoc quoque addendum, me ipsam cognitionem Dei, si rite se habeat, longe certissimam esse, fateri, si αἴσθησις haec seu experientia non accedat; magis tamen adhuc hominem per αἴσθησιν seu experientiam hancce, conuinci & confirmari. Atque hoc sane tum contingit, cum cognitio ista, in obedientia seu praxi vitae vim suam exerit; quod vt certa quadam ratione ab ethnicis Paulus requisiuit, exprobrans illis, quod *veritatem detinuerint in iniustitia*, ita multo magis in hominibus christianis, reuelationis diuinae lumine collustratis, locum inuenit. Atque huc pertinent, quae

§. *IV.*

§. *IV.* hac de re dixi, praesertim, quando ita locutus sum: *Nec tatior ratio omnibus circa existentiam Numinis dubiis, aut se ipsum, aut alios eximendi, est, quam si quis serio animum omnibus vitiis purget, aliosque, qui in se ipsis hanc veritatem percipere cupiunt, purgare doceat, quippe quae sola obstant, quo minus clarissime summum hocce bonum percipiamus.* Sane, qui veritatem in iniustitia detinent, se ipsos magno periculo veritatem iusto Dei iudicio amittendi exponunt, docente apostolo, loco aliquoties iam laudato, *Rom. I.* 18. Ergo iuxta ipsius apostoli doctrinam, tutissima via est, qua periculo huic obuiam ire queamus, si veritati cognitae obsequamur, quo ipso in praxin vitae deducitur, adeoque ipsa experentia percipitur. Qui autem veritati cognitae obsequi cupit, vitia quaeuis fugere, atque animum ab iis purgare debet. Qui enim vitiis indulget, atque peccatis, is sane veritatem in iniustitia detinet, adeoque impedit, quo minus vim suam & efficaciam in flectenda voluntate eius exerat, seque adeo & experientia ista, quae inde sequi poterat, priuat & periculo, ipsam veritatem, quam cognitam habet, iusto Dei iudicio iterum amittendi, exponit. Licet autem hoc eiusmodi sit, vt hac ratione quilibet homo in veritate agnita magis confirmetur, & extra periculum, eam temere admittendi, ponatur, atheos tamen hac ratione erroris conuinci non posse, sed alia iis opponenda argumenta prius esse, vt ad veritatis agnitionem perducantur, ibidem obseruaui, dum statim subieci: *Fateor tamen, quod in disputationibus contra atheos hoc argumento vtendum non sit, quia etiam ea, quae in se ipsis sentiunt* (e. g. ipsum conscientiae, subinde vim suam in iis exerentis, testimonium) *negare strenue consueti sunt.* Diiudicare ex hactenus dictis etiam, vt hoc *ὡς ἐν παρόδῳ* addam, licet, quod alibi, *tom. V. obseruation. Hallensium obseruat. IX. de criterio veritatis in rebus moralibus*, cumprimis §. *XX. pag.* 291. dixi, *religionem nihil aliud esse, quam gustum rerum diuinarum.*

Quae

Quae verba ne itidem aliter intelligantur, quam ex mente mea intelligenda ſunt, rurſus obſeruandum, me vocem *religionis* in ſignificatione ſpecialiori pro cultu Numinis & quidem interno accipere, qui tamen cognitionem veram & ſufficientem Numinis praeſupponit, & ſine ea nulla ratione eſſe poteſt. Non inſolens eſſe, vt vox religionis ita accipiatur, plurimis exemplis comprobare poſſem, ſed vnicum LACTANTII ſufficiat teſtimonium: *Non poteſt igitur, nec religio a ſapientia ſeparari, nec ſapientia a religione ſecerni; quia idem Deus eſt, qui & intelligi debet, quod eſt ſapientiae; & honorari, quod eſt religionis. Sed ſapientia praecedit, religio ſequitur; quia prius eſt, Deum ſcire, conſequens, colere; &c. inſtitution. diuin. lib. IV. pag. m.* 252. Recte omnino LACTANTIVS docet, religionem ſeu cultum Numinis, non poſſe a ſapientia, ſeu cognitione ſeparari, ſed hanc praecedere, illam ſequi. Et hanc meam quoque eſſe ſententiam, tum aliunde ſatis conſtat, tum ex ipſa illa de *criterio veritatis in rebus moralibus*, obſeruatione, ſi modo cuncta recte ponderentur, & inter ſe conferantur, facile intelligitur. Religionis vocem me pro cultu Numinis hic ſumere, ex tota quidem tractatione, cumprimis autem ex §. *II.* liquet, vbi diſerte profiteor, me criterium veritatis non intuitu *intellectus*, ſed intuitu *voluntatis*, conſideraturum, ſeu quodnam bonum pro vero aut apparenti habendum ſit. Verba mea, quae exceptionem non admittunt, haec ſunt: *per veritatem VERVM intelligimus BONVM. Vnde haec regula, totam doctrinam moralem dirigens, reſultat: Quicquid VOLVNTATEM hominis ita afficit, ut laedat, ut dolorem aut taedium incutiat, illud non verum, ſed apparens potius bonum, ſeu malum eſt.* Cognitionem autem veram ac ſufficientem me praeponere, adeo manifeſtum eſt, vt mirum ſit, ſi aliquis ſecus exiſtimare poſſet. Quid vero luculentius dici poterat, quam cum §. XXXI. *pag.* 307. cuncta ſummatim ita complector; *Omnia ergo eo redeunt, vt ſuos INTELLECTVI & VOLVNTATI ſtatuamus limites,*

nec

nec hos confundamus; *immo potius*, *vt a natura constitutos recte obseruemus. Confundunt autem hos omnino*, *qui voluntati ita criterium veritatis tribuunt*, *vt intellectus officia excludant. Quos homines*, *eiusmodi indifferentismum profitentes*, *licet ipsa satis refellat experientia*, *error tamen illorum manifestandus aut detegendus est*, *ne eo & alii abripiantur.* Tantum nimirum abest, vt cognitionem veritatis sufficientem excludam aut remoueam, vt potius eos, qui hoc faciunt, in indifferentistarum numerum referam, & grauiter hoc nomine reprehendendos censeam. Prolixius etiam haec omnia, ne dubium alicui relinquatur, in sequentibus edissero, §. XXXIII. *pag.* 309 *seqq.* Cum autem cultus internus Numinis, in christianis spectatus, qui religionis nomine *loc. cit.* venit, in amore, timore Numinis & fiducia filiali, prout haec omnia ex vera fide oriuntur, consistat, manifestum est, eum sine perceptione, *αἰσθήσει* & experientia spirituali esse non posse, quae scriptura sacra *gustus* nomine exprimit, I. Petr. II. 3. *Ebr.* VI. 5. 6. Et eo quidem non alio sensu dixi, *religionem nihil aliud esse*, *quam gustum rerum diuinarum.* Loquor autem de eo, prout res ordinarie se habet, & si aliunde impedimentum non accedat. Posse enim aliquando, praesertim in tentatione grauiori, accidere, vt gustus ille seu *αἴσθησις* cesset, cum ipsa experientia hoc doceat, neutiquam nego. Sed haec similiaue hic in censum non veniunt, cum de eo loquar, quod contingit, si effectus, qui sequi poterat, ac debebat, aliunde non impediatur Vnde facile intelligitur, quid respondendum sit, si quis obiiciat, religione nos seruire Deo, gustu autem non Deo nos seruire, sed nobis; item, religionem aut actionem esse, aut habitum, gustum autem non tam actionem esse, quam passionem. Ad prius enim quod attinet, probe obseruandum, ea, quae ad internum Numinis cultum spectant, duplici ratione spectari posse; primo, prout in nobis sunt; deinde, prout per legem diuinam a nobis exiguntur. Posteriori modo si cultus internus siue religio spectetur,

tur, tum ſane ea ſeruimus Deo; hoc vero non obſtat, quo minus priori modo ſpectata, etiam in guſtu quodam ſeu perceptione conſiſtat. Ad poſterius vero quod attinet, ſciendum, religionem quidem partim vt habitum, per media gratiae acquiſitum, partim vt actionem, ſpectari poſſe; cum, ſi habitus dicatur, eiusmodi intelligatur, qui ſubinde per certos actus ſeſe exerit. Si vero vt actio ſpectetur, nihil obſtat, quo minus & paſſio quaedam cum ea coniuncta ſit. Notiſſimum enim eſt ex doctrina morali, adfectus omnes, amorem, timorem, reliquos, certo reſpectu paſſiones eſſe, certo reſpectu actiones, cum primum perceptio quaedam ſeu commotio paſſiua in anima noſtra praecedat, tum actio ſeu commotio actiua ſequatur. Si porro quaeras: num guſtus pars, an accidens, religionis ſit? diſpiciendum rurſus ſedulo eſt, quo pacto vox religionis ſumatur. De cognitione enim ſola ſi accipiatur, neque pars, neque accidens erit, ſed effectus potius, qui tamen ob certa impedimenta ſe non ſemper exerat. Sin pro cultu interno accipiatur, & quidem in ambitu generaliori ſpectato, tum nihil obſtabit, quo minus eius pars quaedam dici queat; prout omnis adfectus partim paſſione, partim actione conſtat. At cultu interno in ſpecialiori ſignificatione accepto, pro ipſo actu amoris, timoris, fidei, lubens conceſſerim, guſtum illum adiunctum aliquod ſeu accidens eſſe, quod non ſemper equidem, nec eodem gradu aut modo, ſed in ſtatu tamen hominis ordinario, gradu & modo diuerſo, adſit & deprehendatur †. Cum vero ex dictis (vt eo, vnde digreſſus ſum, redeam) pateat, neceſſarium prorſus eſſe, vt diuinarum veritatum cognitio ad vitae praxin transferatur, grauiſſime illos peccare, ſimul liquet, qui hoc intermittunt, eoque, iuſto Dei iudicio facile deduci poſſe, vt in atheismum incidant, iſtaque adeo intermiſſio inter cauſas atheismi recte refertur; quam longe frequentiſſimam eſſe, experientia omnes condocet. Addenda, quae eleganter hac de re diſſerit DN. LA CROZE, *entretiens ſur diuers ſuiets d'hiſtoire &c. pag.* 264.

† Quae

† Quæ hucusque Cel. Auctor disseruit, alio colo forsan majori cum fructu legerentur.

§. III.

Sunt etiam nonnulla, quae equidem inter caussas directe & per se atheismum progignentes, non sunt connumeranda, occasionem tamen eidem quandoque praebere possunt, scopulorumque instar sunt, ad quos, qui ceteroquin ad istam impietatem proni sunt, facile naufragium faciunt *, ut, vita plerorumque christianorum, cumprimis virorum sacri ordinis, doctrinae illorum non respondens **; sectarum, in quas orbis christianus scinditur, multitudo ***; acerbaeque nimis & modum excedentes, de rebus theologicis disceptationes *, & quae alia sunt eiusdem generis **. Quae omnia, vt, quantum humanae imbecillitatis ratio permittit, remouerentur, optandum esset.

* Culpa equidem non carent, qui talia aut agunt aut dicunt, quae aliis offendiculo esse, & per accidens etiam, vt in scholis loqui solent, atheismum promouere possunt. Nec tamen ideo excusandi sunt athei. Facile enim, si modo vellent, hosce scopulos euitare possent.

** De corruptis christianorum moribus, vitaque doctrinae parum respondente, tot extant doctorum piorumque virorum querelae, vt iis colligendis multa volumina non sufficerent. Neue de aliis dicam, notum, quot *pia* hinc enata sint *desideria*, in quibus & vulnera haec tanguntur, & de remediis consultatur. Multum vero istam vitae rationem ad atheis-

theismum promouendum facere, nemo temere dubitauerit. Si enim homines ad atheismum sua natura proni animaduertant, ingentem esse illorum inter ipsos etiam ecclesiae doctores numerum, qui vita sua moribusque, quae de religionis veritate & praestantia, deque virtutibus, quibus fidem suam christiani demonstrare debent, ingenti zelo dicunt, ipsimet refutant, facile in eam inducuntur opinionem, omnes christianos turpissimos esse hypocritas; inprimis vero ecclesiae doctores, dogmatibus, quae aliis inculcant, non adhiberi fidem, nec, ea vera esse, credere. Ad minimum non potest non mera videri superstitio, si quis actibus quibusdam externis Deum colat, certasque de eo opiniones foueat, & acriter oppugnet, interim tamen vitiis quibusuis strenue indulgeat †. Quo longius autem superstitio a vera religione distat, eo facilius per eam alii, vt in alterum extremum ruant, inducuntur. Id vel Graecorum, maxime Atheniensium, exemplo patet, qui, vt reliquas gentes, quas barbaras vocabant, superstitione superabant, notante hoc in illis vitium ipsomet Paulo, *Actor.* XVII. 16. ita non alibi plures athei, vel saltem atheismi suspecti, adeo vt apud solos Graecos, non autem barbaras gentes, atheos extitisse, AELIANVS existimet, *histor. var. libr.* II. *cap.* XXXI. vt supra iam *cap.* I. *ad* §. XX. obseruauimus ††. Idem & in Romana ecclesia conspicere licet, in qua atheorum proventus longe vberrimus, eo quod turpissima in ea regnat superstitio. Legi merentur, quae hanc in rem differit IENKINVS THOMASIVS, in *historia philosophica de atheismo cap.* II. §. III. *pag.* 21. vbi inter *primarias atheismi causas* superstitionem refert. Nec tamen ad atheos excusandos haec quicquam valent. Illorum enim erat, superstitionem a vera religione discernere, & quod hominum religione abutentium vitium est, non ipsi religioni tribuere; multo minus omnes eodem loco habere, cum inter christianos hinc inde haud pauci etiam sint, qui Deum serio colunt, quorumue a doctrina neutiquam vita discrepat, quod & de ecclesiae quibus-

quibusdam doctoribus censendum, quorum omni tempore hinc inde nonnulli extiterunt, qui cum Paulo dicere potuerunt: *estote imitatores mei, vt ego Christi*, *I. Cor. XI. vers.* 1.

† Confer H. WESENFELD *de Zoekende Heiden na waare Christenen P.* 1.

†† Inspiciantur *notae ad l. c.* ÆLIANI Edit. A. GRONOVII; inprimis *ad num.* 2.

*** Si religio christiana, inquiunt athei, aut illi, quibus sectarum inter christianos multitudo, offendiculo est, Deum auctorem agnoscerent, haud dubio magna inter eos, qui eam sequuntur, foret consensio. Immo cum, per istam sectarum diuersitatem, fructus doctrinae christianae mirum in modum impediatur, sapientiae diuinae foret conueniens, sectas istas & diuisiones impedire, si Deus ipse religionis istius curam gereret, vel eam mortalibus praescripsisset, & quae reliqua sunt eiusdem generis. Sed & huncce facile euitare scopulum possent, si rursus cogitarent, hominum hoc, non ipsius religionis, esse vitium. Immo, si indolem hominum, qua intellectum, qua voluntatem, recte considerarent, aliter se rem habere non posse, facile intelligerent. Deus autem ea, quae per hominum conditionem aliter euenire nequeunt, per miraculum eo minus impedire obstrictus est, quod nunquam aut praedixit, aut promisit, nullas in religione christiana fore dissensiones. Immo fore dissensiones & discordias, culpa tamen hominum, ipse seruator diserte nos condocuit, *Luc.* XII. 51. Sunt vero Deo caussae iustissimae sapientissimaeque, cur eas permittat. Manifestandi enim hac ratione sunt, qui Deo vera fide adhaerent, eumque sincere colunt. Δεῖ γὰρ, inquit Paulus, *καὶ αἱρέσεις ἐν ὑμῖν εἶναι, ἵνα οἱ δόκιμοι φανεροὶ γένωνται ἐν ὑμῖν.* I *Cor.* XI. 19. Legenda, quae hac de re differit IOANNES CLERICVS, de

l'incredulité, *part.* II. *cap.* IV. *pag.* 186. *seqq.* qui & per integram hancce partem secundam, alia eiusdem generis offendicula recenset, atque remouet.

* Recte IENKINVS THOMASIVS, de caussis atheismi verba faciens, *huc accedunt*, inquit, *theologorum digladiationes*, & *animorum acerbitas*, *de articulis etiam non raro*, *qui neque bonos mores respiciunt neque vitam aeternam: attamen si quis a receptis systematibus discesserit vel latum vnguem*, *vae homini! de omni spe amicitiae conclamatum est*, & *in papatu pro haeretico habendus & viuicomburio*, *ni palinodiam cecinerit*, *quantocyus puniendus: qui procedendi modus procul omni dubio spectantium animos tepore aliquo*, *vel potius odio aduersus omnem religionem imbuit*; *histor. philosoph. de atheismo cap.* IV. §. V. *pag.* 37. Nec tamen ita hoc capiendum, ac si omnes de rebus theologicis disputationes reiiciamus, quippe quas pro ecclesiae statu praesenti prorsus necessarias esse, lubentes fatemur: sed excessum saltem & impotentis animi vitia, quae subinde accedunt, improbamus, & hac ratione aliis auersionem a religione christiana animo concipiendi, occasionem suppeditari, ingemiscimus atque dolemus. Bene id eidem auctori obseruatum, quando interiectis nonnullis, pergit: *Caueas velim existimes*, *me omnes de rebus diuinis disputationes improbare*; *nequaquam*; *quia saepe saepius ecclesiae necessitas atque nostra officia hoc postulant*; *sed est modus in rebus*; *nollem homines christianos se inuicem proscindere & lacerare*, *ne profani quique tripudient*, & *in contumeliam religionis conclament*; *vbi est vester Deus*? *loc. cit. pag.* 38. 39. †.

† Utilissimae sunt S. WERENFELSII dissertationes; *de Logomachiis Erudit.* & *de Controversiis Theolog. rite tractandis.*

** Inter reliqua, quae occasionem atheismo praebere possunt (quorum plurima adhuc sunt, sed omnia enumerare, instituti ratio non patitur) illorum adhuc commemorandum institutum est, qui dum nouas

uas existentiae Dei demonstrationes, siue ad ingenii subtilitatem ostentandam, siue alias ob causas excogitant, aut obscuras, aut minus solidas proferunt, quibus veritatem, quam defendendam susceperunt, produnt, & omnium ludibrio exponunt, & non tantum atheos in errore suo confirmant, sed alios haud raro in eundem inducunt. Non de illis nunc loquor, qui data opera pro argumentis firmis & solidis, infirma & lubrica ad fallendos incautos substituunt, quod Iulium Caesarem Vaninum, aliosque, fecisse constat, & supra nobis obseruatum est; sed de illis sermo est, quibus serio equidem constitutum est pugnare contra atheos, Numinisque existentiam comprobare; sed vt noui aliquid adferre videantur, vel ex simplicitate quadam, reiectis vel praetermissis argumentis receptis, ceu quotidianis, noua sed minus solida in medium adferunt †. Exemplo praeter alios esse potest IOSEPHVS RAPHSON, vir ceteroquin doctissimus, ingenioque subtilissimo praeditus, cuius *demonstratio de Deo, siue methodus ad cognitionem Dei naturalem breuis ac demonstratiua, cum epistolis miscellaneis, de animae natura & immortalitate, de veritate religionis christianae, de vniuerso; &c.* Londini anno M DCC X prodiit, recusa deinceps Lipsiae anno M DCC XII. Nouam enim & ex mathematicorum scholis petitam dum ingressus est demonstrandi existentiam Dei rationem, multa quidem, quae ingenii acumen arguunt, profert, subinde tamen lubrico fundamento demonstrationem suam superstruit, talia quoque addit, quae prorsus admitti nequeunt, ne quid de obscuritate, qua haecce demonstratio laborat, commemoremus. Nihil de definitionibus dicam, in quibus subinde non tam rem explicare, quam voces idem significantes inter se permutare videtur; dum inter postulata ponit: *omne finitum posse vt non existens concipi*, & inter axiomata: *quicquid est, aut a se est, aut ab alio*, eiusmodi quid postulat, ac asserit, ad quod nondum prorsus concedendum se obstrictos athei existimabunt ††; vti in

actis erud. Lipſ. anno M DCC XII. menſ. Ian. pag. 28. *&* 29. obſeruatum. Nec profecto temere quis admiſerit, quod aſſerit, *finitum qua tale nihil poſitiui denotare; concedi poſſe, proceſſum cauſarum in infinitum, vt tamen ſolus Deus aeternus & infinitus ſtatuatur; &c.* & quae reliqua ſunt eiusdem generis.

† Notæ ſunt lites, quæ Cel. Auctori cum Marpurgenſi Philoſopho interceſſerunt; cum hic nimirum argumentum *de Contingentia* duntaxat urgeret, & cætera de rerum ordine ac ſtructura, ad illud unum commode referri poſſe ſtatueret. Si mentem Wolffii recte perceperim: jam pridem cum viri nomen vix audiveram, veritatem hujus opinionis, ex parte ſaltem me convictum tenuiſſe, libere profiteri cur gravarer? de Wolffii ſententia videatur *Philoſ. Leibnit. & Wolff. uſus in Theol. ſect.* 2. *C.* 1: & quid ipſe velim, differt. in calce hujus Libri reperiunda, te certiorem reddet.

†† Poſtulatum illud & hoc axioma, ſi eo ſenſu quo poſſunt intelligi accipiantur; omnes, ni fallar, qui veritati litant, admittent. Præterea: *finitum qua tale nihil poſitivi denotare*, ſano ſenſu accipi quoque poſſe videtur. Nimirum; cum finita dicantur, quæ ſuis determinantur finibus; fines vero habere, nihil aliud ſit quam defectus ulterioris, ſive extenſionis, ſive perfectionis: patet, rerum finitatem, abſtracte conſideratam, in negatione unice conſiſtere. De mente *Raphſoni* judicare tamen non poſſum, cum ejus *demonſtrationem* non legerim. Præter Cel. Auctorem, alii quoque ejus Methodum improbarunt. Fenelonii argumentum ex Unitatis Idea depromtum, nonnulli non tantum rejiciendum putarunt, verum etiam periculo prorſus non carere, fuerunt arbitrati. Quicquid ſit; indecorum eſt, viros optimos, qui Fenelonium hac in parte ſequuntur, ſtatim, ut fit, in ſuſpicionem adducere velle.

§. IV.

Proprietates atheiſmi, ſeu quae eum comitantur, vitia, itidem variae ſunt; inter praecipuas tamen referenda, ſtultitia eius & irrationabilitas*, con-

contemtus & vilipendium recte sentientium **, externa virtutis species, qua athei vitia animi turpissima vtcunque tegere, vt eo facilius incautos decipiant, annituntur ***. Discernendi ab his sunt characteres seu criteria atheorum, ex quibus eos, si latere cupiant, vtcunque agnoscere licet *.

* Sunt equidem, qui, stultitiam & irrationabilitatem atheis obiici, aegre ferunt, hoc ipso, se eos pro hominibus admodum sapientibus habere, significantes †. Sed vitio nobis non vertent, si non aliter de atheis sentiamus, quam rex sanctissimus Dauid sensit, qui diserte *stultorum* nomine eos insigniuit; *stultus dixit in corde suo, non est Deus, psalm. XIV.* I. Variis idem rationibus euinci posset, quarum nonnullas iam in medium attulit RICHARDVS BENTLEIVS, in *orationibus sacris*, quibus *stultitiam & irrationabilitatem atheismi* demonstrauit, a viro doctissimo, DANIELE ERNESTO IABLONSKI, ex anglicano idiomate in latinum translatis. Is vero, atheos vel inde stultitiae argui posse, ostendit, quod cum a teneris ea imbuti fuerint religione, quae a Deo optimo maximo nos conditos, animaque immateriali & spirituali donatos docet, nosque in spem vitae aeternis affluentis gaudiis erigit, illi nulla ducti vel vtilitate, vel necessitate moti, sententiae receptae mittant repudium, sibique alia omnia persuadeant; nullum scilicet fuisse architectum huius mundi, nec a rectore ac moderatore sapientissime illum gubernari; nihil esse hoc vniuersum, nisi materiam sensu carentem, & fato fortunaque impulsum ††; primos homines fungorum instar e terra natos, totumque illud, quod mentem dicimus humanam, nihil esse, nisi agitationem & adflictum subtilis cuiusdam materiae, nihilque adeo manes esse, sed, lethum finire omnia, *orat. I. pag.* 33. *seqq.* His & alia eiusdem generis addit, quae repetere instituti nostri non patitur ratio; quemadmodum nec, quae alii, speciatim THEODORVS VNTEREICH, in *atheo*

stulto, hac de re commentati sunt. Pauca saltem, quae stultitiam & irrationabilitatem atheorum extra omne dubium ponunt, addere liceat. Per *stultitiam* summam intellectus corruptionem, cum ingenti voluntatis peruersitate coniunctam, denotari, constat; & a me etiam obseruatum est *institution. theolog. moral. part. I. cap. I. sect. II. §. XXXV.* Quae vero maior intellectus corruptio esse potest, quam cum quis argumentis euidentissimis fidem denegat, saltem vt solus sapere videatur? Vix autem fieri potest, vt tanta intellectui coecitas atque caligo offundatur, nisi prauae cupiditates accedant, atque intellectum secum ad ineptissima quaeuis abripiant. Id vero cum in sanae mentis hominem non cadat, non alio, quam stultorum loco atheos haberi posse, manifestum est. Haec vero tum in aliis, tum vel in eo aperte se prodit stultitia, quod cum ipsimet concedant, vel saltem diffiteri nequeant, sententiam illorum, qui Deum esse credunt, eumque rite colunt, si vel maxime errarent, nullum illis adferre incommodum, maximam contra & aeternam felicitatem, si vera sint (quemadmodum reuera sunt) quae credunt; atheorum contra sententiam, si vel maxima vera esset (quod tamen non conceditur) nullum aut nonnisi imaginarium ad breue tempus illis adferre commodum, summam contra miseriam & aeternos cruciatus, si errent: (quemadmodum eos errare certum est) nihilosecius priori sententia reiecta, posteriorem eligere malint. Hoc enim summae stoliditatis & insipientiae esse, nemo, nisi qui prorsus excoecatus fuerit, negauerit †††. Addere & hoc possem conditionem illorum, qui Deum esse credunt, eumque rite colunt, in hac quoque vita vel ipsis atheis fatentibus, longe feliciorem esse, quam eorum, qui eum negant, & ad hoc animum obfirmant suum ††††. Vitae vero rationem infeliciorem feliciori praeferre velle, non nisi hominis est ratione sua turpiter abutentis. Nec est, quod obvertas, haec omnia tum demum locum inuenire, si athei conuicti fuerint, se in errore versari. Ple-

raque

raque enim ita comparata sunt, vt nec ipsi athei, haec ita se habere, inficiari prorsus audeant. Stultus vero etiam stultus esse non definit, etsi, se stultum esse, agnoscere nolit. Irrationabilitas vero atheorum vel inde maxime apparet, quod ad difficultates quasdam, quas facile si vellent, euitare possent, superandas, systema aliquod illis amplectendum sit, quod non tantum difficultatibus pluribus & longe maioribus premitur, sed plane absurdissimum est. Ita vero rem se habere, ex mox dicendis manifestum fiet.

† Vide *den Knibbelaar. Colloq.* I. & passim.

†† Similitudines quasdam, quæ evincunt stultitiam cujusvis, qui Mundo fortuitum ortum attribuere ausus sit, lege apud Fenelon: *C.* 5. *& seqq.*

††† Videatur, & attenta mente legatur, Werenfelsii *dissert. de Securit. Carnali Opusc. pag.* 413. *& seqq.* vel *pag.* 207. *der Godgel. Philosoph &c.*[*Vermakelykheden* F. 10.

†††† Athei ipsi fatentur Entheos se esse feliciores, ut e Burneto probat Reimm. *Bibl. Brem. Cl.* 6. *Fasc.* 5. *Art.* 2. non tamen omnes in ea opinione versantur.

** Vt enim soli sapere videantur, reliquos homines omnes pro inertibus, omniumque stupidissimis habent, qui non ratione, sed coeco animi impetu, aut mera superstitione regantur. Intelligendum hoc de atheismo philosophico, quem ex ambitione praecipue oriri, supra ad §. I. diximus †.

† Ad hunc præsertim locum *de Rnibbelaar l. l.* conferatur.

*** Veram virtutem atheis is demum tribuet, qui prorsus, quid virtus sit, ignorat. Etenim cum vera virtus consistat in studio sincero se & omnes actiones suas ad voluntatem atque legem Numinis conformandi, qui fieri posset, vt homo, qui Deum

non credit, adeoque legem diuinam non admittit, ad eam tamen actiones suas componere anniteretur? Multa equidem saepius athei de virtute, de honestate, de iustitia, loquuntur, sed ad fucum saltem incautis faciendum †. Omnium instar sit BENEDICTVS DE SPINOZA, qui nunquam non iustitiam & charitatem in ore habet, adeo vt omnem in ea religionem constituat; sed accuratius mentem explicare iussus, non aliam aut charitatem aut iustitiam admittit, quam quae pactis, conuentionibus, & imperii ciuilis auctoritate nititur. *Vt verae*, inquit, *rationis documenta*, *hoc est* (*vt in cap.* IV. *circa legem diuinam ostendimus*) *ipsa diuina documenta vim iuris absolute haberent*, *necesse fuisse*, *vt vnusquisque iure suo naturali cederet*, *& omnes idem in omnes*, *vel in aliquot*, *vel in vnum transferrent*, *& tum demum nobis primum innotuit*, *quid iustitia*, *quid iniustitia*, *quid aequitas*, *quidque iniquitas esset. Iustitia autem & absolute omnia verae rationis documenta*, *& consequenter erga proximum charitas*, *a solo imperii iure*, *hoc est* (*per ea*, *quae in eodem capite ostendimus*) *a solo eorum decreto*, *qui ius imperandi habent*, *vim iuris & mandati habent*; in *tract. theolog. polit. cap.* XIX. *pag.* 215. Idem deinceps repetit: *Iustitia a solo summarum potestatum decreto pendet*, *adeoque nemo*, *nisi qui secundum earum concepta decreta viuit*, *iustus esse potest*, *loc. cit. cap.* XX. *pag.* 228. Cum vero iuris naturalis antea mentionem fecerit, non ita hoc est capiendum, ac si legem quandam naturalem admiserit, sed nihil aliud hoc nomine intelligit, quam naturalem quidlibet agendi facultatem. Id ipse iterum diserte & citra ambages profitetur: *Per ius & institutum naturae nihil aliud intelligo*, *quam regulas naturae vniuscuiusque indiuidui*, *secundum quas vnumquodque naturaliter determinatum concipimus*, *ad certo modo existendum & operandum*, *e. gr. pisces a natura determinati sunt ad natandum*, *magni ad minores comedendum*, *adeoque pisces summo naturali iure aqua potiuntur*, *& magni minores comedunt. Nam certum*

est,

est, naturam absolute consideratam ius summum habere ad omnia quae potest, hoc est, ius naturae eo vsque se extendere, quousque eius potentia se extendit. Et quia lex summa naturae est, vt vnaquaeque res in suo statu, quantum in se est, conetur perseuerare, idque nulla alterius, sed tantum sui habita ratione, hinc sequitur vnumquodque indiuiduum ius summum adhuc habere. Ius itaque naturale vniuscuiusque hominis NON SANA RATIONE, SED CVPIDITATE ET POTENTIA DETERMINATVR, tract. theolog. polit. cap. XVI. *pag.* 175. ††. Nullam itaque cum admittat legem diuinam, mirum non est, quod & nullum admittat peccatum. Peccatum enim est *ἀνομία*. Vbi ergo nulla lex, ibi & nullum peccatum. Idque, qua est impudentia, diserte quoque profiteri non dubitat: *In statu naturali peccatum concipere non potuimus, nec Deum tanquam iudicem homines propter peccata punientem; sed omnia secundum leges vniuersae naturae communes ferri, & eundem casum (vt cum Salomone loquar) iusto ac impio, puro ac impuro &c. contingere, & nullum locum iustitiae nec charitati esse; tract. theol. polit.* XIX. *pag.* 215. *Conueniunt haec prorsus cum philosophia THOMAE HOBBESII, qui itidem non alias, quam ciuiles leges admittit, & in statu naturali homini quidlibet committendi facultatem concedit. *Natura*, inquit, *dedit vnicuique ius in omnia, hoc est, in statu mere naturali, siue antequam homines vllis pactis sese inuicem obstrinxissent, vnicuique licebat facere, quaecunque & in quoscunque libebat &c. de ciue, cap.* X. §. X. Haec vero omnia, quam absona sint, nemo non intelligit, & vel inde etiam constat, quod sublatis legibus diuinis, ipsum etiam imperii ciuilis fundamentum euertant, simulque iustitiam, & quascunque ei superstruunt virtutes. Fatentur enim, vel saltem fateri necesse habent, imperium ciuile pactis niti & conuentionibus; sed si leges diuinas, quae pacta seruare iubent, tollas, quid quaeso est, quod pacta seruanda homines inducere queat? Nihil puto, aliud, quam vtilitas. Ergo & subditi tam diu

Q 5 impe-

imperantibus parebunt, quamdiu hoc e re sua esse existimauerint. Sed hac de re deinceps plura. Nunc ad PETRVM BAELIVM accedimus, qui virtutem & honestatem atheorum passim laudat, nullamque prorsus causam esse existimat, cur non athei aeque honesti (si non honestiores) & virtuti dediti, censeri debeant, quam idololatrae aut superstitiosi homines, aut qui vera equidem Dei cognitione imbuti sunt, sed eam vita moribusque suis non exprimunt. Id passim agit, multisque verborum ambagibus confirmare annititur, dans *les pensées diuerses* §. CXXXIII. *pag.* 261. *seqq.* item, dans *la continuation des pensées*, §. LXX. *pag.* 407. Sed in apologetica quoque dissertatione, sententiam suam hac de re explicat atque defendit, quae subnexa est *tom.* III. *dictionarii historico-crit. pag.* 3137. *seqq.* Qua de re vt paucis, quid & nobis videatur, dicamus, & nebulas, quas vir doctissimus veritati obducit, dispellamus, primo quidem in eo nobiscum consentit, veram virtutem, quae ex amore Dei fluit, in atheum non cadere. Hoc enim diserte profitetur *differtat. cit.* §. VII. *pag.* 3137. Rursus vero & nos cum eo consentimus, tum atheos, tum alios homines, qui de existentia Nnminis persuasi sunt, cupiditatum tamen suarum potius, quam religionis ductum sequuntur, gloriae & laudis cupidine, aut metu infamiae, vel mortis, aliisue causis plurimis, ad honesta consectanda, turpia autem euitanda induci posse, adeoque externam prae se ferre virtutis speciem. Quaestio igitur eo redit, si vtrique inter se comparentur, num eodem habendi sint loco, an vero illorum, qui vitiis equidem indulgent, sed Dei tamen quodam timore tanguntur, in externae virtutis studio quaedam prae atheis sit praerogatiua? Negat hoc PETRVS BAELIVS, nos vero id affirmandum censemus. Omnia namque, quae dans *les pensées diuerses l. c.* item dans *la continuation l. c.* copiose & facunde hac de re disserit, eo tandem redeunt, homines, cupiditatibus suis inseruientes, non secundum religionis, quam pro vera habent, principia,

cipia, sed secundum adfectus, quibus abripiuntur, vitam suam instituere. Quod quidem saepissime contingere, lubenter concedo, nec tamen id nostrae causae officit. Rursus namque & id concedendum est, multos qui, etsi pro veris christianis non sint habendi, attamen quodam Numinis timore tanguntur, tum saltem, cum adfectus cessant, omnino religionis ductum sequi, perque eam ad mala euitanda, honesta autem consectanda, concitari posse. Quare vt comparatio rite procedat, ponamus primo, atheum & superstitiosum, in eodem adfectu constitutum, cui vterque resistere nequeat; atheus, cum nullo prorsus obstaculo retineatur, promte statim faciet, quae male sana cupiditas suadet: superstitiosus metu Numinis vtcunque retinebitur, etsi tandem ob vim adfectus succumbat. Atque hactenus, si effectum spectes, par vtriusque erit ratio. Pone vero, adfectum tam vehementem non esse, vt non eorum, quae Numinis metus hominibus suggerit, repraesentatione, superari queat, quod sane saepissime contingit, atheus tum sine haesitatione faciet, quae cupiditas suadet, cum nihil sit, quod illum retineat, abstinebit contra alius, & quidem sola religione ductus. Vnde liquido constat, minus mali ab hominibus improbis etiam, quibus tamen vllus religionis sensus est, metuendum esse, quam ab atheis. Quod ni fallor, ad euertendam penitus viri doctissimi sententiam sufficit †††.

† Vide REIMM. *Bibl. Brem. l. c. p.* 795.

†† Analogica sunt, quæ docent DEURHOFFIUS aliique ex hodiernis Spinosistis. vide *Auctores supra laudatos.* nim. *pag.* 132.

††† In eadem cum Bælio fuit opinione PLUTARCHUS *de superstitione* & TANAQ. FABER, qui libellum Gallice vertit; nec non FR. BACO *de* VERULAMIO. CHR. THOMASIUS hoc problema curiosum magis existimat, quam utile. v. STOLLII *Hist. litt. P.* 2. *C.* 3. §. 44. ratiocinationem Cel. Auctoris prorsus probo; & scopum Bælii iniquissimum fuisse, haud

haud pauci arbitrantur. Cæterum; plura de affectionibus Atheismi habet Reimm. *Bibl.Brem. Cl.6. fasc.* 5. qui quoque in sua *Atheismi universalis Historia Sect.* 1. *C.* 1. §. 11. dubitat, num Proprietates Atheismi, quas Cel. Auctor enumerat, sensu strictiori *hoc nomine* vocari possint. Nihilominus fatetur, commoda interpretatione, ea, quæ Auctor hoc loco differit, servari posse; & Atheos esse stultos, ventosos, ac omni virtute vacuos, licet specie interdum non careant, lubenter concedit. Ipse Reimmannus *l. c. pertinaciam, dissimulationem*, & *fictam retractationem*, Atheorum æque ac omnium hæreticorum, proprietates dici posse autumat. Si vero per Atheorum proprietates, ea intelligamus, quæ iis *solis, omnibus & semper conveniunt:* præter *irreligiositatem*, pleno sensu sic dictam, nihil jam mihi in mentem incidit, quod eo referam. Licet & illa inter effectus Atheismi commode quoque referri queat.

* Characteres atheorum, ex quibus, cum latere cupiant, dignosci possint, sequentes tradi solent: quod quauis data, aut arrepta occasione, dubia contra Numinis aut existentiam aut prouidentiam proponant, aut ab aliis proposita pro insolubilibus venditent; quod nihil, quod naturae superet vires, admittant; hinc & miracula aut inficientur, aut ad causas naturales reuocent; diuinarum item quod eleuent litterarum auctoritatem; religionemque mysterii omnis expertem cupiant; & quae alia sunt eiusdem generis, a GISBERTO VOETIO commemorata *disput. de atheismo*, *part.* I. *disputation. selectar. pag.* 238. *seqq.* qui & *pag.* 135. adiuncta seu proprietates atheismi, sed more suo, recenset. Verum praeterquam, quod characteres isti non vno omnes habendi sint loco, in adplicatione caute admodum versandum, ne viris innocentibus temere atheismi nota inuratur. Id iam monui in *differtat. de pietate philosophica* seu *religione naturali*, quae extat in *selectis iuris naturae & gentium*, §. LVII. *pag.* 262, *seqq.* †.

† Conf. Reimm. *Hist. Ath. l. c.* §. 10.

§. V.

§. V.

Effectus denique atheismi ſunt, ſumma miſeria, quam in hacce iam experiuntur vita, qui eodem ſunt infecti * & difficultas admittendi emendationem **; in alios vero, ſi contingat, vt ad plures malum hocce ſerpat, non poſſunt non plurima inde maximaque redundare incommoda, cum rerumpublicarum per eum diſſoluantur vincula, & fundamenta, quibus ciuium ſalus, omnisque vitae tranquillitas, innititur, concutiantur & labefactentur ***; vt adeo non temere grauior peſtis, aut, quod hominum generi noxium magis ſit, quam atheismus, cogitari queat.

* Quod ſi ipſos atheos audias, minime infelices erunt, quippe qui omni metu, quem aliis peccatorum conſcientia, aut de ſtatu animae poſt hanc vitam anxia ſolicitudo incutit, quoue haud raro non mediocriter mortales anguntur, ſe liberatos profitentur; ſique ita ſe gerant, vt huius vitae incommoda aut euitent, aut aequo animo ferant, nihil amplius eſſe videtur, quod illos excruciet. Verum ſi intimiores animorum in hisce hominibus receſſus introſpicere daretur, longe alios eos deprehenderemus, quam videri volunt †. Sane, quod de tyrannis ex mente PLATONIS, CORNELIVS TACITVS dixit: *ſi recludantur tyrannorum mentes, poſſe adſpici laniatus, & ictus, quando, vt corpora verberibus, ita ſaeuitia, libidine, malis conſultis animas dilaceretur*, *annal. lib.* VI. *cap.* VI. id pari ratione de atheis dixeris, metu, terrore, morſibusque conſcientiae, ſubinde eorum animos mirum in modum dilacerari. Quicquid enim dicant, quicquid iactitent, quicquid ſimulent, nunquam de ſuo tam firmiter perſuaſi errore eſſe poſſunt, vt non veritatis ſubinde ſtimulos ſentiant, &

hinc

hinc animus summae impietatis eos conuincat, simulque cogitare iubeat, quid a iustissimo illo feuerissimoque iudice tandem illis expectandum sit, contra quem tam proterue insurgunt. Et hoc ad summam in hac vita miseriam sufficit. Hinc & ipsam veritatem atheis eiusmodi voces quandoque expressisse nouimus, *quantumuis errent, qui Deum esse credant, & colant, feliciores tamen esse, quam eos, qui, non esse Deum, persuasi sint.* conf. B. PHIL. IACOBI SPENERI *Vbereinstimmung mit der Augsburgischen Confession, artic. praelim. I. thes. VII. §. VIII. pag.* 14. *seqq.* ††

† Quidam e Reverend. V. D. Ministris Hagæ Comitum coram Cel. ALPHENIO retulit: Atheum illum, qui ante paucos annos, in illa urbe, morte multatus est, licet summam affectaret tranquillitatem, vehementiores cordis pulsationes impedire non potuisse. Quod cum Vir Venerandus videret; homini dixit: *non tecum, sed cum pulsante illo corde, in posterum loquar*; eumque hoc modo in confusionem dedit.

†† De miseria Atheorum, licet certissime de sua opinione, *omnia casu fieri*, convicti forent; vide NIEUWENTYT *Contempl.* 1. miseriam eorum quoque demonstrat LANGIUS *de Causa Dei Sect.* 4. *Prop.* 4 quam cum animadvertunt, desperatione adacti violentas interdum manus sibi inferunt, cujus rei illustre exemplum habemus in J. G. RAM Holsasato, ut docet REIMM. *Sect.* 3. *C.* 10. §. 10.

** Fieri sane potest, vt agnito errore ad saniorem mentem redeat atheus; idque factum etiam aliquando, nouimus. † Illustre cumprimis, longeque notissimum est exemplum Roftae Comitis, de quo scripto quodam peculiari egit GILBERTVS BVRNETVS, quod ex anglicano idiomate in latinum translatum, hocce titulo prostat: *Roftae comitis in extremis μετάνοια, seu poenitentia salutaris, a Gilberto Burneto memoriae prodita &c. Vltraiecti anno M DC XCVIII.* Nec sine ratione in ipso titulo additur: *opellam hanc ad conuincendos seculi huius atheos & apostatas apprime esse vtilem.* Interim tamen & hoc est certissimum,

& paucos esse, qui ex hisce laqueis iterum se expediunt ††, & plurima obstare, quo minus se iterum expedire queant. Primum emendationis initium est, agnoscere errorem, miseriamque, qua circumsepti sunt, qui alieno a Deo sunt animo, intelligere. Atheus vero tantum abest, vt agnoscere velit, se errare, vt solus sibi sapere videatur, reliquos vero homines omnes in errore versari credat; multo vero minus se miserum existimabit, cum eius metus, qui reliquos mortales angat atque excruciet, se immunem esse censeat. Frustra etiam ei verbum diuinum opponas, quippe quod respuit, nec pro Dei verbo agnoscit, immo contemnit, tantum abest, vt ei morem gerere paratus sit. Rationi omnia equidem tribuit, sed prauae atque corruptae; rectae autem eo minus locum relinquit, quo difficilius, vt prauae suae ratiocinationis defectus agnoscat, induci potest. Accedit, quod error iste, quantumuis execrabilis, hominibus cupiditatibus suis indulgentibus gratus esse non desinat †††; sua vero natura homines ita comparati sint, vt, quae eis grata sunt, vera etiam esse credant. Mitto reliqua; cum ista, quae diximus, difficultatem ex sordibus impietatis, quibus atheus immersus est, eluctandi, satis ostendant ††††

† Fr. Junius, Theol. Celeb. suam ex Atheismo conversionem ipse publice professus est, & Nieuwentyt, strenuus ille Deitatis assertor, in Atheorum castris antea militasse dicitur. Idem ille, postquam resipuerat, Hagæ Comitum ab amico quodam rogatus: *quænam ipsi forent rationes pro Divina existentia?* ad oculorum structuram & usum provocavit: cumque alter, mira dexteritate, oculi formam ejusque internas partes e rapa confecisset, & pio Philosopho objecisset: nullam itaque, ex oculorum fabrica, pro existentia Numinis rationem hauriri posse: Nieuwentyt non tantum ex eo quæsivit; quisnam foret Auctor illius materiæ, e qua ipse oculum confecerat! verum etiam fabrilem hunc oculum nullius usus esse ostendit; hominemque hoc pacto ab Atheismi errore reduxit. Hæc referre lubuit ex *Colleg. msto de Theol. Natur.* Cel. Ode, Præceptoris jugiter colendi.

†† Nonnulli ambitione eo adiguntur, ut Atheismi Martyres esse

esse malint, quam ut se errasse fateantur: refert enim e *Rigaltio* PFAFFIUS *diss. de praejud. Theol.* §. 6. MOHOMET EFFENDI Atheismi martyrem, qui Constantinopoli combustus fuit.

††† Vide sis JOH. OWENI *Epigramm. ad* 3. *Maecenates L.* 1. *n.* 92.

†††† Difficultatem admittendi emendationem, de qua Auctor hucusque egit, majori jure ad proprietates Atheismi, quam ad effectus ejusdem referendam censet REIMM. *Sect.* 1. *C.* 1. §. 12.

*** Quaesitum nostra aetate fuit, num atheismus statui ciuili noxius sit, aut saltem, an maius damnum adferat, quam idololatria aut superstitio? Ad quod quid respondendum sit, diiudicare equidem quodammodo ex iis licet, quae antea de virtutibus atheorum disputauimus. Iuuabit tamen, hic reliqua excutere, quae PETRVS BAELIVS pro illorum sententia, qui atheismum rebus publicis non adeo noxium esse credunt, in medium adfert. Vt autem a prima origine rem repetat, ipsas societates ad humani generis conseruationem non adeo necessarias esse credit, cum experientia doceat, integras gentes substitisse, quae tamen in vnam quandam societatem ciuilem non coaluerint, id quod exemplo Aboriginum in Italia, Getulorum & Lybiorum in Africa, comprobare annititur. Refert huc, quod de Cyrenaicae quibusdam incolis POMPONIVS MELA memorat: *Sequuntur vagi pecora: vtque a pabulo ducta sunt, ita se ac tuguria promouent; atque vbi dies deficit, ibi noctem agunt. Quanquam in familias passim & SINE LEGE dispersi, nihil IN COMMUNE consultant &c. de situ orbis, libr. I. cap. VIII. pag. m.* 14. Hinc vero porro concludit, cum populi per familias dispersi sine religione secure & tranquille viuere potuerint, multo magis de illis, qui in rempublicam quandam aut societatem ciuilem coaluerunt, idem dicendum, cum, qui in eiusmodi societatibus constituti sunt, facilius praemiorum spe & metu poenarum, in officio contineri possint, quam

qui

qui extra eiusmodi societates degunt. Experientiam praeterea huic sententiae suffragari existimat, cum hinc inde societates quaedam ciuiles sine vlla religione substiterint: quod Cafrorum in Africa, aliorumque populorum exemplo comprobare annititur. Multa alia hunc in modum disserit, dans *la continuation des pensées diuerses &c.* §. *CXVIII. pag.* 568. *seqq.* Eandem vero sententiam dum contra IAC. BERNARDVM defendit, dans *la Response aux questions d'vn prouincial, tom. IV. cap. XVII. pag.* 232. *seqq.* nouas quoque, quibus eandem confirmet, adfert rationes. Inter has praecipua mihi esse videtur, quod dicit, cum societatis ciuilis seu reipublicae, in qua quisque viuit, conseruatio ita comparata sit, vt maxima inde ad omnes ac singulos commoda redundent, neminem sanae mentis, adeoque nec atheum, temere quidquam admissurum, quod ciuitatis rationibus repugnet. Hoc enim si faciat, suis ipsum minus recte consulere rebus. Ipsam itaque vtilitatis rationem, & commoda plurima, quae saluo ciuitatis statu athei etiam sperare possunt, non permissura, vt aliquid committant, quod ciuitati noxium sit, vt adeo nullo ad hoc religionis opus sit vinculo. Cum vero IACOB. BERNARDVS inter alia obiecisset, vel ipsorum atheorum confessione necessariam esse, ad conseruandam rempublicam, religionem, cum magno consensu eam pro instrumento quodam politico, ad continendum in obsequio populum, excogitato, habeant, PETRVS BAELIVS respondet, non tantum atheos, sed alios etiam viros doctos ita quidem sentire, nec tamen hoc eos velle, ac si religio ad conseruandam rempublicam prorsus sit necessaria, sed quod adiumentum aliquod aut praesidium saltem ad rempublicam conseruandam adferat. Etsi vero religio forte commodum aliquod adferat; eandem tamen subinde haud minora secum vehere incommoda, cum haud raro per eam summi imperantes in eum rerum statum deueniant, vt a nutu illorum, qui religionis custodes videri volunt, pendere cogantur. Multa alia eiusdem generis profert, vt euin-

cat, consistere rempublicam posse, in qua, sublata religione omni, atheismus triumphet. Quae cuiusmodi sint, ex hocce, quod dedimus, specimine, facile intelligitur. Vt vero, quam lubrica cuncta sint, ostendamus, pauca obseruabimus. Quod primo loco dicit, societates ciuiles ad humani generis conseruationem non prorsus esse necessarias, id tum demum concedimus, si gens quaedam a reliquis gentibus ita separata habitet, ut nullum ab aliis agentibus ei adferri incommodum queat. Secus enim si res se habeat, ridiculum foret, persuadere sibi velle, nullum isti genti ab aliis imminere periculum. Qui dominandi cupidinem, aut auaritiam etiam hominum insatiabilem cogitat, nunquam animum inducet, vt credat, tutam eiusmodi gentem a vicinorum populorum vexationibus aut incursionibus fore. De gentibus praeterea, quas in exemplum adducit, nondum satis constat, annon speciem quandam societatis inter se habuerint, quemadmodum nec de intestinis illorum discordiis, dissensionibus, aliisque malis domesticis, quicquam constat, quorum eas prorsus immunes fuisse, non est credibile. Multo vero minus euictum est, eas gentes omnis religionis fuisse expertes. Hoc tamen audacter assumit BAELIVS, dum ita rationes subducit: si gentes extra societatem ciuilem constitutae absque religione consistere potuerunt, multo magis de illis hoc dicendum, quae in eiusmodi coaluere societates. Prius enim adhuc probandum erat. Quanquam & ipsa non recte procedat argumentatio, cum, quo maiores societates sunt, eo arctioribus ad eas conseruandas opus sit vinculis. Quod vero dicitur, gentes quasdam, quae in ciuiles societates coaluerunt, sine omni religione vixisse, & rempublicam suam conseruasse, id iterum non temere omnibus persuadebit. Scio de Cafris, aliisque gentibus, eiusmodi quid a quibusdam commemorari; sed hoc quoque scio, ab aliis hoc vocari in dubium. Sed hac de re deinceps erit dicendi locus. Nec quidquam altera euincit ratio, ab vtilitate, quam athei ex reipublicae conseruatione capiunt, desumta. Nihil enim inde

aliud

aliud sequitur, quam atheos, si perspiciant, rebus suis conducere, saluam rempublicam esse, tamdiu boni ciuis officio functuros, quamdiu id rebus suis expedire credent. Quodsi vero errore ducti aliter existiment; aut commodum istud, quod ex reipublicae conseruatione ad se redundat, non intelligant; aut, si vtilius sibi esse credant, totum reipublicae statum euerti, ecquid est, quod a maximis atrocissimisque facinoribus eos retinere queat? Esto, & superstitiosos eiusmodi quandoque furiis agitari, nullum tamen est dubium, illos, qui, Deum esse, credunt, subinde eius metu ab eiusmodi sceleribus retrahi, quod de atheis asseri nequit. Quod vero dicit, eos, qui religionem pro instrumento dominandi, & populum in officio continendi, habent, non ita hoc intelligere, ac si religionem ad reipublicae conseruationem prorsus necessariam iudicent, sed quod ad bene esse saltem faciat, ac adminiculum aliquod, seu praesidium adferat, non magis, quam reliqua, admitti, sine accuratiori explicatione, potest. Quo pacto athei equidem hoc intelligant, de eo nunc non disquiram; nec id nunc monebo, an qui atheus non sit, religionem pro mero commento politico habere possit, cum contrarium pauci sibi persuasuri sint: vtcunque alii hoc intelligant, res ipsa docet, rempublicam sine omni religione consistere non posse. Atque hoc sic euinco: fundamentum aliud reipublicae, seu societatis ciuilis, concipi nequit, quam pactum inter imperantes & ciues initum, quo hi illorum se imperio subiecerunt. Hoc vero nititur lege diuina, quae pacta seruare iubet. Sublata autem lege diuina, quae vis, quae efficacia, quae obligatio pactorum erit? Nonne extremae stultitiae est, pacta cum hominibus inire, qui putant, se ad ea seruanda non esse obstrictos? Ergo ipsum omnis societatis ciuilis fundamentum corruere necesse est. At vtilitatis, inquis, ratio inducet homines, vt pacta seruent. Eo quidem res omnis tandem redit. Sed, quid ad hoc respondendum sit, antea iam ostendimus. Patet itaque, atheorum nullam reuera rempubli-

publicam esse posse; simulque, quam noxius rebuspublicis atheismus sit, intelligitur. Superstitio tamen forte, inquis, atque idololatria, si non magis, certe aeque noxia est. Id quidem vehementer vrget PETRVS BAELIVS. Ego vero nulla ratione nego, ex superstitione seu idololatria plurima in rempublicam redundare incommoda, nec abnuo, per superstitionem ad maximam crudelitatem & atrocissima facinora edenda, homines quandoque inductos, quod exempla imperatorum gentilium, qui immanissimis suppliciis christianos adfecerunt, demonstrant: sed duo hic sedulo obseruari velim. Alterum est, facinora superstitiosorum hominum non semper ipsi superstitioni, sed prauis illorum cupiditatibus, qui superstitionis tegumento obuelantur, tribuenda esse. Quare, si ponamus, atheum iisdem cupiditatibus inflammatum, non tantum eadem aget, quae superstitiosus, sed tanto ad quidlibet perpetrandum audacior erit, quo minus frenum aliquod internum adest, quo retineri queat. Alterum hoc est, si ipsa superstitio ad crudelitatem, vel alia vitia homines impellat, tum quidem, quicquid eiusmodi homo agit, per errorem agit, dum falsa persuasione inductus, existimat, se rem Deo gratam facere, vt ipse seruator nos condocet, *Ioan XVI. 2.* Hoc ergo vt non tam superstitioni, quam errori tribuendum est, ita non mitiora ab atheo expectes, per errorem in eam sententiam inducto, aut sibi aut reipublicae expedire, vel omnino necessarium esse, vt omnes homines fiant athei. Vnde sequitur, atheismum cum superstitione comparatum, ad minimum aeque noxium esse; in se autem spectatum, longe perniciosiorem: cum per superstitionem saepius a prauis facinoribus homines retrahi queant, per atheismum autem nunquam, qui ipsum etiam vinculum societatis ciuilis prorsus soluat. Quodsi tandem inter atheismum & christianam religionem comparatio instituatur, PETRVS quidem BAELIVS non negat, si christiani secundum disciplinam seruatoris vitam instituant, mores illorum statui sociali

prorsus fore accommodatos, cum ab ambitione omni & auaritia alieni, summo euitaturi studio sint, quicquid aut alere aut excitare dissensiones, aut creare aliis molestiam, aut alia quacunque ratione quietem atque tranquillitatem publicam turbare queat †: interim cum iidem rebus omnibus huius seculi nuntium mittere, seque ipsos abnegare, & in id saltem incumbere iubeantur, vt prauas cupiditates subigant, atque compescant, fieri non posse, existimat, vt societas ex veris christianis composita consistat; cum nulla societas sine bellis, quibus vim sibi illatam repellat, se conseruare queat; bella autem, & quae cum iis coniuncta sunt, cum moribus verorum christianorum, prout antea eos descripserat, conciliari non posse; quod pluribus edisserit dans *la continuat. des pensées diuerses*, §. *CXXIII. & XXIV. pag. 595. seqq.* Ex quibus, quod primo loco disserit, eorum, qui Christi seruatoris disciplinam sequuntur, mores, statui ciuili prorsus esse accommodatos. & hac quidem ratione religionem christianam ciuili imperio maxima adferre commoda, verissimum est, & pluribus etiam a me demonstratum, in *dissertat. de concordia religionis christ. statusque ciuilis cap. I. §. VII. seqq.* Quod vero secundo loco adfert, societatem ex veris christianis compositam, consistere non posse, cum illorum mores cum iis artibus, quibus imperia conseruari aut amplificari solent, non conueniant, in eo iam praeeuntes sibi habuit veteres ethnicos, qui eadem ratione de religione christiana sentiebant. MARCELLINVS namque obiectum sibi a paganis apud AVGVSTINVM refert: *quod Christi praedicatio atque doctrina reipublicae moribus nulla ex parte conueniat; vtpote cuius hoc constet praeceptum, vt nulli malum pro malo reddere debeamus, & pallium dare persistenti tunicam tollere, & cum eo, qui nos angariare voluerit, ire debere spatio itineris duplicato, quae omnia reipublicae moribus sint contraria; cum nemo reperiatur, qui tolli sibi ab hoste aliquid patiatur, vel Romanae prouinciae depraedatori non mala velit belli iure reponere; in epist. ad Augustinum*, quae est inter Augustinia-

ſtinianas *IV.* Praeeuntem etiam ſibi habuit NICOLAVM MACHIAVELLVM, cuius hac de re verba exhibui, in *diſſertat cit. de concordia relig. chriſt. ſtatusque ciuilis cap.* II. §. II. *pag.* 43. Sua ſponte autem haec omnia corſuunt, ſi obſeruemus, chriſtianam charitatem, abnegationem ſui, prauarumque cupiditatum coërcitionem, cum officio magiſtratus bene conſiſtere poſſe. Et licet vindicta priuata a moribus chriſtianorum merito aliena ſit; neutiquam tamen illis defenſio, ſuis limitibus circumſcripta, praeſertim, ſi a magiſtratu ex cauſis iuſtis & neceſſariis ſuſcipiatur, repugnat. Quare nec bella gerere chriſtianis nefas fuerit, aut ea agere, quae ad bella gerenda neceſſaria ſunt; modo, quae in hisce omnibus, legibus diuinis contraria, occurrunt, eo, quo par eſt, ſtudio euitentur; vti *loc. cit* pluribus a me eſt demonſtratum ††. De tota autem hacce quaeſtione legi meretur viri doctiſſimi, deque eccleſia praeclare meriti, IOAN. GEORGII PRITII, erudita diſſertatio *de atheismo, & in ſe foedo, & humano generi noxio*, Lipſiae anno M DC XCV habita †††.

† Ipſi Deiſtæ concedunt: plurima in N. T. præcepta eſſe, quæ ad quascunque virtutes, officia civilia, honeſtatemque vitæ impellunt; idque perfectius longe atque in ulla, de qua conſtet, religionis profeſſione reperiatur: ut refert S. WERENFELS *de Præſtantia Rel. revelata op. p.* 73. e *Stillingfleeto.*

†† De hac Speciatim quæſtione confer quæ a Theologis contra *Anabaptiſtas* afferuntur, & de lite integra, quam BÆLIUS in gratiam Atheorum movit, Z. GRAPIUM *Theol. recens controverſa C.* I. *Quæſt.* 7. & WALCHIUM *Lex. Philoſ. voce Atheiſterei* &c. Quæritur etiam an Atheus, *Theoreticus* ſaltem & *poſitivus*, morte puniri debeat? puniendum eſſe, omnes, ni fallar, concedent, qui a BÆLIO in præcedenti quæſtione diſſentiunt, & non cum HOBBESIO arbitrantur, Atheiſmum, non eſſe peccatum, ſed errorem duntaxat: verum in eo differunt; quod nonnulli mortem, alii levius quoddam ſupplicium, in Atheos conſtitui debere cenſeant. Priori ſententiæ accedit S. PUFFENDOR-

A

DORFIUS *de officio hominis & civis pag.* 67. & alibi: E contrario Cel. E. OT[illegible] *ad locum l.* si bene memini (ipsum Librum jam ad manum non habeo) existimat: ejusmodi homines e R. P. tantum esse coërcendos. Attamen, licet rationes, quas affert vir doctissimus, specie non destituantur; in ejus sententiam pedibus ire non possum. Atheismus enim *gravissimum* est peccatum: in quod capitaliter itaque animadvertendum puto; præsertim cum R. P. nihil sit *periculosius. Gravitas* etenim alicujus criminis, & *periculum*, quod societati civili facessit, judici norma esse debent, secundum quam pœnarum modum definiat. Præterea; cum, ipso Cel. viro fatente, Blasphemi in Deum jure ad mortis supplicium rapiantur; & omnis Atheus, si non palam, revera tamen blasphemus sit: sequitur, quemcunque, qui Atheismi convincitur, alterius simul criminis convinci; ultimisque igitur suppliciis mergendum esse. Cæterum: ad effectus Atheismi, de queis Auctor hactenus egit, refertur etiam, quod egregias præcipuarum veritatum vindicias produxerit; quod Impii, qui tamen Numinis existentiam non negant, suam interdum pietatem jactare ausint & simil: Cl. DRIESSENII *homo vetus & novus p.* 67. & *seqq.* quoque consulatur.

††† Appendicis loco, hic monere liceat: de *finibus* Atheismi REIMANNUM agere *Hist.. Ath. Sect.* 1. *C.* 1. de modo, quo illos *refutari* opportet *Biblioth. Brem. Class.* 6. *fasc.* 5. nec non de *occultatione.* Num necessesit, vel utilitatem habeat *contra Atheos scribere?* v. præf. FENELONII *demonstrat.* præfixam; an *Atheistica scripta sint supprimenda?* REIMM. *Bibl. Brem. l. l.* Deus Atheos non statim punit, ut ad meliorem mentem redeant, vel tandem eo gravius crucientur. *Deficient* Athei post supremum Judicium, ut colligi potest e *Jac.* II: 19. & rei natura, de *Libris* Atheorum raro obviis agit J. A. GENSEL. *Neuer Bucher-Zaal der gelehrten Welt.* 17. *Oeffnung Art.* 2.

CAP. V.

DEVM ESSE DEMONSTRATVR.

Σύνοψις.

DE notitia Dei insita, omniumque cordibus inscripta; §. *I*.

Ad acquisitam Dei notitiam argumenta pertinent, quibus existentia eius demonstrari potest; quae vel metaphysica sunt, vel physica, vel historica, §. *II*.

Ad primam classem referuntur argumenta a motus origine, a dependentia rerum creatarum a suis caussis, itemque ab earundem contingentia, desumta, §. III.

Ad secundam classem pertinet amplitudo, ordo & dispositio huius vniuersi, omniumque rerum ad certum finem directio; quod & speciatim de sole, luna, ceterisque corporibus coelestibus, ad Numinis inde euincendam existentiam, ostenditur, §. IV.

Quo pacto ex telluris nostrae consideratione, eiusque thesauris ingentibus, in ea latitantibus, & in superficie eius conspicuis, itemque ex animantium varietate, natura, indole, structura, idem demonstrari queat, §. V.

item, ex consideratione hominis, & primo quidem corporis humani, §. VI.

tum & mentis, eiusque facultatum, §. VII.

non minus & originis, qua genus ipsum, qua singulos homines, §. VIII.

Ad tertiam classem referuntur origines regnorum & imperiorum, artium, scientiarum, vnde

de constat, mundum hunc habere initium, & ea quidem ratione, qua Moses hoc memoriae prodidit, §. IX.

§. I.

VT tandem atheismum profligemus conuellamusque penitus *, Deum esse, tam intime animis hominum insitum atque infixum est, vt quilibet, qui rationis vsu pollet, & sanae mentis est, quamprimum hanc propositionem audit ac intelligit, non possit non ei assensum praebere, immo ad praebendum, instinctu quodam naturali trahatur, deque eius veritate, nisi per summam malitiam resistat, conuincatur **. Merito itaque atheos primum ad ea, quae ipsi in mentibus suis deprehendere possunt, si modo velint, accuratius consideranda, ablegamus. Nec tamen RENATO CARTESIO, ex idea quadam Dei, nobis ingenita, existentiam eius probanti, suffragari possumus ***.

* Remedia atheismi non sunt vnius generis. Alia enim sunt προφυλακτικὰ, quibus atheismus euitatur; quae iterum aut a nobis ipsis, aut aliis, qui nostri curam gerunt, adhibenda. Ad priorem classem pertinet, immo vtramque paginam facit, serium in vera Numinis, rerumque diuinarum cognitione, & pietate genuina, ac non fucata, proficiendi studium, pariter ac fuga & euitatio causarum omnium, quibus in atheismum homines praecipites dari possunt, de quibus *cap. praeced.* §. *VIII.* dictum est. Ad posteriorem classem pertinet studium illud; quod parentes, doctores scholarum & academiarum, ipsique magistratus, in iuuentute rite educanda, rudioribus recte informandis, occasionibus atheismi quibusuis,

de quibus *cap. praeced.* §. *III.* dictum, sedulo remouendis, collocare debent †. Alia vero remedia sunt θεραπευτικὰ, illis adhibenda, quos haecce pestis iam corripuit. Inter haec primum merito locum tenet consideratio attenta argumentorum, quibus Numinis existentia & prouidentia, dogmatumque cum hisce connexorum, item christianae religionis veritas, & diuina scripturae sacrae auctoritas, comprobari solet. Quodsi hac ratione ad erroris ac miseriae agnitionem atheus vtcunque perductus sit, neutiquam ei ibi subsistendum, sed vt per veram poenitentiam & fidem, salutis, omnibus hominibus a Deo destinatae, compos fiat, ei annitendum est. Qua in re quo pacto se gerere debeat, luculenter exponit B. PHIL. IACOBVS SPENERVS, in *responsis theologicis germanicis prioribus part. I. cap. I. sect. XI. & XII. pag.* 38. 39. *seqq.* Nos missis reliquis, pro instituti ratione, de argumentis, quibus atheus erroris conuinci queat, & ratione dubia eius soluendi, erimus soliciti.

† Nihil magis necesse esse ut Atheismus averruncetur, quam ingenuam Juventutis educationem, &, in lautioribus præsertim, omnis Jactantiæ & Chimæricæ scientiæ extirpationem, docet ubertim *de Knibbelaar:* & quam internecina sint Atheorum consortia, summopere itaque evitanda, hominibus minus excercitatis: idem docet nec non quotidiana experientia.

** Hoc est, quod alias *notitiam Dei insitam* theologi vocare consueuerunt. Non equidem nescio, esse nonnullos, qui, dari eiusmodi notitiam insitam Dei, strenue negant. Atheos, eorumque patronos ac fautores, hoc facere, nemo mirabitur. Simul vero, cur & THOMAS HOBBESIVS in eandem ingressus sit sententiam, quilibet facile intelligit. Diserte vero tum alibi hoc docet, tum in *elem. de cive cap. XIV. num. XIX.* Socinianos eandem hic inflare tibiam, notum est; quibuscum & Arminianos, quos vocant, facere, constat. De PETRO CHAVVINO idem a me iam obseruatum, in *dissertat. de pietate seu religione naturali*, quae extat in *selectis iuris*

iuris natur. & gent. §. *XIII.* Cumprimis vero IOANNES LOCKIVS, philosophus nostrae aetatis clarissimus, omnes ingenii neruos in id intendit, vt omnem Dei & principiorum practicorum notitiam insitam proscriberet; *de intellectu humano lib. I. cap.* II. & III. cuius tamen rationibus abunde a me, ni fallor, satisfactum, in *institutionib. theolog. moral. part.* II. *sect.* II. *cap. V.* † Res omnis facile expediri potest, si modo, quid per notitiam Dei insitam intelligamus, recte explicetur ††. Actu enim omnibus hominibus Dei notionem non inesse, facile concedimus; cum ceteroquin nemo vnquam mortalium reperiretur, qui, Deum esse, ignoraret; quod experientiae repugnat. Multo minus negamus, insitam hancce notitiam per institutionis defectum, aut alias ob causas ita impediri posse, ne se exerat, aut, si etiam se exerat, per malitiam supprimi quodammodo & suffocari, renitente tamen & reluctante animo, quod in atheis contingere, supra obseruauimus. Hoc autem asserimus, inclinationem quandam efficacissimam & propensionem omnium hominum mentibus insitam esse, qua ad assensum propositioni, quae, Deum esse, eumque esse colendum, adfirmat, praebendum, vel inuiti trahantur. Idque est, quod B. IOAN. MVSAEVS noster docuit, notitiam hancce insitam consistere in *potentia propinqua* propositionibus antea memoratis assentiendi; *introduct. in theolog. cap.* II. §. XIX. Alii equidem dicere malunt, quod in *dispositione quadam* aut *habitu analogice sic dicto* consistat; qua de re legenda, quae monet ZACHARIAS GRAPIUS, in *theologia recens controuersa*, *cap.* I. *quaest.* III. *pag.* 15. 16. *seqq.* sed res eodem tandem redit, vti B. MVSAEO iam obseruatum *loc. cit.* §. XIX. *num.* V. *pag.* 54. ††† Quicquid vero de modo sit, res ipsa, seu dari talem notitiam insitam, posita est extra controuersiam. Sane, si modo athei, & qui illis hac in re suffragantur, attendere ad se ipsos, & quae in mente sua ipsimet deprehendere possent, obseruare vellent, facile de rei huius

huius veritate conuinci possent. Liquidissime autem ea constat ex testimonio conscientiae, ob improbe facta homines de Deo ceteroquin non cogitantes, ipsos etiam atheos damnantis, & metum hinc atque terrorem incutientis. Idque porro & ipse Paulus apostolus confirmat, quando *opus legis*, hoc est, *legem ipsam, hominum cordibus inscriptam esse*, docet, *Rom.* II. *vers.* 15. Legis autem notitia esse nequit sine notitia legislatoris, qui transgressores punire potest. Quare & statim addit: *συμμαρτυρούσης αὐτοῖς τῆς συνειδήσεως καὶ μεταξὺ ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούντων, ἢ καὶ ἀπολογουμένων.* Ob poenae scilicet a Deo infligendae metum, ipsae cogitationes homines mox damnant, mox excusant. Accedit ad haec omnia vniuersalis gentium totius orbis, Deum esse agnoscentium, consensus. Nullam namque fuisse vnquam gentem tam barbaram atque immanem, quae non Numen aliquod crediderit, illudque colendum censuerit, etiam ethnici scriptores agnouerunt. Hinc PLVTARCHVS bene & eleganter obseruat, si quis terrarum orbem perlustret, eum vrbes inuenturum, muris, litteris, regibus, domibus, opibus, numismate carentes, gymnasiis etiam & theatris destitutas, vrbem vero, *templis diisque carentem, quae precibus, iureiurando, oraculo non vtatur, non bonorum causa sacrificet, non mala sacris auertere nitatur*, neminem vidisse vnquam; *adu. Colotem. p.* 1125. Cotta equidem, *multas se arbitrari*, dicit, *esse gentes sic immanitate efferatas, vt apud eas nulla suspicio deorum sit*, apud CICERONEM, *de nat. deor. lib.* I. *cap.* XXIII. Praeterquam vero, quod nullam ille eiusmodi gentem nominet, ipse quoque ei repugnat CICERO, tum *loc. cit. cap.* XVI. tum alibi, tam alte omnium cordibus sensum diuinitatis insidere, asserens, vt falsum multi Deum colere maluerint, quam nullum ††††. Quae autem de gentibus atheis apud veteres leguntur, vt de *Thoibus* apud PORPHYRIUM, de *abstinentia ab animatis, lib.* III. *pag.* 132. *de Nasamonibus* apud DIONYSIVM, *periegesi vers.* 210. aliisque †,

que †, ad impios gentium illarum mores referenda esse, recte docet vir doctissimus, IO. ALBERT. FABRICIVS, in *bibliographia antiquaria*, *cap.* VIII. §. III. *pag.* 229. *seqq.* vbi plura hac de re adfert. Quae recentiores quidam scriptores de Brasilianorum in America, Cafrorum in Africa, aliarumque gentium atheismo commemorant, incerto non tantum atque lubrico innituntur fundamento, sed quasdam ex hisce relationibus falsas esse prorsus, compertum est †† ; quod ex instituto iam docuit IO. LVDOVICVS FABRICIVS, theologus quondam Heidelbergensis, in *apologetico pro genere humano contra calumniam atheismi*, inter opera eius iunctim edita, *pag.* 119. *seqq.* Idem & luculenter variis exemplis ostendit DN. LA CROZE, calumniam hanc, speciatim a Canadensibus, Antillarum insularum incolis, Brasilianis, Cafris, seu Hottentottis, aliisque, testimoniis fide dignis depellens; *entret. sur diuers. suiets d'histoire &c. pag.* 254. *seqq.* Iungendus his ex nostratibus ZACHARIAS GRAPIVS, in *theol. recens controuersa cap.* I. *quaest.* VI. §. IV. *pag.* 32. *seqq.* vbi itidem ex monumentis historicis ostendit, Brasilianis, Cafris, aliisque gentibus, perperam atheismum tribui. De Cafris etiam, seu Hottentottis, conferendus CHRISTIAN. IVNCKERVS, in *vita Iobi Ludolphi*, *p.* 227. Nisi itaque intempestiuum studium atheorum numerum multiplicandi, & notitiam Dei insitam impugnaudi PETRVM BAELIVM, acuti ceteroquin ingenii virum, in transuersum egisset, nunquam tam incertis de integrarum gentium atheismo, relationibus, fidem adhibuisset; quod tamen eum fecisse, constat, *dictionar. histor. crit. pag.* 1799. *continuat. des pensées diuerses &c.* §. *CXIII. p.* 537. *seqq. reponse aux quaest. &c. tom. IV. cap. XI. XII. pag.* 136. *seqq.* alibique. De Chinensibus equidem, de quibus dans *la continuat. loc. cit.* ex instituto agit, concedimus, nonnullos inter eos, qui eruditi & philosophi videri volunt, eiusmodi de Deo animo concepisse notionem, quae a Spinozismo prope abest; Idque & iam a me obserua-

ſeruatum, in *diſſertat. de Spinozismo ante Spinozam.*

§. XXIII. Quemadmodum vero iſti non alio loco, quam athei Europaei habendi, qui, dum nimis ſapiunt, ſtulti euadunt; ita iſta quorundam philoſophorum ſententia, toti genti Chinenſium tribui nequit. Nec praetermittendum, quod nonnulli obſeruant, Chinenſes iſtos philoſophos de prouidentia quadam, deque bonarum actionum praemiis, & de poenis malarum, talia docere, quae cum pleno atheismo conciliari nequeant. De Siamenſibus, quibus itidem atheismum PETRVS BAELIVS obiicit, *dict. hiſtor. crit. voc. Sommona Codom. p.* 2751. idem docet vir clariſſimus IO. CHRISTOPHORVS WOLFIVS, *de atheismi falſo ſuſpectis*, *ſect.* II. §. VIII. Ex vniuerſali itaque (vt nunc eo, vnde digreſſus ſum, redeam) gentium omnium, & totius velut humani generis conſenſu, recte colligitur, hanc de Deo notitiam cordibus omnium mortalium inſitam a Deo atque infixam eſſe. Si enim, quantopere gentes opinionibus, moribus, inſtitutis, ritibus, a ſe inuicem differant, conſideremus, ſi porro cogitemus, quot quantaeue in hisce omnibus in vna eademque gente contingere ſoleant mutationes, vt vna eademque gens poſt aliquot ſecula vix ſibi ſimilis eſſe videatur, (quod vel Germanorum exemplo patet,) at in Numinis ſenſu tot tamque innumeras fere gentes, idque per tot ſecula, inter ſe conſentire, manifeſtum eſt, non aliam eius rei cauſam eſſe poſſe, quam naturalem illam & a Deo omnium mentibus inſitam propenſionem, qua omnes ad veritatem hanc admittendam natura feruntur. Certe ab educatione, aut alio quodam inſtituto humano, vniuerſalis hicce conſenſus neutiquam deriuari poteſt. Educationem enim non obſtare, quo minus liberi in plurimis rebus diuerſas admodum a parentum placitis opiniones ſectentur, & hae opiniones, aeque ac mores ac vitae inſtituta varia, ita tandem inualeſcant, vt integrae gentes a maiorum ſuorum placitis, moribus, inſtitutis abeant, experientia quemuis condocere poteſt. Ex edu-

educatione itaque consensus ille vniuersalis deriuari nequit. Si dicas, reges, principes ac magistratus operam dedisse, vt ista de Deo opinio aut introduceretur, aut recepta conseruaretur, ac propagaretur, eo quod viderent, religionem ad continendum in obsequio populum valde sibi vtilem esse, primo quidem respondeo, religionem in populo quodam a principe aut magistratu primum introductam esse, ne vnico quidem hactenus comprobatum est exemplo. Non nego, principes, rerumque dominos aliquando religione hunc in finem vsos, adeoque religionem amplificasse, diligentius inculcasse, aut varia, quae ad rem suam facere putabant, circa eam sanciuisse; sed eos gentem quandam omnis religionis expertem primum ista notitia imbuisse, ne vnico quidem comprobatum est, aut comprobari potest exemplo. Numa sane Pompilius ritus & ceremonias varias apud Romanos instituit, vel vt L. ANNAEVS FLORVS loquitur: *ille sacra & ceremonias omnemque cultum deorum immortalium docuit, ille pontifices, augures, salios, ceterosque per sacerdotia, annum quoque in duodecim menses &c. descripsit*, *libr. I. cap.* II. sed, si quis existimaret, Romanos ante Numam religione omni notitiaque Numinis destitutos fuisse, is ignorantiam suam proderet, seque ipsum traduceret turpiter †††. Eundem vero Numam, & deinceps alios quosdam, religione, qua populum iam imbutum inuenerunt, quandoque ceu dominandi instrumento vsos, adeoque ad eam conseruandam ac propagandam aliquid contulisse, non inficiatus fuerim; sed num inde vniuersalis ille gentium omnium in Numine quodam agnoscendo consensus oriri potuit? Immo certissimum est, paucissimis regum principumque, praesertim inter gentes barbaras hoc in mentem venisse, quod religione ceu instrumento dominandi vti voluerint. Vti enim religio citra controuersiam pro firmamento reipublicae & fulcro firmissimo est habenda, ita paucissimos regum principumque inter barbaras maxime gentes esse existimo, qui illud intel-

intelligunt, aut eum in finem conseruare, ac propagare religionem, in animum inducunt suum. Obiicit equidem vlterius PETRVS BAELIVS, multas haud dubio gentes nobis nondum cognitas esse; consensum etiam gentis integrae vrgeri non posse, nisi de singulorum hominum, qui gentem istam constituunt, sententia constet; adeoque ad vniuersalem gentium omnium consensum prouocari non posse; *contin. des pensées*, §. XIII. *p. 55. seqq.* Praeterquam vero, quod nondum constet, an gentes quaedam adhuc nondum cognitae extent, si vel maxime hoc concedamus, illae tam exiguum orbis tenebunt spatium, vt cum toto orbe, qui nobis innotuit, comparatae, minime in censum veniant. Multo minus de eorum atheismo suspicio nobis oriri debet, cum ex reliquarum, recentiore aetate detectarum gentium exemplo eas, si quae adhuc tales sunt, religione, Numinisque non carere sensu, iudicare, pronum sit. Quod vero de vna aliqua gente dicitur, eam Deum credere, & colere, de omnibus & singulis, qui eam constituunt, tamdiu merito firmiter creditur, donec contrarium demonstretur ††††.

† Licet, quæ Cel. P. Ens haud ita pridem de *Theol. naturali* disseruit, mihi videre necdum licuerit: unanimiter tamen cum affirmari audiam, ipsum a vulgari sententia haud paululum discedere; id heic monuisse, nemo mihi vitio vertat.

†† Generatim; nos *naturali Dei cognitione* gaudere, ita probo. *Contra quoscumque:* 1. ex eo, quod argumenta, quæ Philosophi saniores, pro divina Existentia, e natura adducunt, sint satis valida. 2. quod Gentium consensus, in eo quod Deus existat, universalis cæteroquin esse non posset. *Contra Christianos*, qui hanc cognitionem negant, tertium hoc argumentum urgeo: quod de *Divinitate scripturæ* nemo sapiens examen institueret, nisi extra scripturam existentia Numinis probari queat; & quarto loco aio: scripturam S. eidem sententiæ patrocinari 1. *locis disertis Rom.* 1. & 2. aliisque. 2. quæ nos ad contemplationem rerum naturalium ablegant, ut ex iis Deum agnoscere discamus,

V. G.

V. G. *Jef.* 40: 26. &c. 3. iis locis, quæ acriter perſtringunt Gentilium Idolatriam & Superſtitionem; quod utique cum ratione fieri non poſſet; niſi apud eos principia naturalia, e quibus meliorem Dei cultusque Divini cognitionem derivare potuiſſent, ſupponantur.

††† Nonnulli e *Carteſianis* dicunt, &, ut videtur minus inconcinne: *quosvis homines habere Ideam Dei, non actu ſemper, ſed potentia.*

†††† *Ariſtoteles L.* 1. *C.* 3. *de cælo* ſcribit: πάντες ἄνθρωποι περὶ θεῶν ἔχουσι ὑπόληψιν. v. quoque *Senecam Epiſt.* 116. *Ciceronis* loca vide apud Gurtlerum *Orig. Mundi L.* 1. *C.* 22. §. 5. qui quoque §. 6. locum *Æliani* jam antea *laudatum* exhibet.

† De *Callaicis* Strabo *L.* 3. idem affirmare dicitur. Confer ad hanc & præced. notam *Neur Bucher-Zaal* 27 *oeffnung Art.* 5. *pag.* 194.

†† Argumentum, contra univerſalem Dei cognitionem, ab hisce nationibus deſumtum, ſequenti modo facillime ſolvitur: 1. Quod non nulla loca Periegetarum cum limitatione ſint intelligenda. 2. Quod plurimi horum teſtium ubivis defectu accurationis laborent. 3. Quod id, cujus gratia teſtes appellantur, ſcire non potuerint: quum, vel brevi tantum tempore inter iſtas gentes fuerint morati; vel linguas iſtarum Regionum non calluerint, ac rituum, qui pro religioſis inibi habentur, fuerint minus periti. Ne dicam; non nullos ex Americanis Hiſpanorum tyrrannide deterritos, ſacra ſua aliegenis ſedulo occultaſſe; immo, non deeſſe inter Gentes, quorum id ſempiterni moris fuerit. 4. Quod documenta, quæ contrarium affirmant, ex aliis periegetis adduci poſſint. 5. Quod cognitio Dei *potentiâ* in homine eſſe queat, licet *actu* ſeſe non exſerat; ſuffocata quidem, ſed congrua occaſione reſuſcitanda, ut exemplis demonſtrari poſſet.

††† Videatur idem L. A. Florus *L.* 1. *C.* 1.

†††† Conſenſus Gentium evinci quidem poteſt; ſed quantum valeat ad demonſtrandam Numinis exiſtentiam, altioris eſt indaginis. De hac Quæſt. agemus in *diſſertatione* noſtra, ubi quoque alia argumenta ex *inſita* Dei cogni-

gnitione derivata expendemus. De re præſenti interim v. MARTYN *verhandeling van den natuurl. Godsdienſt P.* 1. *C.* 4. STILLINGFLEET *Orig. S. L.* 3. *C.* 1. & confer LANGIUM *cauſa Dei Sect.* 1. *Argum.* 4. STOLLIUS *Hiſt. Litt. P.* 2. *C.* 3. §. 27. arbitratur, argumentum, a conſenſu gentium deſumtum, optimum non eſſe. VOLDERUS, ut puto, in eadem opinione fuit. BÆLIUS objecit *Polytheismum* eodem modo defendi poſſe. Peculiarem *diſſertationem de genuina ratione probandi a conſenſu gentium exiſtentiam Dei* conſcripſit FEUERLEIN.

*** Quo pacto RENATVS CARTESIUS, ex idea Dei nobis innata, exiſtentiam eius probare annisus ſit, ex *principior.* eius *philoſoph. part. I.* §. *XIII.* item *XVII. ſeqq.* vt & ex *meditationum* eius, de *philoſophia prima*, *medit. III.* aliisque ſcriptis, quibus aduerſariorum ſuorum obiectiones diluere conatus eſt, notum eſt. Summatim ſententia eius ſequenti ratiocinatione comprehendi poteſt. Cum omnes homines ideam rei infinitae & ſumme perfectae in mente habeant, illa vero idea aliunde, quam a re infinita & ſumme perfecta proficiſci nequeat, ſequitur, rem infinitam & ſumme perfectam, hoc eſt, Deum, exiſtere. Accedit altera ratiocinatio, quae vlterius mentem eius exprimit: Quicquid ad rem, cuius ideam in mente habeo, pertinere, clare & diſtincte percipio, id ad rem illam reuera pertinet; exiſtentiam autem ad rem infinitam & ſumme perfectam, Deum ſcilicet, cuius ideam in mente habeo, pertinere, clare & diſtincte percipio; ergo ad rem infinitam & ſumme perfectam, Deum ſcilicet, cuius ideam in mente habeo, pertinet exiſtentia. Quantumuis autem certo perſuaſus ſim, Carteſium alios vtraque hacce ratiocinatione fallere noluiſſe, ipſum tamen falſum eſſe, nec minus eos, qui illum coeco impetu ſequuntur †, falli, certum eſt, cum neutra recte procedat. Ad priorem enim quod attinet, obſeruandum, vocem *ideae*, quicquid etiam dicat, aut in quamcunque ſe vertat partem Carteſius, nihil aliud ſignificare, quam actum mentis, quo obiectum aliquod exhibetur, atque reprae-

praesentatur. Licet itaque obiectum res infinita & summe perfecta sit, ipsa tamen idea finita est & imperfecta. Infinitum enim obiectum ab intellectu finito nonnisi imperfecte & inadaequate concipi potest. Falsum itaque est, quod in assumtione prioris ratiocinationis dicitur; ideam rei infinitae & summe perfectae, quae in nobis est, non aliunde, quam a re infinita & summe perfecta proficisci posse. Neque necesse est, vt causa quaedam infinitae potentiae & perfectionis ideae huic assignetur, cum eadem ratione, qua reliquae ideae finitae producuntur, & haec produci queat. Nimirum, si ex rebus creatis omnibus, quae nobis notae sunt, quicquid perfectionis rationem habet, colligatur, remoueatur contra, quicquid cum imperfectione quadam coniunctum est; facili negotio ideam entis perfectissimi ipsimet nobis formare possumus ††. Sequitur itaque ex idea entis perfectissimi non statim colligi posse, ens eiusmodi perfectissimum reuera quoque existere. Non minus tamen & altera ratiocinatio fallit. Propositio enim: *Quicquid ad rem, cuius ideam in mente habeo, pertinere clare & distincte percipio, id ad rem illam reuera pertinet*, tum demum admittenda, si idea intelligatur rei reuera existentis. Ita ergo haec propositio concipienda foret: *Quicquid ad rem, cuius ideam in mente habeo*, (quaeue reuera existit) *pertinere clare & distincte percipio &c.* Et tum quidem ratiocinatio haec nihil probat; cum iam supponat id, de quo quaeritur. Sin vero propositio generatim etiam de re, extra mentis nostrae operationem non existente, intelligatur, falsa est. Multa enim, per mentis operationem, certam quandam ideam mihi formando, rei in mente tribuere possum, quae tamen non statim ad rem istam, prout extra mentis operationem reuera existit, pertinent. Quemadmodum itaque antea diximus, hominem sibi ideam entis summe perfecti formare posse, ita etiam eadem opera existentiam necessariam in hacce idea includit; ut tamen nullo modo inde sequatur; rem eiusmodi

summe perfectam & necessario existentem, reuera etiam existere †††. Sed plura non addo, cum alii jam sophisma, in hacce Cartesii demonstratione latitans, accurate detexerint; prae ceteris autem B. IOANNES MVSAEVS, in *Introd. in theolog. cap. II.* §. XXIII. *pag.* 61. *seqq.* & PETRVS DANIEL HVETIVS, in *censura philosophiae Cartesianae*, *cap. IV. pag.* 58. *seqq.* ††††

† Disputatur 1. an Ideam Dei habeamus, & quidem innatam? quæ *Cartesianorum* communis est sententia. 2. an hæc Idea a nemine, quam ab ente summe perfecto, proficisci queat? quod CARTESII discipuli unanimiter quoque affirmant. 3. an ex eo, quod idea Dei nobis repræsentet ens necessarium, probari possit, tale ens existere? quod argumentum, *a priori*, vocari solet; ut omnes demonstrationes vocantur, in quibus a cognitione causarum ad cognitionem effectuum &c. & a cognitione essentiæ rerum, ad cognitionem quorumdam attributorum, existentiæ aliorumque consequentium, progredimur. Confer passim *Logices* scriptores. De tertia hac Quæstione, hi, qui in prioribus consensère, idem non sentiunt. Nos, quantum scopus exigere videtur, in *dissert.* nostra de singulis agemus. Hoc loco tantum notari velim, ANSELMUM, eodem modo, cum Cartesio pro existentia Dei militasse, ut perhibent; & cum fructu legi posse ROELLIUM *de Ideis innatis*, CLAUBERGIUM *Exercitation. de cognit. Dei & nostri*, MARTYN *l. l. P.* 1. *C.* 1. & 2. JAC. ODE *Theol. Nat. p.* 23. & *seqq.* AALSTIUM *Bespiegeling der Reden-Leer C.* 3. & infinitam fere scriptorum seriem, si modo delectus rite fiat. Quomodo WOLFFII asseclæ Cartesii argumentum adhibeant, v. *Philos. Leibn. & Wolff. usus in Theol. P.* 1. *sect.* 2. *C.* 1. §. 17. & *seqq.*

†† Hæc ratiocinatio non procedit: ex pluribus enim finitis infinitum confici nequit. Et, si fieri posset: scire tamen non possumus, num accumulando Ideam infiniti rite simus fabricati; nisi Ideam infiniti, normæ instar, cum qua conceptus, quem formare aggressi sumus, comparetur, menti jam ante habuerimus impressam.

††† Doctissimus WERENFELS *Opusc. p.* 645. & *seqq.* hoc Cartesii argumentum quoque impugnat. G. GEISWEIT vero, in

in elegantissima *inaugurali disput.* quæ *introduct. in argumentum a priori* continet, nihil magis contra Scepticos valere arbitratur.

†††† MAASTRIGT *in Gangrana novit. Cartesian.* G. DE VRIES *in Diatribe de ideis innatis* & *Exercit. ration. Exerc.* 2. PARKERUS *disp. de Deo & Provid. Div.* & plurimi e Theologis, qui VOETIUM secuti sunt, nec pauci e *Lutheranis*, non tantum CARTESII argumentum *a priori*, verum etiam cætera omnia, quæ de Idea Dei docuit, acriter oppugnarunt. Negari tamen nequit: *logomachias* in ista lite non defuisse, & partium studio non nihil datum esse. Legi quoque merentur WALCHIUS *Philos. Lexico*, voce *Gott*, & Z. GRAPIUS *Theol. recens controversa C.* I. *Quæst.* 3.

§. II.

Argumenta, quibus existentia Numinis probari potest, & solet, non sunt vnius generis. * Possunt tamen commode ad tres reuocari classes, quarum prima metaphysica, altera physica, tertia historica complectitur. **

* Ad *acquisitam* itaque, quam vocant, Dei *notitiam* nunc accedimus, eamque accuratiorem, quae certis & inuictis argumentis nititur. Rudior enim illa, quae ab institutione, seu parentum ac praeceptorum traditione oritur, nunc nobis in censum non venit.

** Addere nonnulli argumenta moralia † atque mathematica †† solent. Sed cum in illis subinde aliquid supponatur, quod probandum erat, aut ad alium fontem reduci queant, haec autem haud raro incommodo quodam laborent, iis non insistemus. In tanta etiam argumentorum multitudine ††† & euidentia, quae vel sola physica suppeditat, reliquis facile carere possumus. Ceterum licet physica & historica magis ad captum omnium homi-

 num

num sint accommodata, metaphysica tamen ideo spernenda aut praetermittenda non sunt, cum, si recte adhibeantur, vi ac robore insigni polleant. ††††

† i. e. quæ e *Morali doctrina* derivantur: licet eo nomine aliud argumentorum genus non nunquam intelligatur, de quo v. Burnet *verklaar. der* 39 *Art. p.* 6.

†† *Mathematica* argumenta, quæ heic indigitantur, ejusmodi non sunt, quæ Mathematicorum methodo proponuntur: verum ea, quæ *Mathesis* ipsa (ad quam, ut notum est, *Arithmetice* & plura pertinent) e sinu suo suppeditat. Meo quidem Judicio, huc referre licet argumentum Fenelonii, ex *Unitatis* Idea depromtum, de quo in præcedentibus quoque mentionem injecimus. v. quoque J. C. Funcii orat. *de Deo Mathem. Principe*.

††† Argumentorum Catalogum contexuit Reimmannus *Idea Comp. Theol.* Hist. Atheismi præfixæ *C.* 2. In genere observandum est: contra Atheos, judicio potius, quam ingenio, certandum esse; fieri tamen non posse, quin argumenta non nulla subtiliora dicantur, licet sint solidissima. Profecto! prima cognitionis humanæ stamina non referunt unquam crassos conceptus, ad instar funium navalium, vel a rusticis palpandos: sed ima istius cognitionis fundamenta in subtiliores tandem conceptus resolvuntur. Ut recte a non nemine observatum est.

†††† Argumenta *Metaphysica* omnium captui non esse accommodata, docet Fenelonius *C.* 1. non nullis quoque (qua ratione ægre dixerim) in deliciis non habentur. In hunc locum inserere juvat: absque *insita Dei notitia* subsidio, cæteris argumentis, sive *Metaphysicis*, sive *Physicis* & si qua plura dentur, quod Deus existat, probari non posse. Probes, quæso! Mundum, a spiritu quodam, duplo majori perfectione gaudente, profectum non esse: nisi in antecessum probaveris, geminatam illam Mundi perfectionem, quam spiritus iste possidere supponitur, etiamsi insuper absque intermissione multiplicaretur, *infinitam* non fore; causam itaque ipso illo spiritu perfectiorem, a qua productus esse, saltem absque aperta contradictione, dici possit, mente concipi posse; *possibilem* igitur ejusmodi spiritus existentiam demum esse: isque

que ergo ut exiſtat, cauſam ab ipſo diverſam requiri; hinc autem ſponte pateſcere, Mundi originem ipſi, ſaltem ut primæ cauſæ adſcribi non debere. Quo pacto vero probaturus es, multiplicatam illam Mundi perfectionem *infinitam* non eſſe? Si non *infinitæ perfectionis* (Dei nimirum) notitiam, cum qua illa comparetur, jam ante menti inſitam, in auxilium voces. Quod duntaxat E. G. hic notare lubuit.

§. III.

Ad primam claſſem pertinent argumenta, a motus origine, a dependentia rerum a ſuis cauſis, itemque, a rerum creatarum contingentia, & quae alia ſunt eiusdem generis, deſumta. Hinc enim primum aliquem motorem, primamque cauſam, a qua reliqua omnia dependeant, & ens aliquod neceſſarium, (quae omnia in ſolum Deum quadrant,) dari, luculentiſſime euincitur. *

* Primum argumentum ex philoſophia Ariſtotelica fluxit, & apud ſcholaſticos longe eſt vſitatiſſimum, immo apud nonnullos tanti aeſtimetur, vt ex eo ſolo firmiter exiſtentiam Dei demonſtrari poſſe, exiſtiment. Eſt ſane ſyſtemati Ariſtotelis prorſus accommodatum; quod, licet a nobis juxta ea, quae ſupra disputavimus, merito reiiciatur, transferri tamen argumentum poteſt, ad veri Dei exiſtentiam demonſtrandam. Cum enim ipſe motus a nemine, niſi ſenſibus & ratione deſtituto, negari queat †, motus vero omnino cauſam quandam, vnde procedat, agnoſcat; in hisce cauſis autem neceſſario ad primum motorem perueniendum ſit, qui alius, quam Deus, eſſe nequit, rectiſſime, Deum dari, inde concluditur. Nititur ſane tota haecce ratiocinatio duobus principiis; quorum alterum eſt: *quicquid mouetur, ab alio mouetur*; alterum: *in*

mouentibus non datur processus in infinitum; quae quidem nonnulli nondum extra omnem dubitationem posita esse, arbitrantur. Ad prius enim quod attinet, obiiciunt, dari substantias etiam corporeas, quae a se ipsis moueantur; non itaque semper procedere: *quicquid mouetur, ab alio mouetur.* Circa posterius autem monent, euitari posse primum motorem, vim mouendi a se habentem, si recurratur ad successionem causarum infinitarum, per accidens subordinatarum. Verum haec nondum eiusmodi sunt, vt vim argumenti, in sensu vero & genuino adhibiti, infringant. Etsi enim substantiae quaedam, etiam corporeae, dentur, quae se ipsas moueant, aut mouere videantur, dispiciendum tamen, num hicce motus, aut facultas se mouendi, a materia, aut alio quodam principio sit? Si posterius dicas, rursus quaerendum, quodnam illud principium sit, & vnde istam faculatem habeat? quo ipso athei ad principium aliquod a materia distinctum, quod omnis motus prima causa, seu primus motor sit, agnoscendum, deducentur. Sin prius asserant, admittendum iis est, motum materiae esse essentialem; quo ipso tamen nihil aliud agent, quam vt ignorantiam suam prodant. Praeterquam enim quod ipsi notioni materiae, quae omnium mentibus insidet, hoc non conueniat, si motus materiae essentialis esset, sequeretur, materiam semper moueri, nec posse vnquam quiescere, adeoque ad corpora varia producenda vel constituenda prorsus esse ineptam. Qua de re recte SAM. CLARKIVS pronuntiat: *Si atheus affirmauerit, motum omni materiae in genere esse necessarium, sequitur, contradictionem esse expressam, supponere vllam materiam quiescere, quod sane ita est absonum; vt nullus atheus, quod hactenus nouimus, siue sit antiquus, siue ex recentioribus, id supponere fuerit ausus*; in *demonstrat. existentiae atque attributorum Dei*, *ad propos. III. pag. m.* 30. Addit, IOANNEM TOLANDVM equidem, vt demonstraret, se hac etiam re impudentia omnes atheos vincere, asserere ausum, mo-

motum, id eſt, conatum ad motionem, materiae omni eſſe eſſentialem; ſed quam infeliciter, quamue inſipienter hoc fecerit, *loc. cit.* pluribus demonſtrat. Legenda &, quae hac de re diſſerit IAC. ABBADIE, de *veritate & certitudine chriſtianae religionis ſect. I. cap. V. pag. m.* 36. editionis, quae lingua germanica prodiit. Alterum primi argumenti fundamentum: *in mouentibus non datur proceſſus in infinitum*, ſimul nos ducit, ad ſecundum argumentum, quod a *dependentia rerum creatarum a ſuis cauſis* deſumtum eſt. Certum eſt, nihil poſſe ſui ipſius eſſe cauſam; vnde ſimul patet, cauſas rerum adſpectabilium ab aliis cauſis iterum dependere; adeoque, niſi proceſſum in infinitum admittere velimus, in prima tandem aliqua cauſa ſubſiſtendum eſſe, quae non ſit alia, quam ipſe Deus. Vt vero exceptionibus, quae circa hocce principium adferri poſſent, occurramus, obſeruandum, proceſſum in infinitum in cauſis efficientibus duplici ratione concipi poſſe, vt vel aſcendendo fiat a cauſis inferioribus ad ſuperiores, vel deſcendendo ab vniuerſalibus cauſis ad proximas. De poſteriori modo nullum eſt dubium, cum experientia doceat, nec ipſi negent athei, proceſſum cauſarum tandem in cauſa proxima, quae effectum producat, terminari Prior modus iterum de cauſis aut per ſe, aut per accidens ſubordinatis, poteſt intelligi. Cauſae per accidens ſubordinatae hic equidem in cenſum non veniunt, interim tamen certum, in vtroque genere, praeſertim in cauſis per ſe ſubordinatis, infinitam cauſarum ſucceſſionem admitti non poſſe. Cauſa enim, per infinitam diſtantiam ab effectu remota, nunquam ad effectum pertinget, adeoque non erit cauſa, quamuis etiam talis cauſa per infinitam diſtantiam remota, & per infinitas cauſas ſubordinatas agens, ne quidem concipi queat, cum ſemper vlterius ſine omni fine & termino aſcendendum ſit, niſi tandem in prima quadam cauſa, a qua reliquae dependeant, ſubſiſtamus †††. Tertium argumentum *a rerum contingentia*, quam vocant,

desumtum, in metaphysicorum scholis itidem admodum frequens est. Nimirum, cum contingentia, quae possunt esse & non esse, aliquando etiam non sint, aut non fuerint, reuera non essent, nisi daretur ens necessarium; quia, quod ab alio esse suum non accipit, existere nequit. Illud vero aliud non potest non esse ens necessarium, quia, quod contingens est, certo effectum producere nequit. Necessitas vero vel ex causa quadam oritur, vel non oritur. Posterius si intelligatur, tum ens per se necessarium admittendum, quod solus erit Deus. Prius vero si innuas, tandem tamen ad causam necessariam, quae aliunde non sit, adeoque per se sit necessaria, deueniendum erit. Mitto reliqua, quae eundem in modum a scholasticis praecipue doctoribus ad euincendam Numinis existentiam, adferri in medium solent. Ex recentioribus omnium optime in hocce argumentorum genere mihi versatus videtur SAMVEL CLARKIVS, cuius *demonstrationem existentiae & attributorum Dei aduersus Hobbesium & Spinozam potissimum*, ex anglicana lingua in latinam transtulit IENKINVS THOMASIVS ††††. Ex principiis enim euidentissimis, riteque inter se connexis, more quodam geometrico, quae ratio de Deo eiusque attributis cognoscere potest, deducit. Quam eius demonstrationem, vt in compendio exhibeamus, prima propositio est: *Quod ab aeterno aliquid extiterit.* Etenim licet ipse aeternitatis conceptus, si de modo quaeratur, obscurior sit, ipsa tamen propositio tam euidens est, vt vllum eam negaturum atheum non sit credibile. Altera propositio est: *Quod ens immutabile & independens ab aeterno extiterit.* Entia namque dependentia vt aeternam habeant successionem, & sine omni prima & independente causa existant, fieri nullo modo potest. Sequitur tertia propositio: *Quod ens illud immutabile & independens, quod sine vlla causa externae suae existentiae ab aeterno fuit, non possit non per se existere, hoc est, necessario existere.* Euidenter hoc demonstrat, simulque ostendit, ideam Dei exi-

existentiam per se includere, ita tamen, vt idea haec non tantum in mente existat, sed per obiectum extra nos constitutum, producatur; quo ipso a Cartesio dissentit, cuius tamen sententiam, si recte capiatur, non prorsus reiiciendam existimat. Recte etiam docet, & euidenter demonstrat, per ens illud immutabile, independens, & per se necessario existens, mundum materialem nullo modo posse intelligi; qua occasione & IOANNIS TOLANDI sententiam, motum esse essentialem materiae, vt antea diximus, profligat, erroremque SPINOZAE, vnam tantum dari substantiam, refellit. Hinc cum *propositione quarta* ostendisset, nos *essentiam entis huius per se & necessario existentis, comprehendere non posse*; propositione quinta docet: *multa attributa essentialia eius naturae aeque esse demonstrabilia, ac eius existentiam*; scilicet, quod *necessario debeat esse aeternum*; item, *infinitum & omnipraesens*, *prop. VI. nonnisi vnum*, *prop. VII. intelligentia & libertate praeditum*, *prop. VIII. & IX. &c.* Singularum istarum propositionum demonstrationes apud ipsum auctorem legi possunt.

† Negatus tamen est a malesanis quibusdam hominibus, ut sententiam de *una & immobili substantia* eo melius tuerentur. v. Auctorem in præcedentibus & J. ODE *Philos. nat. princ. P.* 1. *pag.* 83. *& seqq.* nec non WALCHII *Philos. lex.* voce *bewegung.*

†† LEIBNITIUS materiæ *vim activam*, *a potentia nuda* distinctam, inesse putavit, eamque pro *constitutivo substantiali*, quod *monadis* nomine vocare solet, habuit. WALCHIUS *l. l.* confer BUDDEI *Th. Dogm. L.* 2. *C.* 2. §. 48.

††† De *primo* & *secundo* Auctoris argumento conferatur STURMIUS *Phil. Eclect. T.* 2. *p.* 724. *& seqq.* NIEUWENTYT *Wereld-beschouwingen*, *p.* 771. LANGIUS *de causa Dei Sect.* 2. *Argum.* 2. & *def.* 3. *cum scholiis & corollariis*, ODE *Th. Nat. P.* 1. *Prop.* 66. &c.

†††† Videantur insuper *Philos. Wolffiana & Leibnit. usus in Theol. Sect.* 2. *C.* 1. *P.* 1. LANGIUS *de causa Dei*, *Sect.* 2. *Arg.*

Arg. 1., AALSTIUS *Reden-leer C.* 3. §. 24., VAN DEN HONERT *Waaragt. Wegen*, 1 *Boek*, &c.

§. IV.

In altera argumentorum claſſe †, primum conſpectus totius huius vniuerſi, ſiue ipſum mundi ſyſtema, ſe nobis offert, cuius ſi ſpectes & amplitudinem, & in innumerabili corporum numero ac multitudine ordinem, aptiſſimamque diſpoſitionem, omnium praeterea ac ſingulorum ad certos vſus fineſque directionem, ab eo hoc profectum agnoſcas oportet, qui maieſtatem ſuam ſummam, atque potentiam, ſapientiſſima quadam ratione demonſtrare voluit. * Id quod & ſpeciatim de ſole, luna, ceteriſque corporibus coeleſtibus, dicendum eſſe, nemo, niſi coecus, rationiſque omnis expers, diffitebitur. **

† Quomodo ejusmodi argumenta adhiberi debeant v. *Philoſ. Wolff. & Leibnit. uſus in Theol. P.* 1. *Sect.* 2. *C.* 1. magnam illorum copiam ſuppeditant FENELONIUS, NIEUWENTYTS *Wereld-beſchouwingen*, DERHAMS *Natuurkund. Godgeleertheid* en *Sterkundige Godgeleertheid*, SCHEUCHZERI *Phyſica Sacra Jobi* (*Jobs Heilige Natuur-kunde*) ac inſigne opus ejusdem, *Geeſtelyke Natuur-kunde*, quod *Amſtelodami* apud SCHENKIUM, e latina Lingua translatum, excuditur; J. RAII *l'exiſtence & la ſageſſe de Dieu manifeſtees dans les œuvres de la creation*, J. A. FABRICII *Hydro-theologia*, LESSERI *Litho-theologia*, &c. confer quoque accuratiores *Phyſicos*.

* Vt non caſu fortuito, ſed ratione certa, ſapienterque, aliquid factum cenſeatur, primo quidem requiritur, vt effectus potentiae & virtuti auctoris reſpondeat, quoque amplior haec eſt, eo magis in illius

lius *magnitudine* exſplendeſcat; tum vt operis magnitudini *varietas* & *multidino* rerum, quas continet, conueniat; praeterea, vt in ſumma varietate *ordo* elegantiſſimus, aptiſſimaque diſpoſitio eluceſcat; & tandem, vt cuncta certo *vſui* inſeruiant, & ad *finem* ſuum accurate conſpirent. Haec omnia, vbi iunctim in opere quodam conſpiciuntur, ſapientia artificis tam euidenter cognoſcitur, vt mentem omnem rationemque amiſiſſe merito cenſeatur, qui eam agnoſcere nolit, aut ſibi aliisque perſuadere annitatur, caſu fortuito eiusmodi quid extitiſſe. In hocce vero vniuerſi ſyſtemate iſta conſpici, res ipſa docet. *Amplitudo* tanta eſt, quam nemo mortalium cogitatione aſſequi valeat, adeoque ratione noſtri recte infinita dicitur. Si diſtantiam primum lunae, tum ſolis, ceterarumque planetarum a noſtra tellure cogitemus, ſi porro diſtantiam reliquarum ſtellarum a ſole reliquisue planetis, ſi ingens illud ſpatium, quod ſtellae iſtae innumerae, tellure noſtra, ſi non multo maiores, certe non minores, occupant, animo voluamus, ſtatim tantam vniuerſi huius deprehendemus magnitudinem, vt non alium, quam cuius infinita maieſtas pariter ac potentia ſit, agnoſcere auctorem queat †. Quodſi vero porro, ſecundum recentiorum hypotheſin, quaelibet ſtella fixa ſolis inſtar ſit, qui ſuum orbem habeat, circa quem etiam forte planetae voluantur, tam auguſta orbis ſe nobis offeret ſpecies, vt nihil auguſtius vnquam cogitari queat ††. Nec tamen, ſi vel maxime haec hypotheſis non admittatur, amplitudini totius huius vniuerſi quidquam inde decedet. Magnitudini eius, rerum, quae in eo continentur, *varietas* reſpondet. Documentum vel ex noſtra tellure capere licet, in qua tot lapidum, aliarumque rerum inanimatarum, tot arborum, plantarum, herbarum atque florum, tot animalium genera, & cuiuslibet generis tot iterum ſpecies deprehendere licet, vt hisce omnibus capiendis, aut enumerandis, animus hominis vix ſufficiat. Sunt, qui volucrium quingentas ſpecies nu-

numerant, & piscium sexies plures; vnde de reliquis facile iudicium ferre licet. Non equidem astronomorum, de planetarum incolis ita loquentium, ac si ipsimet ibi adfuissent, coniecturis multum tribuo; id tamen sine omni temeritate dici posse, existimo, cum tanta rerum creatarum in nostra tellure sit varietas, vix credibile esse, tam ingentia corpora plane vacua esse, immo admodum verosimile; non minorem rerum, summam Numinis & potentiam & sapientiam demonstrantium, in illis varietatem deprehendi, quam in nostra tellure. Quo maior autem rerum creatarum est varietas ac multitudo, eo elegantior *ordo*, eo aptior & concinnior in his omnibus *dispositio* deprehenditur. Ipsorum corporum coelestium & inter se inuicem, & ratione nostrae telluris, is positus est, vt non tantum se inuicem non impediant; sed vt vnum alteri insignem vtilitatem commodaue plurima adferat; quod vel solis atque planetarum, intuitu nostrae telluris situs, vnumquemque condocere potest. Alphonso equidem Castiliae regi coelestium corporum systema adeo confusum apparuisse, memorant, vt longe melius atque ordinatius constitui potuisse, putauerit, si in vniuersi huius creatione Deus ipsum adhibuisset in consilium. Quod impium non minus, quam stolidum eius dictum, summam hominis ignorantiam prodit, quantumuis in astrorum scientia haud mediocriter se profecisse sibi videretur. Certe; si nostri seculi mathematicos, pulcherrimum corporum coelestium ordinem, sine omni confusione explicantes, audiret, haud dubio longe aliter sentiret. Haecce autem corpora tam ingentia, tamque apte disposita, vt iterum vna cum tellure nostra, rerum creatarum infinitae multitudini habitacula praebent, ita istae res creatae in sua genera, & haec iterum in species suas tam concinne distributa sunt, vt exercitus ingentis, in quo primum integras legiones, in legionibus cohortes, in cohortibus manipulos conspicere licet, speciem referant. Vnde & haud raro in scrip-

ſcriptura ſacra Deus *Dominus exercituum* dicitur, quemadmodum & ipſa ſidera ſeu corpora coeleſtia ſubinde *exercitus coeli* vocantur, tum ob multitudinem, tum ob ordinem in illis conſpicuum. Ad haec omnia vſus omnium atque ſingulorum corporum iſtorum accedit, & ſapientiſſima ad certum finem directio, quae vt omnem caſum fortuitum prorſus excludit, ita cauſam liberrime pariter ac ſapientiſſime agentem ſupponit. Quemadmodum vero vel ipſa telluris noſtrae indoles euidentiſſime oſtendit, eam ſapientiſſimo conſilio ita adaptatam, vt hominibus animantibusque, quae in ea degunt, commodum domicilium praeberet, & reliqua omnia, quae ad ſuſtentationem & propagationem eorum neceſſaria ſunt, ſuppeditaret, ita ſolem ipſum, lunamque, eundem habere finem, vt terrae incolis itidem inſeruirent, eorumque commoda varia ratione promouerent, nemo, niſi imprudentiſſimus impudentiſſimusque mortalium, inficiatus fuerit. Hinc vero etiam de reliquis corporibus coeleſtibus ferendum iudicium; quorum licet nobis non adeo explorata ſit ratio, nullo tamen modo dubitandum, ea ad fines nobiliſſimos praeſtantiſſimosque, etſi nobis maximam partem incognitos, eſſe comparata. Etenim cum quaelibet animalculorum, etiam minutiſſimorum, membra vſum ſuum certisſimum habeant, & ad certum finem ſint comparata, quis dubitaret, ingentia illa nobiliſſimaque corpora, quae tellurem noſtram magnitudine aut aequant, aut ſuperant, ſine omni atque vſu deſtitui. Quemadmodum vero etiam hodie, poſt artem anatomicam diligentius excultam, de vſu ſingularum partium, quibus animalia conſtant, multa nobis innotuerunt, quae Galeno, aliisque veterum, non fuere perſpecta; ita etiam ſi natura indolesque corporum coeleſtium accuratius nobis innoteſceret, longe plura de eorum vſu ac fine dici poſſent, quae hodie nobis non ſatis ſunt explorata †††.

† De *Amplitudine* Mundi v. NEWTONI *Philoſ. nat. principia Mathe-*

Mathematica L. 3. DESAGULIERS *Beschryving van 't Planetarium* præter illos, qui generatim de hac argumentorum classe egerunt: An infinitus dici queat? vide ODE *Philos. natur. princ. P.* 1. *p.* 19. *& seqq.* & WERENFELSII *dialogum de finibus Mundi.*

†† Conf. ANDR. EHRENBERGERI *majest. Macrocosmi*, &, an planetæ suis incolis gaudeant? v. præter eum HUGENII κοσμοθέωρον. FONTANELLE *sur la pluralité des Mondes*, & ARNTZENII dissert. *de Luna habitali.* Adde WALCHIUM *Phil. Lex.* voce *planet*, & JOH. ANDR. SCHMIDII dissert. *Selenitæ e luna proscripti. Otii negot. Jenensis Art.* 2.

††† v. Auctores citatos.

** Priusquam ad singulorum corporum coelestium considerationem descendamus, generatim primum obseruare iuuat, ipsa haecce corpora solida esse, aetheri tamen, vtpote corpori maxime fluido, velut innatare. Vtrumque autem, vt moueri, ea, qua debebant, ratione possent, prorsus erat necessarium. Corpori enim solido, nisi per fluidum transitus pateat, motus eius continuari nequit †. Rursus, si corpus, quod moueri debet, compactum non esset, atque solidissimum, in motu isto velocissimo, quo corpora coelestia abripiuntur, mox dissolueretur. Quo minus autem hocce fieret, Deus corporibus hisce grauitatem indidit, qua efficitur, vt, quantumuis motus, quo feruntur, circularis, maxime violentus sit, cum; quaecunque in circulum mouentur, vi quadam naturali a centro discedere conentur, & nisi alia causa obstet, discedant, non tamen dissoluantur, cum per grauitatis leges cuncta ad centrum suum descendendo eo arctius cohaereant, & omnem dissipationem impediant. Quantumuis autem philosophi in causa grauitatis inuestigan a desudent; certum tamen, hanc a conditore huius vniuersi constitutam; & vltimato tandem eius summam potentiam sapientiamque hic agnoscendam esse; conf. RICHARDVS BENTLEIVS, in *stultitia & irrationabilit. atheismi* pag.

pag. 160. Eandem potentiam ſapientiamque ſummam, motus corporum coeleſtium, tum reuolutionis, quem vocant, tum quorundam circa alia corpora, luculenter demonſtrat. Id ſane vel ſolis exemplo patet, qui ſi ea ratione non moueretur, diei non tantum & noctis, ſed aeſtatis & hiemis, veris & autumni, viciſſitudinibus gratis non minus, quam neceſſariis, nobis carendum eſſet. Immo ſine motu ſolis reuolutionis nec homines, nec animalia, viuere in noſtra tellure poſſent, cum vnum hemiſphaerium propter frigus & tenebras perpetuas, alterum propter aeſtum & calorem ſummum prorſus inhabitabile futurum eſſet. Ad alterum vero motum quod attinet, qui diei atque noctis diſcrimen conſtituit, ſi quis vel maxime Copernici ſyſtema amplectatur, noſtrae tamen id non obſtabit cauſae, cum & in telluris iſto motu non minus potentia Numinis ſeſe manifeſtatura eſſet. Quicquid huius ſit, motus ille corporum coeleſtium ita comparatus eſt, vt neceſſario ſapientiam diuinam arguat, cum ex ſolis legibus mechanicis, ſepoſita Numinis omnipotentia, nullo modo explicari queat, quod ſecundum principia ISAACI NEWTONI, praeſtantiſſimi noſtrae aetatis mathematici, eleganter demonſtrat GEORGIVS CHEYNE, in *principiis philoſophicis religionis naturalis*, apud IOANNEM CLERICVM, *biblioth. anc. & mod. tom. III. part. I. artic. II. pag.* 52. *ſeqq.* Vel ipſe ordo & conſtantia incredibilis, quae in corporum iſtorum motu conſpicitur, omnes & ad illorum admirationem, & mentis ſapientiſſimae, quae ea ita diſpoſuit, agnitionem adducere poteſt. Quod vt ipſe TVLLIVS probe intellexit, ita rectiſſime hac de re pronuntiat: *Coeleſtem admirabilem ordinem incredibilemque conſtantiam, ex qua conſeruatio & ſalus omnium omnis oritur, qui vacare mente putat, is ipſe mentis expers habendus eſt*; *de natur. deor. libr. II. cap. XXI. pag. m.* 1222. Immo haec ipſa ratio eſt, cur gentiles, attentius iſta conſiderantes, aſtris diuinitatem tribuerent, & ea pro diis colerent, fal-

T tem

tem mentem aut intelligentiam illis adderent, quae Aristotelis fuit sententia. Qua de re iterum CICERO: *Hanc igitur in stellis constantiam, hanc tantam, tam variis cursibus in omni aeternitate conuenientiam temporum, non possum intelligere, sine mente, ratione, consilio. Quae cum in sideribus inesse videamus, non possumus ea ipsa non in deorum numero reponere, loc. cit.* Perperam quidem, quod ideo sidera ipsa in deorum numero posuerint, aut iis mentem tribuerint; rectissime tamen, quod collegerunt, motum istum ordinatum constantissimumque, summam supponere sapientiam, quam omnino ei, qui illum stellis indidit, tribuere debebant. Generatim, quod de corporibus coelestibus eorumque motu dixit, id & speciatim de stellis, quas vocant, erraticis, seu planetis, recte pronuntiat idem, quem iam laudauimus, TVLLIVS: *Maxime vero sunt admirabiles motus earum quinque stellarum, quae falso vocantur errantes; nihil enim errat, quod in omni aeternitate conservat progressus, & regressus, reliquosque motus constantes & ratos. Quod eo est admirabilius in his stellis, quas dicimus, quia tum occultantur, tum rursus aperiuntur, tum abeunt, tum recedunt, tum antecedunt, tum subsequuntur, tum celerius mouentur, tum tardius, tum omnino ne mouentur quidem, sed ad quoddam tempus insistunt, &c. loc. cit.* Iam si speciatim *solem* consideremus, etsi ipsa eius magnitudo, qua CLX vicibus ad minimum tellurem nostram superat, cum splendore summo omnes merito in admirationem rapiat, summa tamen etiam, quam telluri nostrae praestat, vtilitas, sapientiam conditoris luculentissime arguit. Sine eo si tellus nostra esset, animalibus omnibus hominibusque ea destitueretur. Nullas proferret fruges, quae animantibus hominibusque alendis inseruiant; adeoque si vel maxime homines aut animantia nascerentur, fame illis pereundum esset. Esto vero, (quod tamen fieri prorsus nequit) viuere aut homines, aut animantia siue sole posse, miserrima tamen vita esset, cum iis cum frigore summo,

mo, perpetuisque semper colluctandum esset tenebris. Et quid quaeso homines sine luce agere aut suscipere possent? Idem & de *luna* dicendum, commoda ex ea plurima in nostram tellurem redundare. Ad temporum interualla, sine quibus vita hominum socialis sibi non constat, rite constituenda, ea plurimum confert; longae noctis taedia pellit; iter in terra marique facientibus prodest; fluxum atque refluxum maris, ne quiete corrumpatur, promouet; & quis reliqua eius commoda omnia enarret? Dubium enim prorsus nullum est, quin vsus longe adhuc nobiliores praestantioresque habeat, qui nobis noti non sunt: id quod & de reliquis planetis est censendum. Immo ipsae solis lunaeque eclipses vsu suo non destituuntur, si quidem ad temporum rationes accuratius ordinandas, hinc & ad chronologiae ac historiae defectus emendandos, ad longitudinem locorum determinandam, plurimum faciunt; conf. IOAN. RAYI *existentia & sapientia Dei manifestata in operibus creationis*, *pag. m.* 69. Haec omnia, quae hactenus diximus, tam euidentia sunt, vt nihil plane atheis relictum existimem, quod excipere queant. Nonnulli tamen, vt aliquid dixisse videantur, aequatoris & eclipticae situm in coelo perstringunt, eum parum commodum esse, contendentes, eo quod angulo sese mutuo intersecent duo isti circuli, viginti trium graduum amplitudinem circiter complectente. Hinc enim euenire necesse est, vt pars media telluris nimio aestu aduratur, duae extremae ob nimium frigus fere inhabitabiles reddantur. Et hoc quidem est, quod iam pridem ex mente Epicuri in systemate hocce huius vniuersi desiderauit TITVS LVCRETIVS CARVS:

Inde duas porro prope partes feruidus ardor,
Assiduusque geli casus mortalibus aufert:

De *rerum natura libr. V. pag. m.* 154. edit. OBERTI GIFANII. Sed hosce homines experientia refellit; quae ea loca habitari docet, quae veteres pro in-

inhabitabilibus habuere ††. Situs praeterea hicce telluris ratione solis ita comparatus est, vt commodior nullus fingi queat, cui gratissimas vtilissimasque vicissitudines, quibus quatuor anni tempora sibi inuicem succedunt, variationem insuper illam, quae in diuersa dierum longitudine deprehenditur, debemus. Legenda, quae eleganter hanc in rem differti RICHARDUS BENTLEIVS, in *stultitia & irrationabilitate atheismi*, *pag.* 401. *seqq.*

† NEWTONUS *Phil. Nat. Princ. Mathem. Lege* 1. *motus*, docet: corporis motum *semper* continuari, nisi quatenus a viribus impressis impediatur. conf. quoque DESAGULIERS *Natuur-kunde uit Ondervind. opgemaakt*, 5*de Les*, qui quoque, de natura & origine motus corporum Cœlestium, multa scitu dignissima differit, ut & NEWTONUS *L.* 3. Legem NEWTONI primam eo fine adduxi, ut ex ea evincerem: prorsus necessarium non esse, ut motus corporis continuetur; illud per fluidum transire. Quod tamen necessarium foret, si Cel. Auctoris ratiocinatio procederet.

†† Confer J. LULOFFS differt. *de caussis, propter quas Zona Torrida est habitabilis. Ultraj.* 1729.

§. V.

E coelo si in terram descendamus, nec minora, nec pauciora, sapientiae diuinae se se nobis offerunt argumenta. Ipsa enim tellus nostra in omnibus ita adaptata & instructa est, vt commodius pro tot hominibus & animantibus, quae alere ac sustentare debebat, habitaculum nullo modo excogitari queat *; ne quid de ingentibus, quos ad hominum stuporem quotidie profert, thesauris aliquid dicam **. Ipsa vero animantia, vt multitudine innumera sunt, ita corpora quoad omnes singulasque partes aptissime constructa habent, prout loci, in quo degere debe-

debebant, alimenti, quo nutriendi erant, conſeruationisque, qua integram ſpeciem, qua ſingula indiuidua, ratio poſtulabat***.

* In telluris noſtrae conſideratione primum quatuor vulgo ſic dicta elementa merito in cenſum veniunt; *ignis*, *aqua*, *aër*, & *terra*. Reliqua omnia ſi hominibus ſuppeterent, *igne* vero deſtituerentur, non tantum miſera maxime vita eorum futura, ſed multis etiam frigore pereundum eſſet. Qui ignis porro commoda intelligere cupit, is ſaltem cogitet, quid ad metalla rite tractanda conferat; quot & quam neceſſaria ad agriculturam, rem domeſticam, & militarem, ad artium quoque variarum progreſſum & incrementum, inde conficiantur inſtrumenta; quem in nobiliſſimis praeſtantiſſimisque medicamentis, ad hominum ſanitatem conſeruandam aut reparandam, praebeat vſum; quam eo in cibis coquendis carere nulla ratione queamus. Quam vero vtilis & neceſſarius ignis eſt, tam facile excitari alique poteſt; materiae quoque, vt lignorum atque arborum, tanta eſt abundantia, vt tot hominum, tot gentium neceſſitatibus ſufficiat. Qua in re vel maxime prouida Numinis cura eluceſcit, quod rerum ad hominum vitam ſuſtentandam neceſſariarum tantam in tellure noſtra copiam extare voluerit, vt earum non temere defectus vllus metuendus eſſet †. De igne quod diximus, idem & de *aqua* cenſendum. De vſu eius in vita quotidiana, lotionibus, balneis, ciborum praeparatione, nihil dicam, cum hic omnibus ſatis notus ſit. Pretium eius illi, ni fallor, quam rectiſſime intelligunt, qui eius penuria laborant, quamuis tanta copia itidem ſuppeditetur, & tam apte per fluuios & riuos diſtribuatur, vt homines animantiaque innumera quotidie ea ſitim reſtinguere queant. Non vero hominibus tantum pecudibusque, ſi aqua non eſſet, pereundum eſſet, ſed plantis quoque arboribusque & herbis omnibus terra diſtitueretur, quae

aquae cumprimis incrementum & conseruationem debent. Eo magis autem ad haec omnia aqua est necessaria, quod ipsamet principia quaedam seu particulas, ex quibus corpora componuntur, continet; vnde nonnulli veterum in eam ingressi sunt sententiam, aquam primum rerum omnium esse principium. Piscibus insuper innumeris & animalibus aquatilibus propriam velut sedem praebet; quibus omnibus destitueremus, si fluuiis atque mari tellus nostra non esset instructa ††. Eo magis vero athei stultitiam suam produnt, dum, hoc maxime in nostro orbe reprehendunt, quod tantum eius spatium oceano sit tributum, quod ab hominibus, vt putant, inhabitari posset; & hinc concludunt, tellurem hanc hominum causa non esse conditam. Naturam rerum hinc culpat LVCRETIVS, quod magnam orbis partem teneant

vastaeque paludes
Et mare, quod late terrarum distinet oras,

loc. cit. pag. m. 154. Metuere scilicet videntur censores operum diuinorum ineptissimi, ne orbis habitabilis hominibus nimis angustus fiat, vnde & maria in regiones & prouincias mutari, cupiunt. Sed inanem prorsus istum metum esse, facile intelligere possent, si modo secum reputarent, nunquam hodie tot homines nasci, vt non totidem fere morte abripiantur, immo interdum, si morbi epidemici aut clades bellicae, quae frequentissimae sunt, accedant, longe plures. At cui bono, inquiunt, vastissimus oceanus tantum occupat spatium, in quo plurimae nobilissimaeque regiones locum inuenire potuissent? Sed merito illis reponimus, cur vero plures regiones hominibus concedendae essent, cum hactenus nondum omnes incolas habeant? Dum autem sine causa grauissima tantum oceano spatium attributum putant, nihil aliud agunt, quam vt profundissimam physicae doctrinae ignorantiam prodant. Vt enim alia, quae inde ad homines redundant, commoda, & ingentes piscium exercitus,

tus, qui in oceano ſedes ſuas habent, taceam, nemo, niſi rudis omnium rerum, neſcit, quanta vi vaporum opus ſit, quibus in nubes, rorem, pluuiam condenſatis, terra irrigetur, atque ad producendos varii generis fructus foecunda reddatur. Quodſi inſuper illorum amplecti ſententiam velimus, qui fontes, fluuiosque ex hisce vaporibus oriri contendunt, eo magis patebit, de nimia oceani magnitudine nullas nobis eſſe conquerendi cauſas. Quanquam eodem res redeat, ſi fluuiorum fontiumque origo ex mari per meatus ſubterraneos deriuetur †††. Cum enim & hac ratione mare fontibus omnibus atque fluuiis ſufficere debeat, qui velut per circulationem quandam aquam ex eo accipiunt, & illi reddunt, & praeter haec magna vis vaporum in nubes condenſetur, nemini profecto maris amplitudo minus neceſſaria videbitur. Immo praeſtantiſſimis doctrinae naturalis ſcrutatoribus obſeruatum eſt, ſi mare tam amplum non eſſet, ob vaporum defectum, incommoda plurima in tellure noſtra oritura. Diuinae autem ſapientiae in eo quoque deprehendere veſtigium licet, quod venti plerumque ab oceano ad terram ferantur, vt vapores in loca, vbi eorum vſus eſt, deuehantur. Sed nec illud praetermittendum, quod, cum mare ſalſum ſit, & ob varias rationes eſſe debeat, aquae tamen inde proficiſcentes depoſito ſale dulceſcant. Haec vero omnia ſapientiſſime ita conſtituta quis neget? Addenda, quae hac de re differit IOANNES RAYVS, in *exiſtentia & ſapientia Dei manifeſtata in operibus creationis*, *pag.* 82. *ſeqq.* *De aëre* vt multa dicamus, neceſſe non eſt. Ad reſpirationem enim eum neceſſarium eſſe, quotidie experimur. Neque hominibus tantum, animantibusque terreſtribus, ſed ipſis etiam, vt nonnullis obſeruatum, neceſſarius eſt piſcibus. Eius autem conſideratio ſimul ad *meteora* nos ducit, quae tot naturae admiranda nobis exhibent, vt vel ſola ad atheum conuincendum ſufficiant. Integri libri res eſſet, ſi quis *ventorum* (vt horum tantum mentionem faciam) expli-

plicare vtilitatem vellet. Hi nubes ab vno loco in alium transferunt, vt eo commodius terram irrigare queant, hi maria ne corrumpantur, mouent, vapores noxios dispellunt, aëremque purum & salubrem reddunt; hi motu suo plantarum arborumque incrementum promouent; hi in regionibus calidioribus frigore quodam amoeno aërem temperant, hominesque & animantia, ne aestu enecentur, reficiunt; hi nauigationi, qua remotissimae inter se coniunguntur gentes, quaue ipsa coelestis simul per orbem vniuersum propagatur veritas, inseruiunt. Ad fulmina equidem & tonitrua quod attinet, TITVS LVCRETIVS CARVS in eo totus est, vt euincat, vel horum exemplo patere, talia fortuito casu, sineque Numinis directione contingere. Innocentes enim non minus, quam nocentes ea ferire, ait; templa deorum aeque ac alias aedes, immo loca prorsus deserta:

Cur etiam loca sola petunt, frustraque laborant?

loc. cit. lib. VI. *pag. m.* 206. Idem etiam de pluuiis obiici solet, iis non tantum loca fertilia, aut ea, quae ab hominibus coluntur, sed sterilia etiam, deserta, immo rupes & ingentia saxa, irrigari ††††. Verum, vt fulmina ac tonitrua non minus, quam pluuias, ad terrae fertilitatem, fructusque varios producendos, & eorum incrementum promouendum facere, nemo dubitauerit; ita & secundum certas naturae leges talia dispensari, eos, qui in naturali doctrina non plane hospites sunt, non fugit. Illae ipsae leges, cum a Deo constitutae atque sancitae sint, quod secundum eas contingit, tantum abest, vt casu fortuito euenire censeri queat, vt potius hoc ipso summam & infinitam supremi Numinis sapientiam arguant. Nec tamen specialis eius directio ab hisce abest, quoties homines fulmine icti pereunt. Improbi enim si sint, scelerum suorum iustissimas hac ratione poenas luunt. Sin vero probi & honesti, Deo quidem itidem caussae sanctissimae, nobis tamen parum cognitae atque per-

perſpectae, eſſe poſſunt, cur eos hac ratione vitam cum morte permutare velit. *Terra* denique ipſa baſin & fundamentum praebet, cui pulcherrima Numinis opera ſunt ſuperſtructa. Haecce hominum animantiumque commodiſſima ſedes eſt, quae omnibus etiam alimenta, hominibus inſuper veſtimenta, & quicquid non tantum ad neceſſitatem, ſed & ad ornatum ac elegantiam pertinet, incredibili copia ſuppeditat. Superficies inſuper telluris collibus, vallibus, campis, & montibus diſtincta, non tantum oculis iucundum ſpectaculum praebet, ſed variis hominum vſibus eam aptiorem reddit. Hic rurſus equidem, quod carpant, ſibi inueniſſe viſi ſunt athei. Ex horum namque mente LVCRETIVS conqueritur:

Inde auidam partem, montes, ſiluasque ferarum
Poſſedere, tenent rupes, vaſtaeque paludes.

loc. cit. lib. V. pag. m. 204. Sed ipſi moroſi cenſores neſcire videntur, quid ſibi velint. Montes enim vmbram ſubinde gratam non minus, quam neceſſariam praebere, interdum abundare metallis, quandoque vitibus plantandis inſeruire, ſubinde & certis animalibus praebere ſedem, quod & de rupibus obſeruandum, plantas quoque atque herbas proferre, quae in vallibus aut planitie non creſcunt, nemo eſt, qui ignoret †††††. Et quis de ſiluarum vſu dubitet? quae non tantum ligna praebent, tum igni alendo, tum aedificiis extruendis inſeruitura, ſed eiusmodi feris abundant, quae hominibus in cibum cedunt, quibus ſi & noxiae quaedam accedunt, quaeue hominibus metuendae ſunt, id rerum ordo, ac pulchritudo huius vniuerſi ita poſtulauit, nec tamen damnum inferre hominibus poſſent, niſi horum culpa hoc contingeret, vt in ſequentibus demonſtrabitur. Addenda tamen, quae hac de re diſſerit RICHARDVS BENTLEIVS, *loc. cit. pag.* 420. item SAMVEL PARKERVS, *diſſert.* II. *de Deo, ſect.* XXIV. *pag.* 177.

† Ad singula, quæso! conferas NIEUWENTYT cæterosque, quos hanc argumentorum seriem tractare supra diximus. De igne speciatim hic noto: usum ejus tanti fecisse antiquos, ut nullo non obsequii genere fuerint prosecuti. v. DOUGTÆI *Anal. S.* ad *Lev.* 6: 12. & VITRINGA *in Jes. T.* 2. *p.* 249.

†† Videatur AALSTIUS *Reden-leer C.* 3. *p.* 28.

††† v. ODE *Princ. Phil. Nat.* P. 2. p. 66. *& seqq.* & *Observat. in omnes Physices Partes*, quas e Gallicana in nostram linguam transtulit P. LE CLERC, P. 1. p. 176. *& seqq.* de Mirabilibus quibusdam fontium, multifariam Dei sapientiam testantibus v. *p.* 190. confer NIEUHOF *Leg. Bat. P. ult. p.* 74. & SCHEUCHZERUM *Itin. Alp. T.* 1. *p.* 26. & passim.

†††† Ejusmodi objectiones æque ineptæ sunt, ac si quis artis cujusdam peritissimo inscitiam objiceret, dum aliquid ex instituti ratione agat, cujus rationem sciolus noster, sed in hac arte rudis, perspicere tamen non queat. Ingenui hominis est, post demonstratam idoneis argumentis Numinis existentiam corollarii loco habere: Numen illud sapientissimum multa agere, quæ, propter infirmas intellectus nostri vires, non valeamus assequi. Immo; iniquos Dei censores rubore suffundi opportet; quod tam multa, quorum usum nescivimus, & quæ olim propterea ab impiis objectabantur, recentiorum diligentia, jam sciamus plane necessaria esse. Ad objectiones, quas hic motas videmus, insuper responderi potest: tonitrua in desertis purgare aërem, ne contagiem contrahat per magnam Atmosphæræ partem deinceps propagandam; pluviam, qua rupes & saxa irrigantur, eundem aërem refrigerare, fluviorum ac fontium origini inservire &c. adde quæ Celeb. Auctor notavit, & conf. J. A. HOFFMANS *neue erklarung des Buchs Hiobs ad C.* 5: 10. vide quoque *Job.* 38: 26, 27.

††††† Glaciales montes & nivosos ne quidem sua utilitate carere, ostendit SCHEUCHZER *Itin. Alp. T.* 1. *p.* 280. *& seqq.*

** Ingentes illi, quos terra subministrat, thesauri, partim in visceribus eius latitant, hominum industria

ſtria inde eruendi, partim in ſuperficie eius conſpiciuntur. Ad priorem claſſem praeter lapides pretioſos, metallorum pertinent uaria genera, de quorum multiplici vſu nemo dubitabit, niſi qui rudis eſt eorum omnium, quae quotidie inter homines geruntur. Licet vero etiam ad vitia alenda, & mala quaeuis perpetranda adhibeantur, id tamen cum hominum culpa fiat, conditoris ſapientiam & benignitatem, quae in iis eluceſcit, obnubilare nequit. Ad poſteriorum claſſem vegetabilia, herbarum, plantarum, arborum, florum, fructuum varia genera pertinent, in quibus num varietatem, an amoenitatem, an vſum egregium in alendis, adiuuandis, delectandis & reficiendis hominibus, magis admirari debeamus, dubii merito ancipitesque haeremus. Legenda, quae de plantis diſſerit HENRICVS MORVS, in *antidoto aduerſus atheismum cap.* V. VI. VII. vbi oſtendit, quo pacto ex earum pulchritudine, ſignatura & vtilitate, exiſtentia ac prouidentia Dei demonſtrari queat. Nos miſſis reliquis de *frumento* ſaltem aliquid addemus, quod inter plantas omnes haud dubio principatum tenet. Primo namque ſtructura admirabilis in eo occurrit, culmo ad iuſtam magnitudinem excreſcente, tubulisque variis inſtructo, quibus ſuccus nutritius ad grana defertur, tum internodiis quibusdam diſtincto, vt eo commodius ſuſtentetur. Grana porro ipſa aptiſſime loculis incluſa ſpicis continentur, & contra auicularum aut inſectorum inſultus ariſtis muniuntur. *Omnium ſatorum fructus*, inquit PLINIVS, *ſpicis continetur, vt tritici, hordei, muniturque valla ariſtarum quadruplici, aut includitur ſiliquis, vt leguminum, aut vasculis, vt ſeſamae ac papaueris*, *hiſtor. natur. lib. XVIII. cap. VII. pag.* 424. Cum vero pani praecipue conficiendo inſeruiat, praeſtantiſſimum ſane, aptiſſimum, atque ſaluberrimum alimentum hominibus praebet. Eumque in finem vberrimum eius prouentum Deus eſſe voluit, quo & de tritico iam obſeruauit PLINIVS: *Tritico nihil eſt fertilius*; *hoc ei natura tribuit* (re-

ctius

ctius dixiſſet Deus, ceu naturae auctor) *quoniam eo maxime alat hominem, vtpote cum e modio, ſi ſit aptum ſolum, quale in Byzacio, Africae campo, centeni quinquageni modii redduntur. Miſit ex eo loco Diuo Auguſto procurator eius ex vno grano (vix credibile dictu) quadringenta paucis minus germina, extantque de ea re epiſtolae. Miſit & Neroni ſimiliter CCCXL. ſtipulas ex vno grano, loc. cit. cap. X. pag.* 439. Magnum praeterea diuinae bonitatis eſt argumentum, quod non modo in regionibus temperatis frumentum naſci uoluerit, ſed etiam calidiſſimis, vt Africa, ac frigidiſſimis, vt Ruſſia, Suecia; vti recte etiam obſeruatum GERHARDO IOANNI VOSSIO, de *origin. & progreſſu idololatriae libr. V. cap. X. pag.* 617.

*** Plurima ſane in animalibus occurrunt, quae vt admiratione digna ſunt, ita exiſtentiam prouidentiamque Numinis euidentiſſime demonſtrant. In ſtructura corporum primo generatim obſeruandum, eam ita comparatam eſſe, vt quoduis animal alimentum illi conueniens aſſumere, comminuere, digerere queat, vt hinc in chylum, porroque in ſanguinem mutatum, per ſanguinis circulationem, reiectis ſuperfluis, ad corporis nutritionem & incrementum, ſpecici quoque propagationem, rite diſpenſetur. Cumque terreſtria animalia, praeſertim quadrupedia, victum in terra quaerere debeant, ſapientiſſimus naturae artifex ea ita formauit, vt caput in terram pronum haberent. Eundem in finem quatuor pedibus ea inſtructa videmus, cum totidem iis eſſent neceſſarii ad motum naturae eorum conuenientem. Si tribus tantum inſtructa fuiſſent, non potuiſſent ita commode incedere. Plures autem iis ſuperuacanei fuiſſent; conf. HENRICVS MORVS, *antidot. aduerſ. atheiſm. libr. II. cap. X. pag. m.* 79. Homo contra cum erectus incedere deberet, tota corporis ſtructura eo comparata eſt. Immo ob nimiam inaequalitatem longitudinis brachiorum atque crurum, ad pronum inceſſum plane

plane ineptus eſt. De ſenſuum organis, auribus ſpeciatim & oculis, naturae, animalium prorſus accommodatis, multa dici poſſent. Sed de oculis † ſaltem obſeruo, animalia non pauca *ſeptimo muſculo*, quaedam etiam *membrana nictitante*, ſeu *periophtalmio* inſtructa eſſe, cum homo vtrisque careat. Nimirum muſculus ille ſuſpenſorius, non poterat non inſigni vſui eſſe animalibus gramine veſcentibus, ac victum humi conquirentibus, cum alias absque moleſtia & laſſitudine oculos tamdiu deorſum pendulos tenere vix valeant; quod homini non aeque neceſſarium erat, quippe cui non temere caput tamdiu pronum demittendum eſt. Nictitantem vero membranam, ranis, auibus, quadrupedumque nonnullis datam, viri quidam harum rerum peritiſſimi coniiciunt, vt ipſius ope talium animantium, ſentes, vrticas, frondes arborum, algasque acutas frequenter nimis peruadentium cornea, ab externis iniuriis ſit tutior, membraneo hoc quaſi ſpecillo, oculum illaeſum conſeruante, nec tamen interim ob ſui pelluciditatem viſionem in totum impediente; quo quidem oculorum munimento homini, ob diuerſam victus rationem, opus non fuiſſe nemo non intelligit. Talpis praeterea oculi adeo puſilli obtigere, vt minoris aciculae capitulum mole non multum ſuperent; quippe qui animali, in tenebricoſis terrae cauernis vt plurimum degenti, adeoque lucis vſura parum egenti, ſufficiebant; cum lepori contra, animalculo meticuloſo, & iugiter pericula proſpectanti, oculos tam eminenti cornea naturae auctor conceſſit, vt non minus fere, quae pone tergum, quam quae ante ſe fiant, cernere poſſit ††. Quam apte vero ſtructura corporum in animalibus, tum eorum naturae, tum & loco, in quo degere, ſeque mouere debent, reſpondeat, vel maxime tum *volatilium*, tum *aquatilium* exemplo patet. Ad *volatilia* enim quod attinet, non tantum loco pedum anteriorum alis duabus Deus ea inſtruxit, ſed muſculos etiam, qui alarum motui inſeruiunt, formauit, qui ratio-

ne

ne extenſionis pariter ac roboris motui huic pares eſſent. Superior praeterea pars alarum conuexa, inferior concaua eſt; quod ad aërem verberandum, corporisque ſuſtentandum pondus plurimum confert. Corporis ſtructura naui haud eſt abſimilis, caput vero, cum reliquo comparatum, plerumque puſillum, & in figuram quandam acutam per roſtrum deſinens, quod ad ſecandum aërem, tranſitumque faciliorem reddendum, prorſus neceſſarium erat. Corporum enim latiorum motui magnum aër impedimentum adfert. Ipſum praeterea corpus, magnitudinis habita ratione, longe leuius eſt, quam animalium terreſtrium, & pennis inſuper leuiſſimis inſtructum, vt adeo accedente alarum expanſione, facile tantam aëris columnam occupet, cui altera columna cedat; & hinc facili negotio eiusmodi corpus ſuſpenſum in aëre teneri poteſt. Pulmones inſuper, ſi corporum proportionem ſpectes, longe maiores ſunt in auibus, quam reliquis animantibus; immo & a ſuperiori pariter ac inferiori parte aërem admittunt; vnde corpora earum multo leuiora reddi neceſſe eſt, quod ad volatum prorſus eſt neceſſarium. Patet hinc, ſi equus aut taurus vel maxime alis, magnitudini corporis eius reſpondentibus, inſtructus eſſet, eum tamen volare non poſſe; quia corporis ſtructura reliqua non reſpondet. Caudam vero in auibus idem eſſe, quod gubernaculum in nauibus, iam pridem viris doctis obſeruatum eſt †††. Hinc de miluis PLINIVS ſcribit: *Iidem videntur artem gubernandi docuiſſe caudae flexibus*; *in coelo monſtrante natura*, *quid opus eſſet in profundo*; *hiſtor. natur. lib. X. cap. X.* Pennarum etiam, quibus ad volandum opus eſt, ſtructura admirabilis eſt, & huic inſtituto prorſus accommodata. Harum enim pili ita inter ſe ſunt complexi, vt per tenuia ſua interſtitia aëri commeatum quidem, ſed difficulter praebeant, vnde reſiſtentia quaedam oritur, quae ad volatum itidem eſt neceſſaria. Eadem pennarum ſtructura efficit, vt madefactae, cito tamen iterum exſiccentur, vt expandi facile & iterum complicari

queant,

queant, nec per vim aëris aut venti temere rumpantur; quod facile contingere posset, si alae ex continua quadam membrana compositae essent. Haec vero omnia sapientissime ita a naturae auctore constituta esse, quis neget? De *aquatilibus* similia obseruari possent. Nec enim profecto casu fortuito contingere potuit, vt branchiae in piscibus pulmonum vicem sustinerent, parique venarum & arteriarum copia, ad sanguinem aqua refrigerandum, quemadmodum per pulmones in aliis animantibus refrigeratur, repletae essent. Quis vero vesicam aëre refertam, quae in illorum corporibus conspicitur, sine consilio iis concessam assereret, cum, sine ea si essent, non possent corpus tenere in aequilibrio, aut natare, sed statim fundum maris aut fluuiorum peterent? Sed mitto reliqua, de animantium *nutritione* generatim obseruans, pro eius diuersitate, diuersa quoque iis concessa esse organa. Terrestria vt & aquatilia dentibus instructa sunt; diuersae quamuis figurae atque structurae, pro alimentorum, quibus pasci debent, diuersitate. Volatilia contra, ea praesertim, quae granis vescuntur, ventriculum etiam longe aliter constructum habent, quam animantia, quae cibum dentibus comminuunt. Primo enim glandulosus quidam bulbus sese offert, qui infundibili instar est, in quo grana aliquantisper asseruantur, & admixto liquore comminutioni praeparantur. Ista vero comminutione beneficio duorum musculorum peracta, alimenta in pylorum seu ventriculi fundum concidunt, vbi ab admixtis quisquiliis repurgantur; quem in finem pylori etiam sedes elata est, & descensus ex eo mollior, ne frumentum ex ventriculo excidat, priusquam comminutum sit, quemadmodum & septum aliquod intercedit, ne attrita cum integris commisceantur; vti iam a me obseruatum *element. philos. theoret. part. II. cap. I. §. XVII.* Ad *conseruationem* singulorum animalium pertinet, quod quaedam armis velut instructa sunt, quibus contra aliorum insultus ad sui defensionem vtantur,

eorum

eorum vero, quae eiusmodi armis destituuntur, securitati Deus pro incredibili sua sapientia, alia ratione consuluit. Nec arma modo quibusdam animalibus concessit, sed instinctum quoque iis vtendi illis indidit. Notum est illud HORATII:

Dente lupus, cornu taurus petit, vnde nisi intus Monstratum.

Non minus & illud LVCRETII notum:

Sentit enim vim quidque suam, qua possit abuti,
Cornua nata prius vitulo, quam frontibus extant,
Illis iratus petit, atque infensus inurget.

Quae vero & armis eiusmodi & robore destituuntur, vt meticulosiora sunt, ita eorum corpora ita constructa sunt, vt imminens quam citissime sentire periculum, & fugae celeritate eidem se subducere queant. Vel leporum hoc patet exemplo, de quorum oculis vt antea iam obseruauimus, eos ita comparatos, vt fere pone tergum non minus, quam quae ante se fiant, cernere possint, ita & aures oblongas, concauas & facile mobiles illis obtigisse, constat, vt sonum quemuis e longinquo venientem eo citius perciperent, & periculum imminens declinarent. Musculorum etiam quorundam, immo ipsorum pedum, quorum posteriores longiores sunt anterioribus, structuram fugae celeritati egregie inseruire, viris harum rerum peritis pridem obseruatum est. Huc & solertia & naturalis velut quorundam animalium, vt vulpium, calliditas spectat, qua & armorum & roboris defectum supplent. Ea autem, quibus haec omnia denegata sunt, vt ouis, vtilitate sua ita se hominibus commendant, vt hi illorum curam libenter suscipiant, & non tantum alimenta subministrent, sed & contra aliorum animalium insultus defendant. Ad totius denique *speciei conseruationem* sobolis pertinet procreatio, quae innumera itidem prorsusque mira-

mirabilia ſapientiae atque prouidentiae diuinae documenta ſuppeditat. Quaedam animalia *viuipara* eſſe conſtat, quaedam *ouipara*. Non temere id ita conſtitutum eſſe, facile intelliget, qui conſiderauerit, quorundam animalium, vt volatilium, naturae & indoli magis eſſe conueniens, vt oua pariant, quam vt viuos foetus in lucem edant. Praeterquam enim, quod hoc conſeruationi & multiplicationi eorum inſeruiat, ſi pullos in vtero tam diu geſtare deberent, donec omnia corporis membra rite eſſent formata, hoc volatum eorum eſſet impediturum. Cumque terreſtria animalia, quamprimum in lucem edita ſunt, lacte materno alantur ††††, volatilium contra corpora ita conſtructa ſunt, vt per internam eorum diſpoſitionem liquor aliquis iis ſubminiſtretur, donec ſenſim granis alimentisque ſolidioribus adſueſcant. Volucres, quae pullis ſuis cibum adferunt, cum inter omnes ita diſtribuunt, vt nullum praetermittant, etſi omnes ſimul cibo, cum adfertur, ore aperto inhient. Quoque pluribus maioribusque periculis auium pulli in nidis ſuis expoſiti ſunt: eo citius creſcunt, & ad eam perfectionem perueniunt, vt ſibi ipſis proſpicere, ſuaeque conſulere ſecuritati queant. Nec praetermittenda apta inter maſculos & femellas, ſi numerum ſpectes, proportio, quam in omnibus animantibus conſpicere licet. Si enim ex materiae neceſſitate aut caſu fortuito cuncta euenirent, facile fieri poſſet, vt per multos annos, aut aliquot etiam ſecula, tantum mares, aut tantum femellae producerentur, quod ſpeciei iſtius interitum poſt ſe tractatum eſſet. Iam vero cum id nunquam contingat, ſed maſculorum numerus quodammodo reſpondeat numero femellarum, vt hac ratione quaelibet ſpecies conſeruetur, quis non Numinis agnoſcat atque miretur ſapientiam? Nec ſine animaduerſione praetermittendum, animalia pleraque tempus, quod fouendis alendisque pullis maxime accommodatum eſt, quam accuratiſſime obſeruare. Tempore enim verno ea foetus ſuos edere videas, quod

V. gra-

gramina mollia producendo, gratoque tepore, fouendis iis, alendisque, longe elt aptiflimum. Quis vero non obſtupeſcat, cum conſiderat, ſecumque expendit, quanto artificio volucres nidos ſuos conſtruant? quam caute & circumſpecte loca tutiora ſeligant? quanta in his omnibus ſolertia elucescat? Recte nonnullis obſeruatum, quosdam tam apte, tam concinne extructos nidos, vt vix ab hominibus eiusmodi quid fieri, certe aptius nihil excogitari queat. Vt autem mirificus aliquis inſtinctus animalium in pullis alendis nutriendisque, ita non minor in iis contra quasuis iniurias defendendis, ſeſe exerit. Hinc minores etiam beſtias, cumprimis gallinas, ſuae velut imbecillitatis immemores, acriter in eos inſurgere videas, a quibus vel minimum pullis ſuis imminet periculum, vel qui propius ſaltem ad eos accedunt. Nec in perfectioribus ſaltem animalibus, ſed & imperfectioribus, immo ipſis inſectis, talia obſeruare licet. Quis enim papiliones oua ſua arboribus non tantum affigere, ſed & lanugine quadam veſtire & inuoluere docuit, vt non tantum eo tutius delitescant, ſed prodeuntes etiam verno tempore erucae, in ipſis arboribus, tenerrima folia protrudentibus, alimentum inueniant ††|||? Sed figere hic pedem rerum multitudo iubet. Non enim omnia perſequi vacat. Quid vero ad haec omnia athei? Inſtinctum forte naturae obiicient? Vnde vero hicce inſtinctus, qui profecto ſine conſilio & ſumma ſapientia eſſe nequit?

† Oculi fabricam validiſſimum pro Dei exiſtentia argumentum præbere, quemlibet, qui ejus ſtructuram novit, fateri opportet.

†† Muſcarum oculi cum ſint immobiles, hoc iis damnum Deus compenſavit, innumeris pupillis; ut Leeuwenhoek, niſi me memoria fallat, obſervavit, & ipſe vidi oculis, micro-ſcopio munitis.

††† Dignum notatione eſt: aves, quarum caudæ oblongæ ſunt, volitare pedibus contractis; illas vero, quæ bre-

breviuſcula cauda inſtructæ ſunt, volatum carpere iisdem in partem poſticam extenſis, ne, dum cauda non ſufficiat, gubernaculo diſtituantur.

†††† Cum mammæ Elephantorum anteriori loco, ſub armis, ſint poſitæ, juxta STURMIUM *Phil. Eclect. T.* 2. *Exerc.* 12. *C.* 4. §. 8. eo reſpexiſſe videtur conditoris ſapientia, ut lactenti pullo commodiſſimus acceſſus pateret. Proboſcis enim, qua pulli quoque gaudent, nullibi oris applicationem minus impedire poteſt. conf. STURMIUS *l. l.* §. 10.

††††† Qui in *inſectis* Dei manum agnoſcere cupit; adeat quoque illos, qui naturalem hiſtoriam de iis conſcripſerunt. Hos inter ultimum locum non tenent ZWAMMERDAM & *de* REAUMUR.

§. VI.

Cumprimis vero ipſa hominis conſideratio argumenta nobis luculentiſſima praebet, quibus & exiſtentia & ſapientia Numinis euidentiſſime probari poteſt. Corporis nimirum, ſingulorumque membrorum eam ſtructuram, diſpoſitionem, proportionem deprehendimus, vt nihil aptius, aut concinnius, aut ad vſum, quem quodlibet membrum praeſtare debet, aut ad finem, ob quem hominem conditum ex naturae eius contemplatione facile condiſcimus, accommodatius excogitari queat *.

* Ampliſſimus hic ſe nobis offerret dicendi, variasque obſeruationes proferendi, campus. Sed cum inſtituti noſtri nobis habenda ſit ratio, & ab aliis iam hocce argumentum copioſe pertractatum ſit, praecipua ſaltem ſummis, quod aiunt, digitis, attingemus. Generatim ſi corpus hominis conſideremus, primo *ſtatura* eius *erecta* ſeſe nobis offert, quae homini ita propria eſt, vt ea ab aliis animan-

tibus omnibus diſtinguatur. Hanc vero ei obtigiſſe, vt eo liberius coelum contemplari, & hinc tum eius, tum huius vniuerſi conditorem agnoſcere poſſet, iam ethnicis fuit obſeruatum. Audire hac de re TVLLIVM iuuat, qui *ad hanc*, inquit, *prouidentiam naturae tam diligentem, tamque ſollertem adiungi multa poſſunt, e quibus intelligatur, quantae res hominibus a Deo, quamque eximiae tributae ſint: qui primum eos humo excitatos, celſos & erectos conſtituit, vt deorum cognitionem, coelum intuentes, capere poſſent. Sunt enim e terra homines non vt incolae, atque habitatores, ſed quaſi ſpectatores ſuperarum rerum atque coeleſtium, quarum ſpectaculum ad nullum aliud genus animantium pertinet*; de *natur. deor. libr. II. cap. LVI.* Oculorum equidem in aliis animantibus is poſitus eſt, vt coelum itidem intueri poſſint: ſed homines ipſa ſtatura erecta, eos ſpecialiori quadam ratione ad coelum contemplandum, animumque a rebus caducis & terreſtribus abſtrahendum, conditos eſſe, admonet †. Nec tamen negauerim, erectae iſtius ſtaturae alios quoque fines alioſque vſus eſſe poſſe; ſcilicet vt caput eo commodius ſuſtinere queant, quod ob maiorem cerebri copiam grauius eſt, corporis obſeruata proportione, quam in reliquis animantibus; item, vt commodius ad omnes partes circumſpicere, periculaque, ſi quae forte immineant, euitare queant, & quae reliqua ſunt eiusdem generis. Alterum, quod generatim in humani corporis ſtructura admiratione dignum, maxima *vultuum* in ſingulis hominibus eſt *varietas*, quae tanta eſt, vt in multitudine iſta innumera hominum raro admodum vel duo inueniantur, qui ſibi, qua vultum, prorſus ſint ſimiles. Idque eo magis mirandum, quod partes, ex quibus vultus componitur, non adeo multae, & vnius inſuper generis ſint, & niſi experientia hoc doceret, incredibile videretur, tantam inde prodire poſſe varietatem. Obſeruatum id iam PLINIO eſt, qui cum de ſermonis & linguarum varietate verba feciſſet, addit:

dit : *Iam in facie vultuque nostro cum fiat decem aut paulo plura membra, nullas duas in tot millibus hominum indiscretas effigies existere, quod ars nulla in paucis numero praestet affectando*; *histor. natur. libr. VII. cap. I. pag.* 394. Neque exiſtimandum, temere aut ſine conſilio ſapientiſſimo tantam vultuum in hominibus varietatem extitiſſe. Ad vitae ſocialis incommoda grauiſſima euitanda hoc prorſus neceſſarium erat. Quae enim, quaeſo, rerum omnium oritura eſſet confuſio, ſi homines hac ratione a ſe inuicem non poſſent dignoſci? In pactis, conuentionibus, contractibus, nemo certus eſſe poſſet, quocum ſibi eſſet negotium. Mox enim vnus negare poſſet, ſecum actum eſſe, mox alter, quocum actum non erat, hoc adfirmare. Nullum puniri temere crimen, quantumuis atrox, poſſet, cum nemo, quis illud commiſiſſet, certus eſſe poſſet. Principes rerumque dominos tollere e medio, aliosque in illorum ſubſtituere locum, niſi vultuum prohiberet varietas, facillimum admodum foret. Quid de fraudibus, de adulteriis; quid de falſorum teſtium ſubornatione dicam? quae omnia & alia eiusdem generis euitari, niſi vultuum varietas obſtaret, nulla ratione poſſent ††. Poſſem & de *varietate vocum*, itemque de *ſcripturae varietate*, quae non minor fere eſt, quam vultuum varietas, aliquid addere, ſed hiſce immorari diutius non licet. In generali vero iſta humani corporis conſideratione *perfectio* eius ſe porro nobis offert, dum nullum prorſus, quod ad hominis aut decus aut conſeruationem pertinet, membrum deficit, nullum quoque redundat, vt eo carere queat. Ipſi pili, etſi inter naturae excrementa referantur, partim ad ornamentum, partim ad corporis conſeruationem, dum in capite ad frigus inde arcendum, in ſuperciliis ad oculorum munimentum faciunt, comparati ſunt. Aptiſſimus etiam membrorum ſitus hic in cenſum venit. Eleganter, vt multa alia, ita hoc quoque obſeruatum CICERONI: *Senſus autem, interpretes ac nuncii rerum, in capite, tan-*

V 3 *quam*

quam in arce, mirifice ad vſus neceſſarios & facti & collocati ſunt. Nam oculi tamquam ſpeculatores altiſſimum locum obtinent, ex quo plurima conſpicientes funguntur ſuo munere. Et aures, cum ſonum percipere debeant, qui natura in ſublime fertur, recte in altis corporum partibus collocatae ſunt. Itemque nares, eo quod omnis odor ad ſupera fertur, recte ſurſum ſunt: & quod cibi & potionis iudicium magnum earum eſt, non ſine cauſa vicinitatem oris ſecutae ſunt. Iam guſtatus, qui ſentire eorum, quibus veſcimur, genera deberet, habitat in ea parte oris, qua eſculentis & potulentis iter natura patefecit. Tactus autem toto corpore aequabiliter fuſus eſt, vt omnes ictus, omnesque nimios frigoris & caloris appulſus ſentire poſſimus. Atque vt in aedificiis architecti auertunt ab oculis & naribus dominorum ea, quae profluentia neceſſario tetri eſſent aliquid habitura, ſic natura res ſimiles procul amandauit a ſenſibus; de natura deor. libr. II. cap. LVI. Addi his & alia poſſent, munimenta ſcilicet praecipuarum humani corporis partium, cerebri, cordis, pulmonum, quibus earum ſecuritati prouida Numinis cura quam accuratiſſime proſpexit; quorundam membrorum, vt oculorum, aurium, narium, manuum pluralitas, vt ſi caſu quodam vnius vſus interciperetur, alterum non deeſſet; ſumma in ſtructura, numero, ordine, proportione membrorum conſtantia, & quae his ſunt ſimilia; quae cum hominibus maximam partem cum brutis ſint communia, & alias quoque obuia, copioſius ea ediſſerere ab inſtituti noſtri ratione alienum putamus. Multo vero minus omnium atque ſingulorum membrorum ſtructuram, ſitum, vſum explicare licet, quippe quod non vnius eſſet voluminis. In hiſce autem licet humani corporis ſtructura in quibusdam conueniat cum ſtructura corporis brutorum, in nonnullis tamen diſcrepat; quorum illud documento eſt, voluiſſe Deum ad eundem effectum eadem quoque adhibere media; hoc vero, cum ad alium eumque nobiliorem finem homo con-

conditus esset, membra quoque, quae eo facerent, eique propria essent, eum illi voluisse concedere; quorum vtrumque summae sapientiae est argumentum. Vtque posterioris vel vnicum exemplum adferam, vel manum, eiusque structuram mirabilem, & ad opera praestantissima conficienda longe aptissimam, considerare iuuabit. Paucis, sed more suo, hoc est, eleganter, quicquid hac de re dici potest, complectitur CICERO: *Quam vero aptas, quamque multarum artium ministras manus natura homini dedit! Digitorum enim contractio facilis, facilisque porrectio propter molles commissuras, & artus, nullo in motu laborat. Itaque ad pingendum, ad fingendum, ad scalpendum, ad neruorum eliciendos sonos ac tibiarum, apta manus est, admotione digitorum. Atque haec oblectationis, illa necessitatis, cultus dico agrorum, extructionesque tectorum, tegumenta corporum vel texta vel suta, omnemque fabricam aeris & ferri: ex quo intelligitur, ad inuenta animo, percepta sensibus, adhibitis opificum manibus, omnia nos consecutos, vt tecti, vt vestiti, vt salui esse possimus; vrbes, muros, domicilia, delubra haberemus, de natur. deor. libr. III. cap. LX.* Copiosius vero & ex instituto, quo pacto ex manus structura, Dei existentia probari queat, peculiari dissertatione ostendit CHRISTIANVS DONATI, philosophus olim Wittebergensis clarissimus. Eadem vero etiam ratione, ex oculi structura, Dei existentiam peculiari dissertatione demonstrauit IOANNES CHRISTOPHORVS STVRMIVS, quae extat in *philosophia* eius *eclectica*, *tom. I.* ex auris structura, IOANNES ANDREAS SCHMIDIVS, theologus Helmstadiensis clarissimus, ex cordis structura, B. GEORG. ALBERTVS HAMBERGERVS, physices & matheseos quondam in nostra academia professor longe dignissimus; alii ex aliis partibus †††. Vsum praeterea & structuram singularum humani corporis partium, vt praeter GALENVM, de *vsu partium*, anatomici recentiores accurate explicarunt, ita, quo pacto ex iis existentia & sapientia Numinis elucescat, ex instituto

ſtituto demonſtrant SAMVEL PARKERVS, de *Deo & prouidentia disp. V. ſect. V. ſeqq.* IOANNES RAIVS, *exiſtent. & ſapient. Dei manifeſtata in creaturis part. II. pag.* 290. *ſeqq.* & in compendio FRANCISCVS DE SALIGNAC DE LA MOTHE-FENELON, de *l'exiſt. de Dieu artic. XXXIII. ſeqq.*

† Adde tritum illud: *Os homini* &c. ſed ejusmodi argumenta potius valere juſſerim: cum ratione enim objici poteſt: hominis oculos, in ſtatu naturali, *horizontem* directe demum reſpicere; quadrupedes nonnullos vero, aves quoque, & inprimis planipiſces magis directe *cœlum* tueri. v. *Journal des Savans Fevr.* 1736. *Art.* 1.

†† Eodem argumento jam uſus fuit NEMESIUS *de nat. hom. C.* 42. conf. Auctoris *Th. dogm. L.* 2. *C.* 2. §. 43.

††† Confer J. F. WUCHERERI *Atheum e ſtructura cerebri convincendum*, & J. W. FEUERLEINS *diatriben de loquela hominis exiſt. & Provid. Divinæ argumento*; v. *Hiſtoriſche und Philoſ. einleitung &c. P.* 5. *p.* 159.

§. VII.

Non minus tamen luculenta ſunt, & ſua velut luce radiant, quae ex animae conſideratione fluunt, argumenta. Ea enim cum & cognoſcendi & volendi facultate ſit praedita, hinc & ab omni materia ſecreta atque remota, eiusque adeo prorſus expers, ei, a quo originem ducit, hoc eſt, Deo, vniuerſi huius conditori longe potentiſſimo, haec omnia eminentiſſima quadam ratione conuenire, eumque adeo ſubſtantiam a materia plane diſtinctam, ſumma non tantum potentia, ſed intelligentia etiam, ſapientia & libertate, perfectionibusque infinitis praeditam eſſe, firmiter hinc colligimus *.

* Si

* Si quis, cogitationibus suis ad se ipsum conuersis, mentem suam, & quae in ea, ac per eam, singulis momentis geruntur, paulo attentius consideret, non minora nec pauciora, quae illum in stuporem coniicere queant, quam in coelo & terra, & omnium plantarum, lapidum & animantium corporibus deprehendet. Primo namque facultas rerum innumerarum ideas sibi formandi in ea se nobis offert. Complexum hic, seu compendium aliquod totius orbis, conspicere licet. Quicquid coelum, quicquid terra, quicquid mare continet, eorum omnium imagines mens hominis complectitur. Infinita fere sunt, quae auribus, gustu, tactu, olfactu, percipimus; horum vero omnium ideas atque imagines mens complectitur †. Ex rerum porro omnium, quae sensibus externis percipiuntur, comparatione, & ad se inuicem relatione, aliae rursus ideae oriuntur; has omnes mens complectitur. De hisce omnibus cum alii homines multa dicant, scribant, variaque iudicia ferant, haec omnia mens complectitur. Accedunt ad haec omnia facta & res gestae variae, integrarum gentium, hominumque singulorum, instituta, mores, consuetudines; haec omnia mens complectitur. Neque tantum haec omnia numero infinita mens humana complectitur, aut saltem complecti potest, sed ita etiam complecti potest, vt nulla inde oriatur confusio; immo, vt, si non omnia, certe pleraque, quorum semel impressas ideas habet, quandocunque libuerit, iterum reuocare, sibique tanquam praesentia sistere; ex comparatione idearum, earundemque ad se inuicem relatione, plane nouas atque abstractas formare; tum has iterum, tum inter se inuicem, tum cum aliis comparare, num conueniant, an sibi repugnent, iudicare, & ita porro rationes subducere queat. In hisce vero omnibus, num idearum multitudinem, an celeritatem incredibilem, qua in vnico temporis momento, locorum in Europa, Africa, America sitorum, imagines nobis exhibere valemus, an ordinem & confusionis euitationem,

magis mirari debeat, vir ſapiens anceps merito dubiusque haerebit. Iam ſi capitis, in quo vim harum operationum maxime experimur, ſtructuram conſideres, ſi cranium aperias, ſi remoueas meninges, ſi ſubſtantiam illam mollem, quae maximam cranii cauitatem replet, diuidas, ſepares, nihil plane ibi, quod eiusmodi operationum cauſa eſſe queat, reperies. Vnde non poteſt non ſua ſponte ſequi, aliam quandam in homine eſſe ſubſtantiam, diuerſam quidem a corpore, ſed arctiſſimo tamen vinculo cum eo coniunctam, quae tam mirabilium operationum cauſa ſit, & cum loco anguſtiſſimo incluſa nobis videatur, vaſtiſſimum tamen totius orbis ambitum ineffabili compendio complecti queat. Eandem vero etiam ſubſtantiam materiae omnis expertem eſſe, hinc conſequitur. Quo pacto enim ſubſtantia materialis capax eſſe queat eiusmodi operationum, nullo modo concipere licet. In materia namque generatim ſpectata nihil aliud, quam extenſionem, diuiſibilitatem, facultatemque recipiendi motum, variasque figuras, deprehendimus. Haec autem omnia quocunque modo conſideres, in quamcunque verſes partem, quacunque ratione diſponas, nihil tamen inde, quod cogitationi, nedum tam multis cogitationum modis reſpondeat, elicies. Quodſi forte exiſtimes, eam ſpeciatim materiam, quae homini propria eſt, ad cogitationes formandas aptam eſſe, fac periculum, & eam paulo attentius conſidera. Num in ſanguine, num in ſpiritibus animalibus, num in cerebro eiusmodi quid deprehendis? Immo, ſi haec omnia diuidas, ſepares, in prima elementa reſoluas, nihil tandem aliud, quam vniuerſales materiae proprietates, de quibus antea dictum, offendes. Inſtas, non equidem materiam ſolam, ſed motum materiae ſuperadditum talia efficere. Sed finge motum, quemcunque velis, eumque velociſſimum; finge ſubtiliſſimas materiae partes, ſurſum, deorſum, dextrorſum, ſiniſtrorſum moueri, nullam inde perceptionem, nullam cogitationem, nullam ratiocinationem produces ††. Manifeſta

nifesta haec omnibus sunt, euidentius tamen adhuc ea demonstrat RICHARDVS BENTLEIVS, in *stultitia & irrationabilitate atheismi*, *pag.* 75. *seqq.* Quam turpiter autem hic se traducant athei, dum explicare volunt, quo pacto substantia materialis percipere & intelligere queat, vel TITVS LVCRETIVS CARVS omnes suo condocere exemplo potest. Nimirum cum animam, corpus perquam subtile, rotundis particulis minutissimis constans esse, dicat, simul tamen, ex quatuor quasi naturis eam compositam esse, docet, aërea, ignea, flatuosa, & quarta anonyma, qua nihil sit mobilius, nihil tenuius. Sed ipsum hac de re audire iuuat:

Quarta quoque his igitur quaedam natura necesse est,
Attribuatur. Ea est omnino nominis expers:
Qua neque mobilius quidquam, neque tenuius extat.

De *rer. nat. libr. III. pag. m.* 80. Et hancce quartam naturam, cuius ipse nomen nescit, sensus & intellectus propriam sedem statuit; hinc & eam deinceps *animae animam* vocat:

Nam penitus prorsum latet haec natura subestque:
Nec magis hac infra quidquam est in corpore nostro,
Atque anima est animae proporro totius ipsa;

loc. cit. pag. 81. Sed, si quaeras, qua demum ratione quarta haec natura intelligat? non alia ratione id fieri LVCRETIVS cum Epicuraeis suis censet, quam εἰδόλων seu simulacrorum subtilium ἐμπτώσει, seu ad animam adpulsu; qua de re ita porro loquitur:

Corpora haec quoniam penetrant per rara cientque
Tenuem animi naturam intus sensumque lacessunt.

loc. cit. lib. IV. pag. 131. Quae quidem εἴδωλα Epicurus apud DIOGENEM LAERTIVM *lib. X. sect. XLVI,* τύπους vocat, LVCRETIVS non tantum *simulacra*,

lacra, ſed & *ſpectra*, CICERO *imagines*, QVINTILIANVS *figuras*. Quodſi porro quaeras, qua ratione fiat, vt mens ſtatim, quod vult, cogitare queat, reſpondent, vbique omnifaria adeſſe ſimulacra, ex quibus ea tantum mentem adficiant, ad quae cum attentione quadam ſe conuerterit; reliqua praetermitti; quod pluribus LVCRETIVS, *loc. cit. pag. m.* 132. explicat. Haec vero cum ineptiſſima eſſe nemo non intelligat, ſimul manifeſtum eſt, ab iis, qui explicare volunt, quo pacto ſubſtantia materialis cogitare queat, nihil, niſi quod ineptum ſit, proferri poſſe. In altera mentis noſtrae facultate, quam *voluntatem* dicimus, libertas praecipue ſe offert, cum imperio quodam, tum in reliquas mentis facultates, tum in ipſum corpus coniuncta †††. Libertatem autem intelligimus a neceſſitate, & quidem eam, quam homo in naturalibus habet. De ſpiritualibus enim nobis nunc ſermo non eſt. Haec vero in eo conſiſtit, quod in rebus plurimis ſe ad agendum vel non agendum, vel hoc aut illo modo agendum, itemque ad eligendum illud, ad aliud reſpuendum, prout illi viſum, & prout lubet, ſe determinare queat. Poteſtas vero ſeu imperium, vt alii vocant, quod in intellectum habet, non in eo quidem conſiſtit, vt efficere queat, vt res aliter cognoſcat, quam eas cognoſcit ††††, hoc tamen facile & vel nutu quodam ab intellectu impetrat, vt mox has, mox alias ideas ſibi exhibeat, alios mox dimittat, mox reuocet alias, aliis iterum conſiderandis, cumque aliis comparandis, diutius inhaereat; qua quidem ratione ſaepiſſime contingit, vt res cognitae longe aliter ſe nobis, quam antea, exhibeant, vt vera eſſe credamus, quae antea falſa & erronea viſa, & erronea & falſa, quae antea pro veris habuimus, vt nunc ceu honeſta vel decora placeant, quae antea ceu turpia & foeda damnauimus, & vice verſa. Quodſi nunc repetamus, quanta rerum diuinarum, humanarum, naturalium pariter ac moralium ſit multitudo, quas homo vaſto intellectus ambitu complectitur, quousque etiam limi-

limites imperii, quod voluntati tribuimus, porrigantur, facile intelligitur. Sed in corporis etiam membra quaedam imperium obtinet, v.g. linguam, manus, pedes, vt ea pro lubitu mouere, aut motum vel determinare varia ratione, vel etiam sistere queat; quemadmodum & oculos claudere ac aperire, in hominis positum est potestate. Quo minus autem hactenus vllus philosophorum explicare potuit, quo pacto fieri queat, vt statim & in vnico momento temporis, ad nutum voluntatis spiritus animales mox ad huius, mox ad alterius membri musculos descendant, & motus tam varios efficiant, eo hoc omnium, qui ista vnquam considerarunt, iudicio, est mirabilius. Effectus autem, qui hinc oriuntur, tam varii, tamque admirandi sunt, vt eos omnes enumerare velle, non vnius voluminis res esset. Libertate autem quadam in his omnibus nos gaudere, tam intime nobis ipsis conscii sumus, quam certo scimus, nos existere, & non prorsus nihil esse. Nihil amplius, vt huius rei conuincamur, opus est, quam vt cogitationes nostras ad nos ipsos conuertamus, & consideremus, quae quotidie, immo singulis horis in nobis ipsis peraguntur. Accedit, quod omne dubium eximere potest, quod subinde, quae inclinationi ac propensioni nostrae repugnant, agamus. Nimirum cum ratio subinde dictitet, noxium nobis fore, si inclinationis nostrae ductum sequeremur, tum, nisi adfectus vehementia obstet, voluntas corporis motus ad ea fugienda vel euitanda, ad quae ceteroquin adpetitus fertur, determinat. Quod profecto facere non posset, si libertate non gauderet. Ridiculi hic iterum sunt Epicuraei, qui cum non omnem voluntati libertatem denegare audeant, per *motus declinationem*, quam atomis tribuunt, & de qua supra dictum, eam explicare annituntur. Qua de re ita LVCRETIVS:

Denique si semper, motus connectitur omnis,
Ex vetere exoritur semper nouus ordine certo,

Nec

Nec declinando faciunt primordia motus,
Principium quoddam, quod fati fidera rumpat,
Ex infinito ne cauſſam cauſſa ſequatur;
Libera per terras, vnde haec animantibus extat,
Per quam progredimur, quo ducit quemque voluptas,
Vnde eſt haec, inquam, fatis auulſa voluntas?

loc. cit. pag. 44. Iungenda & quae hac de re diſſerit CICERO, de *fato*, *cap. X.* Quemadmodum vero motus ille declinationis gratis aſſumitur, vt in ſequentibus oſtendemus, ita ad tollendum fatum, aut adſtruendam libertatem, nihil facit. Siue enim furſum aut deorſum, ſiue dextrorſum vel ſiniſtrorſum corpus per impreſſionem motus ab alio corpore factam moueatur, neceſſario tamen mouetur. Et quam, quaeſo, motus ille conuenientiam habet cum libertate? Quam vero ridiculum & ineptum eſt, fatum in motu perpendiculari, libertatem autem in motu declinationis conſtituere velle †? BENEDICTVS DE SPINOZA, cum reuera omnem libertatem homini eripiat, & ſecundum ſuam hypotheſin non eripere nequeat, vt tamen more ſuo fucum incautis faciat, verbis ambiguis eam videtur concedere. Duo enim ad libertatem requirit; alterum, vt actionum noſtrarum cognitionem habeamus, alterum, vt ipſi *velimus* eas facere. Sed *velle* homini fraudulento nihil aliud ſignificat, quam conſentire, vt actio fiat, quam impedire nequeas. Hinc toties inculcat, libertatem in eo conſiſtere, quod homines ſentiant, & conuicti ſint, ſe motuum ſuorum ſibi conſcios eſſe, etſi cauſas, per quas ad iſtos motus determinati ſunt, ignorent. Sed mera haec eſt illuſio, cum nemo mortalium eum, qui catenis vinctus eſt, & ad mortem rapitur, ideo liberum dixerit, quia iſtius rei ſibi conſcius eſt, & conſentit, hoc eſt, impedire nequit. Nullam autem reuera ſe homini concedere libertatem, ipſemet diſerte profitetur: *In mente nulla eſt abſoluta ſiue libera voluntas, ſed mens ad hoc vel illud volendum determinatur a cauſa, quae etiam ab alia determinata eſt,*

est, & haec iterum ab alia, & sic in infinitum; eth. part. II. prop. XLVIII. p. 85. Quo ipso cum aliquid afferat, quod omnium hominum sensui & experientiae repugnat, nihil aliud agit, quam vt suam stultitiam prodat. Sed vt ad id, quod caput caussae est, accedamus, quo pacto ex hisce mentis nostrae facultatibus, operationibusue, Dei probari existentia queat, quilibet haud difficulter intelligit. Ipsae enim illae operationes, siue intellectum siue voluntatem spectes, ita comparatae sunt, vt hominem inter res creatas omnes natura nobis notas, longe nobilissimam praestantissimamque esse demonstrent. Cumque rerum adspectabilium structura admirabilis, pulchritudo & vsus, omnes in admirationem coniicit, quanto magis mens nostra coniiciet, quae res omnes fere totius vniuersi complectitur; & per artes varias eiusmodi opera producere potest, quae elegantia & artificio cum naturae operibus quodammodo certent, certe non minus, quam illa, admiratione digna sint. Quid vero de actionibus hominum variis dicam, in quibus vis quaedam admirabilis rationis, summaque prudentia elucescit? Recte CICERO: *Iam vero animam ipsam, mentemque hominis, rationem, consilium, prudentiam, qui non diuina cura perfecta esse perspicit, is his ipsis rebus mihi videtur carere, de natura deor. lib. II. cap. LIX.* Praeterea cum magna & intellectus & voluntatis humanae vis sit, suis tamen circumscripta est limitibus, vt nec maior sit, quam hominis permittebat natura, nec minor, quam eius requirebat conseruatio. Sic etsi intellectus vis non sit infinita, tanta tamen est, vt homo ea omnia, quae ad creatorem huius vniuersi agnoscendum, eiusque laudes concelebrandas, non minus ac ipsius conseruationem, scitu sunt necessaria, cognoscere queat. Et licet hodie rationis lumen, vt veram atque perennem salutem consequi queat, non sufficiat, eodem tamen ad reuelationem, quae abunde hunc defectum supplet, inuestigandam vti potest ††. Eam, quae sensuum organis peragitur, cognitionem, itidem ita comparatam

tam esse, vt ad hominis conseruationem sufficiat, omnes facile intelligimus. Idem & de imperio, quod voluntati, tum in varias mentis facultates, tum in corpus ipsum competit, obseruare licet. Cum enim & illud certis limitibus circumscriptum sit, nec omnes, sed illi saltem motus corporis eidem sint subiecti, quos a voluntate dirigi hominis natura & conseruatio postulabat, sapientissime haec omnia a Deo, naturae auctore, conditoreque rerum omnium, constituta esse, nemo non intelligit. Iam, si porro homo inquirat, vnde mentem tam insignibus facultatibus praeditam habeat, primo quidem eam non semper fuisse, facile conuincitur, cum certo sciat, tempus fuisse, quo nondum extiterit. Idem & probe sibi conscius est, sine vlla sua opera se in hocce rerum vniuerso extitisse; vnde aliam causam esse oportet, cui & existentiam & vitam suam, & quicquid habet, imputare debeat. Quod cum & pari ratione de aliis hominibus, qui eiusdem sunt naturae, multoque magis de rebus creatis reliquis, vtpote homine longe ignobilioribus constet, non potest non inde sequi, causam quandam vniuersalem horum omnium, eandemque summa potentia & infinita sapientia praeditam, admittendam esse. Cumque mentem nostram materiae omnis expertem, facultate res innumeras cognoscendi, & libertate praeditam esse, nobismet ipsi conscii simus, haec omnia cum aliis perfectionibus infinitis eminentissima quadam ratione causae illi primae conuenire, firmiter inde colligimus. Ex quibus omnibus tandem sequitur, dari ens aliquod materiae prorsus expers, atque ab ea distinctum & separatum, facultate infinita res omnes cognoscendi, summa sapientia, nec minori potentia praeditum, idemque liberrimum, quod tum rerum reliquarum, tum nostrae mentis causa sit. Idem hocce, de quo hactenus egimus, argumentum, quo pacto ex mentis consideratione existentia Dei probari queat, copiose, sed alia, quam nos, ratione tractat IS. IAQVELOT, de *l'existence de Dieu*, *dissertat.*

tat. II. cap. VII. seqq. pag. 351. *seqq.* & in compendio FENELON, de *l'existence de Dieu*; *cap. XLV. seqq. pag.* 138. *seqq.*

† Num omnes Ideas sensibus debeamus; *Logici* & *Metaphysici* consulantur.

†† Mentem esse substantiam a corpore longissime diversam, tam certum est, quam quod certissimum; 1. quoniam cogitationem, nec corporis *essentiam* (quæ rem constituit) nec ejus *proprium* (quod rem non quidem constituit, eam tamen necessario consequitur) cum ratione vocare possumus. Etenim: quo magis ideam corporis e conspectu removeam, eo distinctius cogitationem mihi repræsentare possum: cum tamen, ut *essentialia* vel *propria* rei attributa probe considerem, nihil magis necesse est, quam attenta rei ipsius contemplatio. Præterea: si cogitatio pro corporis *essentia* aut indivulsa *proprietate* haberi queat: non solum pulvisculi & carbones cogitant; verum etiam tot cogitationes eodem tempore in nobis existant necesse est, quot particulæ Ambitu corporis nostri continentur. Nihil itaque superest, nisi ut, vel in nostra castra transeas, vel cogitationem pro *Accidenti* corporis (quod rem contingenter tantum sequitur) habendam censeas. Posterius vero absurdum est, quoniam *accidentia* absque consideratione rei, cui inhærent, intelligi nequeunt; cogitationis vero conceptum formare possumus absque eo, quod corporis ideam in Auxilium vocemus. 2 Cogitatio est actio; Actiones corporis fiunt per motum; quilibet motus quoddam spatium decurrit: ergo, si cogitatio ad corpus referri debeat, est corporis actio, & non potest non pro motu haberi; a quo si nihil differat, illam, æque ac motus reliqui dimensionis per pedes &c. opportet esse capacem. 3. Porro, quia cum cogitationibus conscientia sui copulata est, qua nos ab aliis rebus distinguimus: si cogitatio nihil aliud, quam subtilis materiæ motus esset, necessarium foret, & rem repræsentatam, & materiam repræsentantem inter se comparari; ut, quod in nobis cogitat, ab aliis rebus discernere, i. e. conscientia nostri gaudere, impossibile nobis non esset. Verum, nemo temere dixerit, se, materiam illam subtilem, res quasvis repræsentantem, quovis momento speculari. 4. Corpora, queis quidpiam repræsentatur, sistunt istud in se ipsis, non tan-

quam ab ipsis distinctum. Statua *Herculis* E. G. vultum istius viri, non tanquam ab ipsa distinctum, sed in se ipsa, repræsentat. Cogitationum vero alia est ratio: has enim experimur res, tanquam ab ipsis penitus distinctas nobis repræsentare: conf. *Usus Philos. Leibn. & Wolff. in Theol. P.* 1. *C.* 4. ubi quoque non nulla videri possunt, quæ ad fata hujus doctrinæ pertinent.

††† Voluntatem libertate præditam esse, ex Wolff: & Leibnit: Philosophiæ principiis, singulari modo demonstratur. *l. l.*

†††† *Intellectum in materia boni vel mali dirigere voluntatem*, negat Chr. Thomasius, & doctrinam de imperio intellectus in voluntatem, *fundamentalem errorem* nuncupat; *Fundam: Juris nat. & Gent. ex sensu communi deduct: C. Proœmial.* § 6. & *L.* 1. *C.* 1. § 40 &c. cum quo tamen nemo idem senserit, qui in mentis suæ contemplatione mediocriter tantum fuerit versatus.

† Conf. Fenelonium C. 85. & Budd. *Theol. Dogm. p.* 616.

†† Lectu dignissima sunt, quæ reperiuntur in libro sæpius all. *usus Philos. Wolff. & Leibn. in Theol. P.* 1. in principio.

††† Nec non omnes illi, qui de *Metaphysicis*, vel *naturali Theol.* scripserunt. Rabanus Maurus in *tractatu de anima* egregia nonnulla loquitur.

§. VIII.

* Nec praetermittenda hominum origo, tum intuitu totius humani generis, tum singulorum indiuiduorum spectata. Quo minus enim, qui in vtraque conditoris rerum omnium vim ac potentiam agnoscere nolunt, aliquid, quod non ineptum planeque absonum sit, adferre possunt, eo certius euidentiusque pro Numinis comprobanda existentia inde petere licet argumentum.

* Nulla res temere veterum gentilium magis torsit in-

ingenia, quam origo humani generis. De hac enim cum nihil aliud vel cum specie quadam probabilitatis dici queat, quam quod litteris consignatum reliquit diuinus scriptor, Moses; huius vero libros ethnici ignorarent, aut non admitterent, fieri aliter non potuit, quam vt meras ineptias proferrent, quoties ea de re verba facere aggressi sunt. Atheorum itaque, qui illorum vestigia premunt, summa inde stultitia & imprudentia patet, qui data opera cum coecis hominibus ineptire, quam scripturae, nihil profecto, quod ratio reiicere queat, hac in re tradentis, admittere auctoritatem malunt. Nihil de poëtis dicam, aut ex Promethei molli luto formatos esse homines, aux ex Deucalionis Pyrrhaeque duris lapidibus natos, fingentibus. Fuerunt ex ipsis sapientiae professoribus, qui si non magis monstrosas, certe non minus incredibiles de hominum origine protulerunt sententias. Anaximander Milesius, ex aqua terraque calefactis exortos esse, siue pisces, aiebat, siue piscibus simillima animalia; in his homines concreuisse, foetusque ad pubertatem intus retentos, tum demum, ruptis illis, viros mulieresque, qui se iam alere possent, processisse. Empedocles primo membra singula ex terra quasi praegnante passim edita, deinde coiisse, dicebat, & effecisse solidi hominis materiam, igni simul & humori permixtam. Democrito visum, ex aqua limoque primum homines procreatos; a quo non multum discessit Epicurus, quippe qui limo calefacto vteros nescio quos, radicibus cohaerentes, primum increuisse existimabat, & infantibus ex se editis ingenitum lactis humorem natura ministrante praebuisse, eosque ita educatos & adultos, genus hominum propagasse. Hasce aliasque philosophorum de hominum origine sententias summatim recenset, & vnico velut fasce complectitur CENSORINVS, *de die natali, cap. VI. pag.* 26. quem eius locum iam exhibui, in *historia eccles. veter. testament. period. I. sect. I. §. VIII. pag.* 77. 78. vbi plura hac de re dixi, & genuinam philosophorum de ea sententiam ex instituto expo-

ſui †. Quaecunque autem aut philoſophi veteres de prima hominum origine dixerunt, aut athei dicere poſſunt, ad quatuor praecipue reuocari capita, ſententiasque principes poſſunt. Prima eſt, homines aeque ac orbem huncce noſtrum ſemper fuiſſe, nec vllum vnquam habuiſſe initium. Peripateticos, praeeunte magiſtro ſuo, ita exiſtimaſſe conſtat; quibus nonnulli Pythagoraeos atque Platonicos addunt; quo autem iure id fiat, in *hiſtor. eccleſ. veter. teſtam. loc. cit. pag.* 75. expoſui. Altera ſententia eorum eſt, qui generis humani originem aſtris, eorumque influxui, & peculiari coniunctioni adſpectuiue tribuunt. Tertia eorum eſt, qui mechanica quadam ratione, per ſolis in materiam rite praeparatam operationem, homines productos aſſerunt ††. Quarta denique illorum, qui poſt infinitas materiae concuſſiones vagas & abortus, mero tandem caſu contigiſſe putant, vt corpora noſtra in hanc, qua gaudent, figuram, temere & fortuito conflarentur. Quamcunque autem ex hisce eligas ſententiam, eam abſonam plane ineptamque eſſe, ſtatim, ſi modo mentem aduertere velis, deprehendes. Ad primam enim quod attinet, exploratiſſima veritate compertum eſt, humanum genus per certos gradus auctum eſſe, atque incrementum cepiſſe. Gentium variarum origines, hiſtoricorum fide digniſſimorum teſtimoniis comprobatae, hac de re nos dubitare non ſinunt. Ea vero ratione neceſſario, ſi non ad duos, certe ad paucos admodum homines deueniendum erit, a quibus reliqui originem ducant. Contra, ſi ſemper homines extiterunt, nullum tempus erit, quo non idem circiter hominum numerus fuerit, qui hodie eſt, immo multo maior. Cum enim mille annorum ſpatio pauci homines in gentes validas excreſcere poſſint, quid quaeſo non futurum fuiſſe, ſi ab omni aeternitate homines eodem, quo hodie ſunt, numero extitiſſent? Quod obuerti poteſt, per diluuia vniuerſalia, vel alia ratione, homines ad numerum pauciorem redigi potuiſſe, ejusmodi eſt, vt probari nequeat; ne dicam, quod hac ratione plura, immo in-

innumera diluuia vniuerſalia, & ea quidem ſemper lege admittenda forent, vt quidam homines ſeruati ſint; quod prorſus abſonum eſt. Quae ſcriptura ſacra de vnico diluuio vniuerſali commemorat, nobis a ſecus ſentientibus opponi nequeunt. Si enim hac in re ſcripturae auctoritate vti vellent, quaeſtio merito inſtitueretur, cur ergo & in aliis eam non admitterent? Immo hoc ipſum diluuium longe plura & ſolidiora contra atheos argumenta ſuppeditat, vt alibi oſtenditur. Ex imperiorum praeterea omnium atque regnorum origine, artium item ac ſcientiarum inuentione, recens mundi exordium conſtat; qua de re in ſequentibus plura dicemus. Non minoribus difficultatibus & altera ſententia premitur. Eſto, dari quendam aſtrorum in corpora ſublunaria influxum, num ideo ad homines producendos ſufficit? Si viri ſunt athei, explicent, quis ille influxus ſit, & qua ratione debeat eſſe comparatus, vt per eum homines, hoc eſt, non tantum animalia, ſed animalia, mente & ratione prædita, produci queant. Sin nequeant, agnoſcant, quam ſtolidum ſit, ne admittere cogantur, quod illis parum credibile videtur, eiusmodi quid aſſerere, quod longe eſt incredibilius, & quod ipſi nulla explicare ratione poſſint. Quod ſi ad coniunctionem peculiarem ſtellarum adſpectumue ſe recipiant, dicant, quaeſo, qualis illa conſtellatio, qualisue adſpectus eſſe debeat, rationemque rurſus explicent, cur talis & non alia coniunctio, aliusue adſpectus eundem progignere effectum queat? Ab iis, qui tertiam ſententiam defendunt, ſciscere vellem, qualis illa materia eſſe debeat, aut quo pacto debeat eſſe praeparata, vt homo mente & ratione praeditus inde prodire queat? Vtcunque materia conſideretur, quicunque accedat calor, nihil in ea deprehendo, quod hominem conſtituere queat. Id quod ſimul contra quartam ſententiam obſeruandum. Eſto vero, poſſe materiam inueniri, quae corpori hominis formando ſit idonea, quis neruos, venas, arterias, oſſa, cutem, & membra omnia tam apte diſpoſuit, vt nihil in ho-

homine ſit, quod non vſui, cui deſtinatum, aptiſſime reſpondeat? Ceterum, ſi vnquam terra, non dicam homines, ſed animantia bruta progenuit, cur, quaeſo, hodie ea non producit? Maior forte terrae olim fuit foecunditas? Id quidem dicunt athei, ſed non probant. Tantam enim in terra, quae ratione ſolis eundem ſemper ſitum obtinuit, contigiſſe mutationem, vt, quae olim tot animalia, ipſosque homines protulit, hodie ne minimum quidem animalculum progignere valeat, nullo exemplo, nullaue ratione probari poteſt. Sunt hinc inde regiones tanta coeli ſolique clementia & fertilitate beatae, vt ad ſummam foecunditatem iis nihil deſit; nec tamen vnquam vel fando auditum fuit, vllum animal ex terra progenitum fuiſſe. Quae de Aegypto nonnulli commemorant, cum Nili aquae, poſtquam inundatione ſua terrae fertilitatem conciliarunt, iterum in alueum fluminis recedunt, in limo animalcula varia & quaedam etiam imperfecta & ſemiviua reperiri, iam pridem viri docti exploſerunt. Sane reptilia, quae in aquis degere ſolent, aqua recedente, in limo reperiri, nemo miratus fuerit. Partes etiam ſeu membra quaedam, poſtquam reliquum corpus putruit, vt ibi reperiantur, facile fieri poteſt. Sed quis inde colligat, animalia ex terra gigni? Quis vero vnquam vidit, oues, bouesque & ſimilia animalia ex terra ibi prodiiſſe? aut ſi olim prodierunt, cur hodie non amplius prodeunt? Immo tantum abeſt, vt vllum animal hac ratione ex terra gigni queat, vt potius euidentiſſimis experimentis hodie comprobatum ſit, nullum, ne minimum quidem, inſectorum eſſe genus, quod non ex ſemine quodam generetur †††. Meritoque adeo viri docti generationem, quam vocant, aequiuocam, ex orbe proſcripſerunt. Cum ergo quicquid athei de prima hominum origine dicunt, abſonum ſit, atque prorſus ineptum, nihil aliud ſupereſt, quam vt concludamus, Deum humani generis eſſe conditorem, veriſſimaque eſſe, quae Moſes, diuinus ſcriptor, hac de re litteris con-

consignauit. Iungenda, quae accurate hac de re disserit RICHARDVS BENTLEIVS, in *stultitia & irrationabilit. atheismi pag.* 130. *seqq.* & ante eum SAMVEL PARKERVS, de *Deo & prouident. disput. V. sect. I. pag.* 429. *seqq.* Postquam autem Deus homines primos creauit, facultatem illis simul, aeque ac reliquis animalibus, per generationem genus suum propagandi indidit. Atque hinc singulorum hominum origo constat, in qua siue conceptionem primam, siue animae productionem eiusque cum corpore coniunctionem, siue corporis singulorumque membrorum in vtero materno formationem, siue foetus nutritionem, siue natiuitatem, siue varium naturae ad foetum conseruandum, eiusque incrementum & natiuitatem promouendam adparatum spectes, totidem naturae miracula stupenda prorsus, & vim captumque hominis superantia, deprehendimus ††††. Qui haec omnia ex mechanicis principiis explicare voluerunt, experiundo didicerunt, magno se molimine nihil egisse. Hinc alii vim plasticam, aut simile quid in subsidium vocarunt, etsi ipsi, quid vis illa plastica sit, dicere non potuerint. Vnde vero demum vis ista plastica originem trahit? Ex sola sane materia deriuari nequit. Nihil ergo aliud profecto superest, quam vt fateamur, Deum ipsum haec ita sapientissime constituisse, vt ex ipsa ista origine nostra, quem vitae nostrae omniumque bonorum, quae in nos collata sunt, auctorem agnoscere deberemus ac venerari, condisceremus. Sed plura hac de re addere non licet.

† v. quoque WALCHII *Philos. Lex.* voce *Mensch.*

†† PARACELSUS ortum hominis duplicem dixisse fertur. 1. Ex parentibus. 2. Arte Alchymistica.

††† FR. REDUS Libro de *insectorum generatione* variis experimentis probavit; quæcunque e terra nasci videantur, e *semine vero* nasci. Quod deinceps MALPIGHIUS aliique comprobarunt. Quæ de *Nilo* memorantur, REDUS itidem re-

refellit; nec non, quod narrat PLINIUS *L.* 11. *Hist. Nat.* insectorum volantium plurima ortum ducere e pulvere cavernarum humido; denique, quod vulgo dicitur de ranis minoribus sub aestatem ex nubibus cum pluvia decidentibus, & sim.

†††† Conf. NIEUWENTYT 30 *beschouw.* SCHEUCHZER ad *Job* 10: 8. *& seqq.*

§. IX.

Vltima denique classis historica argumenta continet, quibus itidem Numinis existentia comprobari potest. Ex monumentis enim historicorum certissimis, nullumque dubium admittentibus, & regnorum rerumque publicarum, ipsarum itidem gentium atque populorum, artium praeterea & scientiarum, & eorum omnium, quae ad vitae huius vsum aut commoda inuenta sunt & excogitata, origines atque incrementa constant; ita quidem, vt, quae ethnici scriptores de hisce omnibus litteris consignata reliquerunt, si summam rei spectes, prorsus consentiant iis, quae memoriae prodidit diuinus scriptor Moses. Hinc vero colligitur, non tantum initium habuisse huncce mundum, nec vllo modo aeternum dici posse, sed ea quoque ratione habuisse initium, qua Moses nos hoc condocuit, hoc est, a Deo esse creatum *.

* Regna omnia, vt ab iis incipiamus, atque imperia, resque publicas, tum, quae hodie sunt, tum, quae olim floruerunt, initium aliquod habere, omnes vno ore fatentur. Nec quenquam atheorum eo vsque impudentiae progressum existimo, vt hoc negare ausit. Conueniunt & in eo scriptores veteres, fuisse

fuisse tempus aliquod, quod nulla adhuc regna, nullaeque fuerint respublicae; in eo saltem in diuersa abeuntes, quod nonnulli statum istum humani generis, cum nondum imperia essent, vt longe felicissimum nobis sistant, vt OVIDIVS, *metamorph. libr. I.* alii, vt longe miserrimum corruptissimumque, vt SALLVSTIVS, de *bello Catilin. cap. VI.* Quod vnde ortum sit, facile coniicere licet, cum haud dubio istis scriptoribus aliquid ex antiqua traditione, de statu integritatis, & lapsu humani generis, innotuerit. Quare & alii vtrumque coniungunt, & statum hominum initio beatum, mox corruptum fuisse perhibent; vnde necessitas iis imposita fuerit, condendi res publicas. Ita C. CORNELIVS TACITVS: *Vetustissimi mortalium, nulla adhuc mala libidine, sine probro, scelere, eoque sine poena & coërcitionibus agebant: neque praemiis opus erat, cum honesta suopte ingenio peterentur, & vbi nihil contra morem cuperent, nihil per metum vetabantur. At postquam exui aequalitas & pro modestia ac pudore ambitio & vis incedebat, prouenere dominationes, multosque apud populos aeternum mansere; annal. libr. III. cap. XXVI.* Ex hisce itaque veterum monumentis, hac in re consentientibus, facile colligas, homines primum per familias dispersos vixisse; tum in societates minores coaluisse, ex quibus inter se iunctis regna maiora atque imperia extiterint. Quod vt documento euidentissimo est, genus humanum sensim incrementa sumsisse, ita accurate cum iis, quae scriptura sacra hac de re commemorat, conuenit. Inter maiora ista amplioraque imperia nonnulli, Assyriacum primum fuisse, autumant. Qua de de IVSTINVM audire iuuat: *Fines imperii tueri magis, quam proferre, mos erat; intra suam cuique patriam regna finiebantur. Primus omnium Ninus rex Assyriorum veterem & quasi auitum gentium morem noua imperii cupiditate mutauit. Hic primus intulit bella finitimis, & rudes adhuc resistendum populos, terminos vsque Libyae, perdomuit; histor. lib. I cap. I.* Explosa equidem hodie satis est ista CTESIAE de

antiquitate & amplitudine regni Assyriaci fabula, cui IVSTINI narratio innititur, nec sine ratione, vt a me demonstratum, in *histor. eccles. vet. testam.* ad *period. II. sect. II. X. §. XVIII.* Interim si vel maxime admitteretur, satis tamen vel inde constaret, imperia orbis maiora sensim exorta, nec vllum, quod diluuii tempus excedat, adduci posse; quod nobis quidem sufficit. Vt vero regnorum & rerumpublicarum non maior est antiquitas, quam historia Mosaica nos credere iubet, ita nec *legum*, quibus salus & conseruatio ciuitatum innititur. Fuisse tempus, quo homines sine legibus vixerunt, ipsi scriptores ethnici fatentur. *Populus nullis legibus tenebatur*, inquit IVSTINVS, *l. c. arbitria principum pro legibus erant.* Hinc nonnullis obseruatum, HOMERVM nuspiam vti legum nomine †, quod nullis tum legibus Graeciae populi vterentur. Simplices admodum praeterea atque rudes erant antiquorum populorum leges, successu temporis perficiendae magis & expoliendae. Vnde & recentioris iurisprudentiae longe alia facies, quam priscae istius, cum leges in pueritia velut aut adolescentia constitutae essent. Testem huius rei iterum laudare licet TACITVM: *Quidam statim, aut postquam regum pertaesum, leges maluerunt. Hae primo rudibus hominum animis simplices erant, maximeque fama celebrauit Cretensium, quas Minos; Spartanorum, quas Lycurgus: ac mox Atheniensibus quaesitiores iam & plures Solon perscripsit. Nobis Romulus, vt libitum, imperitauerat; dein Numa religionibus & diuino iure populum deuinxit, repertaque quaedam a Tullo & Anco: sed praecipuus Seruius Tullius sanctor legum fuit, quis etiam reges obtemperarent*; *annal. libr.* III. *cap.* XXVI. Postquam distincta etiam rerum dominia introducta sunt, homines commerciis carere non potuerunt. Ea vero antiquissimis temporibus sola permutatione peracta constat. Quanta vero deinceps ad nostram vsque aetatem incrementa sumserint, neminem fugit. Ponderum atque mensurarum equidem iam in scriptis Mosaicis mentio iniicitur.

citur. Ante tempora, de quibus Moses loquitur, ea non fuisse, vel inde constat, quod deinceps apud alias demum gentes sint introducta, vnde de illorum inuentore veteres fuere soliciti, aliis quidem Phidoni Archiuo, aliis Palamedi hanc laudem tribuentibus, vt apud PLINIVM, *histor. natur. lib. VII. cap. LVI. pag. m.* 478. videre licet ††. De pecuniae origine, seu primo inuentore, nihil certi constare, vel ex POLYDORO VIRGILIO condiscimus, de *inuentorib. rerum libr. II. cap. XX* †††. In eo tamen omnes consentiunt, fuisse tempus, quo eius vsus nondum introductus fuit. De medicae artis necessitate tot morborum genera nos dubitare non sinunt. Fuisse autem tempus, quo nondum inuenta esset, neminem fugit, quemadmodum &, quae eius origo & incrementa fuerint, satis notum est. Certe, cum Babylonii, quod HERODOTVS refert, *lib. I. cap. CXCVII.* aegrotos in forum producerent, vt a praetereuntibus discerent, num simili morbo laborassent, & quonam ad eum pellendum vsi essent remedio, exiguam admodum medicae artis notitiam fuisse, nemo negauerit. Cumque de Aegyptiis idem referat STRABO, *libr.* III. & XVI. gentes antiquissimas artis maxime necessariae vsu destitutas videmus; quod nulla ratione fieri potuisset, si homines semper extitissent ††††. Iam quid de philosophia dicam? Cum eadem semper fuerint Graecorum ingenia, idem etiam regionis, quam incoluerunt, situs, vt cum aliis gentibus commercia iis intercedere potuerint, ante septem tamen, quos vocant, sapientum aetatem, philosophiae nulla apud eos inueniuntur vestigia. Ab olympiade autem XXXV, qua natus est Thales Milesius, vsque ad olympiadem CXXVII, qua obiit Epicurus, adeoque CCCLXX annorum spatio, philosophiae studium tanta incrementa sumsit, vt a fastigio prope abesset. Hoc vero cur citius factum non sit, si Graecia semper incolas habuit, dici profecto nequit. Et idem quoque de aliis gentibus, apud quas philosophiae studium quodammodo floruit, dicendum. Origo eius & incre-

crementum aperte repugnat, quo minus semper id ita se habuisse, credere queamus †††††. De mathesi singulisque eius partibus itidem longe est notissimum, vnam post aliam inuentam, magisque excultam esse, vt pluribus GERARDVS IOANNES VOSSIVS exponit, de *scientiis mathematicis* †. Sed historiarum quoque studium, cui veteres deditos fuisse constat, & ad quod natura velut ducimur, idem euincit. Varronem, antiquitatis inter Romanos peritissimum virum, omne tempus, quod a prima rerum origine ad ipsius aetatem vsque effluxisset, in ἄδηλον, μυθικὸν & ἱστορικὸν distribuisse, nouimus. Primum scilicet interuallum ab hominum principio ad cataclysmum priorem pertingere, docebat, idque propter ignorantiam vocari ἄδηλον; secundum, a cataclysmo priori ad olympiadem primam, quod, quia in eo multa fabulosa referantur, μυθικὸν nominetur; tertium denique, a prima olympiade ad ipsius aetatem, quod ἱστορικὸν dicatur, quia res in eo gestae veris historiis contineantur, vt auctor est CENSORINVS, de *die natali cap. XXI. pag. m.* 154 ††. Immo cum eo tempore, quo natus est mundi seruator, quoque apostoli vixerunt, plurimi iam inter Graecos atque Latinos essent historici, quibus nec ingenium, nec industria, nec monumenta varia deessent, quibus in tempora a se remotissima penetrare possent, nemo tamen illorum quidquam memoriae prodidit, quod Mosis de rerum omnium origine, deque humani generis fatis, & artium inuentione & incrementis, narrationi, opponi queat. Nec vllum est dubium, cum deinceps controuersiae inter gentilium philosophos, & ecclesiae christianae doctores, magnis animorum motibus agitarentur, quin illi omni studio monumenta veterum excusserint, ex quibus, quae Moses de hominum & mundi origine, philosophorum scitis e diametro opposita, scripserat, refellere possent; nec tamen quidquam eos aut inuenisse, aut protulisse, nouimus. Legenda, quae hanc in rem disserit IS. IAQVELOT, de *l'Existence de Dieu dissert.* I. *cap.* III. *pag.*

pag. 24. *seqq.* Nec populorum hic praetermittendae origines. Nonnulli namque, se αὐτόχθονας, hoc est, eodem in loco, quem incolebant, natos, ferebant, vti Athenienses, de quibus IVSTINVS: *quippe non aduenae, neque passim collecta populi colluuies originem vrbi dedit; sed eodem innati solo, quod incolunt; & quae illis sedes eadem origo est; histor. lib.* II. *cap.* VI. alii autem, se aliorum populorum colonias esse, profitebantur, suaeque adeo sibi conscii erant originis. Illos aliquando antiquitate his praestitisse, negandum non est; hoc ipso tamen, quod se aborigines vel αὐτόχθονας esse credebant, suam saltem prodebant ignorantiam, seque nescire, indicabant, vnde originem ducerent †††. Nec enim hoc ipso negabant, se originem habere, aut gentem suam semper fuisse, affirmabant; multo minus tantam sibi vindicabant, aut vindicare poterant antiquitatem, quae originem humani generis, aut eius post diluuium restaurationem, anteuerteret. Scio sane, Aegyptios rerum suarum origines longe supra diluuium, immo ipsa mundi initia, secundum calculum Mosaicum spectata, extendisse. Eoque dynastiae illae Aegyptiorum, quae tantum negotii eruditis viris facessiuere, pertinent. Sed haec omnia inter putidissima stolidissimaque gentis vanissimae commenta referenda esse, solide hodie viri docti demonstrarunt. Certe Aegyptios rerum suarum paulo antiquiorum certam historiam litterarum monumentis consignatam non habuisse, luculenter probat HERMANNVS CONRINGIVS, in *aduersariis chronolog. cap.* XVI. *pag.* 188. Idem de immensis Chaldaeorum supputationibus censendum. Auctor est CICERO, *Babylonios iactare, se CCCCLXXX. millia annorum habere monumentis* (litterarum) *comprehensa, & illa posuisse in periclitandis experiundisque pueris, quicunque essent nati,* sed simul addit, *eos mentiri, recteque condemnari aut stultitiae, aut vanitatis, aut impudentiae, libr.* I. *de diuinat. cap.* XIX. *& libr.* II. *cap.* XLVI. Dictum etiam de hisce omnibus, in *histor. eccles. vet. testam.*

testam. ad period. I. *sect.* I. §. X. *pag.* 84. *seqq.* vbi & falso iactitatam Chinensium antiquitatem explosi. De ipsorum autem populorum non adeo antiqua origine, artium quoque atque scientiarum origines atque incrementa testantur; de quibus antea quaedam diximus; quamuis plurima breuitatis studio praetermiserim, de quibus consulendus PLINIVS, *histor. natur. lib.* VII. *cap.* LVI. *pag.* 475. *seqq.* TATIANVS quoque dum in eo est, vt ostendat, Graecos plurima a barbaris accepisse, varios rerum artiumque inuentores commemorat, *orat. ad Graecos p.* 3. *seqq.* Atheniensium speciatim inuenta recenset IVSTINVS, *histor. lib.* II. *cap.* VI. & CICERO, *pro Flacco cap.* XXXVI. De reliquis legendus POLYDORVS VIRGILIVS, de *inuentoribus rerum.* Haec vero omnia, quae de gentium, populorum, artium atque scientiarum origine & inuentione diximus, validissimum contra mundi aeternitatem praebere argumentum, ex ipsis iam ethnicis agnouit MACROBIVS. *Nam quis facile*, inquit, *mundum semper fuisse, consentiat, cum & ipsa historiarum fides, multarum rerum cultum emendationemque, vel ipsam inuentionem recentem esse, fateatur? Cumque rudes primum homines, & incuria syluestri non multum a ferarum asperitate dissimiles meminerit, vel fabuletur antiquitas; tradatque, nec hunc eis, quo nunc vtimur, victum fuisse, sed glande prius & baccis alitos, sero sperasse de sulcis alimoniam? Cumque ita exordium rerum, & ipsius humanae nationis opinemur, vt aurea primum secula fuisse credamus, & inde natura per metalla viliora degenerans, ferro secula postrema foedauerit? Ac ne totum videamur de fabulis mutuari, quis non hinc existimet, mundum quandoque coepisse, nec longam retro eius aetatem, cum abhinc vltra duo retro annorum millia, de excellenti rerum gestarum memoria, nec graeca quidem extet historia? Nam supra Ninum, a quo Semiramis secundum quosdam creditur procreata, nihil praeclarum in libros relatum est. Si enim ab initio, immo ante initium fuit mundus, vt philosophi volunt, cur*

per

per innumerabilium seriem seculorum non fuerat cultus, quo nunc vtimur, iuuentus? non litterarum vsus, quo sola memoriae fulcitur aeternitas? Cur denique multarum rerum experientia ad aliquas gentes recenti aetate peruenit? Vt ecce Galli vitem, vel cultum oleae, Roma iam adolescente, didicerunt. Aliae vero gentes adhuc multa nesciunt, quae nobis inuenta placuerunt. Haec omnia videntur aeternitati rerum repugnare, dum opinari nos faciunt, certo mundi principio paulatim singula quaeque coepisse; in somnium Scip. lib. II. cap. X. pag. m. 150. Respondere equidem ad hasce rationes MACROBIVS, & ipse aeternitatis mundi assertor, annititur. Summa eo redit, *res humanas ex parte maxima saepe occidere, manente mundo, & rursus oriri, vel eluuione vicissim, vel exustione redeunte, loc. cit. pag.* 151 ††††. Quod rationibus quibusdam, sed oppido ridiculis, probare annititur. Respicit namque haud dubio Stoicorum, & aliorum quorundam, de magnis mundi vicissitudinibus, quas per eluuiones & exustiones, statis temporibus ab omni aeternitate subiisset, & porro subiturus esset, sententiam, quam & CICERO hisce verbis exprimit: *Propter eluuiones exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modo non aeternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus, in somn. Scipion. pag. m.* 1409. Quamquam MACROBIVS hasce eluuiones & exustiones, pro Platonis sensu, vt nonnulli obseruant, ita accipiat, vt per eas totum genus hominum perire, neget. *Nunquam tamen*, inquit, *siue exustio, omnes terras, aut omne hominum genus vel omnino opperit, vel penitus exurit.* Legenda, quae de magnis illis mundi vicissitudinibus ex veterum, Stoicorum maxime, sententia differit IVSTVS LIPSIVS, *physiol. Stoicor. lib.* II. *dissertat.* XXI. *pag.* 105. *seqq.* cumprimis autem B. IAC. THOMASIVS, de *exust. mundi Stoica, thes.* XI. *pag.* 12. *seqq.* Cum vero aeterna illa mundorum per illas vicissitudines successio omni prorsus fundamento destituatur, inter somnia veterum philosophorum & impia deliramenta iure meri-

meritoque refertur. Interim eluuiones quasdam particulares, similesque casus, contingere posse, non abnuo: per eos autem vt vix vnquam vna quaedam prouincia ita deuastata fuit, vt omnes eius incolae perierint, ita multo minus hac ratione fieri potest, vt totius, quod antea extitit, humani generis, rerumque gestarum omnium, omniumque artium & scientiarum ita oblitteretur memoria, vt haec omnia post eiusmodi eluuionem aut casum similem, enata demum, primamque accepisse originem, censeri queant. Integrae cuiusdam prouinciae deuastatio intuitu totius orbis non aliter consideranda, quam domus cuiusdam aut vrbis deuastatio intuitu prouinciae. Quis vero existimauerit, per domus aut vrbis cuiusdam conflagrationem, eam toti prouinciae induci vastitatem posse, vt omnium simul artium, scientiarum, rerumque antea ibi gestarum memoria deleatur? Per istud temporis interuallum, quo orbem fuisse ex scriptura sacra nouimus, vrbes varias, prouincias, atque regna, variis casibus funestis & calamitatibus inuoluta fuisse nouimus. At ea simul ratione omnium eorum, quae ante calamitatem istam in istis regnis aut prouinciis fuerunt, simul periisse memoriam, nullo exemplo condoceri potest. Nihil ergo hoc obtinebunt athei, nisi diluuium aliquod vniuersale statuant. At quomodo hoc statuent, vt non sua ipsimet caedant vineta? Primo namque certum est, eiusmodi diluuium vniuersale, quo totus orbis noster submergatur, sine miraculo contingere non posse †††††; quod res ipsa docet, & luculenter demonstrat RICHARDVS BENTLEIVS, in *stultitia & irrationabilitate atheismi pag.* 137. Deinde, si contigit, aut omnes simul homines perierunt, aut quidam seruati sunt. Prius si dicat, vnde ergo post diluuium homines? Posterius, quo pacto quaeso seruati sunt? Quicquid dicant, in quamcunque se vertant partem athei, nihil dicent, quod ineptum non sit; nisi iterum ea assumant, quae scriptura de arca Noachi commemorat. At haec ita comparata sunt, vt, nisi mirabilis & manife-

nifeſtiſſima Numinis prouidentia acceſſiſſet, nunquam hac ratione ſeruatus fuiſſet, aut ſeruari potuiſſet Noachus. Accedit, quod aeternitatis mundi aſſertoribus plura eiusmodi diluuia admittenda, vel potius fingenda, eſſent; quod quam abſonum ſit, iam ad §. *praeced.* oſtendimus. Si dicas, reuera tamen per belli calamitates aliasque cauſas, artes quasdam deperditas eſſe; quasdam enim veteres habuiſſe, quae nobis notae non ſint, vt vel ex GVIDONIS PANCIROLLI libro de *rebus deperditis* pateat; id quidem de artibus quibusdam ſuperfluis, & ad vitam minus neceſſariis, facile conceſſerim; eas autem, quibus in vita carere non poſſumus, amitti ea ratione, aut prorſus obſcurari poſſe, nemo niſi rerum omnium ignarus, crediderit; conf. & IACOBVS ABBADIE, de *veritate & certitude chriſtianae religionis*, *ſect. I. cap. IX. §. XII. ſeqq.* †

† *L. 4. Odyſſ. vs.* 353. meminit tamen *mandatorum* ἐφετμέων; & ſæpius θέμις *jus* ſive *lex* in *Iliad.* Libris occurrit.

†† Conf. PERIZONIUM *de are gravi*, *p.* 17. *& ſeqq.* & SPERLINGIUM *de nummis non cuſis* C. I. *&* 2.

††† Conf. iterum PERIZONIUM *l. l.* in initio, & SPERLINGIUM.

†††† v. CELLARII differt. de *Antiquit. medicis.* Quæ inter *diſſ.* ejus *Academicas* reperitur.

††††† Videantur *Hiſtoria Philoſ.* ſcriptores.

† Adde *Hiſtor. Narrat. de ortu & progreſſu Matheſeos*, quam TACQUETUS *Elementis Euclideis* præmiſit.

†† v. quoque STILLINGFLEET *Orig. S. L.* I. & de artium ſcientiarumque origine generatim videri poſſunt *Hiſtor. Litteraria* ſcriptores, G. J. VOSSIUS *de artium & ſcientiarum natura ac conſtitutione*, REIMMANNI *Ilias poſt Homerum*, &c. Argumentum ex earum Origine derivatum urſerunt ABBADIE *traité de la verité de la Relig. Chretienne T.* I. *Sect.* I. C. 9. MARTYN *Th. Nat. P.* I. C. 10. Immo

mundum æternum non esse, eodem argumento probat ipse T. LUCRETIUS CARUS, *de rerum natura L.* 5.

Præterea, si nulla fuit genitalis origo
Terrarum, & cæli, semperque æterna fuere,
Cur supra bellum Thebanum & funera Trojæ,
Non alias alii quoque res cecinere Poëtæ?
Quo tot, &c.
Verum, ut opinor, habet novitatem summa, recensque
Natura est Mundi, neque pridem exordia cepit.
Quare etiam quædam nunc artes expoliuntur,
Nunc etiam augescunt, nunc addita *navigiis sunt*
Multa, modo organici melicos peperêre sonores.

††† v. STILLINGFLEET *Orig. S. L.* 3. *C.* 4.

†††† Conf. ODE *Princ. Phil. nat. P.* 1. *p.* 9.

††††† Universum Terrarum orbem aquis aliquando obrutum fuisse, cum non nihil contra Atheos faciat, paucis demonstrare conabor. 1. e Testimonio veterum scriptorum, quos magno numero adducunt GROTIUS *de verit. Rel. Christ. L.* 1. §. 16. STILLINGFLEET *Orig. S. L.* 3. *C.* 4. WOLZELEY *redel. van het Schrift. gelove P.* 2. *C.* 5. DOUGTÆUS *Anal. S. ad Gen.* 7. 11. & Auctor noster *Hist. Eccl. V. T. P.* 1. *Sect.* 2. §. 3, & 4. 2. Memoria hujus rei apud omnes fere nationes servata, ne exceptis quidem remotis orbe Cubanis, Mechoacanis & sim. Confer GROTIUM *l. l.* 3. Ex reliquiis diluvianis, conchis &c. quæ reperiuntur in montium jugis, aliisque locis, quæ nunquam aquis inundantur. Scio equidem MISSONUM *It. Ital. P.* 1. *p.* 396. & *seqq. Ed. Belg.* non fine rationis specie hoc argumentum explodere, nec deesse qui in eo paria cum ipso faciunt: verum vix crediderim, integrum conchularum, cochlearum, Echinorum minutissimorum, aliorumque corporum marinorum cumulum, quem haud procul *Bononia*, in strato argillaceo SCHEUCHZERI Frater repperit, Terræ proventum esse. v. SCHEUCHZERI *Itin. Alp. T.* 1. *p.* 200. nec tamen unico hoc exemplo a MISSONI sententia dimoveor, verum innumeris aliis, quæ apud SCHEUCHZERUM *l. l.* passim videri possunt. v. quoque ALEX. *ab* ALEXANDRO *Gen. dierum L.* 5. *C.* 9. Praeterea: non tantum J. JANZEN STRUYS tradidit, Arcam Noachi in montibus Gordyæis in hunc usque diem incorruptam servari; sed

ſed Armenii omnes & Perſæ idem credunt. Immo Theophilus Antiochenus, Epiphanius, Chrysosthomus aliique Patres, in eadem fuerunt opinione. v. Grotium *l. l.* & Gurtleri *Orig. M. L.* 1. *C.* 2. huic fabulæ licet fidem non adhibuerim: (conf. Chardyn *Itin. Perſ. P.* 1. *C.* 24.) ex ea tamen colligi poteſt, quam firmas radices diluvii univerſalis memoria in hominum animis egerit. Quod forte ad *Num.* 2. commodius monere potuiſſem. Sunt, qui putant ejusmodi diluvium plane impoſſibile fuiſſe; ſed horum dementiam jam alii oſtenderunt. v. Stillingfleet *l. l.* & adde Ivon. Gaukesium *in Bibl. Brem. Claſſ.* 4. *Faſc.* 5. *Art.* 2.

† Huic argumentorum claſſi alii addunt conſenſum Hiſtoriæ profanæ cum S. litteris *de Mundi Origine.* Nam, licet Gentiles perverſos ſane conceptus de rerum ortu foverint; conſtat tamen, de veritate nonnihil iis ſuboluiſſe, ut, præter alios, Grotius *de Verit. Rel. Chriſt. L.* 1. *C.* 16. & G. van der Meulen, vir revera nobiliſſimus, *de die Mundi & rerum omnium natali, pag.* 10. *& ſeqq.* palam fecere. De argumento, quod ab humanorum corporum, aliarumque rerum detrimento deſumitur, varii varie ſentiunt. v. Ode *Princ. Phil. Natur. P.* 1. *p.* 8. *& ſeqq.* Jonstonius ſingulari libello *de natura conſtantia iſtud* oppugnavit. Verum, licet inter præcipua non referam: nullius tamen ponderis eſſe, dicere non auſim. Is. Vossii argumentum, *quod montes, fluvii &c. defeciſſent, ſi per æternum tractum duraſſent,* cum priori illo fere coincidit. Cæterum: Joh. Alb. Fabritius adornavit *delectum argumentorum, & ſyllabum ſcriptorum, qui verit. Rel. Chriſt. adverſus Atheos, &c. lucubrationibus ſuis adſeruerunt.*

CAP. VI.

FVNDAMENTORVM ATHEISMI EVERSIO, VBI ET AD PRAECIPVA ATHEORUM ARGVMENTA RESPONDETVR.

Σύνοψις.

SCepticus atheismus euertitur, §. I.
itemque dogmaticus, generatim spectatus, §. II.
speciatim Aristotelicus, §. III.
Stoicus, §. IV.
Epicuraeus & Stratonicus, §. V.
& denique Spinozianus, §. VI.

Respondetur ad argumenta atheorum, & primo quidem ad ea, quae ab ipso Dei conceptu desumunt, §. VII.
tum ad ea, quae scientia, & immutabilitas Dei, perperam intellecta, iis suppeditat, §. VIII.

Sententiam de Deo, eiusque existentia, inter praeiudicatas minime referre posse opiniones, demonstratur, §. IX.

§. I.

CUm non tantum plurima extra nos ipsos sint, quorum existentia & essentia & proprietates per certa indicia nobis innotescunt, interque ea ipse Deus

Deus referendus ſit ; cumque praeterea in nobis certa facultas ſit, res ſpirituales & a materia ſeparatas, interque eas ipſum Deum certo cognoſcendi, atque ipſa quemlibet de hisce omnibus experientia euidentiſſime conuincat ; maximopere illos falli, ſequitur, qui, vti nec rerum aliarum, ita nec ipſius Dei certam dari cognitionem, ſibi perſuadent. Atque hinc *atheismus ſcepticus* ſua ſponte corruit. *

* De atheismo ſceptico dictum, *cap. II. §. IV. & X.* Nunc paucis ſaltem fundamenta ſcepticorum praecipua euertenda erunt. Generatim autem ex principiis, quae ipſimet concedunt, & ſua natura ſimul euidentiſſima ſunt, erroris conuinci poſſunt. Dum enim de omnibus ſe dubitare profitentur, non poſſunt abnuere quin exiſtant. Qui enim ſe dubitare dicit, hoc ipſo fatetur, quod exiſtat. Si enim non exiſteret, non poſſet dubitare. Praeterea, qui dubitat, neceſſe eſt, fateatur, aliquid animo ſuo obuerſari, de quo dubitat. Qui enim animo cogitationibusque ſuis nihil agitat, ille etiam nec dubitat. At hoc ipſum, quod animo eius, qui dubitat, obuerſatur, ſiue notionem, ſiue ideam, ſiue ſpeciem dixeris, ſiue alio nomine appellitaueris, ſupponit aliquid, cuius ſit notio, ſiue actu exiſtat, ſiue exiſtere poſſit. In quamcunque itaque ſe vertat partem ſcepticus, confiteatur, neceſſe eſt, exiſtere aliquid, vel exiſtere poſſe, de quo dubitat, deque eo, quod exiſtat, vel exiſtere poſſit, cum non poſſe dubitare. Nemo praeterea negare poteſt, quasdam notiones ita eſſe comparatas, vt a nobis ipſis non procedant, vt, cum eiusmodi quid exhibent, quod remouere potius, quam arceſſere velimus. Hae vero notiones, cum non poſſint non rei alicuius notiones eſſe, nec a nobis ipſis procedant, eas rem extra nos deſignare neceſſe eſt : adeoque rurſus de rerum quarundam extra nos poſitarum exiſtentia

nos nulla ratione dubitare finunt. Rerum extra nos positarum diuersitas eadem ratione demonstrari potest. Qui enim dubitat, rerum quandam diuersitatem non admittere nequit. Qui dubitat, calidumne aliquid sit, an frigidum, concedat, necesse est, quod calidum est, non esse frigidum, & vice versa. Sic & qui ambigit, malumne aliquid sit, an bonum, fateatur, necesse est, quod malum est, non esse bonum, &, quod bonum est, non esse malum. Certe, dum dubitamus, res diuersas & a se distinctas inter se conferimus atque comparamus, atque hoc ipso, eas diuersas esse, profitemur. Possem vlterius ex innato omnibus sciendi desiderio, vano vtique atque irrito, si nulla daretur certa rerum cognitio, itemque ex mentis humanae indole atque constitutione, certis perspicuisque plene acquiescentis, incertis dubiisque per se assensum suum denegantis, aliisque rationibus demonstrare, ineptum prorsus stolidumque esse scepticismum, nisi superuacaneum hoc existimarem, & alii iam in hisce omnibus luculenter edisserendis, studium operamque suam collocassent. Id potius adhuc obseruo, argumenta, quibus sceptici euincere allaborant, incerta omnia esse, ad tria reuocari posse capita. Vel enim ab *obiecto nostrae cognitionis*, seu rebus cognoscendis, vel a *facultatibus*, quibus homo praeditus est, *cognoscentibus*, vel a *methodo inueniendi verum*, depromta sunt; ex quibus tamen, quae ad duo priora pertinent, praecipue in censum veniunt. Ad obiectum quod attinet, res cognoscendas, incertas, fallaces, abstrusas, inuolutas esse, nec vllo indicio nobis allucere, clamitant, vt adeo nec de proprietatibus earum certi quid sciri queat. Idque cum generatim, de rebus omnibus, quae humanae cognitionis obiectum constituunt, asserunt, speciatim tamen de Deo, rebusque diuinis, adfirmant. Deinde ad alterum quod attinet, mentis humanae imbecillitatem, labilitatem, defectus varios, mirum in modum exaggerant, & sensuum fallaciam atque errores vrgent. Tandem & in variis, quae extant, methodis inueniendi verum, multa

ta desiderant, nullam hactenus excogitatam, contendentes, quae ita comparata sit, vt hominem tuto & sine erroris periculo ad finem exoptatum, veritatis scilicet certam cognitionem, perducere queat. Verum, si, quam friuola & lubrica haec omnia sint, ostenderimus, scepticismus, & qui ei innititur, atheismus, sua sponte corruet. Falsum nimirum prorsus est, quod primo loco de obiecto cognitionis dicunt, res omnes incertas, fallaces, abstrusas & ita inuolutas esse, vt nullo indicio nobis innotescant. Vtut enim non negauerim, quaedam hinc inde in variis scientiarum generibus occurrere, quae non prorsus euidentia sint, aut obscuritate quadam laborent; de omnibus tamen generatim rebus, qui hoc adfirmat, is data opera, stolidoque conatu, contra ipsam experientiam mihi pugnare videtur. Solent a nonnullis obiecta cognitionis nostrae ad tria reuocari capita: cum homo, qui aliquid cognoscit, aut *se ipsum*, aut *Deum*, aut *res alias*, maxime *corpora* extra se posita cognoscat. Vt quis sui ipsius existentiam, itemque proprietates animae & corporis essentiales cognoscat, nihil aliud requiritur, quam vt saltem cogitationes ad se ipsum, & ad sensus suos externos, conuertat; tumque ea facile deprehendet, de quibus nemo nisi ratione omni destitutus, dubitare potest. Ad Deum quod attinet, licet nemo eius essentiam perfecte comprehendere queat, cum, quod infinitum est, finiti intellectus limites longissime transcendat; indicia tamen, ex quibus & existentia, & summa eius perfectio, euidenter cognoscatur, non deesse, vel ex hactenus dictis nemini obscurum esse potest. Quae enim de notitia Dei, tum insita, tum acquisita, diximus, euidenter demonstrant, non vna ratione mortalibus innotescere, quae de Deo eiusque summa perfectione scire, eorum interest. Idque adeo manifestum est, vt nec ipsi tandem reclamare sceptici audeant. Πάντες μὲν ἄνθρωποι, inquit ex eorum mente SEXTVS EMPIRICVS, θεῶν ἔχουσιν ἔννοιαν, οὐκ ὡσαύτως δέ. *Omnes homines Deorum habent*

bent notionem, sed non eodem modo; *aduers. mathematicos lib. VIII.* Non minus & reliquarum rerum extra nos positarum clara sunt indicia, de quibus vt aliquid dicamus, superuacaneum foret, nec instituti nostri aut permittit, aut requirit ratio. Frustra vero etiam facultates, quae in homine sunt, cognoscentes, a scepticis solicitantur. Quantumuis enim humani intellectus in multis non sit neganda imbecillitas infirmitasque, ea tamen neutiquam tanta est, vt non ea homo cognoscere possit, quae ad ipsius conseruationem sunt necessaria. Varia eaque euidentissima hoc docent philosophorum, mathematicorum cumprimis, principia, in quibus falli aliquem posse, ob summam eorum euidentiam prorsus est ἀδύνατον. Parique euidentia cum cognoscamus, & Deum existere, & quicquid perfectionis cogitari potest, ad essentiam eius pertinere, frustra humani intellectus in hisce accusatur imbecillitas. De imaginatione, sensibusque externis, idem probari posset, si id huius loci esset. De methodis denique inuestigandi & inueniendi verum quod dicunt, lubentes fatemur, non omnes vno eodemque habendas loco queat. Nec tamen ideo omnes reiiciendae, aut ex incommodis, quibus haec aut illa methodus laborat, inferendum, nullam prorsus dari, qua verum inueniri. Eos enim, qui ita rationes subducerent, ipsa iterum refelleret experientia. Hoc sane constat, eos, qui praeiudicatis opinionibus procul facessere iussis, adfectibusque in ordinem redactis, ingeniosam rei cuiusque cognoscendae instituunt analysin, eamque deinceps constanter promouent, vsque dum distinctam rei, quam cognoscere cupiunt, notitiam consequantur, veritatem certissime cognoscere posse. Nec ignotum est, quo pacto veritas in rebus naturalibus cognita atque perspecta, ad reuelationem agnoscendam nos manuducere queat; qua de re alibi ex instituto. Plura contra scepticos dabunt PETRVS GASSENDVS, *tom. I. opp. de Logicae fine cap. III.* SAMVEL PARKERVS, *de Deo & prouidentia disput. VI. pag. 449. seqq.* PE-

TRVS

TRVS DE VILIEMANDY, in *scepticismo debellato*, cumprimis *cap. VII. seqq.* Iungenda, quae dixi in *dissertat. de scepticismo morali*, quae extat in *analectis historiae philosophicae*, §. *XVIII.* †

† Adde insuper HONERTUM *Waaragt. wegen L.* I. GEISWEIT *diss. inaugur.* antea laudatam, & confer STOLLIUM Hist. *Litt. P.* 2. *C.* 1. §. 86 *& seqq.* *Sceptici malevoli rudiores*, quorum infinitus fere numerus adest, facillime convincerentur; si rite perciperent, se, qui Philosophiæ præcepta ne primoribus quidem labris gustarunt, non magis quam lixæ & calones, aptos esse natos ad accuratum de rebus hujusmodi examen. Si præterea rite pensitarent, quam infelices sint, si Numen, de cujus existentia lubentes dubitant, existat. *Scepticis miserabilibus* nihil utilius mihi videtur, quam *attenta* & *æqua* argumentorum pro existentia Dei consideratio; conversatio cum hominibus piis & judiciosis, iis præsertim, qui harum rerum experientia pollent; firma corporis constitutio, a malo Hypochondriaco non vexata; & ardentes denique ad summum Doctorem preces.

§. II.

Materiam porro quocunque modo consideres, nihil in ea deprehendes, quod existentiam eius necessariam euincat. Immo nihil obstare, facile perspicies, quo minus & non existat. Idque eo magis, quod materia minime pro ente perfectissimo haberi queat, cui tantum necessaria existentia conuenit. Et ita generale *atheismi dogmatici* fundamentum prosternitur. *

* Etsi varia dentur atheismi dogmatici genera, in eo tamen omnes atheos, certum systema sequentes, conuenire necesse est, materiam semper fuisse, & ad eius essentiam pertinere existentiam necessariam. Si enim materia non necessario existit, tempus esse potuit, quo omnino non extitit. Si ergo aliquando non extitit, quae ergo eius origo? & vnde hic-

ce mundus ? Obmutescendum ergo hic est atheis, quicunque fuerint, siue Aristotelis, siue Epicuri, siue Spinozae systema sequantur, aut asserendum, materiam semper extitisse, immo necessario existere. Hinc supra iam ad *cap. II.* §. *X.* hoc generale omnis atheismi dogmatici fundamentum esse, obseruauimus; quod si euertatur, omnia illorum corruere systemata necesse est. Praecipue itaque nobis demonstrandum est, ad essentiam materiae non pertinere existentiam necessariam; tum enim facile, eam semper non extitisse, comprobari potest. Necessario autem materiam non existere, primo inde liquet, quod in eius conceptu nihil deprehendam, quod existenriam necessariam inferat. Sane quicquid existit, dum existit, non potest non existere. Inde vero non sequitur, quod id, quod nunc existit, etiam semper extiterit, & quod nunquam periturum sit. Et ita etiam, cum materia se res habet. Nulla prorsus ratio afferri potest, cur ea, quae nunc existit, semper existere debuerit, aut cur non existere nequeat. Existentia ergo eius non est necessaria. Praeterea si omnes materiae proprietates, extensionem, diuisibilitatem, facultatem recipiendi motum consideres, nihil, quod existentiam necessariam in iis inferat, deprehendes. Cur enim, quaeso, ens eiusmodi, in quo extensionem, diuisibilitatem, & alia eiusmodi obseruo, necessario existeret? Quid obstat, quo minus concipiam, eiusmodi ens non esse, vel non fuisse, vel in posterum non fore? Sane ad conceptum entis perfectissimi, omnibusque numeris absoluti, pertinet existentia necessaria. Sed tantum abest, vt materiam pro ente omnium perfectissimo consummatissimoque habere debeam, vt maximas contra grauissimasque in ea deprehendam imperfectiones. Est enim materia in se spectata, ens mortuum, mere passiuum, vita & motu destitutum, nisi motum ab alio accipiat. Quod licet per se manifestum sit, in sequentibus tamen ex instituto demonstrabitur Cumque nobis vel ex mentis nostrae inspectione constet, dari substan-

tias,

tias, intellectu, voluntate, facultateque mouendi corpora praeditas, eiusmodi quid autem in materia non deprehendam, sequitur, materiam eiusmodi substantiis longe esse ignobiliorem imperfectioremque. Immo & ad sensationes quod attinet, eas formaliter ipsi materiae non inesse, sed ex varia saltem materiae dispositione, figura, motu, in mente nostra excitari, pridem philosophis quibusdam est obseruatum. Quis ergo materiam pro ente omnium perfectissimo venditare anderet? Quare & existentia necessaria frustra ei tribuitur. Si dicas, si vel maxime materia non existat necessario, sufficit tamen, quod semper extiterit; hoc quidem gratis asseritur. Quod si enim hoc negem, vnde probabis? Immo non extitisse, inde euinco, quod mundus hicce non semper fuerit, vt *cap. praeced.* §. *XI.* luculenter euicimus. Quodsi materia ab omni aeternitate atque per infinita iam secula fuit, aut, & mundum ab omni aeternitate fuisse, concedendum, aut ratio danda, cur in certo temporis spatio demum extiterit. Posterius cum atheus facere nequeat, nisi ad veterum philosophorum de exustionibus & diluuiis ineptias iterum delabi velit, prius ei est asserendum, quod aeque absurdum est. Ad rationem praecipuam, qua gentilium philosophi inducti, materiae aeternitatem & existentiam necessariam asseruerunt, quod *ex nihilo nihil fiat*, supra iam ad *cap. II.* §. *X.* responsum, atque ostensum, de causa materiali hoc equidem procedere, minime autem de causa efficienti infinitae virtutis †. Haec enim quo minus ex nihilo aliquid facere queat, nihil profecto obstat, etsi modum ratio capere nequeat. Iungenda his, quae contra necessariam materiae existentiam disputat IAC. ABBADIE, de *veritat. & certitud. christian. relig. sect. I. cap. VI.* §. *IV. seqq. pag.* 49. *seqq.* ††

† Canon ille, *ex nihilo nihil fit*, non absolute verus est, nisi idem valeat cum isto, *a nihilo nihil fit.* Si aliter sentiant sententiæ de materiæ æternitate promachi: demonstrationem peto. Ad experientiam prouocant: *nullum utique*

que corpus hac vel illa forma produci, nisi e materia praexistente. Verum; utrum experientia ejusmodi ferat testimonium, de Causis infinite non perfectis duntaxat; an vero idem quoque testetur de Causa summe perfecta: ulteriori examine indiget. Mea quidem sententia, experientia edocemur, cuncta, quæ præter Deum existunt, ab ipso *e nihilo* esse producta. dices forte: bona verba quæso! demonstres in anteceessum, quæ audacter posuisti. Verum scias, me, hac occasione, respondentis munere fungi: adversariorum vero esse, ut probent; experientiam non docere, Deum *e nihilo* Mundum produxisse, sed contrarium. Quod priusquam feceris; ne provoces, quæso! ad istum canonem, *e nihilo nihil fit*: ne rideant sapientiores, eum Tuam in ratiocinando mediocritatem, dum principium tam luculenter petis, deprehendant. Vir doctus, qui adornavit *us. Phil. Leibn. & Wolff. in Theol. P.* 1. *C.* 3. §. 4. *p.* 202. non videtur attendisse: Quæstionem non esse: an, *si e nihilo nihil fiat*; *e causa* tamen, quæ infinita Potentia gaudet, aliquid fieri possit? Sed; an nihilo secius *ab* omnipotenti causa, *e nihilo* quæcumque produci queant: licet Canon iste sit verissimus, ratione causarum, quæ infinite non sunt potentes?

†† Conf. quoque, quos supra adduximus, cum de Argumento, *e contingentia* existentiæ Mundi, Cel. Auctor ageret.

§. III.

Materia ergo cum neutiquam necessario existat, nec semper extiterit, multo minus mundum, prouti nunc est semper fuisse, dici potest. Eos sane, qui id sibi persuaserunt, in grauissimo versari errore, facile demonstrari potest. Pessime etiam iidem causae suae consulunt, dum per formas & qualitates, naturae phoenomena explicare annituntur. Praeterquam enim, quod haec philosophandi ratio, in se spectata, absona sit, & vnanimi fere consensu hodie reiiciatur, cum sententia, quae mundi aeternitatem statuit, eius-

eiusque creatorem reiicit, nullo modo conciliari poteſt. Et ita *Ariſtotelici atheismi* fundamenta collabascunt. *

* Cum mundi aeternitas ad *cap. praeced.* §. *IX.* rationibus euidentiſſimis iam deſtructa ſit, eas vt hic repetamus, neceſſe non eſt. Quare id ſaltem obſeruamus, gentilium iſtos philoſophos, quibus mundi ex fortuito atomorum concurſu ortus, nimis abſurdus videbatur, & principium illud, ex nihilo nihil fit, perperam intelligebant, ſimulque vim potentiamque infinitam creatoris aut ignorabant, aut non admittebant, in hanc de aeternitate mundi ingreſſos ſententiam, quam minoribus incommodis premi putabant, quam illorum, qui mundum ex atomorum concurſu fortuito ortum aſſerebant, etſi & ipſi rationibus in contrarium, non aliter, quam per inanes abſurdiſſimasque de eluuionibus huius vniuerſi, hypotheſes, obuiam ire poterant. Atque hinc facile rationes, quibus pugnabant, & quid ad eas reſpondendum ſit, intelligere licet. Haud infima haec eſt; ſi naturae auctor conditorque ſtatuatur, non poſſe dici, quis ille ſit, vnde venerit, quando, aut qua ratione mundum extruxerit? & quae alia ſunt eiusdem generis. Audire hac de re LVCIANVM iuuabit, Cum enim dixiſſet, *variam eſſe de mundo ſententiam, ſiquidem aliis non genitus, nec interiturus eſſe videatur*; *alii* autem *& opificem eius & fabricandi modum auſi ſunt dicere*, quibus verbis chriſtianos eum perſtringere, nonnulli putant, ſed Platonicos potius ea ferire, ex ſequentibus liquet; tum de hisce ſubiicit: οὓς καὶ μάλιςα ἐθαύμαζον, θεὸν μὲν τινα τεχνίτην τῶν ὅλωμ ἐφιςάντας, οὐ προσιθέντας δὲ οὔτε ὅθεν ἥκων, οὔτε ὅπου ἑςώς, ἕκαςα ἐτεκταίνετο. Καίτοι πρόγε τῆς τοῦ παντὸς γενέσεως, αδύνατον καὶ χρόνον καὶ τόπον ἐπινοεῖν. *Quos quidem cumprimis admirabar: quod, cum Deum quendam rerum omnium opificem conſtituiſſent, non etiam illud adderent, vel vnde is eſſet profectus, neque, vbi con-*

consisteret, cum singula fabricaretur. Nam ante vniversi ortum non possis vel tempus vel locum imaginari; in Icaro-menippo tom. II. opp. pag. m. 191. Eundem fere in modum VELLEIVS contra Platonicam mundi creationem apud CICERONEM differit: *Quibus enim oculis animi intueri potuit vester Plato, fabricam illam tanti operis, qua construi a Deo atque aedificari mundum facit? quae molitio? quae ferramenta? qui vectes? quae machinae? qui ministri tanti muneris fuerunt? quemadmodum autem obedire & parere voluntati architecti aër, ignis, aqua, terra, potuerunt? Vnde vero ortae illae quinque formae, ex quibus reliqua formantur, apte cadentes ad animum efficiendum pariendosque sensus? de natura deor. lib. I. cap. VIII.* Pari ratione & ARISTOTELES Anaxagoram irridet, quod mente non aliter ac machina ad mundum formandum vtatur, *metaphys. libr. I. cap. IV.* PLVTARCHVS Platonicam mundi formationem impugnaturus, quaerit, num Deus iam extiterit, cum corpora se mouere inciperent? Cumque negari nequeat, eum ab omni aeternitate extitisse, num dormierit, an vigilauerit, an neutrum fecerit? porro quaerit. Neutrum fecisse, cum dici nequeat, vti nec, quod dormierit, cum ab omni aeternitate dormire, idem sit, ac mortuum esse, vlterius progreditur, &, num ad summam beatitudinem aliquid ei defuerit, aut non defuerit? interrogat. Si defuit, cur mundum creauit? de *placitis philosophor. lib. I. c. VII.* Proxime huc accedit illorum obiectio, qui, quid Deus, antequam mundum conderet, egerit? & cur non pridem antea, vel ab omni aeternitate eundem condiderit? quaerunt; & quae reliqua sunt eiusdem generis. Haec vero omnia, quam friuola, ludicra & plane puerilia sint, nemo non intelligit. Vnico vero ictu cuncta prosterni possunt, si ens aliquod summe perfectum, infinitae potentiae, omnis materiae expers, & liberrime cuncta agens, supponatur. Neque tantum nihil obstat, quo minus eiusmodi ens perfectissimum, & a materia omni secretum, supponi queat, sed ra-

tione

tiones quamplurimae, reuera ens eiusmodi esse, euidentissime demonstrant atque euincunt. Cumque non alia suppetat ratio, ex dubiis omnibus, quae circa rerum naturam se offerunt, eluctandi, id admittendum esse, nemo, nisi coecus prorsus atque rationis expers fuerit, abnuerit. Et ita facile ad rationes antea propositas respondere licet. Si namque quaeras, quis auctor conditorque huius vniuersi sit? Deus est, seu ens illud perfectissimum, potentissimum, liberrimumque, quod antea descripsimus. Vnde venit? Semper fuit. Quo in loco fuit? Vbique adest †. Qua ratione mundum fecit? quibus instrumentis, quibus ministris vsus est? Nullis. Ens enim, quod infinitae perfectionis & potentiae est, vnico nutu omnia ex nihilo producere potest, nec instrumentis aut ministris indiget. Cur autem non pridem antea, aut ab omni aeternitate mundum condidit? †† Quia sic placuit. Est enim, vt antea diximus, ens liberrimum. Beatusne fuit, antequam mundum conderet? Fuit. Cur ergo mundum condidit? Vt gloriam & sapientiam suam manifestaret. Quid ante mundum conditum egit? Hoc scire nostra non refert; vnde nihil aliud agunt, quam vt stultitiam suam prodant, qui hac de re querant. Qui vero ad mundi aeternitatem probandam, Deum necessitate quadam ad eum condendum inductum, putant, hoc ipso, se nescire, quid Deus sit, significant. Non minus enim ens liberrimum est, quam perfectissimum. Falsumque est, quod Deus omnia necessario agat. Ita enim libertate destitueretur. Immutabilitas vero voluntatis diuinae ita capienda, ne per eam summa eius libertas euertatur †††. Iam quod ad *qualitates* & *formas substantiales* attinet, per quas Aristotelici systematis defensores rerum naturalium phoenomena explicare annituntur, primo ex ipsa materiae accuratiori consideratione patet, qualitates illas formasque substantiales vanas asse atque inanes. Praeter extensionem enim ac diuisibilitatem, potentiamque motum & figuras varias recipiendi, in materia nihil deprehendimus. Nullae

itaque

itaque partes materiae in se spectatae, aut calidae, aut frigidae, aut siccae, aut humidae, erunt, sed si quid eiusmodi sentimus, id pro mentis nostrae quadam passione aut affectione, ex diversa particularum, ex quibus materia constat, figura, situ, motu, orta, est habendum. Obstat praeterea huic sententiae decantatum illud philosophorum veterum, & in Aristotelica quoque philosophia receptum, principium: *ex nihilo nihil fit.* Cum enim in materia nihil prorsus, quod formis illis substantialibus, qualitatibusue simile sit, deprehendatur, fateatur necesse est, qui eas defendere annititur, formas illas substantiales ex nihilo oriri. Qualemcunque enim entitatem habeant, causa tamen quaedam eis assignanda erit. Si dicant, qui sententiae istius patrocinium suscipiunt, non esse formas istas in subiecto suo, sed ex eo tamen educi, actione, quae non *creatio*, sed *eductio* vocanda sit, omnium se exponent ludibrio, cum nemo mortalium, quid sibi velint, intelligere queat. Nihil itaque aliud superest, quam vt aut fateantur, se nescire, quid dicant, aut creationem admittant. Quo ipso simul patet, ad rerum naturalium phoenomena explicanda hocce systema longe esse ineptissimum, nisi creatio admittatur. Quemadmodum vero nec reliquae formae aut qualitates, ceu entitates reales, ex materia educi possunt, ita multo minus, quo pacto anima hominis hac ratione originem suam accipiat, concipi potest. Cum enim in materia nec sensus, nec cogitatio, nec libertas sit, num fieri possit, vt sine creatione ex materia substantia a materia prorsus distincta, sentiendi, cogitandi, adpetendi facultate, libertateque praedita existat? Coecus sit, rationeque omni destitutus, qui hoc sibi persuadeat Immo nec motus rationem per hanc hypothesin reddi posse, nonnullis obseruatum. Licet enim vel maxime dicant, ex materia generali formas & qualitates, & in eam corrumpi, semper tamen remanet quaestio, cum generatio & corruptio sine motu fieri nequeat, vnde iste motus? quaeue

eius

eius causa sit efficiens? cum materia se ipsam nec mouere, nec mutare queat. Sed plura non addo, cum iam pridem formae istae substantiales & qualitates ex orbe philosophico proscriptae sint. Rationes in compendio exhibet IOANNES BAPTISTA DV HAMEL. de *consensu vet. & nouae philosophiae, libr. I. cap. VII. §. VII. pag. 157. seqq.*

† Potius dixerim: licet nunc, cum Mundus adest, omniscio intellectu & efficacissima voluntate, sit omnipræsens: loco tamen non indiget; antequam locus daretur, circa proprias tantum virtutes, & quæ decreverat versatus, jam beatissimus extitit.

†† Quum in infinitum usque eadem Quæstio rediret: *cur Deus Mundum non prius creavit?* ab ea potius abstinendum est. Si necesse sit, ut Deo rationem fuisse dicamus, propter quam ante sex fere annorum millia, Mundum condiderit: (quod ex Leibnitii Philosophia videtur sequi) eam habere potuit; licet, quænam fuerit, nesciamus. *Ab omni æternitate* Deus Mundum non condidit, quoniam id plane impossibile fuit. Mundus enim *successivam* habet durationem, quam, absque termino, a quo initium ceperit, concipi non posse, in *dissert*: nostra demonstrabimus. Vide quoque J. ODE *Princ. Philos. Nat. P.* 1. haud procul ab initio, & nonnulla, quæ ad illam Quæst. pertinent, *in us. Philos. Leibn. & Wolff. in Theol. P. 1. C. 3. §. 9.*

††† WOLFFIUS & LEIBNITIUS arbitrantur: *e ratione Optimi*, aliter fieri non potuisse, quin Deus hunc, quem conspicimus Mundum, produceret: non vero *ex necessitate*. Conf. *us. Phil. Leibn. &c. C.* 3. ubi quoque nonnulli, qui hanc sententiam impugnarunt, recensentur.

†††† Adde ODE *Princ. P. 1. p.* 49. *& seqq.*

§. IV.

Qui Deum pro *forma mundi* aut *assistente*, aut omnino *informante*, habent, adeoque necessa-

 rio

rio nexu cum materia coniunctum contendunt, & fati ineluctabilis legibus subiiciunt, vt omni eum libertate priuant, ita pugnantia secum afferunt, Deum statuentes, qui non sit Deus, seu ens perfectissimum, quod summa imperfectione laboret. Quod cum longe absurdissimum sit, *Stoicus atheismus* hinc sua sponte corruit. *

* De Stoico atheismo supra *cap. I. §. VIII.* & *cap II. §. IX. & X.* diximus. Prouti cum Spinozismo conuenit, in quem eum tandem abire, ibidem observavimus, iisdem reiici & impugnari rationibus potest, quibus deinceps contra Spinozam pugnabimus. Prout autem a Spinozismo vtcunque discernitur, rationes, quibus nititur, ad duo revocari capita possunt; alterum, Deum nexu insolubili cum materia coniunctum esse †, immo ipsam animam mundi constituere; alterum, totum hoc vniuersum, ipsumque adeo Deum, ineuitabilis fati legibus durissimis esse obnoxium. Vtrumque tam absurdum est, vt absurdius nihil cogitari queat. Etenim si Deus cum materia necessario nexu coniunctus est, ita quidem, vt ipsam mundi animam constituat, sequetur, eius essentiam per omnia corpora diffusam esse, vt non tantum in singulis hominibus, sed & brutis animantibus, pars quaedam essentiae diuinae reperiatur. Haud nescio, id omnino admisisse atque asseruisse Stoicos; sed hoc ipso ostenderunt, se ad ineptissima quaevis absurdissimaque admittenda & asserenda paratos esse. Deum nimirum se agnoscere, & colere videri volebant, sed talem Deum, cuius pars in canibus, felibus, auibus, alisque animantibus deprehenderetur. Quam vero absonum sit, essentiam diuinam ita in particulas discerpere, iam ipse vidit CICERO, in Pythagora (cui eandem sententiam tribuit) idem reprehendens: *Nam Pythagoras*, inquit, *qui censuit*, (Deum) *animum esse per naturam rerum omnium intentum & commeantem, ex quo nostri animi carperentur, non vidit distra-*

distractione humanorum animorum, discerpi & lacerari Deum; & cum miseri animi essent, quod plerisque contingeret, tum Dei partem esse miseram; de *natur. deor. libr. I. cap. XI.* At non adeo ista mirabitur, qui secum cogitauerit, Stoicos non alium quam materialem Deum agnouisse ††. Diuersimode equidem de Deo loquuntur. Interdum totum compositum, quod ex materia & spiritu, seu anima mundi, constat, *Deum* vocans. Subinde namque ipsum mundum, aut naturam, hocce nomine insigniunt. Interdum vero animam mundi separatim spectantes, eam *Deum*, item *spiritum*, *animum*, *mentem*, *rationem* adpellitant. At spiritus nomine eos neutiquam substantiam materiae expertem, sed corpus aliquod subtilissimum intelligere, supra iam ostendimus. Nec Deum eos materiae expertem credidisse, vel inde patet, quod eum mox pro igne, mox pro aethere, habuerint. CICERO de Zenone, Stoicorum principe, verba faciens, *atque hic eadem*, inquit, *alio loco aethera Deum dicit esse, si intelligi potest nihil sentiens Deus, qui nunquam nobis occurrit, neque in precibus, neque in optatis, neque in votis*; *de nat. deor lib. I. cap. XIV.* Quo sensu & capiendum, quod DIOGENES LAERTIVS docet, ab Antipatro Tyrio, τὸ ἡγεμονικὸν τοῦ κόσμου, seu *partem principalem mundi* esse τὸν αἰθέρα, *aetherem*, in *Zenone*, seu *libro VII. sect. CXXXIX.* Rursus idem, de quo ante diximus, Zeno, auctore iterum CICERONE, *naturam* (hoc est Deum) ita definit, vt eam dicat *ignem esse artificiosum ad gignendum progredientem via*; de *natur. deor. libr. II. cap. XXII.* Idque ipse IVSTVS LIPSIVS, magnus Stoicorum defensor & admirator, negare nequit, quippe qui, dum eadem CICERONIS & similia DIOGENIS LAERTII verba recitasset, addit: *Quare ignem? quia Stoici vim & vitam omnem mundi atque ipsum adeo Deum in igne ponebant, immo Deum esse. Sed ignem non quemcunque, non huncce nostrum corruptorem & corruptibilem, sed artificiosum, id est, artificem atque opificem, condentem ratione & velut arte, vegetan-*

tem ac seruantem; *physiolog. Stoicor. libr. I. dissertat. VI. pag.* 12. *seqq.* Quo pacto tum haec, quod Deum mox aetherem, mox ignem vocant, tum reliqua, quae de eo enuntiant, ἀσύςατα prorsus atque ἀσύμφωνα, inter se, conciliari queant, videant, qui Stoicorum in se patrocinium suscipiunt. Nobis sufficit, quod inde pateat, non aliud, quam materiale rerum omnium principium eos admisisse. Idque & inde manifestum est, quod animam hominis, quam Dei particulam esse existimant, materialem esse credant, vti supra obseruatum. Haec vero omnia quam inepta, quamue indigna iis sint, qui philosophi videri volunt, nemo non intelligit. Rerum omnium, quas in hocce vniuersa videmus, natura atque indoles necessario causam quandam, summa sapientia, potentia & libertate praeditam, requirit. Hanc qui non admittit, & nihilosecius effectuum, qui in natura occurrunt, rationem reddere annititur, nihil aliud agit, quam vt mentis imbecillitatem prodat. Quis vero de isto Stoicorum principio, necessario non tantum vinculo cum materia coniuncto, sed & ipso materiali, sibi istud persuadeat? Materiam cogitationis, adeoque nec cognitionis, multo minus sapientiae ac libertatis, capacem non esse, saepius iam monuimus. Quae itaque effectuum, qui oculis nostris quotidie obuersantur, causa? Nec est, quod quemquam moueat, Stoicos docere, mundum initium habuisse, habiturumque finem, itemque subinde de δημιȣργῷ seu conditore quodam mundi, loqui. Initium enim finemque mundi ita capiebant, vt infinitam mundorum successionem admitterent, mundoque per exustionem destructo, σπερματικȣ̀ς λόγȣς, quos vocabant, remanere, ex quibus nouus nasceretur. Et de ista mundi ex rationibus seminalibus generatione, etiam creatio mundi ex istorum mente est accipienda. Luculenter hoc exprimit DIOGENES LAERTIVS, de Deo ex Stoicorum mente ita loquens: ὃς δὴ ἄφθαρτός ἐςι καὶ ἀγέννητος, δημιȣργὸς ὢν τῆς δια-

κοσμήσεως, κατὰ χρόνων ποιὰς περιόδους, ἀναλίσκων εἰς ἑαυτὸν τὴν ἅπασαν οὐσίαν, καὶ πάλιν ἐξ ἑαυτοῦ γεννῶν, qui & incorruptibilis & ingenitus sit, opifex tanti operis & ornamenti, per temporum certos circuitus in se ipsum omnem substantiam consumens, & eam rursus ex se ipso gignens; in Zenone siue lib. VII. sect. CXXXVII. Haec vero omnia ita comparata sunt, vt & gratis a Stoicis assumantur, & sua futilitate corruant. Per λόγον enim σπερματικὸν aut Deum, aut aliud quid, intelligunt. Si Deum ipsum, (quae omnino illorum est sententia) nesciunt, quid dicant, cum hoc ipso ens, quod perfectissimum simulque imperfectissimum sit, admittere, hoc est, pugnantia secum loqui cogantur. Sin aliud quid? quaestio rursus, quidnam illud sit, & qua ratione vitam, motum & reliqua, quae in rebus creatis conspicimus, in hominibus vero etiam cogitationem, cognitionem, sapientiam, libertatem efficere queat, exurgit, cum hæc omnia summam, infinitam, liberrimamque potentiam supponant. Cuncta vero tandem apud Stoicos ad fatum aliquod redeunt, cuius ineuitabili necessitati omnia, ipse etiam Deus, obnoxia sint. Eos omnia omnino, ipsumque adeo etiam Deum, fati legibus subiecisse, variis testimoniis comprobare possem, sed sufficiat vnicum illud M. AVRELII ANTONINI: Πάντα ἀλλήλοις ἐπιπλέκεται, καὶ ἡ σύνδεσεις ἱερὰ, καὶ σχεδόν τι οὐδὲν ἀλλότριον ἄλλο ἄλλῳ. συγκατατέτακται γὰρ καὶ συγκοσμεῖ τὸν αὐτὸν κόσμον. Κόσμός τε γὰρ εἷς διὰ ἁπάντων, καὶ Θεὸς εἷς διά πάντων, καὶ οὐσία μία καὶ νόμος εἷς. Λόγος κοινὸς πάντων τῶν νοερῶν ζώων καὶ ἀλήθεια μία· *Omnia sunt inter se complexa sacro nodo, neque quidquam ab altero est alienum: ordine enim omnia certo disposita, vnum eundemque mundum exornant, Mundus ex omnibus constat vnus, vnusque per omnia diffusus est Deus, vna natura, vna lex, vna ratio communis omnibus ratione praeditis animantibus, vna veritas; de se ipso ad se ipsum*

 libr.

libr. VII. §. *VII.* Hic fati immutabilem & indeclinabilem neceſſitatem *ſacri nodi* nomine, referendo ſe ad nodum Herculis, vel Iovis catenam, Homero memoratam, deſignat. Rex vero indicaturus, quae ſacro hoc nodo colligatae inter ſe atque connexae ſint, adeoque ineluctabili fati neceſſitati obnoxiae, Deum, ceterasque mundi partes, nominat. Obſervatum id mihi iam in *diſſertat. III. de errorib. Stoicor. in philoſophia morali* §. *VII.* in *analect. hiſt. philoſ. p.* 178. vbi & plura hac de re dixi. Iam vero, ſi quaeras, quidnam itaque illud fatum ſit? nihil aliud reſponderi poteſt, quam ipſosmet hoc non poſſe explicare Stoicos, adeoque, dum ſemper fatum crepant, eos tamen reuera, quid dicant, quidve ea voce ſibi velint, neſcire. Si enim vel maxime reſpondeas, eſt ineluctabilis neceſſitas, eſt ineuitabilis ordo, niſi cauſam ſimul adferas †††, vnde neceſſitas illa, vnde euitabilis ordo proueniat, nihil capio, nihil intelligo; vocemque ſaltem audio, cuius ſonus aurem verberat, ſed, quae in mente, quod capere queam, nihil producit. Ipſi etiam hac in re adeo ſibi non conſtabant Stoici, vt quidam fatum a Deo diſtinguerent; alii autem, fatum & Deum, vnum idemque eſſe, traderent. DIOGENES LAERTIVS inter illorum dogmata hoc quoque refert: ἕν τε εἶναι θεὸν, καὶ νοῦν, καὶ εἱμαρμένην καὶ Δία, πολλαῖς τε ἑτέραις ὀνομασίαις προσονομάζεσθαι· *Vnum quoque Deum eſſe, & mentem & fatum & Iouem, multisque aliis appellari nominibus*; *libr. VII. ſect. CXXXVI.* Quod & CICERO confirmat, de Chryſippo verba faciens: *Idemque etiam legis perpetuae & aeternae vim, quae quaſi lux vitae & magiſtra officiorum ſit, Iouem dicit eſſe*; *eandemque fatalem neceſſitatem appellat, ſempiternam rerum futurarum veritatem*; de *nat. deor. lib. I. cap. XV.* Plura non addo, cum haec, quae diximus, ad profligandas Stoici atheismi ineptias ſufficiant.

† Jam vidimus, & in poſterum ulterius ſumus probaturi, *Ens infinite perfectum & neceſſarium exiſtere*: hinc ſponte

te sequitur, Mundum *finitum & haudquaquam necessarium* (conf. anteced. & differt. nostram) ad ejus essentiam non pertinere. Essentia enim *infinita* ex *finitis* componi nequit; & quæcunque ad essentiam entis *necessarii* pertinent, opportet quoque sint *necessaria*. *Si ergo Deus, insolubili nexu, cum materia sit conjunctus:* nexus ille e natura Dei derivari tamen non potest. Ergo: vel in eo, quod materia sit *accidens* summi Numinis (i. e. quod ei adesse, ab eo quoque abesse potest;) vel in eo, quod Deus, postquam Mundum a se quam maxime diversum produxit, inter se & illum vinculum quoddam (quale E. G. inter animam & corpus experimur) constituerit, quæri debet. Prius vero, verum non esse, facillime evincitur. Nam *Accidentia* in Ente *perfectissimo*, *simplici* itaque & *immutabili*, locum habere nequeunt; & difinitio, non *accidentis*, sed *substantiæ* in materiam quadrat. Posterius autem non tantum nullo indicio apparet; cum tamen vinculum istud deberet esse mutuum: Verum etiam Deum omnium scelerum, quæ in Mundo committuntur, manifeste reum agit; quod absonum est; quoniam Deus *infinite perfectus* per consequens quoque est *sanctissimus* &c. Videantur quoque, qui contra *Spinozam* scripserunt.

†† Præter ea, quæ Cel. Auctor in seqq. contra hanc sententiam differit, observari itidem potest: materiam *suis finibus limitatam esse*, *ab aterno non extitisse*, *conscientia sui non gaudere*, & *e partibus esse compositam*; (videantur iterum anteced. & nostra diss.) per Deum autem intelligi Ens *infinite perfectum*, quod non potest non *necessario existere*, *perfectissima sui cognitione aternum esse beatum*, & *cujusvis compositionis expers esse*. Eodem igitur argumento, quo demonstramus ens infinite perfectum existere, materialem Deum exulare jubemus.

††† Nihil fit utique absque causa; sive ratione, si mavis. Causa igitur inevitabilis illius ordinis, vel in rebus ipsis extra Deum, vel in Deo quæri debet. Postremum sano sensu si admittas: de consensu gratulor. Primum cum ratione statui nequit. Cum ipsæ res non sint necessariæ; & in iis ordinem ab eo, quem nunc videmus, diversissimum, animo concipere possimus; certissimo indicio, ordinem istum ad rerum naturam non necessario pertinere, ideoque in illarum natura non habere fundamentum.

V.

Non minus vero illi mentis ſummam imbecillitatem produnt, qui mundum huncce ex fortuito atomorum concurſu coaluiſſe, ſibi perſuadent. Praeterquam enim, quod fruſtra atomorum ſeu materiae aeternitatem ſupponant, motus quoque, quem atomis tribuunt, cauſam rationemque expedire nequeant, ſumma illa, quae & in toto hocce vniuerſo, & in ſingulis rebus creatis, artificis, infinita potentia praediti, conſpicitur ſapientia, non permittit, vt aliquis, niſi mente omni & ratione deſtitutus, fortuito atomorum concurſui iſta tribuere queat.* Materiam vero vita quadam naturali & vi plaſtica inſtructam fingere, nihil aliud eſt, quam commenta commentis cumulare, & talia aſſerere, quae neutiquam ſecum conſiſtere posſunt.** Quae omnia qui paulo accuratius ſecum expenderit, facile, quam lubrica & *Epicuraei* & *Stratonici atheismi* fundamenta ſint, intelliget.

* Primum Epicuraei Atheismi fundamentum eſt, atomos ſemper extitiſſe. Hoc vero cum ex fundamento generali atheismi dogmatici, de aeternitate & exiſtentia neceſſaria materiae fluat, quod iam ad §. *II.* huius capitis ex inſtituto deſtruximus, vt hic aliquid addamus, neceſſe non eſt. Alterum eſt, quod materiae motum tribuunt. Sed vnde hicce motus? Si Deum materiae pariter & motus auctorem, conditoremque, admittere nolis, nihil aliud ſupereſt, quam vt dicas, motum materiae eſſe esſentialem. At hoc quam abſurdum ſit, itidem ſupra iam demonſtratum ad *cap. V.* §. *III.* Rationibus ſal-

ſaltem ibi iam allatis & hanc addo: ſi motus materiae eſſentialis eſſet, a libere agentibus varie produci & deſtrui non poſſet. Quod qui per hypotheſin de eadem motus quantitate, quae perpetuo in hocce mundo conſeruetur, elidere cupiunt, commenta ſaltem atque fabulas nobis narrant †. Epicurus equidem viam hinc ſe expediendi ſibi inueueniſſe viſus eſt, dum pondus atomis tribuit, cuius vi deorſum in infinito inani ferantur. At hoc perinde eſt, ac ſi nullam motus cauſam reddidiſſet. Cum enim pondus, quod atomis tribuit, quacunque demum ratione conſideretur, grauitatem, adeoque qualitatem quandam, qua deorſum corpora tendunt, denotet, quaeſtio rurſus, vnde eam habeant, recurrit ††. Ad quam ſi reſpondere velit, aut cauſam quandam indicet, aut ignorantiam fateatur, neceſſe eſt. Ne quid de eo dicam, quod abſurdum prorſus ſit, in ſpatio infinito plagam ſibi ſuperiorem concipere, quod iam ipſe TVLLIVS monuit *libr. I. de finibus cap. VI.* Et haec quidem ad deſtruendum, penitusque euertendum, Epicuri ſyſtema ſufficere poſſent. Vt tamen eo magis adhuc, quam infirmis lubricisque fundamentis innitatur, pateat, reliqua etiam proſequi, & paucis perſtringere iuuabit. Cum ipſemet Epicurus videret, per motum atomorum perpendicularem eas in corpuscula & moleculas maiores coaleſcere non poſſe, alium inſuper motum, quem *declinationis* vocat, excogitauit; vti ſupra ad *cap. III. §. IX.* nobis obſeruatum. Sed vnde motus hicce declinationis proueniat, quaeue eius cauſa ſit, non explicuit. Si quidlibet fingere liceat, haud difficile fuerit, ex quolibet facere quidlibet. Quod ut in poëtis forte toleraueris, philoſopho tamen indignum eſſe, nemo non intelligit. Agnouit hoc itidem CICERO, *loc. cit.* contra confictum illum motum declinationis disputans. Quodſi & hoc Epicuro concedatur, dari eiusmodi motum declinationis (quamuis nullo modo concedendum ſit) nec ſic tamen, quod cupit, obtinebit. Etenim ſi proportio vacui infiniti ad atomorum quantita-

tem consideretur, euidenter demonstrari potest, particulas seu atomos tantis a se inuicem remotas esse interuallis, vt nunquam se mutuo contingere & in corpuscula maiora coalescere potuerint; quod luculenter ostendit RICHARDVS BENTLEIVS, in *stultitia & irrationabil. atheismi*, *pag.* 341. *seqq.* Sunt equidem, qui existimant, dilui difficultates omnes, quibus Epicuri systema premitur, posse, si cum recentioribus quibusdam, *motus attractionis* statuatur †††. Verum, si vel maxime *motus* eiusmodi *attractionis* admittatur, ille tamen non erit proprius aut essentialis materiae, sed ab arbitrio eius dependebit, qui naturae leges sanciuit. Materia enim in se spectata mere passiua est, &, vti nec alium quemcunque, ita nec motum attractionis efficere potest. Multo minus motus regularis, fixus, vniformis, certis, iisque constantissimis legibus circumscriptus, qualis motus attractionis ex mente illorum est, qui eum supponunt, a sola materia, absque omni alia causa efficienti proficisci potest. Mitto reliqua, quae contra motum attractionis a viris doctis disputata sunt, speciatim a RICHARDO BENTLEIO *loc. cit.* *pag.* 253. & 359. Cuncta vero tandem in Epicuraeorum schola eo redeunt, posito motu qualicunque, casu fortuito, per atomorum concursum, combinationem, nexus varios, totum hocce vniuersum, & omnia in eo corpora, magna pariter ac parua, exorta esse. Hoc vero vti ex solo atomorum motu, si vel maxime is concedatur, nulla ratione fieri potuit, ita ordo concinnus, qui in hocce vniuerso conspicitur, & admirabilis, pulcherrimaque, & ad certum finem sapientissime accommodata, corporum singulorum structura, quam *capite praecedenti* pluribus explicauimus, casui fortuito nullo modo tribui potest. Enimuero, si quis Iliada Homeri, & Virgilii libros Aeneidos, ex litterarum fortuita quadam combinatione originem accepisse, sibi aliisque persuadere vellet, hunc insanum esse, atque ratione destitutum, omnes vna voce pronuntiaturi essent. Quis enim crederet, tot voces,

ces, tot versus, sensum aptissimum fundentes, & iusto ordine atque nexu concinno integrum poëmatis corpus exhibentes, ita casu fortuito coire potuisse? *Hic ego non mirer*, recte inquit CICERO, *esse quenquam, qui sibi persuadeat, corpora quaedam solida atque indiuidua, vi & grauitate ferri, mundumque effici ornatissimum & pulcherrimum ex eorum corporum concursione fortuita: Hoc qui existimat, fieri potuisse, non intelligo, cur non idem putet, si innumerabiles vnius & viginti formae litterarum, vel aureae, vel qualeslibet aliquo coniiciantur, posse ex his in terram excussis, annales Ennii, vt deinceps legi possint, effici; quod nescio, anne in vno quidem versu possit tantum valere fortuna; de natura deorum libr. II. cap. XXXVII.* Pari ratione, si quis concentum suauissimum instrumentorum musicorum audiret, aut statuam vel picturam, summo artificio confectam, conspiceret, sibique aut aliis persuadere vellet, fortuito contigisse casu, vt tam apte, tamque concinne diuersi isti sonus ad harmoniam suauissimam efficiendam inter se consentirent, aut statuam istam vel picturam longe pulcherrimam sua sponte sine vlla artificis manu extitisse, nonne is omnium, ratione vel modice vtentium, ludibrio se exponeret? Legenda, quae plenius hac de re differit FRANCISCVS DE SALIGNAC DE LA MOTHE FENELON, de *l'existence de Dieu* §. *V. seqq. p. 9 seqq.* Cumprimis vero obseruandum, quod semper vna eademque ratione, ordineque perpetuo & constanti fit, id non posse dici, quod fiat casu fortuito. Nihil enim magis casui fortuito, quam constans certusque ordo, repugnat. Iam vero quis vel leuiter coelestium siderum motum, generationesque plantarum, arborum, animalium, hominum, & reliqua naturae phaenomena considerans, non agnoscat, ordinem in hisce omnibus constantissimum, legesque fixas & immotas deprehendi? quae vti summam & infinitam sapientiam arguunt, ita cum casu fortuito consistere prorsus nequeunt ††††. Ceterum, etsi Epicuraei subinde de casu fortuito loquantur, eique

eique rerum huius mundi ortum tribuant, ſimul tamen innuunt, per atomorum coniunctionem, combinationemque variam, mechanica quadam ratione, mundum huncce & omnia in eo corpora extitiſſe. Qua in re conſentientem quodammodo ſecum habent RENATVM CARTESIVM, eosque, qui eius philoſophandi rationem ſequuntur. Hi namque licet materiam in particulas minutiſſimas a Deo diuiſam, certumque motum ei impreſſum fateantur, reliqua omnia tamen mechanica quadam ratione extitiſſe, contendunt, vt Deo nihil aliud, quam creatio materiae, eiusque in partes diuiſio, motus productio, & ad certas leges ordinatio, relinquatur. Quae res, quin atheis longe ſit gratiſſima, dubitari nequit. Cum enim materiam in partes diuiſam, motumque, (etſi perperam, vt ſupra demonſtratum) ſupponant, ſi mechanica quadam ratione, absque ſupremo directore cuncta quae in orbe hocce videmus, exiſtere potuerunt, iam habent, quod volunt. Immo recentiores iſti mechanismi defenſores vlterius progreſſi ſunt, quam ipſi Epicuraei veteres. Hi enim nunquam aſſeruerunt, ex motu & coniunctione varia particularum non potuiſſe non eum, quem videmus, mundum cum ſingulis corporibus oriri, ſed poſt varios eosque ſaepiſſime irritos materiae conatus, & combinationes atomorum ineptas, & fruſtraneas, tandem in infinito temporis ſpatio eam plurimorum corpusculorum coniunctionem caſu fortuito contigiſſe, ex qua mundus hicce ortus ſit. Recentiores contra mechanismi aſſertores eam ſibi rationem inueniſſe viſi ſunt, qua poſito materiae motu, non potuerit non mundus hicce cum omnibus, quae in eo conſpicimus, corporibus, oriri. Qua in re tamen quantopere fallantur, res ipſa docet, cum per ſolas leges mechanicas phaenomenorum naturalium nullo modo reddere rationes queant; quod in compendio oſtendit IOANNES RAYVS, in *exiſtentia & ſapientia Dei manifeſtata in operibus creationis part. I. pag.* 33. *ſeqq.* Iungenda &, quae contra Carteſium disputat SAM. PARKERVS, de *Deo & providentia*, *disputat.*

*tat.III.sect.XXI.pag.*307.*seqq.*††††.Sed ad Epicurum vt redeamus, quam lubrico atque infirmo fundamento atheismi eius systema nitatur, vel inde patet, quod ad naturae phaenomena explicanda talia subinde assumere cogatur, quibus suamet ipse principia euertit. Sic dum fortuito atomorum concursui animalium ortum tribuere ausus non est, eo potissimum inductus argumento, quod alias ex quolibet fieri possit quidlibet, ea ex seminibus in vteris terrenis antea formatis, enata fuisse, statuit; vide T. LVCRETIVS CARVS, *libr. II. vers.* 699. Sed vnde semina ista? Aut discrimen aliquod inter semina & reliqua corpora intercedit, aut non intercedit. Si non intercedit, cur semina statuit? aut cur non ex quolibet corpore quidlibet aliud oriri potest? Si intercedit, in quonam istud consistit, & vnde oritur? Pari ratione, cum cognitionem per εἰδόλον ἐμπτωσιν fieri statuat, necesse est, fateatur, omnem animae cogitationem mera passione, adeoque sensatione quadam, absolui. Haec vero cum erroris & falsi iudicii expers sit, Epicurus, vt hinc se expediat, errorem ex animi opinatu oriri posse, dixit, qui aliquid ei, quod a simulacris repraesentatum erat, addat. Qua in re rursus aperte sibi contradicit, asserendo, cogitationem simulacrorum ἐμπτώσει contingere, adeoque animam mere passiue se habere, & nihilosecius gaudere facultate, opinatu suo simulacrorum repraesentationi aliquid addendi, hoc est, simul aliquid agere. Explicaturus praeterea, qua ratione fiat, vt, quod volumus, cogitemus? a conuersione mentis id pendere putat, quae pro arbitrio huc & illuc se flectat. Quo ipso reuera voluntati facultatem se ipsam mouendi tribuit, quod cum eius materialitate nullo modo consistere potest. Mitto reliqua, in quibus Epicurus, & qui ex eius schola prodierunt, non possunt non pugnantia secum asserere. Id saltem addo, cum πρῶτον ψεῦδος atheismi Epicuraei sit, praeter inane & atomos nihil esse, adeoque nullos dari spiritus, ipsam mentis nostrae considerationem, ad huncce atheismum penitus conficiendum, effica-

efficacissimum argumentum suppeditare. Qua de re cum iam *cap. praeced.* §. *VII.* ex instituto dictum sit, ea vt hic repetamus, necesse non est.

† Digitum intendit Auctor in Harmoniæ præstabilitæ patronos. conf. DRIESSENII *Lumen & doctr. Conscientiæ p.* 61. *& seqq.* Contrarium quoque plurimi e Physicis evincere studuerunt. v. J. ODE *Princip. Philos. Nat. pag.* 107. *& seq. P.* I. verum, licet illa hypothesis concederetur: non video tamen, quo pacto argumentum auctoris per illam elidi queat. Statuunt enim: quodvis corpus tantum de suo motu amittere, quantum in aliud transfert. DRIESSEN: *l. c.*

†† Gravitatem corpori essentialem non esse, ex eo patet; quod, absque contradictione, corpus quoddam menti repræsentare valeamus, quod Telluris centrum summo nisu fugit. Ejus causam igitur quæramus opportet, non in materia, sed extra eam.

††† De Attractione *Peripatetica* videatur CHAUVINUS *Lex. Philos.* voce *Tractio*; de *Newtoniana* vero NEWTONUS *Princ. Mathem. Prop.* 7. *L.* 3. DESAGULIERS *Natuurkunde* I. *Les* §. 10. *& seqq.* &, qui de *Peripatetica* quoque agit, JOLE, *Princ. Philos. Nat. p.* 109. *& seqq. P.* I. Ex attractione existentiam Numinis demonstrat NIEUWENTYT 27. *beschouwinge.*

†††† Casus est *existentia sine ratione.* Absque ratione nihil fit. Ergo nihil fortuito casu existit.

††††† CARTESII hypothesin licet penitus improbaverim: religio mihi est, quominus statuam, illum hoc pacto Epicuræis favere voluisse. Multi etiam, qui Cartesium hac in parte sequuntur, satis sedulo inculcarunt; leges Mechanicas, per quas Mundum cöaluisse opinantur, a Deo esse profectas, ab eo conservari, & per eas nihil unquam extitisse absque Concursu summi Numinis.

** Ex iis, quae supra ad *cap. I.* §. *XVI.* & *cap. IX.* §. *IX.* diximus, constat, systema Stratonis in quibusdam ab eo differre. Quod itaque ad ea attinet, in

in quibus vterque consentit, materiam in particulas infinitas discerptam semper extitisse, & ex illarum particularum concursu fortuito totum hocce vniuersum ortum esse, quo loco habenda sint, iam ex dictis constat; cum, quae contra Epicurum disputavimus, etiam contra Stratonem valeant. Supersunt itaque, quae Stratoni propria sunt, quorum praecipuum fundamentum in eo consistit, vitam quandam plasticam materiae esse essentialem. Hac enim ratione, qui Stratonicam hancce philosophandi rationem sequuntur, se difficultates, quibus Epicuraei premuntur, superare, & non tantum vitae sensusque in animalibus, sed & motus qualemcunque rationem reddere posse existimant. Verum si omnia paulo accuratius consideremus, vulgatum illud: incidit in scyllam, qui vult vitare charybdin, & hic obtinere videbimus. Primo enim gratis hoc sibi sumunt, materiae vitam plasticam essentialem esse. Hoc probandum prius, & rationibus luculentis evincendum erat, quam totius philosophiae aedificium eidem superstrueretur. Deinde, supra iam monuimus, vtcunque materia consideretur, nihil aliud, quam extensionem, diuisibilitatem, facultatemque recipiendi motum & figuras varias, in ea deprehendi. Vitam vero plasticam in materia, in se spectata, nemo inueniet. Immo cum ne motus quidem materiae essentialis sit, vti supra luculenter demonstrauimus, quis sibi persuadeat, eam vita quadam & virtute plastica instructam esse? Quodsi vel maxime concedamus (quod tamen sine summa absurditate concedi nequit) materiam eiusmodi vita plastica gaudere, hanc tamen a sensu animali & cogitatione reflexa diversam esse, nec ipsi, vt puto, Stratonicae hypotheseos abnuent. Vnde rursus quaestio oritur, vnde itaque in animantibus sensus? & in hominibus cogitatio reflexa? Si dicant, vitam illam, vimque plasticam diuersimode pro organorum diuersitate sese exercere, ignorantiam suam stultitiamque prodent, cum per modificationem per organa factam nihil, quod cum materia nullum plane nexum habet, produci queat. Praeterea, qui vitam

vitam plasticam materiae tribuunt, eam facultate admirabili naturae motus dirigendi, & talia efficiendi, quae summam sapientiam arguunt, instructam fateantur, necesse est; quae facultas quo pacto sine cognitione reflexa esse queat, nisi eiusmodi quid a sapientissimo rerum omnium conditore constitutum dicatur, nemo mortalium cogitatione assequi poterit. Accedit & illud, quod nemo aut explicare, aut mente comprehendere queat, quo pacto ex innumeris atomis, quae vita sua propria & sibi peculiari singulae sint instructae, tales possint existere substantiae, quales sunt homines & animantia reliqua. In quolibet enim homine, & in quolibet animante, immo in quolibet hominis membro & corporis parte, concipiendae essent particulae, quarum qualibet per se vita propria, sensuque & cognitione, praedita esset. Hoc vero perinde esset, ac si quis integrum exercitum animo concipere vellet, cuius etsi ex plurimis hominibus constantis, vna tamen vita, vnus sensus, vna cognitio esset. Non sum nescius, morali quadam ratione per pacta, perque consensum, homines inter se vniri posse; qualis voluntatum vnio in exercitu, republica, ecclesia, aliisque societatibus conspicitur; sed moralis ista vnio diuersitatem sensus, intellectus, cognitionis, non tollit, quae in vna quadam substantia physica, vnico intellectu, sensu vnico, vnicaue voluntate praedita, locum habere nequit. Mitto reliqua, quae contra hanc sententiam adferri possent, & ab aliis iam allata sunt, speciatim a TITO LVCRETIO CARO, ex instituto contra Stratonicam hancce hypothesin disputante, de *rerum natura lib. II. pag.* 63. *seqq.* †

† Si fictitiam illam Vitam materiæ tribuamus: opportet, ut, æque ac materia, ab alio quodam profecta habeatur. Nam vita materiæ, non magis quam illa ipsa, *necessaria* esse potest. De *Principio Hylarchico* HENR. MORI, & RAJI *natura Plastica*, idem quod de STRATONIS Plastica vita dicendum: i. e. quod Auctores ipsi, quid vellent, nesciviſſe videantur.

CAP. VI.

CAP. VI.

Subſtantiam materialem, quae ſimul cogitet, ſtatuere, deque Deo, ceu ente omnium perfectiſſimo talia aſſerere, quae ſummam imperfectionem inuoluunt, vti contradictorium, prorſusque ineptum eſt, ita non minus abſonum, vnicam tantum ſtatuere ſubſtantiam, cum & ratio & ſenſus, & experientia, plures a ſe inuicem diſtinctas, ſeparatasque dari ſubſtantias, quemuis, niſi rerum omnium prorſus ignarus ſit, condoceant. Idque ad deſtruendum, euertendumque penitus *Spinozismum*, ſufficit. *

* Spinozismum, cuius ſummam *cap. I. §. XXVI.* exhibuimus, non tantum fundamento omni deſtitui, ſed ἄλογον prorſus atque abſonum eſſe, vel inde liquet, quod contradictionibus perpetuis & ineptiſſimis laboret. Deum enim ſe admittere, cum Spinoza videri velit, & vnicam tamen ſimul ſtatuat ſubſtantiam, neceſſe eſt, vt Deum extenſum quid, hoc eſt, ens ſimpliciſſimum, ſimul compoſitum, & ex partibus innumeris atque infinitis conflatum eſſe, fateatur. Id vero eiusmodi eſt, vt nemo mortalium mente comprehendere valeat. Quodſi negent, extenſum ſeu materiam ex partibus innumeris, quarum quaelibet ſubſtantiam peculiarem conſtituat, compoſitam eſſe, tum auſu impudentiſſimo, quae longe ſunt euidentiſſima, impugnabunt. Cum enim ſecundum tritum illum philoſophorum canonem, diſtincta inter ſe ſint, quae diuerſa praedicata admittunt, ita, vt de altero dici nequeat, quod de altero aſſeritur, manifeſtum eſt, diſtinctas a ſe inuicem atque plane diuerſas dari ſubſtantias, cum, quod de lapide aſſeritur, de cane aut boue dici nequeat. Nec eſt, quod modificationes ſuas hic no-

bis opponant. Ratio enim euidentissime docet, modificationes seu modalitates, vt alii vocant, quae secum consistere nequeant, diuersa etiam requirere subiecta. Sed hac de re deinceps. Praeterea, cum omnes, qui ideam quandam Dei habent, fateantur, ad eam requiri, vt sit immutabilis, nec ipsi Spinozistae negare queant, si Deus admittendus sit, eum immutabilem fore? absonum iterum est, materiam ipsam pro Deo habere, quae infinitis mutationibus est obnoxia. Cumque per varias materiae mutationes, generationes omnes atque corruptiones fiant, sequetur, Deum ipsum mox bouem, mox canem, mox ranam, mox aliud quid fieri; & quoties animalia eiusmodi occiduntur, moriuntur, destruuntur, Deum ipsum occidi, mori, destrui; immo omnia mortis & suppliciorum genera, quibus homines perimuntur, in Deum ipsum cadere. Quod eiusmodi est, vt non tantum ipsi gentilium poëtae vnquam absurdius aliquid de Deo non dixerint, sed nec homini febricitanti ineptius qvid in mentem venire queat. Sed nondum absurdorum finis est. Cum enim iuxta Spinozistas mens hominum sit modificatio essentiae diuinae, dicendum fuerit, non hominem, sed Deum cogitare; adeoque cum homines saepius contraria secumque pugnantia cogitent, sequetur, Deum ipsum nunquam non secum pugnare, & mox hoc, mox aliud quod priori repugnet, cogitare. Nec est, quod dicant, de ipsa modificatione, non autem de subiecto, vel essentia, hoc esse intelligendum. Hoc enim perinde esset, ac si quis diceret, non hominem, sed cogitationem cogitare, non hominem, sed sermonem eius loqui; quod puerile prorsus est, atque absurdum. Execrabile vero insuper atque blasphemum est, si quis ad cogitationes, dicta & facta improba, & lege diuina prohibita, ea transferat. Nullum enim erit tam execrabile facinus, nullus tam nefandus sermo, nulla tam blasphema cogitatio, cuius non ipse Deus auctor censendus sit. Nec enim homo, sed Deus ipse iuxta istam Spinozae philosophiam illa perpetrabit, loquetur,

tur, cogitabit. Sunt haec eiusmodi, vt non tantum horrenda sint, sed vt ipsis atheis non possint non longe videri absurdissima. Quantumuis enim hi Deum esse negent, nemo tamen temere ex illis erit, qui non fateatur, si Deus sit, eum longe esse perfectissimum, adeoque contradictorium esse, Deum asserere, qui tot tantisque imbecillitatibus & imperfectionibus sit obnoxius. Legenda, quae hanc in rem disserit PETRVS BAELIVS, *dictionar. histor. crit. voc. Spinoza*, *pag.* 2777. Sed missis hisce & reliquis eiusdem generis, id cumprimis obseruandum putamus, perperam omnino dici, cogitationem pariter ac extensionem, modificationes esse vnius eiusdemque substantiae. Hinc enim sequitur, substantiam materialem, qua talem, etiam cogitare posse, quod tamen prorsus est ἀδύνατον. Cum enim in materia nihil aliud, quam extensionem, diuisibilitatem, facultatemque, motum, & varias figuras recipiendi, concipere queamus, in hisce omnibus nihil profecto deprehenditur, quod cum cogitatione conuenientiam quandam habeat. Cogitare vero est, non tantum res varias percipere, earumque ideas sibi formare, sed ideas quoque hasce inter se comparare, componere, diuidere, ratiocinari; neque tantum res fere innumeras, interque eas materia omni ac corpore destitutas, cognoscimus, sed eas nos cognoscere nouimus, quod actum mentis reflexum vocare solent. Quocunque itaque nunc modo materiam consideres, in quamcunque eam vertas partem, quacunque etiam ratione particulas eius dispónas, quamcunque eis tribuas figuram, nihil eiusmodi, quod cogitationem exprimat, inde resultabit. Quo pacto hac ratione varia corporum genera oriri queant, facile concipio; at quaenam particularum aut figura aut dispositio esse debeat, vt incredibili celeritate, mox iustitiae, mox temperantiae, mox sapientiae ideam exhibeant, vtque efficiant, vt non tantum haec cognoscam, sed sciam quoque, me ea cognoscere, vt de hisce similibusue iudicare, ratiocinari queam, id nullo modo, nullaue ratione

comprehendere valeo. Ergo id, quod ea ratione cogitat, diuersum quid, prorsusque distinctum a materia esse oportet. Nec est, quod obiicias, ipsam & spiritus & corporis essentiam nobis incognitam esse, cum, quicquid de spiritu aut corpore nouimus, attributa saltem seu proprietates utriusque sint; e. gr. cogitatio & extensio; vnde sequatur, non posse certo dici, cogitationem repugnare materiae. Sciendum namque, etsi corporis aeque ac spiritus essentia nobis per se cognita non sit, ex ipsis tamen attributis utriusque, seu proprietatibus, evidenter cognosci posse, quid naturae & materiae & spiritus conueniat, quidue ei repugnet. Cum ergo constet, attributum seu proprietatem praecipuam spiritus esse, cogitare, si cogitationem cum extensione ceu praecipuo materiae attributo conferam, euidentissime cognosco; spiritum seu substantiam cogitantem qua talem, non posse esse substantiam extensam, & vice versa, rem extensam seu corpus qua tale, non posse esse substantiam cogitantem, vel, quod eodem redit, materiam non posse cogitare. Intelligenda hinc atque recte explicanda, quae hac de re in *elem. philosoph. theoret.* seu *philos. eclect. tom. II. part. VI. cap. I. §. VIII.* scripsit: *Essentia & spirituum & corporum nobis est incognita. De vtrisque nihil nisi proprietates quasdam & operationes cognoscimus. Ergo temerarium est, si quis dicat, naturae materiali repugnare, si cogites. De re enim nobis incognita quid ei repugnet, aut non repugnet, nullo modo asserere possumus. Multo itaque minus inferre licet, spiritus cogitant, ergo sunt immateriales* †. Ex iis, quae praecedunt, patet, me ibi in eo esse, vt sententiam Cartesii, eiusque sectatorum, qui essentiam spiritus in cogitatione constituunt, refellam. Id verba haecce: *multi contra ex recentioribus, intimam spirituum naturam se penitius perspexisse, fidenter satis arbitrati sunt, cum dixerunt, ipsam spiritus essentiam consistere in cogitatione*, satis testantur ††. Hanc vero ideo admitti sententiam posse nego, quod cogitatio sit proprietas spi-

ſpiritus, extenſio autem proprietas corporis; ipſa autem & ſpiritus & corporis eſſentia nobis ſit incognita. Et ex hocce fundamento porro aſſero, *temerarium eſſe, ſi quis dicat, naturae materiali repugnare, ſi cogitet*, ſcilicet, ſi quis ex ipſa materiae eſſentia, quae non ſatis nobis cognita eſt, hoc demonſtrare velit. De attributis vero, ſeu proprietatibus materiae, hic ſermo non eſt. Ex iis enim firmiter & euidentiſſime colligi poſſe, cogitationem materiae repugnare, neutiquam nego, & antea demonſtratum eſt. Hanc vero ibi mentem meam eſſe, ſubiuncta ratio aperte docet: *De re enim nobis incognita* (hoc eſt, cuius eſſentia nobis incognita eſt) *quid ei* (intuitu eſſentiae) *repugnet aut non repugnet, nullo modo aſſerere poſſumus. Multo itaque minus inferre licet* (ex hypotheſi ſcilicet illa Carteſii, qua eſſentiam ſpiritus in cogitatione conſtituit) *ſpiritus cogitant; ergo ſunt.* Hinc vero etiam patet, quo pacto ex cogitatione, & immaterialitas & immortalitas animae humanae probari queat. Nimirum, ſi ipſa animae eſſentia in cogitatione ponatur, argumentum non rite procedet, cum eſſentiae rerum nobis ſint incognitae; & ita rurſus intelligendum, quod in *elem. philoſ. theoret, part. I. cap. V. §. XXVIII. & XXIX.* docui, ex cogitatione, (ſi ſcilicet animae eſſentia in cogitatione ponatur,) hoc eſt, a priori, adeoque ſtricte loquendo, animae immaterialitatem demonſtrari non poſſe; quo ipſo tamen non negatur, ſi cogitatio tanquam attributum animae humanae ſectetur, euidenter inde, & immaterialitatem & immortalitatem euinci poſſe. Dubium equidem ex anima brutorum moueri poteſt; quam niſi immaterialem dicere velis, (quod tamen a pauciſſimis forte concedetur,) admittendum videtur, materiae cogitationem quandam non prorſus repugnare. Verum quemadmodum inter cognitionem iſtam ſenſualem brutorum, eorundemque adpetitum, & cogitationes, quae hominibus propriae ſunt, & rationem abſoluunt, maximum intercedit diſcrimen, (quod probe obſeruari velim, vt recte iterum intelli-

telligantur, quae in *elem. philosoph. theoret. part. II. cap. I.* §. *X.* extant) ita fatius tandem eft, vt libere profiteamur, ignorare nos naturam animae brutorum quam admittere aliquid, quod prorfus ἀδύνατον eft, materiam fcilicet cogitare †††. Iam vt ad fulcra, quibus Spinozismus innititur, fubruenda accedamus, priusquam ea, quae illi quodammodo propria funt, attingamus, fine animaduerfione praetermittendum non eft, quod *cap. I.* §. *XXV.* obferuauimus, PETRVM BAELIVM afferere, principia quaedam Spinozae cum atheis reliquis communia ita comparata effe, vt folius rationis ductu refutari nequeant. Hoc quam falfum fit, vel tribus oftendendum eft verbis. Primum ex hisce principiis eft, *materiam effe aeternam, & a Deo differre* Enimuero hic perperam & fine omni ratione fupponitur, materiam aeternam effe. Aeternitatem enim atque exiftentiam neceffariam in conceptu materiae non includi, nemo non intelligit, & luculenter iam antea §. *II.* huius capitis, demonftratum eft. Falfum praeterea eft, fi vel maxime fupponatur, non poffe probari, eam differre a Deo. In conceptu enim materiae, ceu entis longe imperfectiffimi, nihil continetur, quod cum Deo, ente omnium perfectiffimo, conuenientiam quandam habeat. Alterum principium eft: *materiam non productam ex nihilo.* At nec hocce rationi inexpugnabile effe, patet ex iis, quae itidem fupra disputauimus, dum §. *II.* huius capitis oftendimus, materiam neutiquam neceffario femper extitiffe, & §. *III.* mundum hunc non fuiffe aeternum, fed habuiffe initium. Inde vero & fequitur, materiam habuiffe initium; cum fola ratio caufam folidam adferre nequeat, cur mundus femper non extiterit. fi materia femper & ab omni aeternitate extitit. Quod vero ad decantatum illud principium attinet, *ex nihilo nihil fit*, cui affertum fuum PETRVS BAELIVS fuperftruit, id de caufa equidem materiali, neutiquam autem efficiente infinita potentia praedita procedere, itidem iam docuimus. Sane fi fpiritus infinita potentia praeditus fupponatur,

tur,

tur, ratio ipſa luculenter agnoſcit, nihil obſtare, quo minus ex nihilo aliquid producere queat. De tertio denique principio, *ſpiritum infinitum & ſumme liberum non producere potuiſſe tale opus, quale hic mundus eſt, in quo bona mixta ſunt malis*, in ſequentibus dicemus, cum prouidentiam diuinam ab impiorum hominum obiectionibus vindicabimus. Ad propria itaque Spinoziſmi fundamenta quod attinet, ea, ſi paulo accuratius conſiderentur, in mera & prorſus quidem puerilia ſophiſmata abeunt. Omnia eo redeunt, *vnicam tantum dari ſubſtantiam*, adeoque Deum ab hocce vniuerſo diuerſum non eſſe. Hoc autem vt euinceret, hanc poſuit propoſitionem: *Ad naturam ſubſtantiae pertinet exiſtere*. Quod tamen, ſi vniuerſaliter capiatur, longe eſt falſiſſimum. Omnis enim ſubſtantia vel ſpiritus eſt, vel materia. Materiam neutiquam neceſſario exiſtere, quilibet facile intelligit, cum in eius conceptu nihil, quod exiſtentiam neceſſariam arguat, deprehendatur; quod pluribus etiam ſupra eſt euictum. Sed & ſi ſpiritum, hoc eſt, ſubſtantiam materiae expertem, intellectu & voluntate praeditam, generatim conſiderem, in hocce conceptu exiſtentiam neceſſariam deprehendere nequeo. Sin particulariter propoſitio capiatur, de certa quadam ſubſtantia, ſeu ſpiritu infinitis perfectionibus praedito, quem Deum vocamus, veriſſima quidem erit, ſed ſimul contra ipſum Spinozam militabit. Cum vero ipſemet videret, eam neutiquam extra dubitationem poſitam eſſe, ſequenti eam probare voluit: *vna ſubſtantia non poteſt produci ab alia ſubſtantia*. At & haece propoſitio, ſi vniuerſaliter capiatur, longe eſt falſiſſima. Euidenter enim ratio cognoſcit, nihil obſtare, quo minus ſubſtantia infinitis perfectionibus praedita aliam producere ſubſtantiam, aut etiam ex nihilo aliquid efficere queat. Particulariter ſi accipiatur, de ſubſtantia infinitis perfectionibus praedita, hoc eſt, Deo ipſo, veriſſima quidem eſt, cum omnino ſubſtantia infinita ab alia produci nequeat; ſed tum rurſus ipſi Spinozae obſtat. Spinoza equidem eam propoſitionem

rurſus alia, & quidem ſequenti probare annititur: *in rerum natura non poſſunt dari duae aut plures ſubſtantiae eiusdem naturae ſeu attributi*, hoc eſt, vt ipſe interpretatur, commune aliquid inter ſe habentes. Quod iterum longe eſt falſisſimum, immo ſummam ignorantiam ſuam aut malitiam prodidit Spinoza. Namque vel pueris ex quinque vocibus Porphyrii notum eſt diſcrimen, quod inter *ſpeciem* & *indiuiduum* intercedit; indiuiduaque re ipſa inter ſe differre, etſi ratione eſſentiae ſpecificae inter ſe conueniant. Quare, ſi principium hoc ita concipiatur: *in rerum natura non poſſunt dari duae aut plures ſubſtantiae eiusdem* (numero) *naturae*, recte ſe habet, ſed nihil prodeſt Spinozae. Quodſi vero ita concipiatur: *in rerum natura non poſſunt dari duae aut plures ſubſtantiae eiusdem* (ſpecie) *naturae*, longe eſt falſisſimum. Res ipſa docet, lapides, arbores, plantas, animalia, homines, numerice ſpectatos, reuera a ſe inuicem differre, adeoque plures ſubſtantias conſtituere, etſi ratione eſſentiae ſuae, ſpecifice vel generice conſideratae, inter ſe conueniant. Indiuidua autem iſta pro meris modificationibus vnius eiusdemque ſubſtantiae habere velle mera eſt illuſio. Praeterquam enim, quod praedicata, quae de iis enuntiantur, diuerſa etiam indicent ſubiecta, vt antea iam obſeruauimus, ſi ponamus, duos homines, aut integros exercitus, inter ſe pugnantes, quis, niſi rationis expers, diceret, non diuerſas ſubſtantias, ſed diuerſas ſaltem modificationes inter ſe pugnare; aut ſi quis alapam ab alio accipiat, isque ſibi aliisque perſuadere vellet, non ab alia ſubſtantia, ſed ſaltem ab eiusdem ſubſtantiae modificatione ſe alapam accepiſſe, nonne omnium ludibrio ſe exponeret? Quod porro Spinoza demonſtrationis loco ſubiungit: *duas aut plures res diſtingui inter ſe, vel ex diuerſitate attributorum ſubſtantiarum, vel ex diuerſitate earundem affectionum*, nihil minus, quam id, quod cupit, probat. Datur enim diſtinctio tertia, realis ſcilicet quaedam inter omnes ſubſtantias indiuiduas, iisdem plurium ſub-

ſtan-

ſtantiarum, ſpecifice conſideratarum, attributis & affectionibus gaudentes. Eiusdem commatis & reliqua ſunt, quibus probare conatur, vnam ſubſtantiam non poſſe produci ab alia. *Duae*, inquit, *ſubſtantiae, diuerſa attributa habentes, nihil inter ſe commune habent.* Quidni vero? Nonne duo homines, qui numerice conſiderati, duas diuerſas ſubſtantias conſtituunt, eſſentiam humanam ſpecifice conſideratam, communem habent? At prouocat ad definitionem ſubſtantiae: *Per ſubſtantiam*, inquit, *intelligo id, quod in ſe eſt, & per ſe concipitur, hoc eſt, cuius conceptus non indiget conceptu alterius rei, a quo formari poſſit.* Quæ ſi vel maxime recte ſe haberet definitio, nihil tamen ad rem faceret. Subſtantias enim in indiuiduo ſpectatas per ſe concipere poſſum, adeo vt ad conceptum, quem de Petro habeo, non requiratur conceptus Pauli; nec tamen inde ſequitur, Petrum non poſſe habere quidquam commune cum Paulo. Sed vlterius, vt euincat, vnam ſubſtantiam, ab alia produci non poſſe, ita rationes ſubducit: *quae res nihil commune inter ſe habent, earum vna alterius cauſa eſſe non poteſt*; idque porro ita probat: *quae per ſe invicem non poſſunt intelligi, eorum vnum alterius cauſa eſſe non poteſt. Atqui ſubſtantiae nihil commune inter ſe habentes per ſe inuicem intelligi non poſſunt, &c.* Quae miſerae iterum ſunt ſophiſticationes. Perperam namque ſupponit, non dari ſubſtantias plures, quae aliquid commune inter ſe habeant. Praeterea nihil obſtat, quo minus vna ſubſtantia alterius, a qua infinitis modis diſtat, cauſa eſſe queat. Nullam enim rationem, cur ens infinitae perfectionis aliquid ex nihilo producere nequeat, reddi poſſe, aliquoties iam obſeruauimus. In probatione itidem & maior & minor claudicat. Maior quidem, quia ſubſtantiarum relatiue equidem ſpectatarum cognitio ita comparata eſt, vt vna ſine altera intelli nequeat; at, ſi abſolute ſpectentur, falſiſſimum iterum eſt, quod, quae per ſe inuicem non poſſunt intelligi, eorum vnum alterius cauſa eſſe nequeat. Minor itidem aperte

falsa est, cum in ea iterum supponatur, quod supra iam reiecimus, nullas dari substantias, quae aliquid commune inter se habeant, seu, quod perinde est, substantias diuersas non posse inter se aliquid commune habere, adeoque si substantiae diuersae dentur, eas nihil inter se habere commune. Falsum praeterea est, substantias, quarum vna causa, altera effectus est, per se inuicem intelligi non posse; saltem in quantum ad cognitionem causae pertinet cognitio effectus, & vice versa. Sed haec sufficiant, quae speciminis instar sint, ex quo cognoscatur, quam lubrico & infirmo fundamento Spinozismus innitatur. Si placet, iungantur, quae iam olim hac de re dixi in *dissert, de Spinozismo ante Spinozam* §. *XXIV*. in *analect. histor. philosoph. pag.* 354. *seqq.* & in *element. philos. theoret. part. VI. cap. V.* ††††

† Cel. BUDDEUM a recta via recedere, patet ex iis, quæ in præcedentibus diximus. Saltem; si quæ in seqq. ab eo, ut omnem de se demoliatur culpam, afferuntur, sibi constent: *hoc loco* imprudentius locutus fuit. Licet lubenter concesserim, Virum pium nihil mali intendisse.

†† Essentia est, *qua posita, res ponitur*, & *qua sublata, res tollitur*; aiunt Cartesiani, & addunt, posita cogitatione poni animam, illa vero sublata, hanc quoque tolli. Præterea: experientia edocemur, nos mobilitatem, & cætera, quæ materiæ sunt *propria*, absque extensione impenetrabili, quam plurimi e recentioribus *essentiam* corporis dicunt, concipere non posse. Quid inde? nihil, nisi quod verosimilius videatur, cogitationem, menti non tantum *propriam* esse, verum ejus *essentiam* constituere. Cogitationis enim notitia gaudemus, & nihil quod natura prius est, in mente detegimus. Quod tamen, si experimentum, quod a corpore sumsimus, nos non fallat, impossibile est, si cogitatio pro *proprio* duntaxat mentis attributo jure haberi debeat.

††† Si bruta cogitent, animam rationalem, æque ac nos, non possunt non habere. Nonne ex cogitatione id de nobis demonstravimus? ne igitur veritati injuriam facias, dicendo: idem argumentum, brutorum respectu, non valere.

valere. Quid igitur, cum hæc ſententia varias conſequentias Religioni noſtræ pernicioſas admittit, Atheis & ſim: reſpondebimus? omnia, quæ a brutis fieri videamus, fieri per mechanismum. Jam vociferantes mihi audire videor; talia qui admittunt, baculo potius, quam verbis erudiendos. Sed hoc Pædagogi, non Philoſophi, faciant. An impoſſibile plane eſt? næ! ſi hoc ſtatuas, Divinæ ſapientiæ & Potentiæ nimium derogas, vel ad iſtas ſummi Artificis Virtutes, non ſatis ſaltem, attendis. Quæcunque vero, quæ fieri poſſunt, fieri certus ſum, ſi abſurditatem in Religione *invictis argumentis ſtabilita* crearet, ſi non fierent. Hanc ſententiam cæteris minus periculoſam eſſe, nonnulli ex adverſariis agnoverunt. Vide *uſ. Philoſ. Wolff. & Leibn. in Theol. P.* 1. *p.* 265. *& ſeqq.* plura, quæ huc ſpectant, legantur apud J. DARMANSON *La bete transformée en machine*, JENK. THOMASIUM *Tractatu de anima brutorum*, & alios, quos citat STOLLIUS *Hiſt. litt. P.* 2. *C.* 3. §. 64. Mechanicæ brutorum operationes, cum fiant ſecundum leges a Deo conſtitutas, & ab eo dirigantur, luculentiſſimum præbent teſtimonium infinitæ Numinis ſapientiæ. v. FENELONIUM *demonſtrat. C.* 29. in fine.

†††† Cum ex definitione ſubſtantiæ, quæ eſt *res*, *quæ habet exiſtentiam ſibi propriam*, *aliamque ab exiſtentia cujusvis alterius rei*, ſtatim liquet plures ſubſtantias dari: (v. DE CROSA *Log. P.* 1. *ſect.* 3. *C.* 6. §. 7.) SPINOZÆ Syſtema ſponte corruit. Addantur, quæ contra nexum Deum inter & materiam ad §. 4. diſputavimus. Præter ſcriptores, quos *pag.* 131. adduximus, & quos Auctor ſupra adduxit, alii quoque contra Spinozam ſcripſerunt. V. *Hiſtor. und Theolog. einleitung P.* 5. *C.* 7. §. 36. Utinam H. MORUS, qui quoque Spinozæ ſe oppoſuit, ipſe in *Enchirid. Metaph.* cautius de ſpatio locutus eſſet! Huic enim *C.* 8. *P.* 1. *æternitatem*, *independentiam* & reliqua Divini Numinis attributa aptiſſime convenire ſcribit; & Deum cum ſpatio haud obſcure commiſcet.

§. VII.

Fundamentis atheismi deſtructis atque everſis, ad obiectiones eorum, quibus veritatem maniſeſtiſſimam oppugnant, reſpondere haud difficile fuerit.

fuerit. Quando enim ex eo, quod Deus incomprehensibilis, itemque infinitae essentiae, potentiae, durationis, dicitur, eum prorsus cognosci non posse, indeque porro, quicquid cognosci nequit, non ens esse, inferunt, vocibus puerorum modo ludunt, seque, quid incomprehensibile, quidue infinitum sit, nescire, aut scire nolle ostendunt. Omnem vero facultatem Deum cognoscendi dum homini abiudicant, se ipsos hominum nomine indignos demonstrant, qui intellectus omnis expertes solis sensibus omnia metiuntur. *

* Inter argumenta, quibus athei Numinis existentiam impugnant, primum merito locum tenent; quae ab ipso Dei conceptu desumunt. Nullum namque nos Dei conceptum, nullam ideam habere, clamitant; indeque porro inferunt, eum esse non-ens; cum pro non-ente habendum sit, cuius nullam ideam habemus, nullumue conceptum. Vt autem probent, nos nullam Dei ideam, nullumue conceptum habere, ad incomprehensibilitatem praecipue eius atque infinitatem, qua essentiam, qua potentiam, qua durationem, prouocant. Hoc ipso enim dum ipsimet fateamur, Deum esse incomprehensibilem, concedere quoque, nos nullam eius ideam, nullumue habere conceptum. Idemque ex infinitate eius sequitur. Qui enim Deum infinitum dicat, eum nihil aliud dicere, quam se, quid Deus sit, nescire. Ad haec autem, vt ordine respondeamus, primo quidem obseruamus, axioma illud, *cuiuscunque nullam habemus ideam, nullumue conceptum, id est non ens*, tum demum locum inuenire, si nullum plane rei cuiusdam habeamus, aut habere queamus conceptum, aut is talis sit, qui apertam contradictionem inuoluat †. At nullum plane nos de Deo habere conceptum, nullamue ideam, adeo falsum est, vt ipsa experientia illos homines refellat. Non tantum christiani, &

& iudaei, & Muhammedani, sed ethnici omnes, veteres pariter ac recentiores hoc ipso, dum omnes de Deo loquuntur, fatentur, se quandam de eo habere ideam. Et cur non haberent, cum nemo tam stupidus, tamque expers omnis mentis sit, vt non substantiam materiae expertem, necessario existentem, summa sapientia, summa potentia, summa libertate praeditam, mente concipere queat. Nulla hic contradictio, nulla pugna, nec aliud quid, quod prohibeat, quo minus eiusmodi entis summe perfecti ideam animo sistam. At incomprehensibilem, inquis, Deum esse, ipsimet fatentur, qui pro eius existentia pugnant; ergo nullam eius ideam habent. Ita nimirum ignorantiam suam isti homines produnt, dum nesciunt, quo sensu Deus incomprehensibilis dicatur. Qui enim, eum comprehendi posse, negant, non hoc sibi volunt, ac si nulla plane ratione agnosci queat, sed quod humanae mentis nimis angusti limites, quam vt Deum cum omnibus suis perfectionibus plene & accurate comprehendere possit. Quis vero hanc ratiocinationem ferret: cuiuscunque rei non datur plenus, perfectus & adaequatus conceptus, illius nullus datur conceptus, illa est non ens? Certe nihil aliud agunt athei; dum ita rationes subducunt, quam vt se ipsos traducant turpiter. Tantum itaque abest, vt hac ratione existentia Dei impugnari queat, vt potius inuertere argumentum liceat. Si enim illud, cuius nullum conceptum habeo, est non ens, vice versa ens reuera existens erit, cuius conceptum habeo. Praeterea hoc ipso, quo aliquid nobis, quorum intellectus adeo arctis limitibus circumscriptus est, incomprehensibile est, sequitur, dari aliquid, quod infinitis perfectionibus gaudet. Si enim omnia finito & limitato intellectu nostro comprehendere possemus, nihil daretur, quod infinitis perfectionibus esset praeditum, Copiosus hoc deducit PETRVS POIRET, de *Deo, anima & malo, lib. III. cap. VI.* Quod de infinitate athei obiiciunt, praecipue THOMAS HOBBESIVS vrget, quem hac de re audire iuuabit. *Quicquid,*

quid, inquit, *imaginamur*, *finitum est. Nulla ergo est idea*, *neque conceptus*, *qui oriri potest a voce hac* infinitum. *Animus humanus imaginem infinitae magnitudinis capere non potest*; *neque concipere infinitam velocitatem*, *infinitam vim*, *infinitum tempus aut infinitam potentiam. Quando dicimus*, *rem aliquam esse* infinitam, *hoc tantum significamus*, *non posse nos illius rei terminos & limites concipere*; *neque aliud concipere* , *praeter nostram impotentiam propriam. Itaque nomen Dei non vsurpatur*, *vt illum concipiamus* (*est enim incomprehensibilis*, *& magnitudo potentiaque eius inconceptibilis*) *sed vt honoremus*; *Leuiath. cap. III. pag.* 12. Quibus uerbis etsi reuerentiam quandam Deo se exhibere videri velit, reuera tamen id agit, vt ostendat, in idea Dei eiusque attributorum nihil realitatis esse, siue, vt clarius dicam, voces, quibus ideam Dei eiusque attributa exprimimus, nomina esse reuera nihil significantia. Hanc mentem HOBBESII esse, non dubitabit, qui operae pretium esse duxerit, conferre, quae in libro, de *ciue*, *cap. XV.* §. *XIV.* hac de re differit, quamuis ibi aperte secum pugnantia adferat. Multis enim verbis postquam docuit, Deum concipi non posse, quando Deo visionem & ceteros sensuum actus, vel scientiam & intellectum attribuimus, nihil aliud hoc in nobis esse dicit, quam *suscitatum a rebus externis organa prementibus animi tumultum*. Consentiunt & quae *physic. part. IV. cap. XXVI. pag.* 204. hac de re habet, quae supra iam adduximus, *cap. I.* §. *XXVII.* Haec vero omnia quam inania sint, facili negotio demonstrari potest. Nimirum entis infiniti eiusque attributorum conceptus, duo inuoluit, quorum alterum *positiuum*, alterum *negatiuum* quid exhibet. Primo namque summam quandam concipimus perfectionem; tum vero fatemur, tantam esse hancce perfectionem, cuius limites terminosque non valeamus assequi ††. Falsissimum itaque est, quod HOBBESIVS dicit, voce *infiniti* tantum nos significare, non posse nos illius rei terminos concipere. Perperam namque, quod positiuum est, in con-

conceptu entis infiniti omittit, & ei, quod negatiuum est, tantum inhaeret. Conceptum plenum, perfectum & adaequatum rei infinitae nos non habere, lubentes fatemur. Sed nec hoc necesse est, cum conceptus aliqualis & inadaequatus ad hoc, quod cupimus, euincendum sufficiat. Eiusmodi vero rei infinitae conceptum dari adeo verum est, vt ipsa atheorum etiam confessione comprobari queat. Cum enim ipsimet decantatum illud, *ex nihilo nihil fit*, principii loco adsumant, necesse est, vt fateantur, aut materiam, aut aliud aliquid, semper extitisse. Habes ergo ens *infinitae durationis*, seu aeternum. Si ergo Hobbesii ratiocinatio procederet, ens illud aeternum, siue infinitae durationis, esset *non-ens*, quia infinitam durationem mente concipere nequeo. Ergo ex non-ente sua sponte facta sunt omnia. Quod tam absurdum est, vt nec stolidissimus atheorum hoc sit admissurus. Cum vero Hobbesius non tantum *aeternitatem* seu *infinitam durationem*, sed & infinitam potentiam seu *omnipotentiam*, inter voces nihil significantes referat, cumprimis saltem obseruandum, per omnipotentiam eam entis infiniti nos intelligere perfectionem, quae omnia, quae possibilia sunt, seu nullam inuoluunt contradictionem, efficere potest. Eiusmodi vero omnipotentiae cur nullam habere queamus ideam, nullam iterum rationem video, Quid enim potentia sit possibilia efficiendi, omnes clare perspiciunt. Omnipotentiam autem seu potentiam infinitam dum vocamus, conceptui positiuo negationem addimus, fatentes, nos potentiae illius seu perfectionis limites concipere mente non posse. Atque haec cum satis manifesta sint, id saltem superest, vt disquiramus, an facultas Deum cognoscendi in homine detur? Sunt namque ex atheis, qui hoc diserte negant, non aliam, quam quae sensibus fit, cognitionem, homini tribuentes, qua adeo Deus, qui spiritus sit, cognosci nequeat. Verba iterum pro reliquis faciat THOMAS HOBBESIVS: *Et quoniam, quicquid (vt dixi supra) concipimus, perceptum est ante in sensatione, nulla inesse*

inesse homini potest imaginatio rei, quae non sit percipienda sensibus. Nemo itaque concipere aliquid potest, nisi ut in loco & finita aliqua magnitudine praeditum, & diuisibile in partes; neque aliquid esse totum in vno loco & totum in altero, tempore eodem; neque duas vel plures res eodem tempore esse posse in eodem loco. Nihil enim horum fuere aut esse potuere in sensione; sed sunt orationes insignificantes, admissae propter auctoritatem quorundam philosophorum errantium, vel scholasticorum fallentium, loc. cit. pag. 13. Similia & supra *cap. I. §. XXVII.* iam ex eo attulimus. Quae tamen itidem friuola sunt, & philosopho prorsus indigna. Etsi enim, quae sensibus percipimus, variis ideis occasionem praebeant, plurimae tamen in mente nostra sunt ideae, quae a sensibus saltem immediate & directe, ortae non sunt, nec ab iis pendent. Primo namque non tantum obiecta varia sensibus percipimus, sed ea quoque nos percipere nouimus. Qui actus mentis reflexus sensibus profecto tribui nequit. Deinde ex ideis, sensibus haustis, varias iterum imagines, componendo, separando, aliaque ratione, formamus, easque diuersa ratione consideramus; quod longe aliam facultatem, quam quae sensibus propria est, requirit. Denique praeter ideas sensuales, seu per obiecta sensuum excitatas, sunt etiam in mente nostra ideae mere intelligibiles, quarum imaginem in obiectis sensuum frustra quaesiueris. Atque ad hasce ideas intelligibiles cum etiam idea Dei & attributorum diuinorum pertineat, sequitur, neutiquam nobis deësse facultatem Deum cognoscendi. Haec vero omnia ita se habere quilibet statim conuincentur, modo ad ea, quae in mente sua facillimo negotio deprehendere potest, attendere velit †††.

† Si accurate loqui velimus, ex nostra ignorantia solide derivare non possumus aliquid esse *non-ens*. Aliter sese res habet, si conceptus rei (modo rem nominare liceat) contradictionem involvat.

†† Scimus

†† Scimus quoque illam limites non habere; de quo, licet illud adæquate intelligere non valeamus, certiſſimi ſumus ex idea *ſummæ perfectionis* & *neceſſariæ exiſtentiæ*, quæ enti *ſumme perfecto* denegari non poteſt.

††† Conf. MARTYN *van de Natuurl. Godsdienſt P.* I. *C.* 2. *p.* 30.

§. VIII.

Eandem aut ignorantiam aut malitiam athei produnt, quando tum ex ſcientia, tum ex immutabilitate Dei, aliquid elicere volunt, quod impio illorum errori faueat. Dum enim ex eo, quod, deficiente obiecto, nulla ſit ſcientia, colligunt, ante mundi creationem Deum omni cognitione, omnique ſcientia deſtitutum, hoc eſt, aliquid, quod nihil minus, quam Deus, ſit, nobis admittendum eſſe, pueriliter errant, non cogitantes, quod ante mundum conditum Deus ipſemet ſuae cognitionis vel ſcientiae obiectum eſſe potuerit. Ex immutabilitate autem eius, dum abſolutam neceſſitatem vel libertatis defectum colligunt, pugnam perperam fingunt, vbi optima eſt concordia, ſiquidem nihil obſtat, quo minus cum immutabilitate ſumma conſiſtere queat libertas. *

* Attingimus hic argumenta, quae ab eſſentia & attributis diuinis, ad errorem ſuum ſtabiliendum deſumere athei ſolent. Haec inter & illud a nonnullis referri ſolet, quod ex THOMAE HOBBESII, cuius effata huc ſpectantia *cap. I.* §. *XXVII.* exhibuimus, aliorumque principio, *non aliam*, *quam corpoream*, *dari ſubſtantiam*, fluit. Hinc enim ita rationes ſubducere ſolent: ſi Deus eſſet, aut corporeus eſſet, aut incorporeus. Non eſt incorporeus, quia non alia, quam corporea datur ſubſtantia; immo iuxta

HOBBESIVM, *substantia incorporea* est *vox insignificans*. Si vero corporeus, aut ipsum hocce vniuersum erit, aut pars eius. Vtrumque cum absurdum sit, concludunt, nullum esse Deum. Verum, quid ad hoc respondendum sit, ex hactenus dictis nemini obscurum esse potest. Perperam namque supponitur, nullam dari substantiam incorpoream. Quo pacto vero vel ex ipsa mentis nostrae consideratione, tum generatim spirituum, tum speciatim infiniti spiritus existentia probari queat, *cap. praeced.* §. *VII.* ostensum est. Missis ergo hisce, ad *cognitionem* seu *scientiam* Dei accedimus, in qua argumentum pro errore suo impio se inuenisse athei sibi visi sunt. Neque tamen de ea cognitione, quae sensuum beneficio peragitur, hic sermo est. In hacce enim, prout mere sensualis est, obiectum aliquod externum, quo excitetur, requiri, haud difficulter largimur, sed eam Deo tribui posse, simul abnuimus. Eos vero, qui non aliam quam sensualem cognitionem admittunt, turpiter falli, antea iam demonstrauimus. Interim cum & ea cognitio, quae intellectu tantum peragitur, obiectum aliquod intelligibile requirat, nos vero fateamur, ante mundi creationem praeter Deum ipsum nihil extitisse, concludunt hinc athei, ante mundi creationem nullam fuisse Dei cognitionem, aut reuera nullum fuisse Deum. Qui enim Deum absque omniscientia & cognitione fingit, perinde est, ac si nullum admittat. Addunt, cum rerum omnium exemplar sine rebus ipsis non detur, concipi non posse, quo pacto Deus res omnes formare, aut creare potuerit. Et huc quidem illud T. LVCRETII CARI pertinet:

Exemplum porro gignundis rebus, & ipsa
Notities hominum diuis vnde insita primum,
Quid vellent facere, vt scirent, animoque viderent?

de *rer. nat. libr. V. pag. m.* 154. Verum ex hisce facile quis se expediet dubiis, modo ad ea, quae in mente

mente ſua deprehendere poteſt, attendat. Hanc enim conſiderantes, praeter eam cognitionem, quae ab obiectis externis excitatur, aliam quoque reflexam in ea deprehendimus, qua mens noſtra omnium eorum, quae ipſamet agit aut patitur, intime ſibi conſcia eſt, & ſe ipſam omnesque ſuos motus, facultates, operationes conſiderat. Pari ergo ratione Deus ceu mens infinita perfectiſſimaque, priusquam mundum huncce conderet, ſe ipſum cum infinita ſua bonitate, potentia, ſapientia, reliquisue perfectionibus, modo perfectiſſimo, nobisque ineffabili, contemplatus eſt, & ea quidem ratione, vt in iſta contemplatione ſumme quoque beatus eſſet. Potentiam vero ſuam infinitam contemplari non potuit, vt non ſimul ideae rerum omnium, quas efficere poſſet, ei obuerſarentur, vna cum mutuis earum relationibus, pendentibusque inde aeternis, quas vocant, veritatibus. Qua quidem ratione Deus per ſui ipſius cognitionem, ſuaeque potentiae contemplationem, ideas rerum omnium, quas conditurus eſſet, formauit, quae adeo cum ſemper in mente eius aeterna extiterint, earum originem ab obiecto aliquo externo, ſeu extra Deum conſtituto, repetere non neceſſe fuerit †. Ex *immutabilitate* Dei argumentum erroris & impietatis ſumunt, qui cum BENED. DE SPINOZA omnem ei libertatem eripientes, cuncta neceſſario fieri, ſibi aliisque perſuadent, per decreta & volitiones adeoque per ipſam prouidentiam nihil aliud, quam naturae ordinem, qui ex eius aeternis legibus neceſſario fluit, intelligentes. Si enim decreta libera, volitionesque liberae illi tribuantur, hoc immutabilitati eius, adeoque ſummae perfectioni repugnare, contendunt. Quae omnia iterum ad fucum faciendum, caliginemque imperitioribus offundendam, comparata eſſe, nemo non intelligit. Nimirum dum ipſi Deum in materiam mutant, infinitis mutationibus obnoxiam, dumque in ouibus, canibus, felibus, aliisque animalculis, partem eſſentiae diuinae ſe deprehendere arbitrantur, dumque nullum tam horrendum facinus

est, quod non ex illorum sententia Deus ipse perpetrat, de perfectione tamen Dei eiusque immutabilitate se esse solicitos videri volunt, diligenterque cauere, ne quid, quod ei repugnet, statuatur. Nos vero omnino Dei essentiam immutabilem esse, lubentes fatemur, quippe quod summa eius perfectio requirit. Est vero manetque haec eius essentia immutabilis, si vel maxime liberrime aliquid producat, quod mutationibus sit obnoxium. Namque mutatio eius, quod distinctum prorsus a Deo atque diuersum est, in ipsa essentia diuina nullam efficere mutationem potest. Multo itaque minus ipsa creatio mutationem quandam diuinae essentiae infert, cum ea eiusmodi praepotentis Dei actionem significet, qua vnico nutu, simplicissimoque volendi actu, primo, praeter substantias immateriales, materiam ex nihilo, & deinde ex materia res omnes aspectabiles, iusto tamen obseruato ordine, produxit. Quae quidem cum extra diuinam essentiam peracta sint, quod in ipsa essentia diuina mutationem quandam effecerint, nulla dici ratione potest. Quod si vero quis cum Spinoza creationem saltem in modificatione quadam essentiae diuinae constituat, tum sane sine mutatione essentiae diuinae nulla ratione concipi poterit. Id quod & de illorum obseruandum sententia, qui creationem per emanationem quandam ex essentia diuina, explicare aggressi sunt. Nec ipsa volendi libertas essentiae immutabilitati repugnat. Etenim cum ista libertas mentis humanae essentiam non mutet, multo minus in diuina essentia, infinitis perfectionibus gaudente, mutationem quandam inferet, cum contra defectus libertatis, seu necessitas, cum summa imperfectione sit coniuncta. Quare & Deus, salua essentiae suae immutabilitate, decreta varia non tantum absoluta, sed & hypothetica seu conditionata facere potuit. Etsi enim hypothetica mutationem quandam secum vehere videantur, cum aliter impleta, aliter non impleta conditione, res eueniat ††; ista tamen mutatio rursus, si paulo accuratius consideretur, in ipso saltem obiecto est, adeoque Deo nul-

la

la ratione tribui poteſt. Deus vno eoque ſimpliciſſimo volendi actu, ſummaque ſimul libertate, & decernere aliquid, & decreto ſuo certum ordinem certamque conditionem adiicere poteſt, qua aut adimpleta, aut non adimpleta, mox hic, mox alius ſequatur effectus. Sed haec alibi ediſſeruntur vberius, ubi ex inſtituto de decretis divinis agitur. Solent praeterea, vt hoc vnicum addamus, athei & ex operibus diuinis argumenta varia depromere, quibus veritatem manifeſtiſſimam labefactent. Sed iſta deinceps, cum prouidentia diuina ab eorum obiectionibus nobis uindicanda erit, profligabimus.

† Qui ideas rerum poſſibilium non futurarum æque ac futurarum, Deo tribuunt, hanc Atheorum objectionem ac ejusdem generis plures facillime diluere poſſunt. Illos utique non ferit cum objiciatur, decretum eſſe liberum, ideoque rerum cognitionem Deo non eſſe naturalem.

†† Abſoluti decreti defenſoribus illa difficultas nulla rationis ſpecie moveri poteſt. Neque tamen diſſimulaverim (cum & in hoſte laudetur fides) his ſimul ac reliquis objici posſe, voluntatem Divinam, cum non neceſſe fuerit, ut Deus ea, quæ decrevit, decerneret, aliter ſe habere potuiſſe, neque ergo, quæ in Deo ſunt, *neceſſaria eſſe Omnia*. Unde Athei ſtatim inferunt illum non exiſtere, quoniam ſi qua ſint in Ente perfectiſſimo, quæ minus ſunt neceſſaria, opporteat, ut illud Ens cauſam ſuæ exiſtentiæ extra ſe habeat; quod tamen eſt abſurdum. Ad hanc difficultatem reſpondemus: Cum *Omnia, quæ in Deo ſunt, neceſſaria* dicimus, id pro ſubiecti natura intelligi debere. *Liberrima voluntas* Enti perfectiſſimo eſt neceſſaria: quando igitur, quæ in Deo ſunt, neceſſaria prædicamus, ſimul dicimus neceſſe eſſe, ut Divina voluntas ſe, prout placuerit, potuerit determinare. Quod ſi opinentur adverſarii, Deum, eo quod libertas ipſi tribuatur, haud neceſſario exiſtere poſſe: non attendunt ad fundamentum neceſſariæ exiſtentiæ, infinitam nempe perfectionem, ad quam ſumma libertas jure quoque refertur.

§. IX.

Quodſi denique obiiciant, ſententiam de Deo, eius-

eiusque exiſtentia & cultu, inter errores praeiudicatasque opiniones referendam eſſe †, iterum falluntur turpiter, cum nullam iſtius, quem vocant, erroris cauſam aſſignare valeant. Siue enim ex ſenſuum aut imaginationis deprauatione, ſiue ex cordis humani prauis propenſionibus, ſiue denique ex educatione, falſa perſuaſione, callidisque hominum aliorum artibus errores deducas, tantum abeſt, vt ex hisce ſimilibusue fontibus, opinionem de Deo ortam eſſe, demonſtrari queat, vt contrarium potius, adeoque ſententiam de Deo veritatem eſſe longe manifeſtiſſimam, euidentiſſime inde elucescat. *

* Solenne admodum eſt atheis, ſententiam de Deo, eiusque exiſtentia & cultu, ſeu religione, inter praeiudicatas hominum opiniones, ab educatione, auctoritate parentum, ſimilibusque fontibus depromtam, referre. Quo ipſo cuncta, quae illis opponi poſſunt, ſe vnico velut ictu proſternere exiſtimant. Sed magnopere falluntur, cum non tantum nihil contra nos hac ratione efficiant, ſed arma quoque ſuppeditent, quibus illorum impietas validiſſime impugnari poteſt. Quod ut ordine oſtendimus, cauſas errorum, falſarumque opinionum in duas diſpesci claſſes poſſe, obſeruandum eſt; quarum altera *internas*, altera *externas* complectitur. Ad internas quod attinet, vt de iis primo loco dicamus, ſenſus, imaginationisque deprauatio, falſae ratiocinationes, prauaeque cordis propenſiones ad eam pertinent. Et *ſenſus* quidem ſi rite diſpoſiti non ſint, variis erroribus occaſionem praebere poſſe, notum eſt. Cumprimis etiam hoc contingit, cum ſenſibus ea diiudicare aggredimur, quae intellectui conueniunt. Qua in re ipſorum atheorum errorem grauiſſimum ſtatim deprehendere licet; qui, cum ſenſibus Deum aſſequi nequeant, eum eſſe negant; non alias, quam corporeas, dari ſubſtantias, perperam ſibi perſuaden-

dentes. Nos vero, cum afferamus, non fenfibus, fed folo intellectu Deum concipi, ex fenfuum aut vitio, aut abufu, hanc fententiam ortam effe, nulla ratione dici poteft. Idem & de *imaginatione* dicendum. Ex ea, fi rite fe non habeat, aut limites fibi conftitutos transiliat, errores grauiffimos oriri, notum eft. Ipfique rurfus athei; certe nonnulli eorum, praeter alia & ideo in impium, quem defendunt, errorem ingrediuntur, quod vti nec fenfibus, ita nec imaginatione, Deum eiusque attributa concipere valeant. Praeiudicata enim ifta, eaque falfiffima opinione laborant, quicquid homines nec fenfibus, nec imaginatione affequi valent, id reuera quoque non exiftere. Nos contra, cum Deum fpiritum effe afferamus, fimul nec fenfibus, nec imaginatione, fed folo intellectu eum concipi poffe, afferimus. Vnde non magis ex imaginationis, quam ex fenfuum aut deprauatione, aut abufu, opinio haecce oriri potuit. Quodfi *intellectus* quodam vitio, aut praua quadam ratiocinatione in eam mortales inductos afferas, oftendendum tibi, quodnam hocce vitium fit, prauaque ifta ratiocinatio detegenda. Hoc quamdiu athei facere nequeunt, tamdiu fateantur, neceffe eft, fententiam iftam recte fe habere, minimeque effe erroneam. Ad *inclinationes* autem cordis *propenfationesque* quod attinet, prouti iftae in hominibus fibi relictis, nec diuina gratia collustratis, deprehenduntur, tantum abeft, vt ifti potius vel maxime repugnent. Qui enim cupiditatum fuarum ductum fecuti, in quaeuis vitiorum criminumque fe dant genera, nihil moleftius ferunt, quam fi audiant, dari Deum, qui recte facta remuneraturus, fcelera autem criminaque mortalium puniturus fit. Hinc de ipfo Epicuro conftat, ad negandam Numinis prouidentiam non alia magis re inductum fuiffe, quam quod eam cum animi tranquillitate confiftere non poffe exiftimaret. Hactenus quidem recte, quia homo flagitiis variis, cupiditatibusque prauis deditus, fi Deum, fupremum iudicem, eiusque prouidentiam credat, animo tran-

quillo esse nequit. Quare, si quaestio instituatur, num atheorum error, an eorum sententia, qui Deum esse credunt, prauis cordis inclinationibus tribuendus sit, non temere quenquam fore existimo, qui non prius, quam posterius affirmandum censuerit. Haec vero omnia si paulò accuratius considerentur, non tantum ex internis illis errorum fontibus nihil, quod doctrinam de existentia Dei labefactet, deriuari potest, sed nouum potius idque firmissimum contra ipsos atheos inde exurgit argumentum. Si enim infinita praeiudicia, quae ex sensuum & imaginationis deprauatione, prauisque propensionibus oriuntur, & vndiquaque mentem hominis oppugnant, sententiam de Dei existentia, a prima hominum origine ad nostra vsque tempora constanter creditam, nec ex vllo errorum fonte deriuandam, labefactare, opprimere, aut oblitterare non potuerunt, sequitur, eam minime pro erronea, sed pro veritate potius manifestissima, & diuinitus cordibus hominum infixa atque inscripta, esse habendam. Contigit sane, vt homines falsos quamplurimos atque erroneos, immo absurdissimos de Deo sibi conceptus formarent, quod vel ethnicorum in idololatriam plane ridiculam prolapsorum exemplo patet; idque ex causis errorum, fontibusque antea commemoratis, maximam partem ortum esse, nulli dubitamus. Sed tamen inter omnes hosce corruptae naturae, sensuum imaginationis, aliarumque causarum insultus, machinationes, aberrationes, vnica illa & praecipua veritas, *Deum esse*, apud plerosque firma, fixa & immota stetit, nullaque ratione concuti atque obscurari penitus potuit. Iam quod ad causas externas errorum & praeiudicatarum opinionum attinet, primo inter eas loco sese nobis offert *educatio*. Mirum non esse, inquiunt athei, plerosque mortalium opinione de Dei existentia imbutos esse, cum liberi hoc ita acceperint a parentibus & praeceptoribus, deinceps eandem sententiam vlterius propagaturi. Referendam itaque hanc sententiam inter praeiudicatas opiniones reliquas, ab educatione ortas, & ita ad plures propaga-

pagatas. Nos vero non equidem negamus, ad conseruandam atque propagandam hancce veritatem, educationem, institutionemue parentum & praeceptorum aliquid conferre; at huic vnice eam tribuendam, id quidem est, quod prorsus negamus, & sine insigni absurditate asseri non posse, contendimus. Experientia enim docet, educationem non vna eademque ratione vbique se habere. Immo, quod moribus opinionibusque in rebus fere innumeris, & integrae gentes, & singuli homines a se inuicem differant, id praeter alias causas educationi cumprimis, eiusque diuersitati, imputandum esse, nemo temere inficiatus fuerit. Qui ergo fieri posset, vt communis illa & a toto humano genere recepta sententia, a sola educatione orta esset? Immo cum tanta morum & opinionum diuersitas per educationem inter homines exorta sit, sola autem haec sententia, de exiltentia Dei, illibata permanserit, & ab omnibus gentibus sit adprobata, quis non videt, longe sublimiorem, diuinam scilicet, eius agnoscendam esse originem? Quaerere insuper ex iis, qui a parentibus suis hanc se hausisse opinionem dicunt, iuuat, vnde parentes eam acceperint? Ad quod nisi inepte processum in infinitum admittere velint, non aliter responderi potest, quam extitisse aliquando parentes, qui aliunde, quam a suis parentibus, hanc opinionem acceperint, quod ad euertendam penitus atheorum impietatem sufficit ††. Dum hac ratione nihil se proficere sentiunt, a statu domestico ad *ciuilem* transeunt, religionem, adeoque & opinionem de exiltentia & cultu Numinis, inter callidorum hominum commenta politica referentes, ad continendam eo facilius in obsequio plebem comparata. Critiam sententiae huius inter veteres auctorem *cap. I. §. XII.* commemorauimus, cuius vestigia in atheismo hocce politico adornando prae ceteris NICOLAVS MACHIAVELLVS pressit, de quo ibid. §. *XXIV.* dictum, & recentiori aetate IOANNES TOLANDVS, cum reliquis legumlatoribus ipsum etiam Mosen, publicis eiusmodi impostori-

 bus

bus annumerans, vti itidem §. *XXVII.* obseruatum. Quam vero haec sine omni prorsus fundamento dicantur, sequentia docebunt. Primo quidem constat, licet Solon, Lycurgus, Numa, aliique legumlatores religionem instituto suo accommodauerint, eamque ad obseruantiam legibus suis conciliandam, & continendum in obsequio populum, vtilem iudicauerint, non tamen ipsos religionem excogitasse, aut eius extitisse auctores. Hoc enim nullo idoneo ex historicis monumento comprobari potest. Deinde, etsi de vno alteroue principe certum sit, eum religione, ceu instrumento dominandi vsum esse; hoc tamen non de omnibus, immo nec de plerisque, sed saltem de paucissimis, dici potest. Ex eo vero, quod vnus alterue non tam religionem excogitauit, quam saltem ad reipublicae commoda ea vsus est, effectus hicce vniuersalis, seu totius humani generis, in admittendo & colendo Numine, consensus, minime consequi potuit. Praeterea, etsi principes rerumque domini religione quandoque ad finem suum obtinendum vti possint. subinde tamen eandem obstare, quo minus cupitis potiantur, experientia docet. Hinc eos, si aliquando, vt commodis suis consulerent, religionis remouere obstacula voluerunt, maximis grauissimisque se exposuisse periculis, notum est. Qua quidem ratione cum religio imperantium rebus non minus noxia quandoque, quam vtilis esse queat; nemo temere eam in se spectatam pro eiusmodi inuento politico, quod & natales & conseruationem suam rationibus politicis vnice debeat, venditauerit. Ad religionem Mosaicam seu Israëliticam speciatim quod attinet, etsi non defuerint, qui Mosen diuinum virum imposturae per turpissimam calumniam redarguentes, in sancienda ob rationes politicas religione auctoritatem Numinis obtentui sumsisse, impudentissime contenderint, magnopere tamen eos falli, facillimo negotio demonstrari potest. Certe cum palam & aperte pleraque in conspectu populi Israëlitici gesta sint, quibus se diuinitus missum Moses comprobauit,

bauit, fraudi & imposturae locus esse non potuit. Maxima enim miracula inspectante, vidente, sentiente toto populo Israelitico edidit, adeo vt ipsi Israelitae vocem Dei in monte cum Mose loquentis audiuerint. Nec est, quod, quae Moses ipse hac de re scripsit, in dubium voces, cum Israelitae mendacii ipsum haud dubio redarguissent, nisi aut ipsi vidissent, ea reuera gesta esse, quae narrauit, aut a maioribus suis hoc accepissent. Tantum vero abest, ut hoc fecerint, vt potius summa ista & incredibilis in obseruandis institutis Mosaicis constantia, quam in Iudaeis admiramur, non aliunde deriuanda sit, quam quod iusta successione a maioribus suis acceperint, edita a Mose ista miracula fuisse. Accedit, quod gentilium quoque scriptorum testimonio, miracula ista a Mose edita fuisse, comprobari queat. vt vel ex iis, quae ex EVMENIO refert EVSEBIVS, *libr. IX. praeparat. euangel. cap. VIII.* constat. Iungenda, quae hac de re dixi, in *histor. eccles. vet. testam. per II. sect. I.* ad §. *I. pag. 511. seqq.* & ad §. *XI. pag. 533. seqq.* Sed nec illud praetermittendum, etsi Moses leges varias, tum ad religionem cultumque Numinis, tum ad statum ciuilem spectantes, Israelitis tradiderit, ipsam tamen religionem non instituit primus, quippe qua Israelitae iam pridem imbuti erant, sed a patriarchis acceptam, iussu Numinis institutis variis, ritibus, ceremoniis, legibus, pro istius temporis ratione, eam auxit & amplificauit. Et haec quidem, quae religioni patriarcharum accedebant, in quibusdam statui reipublicae Israeliticae iussu & voluntate Numinis erant accommodata; non tamen in omnibus, multo minus vnicus hic aut praecipuus Mosaicae religionis erat scopus, quippe qui ad aeternam potius Israelitarum salutem erat comparatus. De christiana vero religione si quis hoc asserere auderet, eam excogitatam hunc in finem, vt dominandi instrumentum esset, nae is se ipsum turpiter traduceret. Praeterquam enim quod nec ipse Christus religionem primum introduxit, aut nouam condidit, sed veterem, aliam eius saltem constituendo occo-

oeconomiam, continuauit; fane qui tum ipfius feruatoris, tum apoftolorum conditionem confiderauerit, nunquam in animum inducet, vt credat, politicis rationibus hac in re eos locum reliquiffe. Eft fane religio chriftiana ita comparata, vt in fe fpectata, commoda plurima reipublicae ciuilibusque focietatibus adferat; fed huncce eius finem praecipuum effe, nemo, nifi eius plane expers fit, afferet; qua de re plura dixi, in *differtat. de concordia religionis chriftianae ftatusque ciuilis*, *cap. I.* Cum vero infuper talia doceat, quae prauis cupiditatibus e diametro repugnant, his inductos homines ad eam aut excogitandam aut propagandam, nemo temere fibi perfuaferit. Equidem, ex quo hinc inde dominans effe coepit, extitiffe fubinde homines, qui commodis fuis eam accommodauerint, non diffiteor; fed hi, vt hoc ipfo demonftrarunt, fe indignos nomine chriftiano effe, ita nihil, quod religioni ipfi eiusque veritati aut praeftantiae fraudi effe queat, inde fequitur, multo vero minus eam dominandi caufa aut inuentam aut introductam effe, inde colligi poterit †††. Atque id quidem nunc nobis contra atheos fufficit ††††

† Hæc *objectionis* nomen non videntur mereri; cum tantum Atheorum *fententiam* indicent, quo pacto Humanum genus ad opinionem de Deo, & cultum Divinum pervenerit. Præterea fi quod Athei dicunt, omnino verum foret; & nemo, nifi fuperftitione inductus, Deum crederet & veneraretur: res necdum effet confecta. Nam, licet rationes, quibus, ut illi crepant, hominum imbecillitas fe moveri paffa fuit, non valerent: inde tamen minime fequeretur nullas dari, quæ fatis funt validæ. Nihil ergo ad Rhombum facit, iis, qui pro Numinis exiftentia pugnant, ad aurem obgannire, hanc illorum fententiam inter præjudicia vulgi merito referri &c. Respondeant potius adverfarii ad argumenta, quæ ab altera parte afferuntur; &, (fi *Objectiones* ab *exceptionibus* difcernere fciant) ut probent Deum non exiftere, argumenta, quibus hoc evincitur, afferant.

†† Præjudicium Auctoritatis & cujusvis generis alia, in rebus

bus Divinis dijudicandis, plus satis locum habere, ingenuus quisque fatebitur. v. PFAFFIUM *Praejud. Theolog.* Sed inde non consequitur, ut cuivis, qui Deum existere credit, imputare liceat, ipsum absque ratione hanc sententiam tueri.

††† Conf. GROTIUM *de verit. Relig. Christ.* & STILLINGFLEET *Orig. S.*

†††† Objiciunt quoque *stupidiores* Athei, quod miracula jam non conspiciantur. Sed demonstrent necesse esse, ut Deus sese nobis miraculis conspiciendum praebeat; cum luculenter de eius existentia, e Mundi systemate, aliisque indiciis convinci possumus. v. quoque GROTIUM *l. l. L.* 1. §. 18. Cum his conveniunt irrisores illi, de quibus agit PETRUS *Ep.* 2. *C.* 3. Hi enim dixerunt: omnia ita, ut ab initio fuerunt, permanere; ut, si non existentiam Numinis, saltem adventum Domini cum specie negare possent. Apostolus vero exemplo diluvii ostendit, Orbem Terrarum maximam mutationem subiisse, atque adeo illorum argumentationem non procedere. FRANC. CUPERUS, de quo in praecedentibus mentionem quoque injecimus, ita in confutandis Atheorum Objectionibus versatur, ut iis potius favere voluisse videatur. FENELONIUS nonnullas Atheorum exceptiones recenset, easque plane diluit.

CAP. VII.

CAP. VII.

REFVTATIO DOGMATVM
CVM
ATHEISMO CONIVNCTORVM AVT AD EVM DVCENTIVM.

Σύνοψις.

Demonstratur, dari prouidentiam Dei, §. *I.*
Animam hominis & immaterialem esse, & immortalem, §. *II.*
Praeter animam hominis, & alios dari spiritus, seu substantias omnis materiae expertes, §. *III.*
Itemque vaticinia, seu futurorum, & quidem contingentium praedictiones, quae soli Deo sint tribuendae, §. *IV.*
Vt & miracula, proprie sic dicta, §. *V.*
Christianae religionis veritas adstruitur, §. *VI.*
Itemque, diuina scripturae sacrae auctoritas, §. *VII.*

§. I.

Non tantum esse Deum causam conditoremque huius vniuersi, sed omnia quoque, quae condidit, eum sustinere, conseruare, dirigere, sapientissimeque gubernare, vt sine prouida eius cura nihil, ne in minimis quidem rebus, contingat, nec sine benigno eius concursu quid-

quidquam moueatur, vel ex ipſa eius, quae omnium mentibus inſidet, notione, ſummaque adeo & infinita eius ſapientia, benignitate, potentia, non minus ac ex rerum creatarum infirmitate & indigentia, variis itidem, quae quotidie ſe nobis offerunt, vitae humanae caſibus, aliisque argumentis, tam euidenter conſtat, vt nemo, niſi ratione omni deſtitutus, hac de re dubitare queat *. Indeque adeo, quam turpiter, qui Numinis prouidentiam negant, errent, elucefcit.

* Deum rerum a ſe creatarum, totiusque adeo huius vniuerſi, hominum cumprimis, curam prouidam; eos conſeruando, & ad motus eorum cunctos concurrendo, tum dirigendo & ſapienter omnia gubernando, gerere, etſi eiusmodi ſit, vt nemo ſanae mentis de eo dubitare debeat, ſequentibus tamen euinci rationibus poteſt. Primo ex *ſumma Numinis ſapientia* id patet. Hanc enim, qui Deum admittunt, ſimul admittere, neceſſe eſt. Sapientiae vero erat, non tantum mundum condere, ſed ita eum inſtruere, & adminiſtrare, vt honor & gloria ſumma inde ad auctorem redundaret. Nullam autem ſi mundi curam gereret, nulla quoque creaturis ratione praeditis daretur occaſio, conditori ſuo cultum honoremque exhibendi. Immo omnis cultus veneratioque Numinis ceſſaret, cum nullam tum haberent cauſam eum honore aut cultu proſequendi; immo & fruſtra hoc facerent, cum Deus, incurius rerum huius mundi talia non curaret, nec exigeret; eodemque adeo loco eſſent, qui aut honore aut approbrio eum afficerent. Quod profecto cum ſapientia ſumma, adeoque ipſa Dei notione, e diametro pugnat. Patet idem vlterius ex *finibus rerum omnium*, qui vt nouum pro Numinis prouidentia argumentum nobis ſuppeditant, ita prius illud confirmant. Vel partium ſingularum atque membrorum, quibus animalia quaeuis conſtant, ſtructu-

ſtructura, omnes condocet, ad certum finem ea eſſe comparata. Hoc ergo cum de membris partibusque minutiſſimis conſtet, multo magis de ipſis animalibus, & iterum multo magis de homine, animalium omnium praeſtantiſſimo, & rurſus magis de toto hocce vniuerſo dicendum fuerit. In finibus autem hisce ad ſe inuicem referendis & ſibi ſubordinandis, neceſſario tandem ad vltimam quandam ſeu vniuerſalem perueniendum eſt, qui profecto alius, quam ſapientiae, potentiae, bonitatis diuinae demonſtratio, adeoque honor & gloria conditoris, eſſe nequit. Sed quo pacto vlla ad eum inde redundare gloria vllusue honor poſſet, ſi incurius & negligens rerum omnium, nullam earum curam gereret, cunctaque ſusque deque ferri fineret? Immo contradictionem manifeſtam inuoluit, opus aliquod immenſum, infinitae potentiae, benignitatis argumentum praebiturum, ad ſummam conditoris gloriam manifeſtandam producere, & rurſus id ita abiicere, atque negligere, vt, num honos an opprobrium inde ad conditorem redundet, perinde ſit. At Epicurum, inquis, ceterosque, qui mundi creationem non admittunt, haec non feriunt. Sed cum hanc iſtorum hypotheſin abſurdiſſimam ineptiſſimamque eſſe, ſupra ſatis demonſtratum ſit, mundumque a Deo originem habere, neceſſario admittendum ſit, haec omnino & Epicurum & ceteros atheos, omnesque, qui prouidentiam diuinam in dubium vocant, feriunt. Ex *bonitatis* porro & *potentiae diuinae* conſideratione ſequens argumentum oritur: Si nullam Deus huius vniuerſi curam gereret, inde hoc contingeret, quod aut non vellet, aut non poſſet hoc facere. Si enim & vellet & poſſet, certe curam gereret. Eum hoc non poſſe, nemo dixerit, cum iſta impotentiae confeſſio ſummam in Deo argueret imperfectionem. Non magis tamen, eum hoc non velle, dici poteſt; quippe quod bonitati eius repugnaret, quae cum potentia Dei, ceterisque eius perfectionibus, pari paſſu ambulat. Bonitatis autem diuinae erat, non tantum

tum creare mundum, ſed conſeruare atque dirigere, vt res creatae omnes iuſto ordine ad finem a creatore illis conſtitutum deducerentur. Etenim, *quis operator*, inquit AMBROSIVS, *negligat operis ſui curam? quis deſerat & deſtituat, quod ipſe condendum putauit? Si iniuria eſt regere, nonne eſt maior iniuria, feciſſe? cum aliquid non feciſſe, nulla iniuſtitia ſit; non curare, quod feceris, ſumma inclementia. Quod ſi aut Deum, creatorem ſuum, abnegant, aut ferarum & beſtiarum ſe haberi numero cenſent, quid de illis dicamus, qui hac ſe condemnant iniuria? de offic. libr. I. cap. XIII. pag.* 26. Si dicas, Deum equidem & velle & poſſe huius vniuerſi curam gerere, ſed hoc ei moleſtum eſſe, nec cum beatitudine eius conuenire, puerorum more loqui, & ipſemet, quid neſcias dicere mihi videris. Sed hac de re deinceps. Benignitas bonitasque Numinis in prouida rerum omnium cura eo erit manifeſtior, ſi *infirmitatem* inſuper *indigentiamque rerum creatarum omnium* conſideres, quae nouum ſimul pro Numinis prouidentia aſſerenda argumentum ſuppeditat. Quam enim res creatae omnes nihil, vt exiſterent, conferre potuerunt, tam certum eſt, quod ſe ipſas conſeruare nequeant. Non minoris enim potentiae eſt, conſeruare & continuare exiſtentiam, quam eandem producere atque largiri. Ipſasmet autem res creatas, vt exiſterent, non effeciſſe, & conſideratio earum, & ſua quemque conſcientia tam euidenter docet, vt ſine inſigni ſtultia hac de re dubitari nequeat. Nec eſt, quod obuertas, maioris virtutis & potentiae fuiſſe, mundum condere, qui ſe ipſum conſeruare, & ſine concurſu Numinis mouere, ſineque eius gubernatione dirigere potuerit, quam talem, qui in his omnibus Numinis influxu, concurſu, directione opus habeat. Primo enim, non de eo, qualem Deus mundum creare potuerit, quaeſtio eſt, ſed qualem creauerit †. Cumque inſana ſit temeritas, ſi miſerrimi homines exiſtiment, ſe perfectius quid, quam quod Deus fecit, vel cogitatione aſſequi poſſe, ita, qui rectae rationis li-

mites non fupergreditur, facile intelligit, mundum ita conditum, prouti fummae Numinis fapientiae hoc erat conuenientiffimum. Efto itaque, fuerit maioris virtutis & potentiae, mundum condere, qui nulla conferuatione, concurfu, gubernatione indigeat, non tamen aeque minoris hoc fuiffet fapientiae. In operibus autem diuinis rite aeftimandis non tantum potentiae & virtutis, fed fapientiae quoque diuinae habenda eft ratio. Conferuationis autem & gubernationis ifta neceffitas, id res creatas omnes ratione praeditas condocere poteft, fe vnice a conditoris fui dependere voluntate, nec fine eius nutu agere quidpiam ac fufcipere poffe, eoque magis ad eum colendum & venerandum, obfequiumque ei praeftandum, omnia quoque beneficia, quae fingulis fere momentis ab eo accipiunt, grato agnofcenda animo, effe obftrictas. Talem vero mundi difpofitionem quis non praeferret ei, vbi res creatae ratione praeditae vix quidquam, quod creatori fuo imputent, fe inuenire fibi videri poterant. Denique & vel mediocris *eorum, quae quotidie in vita humana fefe nobis offerunt*, confideratio, quemuis, mundum hunc fapientiffime gubernari, facile conuincet. Si primo fingulorum hominum vitam confideremus, multa circa natiuitatem, educationem, praeceptores, inftitutionem, inftinctum ad certum vitae genus, & alia fe nobis offerunt, quae primo intuitu, cafu fortuito ita euenire exiftimamus. Quod fi vero porro eosdem homines, magnis aliquando admotos muneribus, confpicimus, in quibus talia agunt, quae fingularem aut ecclefiae aut reipublicae mutationem adferunt, & quae efficere non potuiffent, nifi confpirantibus ad eundem finem caufis plurimis, ad hoc velut aptati & praeparati effent, quis quaefo tam hebetis ingenii aut duri pectoris fuerit, vt fine fingulari Numinis & fapientiffima directione ifta contigiffe, fibi perfuafurus fit? Iam integras fi confideremus res publicas, imperiaque orbis, eorumque incrementa, decrementa, mutationes, viciffitudines, conuerfiones, certasque obferue-

seruemus periodos, aut coecus sit oportet, aut supremam quandam in his omnibus agnoscat directionem. Sane non me fugit, causas quasdam politicas in his omnibus intercedere, quamadmodum & in rebus naturalibus interuentu causarum secundarum effectus omnes producuntur, sed his solis istas rerumpublicarum conuersiones mutationesque tribui posse, ipsi peritissimi rerum ciuilium magistri abnuunt. Idque adeo verum est, vt etiam quidam philosophi ex astrorum positu, alii ex fati legibus durissimis, alii aliunde conuersiones istas mutationesque deriuare aggressi sint. Docetque experientia quotidiana, vel minimae circumstantiae subitaneam mutationem efficere, vt consilia sapientissima effectu careant; quemadmodum ex eadem experientia constat, saepissime, cum de felici euentu nemo dubitat, res secus euenire, prospere contra cedere, cum de felici sucessu omnes desperant. Quodsi porro addatur, in tantis rerum humanarum vicissitudinibus, mutationibus, insperatisque euentibus, semper tamen constantem ordinem, & ad certum finem directionem conspici, tum sane omne de prouidentia quadam gubernatrice nobis eximetur dubium. Multo id luculentius adhuc patet, in mirabili ista ecclesiae christianae plantatione, conseruatione & propagatione. Cum quis humilem Christi seruatoris, dum in his terris vixit, conditionem, sortemque abiectam discipulorum eius, potentiam contra, auctoritatem & multitudinem aduersariorum, qui se Christo & apostolis opponebant, considerat, cum vero porro, hisce non obstantibus, doctrinam christianam totum impleuisse orbem, & tot gentes populosue, qui Christo nomen dederunt, secum expendit; cum denique mirabilem istum effectum causis aptissime respondere, animaduertit, ita quidem, vt eas causas ad hunc effectum producendum comparatas fuisse, nemo dubitare queat, etsi initio nemo mortalium cogitauerit, aut cogitare potuerit, quod hunc effectum producturae essent, haec omnia tam

 eviden-

euidenter diuinam arguere prouidentiam intelliget, vt nec in ipsis mathematicorum demonstrationibus maior euidentia requiri queat. Quodsi cum eiusmodi hominibus nobis res esset, qui scripturae auctoritatem admitterent, luculentissima eius testimonia rationibus hactenus allatis addi possent. Sanctissimi namque homines, quorum res gestas commemorat, Abrahamus, Isaacus, Iacobus, Moses, Dauid, omnes vnanimi consensu & vno ore testantur, firmiter se credidisse, in tota vita sua nihil sine nutu & voluntate Dei sibi contingere potuisse, cumque remuneratorem esse recte factorum, scelerum autem iustissimum vindicem. Cumprimis & Iosephus patriarcha hoc testatur, qui cum a fratribus venditus in Aegyptum deductus esset, Deo cuncta sapienter disponente haec ita euenisse, agnouit, vt patri fratribusque aliquando alimenta subministrare posset, *Gen. XLV. vers.* 6. 7. Hinc &, *vos quidem*, inquit, ad fratres verba faciens, *cogitaueratis contra me malum* (sed) *Deus cogitauit illud in bonum* (conuertere) *vt faceret, sicut est die hoc, conseruando in vita populum multum, Gen. L. vers.* 20. Ipse Deus apud Esaiam vatem, *ego* inquit, *produco lucem & tenebras; ego efficio pacem, & creo malum, cap. XLV.* 7. Amos, *nihil esse mali in ciuitate*, fatetur, *quod dominus exercituum non fecerit*, *III.* 6. *Bona & mala prouenire ab altissimo*, diserte Ieremias pronuntiat *Thren. III.* 38. Volucrium coeli & liliorum agri curam patrem coelestem gerere, optimus seruator noster docet, indeque concludit, multo magis homines de prouida Numinis cura certos esse posse. *Intuemini*, inquit, *in volucres coeli, non enim serunt, neque metunt, neque cogunt in horrea, sed pater ille vester coelestis alit eas, nonne vos multo praestatis eis? Matth. VI.* 26. Et iterum: *Quodsi herbam agri, quae hodie extat, & cras in clibanum coniicitur, Deus ita circumuestit, nonne vos multo magis, o exigua fide praediti! ibid. v.* 30. Immo *ne passerculum quidem, nisi volente patre coelesti humum cadere*, idem asserit, *Matth. X. vers.* 29. Paulus

Paulus vero rem omnem compendio quodam complexus est, quando, *in Deo*, inquit, *viuimus*, *mouemur*, *&* *sumus*, *Actor. XVII.* 28. Hisce omnibus & gentilium philosophorum de Numinis prouidentia effata adiicere possem. Verum, praeterquam, quod iis facile carere queamus, caute admodum in iis versandum esse, nemo historiae philosophicae vel mediocriter peritus, dubitauerit; cum sub splendidissimis illorum de prouidentia diuina effatis, grauissimi subinde lateant errores. Quam facile autem aliquis hac in re labi queat, vel SALVIANI, Massiliensis presbyteri, exemplum nos condocere potest. Gentilium enim philosophorum testimoniis prouidentiam probaturus, hunc in modum differit: *Probamus igitur ne illos quidem de incuriositate ac negligentia ista sensisse, qui verae religionis expertes nequaquam vtique Deum nosse potuerunt, quia legem, per quam Deus agnoscitur, nescierunt. Pythagoras philosophus, quem quasi magistrum suum philosophia ipsa suspexit, de natura ac beneficiis Dei differens, sic locutus est:* Animus per omnes mundi partes commeans atque diffusus, ex quo omnia, quae nascuntur, animalia vitam capiunt. *Quomodo igitur mundum negligere Deus dicitur, quem hoc ipso scilicet satis diligit, quod ipsum se per totum mundi corpus intendit? Plato, & omnes Platonicorum scholae moderatorem rerum omnium confitentur Deum. Stoici eum gubernatoris vice intra id, quod regat, semper manere, testantur. Quid potuerunt de affectu ac diligentia Dei rectius religiosiusque sentire, quam vt eum gubernatori similem esse dicerent? hoc vtique intelligentes, quod, sicut nauigans gubernator, nunquam manum suam a gubernaculo, sic nunquam penitus curam suam Deus tollit a mundo &c.* de *gubernat. Dei lib. I. pag. m.* 3. 4. Verum incaute admodum & Pythagorae & Stoicorum ista effata huc trahit, quippe quae, Deum mundi esse animam, supponunt, adeoque atheismo certo modo patrocinantur; vnde & prouidentiam eo sensu comprobant, quo & athei eam haud difficulter admiserint. Sed hoc ὡς ἐν παρόδῳ.

Nos id potius nobis nunc datum credimus, vt, postquam prouidentiam Numinis rationibus luculentissimis euicimus, ad argumenta etiam, quibus Epicuraei eam impugnant, quaeue *cap. III.* ad *§. I.* commemorauimus, respondeamus. Ad primum itaque quod attinet, quando obiiciunt, multa in hocce rerum vniuerso existere, de quibus dici nequeat, *quod in hominum vsum condita sint*, eaque adeo omni carere vtilitate, indeque porro colligunt, ea casu fortuito extitisse, satis ostendunt, se neutiquam exacto iudicio, quae dicunt, expendisse Primo enim si vel maxime nonnulla in hocce orbe reperiantur, quae homini commodum non adferunt, inde nondum sequitur, ea omni vtilitate carere. Est quidem hominis vtilitas inter fines creatori constitutos; sed hic nec vnicus est, nec praecipuus. Quare si quid esset, quod directe homini commodum non adferret, alia tamen ratione, aut ad integritatem, ordinem, decus huius vniuersi pertineret, vel quocunque modo sapientiam, gloriam creatoris manifestaret, de eo, quod vtilitate careret, vel superfluum esset, nulla dici ratione posset. Deinde, si ad exempla descendamus, ostendi haud difficulter potest, Epicureos multa pro inutilibus habuisse, quae reuera vtilissima non tantum, sed & maxime necessaria hominum generi sunt, vt vel ex iis, quae *cap. V. §. IV. & V.* diximus, apparet. Multa denique insignem hominum generi adferre possunt vtilitatem, etsi nobis non satis ea perspecta sit atque explorata. Cum enim angusti, quibus cognitio nostra circumscripta est, termini, nobis haud quaquam ignoti sint, non tam temeritas, quam insania esset, si quis asserere velit, hoc aut illud inutile vel superfluum esse, ideo quod vtilitatem vel necessitatem istius rei cogitationibus nostris non statim assequi possimus ††. Alteram rationem secus sentientibus, qua prouidentiam diuinam impugnant, *miseriae istae ac calamitates*, quibus omnes homines a primo natiuitatis momento, vsque ad vltimum vitae halitum, circumsepti sunt, suppeditant. Ad quam tamen, quae

quae prompte regeri queant, non desunt. Non equidem disceptabo, si mala physica cum bonis, quae singulis hominibus obtingunt, comparentur, sit ne plus bonorum in hoc mundo, an malorum †††? Legi enim possunt, quae erudite hac de re contra PETRVM BAELIVM disputat illustris auctor *des Essais de Theoreticée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme, & l'origine du mal. part III. §. CCLI. pag.* 431. *seqq.* Nec abnuerim, nonnullos homines calamitates & miserias, quibus circumsepti sumus, plus, quam decet, exaggerare, quod idem illustris auctor monet. Multo minus inficiatus fuerim, multa mala & calamitates in hominum tantum imaginatione consistere. Enimuero, licet haec omnia concedam, plus scilicet bonorum in hoc mundo esse, quam malorum, homines in calamitatibus exaggerandis modum excedere, multos non futuros miseros, nisi se miseros vel esse, vel fore sibi imaginarentur; licet, inquam, haec omnia concedam, remanet tamen dubium, an calamitates istae & miseriae, quae reuera & citra imaginationem homines premunt, doloremque maximum subinde illis adferunt, cum bonitate Numinis conciliari queant? Respondeo, conciliari omnino posse, cum, quicquid verorum malorum homines premit, ipsis hominibus, non autem Deo, tribuendum sit. Nimirum discernenda hic primum vera mala sunt ab illis, quae perperam & falsa persuasione pro malis habentur, cum mala non sint. Deinde, quod ad mala physica vere talia attinet, ea ex malis moralibus, seu hominum peccatis oriri, rotunde & citra ambages asserimus. Homines enim si non peccassent, nullis calamitatibus, miseriis nullis, nullis adflictionibus, aut cuiuscunque generis malis essent obnoxii. Quod ergo sua culpa homines sibimet ipsi attraxere, id Deo tribui nequit, multo minus bonitati eius infinitae potest opponi. Omnis ergo quaestio ad moralis mali originem redit, de qua deinceps dicemus. Nunc saltem ad argumentum, quod LACTANTIVS ex mente Epicuri proposuit, quoque

ſupra *cap. I §. III.* exhibuimus, ſimulque PETRO BAELIO, *dict. histor. critic. voc. Pauliciens, pag.* 2324. inſolubile videri diximus, paucis reſpondebimus. *Deus*, inquit, *aut vult tollere mala, & non poteſt; aut poteſt, & non vult; aut neque vult, neque poteſt: aut & vult, & poteſt* Reſpondetur, ſi potentiam Dei & voluntatem abſolutam ſpectemus, qua omnia efficere poteſt, quae contradictionem non inuoluunt, & omnia etiam vult, quae bonitati eius & ſapientiae conueniunt, dicimus, Deum & poſſe & velle mala quaeuis tollere. Quodſi vero potentiam eius & voluntatem ordinatam ſpectemus, tum ſane nec poteſt, nec vult mala tollere; vt tamen illud nec potentiae defectum, nec bonitatis in eo arguat imminutionem. Nimirum, poſtquam homo per libertatis ſuae abuſum, diuinam legem migrando, & a Deo deficiendo, omnem miſeriarum cumulum ſibi attraxerat, Deus quidem viam rationemque, vt inde emergere poſſet, ei conſtituit, atque monſtrauit, idque diuinae bonitatis erat; ſed certo ſimul hoc fieri voluit obſeruato ordine, idque diuinae erat ſapientiae ††††. Hunc ergo qui obſeruant ordinem id obtinent, vt, illorum intuitu, mala phyſica non amplius mala ſint. Reliqui autem habent, quod ſibi ipſis imputent. Quodſi ergo quaeras, quae cauſa ſit, quod potentia & voluntas Dei ſit ordinata, adeoque mala phyſica nec poſſit, nec velit tollere, in neceſſaria iſta ſapientiae & iuſtitiae cum bonitate diuina coniunctione facile eam inuenies. Non enim ſeparanda ſunt, ſed coniungenda attributa Numinis; quod qui obſeruant, ex omnibus iſtis difficultatibus facile ſe expedient. Atque hinc etiam cognoſcere licet, quid ad rationem, ab *origine mali moralis* deſumtam, quam tertio loco prouidentiae diuinae hoſtes urgent, reſpondendum ſit. PETRVS ſane BAELIVS argumentum Epicuri, quod ex LACTANTIO attulimus, de malis phyſicis intellectum inſolubile eſſe, putat; quodſi vero ad mala moralia inſuper transferatur, id plane inexpugnabile eſſe, ſibi perſuadet. Nos quidem lubentes

tes fatemur, veram mali originem rationi minime perſpectam eſſe, quam adeo neſciremus, niſi ſcriptura ſacra nos de ea certiores reddidiſſet. Vnde & mirum non eſt, gentilium philoſophos mirum in modum fluctuaiſſe, cum cauſa malorum illis reddenda eſſet, ſed in varios quoque eosque interdum plane abſonos errores prolapſos eſſe Quantumuis autem ratio iſta ignoret, nihil tamen inde contra prouidentiam Numinis colligi poteſt, multo minus id inde ſequitur, quod cupit PETRVS BAELIVS. Cum enim ratio ex ipſa Dei notione, aliisque argumentis antea allatis, euidentiſſime cognoſcat, Deum rerum huius vniuerſi curam gerere, de cauſa autem & origine malorum nihil certi pronuntiare queat, abſonum profecto & contra ipſam rationem eſſet, ex rei cuiusdam ignorantia, ad veritatem manifeſtiſſimam impugnandam argumentum ducere velle. Iniquius vero adhuc magisque abſonum eſſet, ne ignorantiam noſtram agnoſcere, aut profiteri teneremur, ad hypotheſin manifeſto abſurdam, e. gr. de duplici principio independenti, & notiones, quae menti noſtrae inſident, clariſſimas euidentiſſimasque, euertentem, prolabi. Quod vero ſcriptura hac de re docet, Deum hominem integrum labisque omnis expertem, ſed libertate praeditum, condidiſſe, hominem autem libertatis ſuae abuſu omnia haecce mala, quae illum premunt, ſibi attraxiſſe, eiusmodi eſt, vt nec ratio ipſa, quod iure ei opponat, inuenire queat †††††. Cuncta enim eo redeunt, cum Deus lapſum hominum permiſerit, vel non impediuerit, quem per abſolutam ſuam potentiam impedire potuiſſet, hoc diuinae bonitati e diametro repugnare. Sed antea iam monuimus, & non ſatis inculcari poteſt, cum ex attributis diuinis argumentum ducimus, ea non ſeparanda a ſe inuicem, ſed coniungenda eſſe. Bonitatis itaque diuinae conſideratio ita inſtituenda, vt ſapientiae quoque atque iuſtitiae habeatur ratio Poſtquam ergo Deo viſum, hominem, hoc eſt, creaturam rationalem condere, res ipſa poſtulauit, vt libertatem

Cc 5 ei

ei concederet. Sine libertate enim reuera rationis vſus nullus eſt. Si ergo libertate praeditus eſſe debebat homo, violenta quadam ratione eum a peccato abſtrahere minime conueniens erat; ceteroquin enim liber dici non poterat. Poſtquam vero per libertatis abuſum lapſus erat, bonitatis diuinae rurſus erat, rationem ex miſeria iſta eluctandi ei oſtendere; ſapientiae tamen, ſimul & iuſtitiae, certum ordinem ei praeſcribere. Iſta ergo attributorum diuinorum harmonia & proportio ſi obſeruetur, nihil, quod iure deſiderari queat, ratio inueniet. Quartum tandem vltimumque ſupereſt argumentum, *improbis ſubinde cuncta proſpere atque ex voto ſuccedere, cum piis contra hominibus cum variis confligendum ſit calamitatum generibus.* Verum obſeruare hic primo iuuabit, maiorem vt plurimum hominum improborum felicitatem nobis videri, quam reuera eſt. Non dicam, fortunam ſplendidiſſimam cum labore incredibili, maximis periculis, curis infinitis, plerumque coniunctam eſſe; ſed id ſaltem moneo, cum hominibus improbis in fortuna quantumuis ſplendida conſtitutis, id quod praecipuam humanae felicitatis partem conſtituit, animi tranquillitas, deſit, non poſſe non miſerrimos eſſe, qui nobis videntur feliciſſimi. Et idem rurſus dicendum de iis, qui nobis miſeri videntur. Si enim ſimul probi & honeſti viri ſunt, animus nullorum ſcelerum ſibi conſcius maximum etiam in ſumma miſeria praebebit ſolatium, adeo vt reuera feliciores ſint, quam improbi, qui falſa perſuaſione quadam multis videntur feliciſſimi. Nec id praetermittendum, quod vitae huius felicitas maximam partem perceptionibus, animique paſſionibus, abſoluatur. Pone ergo pauperem diuitemque hominem, quorum ille miſer, hic felix cenſetur. Nonne facile fieri poteſt, vt pauper ex pane, quem comedit, & aquae hauſtu, eandem, ſi non maiorem, delectationem capiat, quam dives, ob corruptum ſtomachum, ex cibi potusque deliciis exquiſitis? Nonne ergo pauper aeque felix ac dives? Immo

fieri

fieri poteſt, vt in paupertate conſtitutus plures gaudendi cauſas habeat, paucioresque dolendi, quam homo ditiſſimus. Munusculum enim leuiſſimum gaudio adficiet pauperem, cum contra, quod diuiti laetitiam adferre queat, non ſemper praeſto ſit, qui inſuper cum ab omnibus tanti non ſit, quanti fieri cupit, grauiſſima ſe affectum iniuria exiſtimat, vnde dolor, ira, indignatio, quorum omnium homo pauper immunis eſſe poteſt. Quis vero tum negabit, pauperem, etſi multis miſer videatur, reuera ſi non feliciorem, certe aeque felicem eſſe, ac diuitem, cuius omnes felicitatem praedicant. Quod vero diximus, eos, qui miſeri videntur, ſi virtuti & honeſtati ſtudeant, reuera non eſſe miſeros, etſi ipſa ratio clare ſatis intelligat, luculentius tamen ſcriptura confirmat, quae calamitates, quae piis ſanctisque hominibus obueniunt, iis longe vtiliſſimas eſſe, nos condocet, adeo vt hoc nomine etiam beati cenſendi ſint. Namque *Dei amantibus omnia* (adeoque & aduerſa quaeuis) *ad bonum conferre ſcimus*, auctore Paulo apoſtolo *Rom. VIII.* 28. Et alibi: *Quem enim amat Dominus, caſtigat; & verberat, quemcunque filium acceptum habet. Si caſtigationem ſuſtinemus, vt filiis nobis vtitur Deus. Quis eſt enim Filius, quem non caſtiget pater?* *Ebr. XII.* 6. 7. Immo *per multas miſerias nos oportere in regnum coelorum intrare*, idem gentium doctor pronuntiat, *Actor. XIV.* 22. Idque ad exemplum Chriſti ſeruatoris, *Luc. XXIV.* 26. quem & nos, vt in aliis, ita hac in re imitari decet, *Rom. VIII.* 17. Atque hoc eſt *myſterium* illud *crucis*, quod homines improbi non capiunt; illi autem, qui ſaluantur, ſummam Numinis ſapientiam potentiamque in eo agnoſcunt, *I. Cor. I.* 18. *II.* 6. 7. Ratio autem, ſi ex hocce dubio ſe expedire nequeat, eo minus tamen inde aliquid contra Numinis prouidentiam colligere poteſt, quod iudicium de probitate aut improbitate hominum longe ſit difficillimum. Sane, qui in manifeſtis flagitiis viuunt, pro improbis ſunt habendi; ſed hosce ipſa illorum tot ſibi ſcelerum mens conſcia

ſatis

ſatis miſeros reddit. Rurſus tamen non diffitendum, quosdam ſine cauſa male audire, & pro improbis reputari, cum tales non ſint; quemadmodum contra plurimi virtutis quandam ſpeciem prae ſe ferunt, quorum animi grauiſſimis vitiis ſedem & domicilium praebent. Eſto vero, eſſe quosdam virtuti deditos reuera miſeros, felices contra, qui vitiis indulgent, ne tum tamen quidquam Epicuraei obtinebunt. Vt enim iniquiſſimum abſurdiſſimumque eſt, ob dubium aliquod, vnde nos expedire non poſſumus, veritatem manifeſtiſſimam reiicere; ita longe ſatius & rationi conuenientius eſt, ex eo, quod probi homines miſeri, improbi felices quandoque aut ſint, aut videantur, colligere, dari poſt hanc vitam remunerationem recte factorum, ſcelerumque poenam. Ita dubia omnia euaneſcent; viamque planam & facilem ratio videbit, ſtatum praeſentem huius mundi cum bonitate iuſtitiaque Numinis conciliandi ††††††.

† Deum *non potuiſſe* Mundum condere, qui absque ejus conſervatione & gubernatione ſubſiſtat, mecum quisque fatebitur, qui agnoscit rerum *eſſentias* immutari non poſſe. Si enim ad *naturam* rerum, quæ præter Deum exiſtunt, probe attendamus: ſtatim videbimus, neque *exiſtentiam*, qua hoc ipſo momento gaudent, neque *Operationes*, quibus nunc ſunt actuoſæ, ad earum naturam neceſſario pertinere. Mentem meam, V. G. absque contradictione repræſentare Tibi potes, absque eo quod illam nunc exiſtere ſtatuas; ac iſta exiſtere poteſt, licet hoc tempore de alio plane argumento cogitaret. Unde colligo, cum nihil horum in natura rerum fundamentum habeat, neque (quum rerum eſſentiæ ſint invariabiles) habere poſſit; fieri non poſſe, quin omnia a Deo in ſua exiſtentia & operationibus conſeruentur, & ad fines, quos Deus ſapientiſſimus intendit, dirigantur. Eodem igitur argumento, quo probamus Mundum Originem ſuam Deo debere, ejusdem conſervationem &c. ipſi vindicamus. Nec eſt, quod quis obvertat, ſententiam noſtram Operibus Divinis multum derogare, cum nullos artifices magis admiremur, quam quorum opera continuo curari non opus habent. Nam ratio propter quam illa præ cæteris laudantur (i. e. quod artifici vel poſſeſſori tantas moleſtias non faceſcant) reſpe-

respectu summi Numinis locum neutiquam habere potest.

†† v. quæ p. 298. monuimus.

††† LEIBNITII quoque sententia fuit, hunc Mundum, in quo mala reperiuntur, esse optimum. Quinam porro hac de re contra BÆLIUM scripserint, v. *Auct. Th. Dogm. C. de Providentia*, & apud STOLLIUM *Hist. Litt. P.* 2. *C.* 3. §. 37. quibus adde J. CLARKE *onderzoek over de reden en oirsprong van 't natuurlyk quaad*; item *over 't zedelyk quaad*. De LEIBNITII sententia videri potest WALCHIUS *Lex. Philos.* voce *Welt*, & *us. Philos. Leibn. & Wolff. in Th. P.* 1. *C.* 3.

†††† Suas quoque rationes habuit Divina sapientia, quo minus singulis tantum virium, quantum, ad viam, quam Deus constituit, ineundam, requiritur, largiri voluerit; sed paucos duntaxat huius gratiæ fecerit compotes.

††††† Licet fateamur, nos modum nescire, quo Deus peccatum in primo homine permiserit: certissimi tamen sumus, Adamum in omnibus a Deo dependisse, & Deum nihil fecisse, quod ejus perfectionibus fuerit contrarium, cum invictis argumentis Dei *sanctitatem* nullis sordibus inquinandam, & rerum omnium ab eo *dependentiam* probare possimus. Hoc sufficiat iis, qui objiciunt, e nostra sententia Deum peccatorum auctorem fieri. Addi tamen potest, cum in qualibet mentis actione *Physica* & *Moralis* bonitas distingui debeant, ac *hujus* absentia actionem peccaminosam reddat; Deum, cum istam bonitatem homini, eo, quo lapsus fuit, momento, non largitus fuerit, pro causa peccatum *efficiente* haberi saltem non posse. Neque *deficiens* causa jure vocatur, cum suo Officio haudquaquam defuerit, utpote qui nullo modo homini fuerit obligatus. Præterea, Deus in eo, quod actioni Adami moralem bonitatem denegaverit, gloriæ suæ Manifestationem unice intendit; homo autem, per defectum illius bonitatis, in eadem illa actione, alium plane habuit scopum. Si ergo illa Actio ad Deum ut causam primam referatur; fuit decentissima. Quatenus vero ut Adami actio consideratur, revera peccato inquinata fuit.

†††††† Confer ad hunc §. præter ea, quæ passim apud Theologos & Philosophos occurrunt, quæ habet GROTIUS

positus, quo pacto mori aut destrui queat, ratio capere nequit. Ad annihilationem enim, quod attinet, ea quo pacto sine infinita Numinis potentia fieri queat, non magis intelligi potest, quam quo pacto sine eadem potentia Numinis infinita quicquam ex nihilo fieri queat. Atque hoc perspectum probe exploratumque habuit TVLLIVS, dum ex animae operationibus, eam simplicis naturae, adeoque indiuisibilem, hinc & immortalem esse, recte collegit. *Quid multa?* inquit, *sic mihi persuasi, sic sentio, cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria praeteritorum, futurorumque prudentia, tot artes, tantae scientiae, tot inuenta, non posse eam naturam, quae res eas contineat, esse mortalem: cumque semper agitetur animus, nec principium motus habeat, quia se ipse moueat, ne finem quidem esse habiturum motus, quia nunquam se ipse sit relicturus; & cum simplex animi natura esset, neque haberet in se quidquam admistum dispar sui, atque dissimile, non posse eum diuidi; quod si non possit, non posse interire, &c.* in *Catone maiore cap. XXII. pag. m.* 1370 †. Primae huic, quae & principem inter omnes tenet, pro animae immortalitate rationi alteram addo, minime itidem contemnendam, & a *metu poenarum*, qui improbos prauorumque facinorum sibi conscios vexat, desumtam. Nec enim aliunde quam ab isto metu, communis & ab omnibus fere gentibus recepta de inferis opinio orta; quae etsi a poëtis, figmentis variis & fabulis aucta, & ideo a philosophis quibusdam, falsa a veris non caute satis discernentibus, explosa sit, certissimum tamen argumentum praebet, ex innato quodam conscientiae testimonio constare, praue actorum, facinorumque malorum, poenas post hanc vitam expectandas esse, adeoque animam post hominis mortem superesse. Hinc SENECA, etsi ipsemet animae immortalitatem non credat, ex consensu tamen quodam hominum, inferos timentium aut colentium, eam probari posse, diffiteri nequit. *Cum de animarum*, inquit, *aeternitate disserimus, non leue momentum apud nos habet, consen-*

sensus hominum aut timentium inferos, aut colentium; epist. CXVII. pag. 577. Nec profecto vi aut robore suo argumentum illud, si recte capiatur, destituitur. Nulla enim, quaecunque etiam excogitetur, adferri causa poterit, ex qua metus hicce, quem tot homines non in vna aliqua gente, sed vbique terrarum in omnibus seculis, in se deprehendunt, deriuari queat. Quicquid de fabulis & commentis poëtarum, quicquid de traditione maiorum, aut opinione a parentibus accepta, vel quacunque ratione propagata, dicatur, omnes istae causae sunt particulares, quae ad effectum suo modo vniuersalem & communem producendum non sufficiunt. Accedit enimuero, eiusmodi etiam homines improbos, qui ab omni credulitate sunt alienissimi, & de quibus dici nequit, vnam ex causis, quae vulgo adferri solent, apud eos locum inuenire, eundem metum subinde sensisse, adeoque vel inuitos veritati praebuisse testimonium ††. Atque haec ipsa consideratio ad tertium nos ducit argumentum, quod *iustitia diuina* nobis suppeditat. Deum, iustissimum scelerum esse vindicem, tam certum est, quam manifestum est, Deum esse, hoc est, extra omnem dubitationem positum. Fatentur vero omnes, & ipsi Epicuraei, quoties contra diuinam prouidentiam disputant, maxime vrgent, bonos atque honestos viros subinde in hac vita miseros esse, cum improbis contra cuncta ex voto cedant. Hoc vero cum iustitia pariter ac bonitate Dei conciliari nequit, vt supra quoque iam obseruauimus, nisi recte factorum remuneratio & scelerum punitio post hanc vitam admittatur. Corpus vero hominis cum dissoluatur, quo pacto Deus recte remunerari, peccata autem punire posset, si anima non esset immortalis? Addendum hisce, quod merito quarto loco ponimus, *innatum omnibus immortalitatis votum*, immo praesensio quaedam, quae efficit, vt, si ab illis discedas, qui ob scelerum magnitudinem poenas aeternas timent, reliqui nihil magis in votis habeant, adeoque naturae humanae conuenien-

uenientius arbitrentur, quam animam, post eius a corpore solutionem, superesse. Obseruatu dignissima hac de re sunt verba CICERONIS: *Si in hoc erro, quod animas hominum immortales esse credam, libenter erro, nec mihi hunc errorem, quo delector, dum viuo, extorqueri volo; sin mortuus, vt quidem minuti philosophi censent, nihil sentiam, non verear, ne hunc errorem meum mortui philosophi derideant*; in *Catone maiore cap. XXIII. pag. m.* 1371. Eundem fere in modum & SENECA: *Quomodo molestus est iucundum somnium videnti, qui excitat; aufert enim voluptatem, etiamsi falsam, effectum tamen veri habentem: sic epistola tua mihi fecit iniuriam. Reuocauit enim me cogitationi aptae traditum, & iturum, si licuisset, vlterius. Iuuabat de aeternitate animarum quaerere, immo me hercule credere. Credebam enim facile opinionibus magnorum virorum, rem grauissimam promittentium magis, quam probantium. Dabam me spei tantae: iam enim fastidio mihi, iam reliquias aetatis infractae contemnebam, in immensum illud tempus, & in possessionem omnis aeui transiturus, cum subito experrectus sum, epistola tua accepta &c. epist. CII. pag. m.* 502. *seqq.* Nimirum, licet & CICERO & SENECA, errore ducti, animae immortalitatem, euidenter probari non posse existiment, vterque tamen intimum animi sensum haud obscure prodendo, verissimum esse, quod persuadere sibi firmiter non poterant, demonstrat. Hisce & alias adhuc rationes addere poteram, quas tamen praetermitto, quod non omnes eiusdem sint ponderis, & ab aliis etiam allatae sint, qui ex instituto de animae immortalitate scripserunt; quos inter, si recentiores spectes, eminent, IOACHIMVS HILDEBRANDVS, de *immortalitate animae rationalis ex solo lumine naturae apodicticis & topicis rationibus liquido ostensa*: IOAN. EBERHARDVS SHWELINGIVS, in *mente immortali*; VINCENTIVS PLACCIVS, in *demonstratione solida immortalitatis animae humanae ex solo lumine naturae facta*, lingua germanica scripta: HARTSCHMIDIVS. in *immortalitate animae humanae ex philosophorum*

veterum ac recentiorum argumentis demonstrata; KENELMVS DIGBAEVS, de *immortalitate animae*; aliique †††. Adderem his HENRICVM MORVM, cuius *immortalitas animae*, *quatenus ex cognitione naturae rationisque est demonstrabilis*, extat *tom. II. operum* eius *philosophicorum pag.* 275. *seqq.* nisi quaedam, quae calculum non ferunt, admiscuisset. Sunt nonnulli, qui caeteris rationibus etiam testimonia veterum philosophorum adiiciunt, quae apud PETRVM DANIELEM HVETIVM legi possunt, in *quaestionibus Alnetanis*; siue de *concordia rationis & fidei*, *libr. II. cap. VIII. §. III. pag.* 155. *seqq.* conf. & IAC. FAYVS, in *defensione religionis*, *&c. contra Ioannem Tolandum*, *part. I. cap. XXIV. pag.* 132. *seqq.* Verum caute hac in re versandum esse, patet ex iis, quae supra ad *cap. III. §. II.* disputauimus. Omnes enim illi, qui animae originem ex diuina essentia deriuabant, eamque iterum in hanc reuersuram contendebant, indestructibilem potius eam, quam immortalem asserebant. Si denique & hic cum eiusmodi hominibus nobis lis esset, qui scripturae sacrae auctoritatem admitterent, res omnis plane confecta foret. Cum enim ea salutis obtinendae via, quam scriptura sacra nobis monstrat, hoc vel maxime nitatur fundamento, praemia recte factorum aeque ac scelerum poenas post hanc vitam expectandas esse, nemo nisi mentis omnis expers, se, salua scripturae auctoritate, animae in dubium vocaturum immortalitatem, facile intellexerit. Eaque & diserte, tum in veteri, tum in nouo testamento comprobatur. De veteri quidem nonnullos dubitare, aut aperte id negare scio, animae immortalitatem ex eo probari posse; sed profecto sine ratione. Enim vero dum Moses hominem ad imaginem Dei conditum docet, *Genes. I. vers.* 26. animae eum simul insinuare immortalitatem, recte obseruat EVSEBIVS, *praeparat. euangel. libr. XI. cap. XXVII.* Praeterea cum de Abrahamo *Genes. XV.* 15. dicitur, quod iturus sit ad patres suos, idque de corporis sepultura intelligi nequeat, quippe quae ei non in Chaldaea,

sed

ſed in terra Cananaea obtigit, nihil aliud ſupereſt, quam vt de anima hoc capiamus, indeque, eam interitus expertem eſſe, concludamus. Quo pacto idem ex *Exod. III. verſ.* 6. probari queat, ipſemet ſeruator oſtendit, *Matth. XXII.* 31. 32. Etſi enim ibi de reſurrectione mortuorum ſermo ſit, eadem tamen prorſus ratione animae immortalitas ex iſtis verbis colligi poteſt ††††. Mitto reliqua, cum pro noſtri inſtituti ratione haec ſufficiant. Ex nouo teſtamento quicquam adferre, ſuperuacaneum foret, cum nemo ſanae mentis dubitet, in eo vbique animae immortalitatem ſupponi, & ſubinde verbis apertiſſimis confirmari. Luculentiſſima cumprimis ſunt verba ſeruatoris *Matth. X.* 28. quippe quae exceptionem non admittunt. Vt vero ad argumenta etiam praecipua ſecus ſentientium reſpondeamus, primo ſe nobis Epicuraei offerunt, quibuscum etiam alii faciunt, qui animam *materialem* adeoque & *mortalem* faciunt. Atque hoc primum praecipuumque argumentum eſt, quo ad mortalitatem animae probandam vtitur T. LVCRETIVS CARVS:

Principio quoniam tenuem conſtare minutis
Corporibus docui, multoque minoribus eſſe,
Principiis factam, quam liquidus humor aquai eſt,
Aut nebula, aut fumus &c.

libr. III. pag. m. 86. Verum committit hic LVCRETIVS petitionem eius, quod eſt in principio, vt in logicorum ſcholis loqui amant, ſumitque quod nos non concedimus, animam materialem, & ex particulis minutiſſimis compoſitam eſſe. Eam enim materiae omnis expertem eſſe, ex operationibus eius luculenter ſupra demonſtrauimus. Quam infeliciter autem Epicuraeis, & ipſi cumprimis LVCRETIO, res procedat, quando ex ſua hypotheſi animae operationes explicare aggrediuntur, ad *cap. praeced.* §. VII. oſtendimus. Alterum, idque non minoris momenti argumentum, quo Epicuraei vtuntur, ex eo deſumtum eſt, quod mens animusue gignatur, adoleſcat,

lescat, vigescat, senescat, deficiatque cum corpore. Hoc ita proponit LVCRETIVS:

Praeterea gigni pariter cum corpore & vna
Crescere sentimus, pariterque senescere mentem.
Nam velut infirmo pueri teneroque vagantur
Corpore; sic animi sequitur sententia tenuis.
Inde vbi robustis adoleuit viribus aetas,
Consilium quoque maius & auctior est animi vis.
Post, vbi iam validis quassatum est uiribus aeui,
Corpus, & obtusis ceciderunt viribus artus,
Claudicat ingenium, delirat linguaque mensque,
Omnia deficiunt, atque vno tempore desunt;

loc. lic. pag. m. 87. Respondet quidem ad hocce dubium LACTANTIVS, *instit. diuin. lib.* VII. *cap.* XII. Sed cum eidem non satisfaciat, & vt, quod de origine animae obiicitur, dissoluat, hypothesin etiam Pythagoraeorum, aliorumque, animam ex essentia diuina ortam esse, quam deinceps reiiciemus, assumat, hanc eius responsionem nostram facere non possumus. Quare, quod ad originem animae attinet, paucis & citra ambages assero, principium hocce, cui LVCRETII argumentum innititur: *quicquid initium habet, idque habet finem*, falsum est, & nulla ratione admitti potest. Nihil enim prorsus obstat, quo minus substantia, infinita potentia praedita, substantiam materiae omnis expertem producat, quae vti corruptionis vel destructionis nullum in se habet principium, ita etiam non potest non semper subsistere, nisi ab eo, qui illam produxit, annihiletur. Quodsi vim argumenti in eo ponas, quod anima cum corpore *gignatur*, quod & LVCRETIVS sibi velle videtur, indeque ita concludas, quicquid gignitur, id etiam destruitur; rursus assumitur aliquid, quod nondum probatum est, & a nobis non conceditur. Etsi enim anima tunc existere incipiat, quando cum corpore vnitur, inde tamen non sequitur, eam eadem ratione gigni, qua corpus gignitur. De modo equidem, quo anima existere incipit, ratio

tio nihil certi definire poteſt: hoc tamen aperte cognoſcit, quod, cum anima ſit ſpiritus, eo modo, quo corpora gignuntur, originem accipere nequeat †. Atque hoc adeo manifeſtum eſt, vt plerique veterum philoſophorum, Epicuraeis ſaltem & paucis quibusdam aliis exceptis, praeexiſtentiam animarum ante earum cum corporibus vnionem, vel originem ex eſſentia diuina aſſerere maluerint, quam admittere, animas eadem, qua corpora, ratione, per generationem originem accipere. Quod vero anima cum corpore creſcere & ſeneſcere videtur, vimque ſuam diuerſimode pro diuerſa corporis conſtitutione exerit, id non tam de ipſa anima, quam quibusdam eius operationibus eſt intelligendum. Cum enim ob arctiſſimam eius cum corpore vnionem, in operationibus quibusdam corpore, cumprimis autem ſpiritibus animalibus, ceu inſtrumento, vti debeat, fieri aliter nequit, quam vt pro corporis diuerſa conſtitutione diuerſimode quoque vis animae ſe prodat, & in ipſis eius operationibus diuerſitas quaedam conſpiciatur. Atque hinc patet, quid ad tertium LVCRETII argumentum reſpondendum ſit, ex eo deſumtum, quod animus non ſuis modo laboret morbis, ſed a corporis etiam morbis attingatur:

Huc accedit, vti videamus, corpus vt ipſum
Suscipere immaneis morbos, durumque dolorem;
Sic animum curas acreis, luctumque metumque.
Quare participem leti quoque conuenit eſſe,
Quin etiam morbis in corporis auius errat
Saepe animus; dementit enim deliraque fatur;
Interdumque graui lethargo fertur in altum
Aeternumque ſoporem oculis vultuque cadenti, &c.

loc. cit. pag. 87. Namque arctiſſimae vnionis, quae inter animam atque corpus intercedit, leges hoc postulant, vt mentis morbi in corpus, corporis autem, in mentem ipſam redundent. Cumque per corporis morbos, ſpirituum animalium, quibus vel maxime, ceu inſtrumento, anima vtitur, motus tur-

 betur,

betur, adeo, vt nimis intendatur, vel rursus impediatur, aut alio modo exorbitet, mentisque directionem respuat, mirum non est, mentem vim suam, ea, qua poterat, ac debebat, ratione, exerere non posse, sed in morborum corporis participationem quandoque venire. Nec tamen semper hoc contingit, sed interdum mens constanter in grauissimis corporis morbis vim suam ad extremum vitae halitum vsque demonstrat, quod pro nostra potius sententia argumentum minime contemnendum praebet ††. Reliqua, quae ab Epicuraeis adferri solent, ex hactenus dictis diiudicanda, & discussa insuper sunt a PETRO GASSENDO, *syntagm. philos. Epicur. part. II. sect. I. pag.* 29. *seqq.* Iam quod ad Pythagoraeos ceterosque attinet, qui animam hominis ex essentia diuina ortam, in eam iterum aliquando reuerti, statuunt, etsi immortalitatem eius asserere videantur, reuera tamen indestructibilem potius, quam immortalem credere, iam supra ad *cap. III.* §. *II.* docuimus. In grauissimo autem eos versari errore, haud difficulter demonstrari potest. Si enim animae hominum ex diuina essentia sunt decerptae, & cum ea aliquando iterum vniendae, sequitur, essentiam Dei in partes plurimas esse diuisibilem, adeoque materialem. Quo pacto enim spiritus, hoc est, substantia materiae omnis expers, in partes diuidi, atque discerpi queat, nemo mortalium capere potest. Deum vero materialem, & in partes innumeras diuisibilem sibi fingere, tam ineptum, vt nihil ineptius cogitari queat. Accedit, quod mens hominis variis doloribus, passionibus, miseriis sit obnoxia, immo, quod prauis impiisque cogitationibus & cupiditatibus subinde scateat, & mox huc, mox illuc trahatur, vt, vbi pedem figere debebat, homo ipse nesciat Quae omnia in ipsum Deum cadent, si mens nostra diuinae essentiae sit particula. Deus ergo ipse, hoc est, ens omnium perfectissimum, angetur, excruciabitur, dolores sentiet, praua quaeuis cogitabit & concupiscet, mox huc, mox illuc feretur. Quae omnia non blasphema tan-

tantum, ſed ita inſuper comparata ſunt, vt a ſanae mentis homine aſſeri nequeant. Tolerabilior equidem Platonicorum videri poterat opinio, ex anima mundi hominum animas originem ducere, & in eam reuerti, ſtatuentium. Sed, cum mundi animam inter ὑποςάσεις diuinas referant, iisdem difficultatibus premuntur. Si enim materialis ſit anima mundi, ὑπόςασις quædam diuina materialis, admittenda erit. Sin immaterialis, quo pacto diuidi atque in partes discerpi poteſt? Nec rectius ſe habet ſententia Ariſtotelis, aut, ſi mauis, Auerrois, vnicum tantum numero intellectum, vnicamue omnium hominum eſſe mentem. Tam enim hoc abſurdum eſt, vt non credam, quenquam hanc ſententiam ideo admiſiſſe, quod rationi eam conuenientem exiſtimaret, ſed quod ad abſona quaeuis credenda iis ſufficeret auctoritas Ariſtotelis. Quo pacto enim iſta vnius intellectus per omnes homines diffuſio ſine extenſione quadam ficri poſſit, concipi nequit. Hoc ipſo autem intellectus hicce vniverſalis materialis erit, iisdemque rationibus reiiciendus, quibus animae materialitatem impugnauimus. Cumque homines non tantum diuerſas, ſed & contrarias cogitationes ſaepiſſime habeant, ſtatuendum erit, eundem intellectum vno eodemque tempore infinitis modis ſibi contradicere, & in vno homine affirmare, quod in alio negat, in vno adprobare, quod in alio improbat, in vno laudare, quod in alio vituperat, quod quam abſonum ſit, nemo non intelligit †††. Nec eſt, quod obuertas, diuerſas eiusdem intellectus vniuerſalis eſſe operationes, pro organorum diuerſitate. Hoc enim licet in quibusdam eius operationibus forte procedat, ad omnes, eas praeſertim, quae a certa organorum diſpoſitione non pendent, nullo modo trahi poteſt. Denique & illi falluntur turpiter, qui animam pro qualitate quadam, ſeu virtute ex materiae diſpoſitione orta, & cum eius deſtructione ceſſante, habent. Etſi enim ex materiae diſpoſitione qualitates quaedam oriri queant, quae formaliter, vt loqui ſolent, antea in materia non extiterunt, nulla tamen

men qualitas, nulla virtus, ex materiae dispositione elici potest, quae non radicaliter, & ad minimum quoad potentiam, antea in materia fuit. Animae vero facultates, intellectus & voluntas, cum nec radicaliter, nec quoad potentiam in materia existant, quocunque modo hanc disposueris aut dispositam fingas, nunquam illas inde elicias. Inter commenta itaque ludicra atque somnia haec sententia referenda est, quae homines sine anima statuit. Cum vero auctores istius sententiae, resurrectionem mortuorum statuant, adeoque & scripturae auctoritatem admittant, vel saltem admittere videri velint, omnia ea scripturae dicta illis opponi possunt, quae animam a corpore distinguunt, & eam post mortem superstitem esse, luculenter testantur, quorum praecipua antea iam indicauimus. Ad rationes autem, quae pro ista sententia in medium adferri possunt, responsum est, in *programm.* de *Arabicorum haeresi.* quod extat in *syntagm. dissertation. theologic. pag.* 738. *seqq.*

† Probavit quidem Cel. Auctor, vitam animæ non nisi per annihilationem destrui posse; ex quo tamen non sequitur, nisi alia argumenta in auxilium vocemus, illam non annihilatum iri. Atheos tamen, qui Numen tanta potentia, quanta ad annihilandam animam requiritur, præditum non agnoscunt, hac sola ratione de immortalitate animæ convincere possumus.

†† Ut patet ex exemplo nobilis illius Angli, cuius supra quoque mentionem fecimus; quod absque horrore legi non potest. Conferatur etiam J. A. VAN DER MEULEN, viri Nobilissimi *Forum conscientiæ*, *Dissertat. Prælimin.* 1. præsertim *p.* 22. *& seq.*

††† Nimirum J. L. FABRICIUS *Orat. inaugur. operum pag.* 49. S. WERENFELS *dialogus de immortal. anima*, J. H. VAN LOM *diss. inaugural:* & DU GARD *Orat.* quæ Parisiis nuper prodiit, sed magis argumentorum numero, quam indiciis subacti judicii excellet; conf. *journal des Savans Fevr.* 1736. *art.* 1. Legi quoque merentur, quæ disserit G. VAN DER MEULEN *de Die Mundi Natali p.* 233. *& seqq.* LAMPIUS *van het sterven en den doodt des menschen*, 7de

de Betrachtinge, nec non *usus Philos. Wolff. & Leibnit. in Theol. P.* 1. *C.* 4. §. 16. *& seqq.* licet, quæ de destinctione inter *indestructibilitatem* animæ, qua essentia ejus a morte corporis perennat, ac ejusdem *immortalitatem*, qua simul in statu perceptionum distinctarum perseverat, & sui ipsius memoriam habet, L. Ph. Thummigius docuit, ab aliis eo pretio, quo *l. l.* digna prædicantur, neutiquam æstimentur. v. quoque Driessenii *Lumen & Doctr. Conscientiæ P.* 2. *C.* 11. Argumenta, quibus, meo quidem judicio, ductum rationis unice secuti, optime demonstramus, animam post mortem corporis non redigi in nihilum, sive, quod eodem redit, illam esse immortalem, sunt sequentia: 1. Quod a nemine exemplum substantiæ, quæ in nihilum sit redacta, afferri possit. Unde, *morali* quadam certitudine, colligimus, respectu animæ exceptionem, absque ratione, non esse admittendam. Præterea Divina *sapientia* non videtur nobiliorem creaturam annihilatura, quum ignobiliorem prorsus destruere non velit. 2. Quod *justitia* Dei exigat, ut mali, quibus, dum vivunt, sæpius omnia prospere evenire videmus, tandem promeritas pœnas luant; ac e consideratione Divinæ *Bonitatis* derivari posfit, illos, qui in hac vita favorem Numinis sibi conciliarunt, quosque tamen haud raro malis fere obrutos cernimus, post mortem beatos fore. Cætera argumenta quæ mihi innotuerunt, vel ad has classes revocari possunt, vel adversariorum exceptionibus magis sunt obnoxia.

†††† Conf. præter Theologos, Menasseh Ben-Israel *de Resurrect. mortuorum L.* 1. *C.* 10. *& seqq.* v. quoque quæ ad *C.* 3. §. 2. diximus.

† De *origine animæ Humanæ* v. Gulielmi Arntzenii *diss. inaug.*

†† Aliquando videmus, homines moribundos majori acrimonia gaudere, quam per totius vitæ curriculum habuerunt. Scimus quoque Medicum quendam Amstelodamensem, cui idem a Doctissimo quodam Viro objiciebatur, eo redactum, ut, quid responderet, se nescire fateretur.

††† Conf. Scriptores, qui sententiam Deurhoffii de *cogitatione universali* refutarunt.

§. III.

Præter Deum, animamque hominis, alios adhuc exiſtere ſpiritus, hoc eſt, ſubſtantias materiae expertes, intellectuque non tantum & voluntate, ſed potentia etiam mouendi corpora, & in ea agendi praeditas, nulloque cum corpore coniunctas, uariae illorum, quae certiſſimis documentis conſtant, nos dubitare non ſinunt operationes. Falluntur itaque non tantum, ſed impudentiam ſuam, & ſummam ad quiduis aut negandum aut impugnandum temeritatem produnt, qui & ſpirituum eiusmodi exiſtentiam inficiantur, & cuncta, quae de illis narrantur, aut ſine discrimine, auſu iniquiſſimo reiiciunt, aut ad alias cauſas conatu prorſus irrito referunt. *

* Vt in ſpirituum creatorum exiſtentia probanda rite procedamus, primo id, ceu extra controuerſiam poſitum, aſſumimus non eſſe ἀδύνατον, eiusmodi ſubſtantias materiae expertes exiſtere. Hoc ſi admittere athei aut pneumatomachi nolint, luculenta iis adferenda eſt ratio, cur ſpiritus, ſeu ſubſtantiae eiusmodi materiae expertes, exiſtere nequeant. Eo minus vero hoc facere poterunt, quod vel ipſius mentis humanae exemplo euidenter hoc comprobari queat, quam ſpiritum, ſeu ſubſtantiam materiae expertem eſſe, per ea, quae in praecedentibus diximus, vel inuiti concedere tenentur. Iam ſi nihil obſtet, quo minus ſpiritus eiusmodi exiſtere queant, ulterius hoc ab omnibus poſtulo, teſtimonia illorum, qui ſe per apparitiones eiusmodi ſpirituum, aut alias eorum operationes, de illorum exiſtentia certiores redditos adfirmant, non ſine cauſis grauisſimis reiicienda eſſe. Inter hosce teſtes nonnullos ſaltem eſſe, qui neutiquam animum alios decipiendi ha-

habeant, adeoque veritatem dicere velint, non facile vel impudentiſſimus atheorum abnuet. Praeterquam enim, quod iniquiſſimum eſſet, tot homines ſine cauſa in impoſturae ſuſpicionem adducere; fieri etiam prorſus non potuit, vt tot homines, quorum hac de re teſtimonia extant, temporum pariter ac locorum interuallo a ſe inuicem remotiſſimi †, velut conſpiratione quadam facta, ad totum genus humanum decipiendum inter ſe conſentirent. Quemadmodum vero ad minimum nonnulli, quae veritati conſentanea ſunt, hac de re dicere voluerunt, ita nullum plane eſt dubium, quin id facere potuerint. Sane ſenſus quandoque, ſi rite diſpoſiti non ſint, aut in operationibus ſuis quacunque ratione impediantur, falli poſſe, non diffiteor. Nec ignoro, quanta vis ſit imaginationis, praeſertim, ſi adfectus vehementiores accedant. Inde vero qui colligit, ſemper erraſſe ſenſus, ſemperque homines deceptos per imaginationis vim fuiſſe, quoties ſpirituum operationes viſu vel aliis ſenſibus perceperunt, perinde mihi agere videtur, ac qui a particulari ad vniuerſale argumentatur. Sane quidem circumſpectione quadam hic opus eſſe, nec quasuis de ſpectris aut ſpirituum apparitionibus, narratiunculas ſtatim admittendas eſſe, lubentes fatemur. Nec tamen inde ſequitur, omnia de hisce teſtimonia reiicienda eſſe, praeſertim, cum quædam ita comparata ſint, vt nec impoſturae, nec ſenſuum fallaciae locus eſſe queat. Exempla eiusmodi adferre, noſtri inſtituti non patitur ratio: legi vero merentur, quae HENRICVS MORVS congeſſit, in *antidoto aduerſus atheismum lib. III. cap. VI. ſeqq. tom. II. opp. philoſoph. pag.* 105. *ſeqq* ††. Praeter ſpectra, etiam commercia, quae magis ac ſagis cum ſpiritibus malignis intercedunt, horum exiſtentiam euidenter comprobant. Omnia enim ea, quae magi aut ſagae de iis profitentur, in dubium vocare, aut corruptae imaginationi tribuere velle, a ſumma impudentia parum abeſt. Non tantum enim ſubinde conſentientes prorſus inter ſe περιςάσεις obſtant, ſed ſigna

etiam

etiam in corpore conſpicua, munera, quae a ſpiritibus acceperunt, & alii effectus, qui exceptionem non admittunt. Exemplum eius rei memorabile idem, quem iam laudaui, HENRICVS MORVS exhibet, *loc. cit. cap. VII pag.* 108. *ſeqq.* Accedunt obſeſſiones, quas vocant, corporales, magno ſubinde cum ſpectantium horrore, & exiſtentiam & potentiam malignorum ſpirituum demonſtrantes. In quibus etſi, quae a melancholia aut aliis morborum generibus ſunt, caute diſcerni velim ab iis, quae naturae operationes excedunt, ita talia ſubinde in iis occurrere, quorum nulla, ſi daemonis potentia non admittatur, ratio reddi queat, nemo profecto ſine ſumma temeritate negare poterit. Mitto reliquas rationes, quae paſſim ab iis allatae ſunt, qui ex inſtituto contra *πνευματομάχυς* diſputant, quos inter & IOSEPHVS GLANVILIVS laudandus, in *Sadducaeismo triumphato*, anglicano idiomate ſcripto, ſed anno MDCCI in germanicum tranſlato †††. Cum vero nonnulli ex iis, quibuscum hic nobis res eſt, ſcripturae auctoritatem admittant, vel ſaltem aperte reſpuere non audeant, eo lubentius eius teſtimoniis vtimur, quia longe plenius & euidentius, quam ratio, de ſpirituum exiſtentia & operationibus nos inſtruit. Nec omnia tamen congeremus, ſed praecipua, quae ad noſtram cauſam faciunt, delibabimus, remotis inſuper, vel vnico verbo, BALTHASARIS BECKERI ineptiis, quibus rebus clariſſimis caliginem offundere allaborauit. Ipſe primorum parentum lapſus argumentum pro noſtra ſententia nobis ſuppeditat, cum res ipſa ſatis doceat, per ſerpentem ſeductorem *Gen. III.* 1. *ſeqq.* infernalem genium intelligendum eſſe. Si cum BECKERO dicas, infernali genio ſeductionem primorum hominum ideo tribui, quod hi ad illius exemplum peccauerint, verbis apertis ſcripturae ſacrae, *Geneſ. III.* 4. 5. *Ioan. VIII.* 44. *II. Corinth. XI.* 3. *Apoc. XII.* 9. vim inferes. Abrahamo tres apparuerunt angeli, *Geneſ. XVIII.* 2. *ſeqq.* quorum vnus increatus ille, ſeu filius Dei fuit, vt alibi extra contro-

uer-

uerſiam ponitur, reliqui vero duo creati, qui Lothum cum familia ex Sodoma vrbe, ne vna cum impiis periret, eduxerunt. BECKERVS homines intelligit, & quidem prophetas. Cur vero ſemper vocantur angeli? Sed conticeſcere hominem Paulus iubet, hoſpitalitatis praemia ex eo commendans, quod inſcius etiam Abrahamus angelos conuiuio exceperit, *Ebr. XIII.* 2. †††† Quae ratiocinatio apoſtoli inepta foret, ſi homines, & non angeli proprie ſic dicti conuiuio ab Abrahamo excepti fuiſſent. Cum Deus legem promulgaret populo Iſraelitico, ingens quoque angelorum tuba clangentium adfuit turba, *Exod. XIX.* 19. Tonitrua hic & fulgura intelligit BECKERVS, Moſemque ad diuinae maieſtatis opinionem in hominibus excitandam atque augendam ita loqui. Sed Moſes a tonitribus fulguribusque diſerte tubarum clangorem diſcernit, *loc. cit.* angelosque fuiſſe teſtatur, *Deut XXXIII.* 2. quod & Paulus confirmat, *Galat. III.* 19. Angeli, quocum Iacobus colluctatus eſt, *Gen. XXXII.* 24. *&* *ſeqq.* quiue populum Iſraeliticum per deſertum in Palaeſtinam deduxit, *Exod. XXIII.* 20 *ſeqq* ideo nulla videatur facienda mentio, quod is non creatus, ſed increatus ille ſeu filius Dei fuerit. Qui vero luctam Iacobi in ſomno vel viſione contigiſſe putant, & per angelum populi Iſraelitici ductorem columnam nubis & ignis intelligunt, neſcire mihi videntur, quid dicant. Claudicatio Iacobi teſtatur, luctam non fuiſſe imaginariam. Angelus autem populi Iſraelitici ductor, non ſemel, ſed ſaepius, a columna nubis diſerte diſtinguitur. Spectrum porro illud Endoraeum, quod Sauli vltima fata indicauit, *I. Sam. XXVIII.* 7. *ſeqq.* de alio, quam infernali genio, intelligi nequit. Ipſam enim Samuelis animam ſi Sauli apparuiſſe dicas, eam artibus magicis e beatorum ſedibus euocari potuiſſe, ſimul concedas, neceſſe eſt; quod nemo niſi omni ratione deſtitutus ſibi perſuadebit. Qui autem ad vatidicae mulieris praeſtigias cuncta referre voluerit, illi ſimul admittendum, vetulam iſtam ciuilium rerum peri-

peritiſſimam fuiſſe, tantaque ſagacitate praeditam, vt promte futura praedicere potuerit; quod omnem fidem ſuperat; ne dicam, quod nulla arte humana Samuelis ita imitari vocem potuerit, vt non Saul, cui Samuel notiſſimus erat, quantumuis perterrefactus, ſtatim fraudem animaduertere potuiſſet †. Tentator vero ille Chriſti ſeruatoris, quis alius, quam infernalis genius? *Matth. IV. 1. ſeqq.* Cum BECKERO enim aſſerere, in imaginatione haec omnia peracta, qua Chriſtus prauas cupiditates ſibi repraeſentauerit, ac ſi per eas tentaretur, ineptum non minus eſt, quam blaſphemum. Nec felicius hoc telum declinant, qui aliquem ex Phariſaeis, aut aliis Chriſti aduerſariis, tentatoris munere functum putant. Vt enim reliqua, quae gratis & ſine omni fundamento aſſumuntur, taceam, quid cauſae fuiſſet, tentatorem hunc abſolute διάβολον vocare, cum alias ſcriptura Chriſti aduerſarios, ceu homines certos deſcribere & deſignare conſueuerit. Cum diabolus cum Michaële angelo ſuper corpore Moſis contendiſſe dicitur, *epiſt. Iud. verſ. 9.* BECKERVS quidem doctores eccleſiae aut ſacerdotes intelligit, quorum vnus corpus Moſis proferri idololatriae cauſa voluerit, cui alter reſtiterit, aut quorum vnus pro legis Moſaicae obſeruantia pugnauerit, renitente & reclamante altero. Scilicet, quia ita placuit, & quia fas ſibi eſſe putat, quidlibet facere ex quolibet. Qui vero, quae *Zach. III. 2.* extant, paulo accuratius conſiderauerit, ſtatim a propria & genuina verborum ſibi minime diſcedendum eſſe ſignificatione, intelliget ††. Mitto nunc, quae de officiis & miniſterio angelorum bonorum ſcriptura nos condocet, quo circa natiuitatem, vitam, reſurrectionem Chriſti functi ſunt, *Luc. I. 11. 26. II. 9. 13. Matth. IV. 11. Luc. XXIII. 43. Matth. XXVIII, 2. Act. I. 10.* aut erga omnes homines †††, ſpeciatim fideles, funguntur, *Pſalm XXXIV. 8. Matth. XVIII. 10. XVI. 22. Actor. X. 3. XII. 7. Ebr. I. 14.* item, quae de malignorum ſpirituum operationibus *Epheſ. II. 2. VI. 12. 13. I. Petr. V. 8.*

8. alibique, commemorat. Enimuero haecce loca omnia in alium fenfum detorquere, & per angelos bonos, homines pios, per daemones autem, improbos intelligere, ecquid aliud eft, quam fcripturam profanorum hominum ludibrio exponere, viamque illis oftendere, qua horrenda quaeuis dogmata ex ea exfculpere & veritates manifeftiffimas eliminare queant. Si haec interpretandi fcripturam ratio procederet, haud difficulter & athei eam ita interpretari poffent, vt nullum in ea fibi inuenire videantur Deum. Quemadmodum vero ex hactenus dictis etiam patet, fpectra dari, ita vlterius id inde confirmatur, quod ipfi difcipuli Crifti, cum ipfum in mari ambulantem confpicerent, fpectrum fibi apparere exiftimauerint, *Marc.* VI. 49. Quae opinio eos quoque inuafit, cum Chriftus poft refurrectionem illis appareret, *Luc.* XXIV. 37. 39. Quo ipfo vt aperte fignificarunt, fe fpectra, feu fpirituum apparitiones credere, ita dum Chriftus eos ob iftam opinionem minime reprehendit, eos hac in re non erraffe, firmiter inde colligimus. Magorum faepiffime in fcriptura facra mentionem fieri, conftat. Hoc vero nomine eiusmodi fubinde homines defignari, qui ope infernalis genii mirabilia perpetrabant, vel Aegyptiorum magorum exemplum *Exod.* VII. *feqq.* nominem dubitare finit. Quae enim de iis narrantur, per praeftigias mere humanas nulla ratione effici potuerunt. Quo pacto enim arte quadam humana fieri queat, vt baculus in medium proiectus ftatim ferpentis fpeciem referat, nemo dixerit. At diaboli praeftigiis eiusmodi quid fieri poffe, manifeftum eft; cum dubium non fit, quin fumma celeritate corpus aliquod ex aëre formare queat, quod ferpentis inftar fit. Idemque de reliquis mirabilibus, ab Aegyptiorum magis editis, cenfendum ††††. Non minus vero & obfefforum a fpiritibus malignis, faepiffime, in nouo praefertim teftamento, mentio iniicitur; idque ea ratione, vt, qui de morbo quodam aut melancholico, aut alio, id intelligere vellet, fana non amplius praeditus effe men-

mente censeri queat. Qua de re si quis dubitet, perpendat saltem daemoniacorum istorum exemplum, quod *Matth.* VIII. 26. *seqq.* extat. Ipsi daemones seruatorem alloquuntur: *Quid tibi nobiscum rei est, Iesus Dei fili? Huccine venisti ante tempus vexatum nos?* Immo ab eo petunt, vt sibi liceat in porcorum gregem immigrare; idque cum impetrassent, eundem praecipitem in lacum egerunt. Haec vero omnia quis de morbo quodam melancholico, aut alio, intelligeret? aut num porci eodem quoque correpti sunt, cum in lacum ruerunt praecipites? Non minus & illustria sunt exempla, quae *Luc.* XI. *vers.* 14. *seqq.* *Matth.* XII. *vers.* 22. *seqq.* XV. *vers.* 22. *seqq.* XVII. *vers.* 15. 18. leguntur. Hunc ergo in modum cum spirituum creatorum existentia satis ex ratione pariter ac scriptura sacra demonstrata sit, nihil aliud superest, quam vt ad rationes secus sentientium paucis respondeamus. Prima illorum est: qui cum Epicuraeis, speciatim Thoma Hobbesio, spiritus dari, prorsus negant, eo quod non aliae *praeter materiales* dentur *substantiae*. Hi vero cum assumant, quod est in quaestione, non est, quod nos moreantur, praesertim, cum contrarium, dari substantias materiae expertes, euidentissime supra demonstratum sit. Altera illorum est, qui spiritus quidem admittunt, sed *materiales*, adeoque in eam ingrediuntur sententiam, nihil obstare, quo minus substantia materialis cogitari queat. Quod quam absonum sit, itidem supra iam demonstratum est. Nec est, quod auctoritas veterum philosophorum, Pythagoraeorum maxime & Platonicorum, quenquam moueat, materiales spiritus statuentium aut potius fingentium. Non enim insolens istis fuit talia asserere, quorum ipsimet nullam reddere potuere rationem. Tertia illorum est, qui non tam existentiam, quam *operationes* spirituum se impugnari videri volunt; quanquam operationes eorum in dubium vocando, praecipua simul argumenta, quibus existentia probari potest, labefactent. Non concipi posse, aiunt, quo pacto spiritus, cuius essentia in co-

cogitatione confiſtit, in materiam ſeu corpus agere, adeoque talia, quae ſpiritibus vulgo tribuuntur, edere poſſit. Sed falluntur & iſti, dum erroneam animo concipiunt ſpiritus notionem, eſſentiam eius in cogitatione conſtituentes. Enimuero, ſi cuncta, quae de ſpiritibus nobis innotuerunt, paulo accuratius conſideremus, is demum recte de iis philoſophari merito cenſebitur, qui ſpiritum dixerit ſubſtantiam materiae omnis expertem, intellectu & voluntate, potentiaque mouendi corpora, & agendi in materiam, adeoque facultate mirabilia multa efficiendi, praeditam. Veram hanc & genuinam eſſe ſpiritus creati & a corpore ſeiuncti notionem, tum ex iis, quae certa & indubitata fide de ſpiritibus traduntur, tum ex ipſa animae noſtrae conſideratione manifeſtum eſt. Secus autem ſentientium πρῶτον ψεῦδος in eo conſiſtit, quod eſſentiam ſpiritus in cogitatione conſtituunt †††††. Qua in re tamen maximopere falluntur. Etſi enim nullus ſpiritus ſit ſine cogitatione, adeoque facultas cogitandi inter proprietates ſpiritus recte referatur, inde tamen minime ſequitur, ipſam ſpiritus eſſentiam conſiſtere in cogitatione. Ceſſat itaque & corruit prorſus iſta ratiocinatio: ſpiritus eſt res cogitans, ergo non poteſt mouere corpus, aut agere in materiam. Nec eſt, quod regeras, cum nos aſſeramus, ſpiritum eſſe materiae expertem, non magis, quo pacto ſubſtantia materiae expers agere in corpus queat, concipi poſſe, quam quo pacto id facere queat res cogitans. Licet enim, quomodo ſubſtantia materiae expers in corpus agere queat, nobis non conſtet, inde tamen res ipſa, ſeu quod eiusmodi facultas in ſpiritus cadat, minime vocanda eſt in dubium. Perinde enim hoc eſſet, ac ſi quis negare vellet, magnetem attrahere ferrum, ideo quod modum, quo hoc fiat, ignoret. Multa ſane fiunt, quae, quo pacto fiant, nemo mortalium dixerit: haec autem omnia negare velle, extremae eſſet & impudentiae & ſtultitiae. Animam hominis habere facultatem, corpus, certaque eius membra,

linguam, manus, pedes, pro lubitu mouendi, experientia magiſtra omnes nouimus. Nec tamen quisquam explicauerit, quo pacto ad minimum voluntatis nutum ſpiritus animales ita determinari poſſint, vt mox hoc, mox aliud membrum, idque mox hac, mox alia ratione moueant? Quod ſi vero quis eiusmodi motus negare vellet, ideo quod non caperet, quo pacto mens noſtra in corpus agere queat, nonne rationis vſum amiſiſſe merito cenſeretur? Nec eſt, quod cum BECKERO excipias, animae aliam hic eſſe rationem, quippe quae proprium corpus habeat; eſt enim anima aeque ſpiritus, ac angelus, adeoque, ſi nullus ſpiritus in corpus agere poſſet, nec anima hosce corporis noſtri poſſet excitare motus. Praeterea exemplum illud eo praecipue pertinet, vt demonſtremus, multa vt certa & explorata admittenda eſſe, de quibus tamen, quomodo fiant, dici nequit. Quare ſi vel maxime diſcrimen inter animam & reliquos ſpiritus admittatur, ratiocinatio tamen firmo perſtat talo. Nullum vero etiam eſt dubium, eadem facilitate, qua Deus animae humanae facultatem indidit, proprium corpus eiusque membra mouendi, eum etiam reliquis ſpiritibus facultatem corpora extra ſe poſita mouendi, vel certa ratione in ea agendi, concedere potuiſſe. Quod denique BECKERVS fundamenti loco ſupponit, & toti ſyſtemati ſuo ſubſternit, angelos malos poſt lapſum catenis vinctos in inferno ceu carcere detineri, nihilque adeo in hocce mundo efficere poſſe, plane friuolum eſt. Catenae enim, quas Petrus *II. ep. II.* 4. *catenas tenebrarum* vocat, non ſunt materiales, ſed ſpirituales, certamque & valde moleſtam potentiae angelicae circumſcriptionem, in ſpiritibus malignis denotant. Quo ipſo licet ſimul maligni iſti ſpiritus cruciatus infernales in ſe ſentiant, & ad certum etiam damnationis locum ſint determinati; hoc tamen non obſtat; quo minus & ex permiſſione diuina, infernum ſuum ſecum circumferentes, in hocce mundo exiſtere, & varias operationes edere queant. Qua de re eo minus dubitan-

bitandum, quo certiora luculentioraque sunt, quae in scriptura sacra hac de re prodita legimus.

† Ipsi *Amboinenses* testantur, Cacodæmonem, priusquam Lusitani & Batavi ad illorum oras appulissent, sæpissime insularibus apparuisse. v. *Oostind. Voyagie onder* p. W. Verhoeven *P.* 151. *& seqq.* Miror quoque Zwiftium *dans le conte du Tonneau* scribere: spectra ideo sibi suspecta esse, quod singulis duntaxat sese exhibeant, non vero pluribus simul; quum exempla, quæ contrarium affirmant, alii ubertim jam attulerint.

†† Qui tamen in eo erravit, quod putarit, animas mortuorum, subsidio vehiculorum aëreorum, vivis apparere. Num animæ post mortem appareant unquam? Driessenii *Homo Vetus & Novus p.* 161. *& seq.* ut & *dissert. de apparit. mort. vivis, ex pacto factis, Gedani* Præside Schelguigio habita, consulantur. Cæterum, quinam exempla apparitionum spirituum infernorum aliorumque collegerint, docet Stollius *Hist. Litt. C.* 3. *P.* 2. §. 59. Sim. de Vries inter nostrates est notissimus; simul tamen notum est, hominem nugis nimium indulsisse. Videatur etiam Henninus *ad Ep. itin.* 1. J. Tollii *n.* 21.

††† Cum Wieri, qui *de præstigiis Dæmonum* scripsit, aliorumque opera vulgaris sententia de immoderata spirituum malignorum & sagarum potestate, haud parum fuerat mitigata, nonnulli, inter quos Glanvillius, & Th. Erastus *Dial. de lamiis & strigibus*, spirituum causam egerunt. Conf. Stollium *l. c.* §. 56. Buddei *Th Dogm. L.* 2. *C.* 2. §. 55. qui eodem Capite multa, quæ cum fructu ad *hunc* §. conferri possunt, edisserit. Addatur J. Ode *dissert.* ad §. 3. *C.* 3. a nobis laudata.

†††† Alii ad Lotum referunt, quo pacto argumenti vis mini me infringitur. Nec est, quod quis objiciat, si verborum structuram sequamur, locum nostrum: *διὰ ταύτης γὰρ ἔλαθόν τινες ξενίσαντες ἀγγέλους*, verti debere *per quam nonnulli nuntios hospitio accipientes latuerunt*, i. e. malo fuerunt immunes. Ideoque Raabam respici, quæ exploratores, dum quærebantur, abscondidit. Etenim licet hæc sententia specie non careat: omni tamen fundamento destituitur, si attendamus, participium cum verbo *λανθάνω*, e genio linguæ

 Græcæ,

Græcæ, per verbum finitum explicari debere, verbum λανθάνω vero, per adverbium *clam*, ac *occulte*, ut docet VIGERUS *de Idiot. Gr. Linguæ L. 6. Sect.* 1. §. 10. Videantur quoque ALBERTI, ELSNERUS, & RAPHELIUS, *in Herodoteis ad hunc l.* Alii autumant e narratione Mosaica patere, angelos illos fuisse increatos Sed, si ita sese res habuerit; cur Apostolus *l. c.* eo respiciens, quum haud parum momenti ad officium quod inculcat commendandum attulisset, id non indigitavit? Præterea tertius ille, qui apud Abrahamum, dum duo reliqui Urbem jam peterent, remansit, nomine *Jehovah* ab iis diserte distinguitur *Gen.* 18. 22. Illo quoque præsente, nomen *sacrum Adonai* cum *Kamets*, absente vero, idem nomen cum *Patach* adhibetur: conf. *Gen.* 18. 3. cum *C.* 19 2. Immo historiæ series haud obscure innuit, Dominum, qui postremus ab Abrahamo abierat, Loto cum sociis extra Sodomæ pomeria obvium fuisse factum. Quod simul ac factum fuerit, non duo ut antea, sed unus tantum loquens introducitur; & quidem, quod alii non fecerunt, propria Auctoritate cuncta peragens: v. *Gen.* 19. 1. *ad* 17. *coll. vs* 17. *& seqq.* Atqui hujus rei nulla sufficiens ratio, nisi e nostra Hypothesi, quam Cel. Auctor modo proposuit, dari posse videtur. Denique *vs.* 24. Satis clare innuitur, omnes adorandæ Trinitatis Personas eo tempore in tellure nostra non apparuisse.

† Conf. Auct. *Hist. Eccl. V. T. Per* 2. *Sect.* 3. §. 27. & *dissert. Epist.* quam eidem Libro subjunxit. Adde SCHELGUIGIUM *l. c.* §. 28. *& seq.*

†† Conf. WOLFII *curas Philolog.* Qui tamen forte in eo erravit, quod putarit locum *Zachariæ a Juda* non respici.

††† HOHEISELIUS verba *Jes.* 37. 7. quæ ita vertit: *ecce dabo spiritum contra ipsum*, haud leve argumentum contra BECKERUM ac ejus asseclas suppeditare arbitratur.

†††† Quo pacto magi prodigia edere potuerint? v. apud DOUGTÆUM *Excurs. ad locum Exod.* 7. Extra fidem quoque non sunt, quæ de hodiernis Orientalium magis Periegetæ narrant.

††††† Etiam essentiam spiritus in cognitione constituamus;

mus: inde tamen non ſequitur: mentem in corpus agere non poſſe; ut plus millies ab aliis eſt demonſtratum.

§. IV.

Vaticinia, ſeu praedictiones futurorum, & quidem contingentium dari, exempla certiſſima, & quae exceptionem non admittunt, euidenter probant. Eas vero, qui aut finitis creatisue ſpiritibus tribuunt, aut a naturali aliqua omnibusque hominibus inſita facultate deriuant, nihil aliud agunt, quam vt limites intellectus finiti ſe prorſus ignorare demonſtrent, irritoue & inani conatu cauſam quaerant, cuius vim effectus multis modis ſuperat. Relinquitur itaque, & agnoſcendas futurarum fortuitarumque rerum praedictiones, & ſoli Deo, ceu vero & vnico earum auctori, tribuendas eſſe. *

* Vt erroribus atheorum aliorumque hominum profanorum de vaticiniis, rerumque futurarum praedictionibus, eo rectius obuiam eamus, duo nobis cuincenda ſunt; alterum, dari omnino vaticinia ſeu rerum futurarum, & quidem fortuitarum, ſeu contingentium praedictiones; alterum, eas a nulla facultate hominis naturali, nulloue ſpiritu creato proficiſci poſſe, ſed ſoli Deo tribuendas eſſe. Ad prius itaque quod attinet, prouocabo nunc ad ipſum veterum philoſophorum conſenſum, qui omnes, a Xenophane ſaltem & Epicuro ſi diſceſſeris, futurarum rerum praedictiones admiſerunt, vti ſupra ad *cap. III.* §. *IV.* obſeruauimus; nec ea, quae veterum recentiorumque hiſtoricorum monumenta ſuppeditant, nunc commemorabo. Iis ſaltem, quae certa & explorata ſunt, inſiſtam. Tametſi enim athei, quibuscum nobis hic praecipue res eſt, diuinam ſcripturae ſacrae auctoritatem non admittant,

non tamen negare audebunt, prophetarum quemque eo vixisse tempore, quo vixisse perhibetur †. Quodsi ergo constet, ea, quae praedixit, longo demum post eam, qua vixit, aetatem contigisse, vaticiniisque eius accurate respondisse euentum, nullum amplius de ipsis vaticiniis seu praedictionibus supererit dubium. Sic Esaiam vatem, eo tempore, quo Hiskias rex, rerum apud Iudaeos potitus est, vixisse, ne impudentissimus quidem atheorum negauerit. Hic vero, vt plurima alia, quibus post multa demum secula accurate euentus respondit, praedixit, ita illud cumprimis a Cores seu Cyro Persarum rege, solutum iri captiuitatem Babylonicam *Esa. XLIV.* 28. *XLV.* 1. Hoc vero cum liberrime fecerit Cyrus, haud dubio futurum contingens erat. Esaias autem tanto temporis ante acti spatio non tantum hoc praedixit, sed ita praedixit, vt nomen quoque regis exprimeret, qui nondum natus erat, immo quem nasciturum nemo mortalium scire aut cognoscere poterat. Idem de Daniele vate censendum. Hunc enim circa finem imperii Babylonici, & initium Persici, vixisse, adeo verum est, vt nec perditissimum atheorum id vocaturum in dubium existimem. Quod vero PORPHYRIVS iuratus christiani nominis hostis autumauit, librum Danielis, Antiochi Epiphanis aeuo, a quodam in Iudaea fuisse compositum, argumento est, de veritate vaticiniorum Danielis adeo eum fuisse conuictum, vt ne diuinam libri istius auctoritatem agnoscere cogeretur, non aliter, quam per illepidum eiusmodi & inficetum figmentum inde se expedire potuerit. Tantum itaque abest, vt nostrae hoc noceat causae, vt nouum potius eidem robur conciliet, vti iam a me ostensum, in *dissertat. de veritate christ. relig. philosophor. gentil. obtrectationib. confirmata*, §. *IX.* in *syntagm. dissertation. theologic. pag.* 491. Addo his prophetam, prophetis omnibus, qui unquam extiterunt, longe maiorem, ipsum Christum seruatorem nostrum. Eum sub Augusto imperatore natum, sub Tiberio cruci adfixum, mortuumque esse, nec Spinoza negat,

negat, nec vllus atheorum negare poterit. Non minus tamen & illud extra controuerſiam poſitum, inter alia de Hieroſolymitanae vrbis templique deuaſtatione eiusmodi vaticinia eum edidiſſe, quae euentus accuratiſſime comprobauit. Iſta autem quis praeuidere poterat, niſi aut Deus ipſe, aut qui a Deo ea accepiſſet? Vt enim mere fortuita fuere, ita longo ſatis poſt praedictionem contigerunt tempore. Atque haec cum iſtud, quod nobis probandum erat, extra controuerſiam ponant; ita ea, quae contra praedictiones eiusmodi Epicuraei vrgent, non adeo magni ſunt momenti. Dum enim ideo eas negant, quod Deus rerum huius mundi nullam curam gerat, ex vno errore alium colligunt, ponuntque ceu euictum, quod a nobis iam eſt profligatum. Immo inuertere quodammodo argumentum licet, rationesque ita ſubducere: cum rerum huius mundi, hominum praecipue, curam Deus gerat, veroſimile prorſus eſſe, eum hominum, piorum praeſertim & virtuti deditorum cauſa, quandoque futura reuelare, vt ſciant, quid fugere ac euitare, quid contra conſectari atque eligere, debeant, vt intuitu eorum, quae euentura ſunt, rebus ſuis conſulere queant. Nec maioris momenti eſt, quod iidem contendunt, cum nulli dentur ſpiritus, qui futura nobis reuelare queant, nullas quoque dari rerum futurarum praedictiones. Praeterquam enim, quod perperam iterum ceu certum ponunt, quod a nobis non conceditur, nullos dari ſpiritus creatos, nos etiam praedictiones futurorum non a ſpiritibus creatis, ſed ab ipſo Deo proficiſci, aſſerimus. Sermo enim nobis eſt de futuris contingentibus, quorum praeuiſio vti in ſolum Deum cadit, ita ſpiritibus creatis non magis tribui poteſt, quam hominibus ipſis. Dum vero, quicquid de praedictionibus, oraculis, vaticiniis dicitur, inter aniles fabulas, figmenta & impoſturas hominum referunt, ſummae praecipitantiae & temeritatis, quocum vera ſapientia minime conuenit, ſe reos eſſe, ipſimet demonſtrant. Nimirum, poſitum hoc in more eſt

quibusdam philoſophis, ſed philoſophorum nomine parum dignis, vt ſyſtematis cuiusdam, quod ſemel amplexi ſunt, amore excoecati, quicquid ex ſuis principiis explicare nequeunt, ſtatim, ceu fabuloſum, fictitium, & merum commentum, reiiciant. Quae tamen non ad indagandam, ſed ad opprimendam veritatem rectiſſima via eſt. Nos antea iam exemplis eiusmodi, quae ipſi athei negare nequeunt, probauimus, praedictiones rerum futurarum dari. Quod autem ad praedictiones, vaticinia, & oracula, quae inter gentiles fuerunt, attinet, non equidem negamus, fraudes, impoſturas, figmenta in hisce interceſſiſſe; quaedam tamen ita comparata fuiſſe, vt cognitionem humana maiorem nemo non in iis admittere debeat, iam ſupra ad *cap. III. §. IV.* obſeruauimus. Qui enim per oracula quandoque reſponſa dabant daemones, etſi ipſimet futurorum contingentium ignari, talia tamen praeuidere ſubinde, & ex certis cauſis colligere poterant, quae vim humani intellectus longiſſime ſuperabant. Vltimum itaque, idque praecipuum ſaltem ſupereſt dubium, an praedictio, adeoque & praeuiſio futurorum contingentium cum libertate hominis conciliari queat? Scopulus ſane hicce eſt, ad quem plurimi naufragium fecerunt, mox ad vnum, mox ad alterum extremum declinando. Nonnulli namque ex decretis Dei abſolutis cuncta, quae fiunt, deriuantes, Deum quidem futura praeuidere, concedunt, ſed hoc ipſo, ea contingentia eſſe negant, eo quod propter decretum Numinis non poſſint non fieri ††. Alii autem, vt hominum libertati conſulant, nec contingentiam tollant, negant, Deum praeuidere res mere contingentes poſſe; adeoque & iuxta eosdem futurorum contingentium praedictio nulla erit. Eorum, qui SOCINI caſtra ſequuntur, hanc eſſe ſententiam notum eſt, idque vel ex IOANNE CRELLIO conſtat, de *Deo & attribut. diu. cap. XXIV.* In eandem nuper ingreſſus eſt vir quidam doctus, cuius hac de re extat meditatio dans *l'hiſtoire critique de la republique des lettres, tom.* VII. *artic.*

artic. IV. *pag.* 131. *seqq.* Cum enim tum illorum sententiam, qui omnia ex decretis diuinis deriuant, tum eorum qui libertatem hominum cum praescientia contingentium conciliari posse existimant, reiecisset, ipse quidem, Deum futura contingentia eatenus saltem praeuidere, contendit, quatenus ex certis causis cognosci possunt. Cumque homines rerum vsu pollentes, & insigni prudentia instructi, multarum actionum euentus futuros praeuidere queant, Deum quidem, cuius cognitio multis modis perfectior sit, quam hominum, longe plura hac ratione praeuidere posse, & quidem talia, in quibus sagacissimi mortalium causas, vt pote latentes, perspicere nequeunt. Quodsi ergo regeras, hoc modo praescientiam diuinam futurorum contingentium ad meras coniecturas redire, respondet, cum Deus causas & principia, ex quibus hominum actiones processurae sint, certo sciat, certam quoque, & neutiquam mere coniecturalem hanc eius esse praescientiam. Cum vero facile videat vaticinia & praedictiones, quarum tot exempla scriptura sacra exhibet, huic vel maxime obstare sententiae, in eo totus est, vt ostendat, ea ita comparata esse, vt Deus ex certis causis ea euentura cognoscere potuerit, quae euenerunt. Quod quam infeliciter auctori cedat, ipsa haec eius commentatio quemlibet facile condocebit. Rectius itaque sibi consulunt, & tutius incedunt, qui, euitatis duobus hisce extremis, mediam viam eligunt. Qui enim ex decretis diuinis cuncta deriuant, vt hominem omni libertate spoliant, ita non possunt non Deum tandem omnium praue actorum causam auctoremque facere, quicquid etiam dicant, aut in quamcunque se vertant partem †††. Quod vt plane impium est, ita, qui ista praecipitia caute non euitant, absona deinde quaeuis atque inepta admittere tenentur. Qui vero praescientiam futurorum contingentium Deo abiudicant, infinitae eius perfectioni nimium quantum detrahunt; immo palam in eum iniurii sunt, characterem istum luculentissimum diuinitatis, quo Deus

vel maxime ab idolis vult discerni, *Esa. XLIII. 12. XLIV. 7.* ei adimentes. Quod si non aliter, quam per causas aut signa Deus futura cognoscit, non multum sane perfectior erit eius intellectus, quam hominis aut angeli. Sed ipsa vaticiniorum exempla haec commenta euidentissime refellunt. Cum enim Deus fata gentis Israeliticae in Aegypto, dudum antea ipsi Abrahamo indicauit; cum captiuitatem Babylonicam, & post LXX annorum decursum, ex ea liberationem, eo tempore praenuntiauit, cum nemo mortalium, hoc vlla ratione fieri posse, sibi persuaderet; cum, quae circa natiuitatem, mortem & resurrectionem Christi contigerunt, multis antea seculis, quam haec fierent, praedixit; causas istas atque signa scire vellem, ex quibus Deus talia cognoscere potuerit. In omnem equidem hic se versat partem auctor antea laudatus, sed aut meras ineptias profert, aut eo tandem cuncta redeunt, Deum hoc aut illud decreuisse, itemque, intellectum diuinum perfectiorem esse humano. Sed dum ipse sententiam illorum, qui praescientiam Dei ex eius decretis deriuant, reiecisset, parum profecto sibi constat, dum nihilominus ipse ad decreta recurrit. Intellectum diuinum humano longe perfectiorem esse, lubentes concedimus, sed hoc auctorem parum iuuat, qui causas aut signa adferre debet, ex quibus Deus futura cognoscat, aut concedere, Deum etiam futura contingentia, qua talia, praeuidere & praedicere posse. Et hoc quidem est, quod nos asserimus, media ita via inter duo ista extrema incedentes. Primo namque hoc requirit infinita scientiae diuinae perfectio. Deinde, exempla vaticiniorum & praedictionum, quae in scriptura sacra extant, hoc luculenter confirmant. Nec obstat hoc libertati hominis. Cognitionem enim atque praeuisionem rerum, cum illarum existentia aut productione, nullum habere nexum necessarium, vel humanae cognitionis exemplo condiscimus. Obiicit equidem auctor antea laudatus, infinitatem scientiae diuinae non esse extendendam ad contradictoria.

ria. Contradictionem autem inuoluere, si dicam, contingentia certo fieri posse. Quod enim certo non sit exstiturum, hoc etiam non posse certo sciri. Certo autem si exstiturum est, non erit contingens. Verum non hodie demum, aut nudius tertius, sed iampridem omniscientiae diuinae hostes hunc nodum constrinxerunt. Sed nihil efficiunt, siquidem id, quod ratione causae, quatenus libere agere potest, contingens, adeoque incertum & indeterminatum, est, posita hac vel illa causae actione, ceu certum & determinatum spectari, & eo modo certo ab intellectu infinito cognosci potest. Quod itaque id, quod reuera contingens est, vt certum spectari possit, non a praescientia diuina oritur, sed a certa conditione, posita scilicet certa causae actione, ex qua effectus hicce oritur. Et ita quidem cum satis euictum sit, dari praedictiones futurorum, ad alterum disceptationis nostrae caput progredimur, eas soli Deo tribuendas esse. Enim vero nec homini, nec vlli spiritui creato, facultatem futura contingentia praedicendi inesse, vel inde patet, quod nullo modo concipi queat, quo pacto intellectus finitus aliquid sine signis cognoscere queat. Futurorum autem contingentium cum nulla plane signa sint, manifestum est, quod nulla ratione ab intellectu finito cognosci possint. Nec est, quod excipias, etsi modum ignoremus, ideo rem ipsam non posse vocari in dubium. Id enim valeret, si res ipsa posita esset extra controuersiam. Hoc vero cum factum non sit, nec fieri queat, firmo ratiocinatio nostra stat talo ††††. Accedit, quod non tantum scriptura sacra testetur, solius Dei esse, praedicere futura, vt iam antea ostendimus, sed quod ex ipsis ethnicis nonnulli hoc agnouerint, quorum hac de re testimonia laudaui, in *differtat. an homines naturali polleant vaticinandi facultate?* §. *XXII.* vbi & §. *XXIII.* ad rationes ab AMMONIO in contrarium allatas, & a PETRO PETITO vberius explanatas, respondi. Non magis vero & illorum admittenda est sententia, qui naturalem quandam ad vaticinandum dispositionem ho-

homini tribuunt; cuius ſententiae patrocinium magno conatu, nec ſine adparatu eruditionis ſingulari, in ſe ſuſcepiſſe PETRVM PETITVM, ſupra ad *cap. III.* §. *IV.* docuimus. Hanc vero diſpoſitionem naturalem ad influxum diuinum recipiendum in mentis praecipue ſublimitate conſtituit, ad quam quidem, ceu cauſae adiuuantes, accedant, temperamentum melancholicum, poſitus ſiderum, hauſtus halitus ſubterranei, aliaeque. Licet vero & BENEDICTVS DE SPINOZA ad vaticinia diſpoſitionem naturalem requirat, differt tamen eius ſententia a ſententia PETITI, ſiquidem illius eo tandem redit, prophetiam merae imaginationis effectum eſſe, cum PETITVS contra influxum quendam diuinum requirat, ſaltem requirere videatur. Interim nec haec vllo modo admitti ſententia poteſt. Quid enim mentis ſublimitas naturalis ad influxum diuinum recipiendum faciat, nulla, ne probabili quidem, ratione oſtendi poteſt. Immo plures fuere inter prophetas veteris teſtamenti, in quibus naturalem iſtam mentis ſublimitatem agnoſcere non licet. Multo vero minus, quid aut temperamentum melancholicum, aut poſitus ſiderum, aut hauſtus halitus ſubterranei huc conferant, explicari ſolide poteſt. Ad rationes, pro iſta ſententia ſtabilienda in medium adferri ſolent, haud difficulter reſpondere licet. Quod enim de praeparatione ad vaticinandum, ſeu influxum diuinum recipiendum, dicitur, qua prophetae olim vſi ſint, id vero caute & cum grano ſalis intelligendum eſt. Erant ſane in gente ebraea ſcholae, ſeu ſocietates quaedam, in quibus propheta aliquis ceu magiſter, vel praefectus, reliquis praeerat; a quo qui inſtituebantur, בני נביאים *filii prophetarum* dicebantur. Sed probe obſeruandum, *prophetarum* nomine eos olim veniſſe, qui rerum diuinarum erant periti, vt de iis verba ad alios facere poſſent, ſimulque canticis ſacris atque pſalmis laudes diuinas celebrare, ſuarum ducebant eſſe partium, adeoque & muſices periti erant; conf. *I. Sam. X.* 7. Vnde, quo pacto diſcipuli iſti atque filii propheta-

phetarum in scholis istis instituti, & ad prophetiam praeparati fuerint, constat, per doctrinae scilicet sacrae communicationem, qua rerum diuinarum notitia imbuebantur, tum & per preces, hymnos, similesque exercitationes. Quod dum fiebat, contingebat interdum, vt motus extraordinarios spiritus sancti sentirent, vt ex iis, quae de Saule *I. Sam. X.* 5 *seqq. XIX.* 18. *seqq.* narrantur, liquet. Musicam etiam instrumentalem cum canticis sacris ad animi adfectus aut sedandos aut excitandos eos adhibuisse, tum aliunde constat, tum exemplum Elisaei vatis *II. reg. III.* 15. nos dubitare non sinit. Ista vero praeparatio vti spiritualis erat, adeoque ad naturalem quandam animi dispositionem producendam minime comparata; ita multo minus per se facultatem vaticinandi seu futura praedicendi, producebat, quam Deus potius liberrime mox huic alii conferebat. Nec de omnibus sane filiis prophetarum dici potest, quod futura praedixerint; multo minus, quod per praeparationem istam hocce donum se impetrare posse existimauerint. Erat enim hoc eiusmodi, quod a sola Numinis voluntate, non autem a praeparatione naturali, pendebat. Sed nec ex natura indoleque somniorum, naturalis quaedam ad vaticinandum, vel influxum diuinum recipiendum, dispositio, probari potest. Cum enim, quae de euentu quodam futuro nos certiores reddunt, aut Deum, aut genium quendam, bonum vel malum auctorem habere queant, quid naturalis huc faciat dispositio, non video. Nec etiam explicari potest, qualis illa dispositio esse debeat, multo minus ratio dari, cur Deus aut genius aliquis citra certam dispositionem somnium aliquod immittere nequeant. Occurrunt equidem quaedam circa somnia, quorum certam rationem reddere difficile fuerit, sed vt ad ea soluenda hypothesis de dispositione certa, ad influxum aut Numinis aut genii recipiendum, non sufficit, quae & ob rationes allatas admitti nequit, ita & in hisce quaedam esse, quae nostram cognitionem superent, libere profiteri praestat. De oraculis gentilium iam antea

dictum,

dictum, in hisce, praeter hominum imposturas, infernalis genii operam intercessisse. Nihil itaque inde pro naturali ad vaticinandum facultate elici potest. Idem & de Sybillis dicendum: quarum eo minus exemplum nobis opponi potest, quod, quae hodie Sybillis tribuuntur, oracula, conficta ab aliis & supposititia esse, iam pridem viri doctissimi demonstrauerint. ††††. Sed de hisce omnibus copiosius exposui, in *differt.* citata, *an naturali homines polleant facultate vaticinandi* ? §. *XXXII.* & *XXXIII.*

† Si rei Historicæ imperiti non sint: istud negare non possunt. Audent tamen, ut patet ex exemplo SPINOSÆ, qui de Danielis Libro, cum PORPHYRIO sensit. v. VAN TIL *Op. Anal. Introd. ad Proph. Danielis.*

†† Nihil, si Deum respiciamus, est contingens; & plane necessarium est, ut Præscientiam ex decretis Divinis derivemus, si Deo *certam* ac *independentem* notitiam futurorum, quæ enti summe perfecto negari non potest, tribuere velimus. Immo, quum supra vidimus, quasvis creaturarum actiones absque concursu primæ causæ fieri non posse: hinc merito colligimus, Deum, cujus *voluntas* & *scientia* sunt *immutabilis*, jam ab aeterno decrevisse, quasnam actiones, ipso providente res creatæ suo tempore instituerent; & decreti sui conscium cuncta, quæ fierent, prævidisse.

††† Quod Celeb. Actor hypothesi suæ serviens duriuscule loquatur: ipsi facile condonamus. Dicimus tamen: 1. nostram sententiam hominem omni libertate non privare; Nisi quis *independentiam* cum *libertate* confundat. 2. Eam quoque Deum prave actorum auctorem non facere; quod supra demonstrauimus. Doctissimus BUDDEUS patronus fuit *scientiæ mediæ*, quam LUD. MOLINAM invenisse ferunt, cui tamen P. FONSECA hanc gloriam invidit. Conf. Auct. *Th. Dogm. L.* 2. *C.* 1. §. 22. quæ sententia cum iis, quæ sub signo †† disseruimus, consistere minime potest; & quam pluribus impugnarem, nisi instituti memor essem.

†††† Ideæ futurorum contingentium ad naturam mentis neces-

necessario non pertinent: nam mentem harum rerum ignaram absque contradictione nobis repraesentare licet. Patet itaque, neminem, praeter Deum, facultatem futura praedicendi vi naturae suae habere.

†††††† v. CAVE *Hist. Litt. ad annum* 130. adde P. CAMERARIUM *Horarum subcessiv. Cent.* 3. *C.* 14. *& Cent.* 2. *C.* 11.

§. V.

Potentia Dei infinita & ad omnia, quae contradictionem non inuoluunt, sese extendens, nos nulla ratione, quin leges motus ab ipso constitutas iterum tollere atque suspendere possit, dubitare sinit. Id vero subinde ab eo factum, exempla certissima, & exceptionem non admittentia, testantur. Errant igitur, & falluntur magnopere, qui, miracula a Deo aut edi non posse, aut edita non fuisse, contendunt. *.

* Ad duo etiam haec de miraculis disceptatio reuocari capita potest, quorum alterum est: an & a quo miracula fieri queant? alterum: num miracula reuera facta sint? Ad prius quod attinet: cum merito nunc ceu euictum ponamus, Deum existere, eundemque naturae auctorem esse: cum nemo etiam, qui Deum admittit, dubitet, eum infinita potentia esse praeditum; sequitur, etiam, eum naturae leges, a se ipso constitutas, posse mutare, hoc est, miracula edere. Quae atheorum princeps, BENEDICTVS DE SPINOZA hic in contrarium adferat, supra iam ad *cap. III. §. V.* indicauimus, atque reiecimus. Iuvat tamen ad ea penitus confodienda nonnulla addere. Quod fundamenti loco ponit, *nihil contra naturam contingere, sed ipsam aeternum, fixum & immutabilem ordinem seruare*, sua sponte corruit, cum per turpissimam principii petitionem supponat, quod minime

minime euictum eſt, Deum & naturam eſſe vnum idemque, vti iam *loc. cit.* obſeruauimus. Loquitur equidem in aſſerti huius probatione homo vaferrimus *de decretis diuinis*, vnde aliquis exiſtimare poſſet, eum naturae ordinem ex libera Dei voluntate deriuare. Sed mox, quid ſibi velit, indicat, quando, *leges naturae vniuerſales mera eſſe decreta Dei*, aſſerit, *quae ex NECESSITATE & profectione naturae diuinae ſequuntur*; *tractat. theolog. polit..cap. VI. pag.* 68. 69. Et paucis interiectis: *quicquid ſit, per Dei voluntatem & aeternum decretum fit, hoc eſt, vt iam oſtendimus, quicquid fit, id ſecundum leges ac regulas, quae AETERNAM NECESSITATEM & veritatem inuoluunt, fit, &c.* Atque hoc quidem ad fraudem ac fallaciam hominis detegendam, ipſumque eius principium euertendum, ſufficit. Ceterum ſi natura a Deo diſtinguatur, vti omnino diſtinguenda eſt, principium hoc, *nihil contra naturam fit*, tum demum admittendum, ſi addatur: *ſine voluntate creatoris.* Leges enim naturae a Deo ſemel ſtabilitæ tamdiu firmiter perſiſtunt, & mutari prorſus nequeunt: quamdiu ipſe Deus, ceu naturae auctor, eas non tollit aut ſuſpendit. Deum autem eas tollere aut ſuſpendere non poſſe, ſi quis aſſerere vellet, illi ſimul admittendum eſſet, Deum nec naturae auctorem, nec omnipotentem eſſe, quorum vtrumque abſurdum eſt. Non minus inepte ac friuole agit, cum *nomen miraculi non niſi reſpectiue ad hominum opiniones poſſe intelligi*, pronuntiat, *& nihil aliud ſignificare, quam opus, cuius cauſam naturalem exemplo alterius rei ſolitae explicare non poſſumus, vel ſaltem ipſe non poteſt, qui miraculum ſcribit & narrat.* Perinde enim hoc eſt, ac ſi rotunde dixiſſet, non dari miracula. Perperam vero itidem, & per ineptam principii petitionem ſupponit, nihil vnquam, quod non cauſam naturalem habeat, contigiſſe; indeque concludit, eos, qui miracula credunt, nihil aliud agere, quam vt ſuam prodant ignorantiam, innuantque, ſe eius, quod contigit, neſcire rationem. Enim vero cum exempla in ſcriptura

ra proſtent, quae doceant, talia contigiſſe, quae non tantum ex cauſis naturalibus explicari nequeant, ſed quae plane contra naturae ordinem ſunt, fruſtra haec omnia dici, manifeſtum eſt. Non ignoro, quid ad haec exempla regerat; ſed hac de re deinceps erit dicendi locus. Vt vero ex dictis liquet, miracula eſſe poſſe, ita ſimul a ſolo Deo ea edi poſſe, palam eſt. Solius enim Dei eſt, leges naturae dare ac tollere, easdemque, ſi ei viſum fuerit, ſuſpendere; quemadmodum itidem ſupra *loc. cit.* copioſius iam haec explicauimus. Sequitur hinc ſua ſponte, ex miraculis firmiter exiſtentiam Numinis demonſtrari poſſe. Quod iterum negat SPINOZA, ſed perperam. Omnia enim, quae hac de re adfert, ſua ſponte corruunt, cum iam demonſtratum ſit, poſſe miracula edi, ſed a ſolo Deo; & deinceps reuera eiusmodi miracula dari, demonſtrandum ſit. Cum vero SPINOZA tanta ſit impudentia, vt ſuam ſententiam ex ipſa ſcriptura ſacra probare audeat, paucis ea diluemus. Quod enim Deum ex miraculis cognoſcere nequeamus, inde probari poſſe, putat, quod Moſes prophetam ſeductorem, quamuis faciat miracula, non tamen admittendum, ſed capitali adficiendum eſſe ſupplicio, diſerte ſanciat, *Deut. XIII.* 1. *Ex quibus*, inquit, *clare ſequitur, miracula a falſis etiam prophetis poſſe fieri, & homines, niſi Dei vera cognitione & amore probe ſint muniti, aeque facile ex miraculis falſos deos, ac verum poſſe amplecti. Nam addit :* כי מנסה יהוה אלהיכם אתכם וגו *quoniam Iehoua veſter Deus vos tentat, vt ſciat, num eum amatis integro corde veſtro & animo veſtro.* Sed inde quoque hoc palam eſſe, exiſtimat, quod Iſraelitae ex tot miraculis nullum de Deo ſanum conceptum ſibi formare potuerint, cuius rei vel turpiſſima illa μοσχολατρεία euidentiſſimum argumentum praebeat. Aſaphum praeterea, quamuis tot miracula audiuiſſet, de Dei tamen prouidentia dubitaſſe, & fere a vera via deflexiſſe, niſi tandem veram beatitudinem intellexiſſet, *pſalmo LXXIII.* 11. *ſeqq.* Immo ipſum Salomonem, cuius tempore res Iudaeorum floren-

tissimae fuerint, suspicatum, omnia casu contingere, *Kohel. III.* 19. 20. 21. *IX.* 2. 3. *&c.* Verum haec omnia, si paulo accuratius ea consideremus, nihil ad rem facere, deprehendemus. Ad legem enim Mosaicam quod attinet, non in ea dicitur, falsos etiam prophetas posse facere miracula, sed *signa* saltem atque *portenta* eis tribuuntur. Id autem facile concedimus, posse falsos prophetas per praestigias aut humanas, aut diabolicas, mirabilia perpetrare, quae ab imperitioribus pro miraculis habeantur, adeoque hoc sensu signa atque portenta edere; sed inde non sequitur, eos posse edere miracula, seu talia perpetrare, quae sublationem vel suspensionem legum naturae supponunt †. Quo pacto autem mirabilia eiusmodi opera a veris miraculis discerni queant, supra iam ad *cap. III. §. V.* docuimus. Non ergo negat Moses, ex miraculis verum Deum agnosci posse; sed non temere quibusuis signis & portentis fidem adhibendam, praecipit, cum pseudo-prophetae per praestigias talia efficere queant, idque permittente Deo, vt hominum obsequium exploret. Nimirum cum difficile interdum sit, mirabilia per praestigias effecta a miraculis discernere, certissimum tamen criterium, quo praestigiae dignoscuntur a veris miraculis, est, si, qui eas edit, homines a lege diuina, verique Numinis cultu, iis abstrahere annititur. Hoc enim, vt pseudoprophetam agnoscamus, sufficit; simulque certissimo documento est, quantumuis mirabilia sint, quae perpetrat, ea tamen non esse miracula. At Israelitae, inquit, ex tot miraculis nullum de Deo sanum conceptum formare potuerunt. Sane Israelitae, qui miracula a Mose perpetrata adspexerunt, inde plene conuicti sunt, verum Deum coeli terraeque conditorem esse, qui per Mosen ad eos locutus est, ex Aegypto eos eduxit, legesque in monte Sinai tulit. Et hac de re nemo Israelitarum dubitauit. Quod vero in idololatriam deinceps lapsi sunt, ac vitulum Numinis loco adorarunt, ideo factum, quod existimauerint, se sub hocce symbolo vel imagine,

gine, verum Deum colere posse ††. Hinc vero robori argumenti, quod a miraculis pro Dei existentia desumitur, nihil decedit, quippe quod praecipue ad existentiam Dei comprobandam comparatum est, quam omnino etiam ille supponit, qui erroneum de Deo conceptum sibi format, vel non ea ratione eum colit, qua coli debebat. Praeterea, de Asapho quod dicit, eum de prouidentia diuina dubitasse, falsum est. Namque hoc saltem asserit, posse ex felicitate impiorum dubium quidem aliquod oriri, sed hoc statim euanescere, si quis ad finem seu exitum eorum attendat, *psalm LXXIII.* 17. Salomoni denique summam iniuriam SPINOZA facit, dum ea, quae ex mente sententiaque hominum profanorum dicit, ipsi regi sapientissimo tribuit †††. Atque hinc quidem patet, quam irrito conatu SPINOZA ostendere aggressus sit, ipsam scripturam docere, ex miraculis Numinis existentiam cognosci non posse. Nec rectius procedunt, quae in medium adfert, vt ostendat, *ipsam scripturam per Dei decreta & volitiones, & consequenter per prouidentiam nihil aliud intelligere, quam ipsum naturae ordinem, qui ex eius aeternis legibus necessario sequitur.* Hoc enim si verum esset, nullum ex scriptura probari posset miraculum. Vt vero hoc euincat, exempla quaedam profert: *In libro I. Schamuelis*, inquit, *cap. IX. v.* 15. 16. *narratur, quod Deus Schamueli reuelauit, se Saulum ad eum missurum, nec tamen Deus eum ad Schamuelem misit, vt homines solent aliquem ad alium mittere, sed haec Dei missio nihil aliud fuit, quam ipse naturae ordo; quaerebat nimirum Saul (vt in praedicto capite narratur) asinas, quas perdiderat; & iam absque iis domum redire deliberans, ex consilio sui famuli Schamuelem prophetam adiuit, vt ex eo sciret, vbi easdem inuenire posset, nec ex tota narratione constat, Saulum aliud Dei mandatum, praeter hunc naturae ordinem habuisse, vt Schamuelem adiret.* Verum, quam friuola haec sint, nemo non intelligit. Etsi enim Deus aliquando naturae ordine vti videatur, non tamen iste ordo

do naturae fine fingulari Numinis directione concipiendus eft. Quae directio vti ab ipfo ordine naturae feu actione caufarum fecundarum diuerfa eft, & probe diftinguenda, ita & decreta quoque diuina & mandata ab eodem diuerfa effe, manifeftum eft. Sane quod Saul, cum patris afinas fruftra quaefiuiffet, iam domum reuerti vellet, a famulo admonitus Samuelem prophetam adiit, id quidem naturae quodam ordine contigit; nec tamen fine fingulari Numinis directione, qui vt reliqua fic difpofuit, vt eodem tempore, quo volebat, euenirent, ita mentem famuli Saulis ea ratione direxit, vt ei confilium de adeundo Samuele fuppeditaret, & Saulis, vt confilium hoc acceptaret. Qua de re eo minus dubitandum, quia Deus diferte ad Samuelem dixerat, fe Saulem ad illum miffurum. Haec verba cum aperte actionem quandam Dei fignificent, de folo ordine, feu eo, quod fecundum naturae ordinem fieri poterat, ea capere, abfonum prorfus atque ineptum foret. Licet autem Deus naturae ordine quandoque vtatur, ita quidem, vt liberrime & pro arbitrio cuncta dirigat, non tamen femper hoc facit, fed quandoque ab eo difcedit, aut illum plane immutat, vt in miraculis contingit; quae omnium euidentiffime hanc impii hominis affertionem, *Dei decreta nihil aliud effe, quam naturae ordinem*, refellunt. Alterum vero, quo fententiam fuam comprobare annititur, exemplum, hoc eft: *In pfalm. CV. verf.* 24 *dicitur; quod Deus Aegyptiorum animum mutauit, vt odio haberent Israelitas, quae etiam mutatio naturalis plane fuit, vt patet ex cap. I. Exodi, vbi ratio non leuis Aegyptiorum narratur, quae eos mouit, Israelitas ad feruitutem redigere.* Plane ac fi caufae primae concurfus atque directio, cum caufis fecundis confiftere nequeat. In eo nimirum modus agendi ordinarius, quo Deus vtitur, ab extraordinario, quorfum miracula pertinent, differt; quod in illo, caufarum fecundarum ordinem naturae vtatur; in his autem eum ordinem non obferuet. Etfi enim in miraculis quandoque opera

rerum

rerum creatarum vtatur, non tamen hoc facit secundum ordinem naturae. Ordinarius vero ille agendi modus ſemper ſupponit concurſum, directionem & gubernationem ſingularem Numinis. Quare & cauſae iſtae odii Aegyptiorum erga Israelitas *Exod. I.* commemoratae, locum habere potuerunt; & cum ſingularis in his omnibus ſimul intercesſerit Numinis directio, etiam *pſalm. CV. verſ.* 24. dici potuit, Deum Aegyptiorum animos mutasſe, hoc eſt, cuncta ita diſpoſuiſſe, & cauſas ſecundas direxiſſe, vt ea euenirent, quae eueniſſe Moses memorat. Atque hinc, quid ad reliqua, ab eodem auctore allata, reſpondendum ſit, patet. Sunt enim cuncta eiusdem generis. Supereſt, vt, quod alterum eſt noſtrae disceptationis caput, paucis exequamur, &, cum hactenus oſtenſum ſit, miracula fieri poſſe, ea etiam facta eſſe, demonſtremus. Res autem nobis non cum illis nunc erit, qui reiecta ſcripturae auctoritate, quaecunque narrat, in dubium vocant, quorum impudentiam deinceps caſtigabimus, ſed cum illis, qui ſcripturam ita interpretantur, ne miracula vlla admittere cogantur. Quod quam infeliciter illis cedat, vel paucis quibusdam exemplis declarabimus, quae ipſe iterum SPINOSA nobis ſuppeditat. Is vero ita hac de re loquitur: *Si igitur quaedam in ſacris litteris reperiuntur, quorum cauſas reddere neſcimus, & quae praeter, immo contra ordinem naturae videntur contigiſſe, ea moram nobis iniicere non debent: ſed omnino credendum, id, quod reuera contigit, naturaliter contigiſſe; quod etiam ex hoc confirmatur, quod in miraculis plures circumſtantiae reperiebantur, quamuis tamen non ſemper narrentur, praecipue cum ſtilo poëtico canantur; circumſtantiae, inquam, miraculorum clare oſtendunt, ipſa cauſas naturales requirere. Nempe, vt Aegyptii ſcabie infeſtarentur, opus fuit, vt Moſes fauillam in aërem ſurſum ſpargeret, vid. Exod. IX. verſ.* 10. *locuſtae etiam ex mandato Dei naturali, nempe ex vento orientali, integro die & nocte flante, Aegyptiorum regionem petierunt, & vento occidentali*

cidentali fortissimo eandem reliquerunt, vid. Exod. X. 14. 19. eodem etiam Dei iussu mare viam Iudaeis aperuit, vid. Exod. XIV. 21. nempe Euro, qui fortissime integra nocte flauit. Deinde, vt Elisa puerum, qui mortuus credebatur, excitaret, aliquoties puero incumbere debuit, donec prius incaluerit, & tandem oculos aperuerit; vid. reg. libr. II. cap. IV. 34. 35. Sic etiam in euangelio Ioannis cap. IX. quaedam narrantur circumstantiae, quibus Christus vsus est, ad sanandum coecum, & sic alia multa in scripturis reperiuntur, quae omnia satis ostendunt, miracula aliud, quam absolutum Dei, vt aiunt, mandatum requirere, &c. tract. theol. polit. cap. VI. pag. 76. Nimirum, ex circumstantiis quibusdam miraculorum putat colligi posse, ea ex caussis naturalibus contigisse, aut si eiusmodi circumstantiae non adsint, esse eas subintelligendas; tandem, si haec omnia ad eleuanda miracula non sufficiunt, ad stilum poëticum se recipit. Talia nimirum excogitanda erant, ad manifestissima, quae scriptura sacra suppeditat, documenta eludenda. Sed haec omnia ita comparata sunt, vt sua se futilitate destruant. Ad circumstantias enim, quae aliquando memorantur, quod attinet, ex his intelligitur, Deum subinde mediis quibusdam in edendis miraculis vsum: sed ista media cum per se effectum, qui secutus est, producere non potuerint, sequitur, ea in numerum caussarum naturalium non esse referenda; multo minus inde colligi potest, in miraculi istius perpetratione naturae ordinem non esse mutatum. Idque inde liquet, quod Deus eiusmodi aliquando mediis vsus est, quorum ad effectum istum producendum per se nulla efficacia, nullaque esse potuit proportio. Sic, cum ipse seruator in terram spueret, ex puluere & saliua lutum conficeret, & eo oculos coeci hominis collineret, *Ioann. IX. vers.* 6. quis existimaret, luti istius in se spectati vim eam ac efficaciam fuisse, vt visum ei restituere posset? Sane, potuisset Christus idem vel vnico verbo efficere; quia tamen ei ita visum, hocce medio vti, ob caussas grauissimas sapientissimasque, licet nobis non satis

ſatis exploratas, eum hoc feciſſe, non eſt, quod dubitemus. Interim hoc certum, medium hoc ita comparatum fuiſſe, vt per ſe hunc effectum nulla ratione producere potuerit, adeoque in numerum cauſarum naturalium non eſt referendum ††††. Atque idem de aliis eiusdem generis miraculis cenſendum. Cum vero etiam quaedam miracula occurrant, in quibus Deus nullo eiusmodi medio vſus eſt, SPINOZAE quidem videtur, tum eiusmodi quid eſſe ſubintelligendum. Quae vero nos ad hoc cogit neceſſitas? Scilicet fingendum aliquid eſt, ne miracula admittere cogamur. Cum Chriſtus vnico verbo daemonia eiecit, aegrotos ſanauit, mortuos reſuſcitauit, nullo ſane vſus eſt medio; cuiusmodi nec ſubintelligi vlla ratione poteſt, cum ſcriptura diſerte referat, nullum eum adhibuiſſe, ſed mandato & ſola voluntate peregiſſe omnia. Iam ad exempla, a SPINOZA in medium allata, haud difficulter reſpondere licet. Cum Aegyptii ſcabie infeſtandi eſſent, Moſes fauillam in aërem ſurſum ſparſit. Hoc pro cauſa naturali ſcabiei SPINOZA habet. Sed rationem primo nullam reddere poteſt, qui fieri queat, vt fauillae in aërem ſparſio ſcabiem producat. Deinde, nec ipſe SPINOZA, nec vllus mortalium alius, id efficere poteſt, vt fauillae in aërem ſparſione ſcabies in aliis hominibus oriatur. Fruſtra itaque iſta fauillae in aërem ſparſio, pro medio, vel cauſa naturali ſcabiei, in Aegyptiis venditatur. Locuſtae per ventum orientalem in Aegyptum aduectae, & per occidentalem inde iterum remotae ſunt. Sed, vnde Moſes ſciuit, quod eo tempore ventus orientalis locuſtas aduecturus, & occidentalis iterum remoturus eſſet? Si dicas, ex reuelatione Numinis; parum quidem hoc atheis proderit, cum eodem plane iure dici queat, Deum extraordinaria quadam ratione hunc ventum excitaſſe, vt locuſtas & adueheret, & remoueret. Non itaque *mandato Dei naturali*, vt ſubdole SPINOZA loquitur, ſed *arbitrario*, adeoque liberrime factum, vt locuſtae ea ratione in Aegyp-

tum adueherentur, & inde iterum remouerentur. Non minus vero & illud ineptum est, quod dicit: *eodem etiam Dei iussu* (scilicet naturali) *mare viam Iudaeis aperuit, nempe euro, qui fortissime integra nocte flauit.* Sed hic rursus scire velim, qui factum, vt eo tempore, quo Israelitis, vt Aegyptiorum furorem euitarent, mare transeundum erat, eurus flaret, iisque viam per mare rubrum sterneret. Qui ex caussis naturalibus hoc deriuat, ei dicendum, casu fortuito hoc contigisse: quod tamen, qui rei circumstantias considerauerit, plane ineptum esse, statim intelliget. Obstat praeterea, quod Moses diserte dicat: *& aquae illis instar muri a dextra eorum, Exod. XIV.* 29. Hoc enim quo pacto per solum euri flatum contingere potuerit, nemo profecto dixerit. Sunt equidem, qui cum SPINOZA hocce telum euitaturi dicunt, poëticam hanc esse locutionem, quae proprie intelligi nec possit, nec debeat. Verum, licet haud difficulter concedamus, in cantico *Exod. XV.* 8. poëticam huius rei descriptionem esse, cum dicitur: *vento narium tuarum coaceruatae sunt aquae, steterunt fluenta, quasi granorum aceruus, in medio mari coagulatae sunt abyssi;* non tamen perinde censendum de stilo historico, vbi auctor rem, prout gesta est, velut oculis lectorum subiicere annititur. Similitudinem enim illam, *instar murorum*, eum in finem Moses adhibuit, vt eo clarius rem exprimeret, & condoceret, vtrinque aquas constituisse, qua de re vt eo minus dubitaremus, addit: *a dextra eorum & a sinistra eorum.* Sane, si hoc sibi non voluit, quod verba ista aperte significant, data opera ita locutus videri potest, vt lectores erroneas de transitu isto animo conciperent opiniones, quod tamen vel cogitare nefas esset. Sed ex instituto iam hac de re dictum, in *histor. ecclesiast. vet. testam. period. II. sect. I.* ad §. *XV. pag.* 581. *seqq.* Denique, quod ad Elisae miraculum attinet, puer, quem is excitauit, non *mortuus credebatur*, vt iterum subdole SPINOZA loquitur, sed reuera mortuus erat. Ei autem, quod aliquoties propheta incu-

incubuerit, vt vitam illi restitueret, non ideo factum, quod hac ratione ceu medio quodam naturali calorem iterum in eo excitare voluerit, sed quod solenne prophetis virisque sanctis esset, ex instinctu diuini spiritus, in edendis miraculis mediis quibusdam interdum vti, quae tamen per se effectum istum producere non poterant, vt antea iam monuimus. Quod enim aliquis hominem mortuum, si ei aliquoties incumbat, reuocare in vitam nequeat, neminem fugit, meritoque pro insano haberetur, qui id sibi aliisque persuadere vellet. Atque hinc reliqua, quae athei ad eleuanda scripturae miracula in medium adferre solent, facile diiudicari possunt †††††.

† Etiamsi falsos doctores ope diaboli, Deo id permittente, miracula aliquando perpetrasse statuere vellemus: nihilosecius victoriam non obtineret SPINOZA. v. p. 216. & WERENSFELSIUM, quem *l. l.* adduximus, ad hunc §. conferas.

†† Ut docetur *Exod.* 32. 4, 5.

††† Nimirum Salomo *l. l.* loquitur de rerum omnium eventu, e mente ejusmodi hominum, qui non attendunt hominem immortali mente esse præditum, ut luculenter patet ex *vs.* 21. C. 3. & quæ C. 9. 2, 3. differit, sunt verissima, si ea tantum, quæ hominibus in hac vita obveniunt, attendamus; absque eo quod hinc inferre liceat, *omnia casu contingere*; quum Deus, sapientissimo consilio, discrimen inter piorum felicitatem & miseriam impiorum, tam manifestis indiciis, quam quidem post obitum, in hac vita ostendere non voluerit.

†††† Christus, ni fallar, cæci oculos ejusmodi luto collevit, ut eo certius pateret, illum *miraculo* visum recepisse. Videtur enim lutum, si oculi eo collinantur, iis, non tantum nullam opem afferre posse, verum potius summopere nociturum.

††††† Videantur porro STILLINGFLEET *Orig. S. L.* 2. *C.* 3. & *seqq.* GROTIUS *de verit. Rel. Chr.* WOLZELEY *Redelykh. van*

het Schriftuur-gelove P. 2. *C.* 3. & HONERTUS *Waaragtige wegen L.* 5. *C.* 1. §. 969. *&* *seqq.*

§. VI.

Religio christiana cum nihil contineat, quod non cum veritate conueniat, nihil etiam, quod non maiestate Numinis dignum sit, cuncta contra, quae homini, vt aeternae salutis compos fiat, necessaria sunt, sufficienter prodat; documentis praeterea & testimoniis certissimis, omnique exceptione maioribus, nitatur; sola etiam pro vera religione est habenda. Operam itaque oleumque perdunt, qui ad eam aut euertendam, aut labefactandam, omnes animi & diligentiae neruos intendunt. *

* Christiana religio duplici spectari ratione potest. Primo, qua dogmata, non tantum propria, sed & *communia*, hoc est, quae in religione etiam naturali continentur; deinde solum qua dogmata *propria*. Priori modo spectata, a naturalistis quidem, qua dogmata illa communia, eius veritas admittitur; non aeque ab atheis. Nec tamen, vt hac de re contra hos ex instituto disputemus, necesse est, quia ex Numinis existentia, quam hactenus abunde demonstrauimus, eiusque prouidentia, itemque iustitia, ceterisque attributis, religio naturalis sua sponte fluit. Ad religionis autem christianae dignitatem & excellentiam omnino pertinet, quod non tantum nihil, quod religioni naturali repugnet, contineat, sed eam etiam purissima quadam ratione exhibeat, atque confirmet, immo perficiat, & quae ei ob naturalis luminis imperfectionem desunt, suppleat †. Qua *propria dogmata* spectata religio christiana iterum duplici ratione considerari potest; primo, prout religionem veteris testamenti, praesertim Israelitarum,

rum, per Mosen a Deo sancitam simul complectitur; tum, prout ea saltem exhibet, quae ad noui testamenti oeconomiam pertinent. Nobis quidem posteriori praecipue ratione hic in censum venit; nec tamen prior consideratio prorsus praetermittenda, cum haec simul insigne argumentum pro veritate religionis christianae, qua nouum testamentum spectatae, subministret. Ad veritatem autem religionis Israeliticae demonstrandam, sequentia saltem obseruare sufficit. I) Mosen reuera extitisse, eaque aetate vixisse, qua vixisse perhibetur, multisque & magnis inclaruisse miraculis, vt, quae Dei nomine fecit, aut locutus est, eum a Deo accepisse, nulla ratione dubitari queat; II) eundem pentateuchi, seu librorum, qui ei tribuuntur, auctorem esse; III) nihil denique in hisce libris occurrere, quod non veritati sit consentaneum. Ad primum quod attinet, quotquot in terrarum orbe extiterunt, aut adhuc existunt, Iudaei, tot extant testes, qui nos, diuinum virum Mosen extitisse, legesque genti Israeliticae, quibus a reliquis gentibus omnibus distingueretur, dedisse, miraculisque, vt legibus illis diuina constaret auctoritas, effecisse, nos dubitare non sinunt. Tanta quidem est atheorum impudentia, vt, si hodie nulli amplius Iudaei essent, haud dubio strenue negaturi essent vllam eiusmodi in terrarum orbe vnquam extitisse gentem. Singulari autem Numinis imputandum est prouidentiae, quod hodienum gens ista per orbem vniuersum dispersa extet, quae de iis, quae maioribus eius contigerunt, testimonium perhibere possit. Eo minus vero testimonio huic fides denegari potest, quo accuratiori studio leges & ritus, quos a maioribus suis acceperunt, per multa secula ad se propagatos obseruant, cuius profecto rei nulla alia dari ratio potest, quam quod illi eorum maiores, qui a Mose leges istas ritusque acceperant, de diuina eius legatione plenissime fuere conuicti ††. Ad haec accedunt profanorum scriptorum de Mose, rebusque ab eo gestis, testimonia, diligenter iam a FLAVIO IOSEPHO, *contra Apionem*, CLEMENTE Alexandrino,

drino, *strom. libr. I.* CYRILLO, *contra Iulianum lib. I.* EVSEBIO, *praeparat. euangel. lib. IX. cap. XXVII.* aliisque, collecta, quae rem omnem extra dubitationem ponunt. Addenda, quae & ipse hac de re dixi, *histor. ecclesiast. veter. testam period. II. sect. I. ad §. XXXVII. pag.* 789. *seqq.* Immo & miraculorum a Mose editorum tanta olim apud ethnicos fuit celebritas, vt eam ob rem subinde inter magos referretur, tum a NVMENIO Pythagoraeo apud EVSEBIVM *praepar. euang. libr. IX. cap. VIII.* tum a PLINIO, *hist. natural. libr. XXX. cap. I* †††. Alterum, quod ad veritatem religionis Israeliticae comprobandam facit, caput est, Mosen hunc pentateuchi esse auctorem. Id vero, cum abunde iam ab aliis, & a me ipso quoque, in *histor. eccles. vet. testam. period. II. sect. I. ad §. XI. pag.* 541. *seqq.* demonstratum sit, nunc merito, ceu euictum satis a me supponitur ††††. Auctoribus, qui idem argumentum tractant, *loc. cit.* a me laudatis, addendus PETRVS ALLIX, in *consideratione rationabili librorum sacrae scripturae, ad veritatem religionis christianae demonstrandam, part. I. cap. V seqq. pag.* 32. *seqq.* editionis, quae lingua germanica prodiit. Tertium itaque saltem caput superest; nihil in hisce libris contineri, quod non veritati sit consentaneum. Hoc vero vt demonstretur, obseruandum, quaecunque in libris Mosaicis occurrunt, aut ad dogmata, aut ad facta posse referri. A dogmatibus vt incipiamus, ea aut ita comparata sunt, vt ipsa ratio eo capere queat, e g. Deum esse vnum, eum esse summe bonum, iustum, sapientem, &c. aut captum rationis transcendunt. De prioribus nullum est dubium. Inter posteriora locum praecipuum tenent dogmata, de creatione mundi & Messia, futuro humani generis redemtore. Quemadmodum vero, quae de mundi rerumque omnium origine, Moses litteris consignauit, adeo nihil continent, quod rationi rectae repugnet, vt potius nullus philosophorum veterum aptius systema explicandis rerum omnium originibus excogitauerit, aut excogitare potuerit, ita doctrina de Messia mundi redemtore, cum origine pec-

peccati, quod homines per primorum parentum lapſum inualit †, arctiſſime cohaeret, ſimulque iuſtitiae & bonitati Numinis tam concinne reſpondet, viamque ad conciliandam peccati originem cum bonitate diuina pandit, vt ratio profecto nihil ſolidi, quod ei opponat, inuenire queat. Hinc vero &, quo pacto reliquis dogmatibus cum hisce connexis, ſua conſtet veritas, patet. Ad dogmata etiam leges, Iſraelitis latae, referri poſſunt, quarum quaenam etſi a noſtris moribus adhorraent, pro iſtius tamen temporis populique, cuius genio accommodatae fuere, ratione, ita comparatae ſunt, vt ſummam Numinis ſapientiam facile in iis deprehenſuri ſint, qui non data cöecutire opera velint. Satis hoc oſtenderunt viri docti, qui de cauſis rationibusque legum particularium populi Iſraelitici, ex inſtituto commentati ſunt. Facta, quorum mentionem Moſes facit, iterum duplicis generis ſunt Vel enim talia ſunt, de quibus gentium aliarum ſcriptoribus etiam aliquid innoteſcere potuit, vel talia, quorum notitiam ſolus ſuppeditare potuit Moſes. In illis ſi conſenſus ſcriptorum profanorum adſit, eorum, quae Moſes tradidit, veritas mirifice confirmatur. Sin vero diſſenſus aliquis deprehendatur, plurimae grauiſſimaeque adſunt cauſae, cur Moſi potius, quam aliis ſcriptoribus, adhibenda ſit fides. Namque, vt alia taceam, cum Moſes reliquis ſcriptoribus omnibus, longe ſit antiquior, de rebus etiam antiquiſſimis longe certiora memoriae prodere potuit, quam ſcriptores, qui poſt multa demum eum exceperunt ſecula. Antiquiſſima etiam, que ex profanis ſcriptoribus conſtant, hiſtoriarum documenta tam incerta ſunt, tam obſcura & ambigua, tot defectibus laborant, vt ea Moſi, non niſi de rebus certis ſibique exploratis, ſcribenti, opponere velle, a ſumma parum abeſſet ſtultitia. Legenda, quae hanc in rem erudite diſſerit EDVARDVS STILLINGFLEET, in *originibus ſacris*, *libr. I cap I. II. ſeqq.* Multo magis adhuc ſtolidum pariter ac ineptum eſſet, in rebus, quarum notitiam accuratam ſolus

Moſes

Moses suppeditare potuit, vti sunt, res patriarcharum, origo generis Israeliticae, & similia, aut STRABONEM, aut alium quendam scriptorem extraneum eidem opponere velle, quod IOANNEM TOLANDVM, in *originibus Iudaicis*, facere notum est ††. Nec, quae de miraculis Moses refert, in dubium vocari possunt. Cum enim capite praecedenti demonstratum sit, miracula fieri posse, nec quidquam obstet, quo minus facta sint, nonnullorum etiam tanta fama & celebritas fuerit, vt in profanorum scriptorum monumentis eorundem fiat mentio, absonum profecto esset, narrationi de iis Mosaicae fidem denegare velle. His, quae pro veritate religionis Israeliticae in compendio disputauimus, addi adhuc possunt, quae de eodem argumento differit IAC. ABBADIE, de *veritate & certitudine religionis christianae, sect. III. cap. XVI. & XVII. pag.* 331. *seqq.* qui & *cap. XVIII. & XIX.* ad rationes, quae in contrarium ab atheis adferri solent, respondet. Iam christianae religionis, prout ab Israelitica veteri distinguitur, veritatem demonstrare haud difficile fuerit. Primo namque, cum christiana religio quoad ipsam rei substantiam cum Israelitica veteri vna eademque sit, huius demonstrata veritate, non potest non illius quoque veritas inde sequi. Non aliud enim discrimen intercedit, quam quod christiana religio quaedam paulo plenius & clarius exhibeat, quae in Israelitica obscurius adhuc proponebantur: itemque, quod in illa quaedam vt iam facta supponantur, quae in hac ceu futura adhuc spectabantur, & per vmbras varias atque imagines repraesentabantur. Immo ipsa illa vtriusque religionis harmonia, & concentus cum perennitate, quae inde oritur, & vaticiniorum veteris testamenti euentu, qui in nouo conspicitur, argumentum minime contemnendum pro christianae religionis veritate suppeditat. Vt tamen etiam argumenta, quae ei propria sunt, attingamus, obseruandum, christianam religionem itidem partim factis, partim dogmatibus niti. Quodsi ergo demonstrauerimus, vtraque ita esse comparata,

vt

vt veritas illis constet, de ipsius quoque religionis christianae veritate nullus amplius erit dubitandi locus. Ad facta quod attinet, ea iterum duplicis sunt generis. Quaedam tam manifesta sunt, vt dubio careant, & ab ipsis etiam atheis admittantur, e. gr. Iesum Nazarenum vixisse quondam in Iudaea, rerum Romanarum potiente Tiberio; plurimos habuisse discipulos, qui eius disciplinam secuti sunt, & doctrinam ab eo haustam propagarunt; eum a gentis suae sacerdotibus accusatum, damnatumque a Pontio Pilato, & cruci adfixum esse. Id enim non tantum christiani per omnes terrarum oras sparsi, constantissime profitentur, sed & Iudaei omnes, qui nunc sunt, & qui vnquam post illa tempora scripserunt, immo & pagani scriptores idem testantur; vt SVETONIVS, in *Claudio cap. XXV.* C. CORNELIVS TACITVS, *XV. cap. XLIV.* PLINIVS iunior, *lib. X. epist. XCVII.* confer. & HVGO GROTIVS, de *veritate christian. rel. lib. II. §. II.* Alia contra facta, quibus praecipue christianae religionis veritas innititur, ita comparata sunt, vt non aeque ab omnibus admittantur, immo ab incredulis & atheis negentur strenue, & prorsus reiiciantur; e. g. Iesum Nazarenum sine virili semine natum, ex Maria virgine; eum miracula maxima diuinam in eo arguentia potentiam, perpetrasse; postquam cruci adfixus mortuusque esset, iterum resurrexisse, &c. Horum ergo similiumque factorum, vt ostendatur veritas, obseruandum, apostolos testes horum factorum plane idoneos fuisse, & ita comparatos, vt plenissimam fidem mereantur. Quatuor namque potissimum idonei testis sunt conditiones, quas etiamsi summo iure experiaris, cum ratione ab eo exigere queas: I) accurata rerum, de quibus testaturus est, scientia, II) probitas & fides, III) omnis proprii commodi abnegatio, IV) inuicta animi in asserenda testimonii veritate constantia. Haec vero omnia in apostolos & euangelistas prorsus quadrare, nemo, nisi rerum omnium expers, negauerit. Iis enim, qui in consor-

ſortium Chriſti adſciti, perpetui omnium eius actionum publicarum pariter ac priuatarum inſpectores fuerant, accurata rerum ab eo geſtarum ſcientia deeſſe non poterat. Homines probos, honeſtos, inculpatae vitae, & ab omni fraude ac fallacia alienos fuiſſe, ne ipſi quidem hoſtes illorum abnuerint, quemadmodum & experientia docuit, eos non lucri aut commodi cuiusdam cauſa ad propagandam Chriſti doctrinam inductos fuiſſe, ſed mercedis loco opprobria, ignominiam, plagas, ſupplicia & varia cruciatuum genera retuliſſe. Quae omnia cum eos ab inſtituto illorum dimouere non poſſent, inuicta animi in aſſerenda teſtimonii veritate, conſtantia, inde ſatis eluceſcit. Legenda, quae hanc in rem diſſerit HERMANNVS WITSIVS, in *diſſert. de miraculis Ieſu, quaeſt. II. §. III. & ſeqq.* in *meletematibus* eius *Leidenſibus pag.* 356. *ſeqq.* & IOANNES CLERICVS, in *diſſertat. de ſinceritate apoſtolorum*, addita eiusdem tractatui de *incredulitate, pag* 325. *ſeq.* Nonnulla praeterea ex his ita comparata ſunt, vt extraneorum etiam ſcriptorum teſtimonio confirmari queant. Plurima namque Chriſtum edidiſſe miracula, ipſemet auctor FL. IOSEPHVS, in notiſſimo illo de ſeruatore noſtro teſtimonio, *antiquitat. iud. libr. XVIII. cap. IV.* nec diffitentur reliqui Iudaei, etſi per nomen tetragrammaton, aut alias artes illicitas, eum id feciſſe, blaſpheme iactitent. Legenda, quae hac de re collegit RAIMVNDVS MARTINI, in *pugione fidei part. II. cap. VIII.* & quae ad *h. l.* obſeruauit IOSEPHVS DE VOISIN. Ad IOSEPHI equidem teſtimonium quod attinet, non me fugit, a plurimis viris doctis hoc in dubium vocari, & ceu ſuppoſititium reiici. Sed genuinum illud eſſe, inuictis argumentis demonſtrauit CAROLVS DAVBVZ, in *libris duobus pro teſtimonio Flauii Ioſephi de Ieſu Chriſto*, Londini, MDCCVI editis †††. Ex graecis ipſe Iulianus apoſtata, etiam tum, quando ex inſtituto chriſtianos impugnat, & facta Ieſu extenuat, miracula tamen eius negare non ſuſtinuit.

nuit. Ὁ δὲ Ἰησοῦς, inquit, *ἀναπείσας τὸ χείριστον τῶν παρ' ὑμῖν ὀλίγους πρὸς τοῖς τριακοσίοις ἐνιαυτοῖς ὀνομάζεται, ἐργασάμενος παρ' ὃν ἔζη χρόνον ἔργον οὐδὲν ἀκοῆς ἄξιον· Εἰ μή τις οἴεται τοὺς κυλλοὺς καὶ τυφλοὺς ἰάσασθαι, καὶ δαιμονῶντας ἐφορκίζειν ἐν Βηθσαϊδᾷ καὶ Βηθανίᾳ ταῖς κώμαις τῶν μεγίστων ἔργων εἶναι; Iesus autem paucis vestrorum ac deterrimis quibusque persuasit, trecentos aut circiter annos celebratur. Hic toto vitae tempore nihil admodum memoratu dignum, egit; nisi quis claudos ac coecos curare, & daemonio correptos adiuuare in pagis Betsaida & Bethania, magni alicuius facinoris numero habeat*; apud CYRILLVM, *libr. VI. aduers. Iulianum, pag.* 19 ††††. Ita ergo cum facta, quibus veritas christianae religionis innititur, sibi constent, de dogmatibus idem facili negotio demonstrari potest. Ea vel ita comparata sunt, vt a ratione etiam capi queant, vel vt eius circulos transcendant. De priorum veritate, cum ipsa ratio eam perspiciat, atque confirmet, nullum est dubium. Pertinent huc praecepta moralia quaeuis, in quibus recta ratio, quod reprehendi queat, adeo non inueniet, vt nihil praestantius, nihil rectius, nihil Deo & hominibus dignius, dici vel cogitari posse, omnes facile intelligant †. Res ipsa quoque docet, eam, quae religioni christianae propria est, doctrinam moralem, multis parasangis praestare doctrina morali gentilium philosophorum; quod cum alibi ex instituto demonstratum sit, hac quidem vice nihil ea de re addemus. Nec cum atheis, aut aliis religionis christianae hostibus super hisce magna nobis lis est, sed super iis praecipue, quae rationis captum superant, atque mysteria continent. Haec vero vt ab eiusmodi hominum insultibus vindicemus, primo quidem supponendum, ea quae sunt supra rationem non statim esse contra eam; adeoque, licet christiana religio quaedam contineat, quae rationis captum transcendunt, nihil tamen continet, quod reuera cum ratione pugnet. Demonstratum hoc subinde est a doctissimis viris, praecipue non ita

Gg pridem

pridem ab illustri viro GEORGIO GVIL. LEIBNITIO, in *discursu de conformitate rationis & fidei*, praemisso ipsius *tentaminibus Theodiceae super bonitate Dei, libertate hominis &c* ††. Mysteria itaque sunt eiusmodi dogmata, quae non quidem contra, sed supra rationem sunt, seu quae ratio sibi relicta capere nequit. Eiusmodi vero mysteria cur admitti nequeant, nullam rationem video; immo admittenda esse, probari euidenter potest. Etenim cum in rebus naturalibus plurima occurrant, quorum nobis rationes plane ignotae sunt, licet res ipsae constent, quis dubitet, multo magis in diuinis talia occurrere? Nec enim omnia intellectus hominis cognoscere potest, quippe qui suis circumscriptus est limitibus. Atque haec sane, quae nostri intellectus viribus assequi non possumus, nobis sunt mysteria. Ita namque intuitu virium naturalium intellectus dicuntur, etsi ex diuina reuelatione in tantum nobis innotescant, in quantum Deo ea nobis patefacere placuit. Cum ergo quaeritur, an religio christiana mysteriorum expers sit? sensus est, an talia Deus reuelauerit, quae homo solis intellectus sui viribus, ad luminis naturalis ductum, cognoscere non potuit †††. Hoc vero quemadmodum res ipsa docet, & exempla eiusmodi mysteriorum praesto sunt, ita simul patet, nullam adferri posse causam, cur religio christiana mysteriorum expers esse debeat, aut cur scriptura ita interpretanda sit, ne mysteria admittantur. Immo eam mysteriorum expertem esse non posse, ex antea obseruatis sequitur. Cum enim intellectus humanus suis limitibus circumscriptus sit, sequitur, multa in rebus diuinis esse, quae per se cognoscere nequit, quae adeo ipsius intuitu sunt mysteria. Eadem vero cum homini ad salutem scitu necessaria essent, diuinae bonitatis fuit, haec ei reuelare. Scitu necessaria ad salutem mysteria illa esse, inde patet, quod totus ordo salutis iis innitatur, quod alibi copiosius & ex instituto demonstratur. Si quaeras, cur Deus ampliorem homini intellectum non concesserit, vt sine reuelatione cuncta cognoscere potue-

potuerit, perinde hoc eſt, ac ſi cum creatore expoſtulare velis, legesque ei praeſcribere, quas in homine condendo obſeruare debuiſſet, vel etiam profundam illam caliginem, quae hominibus poſt triſtem primorum parentum lapſum incumbit, diſſimulare velle. Nec quicquam hac in re occurrit, quod aut indignum Deo, aut hominibus noxium ſit, cum ipſa illa myſteria hominem ſuae imbecillitatis admoneant, & ad maiorem rebus diuinis reuerentiam exhibendam excitent. Et haec generatim monuiſſe ſufficiat. Ad ſpecialia deſcendere, inſtituti noſtri non permittit ratio. Ex dictis autem facile reſpondere licet ad rationes, quibus athei veritatem chriſtianae religionis impugnant. Ad facta illae partim pertinent, partim ad dogmata. Ad facta, quando e. g. nonnulli reſurrectionem Chriſti impugnaturi, ipſam apoſtolorum fidem ſolicitant, aut, cum BENEDICTO DE SPINOZA, eos decipi potuiſſe, contendunt, vti ſupra ad *cap. III.* §. *IV.* obſeruauimus. Quo ipſo tamen nihil aliud agunt, quam vt ſummam impudentiam prodant. Qui enim cogitat, quae antea de ſinceritate apoſtolorum monuimus, & quam alienum ab illorum moribus fuerit, quemquam mortalium decipere; qui porro circumſtantias reſurrectionis Chriſti tam ſolicite commemoratas, & apparitiones non vni aut alteri, ſed omnibus factas, & tot vicibus, repetitas, expenderit, nihil praeter ineptiſſimas calumnias homines iſtos proferre, facile intelliget. Quae SPINOZA ad ſpeciem quandam calumniae ſuae conciliandam excogitauit, iam in compendio profligaui in proluſione academica, qua *veritatem reſurrectionis Chriſti contra Benedicti de Spinoza obtrectationes aſſertam*, exhibui, quae extat, in *meditationibus ſacris*, *ſyntagmati diſſertationum theologicarum* additis *pag.* 47. *ſeqq.* ſed idem etiam fecit IOANNES COLERVS, in *veritate reſurrectionis Ieſu Chriſti contra Spinozam & eius ſectatores defenſa*, quae vna cum *vita Spinozae*, gallicana lingua ſcripta, Hagae Comitum prodiit, anno M DCC VI. 8 ††††. Quae dogmatibus chriſtianae

 reli-

religionis opponunt, eo fere redeunt, nihil admittendum esse, quod ratio capere nequeat. Nec aliam rationem Christi admittere nolit, dum dicit, sibi videri eos, qui, Deum naturam humanam assumsisse, asserunt, *nescire, quid dicant, immo non minus absurde loqui, quam si quis dicat, quod circulus naturam quadrati induerit*, vt supra ad *cap. III.* §. *VI.* hanc eius mentem de incarnatione Christi pluribus exposuimus. Sed manifestum est, eiusmodi homines rationis limites vltra, quam par est, extendere; adeoque, dum ratione vel maxime vti videri volunt, se ratione prorsus destitutos, ostendere. Poterant, si vellent, ex quotidiana condiscere experientia, rationem multis laborare infirmitatibus; plurima quoque esse, quae nemo mortalium rationis acumine penetrare potest. Quae ergo temeritas! quae impudentia! nihil, quod ratio capere nequeat, admittere velle †! Tandem nec illud praetermittendum, quod athei tum reliquas religiones omnes, tum speciatim christianam pro callidorum hominum commento, ad continendum in obsequio populum, habeant. Quemadmodum vero iam vel *cap. V.* §. *I.* ostendimus, ne vnico quidem exemplo probari posse, religionem a principe quodam, aut legislatore, inuentam primum aut introductam; etsi subinde religione, qua iam antea homines imbuti fuerunt, ceu dominandi instrumento vsi sint: ita multo minus de Mose hoc dici potest, quod aut religionem inuenerit primus, aut eadem ceu dominandi instrumento vsus sit. Israeliticam enim religionem eo minime comparatam esse, ipsa eius consideratio docet, cum omnia eo spectent, vt ipsi Deo ceu regi ac domino suo obsequium, honorem ac venerationem exhibeant. Moses etiam vt ipse dignitatem regiam non vsurpauit, ministri saltem fidelis munere functus, *Ebr. III.* 2. ita nec ad posteros eam transmisit, aut transmittere voluit, immo ne sacerdotium quidem sibi aut posteris vindicauir, cum id in Aaronem eiusque filios contulerit. Miracula autem quae edidit, quibus fidem dictis conciliauit,

vt

vt inde, a Deo se missum, intelligerent, palam & inspectante populo edidit; & ita se gessit, vt ne minima quidem fraudis aut imposturae subesse suspicio potuerit. Sed ab istis impiorum hominum calumniis abunde iam vindicauimus Mosen, in *histor. ecclesiast. vet. testam.* ad *period. II. sect. I.* §. *XI pag.* 533. *seqq.* De Christiana autem religione, prout ab Israelitica distinguitur, si quis dicere vellet, eam vt reipublicae rationibus inseruiret, inuentam aut excogitatam, nae! is se ipsum traduceret turpiter. Doctoris enim saltem munere ipse seruator functus est, cui reipublicae conseruatio non fuit curae; & apostoli piscatores erant, hominesque plebeii, quos reipublicae rationibus religionem accommodasse, nemo, nisi rerum omnium expers, dixerit. Et quid opus erat, religionem christianam hunc in finem excogitare, cum & Israelitica, aut ipsa etiam naturalis, eundem in finem adhiberi potuisset? Est sane christiana religio hactenus reipublicae rationibus conueniens, quod eas sectari virtutes homines docet, quibus firmitas stabilitasque imperii innititur, interim eadem prauis mortalium cupiditatibus prorsus aduersatur, quibus tamen vel maxime indulgere solent, qui ciuilium rerum administrationem sibi vindicant. Esto etiam, fuisse nonnullos, qui speciatim christiana religione, ceu instrumento dominandi, vel potentiam, auctoritatem, imperium sibi comparandi, vel haec omnia conseruandi vsi sint; id tamen ipsi religioni tribui nequit, cuius longe alium scopum esse, dogmata eius satis superque ostendunt, multo minus eam ideo aut inuentam aut excogitatam dici potest, cum non rerum dominis aut principibus, sed ipsi seruatori & apostolis, hominibus a rerum ciuilium administratione longissime remotis, originem debeat ††.

† Jam aliis obseruatum est, PORPHYRIUM, &, qui cum ille post Christum natum floruerunt, e Philosophis plurimos, longe melius de rebus Diuinis differere, quam illi, qui

ante hoc tempus vixerunt, & quibus Religio noſtra non innotuit.

†† Quum ſcripta Moſis ab eorum origine, teſte hiſtoria Moſaica, inter Iſraëlitas extiterint & (quod maxime attendendum) fuerint notiſſima: ſecuri plane ſumus, Moſen revera extitiſſe. Illis enim, qui eo tempore vixerunt, quo pentateuchum tanquam recens conſcriptum populo tradebatur, perſuaderi neutiquam poterat, Ducem illorum famoſiſſimum hunc librum nuper exaraſſe; niſi probe ſcirent Ducem iſtum cerebri figmentum non eſſe. Ab iis vero memoria huius viri continua ſerie ad poſteros fuit propagata. Nec eſt, quod quis excipiat, veteratorem quendam, qui eosdem libros Moſis nomine ſubdole adornaverat, longe poſt illa tempora, quibus Moſes vixiſſe fertur, Iſraëlitas eo induxiſſe, ut crederent pentateuchum, licet nunc demum exaratum, nihiloſecius continuo inter ipſos lectum fuiſſe: nihil enim quod fidem magis reſpuit excogitari poteſt. Objicies forſan; me pro lubitu ſupponere, veteratorem ejusmodi neceſſe habuiſſe, ſimul docere; ſcripta, quæ alieno nomine confinxerat, jam ab initio R. P. omnium manibus fuiſſe verſata, idque neminem e gente Iſraëlitica neſcire. Sed, quæſo! attendas, ipſum ſcriptorem pentateuchi, & reliqua hiſtoriæ S. monumenta idem aperte teſtari &c. Eodem quoque modo evinci poteſt, Moſem revera miraculis inclaruiſſe, eumque pentateuchi auctorem eſſe. v. quoque BURNET *Verklar. der* 39. *Artik. p.* 100. *& ſeqq.*

††† *Apud* VUNNING *puteus* QUONIN *eſt, quem Senex quidam baculo ſuo terram ſiticuloſam percutiens, produxiſſe dicitur. Ita in* SUCHUEN *apud* KIATING *rivulus* CHOCUNG, *ex quo femina quædam puerum in arundine latentem & plorantem extraxiſſe, ac pro ſuo filio domi educaſſe dicitur. Utraque narratio hiſtoriam Moſis adumbrare videtur.* NIEUHOF *Leg. Bat. P. Ult. p.* 122.

†††† V. quoque Auctoris *Theol. Dogm. L.* 1. *C. I.* & 2. & HONERTI *waaragt. wegen. L.* 5. §. 71. *& ſeqq.*

† Cum Moſes doceat humanum genus per Adami lapſum ad ſummam miſeriam redactum eſſe: non nulli putant, id cum ratione conſiſtere non poſſe; quoniam Deus hoc pacto inique cum hominibus egiſſe videretur. Reſpondemus

mus autem. 1. Adamum æque aptum natum fuisse ad officia, quæ Deus ipsi injunxerat, suo posteriorumque nomine præstanda; ac quilibet ex ejus posteris, licet in statu rectitudinis esset positus, ad id observandum, quod proprii tunc officii fuisset. 2. Deum, si Adami posteri in eo, ut repræsentativo Capite, non fuissent considerati, summo jure illos æternum explorare potuisse, absque gloriæ cælestis promissione. 3. Nihilominus e sacris litteris elici posse; Adamum ipsum non tantum, si per aliquod tempus in statu explorationis constanter se gessisset, verum etiam ejus posteros, omni lapsus periculo fuisse eximendos & mactandos gloria cælesti. Ponamus itaque, nos omnes eo tempore, quo Deus cum Adamo fœdus iniit, jam præsto fuisse; ac optionem nobis esse datam, num parenti nostro, ea, qua diximus, conditione, partes nostras demandare vellemus? num vero ipsi rem nostram agere, absque spe pulcerrimi illius præmii, æternum explorandi? Prius profecto cooptassent omnes, qui summæ dementiæ rei haberi non vellent. Opportet enim mente capti sint, qui, licet tantumdem inde emolumenti sperare non possint, in perpetuum pericula subire malunt, quam eadem ad breve tantum tempus adire, certissimi quidem, se si eluctentur, beatissimos fore. Quid ergo Deum injuriæ postulamus, quod nos in eo statu posuerit, quem, (si rem a priori contemplemur) præ altero, in quo nos absque injuria ponere potuisset, procul dubio exoptassemus omnes, si Adamo coævos esse, & optionem habere licuisset? Lectorem interim rogatum volo, ne per *periculum*, qua voce aliquoties usus sum, quidpiam intelligat, quod a rei natura est alienum.

†† Strabonicam Judeæ descriptionem Mosaicæ quoque præfert, & cum hodierno situ & statu soli magis convenire dicit *p.* 138. *& seqq.* Sed respondent viri docti, de tractu tantum Hierosolymitano, qui fertilitate aliis Palestinæ partibus cederet, STRABONI sermonem esse; & præter Mosen, non tantum ARISTÆUM & HECATÆUM, verum etiam JOSEPHUM, C. TACITUM *Hist. L.* 5. *C.* 6. JUSTINUM, EUSEBIUM ac HIERONYMUM, STRABONI opponunt. Conf. BUDDEI *Hist. Eccl. P.* 2. *Sect.* 1. §. 3. & VITRINGAM *in Jes. T.* 1. *p.* 199. *& p.* 642. *& seq.* Provocat quidem TOLANDUS ad Statum Palestinæ hodiernum: ecquis vero nescit, regiones fertilissimas, ob neglectum culturæ & alias rationes, tractu temporis fieri steriles?

Ne dicas quoque Judæam præruptis rupibus obsitam esse, ideoque nunquam tam feracem, quam quidem a Mose describitur, esse potuisse. Observat enim Vir doctissimus HENR: MAUNDRELL *in Itin. suo ad diem* 25. *Martii*, rupes istas priscis temporibus terra obductas fuisse; quæ accolarum cura, lapidibus murorum instar ad montium latera dispositis, subtinebatur; deinceps vero, cum ea regio vastata fuit, decidit; ut e vestigiis, quæ supersunt, colligi posse, idem quoque testatur. Heic quoque monere liceat; ea, quæ de *Hycsis* e MANETHONE refert FLAVIUS JOSEPHUS *L.* 1. *Contra Apion.* cum narratione Mosaica de fatis Israëlitarum in Aegypto, licet etiam J. MARSHAMI sententia vera foret, egregie convenire; & pyramides illas notissimas ab Israëlitis exstructas esse, summo jure conjici posse, si moles illæ essent lateritiæ, & non lapideæ, quod post HERODOTUM, aliosque recentiores periegetæ diserte testantur, v. DU MONT *Itin. P.* 2. *Ep.* 2. & SANDYS *p.* 110.

††† Qui reperiuntur, ut & plura quæ huc spectant, in calce editionis HAVERCAMPIANÆ; adde elegantissimam dissert. D. MARTIN, &, quod observat A HINCKELMANNUS præfationis quam *Corano* præmisit *p.* 10. idem testimonium, ex libello de miraculis infantiæ Christi, qui *Evangelium Petri* vocari solet, in Coranum transcriptum esse. Ergo jam seculo 7, quo Alcoranus fabricatus fuit, fuit notissimum. Immo & diu ante; quoniam Evangelium illud, quod Petro, falso licet, inscribitur, EUSEBIO jam commemoratum fuit.

†††† Cum ALEX. SEVERUS, juxta LAMPRIDIUM *Al. Sever.* C. 29. *Christum* in larario, una cum *Abrahamo* ac *Orpheo* coluerit: videtur quoque miracula Christi credidisse. Plura videantur apud *historiæ Ecclesiasticæ* Scriptores, & HUETIUM *Demonstr. Evang.* Sicco tamen pede transire non possum. quod e *Sinensi historia* HADR. GRESCONII observat WEISMANNUS *Hist. Eccl. N. Test. T.* 1. *p.* 18; *adnotasse Sinas in rerum suarum monumentis, ad id tempus, in quod annum ætatis Christi XXXII. nos Christiani conferimus, circa mensem Aprilem, solare deliquium, præter ordinem naturæ contigisse &c.* Denique animadverti meretur, Muhammedanos, simul & Judæos, de miraculis Christi multa concedere, quæ veritatem Religioni nostræ adstruunt. MARACCIUS *Prodr. P.* 2. *p.* 75.

† Legi

† Legi merentur, quæ de inscriptione quadam Lugduni Celtarum inventa, notat Burnetus *Epist. Itiner.* 1. *p.* 2. & 3.

†† v. quoque *Vernunftige Gedancken uber die geheimnisse der Christen uberhaupt, und insonderheid uber das Geheimniss der Heiligen Dreyeinigkeit van* J. A. Buttstett, *Lipsiæ & Guelferbyti, Anno* 1735. Idem Auctor alteram quoque dissertationem jam edidit. v. Lipsiensium *Neuen Zeitungen von gelehrten Sachen*, 24. *Sept.* 1736. Lockii & Bælii sententia, qui putant id, quod *supra* rationem est, quoque *contra* rationem esse, solidissime ab eo refutatur. Adde *Usus Philos. Leibnit. & Wolff. in Theol. diss. Prælim. C.* 1.

††† *Et quæ, licet a Deo revelata sint, captum hominis superant.* Aliquando tamen vox *mysterium* laxiori sensu sumitur.

†††† Præter Dittonum, de quo supra locuti sumus, videatur Anonymus ille, qui nuper eruditissimum tractatum, cui titulus: *De grote Heildag der Christenheid*, Hagae Comitum edidit. Auctor in eo est, ut ostendat, quo pacto præcipuæ difficultates, quæ in historia resurrectionis occurunt, facillime tolli queant. Utinam (quod hactenus factum nescio) promissis stare vellet! quod, si adhuc in vivis sit, ex animo precor.

† Ratio, *objective* sumta, est *Nexus veritatum*; *subjective* si sumatur, est *perspicientia illius nexus.* Catena veritatum connexarum est infinita; intellectus noster vero finitus. Hic ergo totam veritatum catenationem perspicere nequit. Mirum itaque non videatur, quod mysteria assequi non valeamus. Mysteria enim non sunt quidem *supra* rationem, *objective* sumtam; (nam ad seriem veritatum pertinent) sed *subjectivam* rationem, quatenus in nobis est, longe superant, sublimiori loco posita, quam ut intellectus nostri acies eo penetrare possit. Quum Deus vero universum veritatum nexum probe noscat: recte observat auctor, illos temere & impudenter agere, qui statuunt nihil ab eo revelari posse, quod ratio capere nequeat &c.

†* Ad hunc § præter Stillingfleet, Grotium ac Abbadie, conferantur Maraccius qui religionem nostram contra Muhammedanos tuetur *Prodr. P.* 3. & 4. ut & passim

passim in notis ad *Caranum*, LARDNER *Geloofwaardigheid van de Evangelie-geschiedenisse*; *alii denique, quos laudat* JOH. ALBERTUS FABRITIUS, (cujus obitum boni quivis deplorant) *in Syllabo scriptorum, qui Verit. Rel. Chr. adversus Atheos &c. adseruerunt.*

§. VII.

Diuina denique scripturae sacrae auctoritas tum ex ipsius doctrinae, quae in ea proponitur, origine, veritate, sufficientia, tum ex aliis argumentis tam euidenter elucescit, vt, qui eam agnoscere nolunt, nihil aliud agant, quam vt animum ad repudiandam veritatem obfirmatum prodant. Nec, quae in contrarium adferri possunt, argumenta tanti sunt, vt vim & robur immotum eorum, quibus diuina haecce scripturae auctoritas demonstratur, infringere aut labefactare queant. *

* Cum de argumentis, quibus diuina scripturae sacrae auctoritas atque θεοπνευστία probari queat, sumus soliciti, ea intelligimus, quibus fides, quam vocant, humana progignitur. Fides enim diuina ex spiritus sancti testimonio, quod fideles per ipsam scripturae sacrae efficaciam, quando haec in illorum animis, illuminando eos, atque conuertendo, sese exerit, sentiunt, oritur †. Hanc vero ab atheis frustra postulaueris, quippe qui verbum diuinum repudiando atque contemnendo, vim eius atque efficaciam sentire nequeunt. Interim ea, quae humanam fidem progignunt, ita comparata sunt, vt recte intellecta & iunctim sumta, firmissimae aequipollere demonstrationi merito censeantur. Omnia autem edisserere aut copiose explicare, instituti ratio non patitur. Praecipua saltem, eundo per summa rerum capita, indicabimus. Primum ipsa *doctrinae*,

nae, quae in ſcriptura ſacra continetur, *origo* ſuppeditat. Eius enim ſumma cum eo redeat, quod homini per primorum parentum lapſum in ſummam miſeriam detruſo, via ad ſalutem per Meſſiam iterum pandenda ſit, eiusmodi quidem hoc eſt, vt ratio haec ignoret, nec tamen, haec ita ſe habere, negare queat. Sunt enim bonitati & iuſtitiae diuinae plane conſentanea. Ab ipſo itaque Deo cum iſtud miſeris mortalibus reuelatum ſit, nullum etiam eſt dubium, quin ſcriptura, quae reuelationem hanc proponit, Deum auctorem habeat. Alterum argumentum ſcripturae ſacrae *veritas* praebet. Nec enim vllius erroris aut qua facta, aut qua dogmata, conuinci poteſt; id quod cum ad §. *praecedentem* euidenter demonſtratum ſit, vt hic id repetamus, neceſſe non eſt. Namque, quod de religionis chriſtianae veritate ibi diximus, id de ſcripturae ſacrae veritate procedit; quam ſummam & admirabilem prorſus eſſe, tamdiu firmiter credimus, donec euidenter probetur contrarium. Cuius argumenti vim & efficaciam vt eo rectius intelligamus, probe obſeruandum, nullum vnquam etiam a ſapientiſſimo mortalium elaboratum eſſe ſcriptum, quod non (niſi ex ipſa ſcriptura deſumtum ſit) errores quosdam, falſasque opiniones, contineat. Vel praeſtantiſſimorum philoſophorum, Platonis, Ariſtotelis, & inter latinos Ciceronis, exemplo hoc patet. In humanis itaque viribus cum poſitum non ſit, ſcriptum aliquod, quod omnis erroris expers ſit, praeſertim in rebus tam magni momenti, componere, ſequitur vtique, pro diuino illud habendum, in quo veritas vbique ita ſibi conſtat, vt ne minimus quidem error locum inueniat. Accedit porro, quod tertium ſimul argumentum erit, *conſenſus* mirificus atque *harmonia* tot ſcriptorum, qui libros biblicos ex inſtinctu ſpiritus ſancti compoſuerunt. Cum enim vix vnus homo, quamtumuis ſapiens ſit & eruditus, ſibi conſtet, raro admodum autem duo aut tres de vno eodemque argumento ſcribentes prorſus inter ſe conſentiant, diuini ſane operis certiſſimum

tiſſimum eſt indicium, ſi tot homines, temporum, quodammodo etiam locorum, interuallo a ſe inuicem remoti, in doctrina ſalutis, quam proponunt, tam mirifice inter ſe conſpirent, conſentiantue. Cuiusmodi conſenſionis exemplum cum inter humanos ſcriptores non extet, diuina ſcripturae ſacrae auctoritas recte inde euincitur. Sed quarto loco etiam *ſufficientia* ſcripturae hic eſt commemoranda. Pleniſſime enim, quae hominibus ad ſalutem conſequendam neceſſaria ſunt, exhibet. Quae enim de miſeria humana, eiusque origine & profunditate, itemque de ratione per fidem in Chriſtum inde eluctandi, ceu vnico ſalutis obtinendae medio, cognitu ſunt neceſſaria, ratio aut plane ignorat, aut admodum obſcure cognoſcit. Eadem ipſa vero ratio euidenter cognoſcit, bonitati diuinae conſentaneum eſſe, medium aptum & conueniens iuſtitiae diuinae, hominibus ſuppeditare, per quod liberari a peccatis ac a calamitatibus omnibus queant. Cuiusmodi medium cum diuina reuelatio, quam ſcriptura ſacra ſiſtit, nobis exhibeat, & ſufficienter, quae de his omnibus ſcitu ſunt neceſſaria, tradat, eam a Deo ipſo profectam eſſe, ſua ſponte inde ſequitur. Erudite & copioſe hoc argumentum tractat VINCENTIVS PLACCIVS, in *fructu pleniori philoſophiae moralis*. Quinto nec illud praetermittendum, ſcriptores ſacros earum imbecillitatum, quas in aliis ſcriptoribus deprehendimus, prorſus immunes eſſe. Nec enim, quod aliis ſcriptoribus ſolenne, eos aut voluptati, aut ambitioni quicquam dediſſe, deprehendimus, aut gloriae cupiditate inductos ad ſcribendum acceſſiſſe; ſed vnice hoc eos magno ſtudio, omnique conatu egiſſe, vt ad veri Numinis agnitionem, pietatisque ſtudium, mortales perducerent. Immo, quod ſexto notari poterat, ſcriptorum biblicorum indoles atque adfectus, a genio & adfectibus aliorum ſcriptorum adeo differunt, vt nulla ratione conueniant, cum illi perpetuum velut bellum ambitioni, voluptatis cupiditati, aliisque vitiis indixerint, nec vllum illicitae cupiditatis veſtigium

reli-

reliquerint, quod profecto de nullo ſcriptorum gentilium, quantumuis cautus aut ſapiens fuerit, dici temere poterit. Praeterea ſcriptura ſacra, quod ſeptimum argumentum erit, de rebus plurimis nos informat, quas, ſine ea ſi eſſemus, plane ignoraremus; quo ipſo & plurima ſoluit dubia, & rationem in rebus maximi momenti, certam animi ſcientiam tranquillitatemque conſequendi, nobis ſuppeditat. Quod cum nullum ſcriptum humanum efficiat, aut efficere queat, diuina iterum ſcripturae ſacrae inde eluceſcit auctoritas. Hoc vt eo rectius capiatur, iuuabit primo phaenomena omnia, de mundi rerumque omnium ſpeciatim hominum, origine, deque origine mali, de inuentione & propagatione artium & ſcientiarum ††, de linguarum diuerſitate, & quae reliqua ſunt eiusdem generis, proponere; ſimulque hiſtoricorum, & philoſophorum veterum, de his omnibus ſententiam perquirere. Tum ſane deprehendemus, hiſtoricos de hisce omnibus nihil certi tradidiſſe; philoſophos autem, dum principium aliquod, quod hisce phaenomenis omnibus ſoluendis explicandisque ſufficeret, excogitare voluerunt, in abſonas quasuis atque ridiculas incidiſſe opiniones, dum aut cum Ariſtotele mundi, prouti eſt, aeternitatem defenderunt, aut cum Epicuro homines fungorum inſtar ex terra erupiſſe, aſſeruerunt, aut ſimile quid, quo ignorantiam ſuam, mentisque imbecillitatem proderent, commenti ſunt. Si contra ea aſſumas, quae ſcriptura ſacra ſuppeditat, de his omnibus principia, cuncta, quae ſe offerunt, phaenomena, tam apte, tam concinne ſolui & explicari poſſunt, vt nullum remaneat dubium, ſimulque fatendum, nihil conuenientius ab vllo philoſophorum dictum, aut dici potuiſſe. Octavum argumentum *vaticinia* ſuppeditant, eorumque complementa. Totam ſcripturam vaticiniis velut ſcatere, nullumque fere librum eſſe, veteris praeſertim teſtamenti, qui non vaticinia quaedam contineat, notum eſt. Vaticinia etiam, ſeu rerum futurarum, & quidem contingentium, praedictiones,

ſolum

solum Deum auctorem agnoscere, luculenter, ni fallor, supra euicimus. Nunc id saltem addendum, duplici potissimum ratione ex vaticiniis, eorumque complemento, diuinam scripturae sacrae auctoritatem comprobari posse. Primo quidem, si ipse scriptor, cuius liber in scriptura sacra extat, etiam simul vaticinia de rebus futuris ediderit, vt Esaias, Ieremias, aliique prophetae, & Dauid rex sanctissimus in psalmis. Immo & ipse Moses non tantum aliorum vaticinia refert, vt Iacobi, *Gen. XLIX.* & Bileami, *Num. XXIV.* sed ipse quoque nonnulla praedixit, vt vel ex *Deut. XXXIII.* liquet. Eos enim, qui hac ratione se veros prophetas demonstrarunt, etiam reliqua, quae scripserunt, ex diuina inspiratione protulisse, non est, quod dubitemus. Quae tamen tum demum rite procedit ratiocinatio, si reliqua diuinae inspirationis κριτήρια conspirent †††. Ceteroquin enim fieri omnino potest, vt aliquis quaedam ex diuina reuelatione praedicat, nec tamen inde sequatur, omnia, quae idem auctor, etiam ex proprio motu aut instinctu scribit vel loquitur, esse θεόπνευστα. Deinde, totus ille contextus & ordo vaticiniorum rite expendendus, simulque considerandum, quo pacto omnia illa, quae ad oeconomiam regni gratiae in nouo testamento instituendam pertinent, qua singulas partes, accurate fuerint praedicta, euentu omni rite comprobante. Hinc enim euangelii, prout in nouo testamento annuntiatum est, simulque totius doctrinae sacrae origo diuina euidentissime elucescit, simulque scripturae, quae ad eam hominibus manifestandam tota comparata est, auctoritas diuina comprobatur. Hinc vero &, quid de *miraculis* censendum intelligitur, ex quibus merito nouum argumentum petitur. Per ea enim tum Mosis, tum Christi & apostolorum doctrinam confirmatam, eo minus dubitandum, quo certius est, & edita ab iis miracula, & sola Dei virtute ea edi posse, vti supra euidenter demonstrauimus ††††. Ex diuina autem ipsius doctrinae origine recte auctoritatem diuinam

nam fcripturae facrae colligi, antea iam obferuauimus. Certe manifeftatio doctrinae coeleftis parum hominibus profuiffet, nifi ab iis etiam litteris fuiffet confignata, & ad pofteros propagata, quos diuina fpiritus gratia extra erroris conftituit periculum. Quod cum diuina bonitas, hominumque falus, requirat, quis dubitet, eum hoc feciffe? Ad haec omnia denique accedit fingularis in ftilo fcripturae maieftas, & in modo proponendi θεοπρέπεια, adeo, vt nihil, quod Deo indignum fit, fi modo cuncta recte intelligantur, & ad fcopum fpecialem cuiusque auctoris accurate attendatur, in fcriptura facra deprehendatur. Quod eo magis iterum mirandum, quo plures fuere fcriptores, qui libros fcripturae facrae compofuerunt, ingenio quidem & dicendi genere diuerfi, fed in eo mirifice inter fe confpirantes, quod nihil vnquam fcripferunt, quod non a fcriptore θεοπνεύστῳ fcribi aut dici debuerit †††††. Mitto reliqua ab aliis iam allata, qui hocce argumentum ex inftituto tractant, quod theologi facere folent, quoties de fcriptura facra agunt, ex quibus fpeciatim laudandus AEGIDIVS HVNNIVS, in *tractatu, de facro-fancta maieftate, auctoritate, fide ac certitudine facrae fcripturae propheticae & apoftolicae veteris ac noui teftamenti*; itemque E. IOANNES MVSAEVS nofter, in *introd. in theolog. part. II. cap. VI. pag.* 458. *feqq.* quibus ex reformatae ecclefiae doctoribus praeter alios addendus ISAACVS IAQVELOT, cuius non ita pridem, & quidem poft auctoris mortem, prodit *Traité de la verité & de l'infpiration des livres du vieux & du nouveau teftament*, Amftelodami anno M DCC XV. 8. conf. & IAC. ABBADIE, de *veritate & certitudine religionis chriftianae fect. III. cap. II. pag. m.* 200. *feqq.* Iam ad argumenta quod attinet, quibus athei diuinam fcripturae facrae auctoritatem impugnant, cuncta eo redeunt, quod falfa quaedam, erronea, contradictoria, fimiliaque in ea fibi obferuaffe videantur, quae cum diuina eius origine nullateus confiftere queant. Ad ea vero in fpecie defcendere, & cuncta, quae hinc inde congerunt, diluere

diluere ac diſſipare, cum integri voluminis res ſit, adeoque noſtri inſtituti non patiatur ratio, generatim ſaltem quaedam nebulis eiusmodi dispellendis inſeruitura, obſeruabimus. Primo quidem omnes, qui vſum rationis non prorſus amiſerunt, facile mecum conſentient, iniquiſſimum eſſe, argumentis certiſſimis, euidentiſſimis, praegnantiſſimis, ideo denegare fidem, quod dubia quaedam ac difficultates, ad caput inſuper cauſae minime ſpectantes, occurrant, ex quibus tam promte nos expedire nequeamus. Res ipſa namque poſtulat, vt, ſi eiusmodi quid contingat, noſtrae mentis potius accuſemus imbecillitatem & agnoſcamus ignorantiam, quam reiicere aut negare ea, quae ſua luce radiant, & a ſanae mentis homine reiici aut negari nequeunt. Eo magis vero, quod alterum eſt noſtrae obſeruationis caput, hoc aequitati eſt conſentaneum, quod plerique ſcripturae ſacrae libri temporibus antiquiſſimis, in locis etiam a noſtris remotiſſimis, & quae varias deinde mutationes ſubirent, fuere compoſiti; hinc & ſubinde ad eiusmodi circumſtantias hiſtoricas aut geographicas reſpiciunt, quae nobis non poſſint non eſſe ignotae. In eiusmodi vero libris quid mirum, ſi quaedam occurrant, quae difficultate quadam laborant, minusque ſunt expedita? Quam vero ineptum & prorſus abſonum eſt, in eiusmodi dubiis auctoris potius inſcitiam aut negligentiam accuſare, aut pugnas & contradictiones fingere malle, quam ſuam agnoſcere ignorantiam! Accedit porro, quod veteris teſtamenti libri eiusmodi lingua ſcripti ſunt, qua iampridem loqui homines deſierunt, & in qua non alia monumenta, quam quae ſcriptura ſacra continet, ad nos peruenere. Eius itaque linguae indolem genuinam, intimosque receſſus, perſpicere, vt longe eſt difficillimum, ita certiſſimum, plurimas difficultates ex iſtius ignorantia oriri; quae ſtatim ceſſaturae eſſent, ſi indolem geniumque eius accuratius perſpectum haberemus. Haec ſimiliaue qui rite & accurate ſecum expenderit, difficultates omnes, quae

hac

hac in re oriri possunt, promte superabit †. SPINOZAE autem, quas supra ad *cap. III.* §. *VII.* commemorauimus, rationes vix dignae sunt, quae in censum veniant. Prophetiam, futurorumque praedictionem, pro mera imaginatione haberi non posse, sed vim diuinam arguere, abunde liquet ex iis, quae in praecedentibus hac de re disputauimus. Vnde & quae de prophetis ipsis, stolide non minus, quam blaspheme, pronuntiauit, sua sponte corruunt. Ineptum etiam prorsus est, quod in *tractat. theologic. polit. pag.* 29. dicit, *Christum suas rationes opinionibus & principiis vniuscuiusque accommodasse.* Nimirum, cum ad Pharisaeos verba faciens, dixit: *Si Sathanas Sathanam eiicit, aduersus se ipsum diuisus est, quomodo ergo stare potest regnum eius? nihil, nisi*, si SPINOZAE credimus, *Pharisaeos ex suis principiis conuincere voluit, non autem docere, dari daemones, aut aliquod daemonum regnum, &c.* Sed fallitur homo impius, aliosque fallit. Sane, si vel maxime seruator ex hypothesi concessa aliquando contra aduersarios suos disputasset, inde tamen nondum sequeretur, eum *rationes suas opinionibus & principiis vniuscuiusque accommodasse.* Falsissimum autem est, seruatorem hic ex mente saltem ac hypothesi Pharisaeorum locutum, cum ex aliis scripturae locis quam plurimis constet, & dari daemones, & eorum aliquod regnum esse. Quod porro de apostolis dicit, eos in circumstantiis de resurrectione Christi fuisse deceptos, id itidem antea iam profligauimus. Friuolum etiam prorsus est, quod *loc. cit. pag.* 339. scribit: *Longas Pauli deductiones & argumentationes, quales in epistola ad Romanos reperiuntur, nullo modo ex reuelatione supernaturali scriptas fuisse, concedo* ††. Discrimen enim facere debuisset inter reuelationem, stricto sic dictam, qua Deus alicui ea reuelat, quae prorsus ei ignota erant, & inter inspirationem, qua Deus ea, quae antea equidem nota erant, per inspirationem tamen, qua verba, qua rem ipsam suggerit, vt omne erroris periculum adimatur, taliaque scriptores sacri

proferant, quae pro verbis vere diuinis haberi queant. Negari enim equidem nequit, scriptores sacros talia quandoque protulisse, quae aliunde eis etiam nota erant, quaeue reuelationem stricte sic dictam non requirebant; vtpote quae ipsi viderant, audierant, ab aliis acceperant, aut iusta ratiocinatione & discursu quodam, ex veris principiis deducebant, colligebantque. Quae enim Moses, quae Iosua, de rebus sui temporis litteris consignarunt, maximam partem non modo viderant, sed ipsimet etiam gesserant. Matthaeus atque Ioannes testes αὐτόπται illorum fuerunt, quae de Christo litteris consignarunt. Vnde & Ioannes dicit: *Quod fuit a principio, quod audiuimus, quod vidimus oculis nostris, quod & spectauimus, & nostris ipsis manibus tetigimus (de sermone vitae loquor, qui vita patefacta est) id, inquam, & vidimus & testamur, &c. I. Ioan. I. vers.* 1. 2. Pari ratione & Lucas, de rebus Christi seruatoris ea scripta esse, litterisque consignata testatur, *quae tradiderunt, qui ab initio & spectatores & administratores rei fuerunt, cap. I. vers.* 2. Nihilosecius, etsi haec, quae viderant, audiuerant, aut alia ratione sciebant scriptores sacri, illis nota erant, spiritus tamen sanctus ea omnia, qua verba, qua rem ipsam, illis suggerebat, ne vlla in re fallerentur, & vt ita scriptores vere θεόπνευστοι dici possent †††. Et hac etiam ratione intelligendum, (vt hoc ὡς ἐν παρόδῳ moneam) quod alicubi scripsi, scriptores noui testamenti nonnulla ex cabbala pura, seu doctrina catechetica Iudaeorum veterum accepisse; seu quasdam oraculorum veteris testamenti interpretationes allegoricas, apud Iudaeos iam ceteroquin receptas adhibuisse, & *more in gente ebraea recepto excogitasse, tom. I. obseruat. Hallens. obseruat. I. §. VIII. pag.* 10. Intelligendum namque hoc est, vt res ipsa docet, salua θεοπνευστίᾳ. Etsi enim de rebus quibusdam aut ex theologia iudaica, aut experientia, vel sensuum testimonio notis, scribebant, haec omnia tamen aeque ac discursus, quos ipsi for-

formabant, & ratiocinationes, spiritus sanctus, qua verba, qua res ipsas, illis suggerebat. Interim ipsis scriptoribus, ceu causis secundariis, hic actus *cogitandi* vel *excogitandi*, *ratiocinandi*, *differendi* tribui potest, & subinde etiam solet, vt tamen causa primaria, seu spiritus sancti inspiratio, non excludatur, sed supponatur. Reliqua, quae SPINOZA, & cum eo THOM. HOBBESIVS, & ISAAC PEYRERIVS contra scripturae sacrae auctoritatem adferunt, eo redeunt, quod multa falsa, erronea, contradictoria, contineat, quodue Moses ipse non sit auctor pentateuchi, & quae reliqua sunt eiusdem generis; ad quae quid generatim respondendum sit, iam antea indicatum; speciatim vero istorum hominum sophismata profligauit PETRVS DANIEL HVETIVS, in *demonstratione euangelica*, & qui nuper diligenter hac in re versari coepit, vir clarissimus, IOAN. GOTTLOB CARPZOVIVS, in *introductione ad libros historicos bibliorum veteris testamenti*, *&c.* In contradictionibus apparentibus soluendis iampridem operam studiumque collocarunt scriptores harmonici, vt MICHAEL WALTHERVS, in *harmonia biblica*, qui tamen aliis multa adhuc rectius monendi reliquerunt occasionem: nonnulla etiam AVGVSTVS PFEIFFERVS, in *dubiis vexatis*, & alii eiusdem generis scriptores, attingunt ††††.

† Omnes illos, qui ea, quæ de efficacia scripturæ S. dicuntur, pro nihilo putant, rogatos velim, ut animum suum directioni S. litterarum submittendo, experimentum capiant, quænam vis sit verbi Dei.

†† Hic notare juvat, virum summum NIEUWENTYTIUM divinam S. Scripturæ originem probare e rebus Physicis, quæ in ea memorantur, & quæ non nisi diu post illa tempora, quibus S. Scriptura exarata fuit, Philosophis innotuerunt. Oportet tamen ut rem prudenter instituamus: ne 1. vi quadam talem e verbis sensum exsculpamus, qui nostro quidem scopo commodissimus videtur, genuinus tamen non est. 2. Ne argumenta desumamus

ab iis, quæ quidem in S. Codice notata legimus, ſed ab ejusmodi hominibus fuerunt prolata, qui a ſpiritu ſancto acti non fuerunt. Hos inter jure referri videntur Amici Jobi &c. 3. Cogitemus ſimul, nos parum ſcire de Hiſtoria Philoſophica Orientali priſci ævi; adeoque plura forte Philoſophorum diligentia jamdudum inventa fuiſſe, quæ a nobis inter recens inventa referuntur.

††† Si ejusmodi Propheta profiteatur, ſe reliqua quoque, quæ ſcripſit, ex Divina inſpiratione protuliſſe; & contrarium evinci non poſſit: cum ratione ipſi fidem denegare non poſſumus.

†††† Idem argumentum MAHUMET ad doctrinam ſuam confirmandam adhibere auſus non fuit: cum in Alcorano ſuo ingenue fateatur, ſe nullum miraculum facere potuiſſe v. MARACC. *Prodr. P.* 2. *C.* 3. Occurrit quidem in Corano vox *Ajaton* i. e. ſignum: ſed ab ipſis Moſlemis plerumque pro aliquo Alcorani verſiculo accipitur. v. MARACC. *l. l.*

††††† Quum nemo melius loquatur, quam qui *pure*, *concinne*, *ornate* & *congruenter* loquitur; ut recte docet HEINECCIUS *Stili cult. fund. P.* 1. *C.* 2. §. 2. mirabilis ſane eſt perfectio Stili ſcriptorum ſacrorum, qui hæc omnia ad amuſſim obſervarunt. De quo tamen ut cum ratione judicium feras, neceſſe eſt, non tantum ut bene ſcias, quænam melioris ſtili proprietates ſint habendæ: verum etiam ut genius linguarum Orientalium plane tibi ignotus non ſit. Ignorantiam ſuam ſimul & impudentiam produnt, qui hisce adminiculis deſtituti nihiloſecius S. litterarum ſtilum exagitare audent. Eſt forte, quod quis objiciat, ſcriptores ſacros *congruenter* rebus, de quibus pertractant, loqui non potuiſſe; quum quo uſi ſunt, Orientalium dicendi genus ſit tumidum, & paucas ideas multis verbis exprimat. Verum id hominum potius, ſignificantiſſimo hoc dicendi genere abutentium, quam ipſius ſermonis vitio adſcripſerim. Sin autem (quod a ſcriptoribus ſacris factum videmus) cum exacto delectu ſermo inſtituatur, nihil pulcrius ſimul & preſſius, quam quod e genio linguarum Orientalium, Hebraicæ præſertim, dictum eſt, excogitari poteſt. Floridum quoque Orationis genus, quum ſe elegantia magis, quam decentia, commendet; a graviſſimis S. codicis ſcriptoribus adhibitum non fuit.

De

De Græco N. T. Stilo videantur lucubrationes virorum doctorum, qui quotidie in dias luminis auras prodeunt.

† Fieri non poteſt, quin in vetuſtiſſimis libris occurrant quædam, quæ ſecum invicem pugnare videantur. Si poſt aliquot ætates in monumentis ævi noſtri legant poſteri, excercitum quendam ſupra decem equorum millia non habuiſſe; eundem vero fame aliisque incommodis octodecim millia perdidiſſe: fidem noſtram ſuſpectam forte habebunt; neſcientes Belgas, qui nunc vivunt, per *equos* interdum *equites* intelligere, interdum vero eadem voce ampliori ſignificatione uti. Hæc & ſimilia, cum ab ore Cel. ALPHENII penderem, ſummo cum fructu audivi.

†† Nemo cum Spinoſa paria faciet, qui ſermones Pauli ſedulo meditetur, ac ALPHENIUM, NICOLAUM HARTMANNUM ſimilesque commentatores conferre velit.

††† Divina inſpiratio nobis eſt: *Efficax operatio Spiritus ſancti, qua ea, quæ cæteroquin non ſciviſſent, ſcriptoribus ſacris* SUGGESSIT; *eosque, tum in iis, tum in reliquis, quæ ratione ac experientia didicerant, conſcribendis, ita* DIREXIT, *ut ad honorem Dei, ac Eccleſiæ uſum melius conſcribi non poſſint.*

†††† Ut quis convincatur ſcripturam S. (ac proin doctrinam Chriſtianam, quæ in ea docetur) a Deo eſſe profectam: in anteceſſum demonſtretur, omnes S. codicis libros in *archivo* Dei Regis Iſraëlis, ac deinceps in *archivo* Chriſti, Eccleſia primitiva, tanquam genuina regni monumenta & diplomata, fuiſſe aſſervatos. Hoc pacto enim evincitur, eosdem libros corpus quoddam conſtituere; & argumentis, quibus Divinam Originem hujus illiusve libri probamus, Divinitatem integri corporis ſimul probari poſſe. Videantur, qui de *Canone S. Scripturæ*, commentati ſunt. Si quis de eo jam convictus fuerit: ex eo quæſiverim. 1. An experientia non didicerit, humanum genus peccatis inquinatum eſſe; ac ſimul agnoſcat de eo æternum confectum eſſe, niſi via, per quam peccatores cum irato Numine in gratiam redeant, quæque tamen a nobis ipſis inveniri non poſſit, divinitus doceatur? 2. An *probabile* non ſit, Deum, cujus *potentia infinita* eſt, *voluntatem* quoque ſe cum hominibus in gratiam redigendi habere; ideoque alicubi Divinam revelationem, quæ viam, qua

ad cælum itur, doceat, extare? id *vero dissimile non esse*, derivamus in primis ex intuitu *sapientiæ* & *longanimitatis* Dei, quum cæteroquin gentem humanam peccaminosam tam diu tolerare voluisse non videatur. Adde *consensum* plurium gentium, quæ revelationes, quas a Deo accepisse ferunt, ostentant. Quod si quis in iis, quæ hactenus proposuimus, non idem cum nobis senserit: conferat WOLZELEY *Redelykheid van het Schriftuurgelove P.* I. *C.* 7. *& seqq.* & *dissert.* S. WERENFELSII *de Præstantia Rel. in S. S. revelatæ, hujusque revelat. necessitate.* Quærimus 3. an uspiam aliquod scriptum inveniatur, quod cum ratione pro revelatione Divina haberi queat; præter scripturam S.? Quod cum nemo, ut opinor, dixerit; corollarii loco, ex præcedentibus derivamus; S. nostrum Codicem *probabiliter* verbum Dei esse. Nec juvat, si excipias; ejusmodi forte revelationem apud gentes orbis adhuc ignoti inveniri. Id enim credibile non est. Nam si *figuram* orbis & narrationes periegetarum una attendamus: frustra præter gentes, quæ jam innotuerunt, alias quæsieris; saltem quæ plus minus efferatæ non sint, & apud quas Divinam revelationem extare, ulla specie suspicari possimus. Neque hic subsisto: verum S. Scripturam Deum auctorem habere, sequenti modo *certissime* evinci posse arbitror. Supponamus (quoniam nemo, nisi insipidus id negaverit) Deum, quodcunque ipsi visum fuerit, nobis revelare posse. Ex quo sua sponte sequitur, dari characteres, quibus ea, quæ Deus revelat, internosci nobis queant. Pone itaque, librum quendam 1. nihil docere, quod *rationi* & *experientiæ* sit contrarium; licet de *variis* & *gravissimis* rebus in eo agatur; 2. viam salutis ita in eo pandi, ut mysteria, quæ eo fine docentur, sua se decentia commendent; 3. Stilum ita esse comparatum, ut modo diximus; dum insuper nihil, quod scopum non ferit, in eo reperiatur, & cunta rectissimo ordine sint disposita; 4. neque tamen auctorem aliorum scrinia compilasse; sed ad summum monumenta quædam historica in usus suos convertisse; 5. non deesse miracula, testificantia librum istum Divinæ esse originis; 6. eundem librum mirifice esse conservatum, & plurimos doctrinam, quæ in eo præcipitur, secutos esse; quo pacto per omnem seculorum decursum homini deperdito viam ad cælum potuerit monstrare, & haud paucis re ipsa monstraverit; 7. denique prædictiones rerum futurarum, quas intellectus finitus præsagire minime potest,

test, in eo reperiri. Pone, inquam, talem librum uspiam extare, ejusque imaginem ad vivum depictam sedulo contemplari contende: fallor, vel mecum agnoveris; Deum, si quidpiam, quod a dæmonum aliorumve impostorum fallaciis discernere valeamus, revelare queat, pro auctore ejusdem scripti habendum esse, eoque rationem, qua æternum exitium evitemus, indicare voluisse. S. scripturam vero ita comparatam esse, invictis argumentis demonstrari potest. Verum, per temporis & spatii angustias, hæc pluribus exsequi non licet. Vide quæ supra jam dicta sunt, ut & STILLINGFLEET, WOLZELEY, aliosque. Methodum nos tantum indicavimus, qua evinci potest, codicem sacrum Divinæ esse originis.

CAP. VIII.

SVPERSTITIO QUID ET QUOTVPLEX?

SPECIATIM

DE IIS SVPERSTITIONVM GENERIBVS, QVAE DIRECTE CIRCA NVMINIS CVLTVM VERSANTVR.

Σύνοψις.

Atheismum euitaturi, haud raro in superstitionem, ceu alterum extremum prolabuntur; superstitio quid? §. I. Discrimen inter superstitionem, & veram religionem, §. II. Prima superstitionis species est, quae circa objectum cultus divini aberrat, vnde idololatria,

latria, crassior & subtilior, §. *III.*
Pertinet huc illorum quoque error, qui Deo ea tribuunt, quae ei non conueniunt; item, qui motus & instinctus naturales pro diuinis habent, vnde enthusiasmus, §. *IV.*
Altera superstitionis species circa modum cultus diuini versatur, idque ea primum ratione, vt nonnulli mandatum diuinum se sequi existiment, sed non recte illud intelligant, §. *V.*
Huc & illi pertinent, qui in solo Numinis cultu externo, spem omnem salutis collocant, vnde religio superficiaria, §. *VI.*
Vlterius progrediuntur, qui ipsimet colendi Deum quandam rationem sibi fingunt, vnde ἐθελοθρησκεία, §. *VII.*
Quae circa ritus praecipue & ceremonias, occupatur, §. *VIII.*

§. I.

VT rato admodum homines in regia veritatis via, quae inter duo extrema media est, consistunt, ita in Numinis praecipue cultu hoc contingit, dum plurimi atheismum euitaturi in contrarium currunt, * Deumque equidem & credunt & colunt, sed peruerse admodum, nec ea, qua hoc fieri debebat, ratione. Hinc *superstitio*; quo nomine nihil aliud, quam praepostera atque peruersa colendi Deum ratio, intelligitur. **

* Atheismus & superstitio duo scopuli sunt sibi inuicem e diametro oppositi, ad quorum alterutrum facile naufragium faciunt, qui non satis caute ac

ac circumſpecte incedunt. Non male IOANNES TOLANDVS: *Atheismus ergo & ſuperſtitio ſunt veluti animorum ſcylla & charybdis. Sed extrema haec tam ſunt euitanda, quam ſequenda religio eſt, in medio ſita; adeiſidaemon. §. XXIV. pag.* 79. Satis quidem egregie, modo ſerio, & ex animi ſententia, & non ſaltem ad fucum incautis faciendum iſta dixiſſet. Eum enim reuera ſuperſtitionem a religione non diſtinguere, ſed vtramque vno eodemque loco habere, ex dicendis patebit.

** THEOPHRASTVS ſuperſtitionem ita deſcribit: Ἀμέλει ἡ δεισιδαιμονία δόξειν εἶναι δειλαία πρὸς τὸ δαιμόνιον· *Superſtitionem ſane definire poſſumus, meticuloſum erga Numen adfectum*; in *characterib. morum, pag.* 47. ISAACVS CASAVBONVS, ad *h. l.* obſeruat, alios ſuperſtitionem ita definire: δεισιδαιμονία ἐστὶ φόβος θεῶν καὶ δαιμόνων· *Sed Theophraſtus*, inquit, *voce* δαιμόνων & *deos, & daemones complexus eſt, & quicquid diuinitatis eſſe particeps male ſana putauit antiquitas*. Addit porro: Δειλίαν *accipe metum alium ab eo, qui pios decet. Seite enim Varro apud Auguſtinum dicebat, Deum a religioſo vereri, a ſuperſtitioſo timeri.* Recte quidem, cum reuerentia Numinis ſeu timor cum amore coniunctus, & recta ratione innixus, pars praecipua ſit verae religionis; vti contra ex metu ſeruili vel pucrili, ac irrationabili, ſuperſtitio, ſeu peruerſa Deum colendi ratio proficiſcitur. Luculentius hoc ex infra dicendis patebit, cum de cauſis ſuperſtitionis verba faciemus. Ne autem cauſam ſuperſtitionis cum re ipſa confunderemus, eam per praepoſterum ac peruerſum Numinis cultum definire maluimus, voce inſuper nec ſtricte nimis, nec nimis late, ſed in ea amplitudine accepta, vt omnes ſuperſtitionis ſpecies, deinceps enumerandas, complecteretur. Coniuncta etiam cum ſuperſtitione eſt *credulitas*, niſi & hanc inter cauſas eius referre velis, quae & latius patet, cum & credu-

dulitas sine superstitione esse queat, ad varia quippe obiecta sese extendens †.

† De voce *superstitio* videatur Vossius *de orig. & progressu Idolol. L. 1. C. 3.* & Joh. Owenus *Theologoum : L. 1. C. 8. §. 56.* de usu nominis Graeci *δεισιδαιμονία* consulatur J. C. Suicerus *Thesaur. Eccles. T. 1. p.* 827.

§. II.

Atque hinc quantopere *vera religio* & *superstitio* a se inuicem differant, patet. Illa non alium, quam verum Deum, & ea quidem ratione, qua coli vult ac debet, colit; haec aut aliud quid, quam verum Deum, aut alio saltem modo, aliaque ratione, colit. Illa immotis certisque nititur veritatibus, quas sanae mentis homo repudiare nequit; haec adfectibus prauis, figmentis, commentisque subinde ludicris, quae sanae mentis homo nunquam admiserit. Vnde ratione omni se destitutos demonstrant, qui religionem cum superstitione confundunt, nec hanc ab illa differre, sibi aliisque persuadere annituntur. *

* Eo diligentius, hoc, quod, ni fallor, luculenter exposui, obseruandum est, religionis & superstitionis discrimen, quod solennius est atheis, haec inter se commiscere, & sub superstitionis nomine etiam religionem refutare atque traducere. Sane quidem non negauerim, veteres quandoque religionis voce pro superstitione vti, vt cum T. LVCRETIVS CARVS, de *natura rerum lib. I.* dicit:

Tantum relligio potuit suadere malorum.

Quae verba cum IOANNES TOLANDVS adduxisset, subiicit: *Vbi notandum est, religionis voce in plerisque*

que auctoribus classicis non genuinam denotari pietatem, aut internum Numinis cultum; sed pro quauis absurdissima superstitione vsurpari, (quod mille possemus demonstrare exemplis) ac maxime pro externis ritibus & ceremoniis; quo sensu idem Lucretius notari debet, quando dicit:

Religio peperit scelerosa atque impia facta,

adeisidaem. pag. 70. Verum & illud certum est, minus accurate loqui, qui hac voce ita vtuntur, quemadmodum alii caute & circumspecte religionem a superstitione distinguunt. LVCRETIVM autem hoc non facere, mirum non est, cum Epicuraeis, vtpote atheis, omnis religio non nisi mera videri potuerit superstitio. Ceterum etsi TOLANDVS haec velut improbando referat, & subinde testetur, se religionis ac superstitionis discrimen agnoscere, reuera tamen omnia saltem ad caliginem imperitorum animis offundendam pertinent. Cum enim non alium, vt supra iam demonstratum, quam ipsam naturam admittat Deum, quaenam quaeso eius potest esse religio? aut nonne omnis religio reuera vana & inepta, hoc est, mera superstitio ei videri potest? Sed, vt reliquis atheis, ita & TOLANDO solenne est, vocibus ludere, simulque illudere lectoribus. Sapientiam namque, religionem, pietatem, dum in ore habent, nihil aliud intelligunt, quam cognitionem rerum causarumque naturalium, qua induratus animus omni metu, tum praesentium, tum futurorum, exsolutus, & ad omnes casus paratus sit, nec vacillet vnquam, aut turbetur, eo, quod probe sciat, nihil esse, nisi naturale, nec contingere quicquam, nisi quod secundum ordinem naturae necessario contingere debebat. Paucis: talis iuxta atheos est vir pius & religiosus, in quem illud VIRGILII quadret:

Felix! qui potuit rerum cognoscere causas,
Atque metus omnes & inexorabile fatum
Subiecit pedibus, strepitumque Acherontis auari,
Georgicor.

Gorgicor. libr. II. verſ. 415. Atque hinc, qualis & TOLANDI, quam prae ſe fert, religio ſit, intelligere licet, quam & ex callidae diſſimulationis tenebris euolutam exhibet IAC. FAYVS, in *aefenſione religionis &c. part. I. cap IV. pag.* 25 *ſeqq.* Ceterum, quod diximus, nonnullos gentilium, ex ipſis etiam philoſophis, religionem a ſuperſtitione rite diſcreuiſſe, id vel CICERONIS teſtimonio conſtat, qui & vtriusque vocis veram originem ſimul nos condocet: *Cultus autem deorum eſt optimus, idemque caſtiſſimus, atque ſanctiſſimus, pleniſſimusque pietatis, vt eos ſemper pura, integra, incorrupta & mente & voce veneremur; non enim philoſophi ſolum, verum etiam maiores noſtri ſuperſtitionem a religione ſeparauerunt. Nam qui totos dies precabantur, & immolabant, vt ſui ſibi liberi ſuperſtites eſſent, ſuperſtitioſi ſunt adpellati, quod nomen poſtea latius patuit. Qui autem omnia, quae ad cultum deorum pertinerent, diligenter retractarent, & tanquam relegerent, ſunt dicti religioſi, ex relegendo, vt elegantes ex eligendo, tanquam a diligendo diligentes, ex intelligendo intelligentes. Hic enim in verbis omnibus ineſt vis legendi eadem, quae in religioſo. Ita factum eſt in ſuperſtitioſo & religioſo, alterum vitii nomen, alterum laudis*; de *natur. deor. libr. II. cap. XXVIII. pag. m.* 1224. †

† Actiones ſuperſtitioſæ licet intuitu Dei fieri videantur: ita tamen non fiunt, ut homo in iis peragendis impulſu perfectionum Divinarum duci jure haberi poſſit; quæ vera cultus eſt definitio, quam dedit WOLFFIUS.

§. III.

Cum vero non vna ratione a recto Numinis cultu homines aberrare queant, non vnum quoque datur ſuperſtitionis genus *. Primo autem loco merito illi commemorandi ſunt, qui non verum Deum, ſed eius loco aliud quid, vt ſolem,

lem, lunam, ceteraque coeli ſidera, aut reliquas res creatas, vel ipſos etiam homines colunt. Quae ſuperſtitionis ſpecies *idololatriae* nomine venit, eſtque vel *craſſior*, cum quis directe & ipſa animi ſententia rebus creatis diuinitatem tribuit, vel *ſubtilior*, cum quis indirecte & animi adfectu idem facit, amore, qui ſoli Deo debetur, ſe ipſum, vel alios homines, aut res creatas proſequendo, vel alia ratione. **

* Duplici potiſſimum ratione contingere poteſt, vt in Numinis cultu ſe peruerſe gerant homines; primo, ſi circa *obiectum* cultus religioſi, deinde, ſi circa *modum*, a recto tramite aberrent. Hinc omnia ſuperſtitionum genera ad duas velut claſſes reuocari poſſunt. Si circa obiectum aberretnr, *idololatria* inde oritur, quam nonnulli a ſuperſtitione diſtinguunt, hac voce illud vitium deſignantes, quo circa modum aberratur, quos etiam ſecutus ſum in *inſtitutionib. theolog. moral. part. II. cap. III. ſect. I.* ad §. *LXXIX.* Hic vero vocem ſuperſtitionis in latiori, vt antea iam monuimus, ambitu ſumimus, prout omnem, quae in cultu Numinis conſpicitur, peruerſitatem denotat, ſiue ex obiecto, ſiue ex modo oriatur.

** De origine, progreſſu, & praecipuis generibus craſſioris idololatriae, dictum a me in *hiſtor. eccleſiaſt. vet. teſtam.* ad *per. I. ſect. II.* §. *XII. pag.* 141. *ſeqq.* vbi & auctores, qui hac de re ex inſtituto egerunt, laudaui. Nec perfunctorie obſeruandum puto, quod ibidem luculenter, ni fallor, oſtendi, craſſiorem idololatriam a ſubtiliori originem trahere. Paucis autem, ſed ἐμφατικῶς, craſſiorem illam idololatriam deſcribit gentium doctor optimus Paulus, de gentilibus aſſerens, eos *gloriam immortalis Dei ad imagines ſimiles hominis mortalis, & volucrum & quadrupedum, & ſerpentium transtuliſſe*, *Rom. I.*

verſ.

verſ. 23. Sed ab iſta idololatria, cuius foeditatem & abſurditatem ipſa ratio facile intelligit, (quemadmodum & philoſophi, ac qui ſapientiores fuerunt inter gentiles, intellexerunt) liberata hodie per Dei gratiam magna orbis pars eſt, poſtquam religio chriſtiana a plerisque gentibus eſt recepta, etſi adhuc quaedam eiusmodi tenebris immerſae hinc inde reperiantur. Inter ipſos vero chriſtianos, praeſertim in eccleſia Romana, non deeſſe, qui non procul ab iſta idololatria abſint, conſtat, & alibi ex inſtituto docetur †. De ſubtiliori idololatria idem gentium doctor *Rom. II.* 22. eleganter loquitur: ὁ βδελυσσόμενος τὰ εἴδωλα, ἱεροσυλεῖς· Nimirum, qui ſibi ipſis, aut ſui cauſa, rebus creatis, vt auaritiam, ambitionem, voluptatisque cupiditatem expleant, plus, quam decebat, tribuunt, quamtumuis externam idolatriam deteſtentur; reuera tamen nihil aliud agunt, quam vt, quae Deo debentur, ei eripiant, omnique eum ſpolient honore ac veneratione ††. Iungenda, quae hac de re dixi, *inſtitution. theolog. moral. part. II. cap. III. ſect. I.* ad §. *LXXIX.*

† v. JURIEU *prejugez legitimes contre le Papiſme P.* 2. *C.* 3. & 4. conf. quoque *Bibliotheque Brittannique T.* 1. *p.* 1. *art.* 6.

†† Cum bonum apparens ſub ſpecie *honeſtatis* nobis illudit, oritur *Ambitio*; quoties *jucundi* ſpeciem induit, *Voluptas*; dum vero *Utile* videtur, *Avaritia* naſcitur. Conf. HEINECCIUM *elem. Philoſ. mor. C.* 2. *ſect.* 3. §. 73. & 74. eo reſpicere videtur JOANNES *Ep.* 1. *C.* 2. *vſ.* 16. & ad tria hæc capita omnis ſubtilior idololatria referri poteſt.

§. IV.

Referre ad hancce claſſem quodammodo & illos licet, qui per errorem, nimiamque credulitatem, Deo ea tribuunt, quae ei minime tribuenda erant. Nec illi tantum hic peccant, qui non-

nonnullá de Deo sibi credenda putant, quae neutiquam a Deo, vt crederentur, sunt reuelata, * sed & qui instinctus motusque mere naturales, pro diuinis habent; eo difficilius ab errore liberandi, quo grauivs se admissuros crimen metuunt, si quae diuina esse putant, ceu humana aut naturalia, reiicerent atque repudiarent. Vnde &, quousque *enthusiasmus* hic locum sibi vindicet, patet. **

* Vt vera religio sibi constet, non tantum circa objectum verum cultus religiosi versari debet, sed idem etiam obiectum rite cognoscendum est. Nec enim verum Deum recte colere potest, qui eum non recte cognoscit. Deum autem non recte cognitum qui colit, eum peruerse colit, adeoque & superstitionis reus est. Tam late autem haec superstitionis species patet, quam ipsa Dei cognitio vera extenditur. Plurima autem esse, quae homines a Deo sibi reuelata esse, imaginantur, cum reuelata non sint, exempla quotidiana, vt dogma de *transsubstantiatione*, de *purgatorio*, similiaque, in ecclesia Romana, sed alibi quoque, obuia, docent.

** De enthusiasmo, variisque eius generibus, caussis item & reliquis eo spectantibus, ex instituto dictum *institution. theolog. moral. part. I. sect. V. §. XVIII. seqq.* quae vt hic repetamus necesse non est. Eo minus autem ad superstitionem eum referre dubitaui, quod non tantum Deum peruerse colant, qui hocce morbo laborant, sed quod plerumque fons & scaturigo multorum aliorum actuum sit, quibus Deus peruerse colitur, & superstitio sese exerit. Intelligimus autem hoc de enthusiasmo vere tali, sumta voce in partem deteriorem. Motus enim credentium vere diuinos, aut enthusiasmi aut superstitionis nomine insignire velle summum foret piaculum †. Obseruandum hoc contra atheos, similes-

lesque homines profanos, quibus vera & falsa, bona & mala, diuina & naturalia, inter se confundere volupe est.

† Conf. BUTTSTETT l. supra laudato, in *praefat.*

§. V.

In modo etiam verum Numen colendi, vel maxime superstitio sese exerit; idque iterum non vna ratione. Interdum enim ipsum Numinis mandatum in eius cultu se sequi homines existimant, per errorem tamen, falsamque imaginationem, non recte illud intelligentes, aut vltra, quam par erat, extendentes. Cumque leges diuinae vel negatiuae sint, vel affirmatiuae, in vtrisque quandoque superstitio campum amplissimum, in quo vim suam exerat, inuenit. *

* Omnis equidem superstitio non Dei mandato, sed figmentis, vanisque ingenii humani commentis, nititur. Interdum tamen contingit, vt species quaedam iuris ac mandati diuini adsit, quae in aliis generibus superstitionis deest, de quibus deinceps dicemus. Nunc ergo de ea superstitione loquimur, quae speciem quandam mandati diuini habet, per erroneam legis interpretationem, aut indebitam ad ea, quae nec prohibita sunt, extensionem, idque tum qua omissionem, tum qua commissionem. Vtriusque exempla passim prostant. Ad omissionem superstitiosam referre licet illa Apostoli: *μηδὲ ἅψῃ, μηδὲ γεύσῃ, μηδὲ θίγῃς, Coloss. II.* 21. Erant nimirum in primitiua ecclesia, qui haud dubio ex superstitiosa Pharisaeorum schola, prodierant, qui sibi aliisque persuadebant, nefas esse, hoc aut illo ciborum genere vesci, quia a Deo prohibita essent; immo

immo nefas esse, hoc aut illud attingere, ne quis pollueretur; sed legitimas quoque nuptias damnabant, & inter vetita referebant. Nimirum Deus equidem in veteri testamento certas de animalibus puris & impuris leges sanciuerat, itemque de impuritate, quam quis ex cadaueris, aut alterius rei impurae, contrectatione contrahere poterat. Hasce leges recte obseruabant ii, quibus datae erant, & quamdiu vim habebant obligandi. Sed, qui illas aliis etiam obtrudebant, easque obseruandas contendebant, cum earum obligatio iam cessaret, superstitionis rei erant. Multo magis eodem crimine se obstringebant, dum nuptias a Deo prohibitas fingebant, quae tamen licitae erant; cuiusmodi homines in veteri ecclesia extitisse, ex *constitutionibus*, quas vocant, *apostolicis* discimus: τοιαῦτα καὶ νῦν ἐπόιησαν οἱ δυσώνυμοι, διαβάλλοντες δημιουργίαν, γάμον, πρόνοιαν, τεκνογονίαν, κ. τ. λ. *consimiles libros nunc quoque ediderunt inauspicati homines, calumniantes creationem, nuptias, prouidentiam, procreationem liberorum &c. lib. VI. cap. XVI* †. Sunt, qui putant, apostolum, *loc. cit.* ad Pythagoraeos, vel Gnosticos potius, qui ex Pythagorae schola quaedam acceperant, respicere, eo quod abstinentia ab esu animalium haud vltima pars disciplinae Pythagoraeae esset; vid. HVGO GROTIVS, atque HENRICVS HAMMONDVS, ad *h. l.* Quod minus equidem verosimile mihi videtur, cum, quae apostolus adfert, pharisaicam superstitionem satis aperte redoleant. Interim ipsa illa Pythagoraea ab esu animalium abstinentia, superstitionis eiusmodi, de qua hic verba facimus, exemplum praebet; ex hac quippe opinione orta, quod omnium inter se esset cognatio quaedam, & anima ex vno corpore in aliud transiret. Hanc enim istius rei causam, de abstinentia illa differens, adfert SENECA: *At Pythagoras, omnium inter omnia cognationem esse, dicebat, & aliorum commercium in alias atque alias formas transeuntium; epist. CVIII. pag. m. 534.* Etenim, si temperantiae causa saltem ab esu animalium ab-

ſtinuiſſent; ſi non laudem, certe excuſationem promeruiſſent. Sed, cum errore vano ducti, ob rationem allatam, cum iure naturae illicitum putarent, ſi, quae a SENECA dicta, admittamus, a ſuperſtitione quadam abſolui non poterant. Et ea quidem ratione ſaepiſſime homines vetitum aliquid eſſe, ſibi imaginantur, quod vetitum non eſt. Rurſus vero & praeceptum aliquid eſſe putant, quod tamen praeceptum non eſt. Exemplum rurſus Phariſaei praebent, praeter alia in phylacterijs haud exiguam religionis partem conſtituentes, inque iis ad ineptias vsque ſuperſtitioſi, vti ex iis, quae ipſe R. MOSES MAIMONIDES, *tractat. de Thephillin*, aliique eiusdem gentis magiſtri de iis diſputant, patet. Errore namque ducti ab ipſo Moſe eiusmodi quid ſibi praeceptum eſſe, exiſtimabant, *Exod. XIII.* 16. & *Deut. VI.* 8. cum tamen iſtorum locorum is minime ſenſus ſit, vt alibi oſtenſum ††. Legenda, quae in compendio hac de re diſſerit AVGVSTVS PFEIFFERVS, in *antiquitatib. ebraic. ſelectis cap. XI.* cumprimis §. *IV.* In hiſce tamen omnibus rite diiudicandis cautio adhibenda; primo quidem, ne in alterum curramus extremum, & ea aut prohibita aut praecepta negemus, quae reuera prohibita aut praecepta ſunt; multo minus eos, qui euitant, quae reuera prohibita ſunt, aut faciunt, quae ſunt praecepta, ſtatim ſuperſtitionis arguamus †††. Si quis enim, e. g. ad monitum apoſtoli *Rom. XII. verſ.* 2. τὸ σχῆμα huius mundi in ſermone, geſtu, aliisque rebus, quae vulgo pro indifferentibus habentur, ſed reuera illicitae ſunt, aſſumere nolit, tantum abeſt, vt iure ſuperſtitionis argui queat, vt ſuis potius quam rectiſſime rebus conſulat. Deinde, ſi quis forte per imbecillitatem ductus in errore quodam verſetur, non ſtatim ceu homo ſuperſtitioſus traducendus aut reiiciendus eſt. Tales enim tolerandos, & aequo ferendos animo, immo cauendum, ne temere eos offendamus, Paulus apoſtolus nos condocet, *Rom. XIV.* 15. *ſeqq.* it. *I. Corinth. VIII.* 11. 12. 13 ††††.

† Mira

† Mira funt quæ de conjugio a Fanaticis docentur. Impia tamen potius quam fuperftitiofa ea dixeris, quæ DAVID GEORGII docuit. v. NIC. BLESDIKIUM *in ejus vita p.* 24. *& feqq.*

†† Conf. CLERICUM *ad Exod.* 13. 9.

††† Quod fæpiuscule a cujusvis ordinis hominibus, five per inconfiderantiam, five per malitiam, fieri videmus.

†††† Quod homines nonnulli, qui Pietati nomen dederunt, voce nimis lenta loquantur, & geftibus nimium aufteris tædium fpectatori creent, negari non poteft. Eos nihilofecius diligere debemus, quoniam Deum colunt ac amore profequuntur. Loquor enim de vere piis; non vero de hypocritis. Omnes autem, qui in iis, quæ jam diximus, peccant, hypocritis annumerare, temerariæ & impudentiffimæ indolis eft iudicium.

§. VI.

In eundem hic cenfum merito & illi veniunt, qui in folo cultu Dei externo fpem omnem falutis collocant, de interno, feu animo a vitiorum fordibus per veram poenitentiam purgando, parum foliciti. Placet namque plerisque mortalium ifta colendi Deum ratio, eo quod cum prauis, quibus indulgent, cupiditatibus, eam confiftere poffe, fibi perfuadent. Quia tamen reuera & hic peruerfus praepofterusque Numinis cultus eft, non alio, quam fuperftitionis nomine eft infigniendus, quamuis aliis *religio fuperficiaria*, eodem tamen fenfu, dicatur. *

* Loquimur de eo cultu Numinis externo, qui ab eo praeceptus eft, aut faltem a Deo praecepto non aduerfatur. Hic enim etfi in fe fpectatus recte fe habeat, & non modo licitus fed quandoque prorfus neceffarius fit, in meram tamen fuper-

superstitionem degenerat, quando homines eo solo, misso cultu interno, se Deo placere posse, existimant. Quid enim aliud peruersa ratio Numen colendi est, si hoc non est? Mirifice mihi semper placuerunt, quae hac de re scripsit SAMVEL PVFENDORFIVS: *Est praeterea & illud circa diuersitatem religionum in vniuersum obseruandum, complures earum satis habere, actibus ac ritibus quibusdam exterioribus defungi, qui etiam absque interiore emendatione & sanctimonia animae peragi possunt; quam tamen Deus praecipue in genuino sui cultu requirit. Idque inde prouenit, quod ii, queis Deus veram religionem, irrepente paulatim tepore ac segnitie libidinibus frenum iniicere, animumque iisdem expurgare, durum nimis indicarunt; eoque demum deuoluti sunt, vt exterioribus acquiescerent, ac eiusmodi religionem comminiscerentur, per quam cupidinibus suis indulgere possent, ac simul tamen de pace Numinis opinionem conciperent. Illi autem, qui sibimet ipsis religionem inuenerunt, omnes in eo consensere, vt eandem fere ad exteriores quosdam actus redigerent, qui etiam ab impurissimis hominibus exacte obseruari possent. Sicuti & fieri non potest, vt citra diuinam reuelationem humanum ingenium religionem possit excogitare, quae ad purificandum animum pertingat. Vnde in vniuersum religionem possis diuidere in solidam* & superficiariam, *seu histrionicam. Sane, si omnes commentitias religiones, veteres iuxta ac recentes excutias, omnes ad superficiariarum classem referendas agnoscas, quae fere certis ritibus absoluuntur; ac si maxime quid de moribus adspergant, id tamen expurgandis humani pectoris sordibus haud quidquam sufficit. Sacrum autem codicem euoluenti perpetuus labor diuini spiritus adparebit circa eam opinionem animis hominum eradicandam, quasi ad cultum diuinum qualescunque actus externi sufficiant, nisi interna animi purificatio adfuerit. Et quanquam sapientiae diuinae placuerat, populum Israëliticum operosarum iugo ceremoniarum adstringere, ac praecipue per sacrificia futuram mundi expiationem a Messia praestandam ipsorum animis subinde ingerere:*

tamen

tamen cum isti in solis istis ritibus defixi haererent, ac demum Messiae fere obliti, per victimas reuera animi sui labem expiare, ac earum animas in sui locum substitui sibi persuaderent, adeoque totum cultum Leuiticum in superficiariae religionis instrumentum verterent, Deus per prophetas eum errorem subinde castigabat, vti & quod legi morali qualicunque actus externi obseruantia satisfieri putarent. vid. I. Sam. XV. 22. Psalm. L. 8. seqq. Esa. I. vers. 1. seqq. XXIX. 13. Ierem. VI. 20. VII. 3. Amos. V. 21. seqq. Mich. VI. 6. 7. 8. & passim. Sic & Saluatori nostro maximum fuit certamen cum sui temporis Iudaeis, qui diuinitus traditam religionem fere in superficiariam verterant; vid. Matth. V. 20. seqq. VI. 1.-18. XV. 1.-20. XXIII. 13.-28. Marc. VIII. 1. 23. Luc. XI. 38.-47. XIV. 33. XVII. 20. 21. in iure feciali diuino, seu de consensu & dissensu inter Protestantes, &c. XI. pag. 42. seqq. Non minus lectu digna, quae de Romanensibus subiicit, eorum totam fere religionem superficiariam esse. Nec tamen aut Iudaei soli, aut Pontificii hocce morbo laborant, ad quem omnes homines natura sua sunt pronissimi. Quo enim illis molestius est cupiditatibus prauis, quibuscum verus & internus Numinis cultus consistere nequit, quippe qui animum purum castumque, Deique amorem, omnibus huius seculi rebus praeferentem, requirit, frenum iniicere, eo auidius eam religionis speciem arripiunt, qua se Deo gratos esse putant, etiamsi vitiorum sordibus immersi maneant. Quare vt olim in scriptis prophetarum veteris testamenti nihil fere frequentius, quam quod Iudaeos hoc nomine obiurgauerint, demonstrauerintque, preces, sacrificia, ieiunia, si fides, seriumque pietatis ac virtutis studium, absit, Deo minime grata esse; ita & ad hodiernum vsque diem corda tissimi quique doctorum ecclesiae euangelicae idem sibi datum crediderunt, ingentem illam, quae per errorem huncce plurimis mortalium infertur, stragem perspicientes, aegerrimeque ferentes. Neutiquam autem haec ita capienda sunt, ac si cultui

externoNuminis legitimo hac ratione quidquam derogetur. Hic enim prout ad cultum internum promouendum, ac conseruandum facit, non tantum vtilis, sed prorsus necessarius est, legeque diuina nititur. Eadem enim lex, quae iubet, vt Deum colamus, simul etiam iubet, vt media cultum internum promouere apta, adhibeamus. Idque cum ipsa ratio dictitet, hactenus etiam dici potest, cultum externum niti iure naturae †, prout ex ipsa ratione nobis innotescit. Prout vero cultus diuinus externus eiusmodi quid supponit, quod ex reuelatione tantum constat, vti sacramenta, & tota euangelii doctrina, directe quidem ratio de eo nihil cognoscit; quod & de legibus particularibus, quibus cultus externus veteris testamenti nitebatur, intelligendum: quanquam in hisce omnibus principium illud generale iuris naturae, homini ea omnia facienda, quibus salutem suam promouere potest, fundamenti loco substernatur. Cultus praeterea externus, in se & absque cultu interno spectatus, animas hominum a vitiorum sordibus purgare nequit ††; prout autem ad excitandam, fouendam, confirmandam fidem, qua hominum corda purgantur, *Actor. XV.* 9. necessarius est, facile intelligitur, quousque etiam ad cordium purgationem aliquid conferre queat. Sed necessitatem cultus externi legitimi, & in vsu suo recte spectati, pluribus adstruxi in *institut. theolog. moral. part. II. cap. III. Sect.* 2. §. *XVIII. seqq.*

† Quod tamen a nonnullis in dubium vocatur, quos Auctor refellit *Theol. Mor. P.* 2. *C.* 3. *sect.* 2. §. 1. *& seq.* ut & §. 18.

†† Conf. quoque celeb. Canzium *us. Philos. Leibnit. & Wolff. in Theol. T.* 2. *P.* 2. *C.* 7.

§. VII.

Subinde & vlterius homines progrediuntur, &

& fibimet ipfis cultum quendam Numinis externum fingunt, qui nec mandato diuino fpeciali nititur, nec generali, dum ad cultum internum aut promouendum, aut conferuandum, nihil facit. Quo grauius autem peccant, in eo omnem religionem collocantes, eo turpior eft fuperftitio, cuius hoc ipfo rei fiunt; quae fpeciatim ἐθελοθρησκείας nomine venire folet. *.

* Vox ἐθελοθρησκεία, qua Paulus *Coloff. II. verf.* 23. vtitur, *cultum voluntarium* & *fpontaneum* denotat, vt ERASMVS SCHMIDIVS, ad *h. l.* pluribus oftendit. Paulus tamen in malam partem eam accipit, eaque fuperftitionem illorum defignat, qui ἐντάλματα & διδασκαλίας ἀνθρώπων docebant. Hi autem quoniam fub προφάσει cultus fpontanei & voluntarii illud faciebant, ideo gentium doctor ἐθελοθρησκείαν illis tribuit. Vt enim reliquis mortalium vitiis, ita & fuperftitioni non temere color aut fpecies deeft, qua incauti fallantur; conf. ABR. CALOVIVS, ad *Coloff. II.* 23. Poteft equidem generatim omnis fuperftitio hac voce defignari, cum homo fuperftitiofus in peruerfa colendi Deum ratione, non mandatum aut praeceptum diuinum, fed fuum potius ingenium, fuumque arbitratum, fequatur: fpeciatim tamen rectiffime de iis adhibetur, qui cultum Numinis, omni mandato diuino fpeciali & generali deftitutum fequuntur, adeoque nihil aliud, quam ἐντάλματα & διδασκαλίας ἀνθρώπων pro norma habent & in eo omnem religionem collocant. Tales vtique apoftolus, *loc. cit.* defignat. Vnde & quo pacto haec fuperftitionis fpecies a praecedenti differat, patet. Illicitam autem prorfus effe eiusmodi ἐθελοθρησκείαν, haud difficulter probari poteft. Cultus enim Numinis maieftati eius & dignitati refpondere debet; adeoque folus Deus, quo pacto coli velit, hominibus poteft reuelare. Id au-

tem abunde fecit, primo quidem quodammodo per rectam rationem, sed plenius & sufficienter per reuelationem. In hocce itaque cultu, qui non acquiescit, stolido conatu aliquid sibi tribuit, quod hominum vires longissime superat, immo ipso velut Deo sapientior sibi videtur. Cultus praeterea Dei respondere debet eius cognitioni. Prout ergo homo non aliter Deum cognoscere potest, quam prout se hominibus reuelauit, ita nec aliter eum colere debet, quam prout se coli velle ipsemet ostendit. Non alia denique causa est, cur misere mortales ad ἐθελοθρησκείαν adeo proni sunt, quam quoniam hac ratione religionem se inuenturos sperant, quacum prauae illorum consistere queant cupiditates. Quo ipso animum peruersum satis superque indicant. Deus equidem in veteri testamento per leges speciales populo Israelitico datas, nonnulla sanciuit, quae in se spectata, sunt arbitraria. Quemadmodum vero Deo causae grauissimae sanctissimaeque fuere, cur illud faceret, quae alibi ex instituto explicantur; ita quod Deus fecit, non statim hominibus imitari fas est. Habent mortales satis superque quod agant, si ea obseruare rite velint, quae interni cultus ratio, sed externi quoque, prout mandato diuino nititur, ab omnibus postulat, vt suis in cultu Numinis inuentis facile carere queant. Quod si etiam semel ea in re ingenio suo indulgere coeperunt, facile ad absona quaeuis, inepta & Deo plane indigna prolabuntur. Non ethnicorum impias superstitiones, bacchanalia †, eleusinia sacra, & reliqua commemorabo, in quibus eo vsque illorum insania processit, vt eiusmodi institutis se Deum colere arbitrarentur, quibus non poterat non vel maxime offendi, immo quibus nihil turpius, nihil execrabilius cogitari potuit. Namque & inter eos, qui christianorum nomine veniunt, non defuerunt, qui ineptae eiusmodi & prorsus absonae superstitionis exemplum praeberent. Inter veteres haereticos & Ascitae commemorantur, quasi *Vtrarios* vel *Vtricularios* dicas, a voce ἀσκὸς, quae *vtrem* significat;

cat; *quem gestare*, inquit AVGVSTINVS, *perhibentur inflatum & apertum circumire bacchantes, tanquam ipsi sint euangelici vtres noui, vino nouo repleti*; de *haeresib. cap. LXII.* Iungendi his Pattalorinchitae, qui, vt idem Hipponensium praesul auctor est, *in tantum silentio student, vt naribus & labris suis digitum opponant, ne vel ipsam taciturnitatem voce praeripiant, quando tacendum sibi esse arbitrantur?* qui tamen simul profitetur, cum πάτταλος graece *palus* dicatur, δάκτυλος autem *digitus*, se nescire, cur non *Dactylorinchitae* potius dicti sint, quam *Pattolorinchitae*; ῥύγχον enim significare *nasum*, *loc. cit. cap. LXIII.* Nec praetermittendi Heracleonitae, de quibus idem auctor: *Feruntur autem suos morientes nouo modo quasi redimere, id est, per oleum, balsamum, & aquam, & inuocationes, quas hebraicis verbis dicunt, super capita eorum. loc. cit. cap. XVII.* Quis vero non miretur Ophitas, a serpente seu colubro dictos, quem nutriebant & venerabantur, qui & incantante sacerdote egrediebatur de spelunca, & ascendebat super altare innixum speluncae, & oblationes eorum lambebat, & postquam circa eas se inuoluerat, regrediebatur ad speluncam, & ita confringebant oblationes in eucharistiam, quasi a serpente Christo sanctificatas, vt idem AVGVSTINVS auctor est, *loc. cit. cap. XVII* ††. Immo quis non cum summa detestatione abominetur Cataphrygum & Pepuzianorum, item Gnosticorum & Manichaeorum sacra; quorum illi sanguini humano, hi semini panem eucharisticum permiscuisse dicuntur? Ad istam vero tandem insaniam, quid aliud, quam ἐθελοθρησκεία homines perduxit? Verbo enim diuino si stricte inhaesissent, nec suo ingenio, nouumque cultum comminiscendi libidini, nimium indulsissent, nunquam ad istum impietatis & stultitiae peruenissent gradum.

† Bacchi sacra ipsis gentilibus erant invisa. BUDDEUS *Hist. Eccl. V. Test. T. 1. p.* 544. Eleusinia quoque pessime audiunt. *v. l. c. p.* 811.

†† De origine cultus ſerpentum nuperrime egit Ur. Freudenbergerus, qui eum deducit a Diaboli conatu primum Euangelium irritum faciendi. *Tempe Helvetica T.* 1. *Sect.* 1. *Art.* 5. conf. tamen *Sect.* 3. *Art.* 9.

§. VIII.

Iſta ſuperſtitionis ſpecies, quam ἐθελοθρησκείαν dicimus, in ritibus maxime ac ceremoniis variis ſeſe exerit. Enimuero vt cultus Numinis externus ſine ritibus ac ceremoniis eſſe nequit, cum inter chriſtianos etiam πάντα εὐσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν fieri debeant; ita, qui ritus & ceremonias ſuperfluas minusque neceſſarias aut excogitant, aut ſectantur, ita quidem, vt, ſi non omnem tandem religionem, praecipuam tamen eius partem, in iis collocent, eiusmodi ἐθελοθρησκείας & ſuperſtitionis reos eſſe, non temere quisquam negauerit. *

* Exempla plurima eiusmodi ſuperſtitionis & ἐθελοθρησκείας Romanenſes praebent, qui, vt SAMVEL PVFENDORFIVS recte pronuntiat, *ſimplicitatem genuinae religionis chriſtianae infinitis ceremoniis adornarunt, exteriora ſenſuum diſtinentibus, nulla cordis munditie. Exempli cauſa*, ita idem pergit, *tetigiſſe ſuffecerit precum plerumque non intellectarum, ac in ſummis labiis natarum battologias, expreſſe a ſalvatore improbatas, Matth. VI.* 7. *quas ad roſarii globulos admetiri moris eſt. Quo ſine recens ſcriptor gallicus ab omnibus feminis Hiſpanicis lautae conditionis roſaria geſtari tradit, tantum non in terram propendentia, quae ſine fine recitent, dum per plateas incedunt, inter chartarum ludum, inter confabulationes cum aliis; quin, dum amoribus operantur, dum mentiuntur, aliosque traducunt. Inter iſta ſemper ad roſarii ductum aliquid demurmurant, etiam vbi in magno hominum coetu*

coetu versantur, *&c.* in *iure feciali diuino* §. *XI. pag.* 44. 45. Sed praeter *rosaria* huc etiam pertinent *processiones solennes*, *aqua lustralis*, *horae canonicae*, *vnctio extrema*, *vestimentorum*, quorum in sacris vsus est, *genera varia*; in quibus nonnulli insuper per interpretationem allegoricam magna mysteria quaerunt, & quae alia sunt eiusdem generis, numero fere infinita, de quibus, qui de ritibus Romanae ecclesiae ex instituto egerunt, IO. STEPHANVS DVRANTVS, BARTHOLOMAEVS GAVANTVS, IO. BAPTISTA CASALIVS, aliique, plura suppeditant †. Haec enim omnia, & quae reliqua sunt eiusdem generis, cum nullo Numinis mandato, nec generali, nec speciali, nitantur, internumque Numinis cultum impediant potius, quam promoueant, non alio profecto, quam superstitiosae ἐθελοθρησκείας loco, haberi possunt.

† Conf. J. DALLÆUM *adversus Lat. de cultus relig. objecto traditionem.*

CAP.

CAP. IX.

DE

IIS SVPERSTITIONVM GENERIBVS, QVAE INDIRECTE CIRCA NVMINIS CVLTVM VERSANTVR.

Σύνοψις.

Illae hominum opiniones, actionesque, quibus rebus creatis, aut mediis gratiae, ea tribuunt, quae illis tribuenda non erant, vt indirecte Numinis cultum euertunt, ita superstitionis nomine itidem recte insigniuntur, §. *I.*

Pertinent itaque huc qui mediis gratiae non eo, quo par erat, modo, nec eum in finem, in quem constituta sunt, vtuntur, §. *II.*

Deinde illi, qui rebus creatis, & primo quidem spiritibus, plus, quam decebat, tribuunt, vnde magia, & artes magicae, §. *III.*

Non minus & illi, qui ea ratione circa efficaciam & operationem astrorum aberrant, vnde superstitio astrologica, §. *IV.*

Superstitio & credulitas hominum circa plantas, lapides, animantium partes; item, circa litteras, voces, characteres; vbi & de amuletis periaptis, similibusque, vt & de omnibus, §. *V.*

Temporum, locorum, nominumque propriorum fatalitas, superstitione non

non caret, §. *VI. Denique & illi rebus creatis, plus quam decebat, tribuunt, qui ex iis futura, quae reuelare, aut indicare nequeunt, condiscere cupiunt; vnde & superstitio diuinatoria, cuius iterum variae sunt species*, §. *VII.*

§. I.

Solent subinde miseri mortales ex animi leuitate, stolidaque credulitate, multa suscipere, quae directe quidem ad cultum Numinis non pertinent, indirecte tamen eundem euertunt, adeoque cum vera religione consistere nequeunt, hinc & merito itidem superstitionis nomine comprehenduntur. Illas nimirum hominum opiniones actionesque cumprimis indigito, quibus rebus creatis, aut ipsis etiam mediis gratiae, ad hominum salutem a Deo ordinatis, ea tribuunt, quae Deo potius tribuenda erant, vel aperte saltem hominem eiusmodi, honorem Deo debitum illi non reddere, arguunt. *

* Sunt ea, quae hic in censum veniunt, maximam partem ita comparata, vt, cum ex inepta & prorsus ridicula credulitate proficiscantur, summumque iudicii defectum in eiusmodi hominibus arguant, pro stultitiae potius, quam superstitionis documentis habenda videantur. Quemadmodum vero haec omnia ex vnico fonte, nimia & inepta credulitate, accedentibus tamen adfectibus diuersis, vt deinceps dicemus, profluunt, ita, licet directe quidem circa Numinis cultum non versentur, cum vero tamen & genuino cultu consistere nulla ratione possunt, & hactenus rectissi-

rectiſſime ſuperſtitionis nomine inſigniuntur. Qui enim mediis gratiae, verbo Dei, & ſacramentis, alium in finem vtitur, quam in quem Deus ea conſtituit; qui ſpiritibus malignis ea tribuit, quae Deo tribuere debebat, vel contra Numinis mandatum, eorum ope & auxilio vti conatur; qui intempeſtiua curioſitate ductus, ex aſtrorum poſitu aut aliis ſignis futura, quae Deus reuelare noluit, cöndiſcere annititur; qui ad mala euitanda, morbosque depellendos, non mediis a Deo ordinatis, ſed characteribus, amuletis, ſimilibusque vtitur, aut alia eiusdem generis deſignat; de eo ſane, quod Deum, vt decet, & vt vera fides poſtulat, diligat, timeat, fiduciamque in eo ſolo collocet, (quae cultus interni ſumma eſt) dici nequit. Accedit, quod in hisce omnibus ad credulitatem ineptam prauus aliquis adfectus, auaritia, metus inconſultus, & diffidentia in Deum, aut intempeſtiua cupiditas per illicita aliquid obtinendi, accedat; qui profecto cum ſincero Numinis amore, aut timore filiali, conſiſtere nequit.

§. II.

Et ad media quidem gratiae, vt de iis primo loco dicamus, quod attinet, cum ea non alium in finem a Deo conſtituta ſint, quam vt per ea rite & legitime vſurpata, fides hominum excitetur, alatur, foueatur, confirmetur, grauiſſime peccant, turpiſſimaeque ſuperſtitionis rei ſunt, qui ea non tantum non eo modo, ſed & ad longe alium finem, ſaepe etiam talem, qui adfectum prauum animique vitium arguit, vſurpare nulli dubitant; fructu non tantum, quem inde ceteroquin percipere poterant, ſe ipſos priuantes, ſed extremam etiam perniciem ſibi attrahentes. *

* Non de illis nunc loquor, qui verbo diuino & sacramentis, ceu opere, vt vocant, operato, vtuntur, existimantes solum vsum externum, sine attentione, sine emendatione, sine fide, sibi commodum aliquod allaturum; quod proh dolor! plurimi faciunt, se ipsos misere decipientes; quanquam nec ipsi ab hacce superstitione excludendi sint; sed de illis praecipue sermo est, qui crassissima quadam ratione, mediis gratiae ad fines prorsus illicitos, ex stolida credulitate abutuntur. Possent hic & Iudaei commemorari, quorum impiae ineptiae de nomine tetragrammato, eiusque in miraculis perpetrandis abusu, satis superque notae sunt. conf. IOANNES COCCEIVS, ad *tract. talmud. Sanhedrin cap. XI. exc. XXI.* item IOAN. IAC. HVLDRICVS, in *notis ad librum Toledot Ieschua*, *pag.* 18 †. Sed ad ipsos statim christianos me confero, quorum nonnullos tanta dementia cepit, vt, nominum diuinorum, *Deus*, *SS. Trinitas*, *Iehoua*, *Iesus*, aut scripturae sacrae, vel quarundam eius partium, in curandis morbis vim quandam & efficaciam singularem esse, sibi persuaderent. Sic fuerunt, qui sibi imaginarentur, febrim curari posse, si quis initium euangelii Ioannis collo appendat ††; & quae alia eiusdem generis stolida prorsus & inepta sunt figmenta. Sunt, qui apud ethnicos iam eiusmodi quid in vsu fuisse, sibi persuadent, cum HOMERVS, *odyss. XIX.* e vulnere manantem sanguinem carmine repressum scribat, cuiusmodi quid & PLATONEM, *lib. IV. de republ.* PLINIVM, *histor. nat. libr. XXVIII. cap. II.* ALEXANDRVM TRALLIANVM, *lib. IV. cap. IX.* aliosque, referre, ex AVGERIO FERRERIO, in *vera methodo medendi libr. II. cap. XI.* commemorat GEORGIVS PASCHIVS, de *inuentis nouis*, *quorum accuratiori cultui facem praetulit antiquitas*, *cap. VI.* §. *XXIII. pag.* 393. Eiusdem commatis est, quod nonnulli psalmum centesimum nonum eum in finem ad certum tempus recitant, vt inimicis suis necem inferant. Iam antiquissimis temporibus hunc abusum in ecclesia christiana obtinuisse, ex quibusdam histori-

ſtoricorum monumentis colligas. Certe ante Lutheri tempora admodum ſolenne hoc fuiſſe, vel ex *epiſtolis obſcurorum virorum* condiſcere licet. Cum enim Leo X. pontifex Reuchlino partocinaretur, quidam illorum dixiſſe fertur: *Ego non ſpero, quod papa erit tam ſtultus, quod faciet; ſi faciet, volumus per vniuerſum ordinem noſtrum contra ipſum legere iſtum pſalmum: Deus tandem &c.* Hoc enim pſalmi iſtius conteſimi noni in verſione latina eſt initium; *vol. II. pag.* 135. Franciſcanis ſpeciatim monachis hoc olim in more poſitum fuiſſe, auctor eſt IOANNES CALVINVS: *Res minime occulta eſt, ſi quis hoſtem capitalem habeat, quem velit perditum, conducere ex monachis aliquem, qui quotidie hunc pſalmum recitet. Immo ſcio, in regno Galliae primariam quandam feminam conductitios in Franciſcanis habuiſſe, qui vnigenito filio hac forma imprecarentur*; *commentar. in pſalm. CIX.* Nec hodie deeſſe, qui impia & inepta ſuperſtitione abrepti, eadem ratione pſalmo iſto abutuntur, legique hac de re meretur erudita diſſertatio IOANNIS ANDREAE SCHMIDII, theologi Helmſtadienſis clariſſimi, de abuſu *pſalmi CLX. imprecatorii*, Helmſtadii anno M DCC VIII habita; in qua & §. *IX.* ex MARTINI DELRIONIS *disquiſit. mag. libr. III. part. II. quaeſt. IV. ſect. IX.* docetur, fuiſſe, qui ad furem inueniendum eundem pſalmum adhiberent. Eiusſtem ſuperſtitionis rei ſunt, qui de rei cuiusdam euentu ſoliciti, ſacrum codicem aperiunt, ex primo, quod illis ſe offert, dicto omen aliquod, ſeu reſponſum velut diuinum, accepturi; vnde *biblicae* †††, iam olim inter chriſtianos frequentatae, vti *Homericae* & *Virgilianae* apud ethnicos de quibus legendus ISAACVS CASAVBONVS, ad *Spartiani Hadrianum*, *cap. II.* aliique, laudati IO. ALBERTO FABRICIO, *bibliograph. antiquar. cap. XII. pag.* 420. Quemadmodum enim nullo argumento probari poteſt, Deum hac ratione voluntatem ſuam hominibus manifeſtare, ita ſacrum codicem eum in finem nobis non eſſe conceſſum, conſtat. Sed de diuinatione, variisque eius generibus, dein-

deinceps erit dicendi locus. Sacramentorum vero non minus, quam verbi diuini, grauissimum ad superstitionem eiusmodi fuisse abusum, vel *purgatio* illa *per sacram eucharistiam*, antiquis Germanis recepta, demonstrat. Nec enim profecto ad causas occultas explorandas, aut detegendas, sed ad fidem confirmandam, corroborandamque, a Christo servatore sacram coenam institutam nouimus. Mirum vero, omnino in concilio Wormatiensi *cap. XV.* impiam hancce diserte probatam fuisse superstitionem. Formulam simul illius rei ex hisce GRATIANI verbis cognoscere licet: *Saepe contigit, vt in monasteriis furta perpetrentur, &, qui haec committunt, ignorentur. Idcirco statuimus, vt, quando ipsi fratres de talibus se expurgare debuerint, missa ab abbate celebretur, vel ab aliquo, cui ipse abbas praeceperit, praesentibus fratribus; & sic expleta missa omnes communicent in haec verba: corpus Domini sit mihi in probationem hodie; can. II. quaest. V. cap. XXXIII.* Exempla eius rei apud medii aeui scriptores hinc inde occurrunt; ex quibus quaedam exhibet PAVLVS HACHENBERGIVS, in *Germania media, dissertat. III.* §. *XXII. pag.* 89 *seqq.*

† Ut & MENASSEH BEN ISRAEL *Conciliat. ad Exod.* 3. 14. Neque ab omni superstitione absolvi possunt Turcæ, quum chartas, in quas temere incidunt, ad quosvis usus adhibere non ausint, eo, quod forte Dei nomen in iis scriptum sit. Potiori saltem jure excusantur Persæ, qui nomina Divina, reverentiæ ergo, in summo chartarum margine scribere solent, inde, ubi res postulat, a lectore repetenda, & spatio quodam in textu, ubi nomen Dei legi opportet, vacuo relicto. CHARDYN *Itin. Pers. P.* 1. *C.* 22.

†† ISID. PELEUSIOTA loquitur de *Euangeliis parvis*, quæ mulieres collo appendebant. De ratione hujus denominationis vid. J. B. CASALIUS *de veter. sacr. Christ. ritibus P.* 3. *C.* 48. qui quoque plura, quæ ad hunc § spectant, congessit.

††† Conf. BINGHAMI *Orig. Eccles. Vol.* 7. *p.* 241. *&* *seqq.* qui quoque *Vol.* 6. *p.* 487. de *purgatione canonica* videatur.

§. III.

Inter res creatas, quae superstitioni occasionem praebent, primo ipsi spiritus se nobis offerunt, praesertim maligni illi. Fuerunt enim omni tempore, & hodie adhuc sunt, quos tanta mentis coecitas, tanta stupiditas cepit, vt, etiamsi isti spiritus non nisi hominum perniciem quaerant, nihilque sine Numinis permissione agere aut efficere queant, in Numinis tamen dedecus & opprobrium, eorum opera ad res varias, quae supra hominum vires positae sunt, efficiendas, aut futura & occulta rescifcenda, vti nulli dubitarint. Hinc *magia*, cum artibus variis eo spectantibus, quam si quis cum Numinis cultu consistere posse, sibi persuadeat, eum, quid dicat, quidue sentiat, prorsus ignorare, necesse est. *

* Magiae nomine nobis nunc neutiquam cognitio quaedam occultarum naturae virium, & facultas per eam, aut alias scientias, supra vulgi captum positas, vt, accuratiorem matheseos peritiam, talia efficiendi, quae aliis mirabilia videantur, venit, quamue *magiam naturalem* vocant, sed, quae vsitatior hodie & receptior vocis est significatio, artem eiusmodi aut operam ea designamus, quae auxilio & adminiculo daemonum res mirabiles vel facit, vel facere simulat. Qui enim ex commercio, quod cum daemonibus habent, res stupendas efficiunt, *magi* vulgo dicuntur †. Et eiusmodi quidem magiam dari, etsi cum PLINIO, *histor. natur. lib. XXX. cap. II.* omnes illi, qui spirituum creatorum existentiam

tiam in dubium vocant, de quibus ſupra dictum, negent, rationibus & documentis inuictis demonſtrari poteſt. Enimuero exiſtentiam & operationes ſpirituum creatorum, ceu ſatis ſupra demonſtratas, nunc ſupponimus. Supponimus itidem, ceu euictum, ſpiritum creatum eſſe ſubſtantiam immaterialem, intellectu, voluntate, & poteſtate, ſed limitata, corpora mouendi, variasque operationes edendi, praeditam. Quae cum ita ſint, non video, quid obſtet, quo minus eiusmodi ſpiritus aliquando hominibus adparere, cum iis colloqui, pacta inire, aliquid promittere, & in eorum gratiam aliquid praeſtare queant, quod hominum ceteroquin vires ſuperat. Stultum equidem plane & ineptum eſt, pactum cum malignis ſpiritibus inire, quibuscum nullam iuris communionem homines habent; nec minus ſtultum, pactis aut promiſſis illorum fidere, qui nullo religionis vinculo, quo minus promiſſa violent, tenentur; haec omnia tamen non obſtant, quo minus reuera homines cum ſpiritibus pacta ineant, aut eorum promiſſa acceptent, prout multa alia, quibus ratio non conſtat, deſignare ſolent. Nihil ergo aliud ſupereſt, quam vt demonſtretur, homines daemonum opera ſubinde talia effeciſſe, quae quidem pro miraculis non ſunt habenda, quippe quae nec a ſpiritibus creatis edi poſſe, demonſtrauimus, hominum tamen vires multum ſuperant. Sane, quae de artibus magicis, earumque efficacia narrantur, non vno omnia habenda loco, probe ſcio. Quae enim poetae aut alii quidam, qui in mentiendo poetis dubiam reddere palmam annituntur, referunt, nemo ſanae mentis crediderit. Eiusmodi ea ſunt, quae poſt alios OVIDIVS, in libris *metamorphoſeon* refert, de Circe & Medea, deque ſociis Diomedis in aues conuerſis, quae longo poſt tempore circa templum eius volitauerint; de ſociis Vliſſis a Circe in beſtias mutatis, & quae reliqua ſunt eiusdem generis, quibus nec ſimpliciſſimi mortalium temere fidem adhibuerint. Mirari ſaltem animum ſubit, veteres tam abſona de efficacia ar-

tium magicarum credidisse, quae non a veritate modo abhorrent, sed ne minimam quidem speciem verisimilitudinis habent; vt cum VIRGILIVS mulierem eiusmodi artium peritam ita describit:

Haec se carminibus promittit solvere mentes,
Quas velit; ast aliis duras immittere curas,
Sistere aquam fluuiis, & vertere sidera retro,
Nocturnosque ciet manes; mugire videbis
Sub pedibus terram, & descendere montibus ornos;

lib. IV. Aeneid. vers. 487. *seqq.* Missis autem hisce, nonnulla in historiarum monumentis occurrere, quibus non temere deneganda fides, nemo nisi perfrictae frontis homo inficiatus fuerit. Quodsi quis vero vel maxime profanorum scriptorum testimonia non admiserit, ea tamen, quae ipsa scriptura sacra suppeditat, repudiare nefas fuerit. Suffragari vero etiam experientiam, & recentiores scriptores talia adferre, quae omni exceptione maiora sint, iam supra ad *cap.* III. §. VII. obseruatum. Ad originem magiae quod attinet, PLINIVS quidem eam e medicina natam asserit. *Natam primum*, inquit, *e medicina* (magiam) *nemo dubitat; ac specie salutari irrepsisse, velut altiorem sanctioremque, quam medicinam*; *histor. nat. lib. XXXI.* 1. *cap. I.* Quod haud dubio de falso iactata magia intelligit. Veram enim magiam, quae daemonum opera mirabilia perpetrat, eum reiicere, antea iam obseruauimus. Interim recte IOANNES FILESACVS, cum eandem PLINII sententiam adduxisset, addit: *Verius dixisset Plinius, magiam ex curiosa res abditas cognoscendi vel habendi cupiditate enatam. Neque tamen negauerim, magiam maximum medicinae praetextu incrementum accepisse, & magos plurimos medicinae faciendae specie istam infamiae labem huic arti affricuisse*; de *idololatria magica*, *pag.* 26. Certum namque est, prauis mortalium cupiditatibus, auaritiae cumprimis, & intempestiuae curiositati, qua homines ad rerum abditarum cognitionem feruntur, vt alias artes super-

perstitiosas, ita & magiam cumprimis originem suam debere. Longius petitum, quod BENEDICTVS PERERIVS originem magiae ex ipso paradiso arcessit, eo quod diabolus sub forma serpentis, vel in serpente naturali latitans, primis parentibus adparuisset, cum eos ad comedendum de fructu arboris vetitae induceret; de *magia, obseruatione somnior. & diuinat. astrolog. lib. I. cap. XIII. pag.* 127. Diabolum tamen ad stolidae istius impietatis inuentionem, ac propagationem, plurimum contulisse lubens fateor. Prauis enim hominum cupiditatibus, qua est calliditate, ad eos in foedissima quaeuis stolidissimaque praecipitandos, iampridem vii didicit. Vnde non immerito LACTANTIVS omnium maleficarum artium inuentores & magistros daemones fuisse, pronuntiat: *Eorum inuenta sunt astrologia, & aruspicina & auguratio, & quae dicuntur oracula, & necromantia, & ars magica, & quicquid praeterea malorum exercent homines vel palam, vel occulte, quae omnia per se falsa sunt, vt Sibylla Erythraea testatur; institution. diuin. lib.* II. *cap.* XVI. Quorsum & ea pertinent, quae egregie hac de re disserit CYPRIANVS, de *idolorum vanitate cap.* IV. *pag. m.* 157. Sed ipsius PORPHYRII quoque testimonio hoc confirmat EVSEBIVS, *praepdrat. euangel. lib.* V. *cap.* XI. asserentis, daemones ipsos, qui deorum loco habeantur, quo superstitionum ritu secum agi vellent, homines docuisse. Legenda quoque, quae idem EVSEBIVS. *l. c. cap.* VIII. & XII. ex eodem Porphyrio adfert. Ad caussas vero, quibus homines ad istam superstitionem inducti, vel in ea magis confirmati sunt, accessit etiam peruersa de spiritibus seu geniis, opinio; cumprimis error ille, qui multorum olim animos inuasit, spiritus, etsi inuisibiles, non tamen prorsus immateriales esse, sed corpore tenuissimo praeditos. Hac enim sententia admissa, sequitur, eos etiam rebus quibusdam corporeis delectari, hinc & placari varia ratione, & ad hominum obsequium adduci posse; quod praecipuum magiae fundamentum esse, nemo temere ne-

gauerit ††. Hinc & praeter orientales, Chaldaeos maxime, Pythagoraei & Platonici, qui hunc in modum de spiritibus philosophabantur, magiae aut deditos, aut suspectos fuisse, constat. De primo nefandae artis auctore nihil certi dici potest, etsi, eam longe antiquissimam esse, constet. Zoroastrem, primum eius inuentorem esse, vulgo asseritur; de quo cum incerta omnia sint, praesertim, si antiquissimus ille, qui hoc nomine venit, siue Chaldaeus, intelligatur, alium quendam ex prima antiquitate celebrem virum sub hocce latitare nomine, viri docti existimarunt. Nonnulli namque, Chamum Noachi filium eo tegi, putant, quem adeo & magiae inuentorem ferunt, vt PETRVS COMESTOR, *histor. scholastic. in genes. cap.* XXXIX. quae licet & recentioribus quibusdam se probauerit sententia, reiicitur tamen a SAMVELE BOCHARTO, *geograph. sacr. libr.* IV. *cap.* I. *pag. m.* 232. Alii vero Misraimum Chami filium se hic inuenisse arbitrantur, vt auctor *recognitionum*, quae sub CLEMENTIS nomine extant, *libr.* IV. §. XXVII. *pag.* 537. ex edit. IO. BAPTISTAE COTELERII; alii alium quendam. Sed quam lubrico haec omnia nitantur fundamento, & quilibet facile intelligit, & ex iis etiam patet, quae hac de re dixi, in *histor. Ecclesiast. veter. testam. ad period.* I. *sect.* III. §. XXII. *p.* 441. Quicquid vero huius sit, antiquissimam esse hanc mortalium insaniam, negari nequit, cum iam Mosis tempore in Aegypto homines eiusmodi extiterint, qui daemoni opera mirabilia quaedam efficiendo, miracula eius imitari ausi sunt. Nec Deus per Mosen tam graues poenas aduersus magos constituisset, nec tam seuere eorum consuetudinem & congressum Iudaeis interdixisset, nisi iam tum eorum ars, sicut hominibus exitiosa erat, sic nota & celebris fuisset. Porro circa belli Traiani tempora claram fuisse magiae famam, nonnulli ex HOMERO colligunt, praesertim ex iis, quae de Vlyssis erroribus commemorat. Siquidem Protea & Syrenum cantus apud eum non aliter intelligi volunt; quan-

quam

quam non desint, qui alia ratione ista explicent; Circe vtique ex inferorum euocatione hoc solum agi †††. Inter praecipuos autem artium magicarum magistros, qui apud veteres fuere, maxime celebratur Osthanes, de quo PLINIVS: *Primus extat (vt equidem inuenio) commentatus de ea Osthanes, Xerxem regem Persarum bello, quod is Graeciae intulit, comitatus, ac velut semina artis portentosae sparsisse, obiter infecto, quacunque commeauerat, mundo.* Cumque monuisset, a nonnullis ante eum, Zoroastrem alium Proconnesium poni, addit: *Quod certum est, hic maxime Osthanes ad rabiem, non auiditatem modo scientiae huius, Graecorum populos egit; hist. natur. lib. XXX. cap. I. pag.* 296. Nimirum id egit infernalis genius, vt mortalibus persuaderet, omnem istam artem magicam causis quibusdam naturalibus, sed occultis, niti; vnde facile inducti sunt, vt crederent, eam non modo prorsus innocentem esse, sed sapientiae quoque atque eruditionis partem singularem constituere. Quoue proniores natura homines sunt, ad occulta quaeuis atque arcana cognoscenda, praesertim, si sapientiae & eruditionis nomine ista cognitio iis abblandiatur, eo maiori impetu ad talia abripiuntur. Mirum itaque non est, quod apud veteres nonnulli ex iis, qui naturae arcanis rimandis incumbebant, & sapientiae studio dediti erant, simul magiam illam illicitam, ceu sapientiae partem auide arripuerint. Idque Persarum magis (quo nomine philosophi apud eos veniebant) si non omnibus, certe quibusdam vsu venisse, nullus dubito. De Graecorum philosophis idem asserit PLINIVS: *Certe Pythagoras, Empedocles, Democritus, Plato, ad hanc* (magiam) *discendam nauigauere, exiliis potius, quam peregrinationibus, susceptis. Hanc reuersi praedicauere, hanc in arcanis habuere; loc. cit.* Quae tamen non prorsus admittenda existimauerim. Certe fieri potuit, vt, cum in peregrinationibus suis occultas & arcanas orientalium gentium scientias sectarentur, sub hacce specie etiam magiam delibarent; quae & ab hypothe-

ſibus Pythagorae, Platonis, aliorumque, qui totum fere orbem ſpiritibus corporeis replebant, minime abhorret. Nec tamen PLINII ad hoc ſufficit auctoritas, vt nobis perſuadeatur, hosce philoſophos reuera magos fuiſſe, ſeu artes illas illicitas aut adprobaſſe ſuo calculo, aut vſurpaſſe; multo vero minus de Democrito hoc quisquam ſibi perſuadebit, in cuius quippe, vt & in Epicuri ſyſtemate ſpiritibus locus non concedebatur. Hinc & hosce philoſophos, ſpeciatim Pythagoram, Empedoclem atque Democritum, ab iſta ſuſpicione liberat GABRIEL NAVDAEVS, *apolog. pour les grands hommes ſupçonnez de magie, cap. X. & XII. pag. 136. ſeqq.* Inter Pythagoraeos autem atque Platonicos, nonnullos fuiſſe, qui magicarum artium admodum fuere ſuſpecti, negari nequit; idque haud dubio ex illorum de natura & indole ſpirituum philoſophandi ratione, ortum eſt, vt antea obſeruauimus. Prae reliquis omnibus autem hoc nomine celebris eſt APOLLONIVS ille TYANENSIS, philoſophus Pythagoraeus, cuius vitam resque geſtas litteris conſignauit PHILOSTRATVS; de quo tamen viri docti in diuerſas abeunt ſententias. Plerique enim veterum pariter ac recentiorum eum magis annumerant; quod & ex ipſis ethnicis nonnullos feciſſe, non tantum ex LVCIANO atque APVLEIO colligas, ſed ipſe quoque adeo hoc non diſſimulat PHILOSTRATVS, vt potius hanc ei abſtergere labem paſſim annitatur Alii contra eum a magiae ſuſpicione liberare conantur, PHILOSTRATVM, & quos ille ſecutus eſt, mendacii accuſantes, in iis praeſertim, quae humanae potentiae modum ſuperant, quibuscum & GABRIEL NAVDAEVS facit, *loc. cit. cap. XII. pag.* 187. Cumque inter hos nonnulli Apollonium, nihil eorum, quae PHILOSTRATVS ceu admiranda narrat, praeſtitiſſe contendant, alii contra non equidem negandum putant, multa eum admiranda edidiſſe, at non per artem magicam, ſed quod rerum naturalium eſſet peritiſſimus, cauſasque earum occultas cognitas haberet atque perſpectas. Quicquid horum ſit, id

id certum, & viris eruditis luculenter demonstratum, PHILOSTRATI narrationi fidem non habendam, immo omnia ista a gentilibus conficta esse, vt Christi seruatoris miraculis fidem eo facilius detraherent, vel ab aliis etiam similia edita dicere possent, prudens harum rerum existimator nón temere dubitauerit. Sed legenda, quae erudite hac de re disputat B. GOTTFRIEDVS OLEARIVS, in *praefatione* PHILOSTRATI operibus praemissa; & quae ipse in compendio dixi in *dissertat. de veritate religionis christianae, philosophor. gentil. obtrectationib. confirmata*, §. X †. Cum christianae doctrinae luce orbis collustraretur, magnam quidem partem istae infernalis genii tenebrae discussae, non tamen prorsus dissipatae sunt; cum ad hodiernum vsque diem non desint, qui eiusmodi artes nefandas consectentur, & daemonum opera, quae cupiunt, se impetraturos, ridiculo, non minus, quam impio errore sibi persuadeant. Nihil de Arabibus quibusdam, Alchindo, Geber, Artephio; nihil de Alberto magno, Raymundo Lullo, Arnoldo Villanouano, aliisque dicam, cum haud nesciam, horum omnium patrocinium in se suscepisse GABRIELEM NAVDAEVM, *loc. cit. cap. XIV. pag. m.* 246. *seqq.* qui & *cap. XV. pag.* 285. Henrici Cornelii Agrippae causam egit, quod & PETRVS BAELIVS facit, *diction. histor. crit. voc. Agrippa, pag.* 109. *seqq.* Nec enim is ego sum, qui viris innocentibus magiae inurere infamiam velim, si modo omnes innocentes sint. Inter ea, quae Agrippae innocentiam dubiam reddere possunt, praecipuum locum tenet opus eius de *occulta philosophia*; ad minimum operis istius *liber quartus*, quem artes & ritus magicos, superstitiosos, abominabiles continere, nec illi ipsi, qui eius patrocinium in se susceperunt, negant; simul tamen, eum Agrippae esse, abnuunt, perperam & sine ipsius culpa a bibliopola auaro eum reliquis libris, qui Agrippae sunt, additum, contendentes. Ita GABRIEL NAVDAEVS, *loc. cit. pag.* 294. Tres autem priores libros, non desunt, qui mystice & allegorice expli-

candos autumant, ad omnem magicae impietatis ſuſpicionem ab auctore auertendam ††. Haec vero omnia vt aliis accuratius inquirenda relinquo, ita vel quarti iſtius libri exemplo, quisquis etiam eius auctor ſit, conſtat, fuiſſe eo tempore homines, vti adhuc hodie ſunt, qui impiis ſtolidisque eiusmodi artibus pretium aliquod ſtatuerent. Eiusdem vero etiam generis ſunt *Clauicula Salomonis*, item *Semiphoras* & *Schemhamphoras Salomonis regis*, & alia, lingua etiam germanica, ſub ſpecioſo, ſed fallaci *theoſophiae pneumaticae* titulo edita; vid. GEORG. PASCHIVS, de *inuentis non-antiquis*, *cap. VII. §. XV. pag.* 579. Non tamen diſſimulandum, eſſe qui in hocce ſcripto, *clauicula Salomonis*, ſub portentoſis nominibus, magicisque myſteriis, artificium ſteganographiae latitare, exiſtimant; quae & viri clariſſimi, IO. ALB. FABRICII eſt ſententia, qui plura hac de re ſuppeditat, in *codice pſeu-depigrapho vet. teſt. p.* 1053. Iam ad rem ipſam, quod attinet, conſtat, impiae & infelicis artis ritibus, ceremoniis, characteribus, vocibus ſacris aut peregrinis, formulisque vti, quibus ſpiritus adducant, & ab iis vt voluntati ſuae morem gerant, impetrent. Cum vero nemo temere tam ſtupidus, tamque omnis rationis expers ſit, qui ſibi perſuadere queat, eiusmodi rituum, vocum, characterum, formularum, vim quandam naturalem in adducendis, mouendisque ſpiritibus eſſe poſſe, quaeri poſſet, qui itaque fiat, vt quandoque magi hac ratione, quod volunt, impetrent, & ſpiritus ad nutum paratos habeant? Sed quilibet paullo accuratius iſta omnia ponderans, facile infernalis genii fallaciam perſpiciet, qui talia, quantumvis inepta & ſtolida, iſtis hominibus perſuaſit, vt impiam ſtoliditatem eo minus animaduerterent, exiſtimantes per cauſas naturales, ſed occultas abditasque, iſta perfici. Qui enim per cauſas arcanas, ſed naturales tamen, aliquid, quod mirabile ſit, ſe efficere poſſe, putat, ſe non adeo malum credet. Immo obtinere hac ratione potuit, & reuera etiam obtinuit, vt ſtolidisſima impietas pro parte

te

te quadam eruditionis & ſapientiae haberetur. Nec eſt, quod quenquam moueat, ſpiritus interdum videri per eiusmodi artes cogi, magosque illis impetrare aliquid poſſe. Si enim vera omnia ſunt, quae hac de re feruntur, fieri poteſt, vt daemones inferiores a ſuperiori, quocum magis pactum intercedit, cogantur ad aliquid faciendum, quod magi per eos effici cupiunt; aut etiam dicendum, nullam coactionem, nullumque hic adeſſe imperium, ſed malignos ſpiritus talia ſimulare, vt homines, qui illorum opera vtuntur, eo magis in ſuperſtitione, & vano, de artium iſtarum praeſtantia, errore corroborent. Ex gentilibus has ſimilesque difficultates, quae magiae opponi poſſunt, vidit, & ingenue propoſuit ipſe PORPHYRIVS, in *epiſtola ad Anebonem Aegyptium*, quam IAMBLICHI libro *de myſteriis* praemiſit THOMAS GALE; ex qua etiam nonnulla adfert EVSEBIVS, *praeparat. euangel. libr. V. cap. X. pag. m.* 197. Eo maiores autem iſtae difficultates erant intuitu gentilium, quod hi ſpiritus illos, quorum opera magi vtebantur, pro diis, quos colebant haberent. Hinc iſtae quaeſtiones PORPHYRII: Quomodo magi inuocent & obſecrent daemones tanquam ſuperiores, & iisdem tamen tanquam inferioribus imperent, &, quod volunt, facere eos cogant? item, cur dii magorum iubeant, homines eſſe iuſtos, ipſi autem a magis iuſſi multa patrent iniqua & flagitioſa? & quae alia ſunt eiusdem generis. Reſpondere equidem ad hasce PORPHYRII dubitationes conatus eſt IAMBLICHVS in libro de *myſteriis*; ſed ea quidem ratione, vt ad incredibilia & abſurda quaedam euitanda, longe magis incredibilia longeque abſurdiora afferat, difficultatesque non tollat, ſed augeat. Diuerſae etiam magiae ſolent conſtitui ſpecies. Plerique veterum, Platonicorum praecipue, duplicem faciebant magiam, *theurgiam* ſcilicet, quam vocabant, & *goëtiam*, ſeu *necromantiam*. Theurgia bona illis atque laudabilis erat, qua certis quibusdam hoſtiis & ſacrificiis, munditia itidem quadam animae, & corporis, aliisque ſacris ceremoniis, bonos ac bene-

beneficos daemones inuocabant, eorum afflatu & auxilio, & occulta manifeſtaturi, & futura praenuntiaturi, & miranda edituri opera. De hacce *theurgia* multa IAMBLICHVS de *myſteriis*, PROCLVS libro de *ſacrificio* & *magia*, PORPHYRIVS libro de *ſacrificiis*, & ex eo AVGVSTINVS de *ciuit. Dei libr. X. cap. IX.* Qua quidem in re mirificam infernalis genii illuſionem conſpicere licet, qua etiam viri ingenio praeſtantes inducti per ſummam coecitatem, bonos genios ſe colere, idque magna cum pietatis ſpecie, exiſtimabant, cum tota iſta impietas ad honorem diabolo exhibendum pertineret. *Goëtia* vero ſeu *necromantia* illis dicebatur, quae mortuos excitabat, & conſulebat, & per eos reſponſa de rebus occultis vel futuris reddebat. Simile fere diſcrimen artium eiusmodi nefandarum, etiam in ſcriptura ſacra, ſpeciatim ex *Deut. XVIII. verſ.* 10. *ſeqq.* obſeruare licet. Inter varios enim impiae ſuperſtitionis magiſtros ibi recenſentur מכשפים *magi*, *praeſtigiatores* †††, qui magica arte & opera daemonum, miranda quaedam perpetrabant, vt magi Pharaonis, qui virgas ſuas in ſerpentes vertere videbantur, ad quos vt proxime accedebant חוברים *incantatores*, qui verbis & carminibus quibusdam mirabilia perpetrabant, ita ab vtrisque diuerſi erant בעלי אוב *Pythonici*, ſeu qui ſpiritum Pythonis habebant, & certis artibus ſpiritus eliciebant, qui, vt ipſi putabant, mortuorum excitarent manes, a quibus, quaecumque vellent, condiſcerent. Ita namque haſce voces explicandas eſſe, luculenter, ni fallor, oſtendi in *hiſtor. eccleſiaſt. veter. teſtam. period. II. ſect. I. ad* §. *XXXVI. pag.* 776. 777. Magis accommodate ad eam, quam hodie obſeruare licet, impietatis iſtius rationem, dici poſſet, aliam magiam *directe* talem eſſe, quae fedus aliquod expreſſe ſeu explicite cum infernali genio initum ſupponit; aliam, *indirecte* talem, quae per ritus, ceremonias, characteres, formulas, daemonum opera vtitur; etſi fedus eiusmodi non praeceſſerit. Conſtat enim, nonnullos artibus eiusmodi vti, etſi iis conſtitutum

non

non sit, fedus aliquod cum infernali genio inire. Interim, cum nemo daemonis maligni opera vti queat, quacunque etiam hoc faciat ratione, nisi simul gratiae diuinae renuntiet †††, dum hoc ipso ad castra velut iurati hostis Dei transit, non minorem reuera huius, quam illius magiae impietatem esse, nemo non intelligit. Generatim etiam detestanda criminis huius hinc elucescit *foeditas* †, cum animum ad ea, quae Deo maxime aduersa sunt, destinato consilio perpetranda, & ad Deum summa, quantum in misero isto homine est, iniuria afficiendum, obfirmatum, summamque adeo, quae cogitari potest, malignitatem arguat. Quo grauius enim infernalis genii erga Deum est odium, quo atrocior rebellio, qua contra conditorem suum insurrexit, eo detestabilius est illorum flagitium, qui cum eo inire fedus, aut quacunque ratione opera eius vti in animum inducunt suum. Non minor autem istorum hominum, qui talia designant, *stultitia* est, quam impietas. Praeterquam enim, quod potentia infernalis genii suis limitibus sit circumscripta, scire, si vellent, facile possent; se inuito Numine nihil ab eo obtinere, aut ipsius opera perficere posse. Deum itaque, a quo omnia, quae illis salutaria sunt, obtinere possent, tam grauiter offendunt, vt ab eo, qui sine Numinis permissione nihil prorsus efficere potest, aliquid impetrent Nec vllo exemplo doceri potest, per artes magicas aut diuitias, aut honores, aut simile quid homines impetrasse. Aut mera illusio fuit, quicquid hac ratione obtinuerunt, aut ita minutum vel exiguum, vt impotentiam diaboli manifesto inde intelligere liceat. Prorsus vero ridiculum est, dum pacta cum eo ineunt. Quasi vero vlla ratio sit, quae pessimum spiritum ad pacta seruanda inducere queat. Non religio potest, quippe cuius est expers; non magnanimitas, aut vlla alia, virtus, quae in eum, qui totus ex vitiis est compositus, non cadit: non lex quaedam, cum violare, non seruare legem, illi proprium sit. Recte denique & *superstitionis* eiusmodi homines arguuntur

tur. Praeterquam enim, quod abſurdiſſima credulitas in eo elucescit, quod ritibus, vocibus, characteribus, formulis vim eiusmodi tribuunt, qua nulla ratione gaudere poſſunt; ſubinde etiam contingit, vt Deum ſe colere exiſtiment, etſi ea, quae Deum maxime offendunt, committant Maior autem peruerſitas cogitari nequit, quam ſi quis exiſtimet, cultum Numinis cum ſumma impietate conſiſtere poſſe. Immo quod magis adhuc mirandum, in ipſo nefandarum artium exercitio, nominibus diuinis ſcripturae dictis, formulis ſacris & precationibus vtuntur, ac ſi a Deo ipſo aliquid impetrare poſſent, dum diabolo, operam eius & miniſterium expetentes, ſeruiunt. Qui ſummus prorſus & ſtultitiae, & impiae ſuperſtitionis, merito cenſetur gradus.

† Vocem *magus* nonnulli derivant a nomine Perſico *mog*, quod notat presbyterum Perſicum, præſertim ex ignis cultoribus. v. A. PFEIFFERI *Op. Philol. p.* 469. *& ſeq.* Plura videantur apud H. VON SEELEN *in notis ad* BURTONI *Λείψανα veteris ling. Perſica. pag.* 44. quem laudat LAMPIUS *Orat. de inſign. Acad. Traj. p.* 29.

†† Idem dici poſſe videtur de ſententia clar. RUDIGERI aliorumque, de qua videatur M. RANFTS *Tractat von den kauen der todten in Grabern p.* 39. *& ſeqq.* Hi nimirum dæmones quosdam fingunt, qui corpore elementari ſunt inſtructi, ac eundem inter ſpiritus tenent locum, quem bruta in hoc orbe viſibili. Hisce quoque quaslibet apparitiones, & quæ ſunt ejusdem generis plura, attribuunt.

††† HARDTIUS eo inductus eſt, ut Circen non perſonam, ſed locum, Cirram nempe Phocidis urbem, crediderit. v. REIMMANN. *Iliad. poſt Homerum p.* 285.

† Conf. J. L. MOSHEMII *diſſ. de figuris Teleſticis* APOLLONII TYANÆI, *Biblioth. Brem. Claſſ.* 3. *Faſc.* I. *Art.* I. nec non ejusdem *Obſ. Sacr. &c. L.* I. *C.* 6.

†† Conf. *Aman. litt. T.* 2. *p.* 588. *& ſeqq.*

††† CLE-

††† Clericus *ad Exod.* 7. 11. vocem מכשפים vertit *divinos*. Apud Arabes nempe *chaschapha* denotat *revelare aperire*; quod munus fuit divini, qui res arcanas aperit. חוברים vero dicuntur a חבר *sociare*, atque inde *constringere*, *vincire*. Hi enim incantamentis suis hominem ponebant extra libertatem naturalem. Conf. Vitringam *ad Jes.* 47. 9. Qui quoque de אוב בעלי videri meretur *ad Jes.* 2. 6. ut & *ad C.* 8. 19.

†††† Cum Dominicani Bernenses, quorum historia est notissima, ad Magicam artem se converterent, Deum diserte abnegarunt. Burnet *Ep. Itin.* 1.

† Ipsi ethnici interdum magos perstringunt; præsertim tamen ob eorum præstigias ac imposturas Budd. *Hist. Eccl. V. T. Per.* 2. *Sect.* 1. *p.* 621.

§. IV.

A spiritibus si discedamus, astra occurrunt, quorum vsus, qui manifestus est, & ab omnibus facile agnoscitur, cum hominibus non sufficeret, ea itidem, inepta credulitate abrepti, in superstitionis verterunt occasionem, eiusmodi vim & efficaciam illis tribuendo, quae vti in Numinis prouidentiam pariter ac hominum libertatem palam iniuria est, ita a vera & genuina ratione Deum colendi eos non auertere. Quo nomine & merito *astrologia* ceu vana, inepta, impia & superstitiosa damnata, & a viris sapientibus rejecta est ac repudiata.

* Astrologiae inuentio Chaldaeis vulgo tribuitur, quibus tamen gloriam hanc dubiam reddere voluerunt Aegyptii. Id certum, iam in vtraque gente antiquissimis temporibus eam floruisse †. Apud Chaldaeos autem praecipua quadam ratione exculta videtur, vnde & factum, vt astrologi *Chaldaeorum* nomi-

nomine venirent. TVLLIVS id confirmat, qui, cum dixiſſet: *Principio Aſſyrii, vt ab vltimis auctoritatem repetam, propter planitiem magnitudinemque regionum, quas incolebant, cum coelum ex omni parte patens atque apertum intuerentur, traiectiones motusque ſtellarum obſeruarunt: quibus quid cuique ſignificaretur, memoriae prodiderunt*; addit: *Qua in ratione Chaldaei, non ex artis, ſed ex gentis vocabulo nominati, diuturna obſeruatione ſiderum ſcientiam putantur effeciſſe, vt praedici poſſet, quid cuique euenturum, & quo quisque fato natus eſſet*; tum de Aegyptiis ſubiicit: *Eandem artem etiam Aegyptii longinquitate temporum innumerabilibus pene ſeculis conſecuti putantur*; de *diuinat. libr. I. cap. I.* De Aegyptiis & HERODOTVS teſtatur, ab iis excogitatum, μεὶς τε καὶ ἡμέρη ἑκάστη θεῶν ὅτευ ἐστὶ· καὶ τῇ ἕκαστος ἡμέρῃ γεννόμενος ὁτέοισι ἐγκυρήσει, καὶ ὅκως τελευτήσει, καὶ ὁκοῖός τις ἔσται *quis menſis diesue cuius deorum ſit, & quo quis die genitus, qualia ſortietur, & quam mortem obibit, & qualis erit*; *hiſt. lib. II. cap. LXXXII.* Sunt, qui ipſum Abrahamum pro aſtrologiae inuentore venditant, quod & EVPOLEMVS fecit apud EVSEBIVM, *praeparat. euangel. lib. II. cap. XVII.* contra quos operoſe diſputat PETRVS LAMBECIVS, in *prodromo hiſtor. litterar. libr. I. cap. IV. §. III. pag.* 43. cuius rationes expendi in *introd. ad hiſtor. philoſ. Ebraeor. pag.* 18. Quod ſi aſtrologiae nomine ea ars intelligatur, quae ab Arabibus ad Europaeos propagata, hodie vulgo eo nomine venit, eam, cum vana, inepta & ſuperſtitioſa ſit, Abrahamo tribui non poſſe, certum eſt. Interim de antiquitate artis huius nullum ſupereſt dubium. Cumque vel ex *Deut. XVIII.* 10. *ſeqq.* conſtet, iam ante Moſis tempora varias artes diuinatorias in vſu fuiſſe, facile inde colligas, de diuinatione ex aſtris idem eſſe cenſendum. Immo ſunt, qui per מעוננים qui ibi commemorantur, *aſtrologos* intelligunt, quibus exemplum praeiuit MOSES MAIMONIDES, in *tractat. auodah ſarah, cap. XI.* Conferenda, quae hac de re dixi, in *hiſtor. eccleſ. vet. teſtam. period. II, ſect. I.* ad §. *XXXVI.*

XXXVI. pag. 776. Vtut autem antiquissima sit ista Chaldaeorum disciplina, non tamen tantae vetustatis fuit, quantam artis eius magistri illi olim tribuebant, quaeue cum veris ac genuinis historiarum monumentis nulla ratione conciliari potest ††. Hoc ex ipsis ethnicis FAVORINVS iam obseruauit, apud A. GELLIVM docens, *disciplinam istam Chaldaeorum tantae vetustatis non esse, quantae videri volunt*; *noct. Attic. libr. XIV. cap. I.* Atque hinc idem etiam philosophus rectissime argumentum ducit, hanc artem ea ratione, qua Chaldaei, vel eius magistri, hoc tradebant, non esse inuentam. Inter multa alia enim, quae contra astrologos disputat, & haec contra eos ex ipsius mente GELLIVS adfert: *si isto modo coepta fieri obseruatio est, vt animaduerteretur, quo habitu, quaque forma, quaque positura stellarum aliquis nasceretur; tum deinceps ab ineunte vita, fortuna eius & mores, & ingenium, & circumstantia rerum negotiorumque, & ad postremum finis etiam vitae expectaretur; eaque omnia vt usu venerant, litteris madarentur; ac postea longis temporibus, cum ipsae illae eodem in loco eodemque habitu forent, eadem ceteris quoque euentura existimarentur, qui eodem illo tempore nati fuissent: si isto, inquit, modo obseruari coeptum est, & ex ea obseruatione composita quaedam disciplina est, nullo id pacto potest procedere. Dicant enim, quot tandem annis, vel potius, quot seculis, orbis hic obseruationis perfici quiuerit &c.* Possent & alia adhuc adduci, quo minus ex istis obseruationibus certi canones formari potuerint, de quibus legendus CLAVDIVS SALMASIVS, de *annis climactericis*; add. IO. CLERICVS, in *indice philologico ad Thomae Stanleii histor philos. oriental.* voc. *astrologia.* Quantumuis autem incerta & fallax esset ista Chaldaeorum disciplina, locum tamen haud vltimum in illorum, aliarumque gentium, philosophia, cum aliis eiusdem generis artibus obtinuit. vid. THOM. STANLEIVS, *loc. cit. libr. I. sect. II. cap. XVI.* De progressu autem, fatis, scriptoribus astrologicae artis, etsi multa dici possent, ea tamen huius loci non

sunt. Pleraque GERHARDVS IOANNES VOSSIVS exhibet, de *scientiis mathematicis*; praecipuos scriptores astrologicos indicat IO. HENRICVS BOECLERVS, in *bibliographia critica*, accuratius nuper a IOANNE GOTTLIEB KRAVSIO edita, *cap. XXXV.* itemque LEONHARDVS CRISTOPHORVS STVRMIVS, de *nat. & constitut. matheseos pag.* 364. *seqq.* Resuscitata haecce astrologorum disciplina cumprimis ab Arabibus fuit †††, cum litterae per barbararum gentium incursionem, Graeciamque & Italiam deuastatam, ex Europa pulsae, sedem velut apud eos fixissent. Ab iis autem cum aliis opinionum portentis partim ad impietatem, partim ad superstitionem ducentibus, ad Europaeos iterum propagata, seculo cumprimis decimo quinto, & decimo sexto, illorum occupauit animos, qui & ad impia quaeuis atque inepta se abripi passi sunt, vt vel HIERONYMI CARDANI exemplo patet, de quo supra verba fecimus. Fuerunt tamen & eodem tempore, qui acriter vanitati & superstitioni astrologorum se opponerent, vt ex mox dicendis patebit. Mirandum vero, multos viros, cetera doctos & sapientes, ea peste illo tempore afflatos fuisse, quod & PHILIPPO MELANCHTHONI contigisse nouimus. Immo non defuerunt, qui infelici connubio cum ipsa theologia astrologiam coniungerent, in varios inde errores praecipites dandi. Certe VALENTINVM WEIGELIVM tum huic, tum aliis eiusdem generis artibus, arcani quid prae se ferentibus multum tribuisse, constat: qua in re & alii eius exemplum imitati sunt. Postquam autem ea philosophandi ratio, quae RENATVM CARTESIVM auctorem habet, inualuit, astrologicae artis auctoritas magis magisque imminuta est. Quia enim cum eius hypothesibus astrologorum nulla ratione conciliari poterat disciplina, id maxime discipuli eius dedere operam, vt vanitatis hanc artem arguerent, eamque prorsus exploderent. Nec tamen hodie adhuc desunt, qui aliquod ei pretium statuunt, vt vel certamen illud, quod LEONHARDO CHRISTOPHORO STVRMIO, cum LV-

DOVICO

DOVICO HANNEMANNO, ante aliquot annos hac super re intercessit, variis scriptis vtrimque editis agitatum, testatur. Diuersa vtique virorum doctorum omni tempore de astrologia fuere iudicia, aliis eam laudantibus ac propugnantibus, impugnantibus & vituperantibus eam aliis. Praesertim, ex quo per Arabes, vti dictum, ad Europaeos propagata, ceu pestis quaedam animos multorum afflauit, integris operibus eius vanitatem ostendere aggressi sunt HIERONYMVS SAVANOROLA, *aduersus astrologiam diuinatricem*, IOAN. PICVS MIRANDVLANVS, in *libris XII. aduersus astrologos*, aliique. Sed IOANNES quoque SARESBERIENSIS, *lib. II. policrat. cap. XIX.* BENEDICTVS PERERIVS, de *magia, obseruatione somniorum & diuinatione astrologica lib. III. pag.* 210. *seqq.* PAVLVS MERVLA, *libr. II. Cosmographiae generalis cap. XVI.* GERH IOANNES VOSSIVS, *theologiae gentilis lib. II. cap. XLVIII.* PETRVS GASSENDVS, *lib. VI. phys. sect. II.* itidem contra eandem artem diuinatoriam argumentis pugnarunt validissimis ††††. Labascenti quidem & hostium telis obrutae arti huic suppetias ferre ausus est IOAN. BAPSISTA MORINVS, in *astrologia gallica, propriis principiis & rationibus stabilita*; sed nihil aliud effecit, quam vt intelligeretur, quid ingenii in causa quadam desperata defendenda, valerent vires. Enim vero, vt meam quoque paucis, & tribus tantum verbis, aperiam sententiam, vim quandam & efficaciam singularem siderum coelestium in haec sublunaria esse, praesertim, quod ad tempestatum vicissitudines, similesque effectus, attinet, itemque ad corporum variorum affectiones, mutationesue, quae hisce quidem causis tribui possunt, non prorsus negandum censeo †. Nec ex eo, quod nobis modus ratioque, qua corpora tam immenso spatio a nostra tellure distantia in ea aliquid efficere queant, non constet, statim res ipsa in dubium vocanda. Multa namque quotidie occurrunt, de quibus non dubitamus, ab hac vel illa causa ea effici, etsi modum, quo hoc fiat, aut ingoremus, aut non, nisi per coniecturam, sciamus. Monui hoc iam, in *disser-*

tat. de cultura ingenii, quae extat in *selectis iuris naturae & gentium*, *cap. I.* §. *XVI.* Astrologi autem primo in eo peccant, quod vim illam operationemque siderum coelestium, etiam qua effectus mere physicos, v. g. tempestatum mutationem, cognitam sibi penitus & perspectam iactitant, quam tamen eos ignorare nunquam fere non experientia docet; item, dum maiorem, quam debebant, in hisce sideribus vim tribuunt; cum denique, pro certa venditant, artem, quae dubiis prorsus atque incertis nititur fundamentis. Magis vero adhuc peccant, dum eandem siderum efficaciam ad moralia extendunt, hominum vitam, salutem, interitum, mentis quoque decreta consiliaue, fortunam praeterea secundam & aduersam, similiaque, ex astrorum positu deriuantes. Enimuero, quo pacto sidera talia efficere queant, nulla ratione intelligi potest. Neque hic exceptio, quam antea protuli, procedit, multa quotidie contingere, quae, quomodo eueniant, ignoremus. Non tantum enim ista siderum quoad moralia haec efficacia, ab omni verosimilitudinis adhorret specie, sed ne quidem possibilis est. Cum enim sidera corpora sint, mente distituta, si effectus quosdam in hisce sublunaribus producunt, ii non alii, quam mere naturales, qui per se ad moralia non pertingant, esse possunt ††. Praeterea totus illae astrologicae vanitatis adparatus, signa zodiaci, domus planetarum, & quae reliqua sunt eiusdem generis, cum nullo certo nitatur fundamento, inter otiosorum hominum referenda esse commenta, iam pridem viri docti pronuntiarunt. Sed & inde artis istius vanitas elucescit, quod eius magistri ex illis siderum adspectibus futura canunt, qui tempore natiuitatis fuere, cum tamen rarissime momentum temporis, quo quis natus est, cognitum & perspectum habeant. Ne quid nunc de eo dicam, quod causas proximas, a quibus praecipue hominum mores progignuntur, parentum indolem, sobolis nutritionem, educationem, aëris circumfusi conditionem, supine & secure praeteruolent, vt eo tutius ab astris fata hominis arcessant. Hisce, aliisque

que argumentis grauissimis, cum astrologi premuntur, nihil aliud iis relictum est, quam vt ad experientiam prouocent. Ad hanc enim ceu ad sacram confugere anchoram solent. Sed hanc fallacem admodum esse, illorumque minime confirmare placita, ipse iam vidit, recteque animaduertit CICERO: *Quam multa ego Pompeio, quam multa Crasso, quam multa huic Caesari a Chaldaeis dicta memini: neminem eorum, nisi senectute, nisi domi, nisi cum claritate esse moriturum: id mihi permirum videatur, quemquam extare, qui etiam nunc credat iis, cum praedicta quotidie videant, vel ex euentu refelli, libr. II. de diuinat. cap. XCIX.* Nec morari quenquam potest, quod dicunt, euenire tamen interdum, quae diuinatores illi praedicunt. Cum enim multo plura sint, quae non eueniant, cur incidisse eos casu in veritatem non arbitremur? Ita quidem rectissime IOANNES PICVS, Mirandulae comes, colligit, qui & multa alia hanc in rem addit, *lib. II. contra astrologos cap. II.* Fieri tamen potest, vt infernalis quoque genius astrologicae praedictioni se immisceat †††, quod praeëunte eodem IOANNE PICO ipse diserte asserit THEOPHRASTVS PARACELSVS, cuius hac de re locum admodum memorabilem, ex libro eius de *arte praesaga* exhibet GEORGIVS PASCHIVS, in *inuentis nou-antiquis, cap. XII. pag. 595. seqq.* Certe & PETRVS BAELIVS ita iudicavit, si astrologi vera praedicant, hoc ex commercio atque pacto cum daemone proficisci, in *dictionar. historico-crit.* voc. *Ruggeri, pag.* 2627. Ceterum tanta est astrologorum siue temeritas, siue stultitia, vt non tantum singulorum hominum, sed imperiorum quoque ac rerumpublicarum fata astris subiicjant, eorum incrementa, decrementa, mutationes, euersionesque hinc deriuantes. Sic iam olim Romae vrbis genesin Varrone rogante delineauit L. Tarrutius Firmanus, vt, in *Romulo*, auctor est PLVTARCHVS. Alind eiusdem vrbis thema exhibuit Vettius Valens, Antiochenus; bina alia LVCAS GAVRICVS, in *tractatu primo astrologico*, qui & Bononiae, Florentiae, Ve-

 netia-

netiarum, Patauii, aliarumque vrbium fata ex aſtris deriuare voluit. HIERONYMVM CARDANVM ſimili temeritate regnorum vrbiumque fata ex aſtris diuinare auſum, notum eſt. Sed plurium quoque vrbium themata a graecis olim philoſophis excitata & collecta notat CLAVDIVS SALMASIVS, de *annis climactericis*, *pag.* 533. Plura hac de re collegit IOAN. FRIDERICVS MAYERVS, in diſſertatione: *vtrum fata mundi regnorum & vrbium dependeant ab aſtris*? In his omnibus vero aſtrologos non tam diuinare, quam nugari, recte dixeris. Cum enim nulla excogitari ratio queat, cur vnius hominis decreta & actiones a ſtellis proueniant, quis tandem ſibi perſuaſerit, rerumpublicarum, quae tot hominum libere agentium conſiliis reguntur, fata hinc deriuari poſſe? Taceo vero, quod ipſe aſtrologorum diſſenſus artis vanitatem ſatis ſuperque prodat. Nec tamen impietas ac ſtultitia eorum hic ſubſtitit. Religionum enim, & inter reliquas ipſius chriſtianae fata, aſtris adſcribere nonnulli eorum non dubitarunt. Auctor quidam ſuppoſititius, qui ſub OVIDII nomine de *vetula* ſcripſit, quiue ſeculo poſt Chriſtum natum vndecimo vel duodecimo vixiſſe videtur, iudaicam religionem ſuſpendit a coniunctione Iouis cum Saturno, Chaldaeo-Perſicam a coniunctione Iouis cum Marte, Aegyptiaco-Graecam a coniunctione Iouis cum ſole, Romanam a coniunctione Iouis cum Venere, chriſtianam a coniunctione Iouis cum Mercurio, & Muhammedanam denique a coniunctione Iouis cum luna. Verſus eius, quibus ſuam ſententiam exprimit, exhibet IOAN. FRIDERICVS MAYERVS, in *diſputat. II. vtrum fata religionum pendeant ab aſtris*? §. *I.* Simile quid iam antea in mentem venit ABVMASARI, cuius hac de re locum integrum exhibet IOANN. SELDENVS, de *ſynedriis Ebraeorum*, *libr. II. cap. VII.* Eiusdem ſtultitiae reus eſt PETRVS ALLIACENSIS, a prioribus tamen in eo diſſentiens, ſimulque artis vanitatem prodens, quod non Mercurium, ſed ſolem, chriſtianae religionis auctorem exiſtimat, vnde factum

ſit,

ſit, vt dies ſolis a chriſtianis ſacroſanctus habeatur, quemadmodum apud Iudaeos, quorum religionem & ipſe Saturno tribuit, dies Saturni, & apud Muhammedanos, quorum ſuperſtitionem a Venere profluxiſſe, cum Abumaſare opinatur, dies Veneris; cachinnis ideo merito exceptus a FRANCISCO MATHAEO VAYERIO, *tom. I. opp. pag.* 275. *ſeqq.* Eundem in modum & HIERONYMVS CARDANVS nugatur, etſi in quibusdem iterum a reliquis diſſentiens. *Leges chriſtiana*, inquit, *& iudaica a Deo ſunt, fortuna tamen militantium a ſuperioribus gubernatur. Iudaica a Saturno, vel eius ſtella, vel potius vtroque. Chriſtiana a Ioue & Mercurio. Muhamethi a Sole & Marte, aequaliter dominantibus: vnde iuſtitiam cuſtodit, verum cum impietate & crudelitate magna. Idololatrica a Luna & Marte. Soluitur autem vnaquaeque lex a ſuo contrario. Saturnum debellat Iupiter auctoritate, & Mercurius ratione. Iouem & Mercurium debellat Mars, non andiens rationes, & ſaeuiens contra auctoritatem. Martem & Solem debellant Saturnus & Venus, haec laſciuia, ille dolis. Martem & Lunam Sol & Iupiter deſtruunt, auctoritate, dignitate & veritate. Ob hoc chriſtiani erigite capita; qui poteſt capere, capiat; de ſupplemento Almanach cap. XXII.* Immo alibi eo vsque inſaniae progreditur, vt, chriſtianae religioni finem & interitum imminere, ex aſtris colligat. Cum enim ad PTOLOMAEI *tetrabibl. libr. II. cap. IX. text. LX.* thema Chriſti genethliacum, de quo deinceps, expoſuiſſet; *naturaliter*, addit, *legem chriſtianam eſſe legem pietatis, optimeque inſtitutam, nullumque habituram finem, niſi poſt reditum eclipticarum, in quo fiat nouus ſtatus vniuerſi.* Similia & alii habent. THOMAS CAMPANELLA contra ex aſtris colligit, inſtare tempus, quo totus mundus ad cultum veri Dei ſit perducendus, *de ſenſu rerum, pag.* 64. Ne quid autem ad extremum ſtultitiae ac impietatis gradum deeſſet, fuerunt etiam, qui ipſius ſeruatoris geneſin aſtris ſubmittere non dubitarunt. Haud vltimum inter eos iterum locum tenet HIERONYMVS CARDANVS, qui ſen-

ſententiam hanc, quam, vt ipſe fatetur, per viginti annos timide fouit, neque auſus fuit edere, tandem tamen commentario ſuo in PTOLOMAEI *libr. II. de aſtr. iud. cap. IX. text. LIX.* inſeruit; cuius ſummam exhibet GEORGIVS PASCHIVS, de *inuentis nou-antiquis cap. VII. §. XVII. pag.* 587. Immo & patronum atque defenſorem nactus eſt IO. BAPTISTAM, MORINVM, qui in *praefat. apologet. aſtrologiae gallicae* cauſam eius ſtrenue egit. Nec tamen aut ſolus aut primus fuit Cardanus, quem iſta dementia cepit, etſi ſtolida ambitione abreptus, aliorum exemplo ad ſui defenſionem vti noluerit, ne tam pulchri inuenti ſe ipſum priuaret gloria. Recentiſſimus autem inter eos, qui ante illum ſimile quid tentarunt, eſt Tiberius Ruſſilianus Sextus, Calaber, qui ſub Leone x pontifice vixit, & cum ob iſtam audaciam aliorum cenſuris vexaretur, *apologeticum aduerſus cucullatos* edidit, vbi thema natiuitatis Chriſti ſub tribus diuerſis ſchematibus exhibuit, vel vt GABRIEL NAVDAEVS, in *iudicio* de *Cardano* loquitur, *tria Chriſti geneſeos themata ſecundum tres rationabiles differentium doctorum opiniones luculenter enarrauit.* Ante eum idem fecit Petrus de Alliaco, archiepiſcopus Cameracenſis, qui circa initium ſeculi decimi quinti floruit, in *elucidario aſtronomicae concordiae.* Huic autem exemplum iam praeiuit Albertus magnus, cui eruditionis gloria pro temporis iſtius, quo vixit, conditione, non eſt deneganda, etſi idem ſimul a quibusdam artibus ſuperſtitioſis, immo ipſi magiae addictus credatur, ab aliis tamen defenſus aut excuſatus. Primus omnium vero, qui ad hanc impietatem animum adiecit, fuit Albumaſar, qui circa annum Chriſti DCCC XLIV vixiſſe creditur, & non tantum Muhammedis, ſed & Chriſti ſeruatoris vitam aſtris alligare non erubuit. Legenda, quae de hisce ex GABRIELIS NAVDAEI *iudicio* de *Cardano*, antea laudato, in medium adfert PETRVS BAELIVS, in *diction. hiſtorico-crit. voc. Cardanus pag.* 806. add. GEORGIVS PASCHIVS, de *inuentis non-antiquis*, *cap. VII. §. XVII. pag.* 587. *ſeqq.* IO. ANDREAS SCHMIDIVS,

DIVS, theologus Helmſtadienſis clariſſimus; in *diſſertat. de themate Chriſti natalitio*, & IOAN FRID. MAYERVS, *diſſert. I. vtrum fata religionum dependeant ab aſtris*, § *III.* Non ergo eſt, quod quis miretur, fuiſſe, qui & B. Martini Lutheri fata, ſimulque, quam tam felici ſucceſſu agreſſus eſt, eccleſiae reformationem, ex aſtris deriuarent; in malam quidem cuncta interpretantes partem, & haereſeos quam vocant, ortum, aeque ac tanti haereſiarchae natiuitatem, in ſiderum adſpectus conferentes. Agmen hic iterum ducit HIERONYMVS CARDANVS, in *libro* de *genituris num. XI.* Idem fecit FRANCISCVS IVNCTINVS, referente & adprobante FLORIMVNDO RAIMVNDO, *lib. I. de origine haereſium cap. V.* & alii. Hi vero omnes non potuerunt non turpiter ſe traducere, cum de anno natali Lutheri nihil certi conſtet. Lepidum vero prorſus eſt, quod, cum ipſi illi auctores, qui Lutheri fata aſtris tribuunt, de anno natiuitatis inter ſe diſſentiant; in euentibus tamen, qui illis iam noti erant, conſentiant egregie; quo nomine & illorum ſtultitiam ridet PETRVS GASSENDVS, *tom. I. opp. p.* 505. conf. & IO. FRID. MAYERI *diſſertat. I. vtrum fata religionum pendeant ab aſtris?* §. *I. II.* Atque ex hactenus quidem dictis, vt & impietas & vanitas aſtrologicae artis ſatis eluceſcit, ita nemo quoque temere dubitauerit, eos, qui illam exercent, aut fidem ei adhibent, recte *ſuperſtitionis* argui. Non negauerim, fieri poſſe, vt per aſtrologiam aliquis & ad atheiſmum ſeducatur; quemadmodum & nonnullos aſtrologos inter atheos relatos conſtat, vti de ipſo HIERONYMO CARDANO ſupra *cap.* I. §. XXIV. obſeruauimus; ſimul tamen fatendum, & raro id fieri, & inter omnes atheos eos merito pro ineptiſſimis haberi, vt itidem *cap. II.* ad §. *IX.* oſtenſum. Dum vero plerique aſtrologorum Deum quidem admittunt, eumque ſe colere ſibi perſuadent, & nihiloſecius homines, aſtrorum imperio eos ſubiiciendo, omni libertate, Deum autem reuera prouidentia & mundi gubernatione priuant, eam, quam ſequuntur,

tur, colendi Deum rationem non modo peruersam, sed reuera ridiculam esse, adeoque non alio, quam superstitionis nomine insigniendam, nemo non intelligit. De reliquis artibus diuinatoriis, quarum quaedam cum astrologia arctissimo vinculo coniunctae sunt, deinceps dicemus ††††.

† *Jes.* 47. 12. docemur, Chaldæos hanc artem a *juventute sua* excoluisse. conf. VITRINGAM.

†† Conferatur J. PERIZONIUS *Orig. Babyl. C.* 1. & 2.

††† De Astrologia judiciaria Sinensum v. NIEUHOF *Leg. Batav. P. ult. p.* 14.

†††† Addantur BÆLIUS aliique, quos citat STOLLIUS *Hist. Litt. P.* 1. *C.* 7. §. 61.

† Qualis sit vis solis in tellurem nostram, omnibus notum est. Quum quoque æstus marini tempore plenilunii aut novilunii sint majores, quam dum luna est in quadraturis; mirum non est, plurimos causam hujus æstus, ex parte saltem, lunæ adscripsisse. An corpora quorundam animalium cum incremento lunæ incrementum capiant, ea vero decrescente minuantur, a non nullis in dubium vocatur. Reliquos vero planetas, qui cum tellure circa solem ducuntur, in orbem nostrum singularem efficaciam habere, quantum scio, non constat. De Stellis fixis aliisque, quæ ad systema solare non pertinent, idem quoque dicimus.

†† Si sidera corpora nostra afficiant; fieri utique potest, ut eorum effectus ad moralia pertingant. Mens enim nostra, pro varia corporis constitutione, varie afficitur. Ne quis tamen putet, me de Astrologorum prædictionibus præclare nimis sentire, illas esse vanas libere pronuntio. Si enim experientiam consulamus: non constat siderum vires esse tantas, quantas homines isti perhibent. Immo nimia siderum a tellure distantia, & mores hominum eodem tempore ac iisdem locis natorum dissimillimi, contrarium evincere videntur. Et licet concederemus, omnia, quæ illi crepant, ab astris in nostra tellure produci: inde tamen non sequitur, Astrologos suæ artis auxilio ea præsagire posse. Quinimo id plane impossibile esse,

esse, alii jam evicerunt; & eventus ejusmodi prædictiones, licet casu interdum eveniant, plerumque tamen eludit. Ne jam dicam, S. litteras, quarum Divinam auctoritatem supra probatam vidimus, & viros summos & rei Astronomicæ peritissimos, Astrologiam divinatricem penitus improbare. Conf. quoque J. Ode *Philos. Nat. Princ. P.* 2. *L.* 1. *Sect.* 11.

††† Fieri posse, putat Maraccius *Prodr. P.* 2. *p.* 80. ut satanas aliquid cooperetur in ludionibus & histrionibus nostris. Idem in Astrologis, justo Dei judicio, fieri potest.

†††† Hic commode monere possumus, illorum sententiam, qui cometas pro signis futurarum calamitatum habent, ab aliis inter superstitiosorum hominum ludibria ac aniles fabulas referri. 1. Quod cometæ sint sidera perpetua, remota forte ultra planetas, & propterea nobis invisa, licet, cum ad inferiora descendant, a nobis conspiciantur. Duo itaque hic probanda veniunt: cometas nimirum, pro corporibus perpetuis, & qui motum possident regularem, habendos esse; ac inde colligi posse, illos inter malorum præsagia jure non haberi. De priori videatur Jac. Bernoulli *Conam. novi system. cometarum*, Newtonus *Philos. Nat. Princ Math. p.* 439. & *seqq.* Desaguliers *Natuurkunde p.* 402. & *seqq.* Posterius negat Bernoulli *l. l. p.* 62. & *seqq.* licet prædictiones ex cometis, alias ob rationes, rejiciat. 2. Quod cometæ plerasque telluris nostræ regiones peragrent, easque adspiciant; caudam quoque, modo in hanc, mox in aliam cæli plagam, nonnunquam promittentes. Unde sequi putant; crinitas hasce stellas pro signis *particularibus*, qualia tamen perhibentur, haberi non posse. 3. Quod mirum non sit, si, dum cometa appareat, bella, aliæque calamitates impendeant: cum nulla ætas hisce malis unquam caruerit. 4. Quod, si hæ faces futurarum calamitatum essent prænuntiæ, ad improbos ad meliorem vitam revocandos: mirum videri possit, sapientissimum Numen, in verbo suo, tantæ rei nullam significationem dedisse. Adde, quod Deus e contrario homines monuerit: *ob signa calorum ne consternerentur, quia gentes consternuntur ob ea. Jer.* 10. 2. Plura vide apud celeb. J. Georg. Grævium *Orat. de Cometis.*

§. V.

§. V

Nec in coelo modo, ſed & in tellure noſtra innumera fere ſuperſtitioſa credulitas inuenit, quae in rem ſuam vertat, & quibus ceu ſcopulis quibusdam adhaereſcat. Namque & radicibus quibusdam, plantis, gemmis, lapidibusque, & partibus animalium, eiusmodi efficaciam & virtutes tam mirabiles tribuunt, quibus non tantum non gaudent, ſed quae indoli etiam eorum ac naturae prorſus repugnant *. Idem & de litteris, ſignis, characteribus, ſimilibusque ſtolidae vanitatis monumentis, obſeruandum **: itemque, de amuletis, periaptis, & aliis ſuperſtitioſorum hominum commentis longe ineptiſſimis ***. Tandem & eodem habendi loco, qui proſperum aut infauſtum rerum euentum ex rebus variis, quae caſu fortuito illis obueniunt, deriuantes, omnia vbique captant *. Hi vero omnes non ignorantiam modo ſuam & credulitatem, ſed & diffidentiam in Numinis prouidentiam prodentes, relictoque ordine diuinitus praeſcripto, nimia, quod cupiunt, obtinendi auiditate abrepti, ad inuſitata, ſingularia, vetita prolabentes, a ſuperſtitione, qua Deum grauiſſime offendunt, abſolui nequeunt. **

* Sic gemmis quibusdam virtutem fugandi daemones, & ſpectra repellendi, plantis quibusdam, & animalium nonnullorum partibus, certa ratione adhibitis, virtutem aliorum amorem nobis conciliandi, aut alios etiam adducendi, vt dormientes ſecreta quaeuis reuelent, tribuunt; & quae alia ſunt eiusdem generis, in libro de *virtutibus lapidum, herbarum, &c.*

&c. aliisque scriptis, quae sub ALBERTI magni nomine circumferuntur; in ALEXII PEDEMONTANI *libris septem de secretis*; ANTONII MIZALDI *centuriis memorabilium*, IOAN. BAPTISTAE PORTAE *magia naturali*, IO. IACOBI WECKERI *libris septendecim secretorum*, similibusque, obuia. Nonnulla quoque huc spectantia refert, & lepidissime exagitat, auctor ingeniosissimus, libri gallicano idiomate scripti, sed in germanicum translati, *Historie oder Erzehlung der seltsamen Einbildungen, welche Monsieur Oufle aus Lesung solcher Bücher bekommen, die von der Zauberey &c. und andern aberglaubischen Dingen handeln &c.* cumprimis *part. I. cap. VII. & VIII. p. m.* 59. *seqq.* Non equidem negauerim, plantarum, aliarumque rerum corporearum vim & efficaciam non prorsus nobis cognitam esse; sed ea, quae in fugandis daemonibus, in flectendis hominum animis, & quae alia eiusdem generis sunt, iis tribuitur, ita comparata est, vt, cum nullus, immo ne possibilis quidem inter caussam & effectum deprehendatur nexus, non possit non inter inania, vanissimaque hominum superstitiosorum commenta, referri †.

** Exemplum vel illi praebent, qui per verba, signa, & characteres eiusmodi, varia morborum genera curari posse, existimant. Qua de re GEORGIVM PASCHIVM audire iuuat: *Praeter haec est alia, celebrata a multis curatio, qua difficiles ac periculosi morbi plurimi nulla prorsus vel potione medica, vel aliis sumtis pharmacis sanantur. Fitque illa, quam recte dixeris magicam, vel per verba, vel per characteres. Verba, quae vel demurmurari solent, vel clara voce pronuntiari, sunt vel* σημαντικὰ, *siue significantia, vel* ασημαντικα, *siue non significantia. Huius generis sunt illa lippis & tonsoribus nota vocabula: Abracadabra, Sator, Arebo, Tenet, Obera, Rotas; item: Chunrat, Cara, Sarite, Abrac, Aman, Gibel, Got, Irioni, Khiriori; & quorum ad luxationis & fracturae curationem vsus est: Matas, Denatas, Daries, Dardaries, Araries &c. aliaque stolidi-*

tatis plena quam plurima, ab auctoribus passim notata, quae hic recensere operae pretium non est. Vocum autem significantium aliae sunt peregrinae, ex graeca, ebraea, aliisque linguis, arcessitae; aliae domesticae, eaeque vel profanae, vel sacrae, harumque imprimis magnus, grauissimam Numinis vindictam incurrens, abusus est &c. Interiectis deinde nonnullis, de characteribus idem auctor ita pergit: *Ad characteres quod attinet, Theophrastus Paracelsus prae aliis in eo est, vt varios diuersissimosque praescribat modos, quibus plurimi morbi facillime depellantur, quam quidem per signa curandi methodum licet ex minus probato fonte oriri, ipse harioletur, integrum tamen esse scribit, de caussis morborum inuisibil. quaest. I. pag.* 34. *a diabolo remedia recipere, cum in hominum salutem ea cedunt. Habuitque is inter alios vanissimae suae artis magistrum Quintum Seuerum Samonicum, seculi post Christum natum tertii medicum, qui inter carmina, quae de febribus scripsit, contra hemitritaeum sequentem composuit conum, collo appendendum:* ABRACADABRA &c. de *inuentis non-antiquis, cap. VI. §. XXIII. pag.* 393. 394. Versus, quibus Quintus Seuerus Samonicus hocce arcanum expressit, hi sunt:

Inscribes chartae, quod dicitur ABRACADABRA,
Saepius & subter repetes, sed detrahe summam,
Et magis atque magis desint elementa figuris,
Singula quae semper rapies, & cetera figes,
Donec in angustum redigatur littera conum,
His lino nexis, collum redimire memento &c.

Vnde ista superstitio, de Abracadabra, quae hodie adhuc perdurat, orta sit, non temere dixeris. Non contemnenda tamen videtur coniectura IO. SELDENI, a Basilidianorum Abraxas eam ortam esse. Certe, Samonicus, vt idem obseruat, praeceptor Gordiani iunioris erat; haeretici autem Basilides & Valentinus, centum plus minus annos eum anteuertunt, & sub Adriano & Antonino philosopho, puram religionem inquinarunt †; de *diis Syris syntagm. I. cap.*

I. cap. II. pag. 118. 119. Ad rem ipſam quod attinet, non temere quisquam, niſi rerum omnium ignarus dixerit, ipſarum litterarum, vocum characterum, quandam ad hosce effectus producendos vim ac efficaciam eſſe poſſe Certe, qui eiusmodi quid ſibi perſuaſerit, quod rationi tam manifeſte repugnat, cum ipſa ratione, ſi modo aliquam habet, inſanire dicendus eſt. Quodſi autem vnquam litterae, voces, characteres, ſimiliaque aliquid effeciſſe videntur, tum aut imaginationi hominum id tribuendum, cuius in curandis morbis vim ſingularem & prorſus admirabilem eſſe conſtat; aut fatendum, & daemonis hic intercesſiſſe operam, quo quidem ſenſu eiusmodi morbos curandi ratio recte magica dicitur.

*** Amuleti, vel vt alii loqui malunt, amoleti (ab amoliendo dicti) nomine corpus aliquod venit, characteribus, imagine & figura certa inſignitum, vi ſingulari ad pellendos morbos, mala quaeuis auerruncanda, aliosque effectus mirabiles edendos, praeditum. Quaedam de coelo delapſa putantur; plurima vero arte parantur. Illa, ſi nonnullos audias, vel maiora ſunt, vt Graecorum palladium, & ancile Romanorum †; vel minora, vt nummi quidam aurei, quos nonnulli coelo delapſos, neſcio, maiorine ſtoliditate fingant, an impudentia aliis perſuadere conentur. Arte comparata amuleta vel maiora itidem ſtatuuntur, vel minora. Illa formas animalium aemulabantur, quandoque etiam ad formam humanam efficta, vel integram ſtatuam, vel partem referebant. Haec vero corporum naturalium ſiue integrorum, ſiue mutilorum ſpeciem exhibent, rebus artificioſis, annulis, gemmis, & lapidibus pretioſis, non excluſis. Huc & lamellae ſignorum zodiaci, & planetarum, ſub certa conſtellatione fabricatae, pertinent; vid. GEORGIVS PASCHIVS, de *inuentis nou-antiquis cap. VI. §. XXIII. pag.* 395. *ſeqq.* ††. Eiusdem fere commatis ſunt figurae Taliſmanicae, ſeu ſimulacra, vel imagunculae, ſub certa conſtellatione confectae, quibus

bus praeter vim varios effectus mirabiles edendi, etiam facultatem quandam ad interrogata respondendi, & praedicendi futura, tribuunt. Eas non vnius esse generis, intelligere licet ex iis, quae IAC. GAFFARELLVS de iis tradit, in *curiositatibus inauditis*, *cap. VI. pag.* 102. *seqq.* cumprimis autem ex iis, quae copiose & erudite ad h. l. notauit GREGORIVS MICHAELIS, *num. LIX. pag.* 257. *seqq.* Sunt nonnulli, qui figuras hasce Talismanicas a veterum Teraphim, quorum in historia sacra iam tempore Iacobi patriarchae, mentio iniicitur, deriuandas censent; quod si verum esset, summam illarum antiquitatem argueret. Verum horum neutiquam certo nititur fundamento sententia. Teraphim namque antiquissimis temporibus nihil aliud erant, quam statuae, quas nonnulli maioribus suis ad memoriam eorum conseruandam consecrabant; mox autem accedente superstitione, ad benedictionem a maioribus impetrandam, cultu diuino prosequebantur. Post Mosis vero demum tempora, cum magicae artes apud Chaldaeos incrementum sumsissent, diuinationis quoque facta sunt instrumenta; quod qua ratione intelligendum sit, in *histor. ecclesiast. veter. testam. ad period. I. sect. III. ad §. XXII. pag.* 428. exposui. Inde vero nondum constat, Teraphim imagunculas fuisse sub certa constellatione, ad effectus mirabiles edendos, fabrefactas. Veterum etiam haereticorum, speciatim Basilidianorum gemmae, vocem notissimam *Abraxas*, quod summi Dei, vt nonnulli putant, apud eos nomen fuit, referentes, an satis accurate pro figuris Talismanicis habeantur, dubito: inter amuleta magica recte eas referri, certum est. Legendus de iis IOAN. MACARIVS, canonicus Ariensis, in disquisitione posthuma, de *gemmis Basilidianis*, quae inscribitur: *Abraxas*, seu *Aristouistus*, quam IOANNES CHIFLETIVS, canonicus Tornacensis, publici iuris fecit, simulque & aliam ipse dissertationem adiunxit, quae inscribitur: *Abraxas Proteus*, seu *multiformis gemmae Basilidianae portentosa varietas*, in qua centum & viginti gem-

gemmas Basilidianas exhibet, & commentario illustrat; Antuerpiae anno M DC LVII 4to. Quicquid huius sit, iam antiquis temporibus, Talismanicas figuras in vsu fuisse, & apud orientales populos, cumprimis Arabes, superstitioni, speciatim astrologiae admodum addictos, originem accepisse, non abnuerim. Seculo post Christum natum decimo tertio ROGERVM BACONEM, & decimo quarto PETRVM APONENSEM artem eiusmodi figuras conficiendi professos esse, constat, virisque eruditis est obseruatum; conf. GEORGIVS PASCHIVS, de *inuentis nou-antiquis*, *cap. VI.* §. *XXIV. pag.* 399. Nec recentiori aetate defuisse, qui tum figuris eiusmodi Talismanicis, tum aliis amuletis vim quandam singularem tribuerent, pretiumque eiusmodi nugis statuerent, Henrici Cornelii Agrippae, Theophrasti Paracelsi, Iacobi Gaffarelli, aliorumque exemplis condoceri potest. Et GAFFARELLVS quidem, in *curiositatibus*, quas vocat, *inauditis cap. VI. pag.* 102. *seqq.* valde operosus est, vt Talismanicas imagines defendat. Id vel inscriptio capitis docet: *posse secundum orientales figuras quasdam certo coeli positu confici, quae naturaliter & absque daemonum ope animalia noxia depellant, ventos, flumina & tempestates auertant, variis denique morbis medeantur.* Tribus vero maxime argumentis istam figurarum vel imaginum efficaciam probare annititur: quorum primum ab astrorum influxu petitum est; alterum a vi συμπαθείας seu similitudinis; tertium denique ab experientia. Ab vltimo, in quo maximum haud dubio causae praesidium ponit, dum orditur, exempla plurima cumulat, quibus putat, istam imaginum efficaciam probari posse. Ad quod tamen quid respondendum sit, quilibet, non prorsus perfunctorie cuncta secum expendens, facile intelligit. Ne quid enim de eo dicam, quod testimonia auctorum, ex quibus exempla ista depromsit, non vno omnia habenda sint loco, immo quaedam ita comparata, vt non sine ratione in dubium vocari queant, de effectu quidem, si locum inueniant, certiores nos reddere possunt,

 minime

minime autem de cauſa, naturalisne ſit, an praeternaturalis? Neque enim de eo quaeſtio eſt, an eiusmodi imagines aliquando efficaciam quandam, e. g. in morbis pellendis, habeant. Hoc enim non prorſus negauerim. Sed de eo quaeritur, num effectus hic naturalis ſit, an vero daemonem auctorem habeat? Praeterea, num effectus per ſe cauſam ſequatur? quaeritur, non autem, an id per accidens fiat. Intercedente enim hominis imaginatione, effectum ſalutarem aliquando ſequi poſſe, nemo temere inficiatus fuerit; qui tamen imagini eiusmodi vel figurae, ceu cauſae, tribui nullatenus poteſt. Corruit hinc alterum auctoris argumentum, a συμπαθεία petitum. Quemadmodum enim voces iſtae συμπάθεια & ἀντιπάθεια ††† non alio loco habendae, quam reliquae qualitates occultae, quibus, qui iſtis vtuntur, non tam phaenomenorum naturalium cauſam reddunt, quam ſuam profitentur ignorantiam; ita in explicanda iſta συμπαθείας efficacia auctor ad ea dilabitur, quae vim quidem ſingularem imaginationis probant, cauſam tamen, quam defendendam ſuſcepit, parum iuuant. Reliqua autem aut nihil probant, aut digna non ſunt, quae in cenſum veniant. De tertio, quod antea primo poſuimus loco, quid iudicandum ſit, argumento, aſtrorum ſcilicet influxu, patet ex iis, quae ſupra de aſtrologia fuſe diſputauimus. Ad obiectiones quidem ſecus ſentientium reſpondere conatur GAFFARELLVS, *loc. cit. cap. VII. pag.* 137. *ſeqq.* ſed ea ratione, vt cauſae ſuae imbecillitatem prodat potius, quam vt robur aliquod ſeu praeſidium illi adferat. Nihil itaque aliud ſupereſt, quam vt haec omnia περιέργοις illis, igne digniſſimis, quorum *Actor. XIX.* 19. mentio iniicitur, annumeremus. Iureque adeo & in veteri eccleſia, qui talia aut vſurparent, aut conficerent, aut artes eiusmodi profiterentur, damnati ſunt, & ab eccleſiae communione remoti, vt vel ex concilii Laodiceni, *can. XXXVI.* liquet: *Quod non oportet eos, qui ſunt ſa-*

crati

crati vel clerici, esse magos vel incantatores, vel mathematicos ††††, *vel astrologos, vel facere ea, quae dicuntur amuleta, quae quidem sunt ipsarum animarum vincula; eos autem qui ferunt, eiici ex ecclesia iussimus.* Immo ab ethnicis imperatoribus, quod mireris, ista superstitio prohibita, grauiterque punita fuit. De Antonino namque Caracallo AELIVS SPARTIANVS refert: *damnati sunt, & qui remedia quartanis tertianisque collo annexa gestarent:* in *vita Antonini Caracalli cap. V. pag. m.* 716. Ad quem locum quae IS. CASAVBONVS notat, cum obseruatu digna sint, hic legisse, poenitebit neminem: *Plena sunt monumenta Graecorum, & Latinorum huiusmodi remediis. Graeci* περίαπτα *&* περιάμματα, *interdum &* ἐξαρτήματα *nominant. Fere autem cum magicorum verborum susurro ista amuleta adhibebantur; quam vanitatem omnium seculorum sapientes damnarunt. Mirum vero, adeo seuere in eos, qui talia remedia gestarent, ab eo principe, omnium, nisi fallor, primo, fuisse animaduersum; quem curiosis artibus fuisse deditissimum, testibus Dione & Herodiano constat nobis. Ita nempe videas libidinosissimum quemque principum legem Iuliam de adulteriis plurimum saepe ursisse. Haesit diu in animis veterum christianorum approbatio & studium horum remediorum. Quare Ioannes Chrysostomus, & alii pii sanctique viri, multis locis scriptorum suorum grauissime in eos sunt inuecti, qui more paganico* περίαπτα *annecterent; extantque de horum poenis canones multi in antiquis patrum conciliis &c.* A christianis imperatoribus deinceps itidem leges variae conditae sunt, quibus tum hoc genus, tum aliae species omnes vetitarum artium coërcebantur. De Constantii temporibus verba faciens AMMIANVS MARCELLINVS, *nam si qui*, inquit, *remedia quartanae vel doloris alterius collo gestaret, siue per monumentum transiisse vespere maleuolorum argueretur indiciis, vt veneficus, sepulcrorumque horrores, & errantium ibidem animarum ludibria colligens vana, pronuntiatus reus capitis interibat, libr. XIX. cap. XII. pag. m.* 251. Ad quem MARCELLINI locum quae

FREDERICVS LINDENBROGIVS notauit, itidem lectu digna sunt. Sed mitto reliqua, quae hac de re dici possent.

† De *Moly*, *Nepenthe*, & *radice amara Patrocli*, ab Homero commemoratis, vide REIMMANNI *Iliad. post. Homerum p.* 159. *& seqq.*

† De *Abracadabra* videantur quoqne PH. CAMERARIVS *Hor. Subcis. cent.* 2. *C.* 76. & G. J. VOSSIUS *de origine & progressu Idololatriae* L. 1. *c.* 8.

† STEPH. LE MOYNE ancile διοπετὲς excogitatum putat ex eo, quod Deus in scriptura vocetur *clypeus suorum Gen.* 15. 1. *&c.* v. TH. GUTBERLETHUM *de Saliis C.* 14. de *ancili* egit quoque HIER. COLUMNA ad Q. ENNII *fragmenta L.* 1. *Annal. p.* 41. Edit. HESSELIANÆ.

†† De amuletis v. CAMERARIUM *l. l.* & *Cent.* 3. *C.* 30. nec non J. B. CASALIUM *de vet. Sacr. Christ. ritibus. C.* 48. qui quoque de origine illius ritus, quo effigies *Agni Dei* in bullarum morem efformatur, videri potest. Lectu dignissima quoque sunt ea, quæ habentur in *Antiquit. Neomag.* Venerandi SMETII *p.* 19. *& seqq.*

††† v. WALCHIUM *Philos. Lex.* voce *Antipathie*, & MORHOFIUM *Polyh. Philos. L.* 2. *c.* 8.

†††† Per *Mathematicos* hoc loco, ni fallar, ejusmodi intelguntur homines, qui se de scientia futurorum ex astris vel alio modo acquisita jactabant. Junguntur propterea *Chaldais* in fragmento quodam ULPIANI, quod ab aliis sæpius addictum vidimus. *Mathesin* cæteroqui, quæ quantitatum est scientia, Theologo necessariam, vel saltem utilissimam esse, ostendit SCHEUCHZERUS *Prælect. de Math. usu in Theologia.*

* Ominum eiusmodi captatio, vt longe frequentissima olim apud ethnicos fuit, ita nec hodie inter christianos desiit, immo tam firmiter multorum animis infixa haeret, vt inde vix euelli posse videatur. Et ad ethnicos quidem quod attinet, non defuerunt inter eos, qui homines omnia captantes superstitio-

uis

nis arguerent. Qua de re ipſum THEOPHRASTVM audire iuuat, qui ſuperſtitioſum hominem delineans, haec de eo obſeruat, quae breuitatis ſtudio latino tantum idiomate referemus: *Superſtitioſus vero is eſt, qui elatis manibus & aqua luſtrali adſperſus e templo, folium lauri tenens, integrum diem ita ambulet. Si viam muſtela ingrediente eo transcurrerit, non ante progredietur, quam alius prior transierit, aut ipſe tres lapides trans viam miſerit. Serpentes ſi viderit in aedibus, ſacellum eo loco exſtruet. Lapides vnctos, qui ſunt in triuiis, ſolet oleo ex ampulla perfundere, nec prius diſcedere, quam poſito genu eos fuerit veneratus. Quod ſi mus forte farinae follem arroſerit, adit ad interpretem, & quid facto ſit opus, eum percontatur; qui ſi reſpondeat, cerdoni nimirum tradendum eſſe illum follem, vt ſarciatur, ſuperſtitioſus iſte neglecto arioli reſponſo, religioni rem habens, exinanitum ſaccum a ſe amolietur. Solet etiam demum crebro purificare; ſepulchrum nullum inſiſtere; ad defunctorum iuſta nullus accedere, neque item ad vllam vnquam puerperam. Inſomnium porro ſi viderit, pergere ille ad ſomniorum interpretes, ad diuinos, ad augures, ſciſcitaturus, cui Deo, cui Deae vota ſint facienda. Et vt ſacris initietur, ad Orpheoteleſtas ſingulis menſibus cum vxore, aut, ſi vxori non vacet, cum nutrice & filiolis ſuis itat. Praeterea in compitis, anteqnam inde diſcedat, aqua in caput aſperſa ſe luſtrat. Piatricibus quin etiam aſcitis iubet ſe ſequillae aut catuli circumlatione purgari. Quodſi quem mente captum aut comitialem viderit, ſolet inhorreſcens in ſinum ſibi deſpuere*; in *characterib. morum, cap. de ſuperſtitione pag. m.* 47. Non luculentius ſane iſta circa omnia ſuperſtitio deſcribi poterat. Audire tamen etiam hac de re AVGVSTINVM iuuat, cuius eo libentius verba recito, quod ſimul eam, de qua antea diximus, ſuperſtitionem, quae verbis, characteribus, ſimilibusque rebus vim ſingularem tribuit, perſtringit, *Ad hoc genus*, inquit, *pertinent omnes etiam ligaturae. atque remedia, quae medicorum quoque diſciplina condemnat, ſiue in praecantationibus, ſiue in quibusdam*

notis, quas characteres vocant, siue in quibusdam rebus suspendendis atque illigandis, vel & saltandis quodammodo, non ad temperationem corporum, sed ad quasdam significationes, aut occultas aut etiam manifestas; quae mitiore nomine physica vocant, vt non quasi superstitione impliare, sed natura prodesse videantur, sicut sunt inaures in summo aurium singularum, aut de struthionum ossibus ansulae in digitis, aut cum tibi dicitur singultienti, vt dextera manu sinistrum pollicem teneas. His adiunguntur millia inanissimarum obseruationum, si membrum aliquod salierit, si iunctim ambulantibus amicis lapis, aut canis, aut puer medius interuenerit; atque illud, quod lapidem calcant, tanquam diremtorem amicitiae, minus molestum est, quam quod innocentem puerum colapho percutiunt, si pariter ambulantibus intercurrerit. Sed bellum est, quod aliquando pueri vindicantur a canibus. Nam plerumque tam superstitiosi sunt quidam, vt etiam canem, qui medius interuenerit, ferire audeant, non impune; namque a vano remedio cito interdum ille percussorem suum ad verum medicum mittit. Hinc sunt etiam illa; limen calcare, cum ante domum suam transit; redire ad lectum, si quis, dum se calceat, sternutauerit; redire domum, si procedens offenderit; cum vestis a soricibus roditur, plus timere superstitionem futuri mali, quam praesens damnum dolere. Vnde illud eleganter dictum est Catonis, qui, cum esset consultus a quodam, qui sibi a soricibus erosas caligas diceret, respondit: non esse illud monstrum, sed vere monstrum habendum fuisse, si sorices a caligis roderentur; de doctrina christiana libr. III. cap. XX. pag. m. 20. Nec tantum homines plebeios, sed magnae etiam dignitatis viros tam ridicula superstitione laborasse, deprehendimus. De Augusto namque imperatore SVETONIVS refert, cum *auspicia quaedam & omina pro certissimis obseruasse. Si mane*, inquit porro, *sibi calceus perperam, & sinister pro dextero induceretur, vt dirum; si terra marive ingrediente se longinquam perfectionem forte rorasset, vt laetum, maturique & prosperi reditus. Sed*

oſtentis praecipue monebatur. Enatam inter iuncturas lapidum ante domum ſuam palmam, in compluuium deorum penatium tranſtulit, vtque coaleſceret, magno opere curauit, &c. in *Auguſto cap. XCII.* Iam antea *cap. LXXXIII.* de eodem dixerat: *pumilos atque diſtortos, & omnes generis eiusdem, vt ludibria naturae, malique ominis abhorrebat.* Immo huc tota haruſpicum atque augurum pertinet diſciplina, apud Romanos adeo decantata, irriſa quidem a ſapientioribus †, non alio tamen fundamento, quam quod omnia praebent, innixa; de qua praeter CICERONEM ipſum libris duobus, de *diuinatione*, Romanarum antiquitatum ſcriptores legendi, ſpeciatim BVRCARDVS GOETHELF STRVVIVS noſter, in *ſyntagm. antiquitatum Romanar. cap. VI. pag.* 252. *ſeqq.* Iungenda & ANDR. CHRISTIANI ESCHENBACHII diſſertatio, de *auguriis veterum*, quae nona eſt inter *diſſertationes* eius *academicas* iunctim editas, *pag.* 551. *ſeqq.* vt reliquos, qui hac de re ex inſtituto egerunt, mittam, laudatos iam IO. ALBERTO FABRICIO, *bibliograph. antiquar. cap. XII. pag.* 410. & 411. Romanos cum aliis idololatriae & ſuperſtitionis generibus, iſtam quoque omina & auguria captandi diſciplinam, ab orientis populis, eiusmodi nugis ad inſaniam vsque deditis, accepiſſe, non eſt, quod dubitemus. Apud hos enim cum reliquis artibus diuinatoriis hanc quoque in vſu fuiſſe, neminem fugit. Quin immo & ipſe Moſes iam huius rei mentionem iniecit, ſiquidem *Deut. XVIII.* 13. מנחשים, hoc eſt, *ὁ οἰωνιζόμενοι*, vt LXX interpretes vertunt, commemorantur; quo nomine omnium eiusmodi captatores indigitari, iam obſeruatum, in *hiſtor. eccleſ. vet. teſtam. ad period. II. ſect. I. §. XXXVI. pag.* 777. Ab ethnicis ad chriſtianos hanc ſuperſtitionem transiiſſe conſtat, &, niſi experientia doceret, veterum eccleſiae doctorum nos minime ſinerent dubitare teſtimonia. Ipſe IO. CHRYSOSTOMVS, *orat. XXI. ad populum Antiochenum*, hac de re conqueritur, ſimulque exempla ſtolidae iſtius vanita-

nitatis adfert: τὶ ποτ᾽ ἐςι συμβολά φησι; πολλάκις ἐξελθών τις τὴν οἰκίαν τὴν ἑαυτȣ̃, εἶδεν ἄνθρωπον ἑτερόφθαλμον ἢ χωλεύοντα, καὶ οἰωνίσατο· τȣ̃το πομπὴ Σατανική· ȣ̓ γὰρ ἡ ἀπάντησις τȣ̃ ἀνθρώπȣ πονηρὰν ποιεῖ τὴν ἡμέραν γένεϑαι, ἀλλὰ τὸ ἐν ἁμαρτίαις ζῆν. *Quid enim sunt omina, talis ait; quod saepe quis, si domo sua egressus, viderit hominem altero orbatum oculo, aut claudum, & inde ominatus fuerit. Istud est pompa Satanica. Non enim occursus istius hominis facit, vt improsper tibi sit dies; sed quod in peccatis viuas.* Et iterum: εἴπω καὶ ἕτερον καταγελάςερον; αἰσχύνομαι καὶ ἐρυθρῶ, ἀναγκάζομαι δὲ ὅμως τὴν ὑμετέραν σωτηρίαν εἰπεῖν· ἐὰν ἀπαντήσῃ παρθένος, φησὶν, ἄπρακτος ἡ ἡμέρα γίνεται· ἐὰν δ᾽ ἀπαντήσῃ πόρνη, δεξιὰ καὶ χρηςὴ καί πολλῆς ἐμπορίας γέμȣσα· *Dicamne & aliud multo magis ridiculum? pudore suffundor & erubesco; at cogor interim in salutem vestram id dicere. Si virgo obuiam fiat, ait, hic dies (mihi) fit improsper. Si vero occurrat meretrix, opportunus ille dies, & vtilis, & lucrosus est.* Plura eiusdem generis qui desiderat, is adeat ANTONII VAN DALE, *dissertationes* de *origine & progressu idololatriae, dissertat. III. pag.* 364. *seqq.* Hodie adhuc nihil temere frequentius esse, apud homines superstitiosos, omnium variorum captatione, satis interdum ridicula, notum omnibus est. Exempla etsi proh dolor! quotidie sint obuia, apud IOANNEM CHRISTOPHORVM MANLINGIVM legere licet, in libro germanico idiomate edito: *Denckwürdige Curiositaten derer so wohl inn-als auslendischer aberglaubischen Albertatem, als der weiten Welt allgemeinen Gœzens, &c. capite* cumprimis *XIII. pag.* 296. *seqq.* Atque ex hactenus dictis characterem hominis superstitiosi intelligere licet, quem & eleganter atque concinne exhibet vir doctissimus, ingeniosissimusque, SAM. WERENFELSIVS, in *dissertat. de superstitione in rebus physicis p. m.* I. *Malum*, inquit, superstitionem designans, *non infrequens, at bonae menti inimicissimum, quod si quis semel imbibit,*

bit, nihil tam ridiculum, atque ab omni veritatis specie alienum est, quod fidem apud ipsum non inueniat. Omnia hic timebit somnia; ad omnia expauescet omina; nunc canis illum, nunc cornix, nunc vlula terrebit; si, quot annos sit victurus, scire auet, ex cuculo id quaeret; quoties dextra auris tinniet, laetabitur; sinistra, moerebit; quoties amabit, philtrum sibi datum conqueretur. Nihil incipiet, quin prius calendarium inspexerit,

capiendo nulla videtur
Aptior hora cibo, nisi quam dederit Petosyris.

Siderum ignes peius metuet, quam cum proximus ardet Vcalegon. Venam sibi secari non patietur, nisi impetrata a planetis venia. Semen terrae non committit, cum terra, sed cum luna id iusserit. Caput tonderi iubebit, cum luna est aut in leone, vt capilli instar villorum leoninorum rigescant, aut in ariete, vt instar cornuum arietinorum crispentur. Quicquid crescere volet, crescente hoc sidere, quod sensim diminui, decrescente, inchoabit. Cum in tauro luna est, nunquam adduci poterit, vt medicamenta hauriat, ne animal hoc ruminans medicamentum euomere cogat. Vitabit mare, quoties Mars est in medio coeli, ne bellator iste Deus piratas aduersus se suscitet. Arborem seret in Tauro, vt signum hoc, quod fixum astrologis appellari solet, altius eam in terram defigat. Si quando adire volet principem, expectabit, donec luna consocietur soli; tum enim salutaris est minoris cum maiore societas. Domo egrediens nihil magis metuet, quam inuidi oculi adspectum: peregre abiens, lupi non tam dentes timebit, quam inprouisum intuitum, ne is facultatem sibi loquendi adimat; domum reuersus verebitur identidem, ne forte basiliscus ex ouo galli sui prodeat, qui venenato se adspectu interficiat. Optaret quidem, vt bona sua post mortem ad amicissimos redirent, sed mauult ea nescio quibus relinquere, quam testamentum condere, metuens, ne statim a condito testamento moriatur. Annum climactericum praetergressus, non aliter laeta-

 be-

bitur, ac si ex mortis vngulis elapsus esset. Si forte vulneratur, unguentum non vulneri, sed quod efficacius est, telo, quo sauciatus est, allinet. Aegrotus praescriptas pilulas pari numero nunquam deglutiet; herbis non vtetur, nisi fausta quadam hora decerptis; morbum noua quadam arte instar germinis transplantabit, cuique volet, arbori inseret. Febrim non pharmacis expellet, sed, quod praesentius est remedium, vngues resectos cancroque alligatos auersus post tergum, vt Deucalion lapides, ex quibus nouum hominum genus ortum est, in proximum flumen proiiciet &c. Recte vero idem vir doctus paucis interjectis addit: *En! superstitiosi nostri imaginem, quae si cui hyperbolica videtur, agnoscimus, huc vsque insaniae non omnes venire, hanc indicii intemperiem in aliis maiorem, minorem in aliis esse; at reperiuntur certe, qui haec prope omnia hisque ipsis ineptiora & credunt & profitentur, &c* ††.

† Apud Ennium aliquis ita loquens introducitur:

Non habeo denique nauci Marsum augurem,
Non vicanos haruspices, non de circo astrologos,
Non Isiacos conjectores, non interpretes somnium:
Non enim sunt ii, aut scientia, aut arte divinei;
Sed superstitiosi vates, impudentesque hariolei,
Aut inertes, aut insanei, aut quibus egestas imperat &c.

v. *Fragmenta ex Telamone.* Ex quibus verbis id saltem derivare licet; non defuisse inter Romanos ætate Ennii, qui vatum superstitionem, aruspicumque & augurum ineptias perspectas haberent. conf. etiam Columnam.

†† Non desunt quoque, qui expavescunt, cum tredecim, ni fallar, homines iisdem epulis accumbere videant; qui bella & atrocissimas cædes instare clamitant, si quis alteri salem administraverit, &c. Hisce nugis immorari Animus nobis non est; ac in iis recensendis, cum harum rerum professores ipsi non conveniant, & nos in hac arte simus rudes; gravissimos facillime errores committerem. Id tamen monendum duxi; nonnullos hac superstitione conflictari, qui citra omnem pudorem omnes illos, qui Deum

Deum ſincero & fervido affectu colunt, ſuperſtitionis reos agunt.

** Vt eo rectius cuncta, de quibus hactenus diximus, diiudicari queant, obſeruandum primo, non quemlibet in rebus phyſicis errorem ſtatim pro ſuperſtitione habendum, ſed ſi quis vana & inani perſuaſione ductus, cauſis quibusdam eiusmodi effectum tribuat, qui quo nexu cum cauſa cohaereat, nemo mortalium, quantumuis rerum naturalium peritus, ingenii acumine praeditus, perſpicere valeat. Deinde, cum, qui inter cauſam & effectum intercedit, nexus, vel *generalior* vel *ſpecialior* ſit; lubentes concedimus, ſpecialiorem ſaepius nos latere, vt tamen ideo effectus minime ſit in dubium vocandus, multo minus, qui nexum iſtum neſcit, & nihiloſecius cauſae effectum tribuit, ſuperſtitionis arguendus ſit. Experientia ſane quotidiana docet, multos dari effectus, de quorum cauſis non eſt dubitandum, etſi nemo mortalium nexum ſpecialem cauſae & effectus explicare queat. Praeterea, cum nexus, qui inter cauſam & effectum intercedit, vel *certus*, vel *veriſimilis*, vel *poſſibilis* ſit, manifeſtum eſt, eam demum perſuaſionem ſuperſtitionis notam incurrere, quae effectum cum cauſa coniungit, cuius nexus virorum perſpicacium iudicio nec veriſimilis nec etiam poſſibilis eſt. Eleganter haec omnia illuſtrat, quem antea iam laudauimus, SAMVEL WERENFELSIVS, *loc. cit.* §. *I. ſeqq. pag.* 5. *ſeqq.* Sunt porro haec maximam partem ita comparata, vt directe quidem religionem Numinisque cultum non attingant, ſed ignorantiam potius nimiamque credulitatem arguant. Vnde is ipſe, quem modo laudauimus, vir doctiſſimus, de *ſuperſtitione*, inquit, *hic loquimur, non quatenus rationi aduerſatur; non ea, quam theologi condemnant, ſed quam philoſophi rident; non ea, quae ſtultitia; non denique de ea, quae aut falſum numen, aut verum ineptis ceremoniis placat, aut a daemonibus auxilium expectat; ſed de ridiculo quodam in rebus naturalibus errore, qui virtutem cauſis attribuit, quae illis conuenire nullo pacto poteſt*, *loc. cit.* §. *I.*

Nihi-

Nihilosecius, cum homines eiusmodi ineptiis addicti, mediis a Deo nec ordinatis, nec probatis, ad finem consequendum vtantur, & cum credulitate & stultitia, prauae plerumque coniunctae sint cupiditates, cum filiali insuper Dei timore & fiducia ista conciliari nequeant, nullum plane est dubium, quin ad minimum indirecte cum vera religione, cultuque Numinis genuino, pugnent, adeoque & hoc nomine, ceu peccata grauissima condemnentur merito, atque reiiciantur.

§. VI.

Singulari quadam ratione circa tempora *, loca **, & nomina propria, quae hominibus imponi solent ***, mortalium sese exerit superstitio. Etsi enim manifestum sit, hisce omnibus ad effectus, qui illis tribuuntur, producendos, nullam vim esse, nullamque efficaciam, nihil tamen solennius frequentiusque, quam vt bona quaedam aut mala hominibus adferre credantur, adeoque *fatalitas* quaedam iis tribuatur. Quod qui faciunt, vt subinde nimiam credulitatem suam produnt, ita simul in diuinam iniurii sunt prouidentiam.

* Antiquissimis iam temporibus ea persuasio hominum animos inuasit, vt quosdam dies faustos prosperosque, infaustos alios, crederent. Per associationem enim idearum plerisque mortalium, facile admodum contingit, vt tempori, quo aliquid accidit, tribuant, quod longe aliis causis tribuendum erat. Hinc itaque diem, quo sibi aduersi quid euenit, ceu causam mali, infaustum sibi esse, existimant, & inde porro concludunt, quoties ille quotannis recurrit, eundem semper infaustum esse. Hinc apud Romanos dies quidam infausti censebantur, quos & *atros* adpellarunt, eo quod olim iis exercitus eo-

rum clade quadam grauiori adfectus esset, vel alia quaedam memorabilis calamitas reipublicae contigisset. *Dierum vero*, inquit ALEXANDER AB ALEXANDRO, *quidam fausti & agendis rebus felices, quidam atri & tristi omine infames habiti: quibus aliquid moliri, aut nouae rei inceptare, euentus exitialis erat. In his exercitum conscribere, legiones educere, manum cum hoste conserere, sponsalia inire, peregre proficisci, aut quidquam publicae vel priuatae rei moliri, inceptu foedum & exitiale aestimarunt. Obseruatumque fuit, vt, qui hostes bello tentare, vel acies eo tempore committere curarent, rem in non mediocre periculum discrimenque adducerent, magno postea exitio consecuto. Fuisse autem atros dixere dies post Idus Quintiles ad quintum decimum calend. Sextiles, duplici clade insignes, quo ad Cremeram Fabii caesi, & quo ad Alliam foede Romani a Gallis fusi fugatique fuere: quibus grauiter adflicta & in extremum discrimen adducta Romana res fuit; &c. genial. dier. lib. VI. cap. XX. pag. m.* 1137. 1138. Confirmant haec AVL. GELLIVS, *noct. Atticar. lib. V. cap. XVII.* MACROBIVS, *Saturnal. lib. I. cap. XVI.* & ante hos TITVS LIVIVS, *historiar. libr. V. cap. I.* Scriptores quoque Romanarum antiquitatum copiosius hoc edifferere solent. Non tantum vero Romanis, sed aliis quoque gentibus, dies quosdam aut infelices aut fortunatos, exemplis quam plurimis docet is, quem iam laudauimus ALEXANDER AB ALEXANDRO, *loc. cit. pag.* 1141. De Graecorum speciatim diebus auspicatis legendus AELIANVS, *variar. historiar. libr. II. cap. XXV. pag. m.* 109. *seqq.* Obseruatum etiam fuit, singulis quandoque hominibus dies quosdam fatales fuisse †, vt aut prospera aut aduersa, aut vtraque, certo anni mensisque die experti fuerint. Sic diem VI Aprilis fatalem ferunt fuisse Alexandro magno, quippe quo natus sit, quo Darium etiam vicerit, & denique mortuus sit. Eodem die, addunt, conflagrasse templum Dianae Ephesinum, in praesagium incendii ab Alexandro per totam Asiam excitandi, immo & Graecos eodem die memora-

morabilem ad Plateas victoriam a Persis retulisse, & in pugna quadam nauali discessisse superiores. Pompeium porro aiunt magnum, natum fuisse die trigesimo Septembris, eodemque ob victorias in Asia reportatas, & occupatam Hierosolymam, triumphasse, sed eodem quoque in Aegypto interfectum esse. Mitto alia eiusdem generis, quae magno numero adferri possent; quorum nonnulla leguntur, in IOANNIS CHRISTOPHORI BECMANNI *lineis doctrinae moralis*, *cap. VII.* §. *IV.* Non equidem negauerim, diuinam in hisce subinde arcana quadam ratione se prodere prouidentiam, adeoque non omnia, quae hac de re traduntur, contemnenda esse promiscue atque reiicienda. Cauendum tamen, ne ad absolutum aliquod Numinis decretum aut fatum Stoicum, in prouidentiam diuinam palam iniurium, prolabamur. Cauendnm praeterea, ne ipsi tempori, cuius in rebus producendis nulla est efficacia, tribuamus, quae ab aliis causis profecta, certo ac determinato tempore sese exerunt. Hoc enim qui faceret, ignorantiae & superstitionis merito reus censeretur. Minus vero recte etiam a nonnullis huc vaticinia scripturae sacrae de rebus futuris, referuntur, quae certo & determinato tempore euenire debebant, e. g. *Genes. XV.* 16. *Dan. IX.* 24. In hisce enim quod euentus, etiam qua temporis rationem accurate responderit, non ob fatalitatem quandam temporis, aut similem causam, factum; sed Deus per omniscientiam suam vidit, isto tempore euentura, quo euentura ea praedixit. Multo vero minus ipsi tempori in hisce euentibus efficacia quaedam tribuenda, quod sine summa stoliditate fieri non posset. Facile autem ex dictis etiam intelligitur, quid de *annis climactericis* censendum, de quibus ex instituto egit CLAVDIVS SALMASIVS; conferendus vero etiam est CENSORINVS, de *die natali*, *cap. XIV.* legendaque, quae ad *h. l.* obseruauit HENRICVS LINDENBROGIVS, *pag. 95. seqq* Nimirum ipsius temporis, aut numerorum, nullam in hisce vim & efficaciam esse, quilibet facile intelligit.

git. Fieri tamen poteſt, vt ex aliis cauſis, quas recentiores rerum naturalium & medicarum conſulti explicant, ſenſim mutatio quaedam in corpore humano contingat, quae ſingulis maxime ſe exerat, & conſpicua euadat, ſeptenniis. Praeter hactenus commemorata, multa alia ſunt ſuperſtitionum circa dies, feſtos cumprimis, & ſanctorum nominibus in faſtis conſecratos, genera, quibus homines plebeii ad inſaniam vsque dediti ſunt, quae in compendio exhibet IO. CHRISTOPHORVS MAENLINGIVS, in *den denkwürdigen Curioſitaten derer ſo Wohl in-als auslandiſchen Albertæten, &c. cap. VIII. pag.* 187. *ſeqq.* qui & *cap. IX. pag.* 216. *ſeqq.* ſuperſtitioſas eiusmodi hominum ineptias circa ſeptimanas, menſes, & annos, commemorat.

† PH. CAMERARIUS *Hor. Subciſ. Cont.* 1. *c.* 82. annum LXIII. viris magnis plerunque fatalem eſſe docet. Immo *id obſervatum eſſe in multa hominum memoria, expertumque in ſenioribus pleriſque omnibus*, ait A. GELLIUS *Noct. Att. L.* 15. *C.* 7.

** Loca quaedam hominibus fatalia eſſe, itidem nonnulli ſibi perſuadent. De Mülberga, ad quam Ioannes Fridericus, Saxoniae Elector, a Carolo Caeſare captus eſt, verba faciens AVG. THVANVS, *huius loci nomen*, inquit, *viris principibus male ominoſum ſemper fuiſſe, a viris curioſis rerum Germanicarum obſeruatum eſt, ſi quidem ad Mülbergam in Bauaria Ludouicus IV. imperator, Fridericum ducem Auſtriae, & Henricum fratrem, anno M CCC XXIII. Robertus item imperator centeſimo circiter anno poſt Bernardum, Badenſem Marchionem, ad Mülbergam ſupra Nemetes cepit; hiſtoriar. libr. IV. pag. m.* 115. Alia exempla adfert IOANNES CHRISTOPHORVS BECMANNVS, in *lin. doctr. moral. cap. VIII. §. V. pag.* 195. Sed, quod de diebus, aliisque temporis partibus, diximus, idem & de locis obſeruandum. Fieri ſane poteſt, vt in vno eodemque loco calamitas quaedam homines aliquoties excipiat. Quod cum aut caſu plane fortuito contingere queat, aut ex aliis

cauſis,

caufis, occultis iis quidem, procedat, per idearum affociationem loco ceu cauſae effectum tribuunt, cuius tamen in eo producendo, vis nulla, nullaque eſt efficacia. Hinc tamen imaginatio ad credulitatem prona, fatalitatem locorum fingendi occaſionem arripit. Hanc vero ſi vel maxime experientia confirmaret, certum tamen, non locis, aut eorum fatalitati, ſed aliis cauſis effectum iſtum tribuendum eſſe. Interim contingit, vt homines ſuperſtitioſi temporum locorumque fatalitatem plus timeant, quam iram Dei, immo per eiusmodi timorem ſuperſtitioſum a fiducia in Deum collocanda ſe auerti patiantur †.

† De ſuperſtitione circa loca v. 1. *Reg.* 20. 23.

*** Varia iterum & multiplex hominum circa nomina propria eſt ſuperſtitio. Qui liberis ſuis ſanctorum celebriumque virorum nomina imponunt, parentes, haud raro ſibi perſuadent, illos non poſſe non hisce ſimiles euadere, ſiquidem idem habeant nomen. Plane, ac ſi nudum nomen per vim quandam magicam mentem moresque hominum mutare, ac ex ſtupidis ingenioſos, ex flagitioſis probos ac virtuti deditos, efficere poſſet. Sunt etiam, ex Iudaeis praecipue, qui nominum mutationem ad morbos depellendos, immo ad hominem a mortis periculo liberandum, plurimum valere ſibi perſuadent. Collegit talia IOAN. CHRISTOPHORVS MAENLINGIVS, in *den denkwürdigen Curioſitaeten derer ſo wohl in-als auslaendiſchen aberglaubiſchen Albertaeten*, *cap. XIV. pag.* 317. *ſeqq.* Solent & ſubinde nomina quaedam fatalia commemorari. Nomen Ferdinandi Hiſpanis, Leopoldi domui Auſtriacae, Ludouici Galliae auſpicatum, Iacobi contra Scotiae regibus infauſtum eſſe creditur; confer. IO. CHRISTOPH. BECMANNVS, *lin. doctrin. moral. cap. VIII. §. III. pag.* 185 Id quidem conſtat, nominum impoſitionem aut mandato Numinis, aut eius inſtinctu, olim factam, myſterio non caruiſſe; quamuis ideo pro ſacra-

facramento non fit habenda. quod nonnullos facere a me obseruatum est, in *histor. eccles. vet. testam. ad period. I. sect. I. §. XXV. pag.* 129. 130 †. Multo minus mutatio nominis, Dei mandato facta, mysterii expers censenda; conf. *Gen. XVII.* 5. *XXXII.* 28. Nec vituperandum illorum institutum, qui liberis sanctorum virorum nomina imponunt, vt horum eo ardentiori studio imitentur virtutes ††. Sed haec omnia ita comparata sunt, vt superstitio circa nomina, antea commemorata, nullum inde praesidium capiat.

† Illorum equidem sententia, qui impositionem nominum, antequam circumcisio a Deo præcepta fuit, sacramenti loco mandato Numinis usitatam fuisse, autumant, omni veri specie non destituitur.

†† Non probanda tamen videtur illorum consuetudo, qui talia liberis suis nomina imponunt, in quibus nomen Dei, aut Servatoris auditur. v. *Exod.* 20, 7.

§. VII.

Cum intempestiua maxime futura praenoscendi auiditas multos mortalium ad superstitionem impellat, nec temere quicquam sit, quod non, si in signum aliquod futuri euentus arripiatur, variam interpretationem admittat, plurima hinc orta sunt diuinationum genera, ad fallendos credulos perquam accommodata. Latissime vero ista diuinatoria superstitio patet, cum praeter ea, quae ceu causa ad effectum producendum praebere indicium creduntur, aut modo praeternaturali & efficere quid, vel praedicere posse existimantur, de quibus hactenus dictum, & alia sint, quae nec causae rationem habent, nec praeternaturali virtuti, qualis est spirituum,

tribuuntur, & tamen ad futura indicanda apta esse, stolida prorsus censentur credulitate. In quibus cum itidem rebus creatis ea tribuant, quae soli Deo propria sunt, animumque in Numinis voluntate minime acquiescentem prodant, grauiter & hosce peccare, positum est extra omnem controuersiam *.

* Quae superstitiosi homines per ineptam credulitatem rebus creatis tribuunt, ad duo reuocari capita possunt. Vel enim ab iis aliquid *effici* putant, dum e. gr. sanitatem, morborum depulsionem, diuitias, honores, prospera, aduersa & reliqua eiusdem generis, illis imputant; vel *futurorum* indicationem ab illis expectant. Quaedam vero ita comparata sunt, vt vtroque nomine superstitiosis inseruiant, dum & effectum quendam illis ceu causae tribuunt, & futurorum quoque significationem ab illis expectant; e. g. mali genii, & astra. Namque a spiritibus malignis & operam seu auxilium in quibusdam, & futurorum significationem, homines artibus magicis addicti sibi pollicentur. Sic & astra efficere non minus, quam significare prospera & aduersa hominum creduntur. Haec vero cum ad priorem classem, de qua hactenus dictum, merito referantur, nunc autem de iis, quae alteram classem constituunt, seu ad futurorum indicationem tantum pertinent, dicendum sit, ratio facile intelligitur, cur, cum vltimo loco de superstitione diuinatoria agere nobis constitutum sit, *magicarum* diuinationum iam in antecedentibus iniecta sit mentio. Factum namque hoc, vt diximus, ideo est, quia spiritus maligni & astra ad primam obiectionis classem recte referuntur, cum homines creduli non tantum futurorum indicationem, sed alios quandoque effectus ab iis proficisci posse, sibi persuadeant, immo interdum ceu causam futurorum effectuum ea considerent. Ad ea itaque, de quibus hic loquimur, diuinationum quod attinet genera, tanta est illorum multitudo, vt numerum

interum inire difficile, de omnibus verba facere, magni voluminis res futura esset. SAMUEL WERENFELSIVS, vir clarissimus, cum bene obseruasset, quia ex causarum effectuumque minime cohaerentium colligatione, ceu foecunda matre, tot superstitionum genera, hominibus non minus ad signum ex re qualibet desumendum pronis, prout ex quolibet cuiuslibet facere causam iis solenne est, eleganter & ingeniose more suo addit: *Hinc tot sunt diuinandi genera, ab hominibus excogitata, vt, si nomina eorum paginae huic infarcire vellem, vltra octoginta Graeca adducerem vocabula, pleraque composita cum nomine μαντεία; prorsus, vt, si quis Grammaticus (vt sunt in his rebus curiosi) ex me quaereret, quodnam in Graeca lingua, quae omnium maxime compositis abundat, vocabulum sit, quod plurimas admittat compositiones, dicerem, verbum, esse μαίνομαι; hinc enim duo descendunt nomina μανία & μαντεία, quorum composita non contemnendum vocabularium constituere possent*; de *superstitione in rebus physicis*, §. *VII*, *pag. 21. seqq.* Non desunt tamen, qui in variis diuinationum generibus recensendis operam studiumque collocarunt, quod post CICERONEM *libris duobus de diuinatione*, ex instituto egit CASPAR PEVCERVS, in libro notissimo, de *variis diuinationum generibus*, itemque HIERONYMVS CARDANVS, de *rerum varietate cap. LXVIII. seqq.* IANVS BOISSARDVS, de *diuinatione & magicis praestigiis cap. V. pag. 15.* aliique. In compendio etiam praecipua diuinationum genera secundum alphabeti ordinem recenset IOAN. ALBERTVS FABRICIVS, in *bibliographia antiquaria cap. XII. pag.* 409. *seqq.* Nos missis reliquis, vtpote hodie maximam partem ignotis, de *geomantia* saltem & *orinomantia* quaedam obseruabimus. Per geomantiam nimirum eiusmodi ars diuinatoria intelligitur, quae per puncta, vi quadam coelesti, vt putant, in chartam proiecta, & ad figuras reducta, rerum euentus praenuntiat. Paulo plenius rem exprimit CASP. PEVCERVS, dum,

geomanticae, inquit, *coniectationes fiunt ex punctis sedecim forte constitutis. Figuras ipsas auctores primi composuerunt ex punctis digestis in certas species, nescio, an casu vel iudicio, & ad duodecim zodiaci signa septemque aptarunt planetas, vt hoc praetextu persuaderent imperitis, e coelo in figuras illas, dum ab artifice formantur, illabi atque influere vim nouam, quae si in certa domicilia schematis ad imaginem vsitatam thematis coelestis constructi, disponantur, significent ea, quae astra ipsa hoc positu, natiua sua vi terrenis omnibus, ac hominum generi praecipue inferant, designentur*; *de variis diuination. generib. pag. m.* 220. Vnde simul patet, geomantiae cum astrologia conuenientiam quandam intercedere, immo illam pro huius filia non sine ratione a quibusdam haberi. Fuerunt, qui ex instituto geomanticae huius artis arcana panderent, quos inter haud postremus est ROBERTVS FLVD siue DE FLVCTIBVS, cuius extat liber: *de animae intellectualis scientia, seu geomantia, hominibus appropriata, quorum radii intellectuales extrinsecus, hoc est, circa negotia mundana versantes, & e centro dissipati, in centrum recolliguntur*; in *fasciculo geomantico*, qui anno M DC LXXXVII prodiit, cum aliis eiusdem commatis scriptis editus. Post FLVDIVM & alii quam plurimi ingenii vires in hocce campo exercuerunt; praesertim, cum ante annos circiter quatuordecim haec superstitio multorum in Germania animos ceu pestis quaedam inuaderet, varii libelli germanica lingua scripti, hac de re lucem adspexerunt publicam. Summam rei in compendio exhibet, quem iam laudaui, CASP. PEVCERVS, *l. c.* item IOACHIMVS FORTIVS RINGELBERGIVS, in *operibus*, iunctim anno M D LVI Lugduni editis, *pag.* 540. cum primis autem legenda IO. ANDR. SCHMIDII, theologi Helmstadiensis clarissimi, peculiaris de *geomantia* dissertatio. Vanissimam vero esse hancce geomantiam, aeque ac reliquas eiusdem generis artes diuinatorias, & per se facile intelligitur, & inde etiam patet, quod nulla causa, cur hac ratione hominibus futura innotescant, assignari

gnari queat. Ex aſtris, ſi vim iſtam futura indicandi arceſſas, eaedem contra geomantiam militabunt rationes, quibus aſtrologiam ſupra impugnauimus. Si ad neſcio quem ſpiritum motorem, quem alii iactitant, te recipias, incertum per aeque incertum probabis. Sed ex ipſa forte mente hominis cauſa iſtius rei arceſſenda? Ita quidem artis huius magiſtri ac defenſores exiſtimant, quippe qui ad hancce diuinationem velut ecſtaſin quandam requirunt, hoc eſt, abſtractionem radiorum mentis ab omnibus rebus ſiue negotiis peregrinis. Nam, *vt in raptu magno*, inquiunt, *mentis & animae radii ſurſum ad diuinam eſſentiam attolluntur, ibique aggregantur, ſic etiam in hoc raptu minori animae humanae radii foras emiſſi, & paſſim diſperſi reuocantur ad centrum ſuum, & in mentem reflectuntur; atque ita homo, qui antea propter lucis ſuae diffuſionem erat obſcurus iam illuminatur, fitqueglorioſus per radiorum expanſorum congregationem.* Ita rationem hanc exprimit GEORGIVS PASCHIVS, de *inuentis nou-antiquis*, *cap. VII. §. XIX. pag.* 599. quae tamen aut reuera nihil ſignificat, aut animae humanae naturalem quandam vaticinandi facultatem tribuit. Hoc vero perperam fieri, abunde ex iis liquet, quae ſupra hac de re diſputauimus. Nec vana tantum eſt ars geomantica, ſed & ſuperſtitioſa, hominibus aut aliis rebus creatis tribuens, quae ſoli Deo ſunt propria, prauiſque ſaltem hominum cupiditatibus & intempeſtiuo futura ſciendi deſiderio, cui cum acquieſcentia in Numinis voluntate non bene conuenit, originem debens †. Fuerunt, qui vanitatem artis iſtius ex inſtituto demonſtrarunt, quod & in compendio ſolide ſatis fecit CASP. PEVCERVS, *loc. cit.* Ipſe quoque eam agnouit HENR. CORNELIVS AGRIPPA. Cum enim aliquot ſcriptores geomanticos recenſuiſſet, addit: *ſcripſi & ego quandam geomantiam ab aliis longe diuerſam, ſed non minus ſuperſtitioſam fallacemque, aut, ſi vultis, dicam etiam, mendacem*; *de vanitate & incertitud. ſcientiar. cap. XIII. pag.* 76. Ad *oniromantiam* denique quod attinet, antiquiſſimam eam eſſe, im-

mo olim partem quandam eruditionis & ſapientiae conſtituiſſe, nemo tam ignarus rerum omnium eſt, qui neſciat. Certe, cum Pharao, qui tempore Ioſephi rerum in Aegypto potiebatur, de ſomnii ſibi oblati ſignificatione ſolicitus eſſet, a חכמים *ſapientibus*, & חרטמים *diuinis* ſuis, quos eum in finem conuocauerat, eam diſcere voluit. Quod ab iis profecto non poſtulaſſet, niſi, cum aliis ſuperſtitionis partibus, artem interpretandi ſomnia, profeſſi eſſent ††. De Nebucadnezare quoque magno, Babyloniae rege legimus, quod a ſapientibus Chaldaeorum non tantum interpretationem, ſed indicationem ſomnii, cuius oblitus erat, poſtulauerit; his quidem indicationem, ceu poſitam ſupra hominum vires, deprecantibus, interpretationem autem, haud dubio ſecundum regulas artis, pollicentibus, *Daniel. II. verſ.* 3. 4. Sunt omnino, qui aut Abrahamo, vt SVIDAS voc. *Abraham*, aut Ioſepho patriarchae, vt IVSTINVS, *hiſtor. lib. XXXVI. cap. II.* onirocritices inuentionem tribuunt. Sed cum vanis ea ſuperſtitioſisque artibus a inumeranda ſit, exiſtimationi & ſanctitati patriarcharum magnam, qui ita ſentiunt, adſpergere labem, vel me non monente quilibet facile intelligit, & a me iam obſeruatum eſt, in *hiſtor. eccleſiaſt. vet. teſtam. ad period. I. ſect. III. §. XXI. pag.* 402. 403. item *ad period. II. ſect. I. §. XXXVI. pag.* 784. Sane, patriarchis, aliisque viris ſanctis, ſomnia diuinitus olim oblata conſtat, ſignificationem quoque ſomniorum, aliis oblatorum iis a Deo indicatam, vel Ioſephi nos minime dubitare ſinit exemplum. Iſta vero cum haud dubio infernalis genius imitaretur, interdum vero & ex cauſis naturalibus contingeret, vt, quae futura erant, per ſomnium antea hominibus repraeſentarentur, facile nonnulli ſuperſtitioni dediti, & rerum futurarum auidi, in eam ingredi ſententiam potuerunt, ſomnia in vniuerſum eum in finem hominibus obtingere, vt, quae illis euentura ſint, oſtendant. Cumque euentus, qui forte huic aut illo ſomnio reſpondiſſent, notaſſent, non praetermiſſa

missa analogia vel similitudine, quae inter imagines, & res per imagines exhibitas intercedit, ex hisce obseruationibus certas tandem sibi confecerunt regulas, quod & in aliis diuinationibus factum recte obseruat HERODOTVS, *histor. libr. II. cap. LXXXII. pag.* 119. secundum quas somniorum interpretationem instituerent; vnde tandem onirocritica enata. Ab orientalibus ad Graecos hanc somniorum disciplinam transiisse, testantur scriptores onirocritici, quorum aut scripta aut nomina ad nos peruenere, vt Artemidorus Daldianus, de quo, vt & reliquis legenda, quae IOANNES ALBERTVS FABRICIVS obseruauit, *bibliothec. graec. libr. IV. cap. XIII. pag.* 426. Non minus vero & apud Iudaeos, cum aliis superstitionis generibus onirocriticam in vsu fuisse, vel ex tractatu talmudico *Berachoth cap. IX.* liquet; exhibetque in compendio illorum regulas AVGVSTVS PFEIFFERVS, in *pansophia Mosaica, cap. XII. pag.* 485. *seqq.* Sed & hodie inter nos non deesse, qui somniorum & significationi & interpretationi plus, quam decebat, tribuunt, & experientia docet, & tot libelli onirocritici lingua quoque germanica scripti nos dubitare non sinunt. De toto autem vt eo rectius statuatur negotio, id cumprimis obseruandum, somnia non vnius eiusdemque esse generis. Quaedam enim auctorem Deum habent, quibus futura significari nemo dubitauerit, & exempla quoque plurima in scriptura sacra obuia testantur. Sunt etiam ea plerumque ita comparata, vt eorum significatio statim patescat, aut alia ratione, quod factum quandoque nouimus, a Deo ipso suppeditetur. Interdum vero & ab infernali genio ea proficisci, itidem non est, quod dubitemus. Praeterquam enim, quod & hoc experientia testetur, tam opportunam occasionem, in varia peccatorum genera praecipites dandi homines, eum praetermittere, credibile non est. Et licet futura contingentia, malorum non minus spirituum, quam hominum captum multum superent, nullum tamen est dubium, quin ex iis, quae ex certis causis innotescunt,

maligni ſpiritus longe plura cognoſcere queant, quam homines, adeoque & hominibus, aut per ſomnia, aut alia ratione, reuelare. Tandem vero ex cauſis naturalibus contingere poteſt, vt ob temperamenti, quo quisque gaudet, rationem, morbi vel aliae corporis mutationes, & quae cum hisce vinculo quodam connexa ſunt, in ſomnio alicui offerantur, quanquam & in hisce ſingularem ſubinde Numinis accedere directionem, neutiquam negauerim. Atque hinc quidem vt facile intelligitur, non omnia contemnenda, aut eodem habenda eſſe ſomnia loco, ita ſimul pleraque vana & inania, & pro imaginationis vagae, mentisque directione deſtitutae, effectibus reputanda eſſe, manifeſtum eſt †††. Nec turpius ſe traducere potuerunt etiam philoſophi, quam dum neglecto hocce, quod antea obſeruauimus, discrimine, eandem vim omnibus ſomniis tribuentes, eius rei cauſam inquirere aggreſſi ſunt. Qua de re audire iuuat HENRICVM CORNELIVM AGRIPPAM: *Cui artificio* (ſomniorum interpretationi) *etiam & quidem magni philoſophi haud parum tribuerunt, praecipue Democritus, Ariſtoteles, & eius ſectator Themiſtius, atque Sineſius, Platonicus, ſic innitentes exemplis illis ſomniorum, quae caſus aliquis vera fecit, vt inde nihil fruſtra ſomniari ſuadere conentur. Dicunt enim, quod, quemadmodum coeleſtes influxus in corporali materia formas producunt diuerſas, ſic ex eisdem influxibus in potentia phantaſtica, quae organica eſt, phantasmata imprimi coeleſti diſpoſitione effectui cuipiam producendo conſentanea, maxime vero in ſomniis, quia animus tunc a corporeis externisque curis relaxatus, liberius diuinos illos ſuſcipit influxus: vnde multa dormientibus in ſomniis innoteſcunt, quae latent vigilantes. Hac itaque potiſſimum ratione ipſis ſomniis veritatis opinionem conciliare nituntur. De cauſis tamen ſomniorum tam intrinſecis, quam extrinſecis, non omnes in vnam ſententiam conueniunt; vnam Platonici illas referunt in ſpecies & notiones animae concretas. Auicenna in intelligentiarum vltimam mouentem lunam, medio illius luminis,*

qua

quo irradiatur phantasia hominum, dum dormiunt. Aristoteles refert in sensum communem, sed phantasticum. Auerroës in imaginatiuam. Democritus in idola a rebus decisa. Albertus in influxum superiorum, mediis tamen quibusdam speciebus, quae continuo defluunt de coelo: medici in vapores & humores haec referunt; alii in affectus & curas vigiliae; aliqui Arabes in potentiam intellectualem: alii dicunt a potentiis animae & influxu coeli & simulacris dependere. Astrologi illa a suis constellationibus causare volunt: alii causas illorum in aërem circumdantem penetrantemque referunt; de *vanit. & incertitud. scient. cap. XXXIX. pag.* 158. Quamcunque autem ex hisce eligas causam, eam minime sufficientem esse, vt intelligatur, cur futura in somniis innotescant, statim deprehendes. Quo ipso vt praecipuum onirocriticae artis fundamentum collabascit, ita eius vanitas inde quoque recte colligitur, quod regulae, quas artis istius magistri tradunt, analogia quadam & similitudine imaginum & euentuum, incerta prorsus & lubrica, & pro imaginationis foecunditate mox in hanc, mox in aliam partem vertenda, itemque experientia, quam iactitant, fallaci prorsus & saepissime regulas erroris & mendacii arguente, nitantur. Quae omnia quam lubrica sint, quamve futilia, nemo non intelligit. Vnde & nemo facile, nisi quem aut intempestiua curiositas, aut adfectus praui in transuorsum egerint, fidem eiusmodi commentis adhibebit, simul vero hoc ipso, quam alienus a vera pietate & genuina Deum colendi ratione sit, demonstrabit ††††.

† Provocant quidem hujus artis magistri ad *c.* 8. *vs.* 8. *Libri sapientiæ*: verum, præterquam quod liber iste Divinæ non sit originis; *l. l.* quoque de *Geomantia* nulla fit mentio.

†† De somniorum interpretatione apud Ægyptios v. CLERICUM *ad Gen.* 41. 8.

††† Si vera sint, quæ de *Vampyris* eorumque in somnio apparitione nonnulli haud ità pridem tradiderunt: mira profecto aliquando est vis imaginationis in somniantibus.

†††† Licet iis, quæ Cel. Actor hucusque disseruit, plura addi possent: nihilosecius, cum ad finem properem, cæteris missis, de *Chiromantia* pauca demum monebo. Ea nimirum ars intelligitur, per quam e manuum forma, earumque lineis, pilis ac unguibus, non tantum de indole & moribus, verum etiam de fortuna alicujus, judicium fertur. v. CAMERARIUM *Hor. subcis. cent.* 2. *c.* 46. & conferatur *L'art de connoitre les hommes par* DE LA CHAMBRE *L.* 2. *C.* 7. Hanc vero artem, dum ultra sanæ Physiognomiæ fines, & quidem ad futura prænuntianda, se extendat, vanam esse, ex iis quæ de Geomantia ac Onirocritice in præcedentibus dicta sunt, facillime colligigitur. GOCLENIUS tamen, aliique, qui paria cum eo faciunt, provocant ad *Job.* 37. 7. ubi in versione vulgata legitur: *Qui in manu omnium hominum signat, ut moverint singuli opera sua.* Verum, si id voluisset Elihu: in textu Hebraico legeretur: האנשים מעשיהם loco אנשי מעשהו: & accentus distinctivus, non supra לדעת, sed supra כל-אנשי esset positus. Videatur autem de genuino hujus loci sensu, præter commentatores, PFEIFFERUS *dub. Vex. ad hunc locum.* Doctissimus REIMARUS in eleganti *paraphrasi*, quam HOFFMANNI commentario subjunxit, novam, nec contemnendam dedit expositionem; ita enim verba vertit: *Laborem* (rusticum) *cujusque hominis obsignat, ut agnoscant omnes operarii ejus.* Sensus hicce est: *Deum tempore hiberno nivibus & imbribus ad agros lætificandos invectis, Agricolationem homini mandatam confirmare, & promovere.* Utor jam verbis viri summi A. SCHULTENS; cui quoque REIMARI sententiam minime displicere, quum *conatum excellenti ingenio dignum* nuncupet, sibi quisque facile persuadebit. Cæterum, quæ Cl. SCHULTENS ipse, in *commentario* suo, ad locum nostrum observat, ut cætera omnia, a tanto viro proficisci merentur, & meo encomio nullo modo egent. Hæc dum Scribo, in memoriam redit MAHUMETUM ipsum *Sura* 5. *vs.* 4. Sortilegium per sagittas improbare, ut & *vs.* 99. Non repugno tamen, si quis conjiciat impostorem, non odio divinationum, sed quia alea suos abstinere voluit, id iis interdixisse. conf. SCHULTENS *Anim. in Job.* 40. 25.

CAP. X.

CAP. X.

DE

CAVSIS, EFFECTIBVS, PROPRIETATIBVS ET REMEDIIS SVPERSTITIONIS.

Σύνοψις.

Superstitionis causae, §. I. *Proprietates & adiuncta*, §. III.
Effectus, §. II. *Remedia*, §. IV.

§. I.

Inter caussas superstitionis praeter naturalem omnium hominum corruptionem, indeque ortam ad praua quaeuis inclinationem *, aliasque generales **, imaginatio maxime rationis regimen respuens ***, & hinc subinde originem ducens nimia credulitas * in censum venit. Nec praetermittenda tamen, quae haud raro cum imaginatione deprauata coniuncta sunt, & superstitioni occasionem praebent, idearum associatio **, caussarum & effectuum minime cohaerentium apparens, falsoque creditus nexus ***, itemque dicta aut effata veterum minus recte intellecta *, & quae reliqua sunt eiusdem generis.

* Corruptionis istius naturalis a lapsu primorum parentum deriuandae, etsi nemo mortalium sit immunis, non vna tamen eademque ratione in omnibus

bus se exerit. Aliter enim in illis, qui in statu *securitatis*, aliter in illis, qui in statu legali & *seruitutis* constituti sunt, vim suam demonstrat. Vt enim illi ad *atheismum*, ita hi ad *superstitionem*, crassiori aut subtiliori quadam ratione, pro aliarum causarum vna concurrentium diuersitate, proni sunt. Qua de re cum alibi dictum sit, ea vt hic fusius edisserantur, necesse non est.

** Ad causas istas generales, propensiones & inclinationes naturales, ex corporum praecipue constitutione seu temperamento ortae, pertinent. Pro harum enim diuersitate diuersimode etiam homines in cultu Numinis sese gerere solent. Eos qui ambitioni dediti sunt, ad atheismum pronos esse, supra docuimus, ad *cap. IV. §. I.* Auaros autem, qui & plerumque temperamento melancholico gaudent, ad superstitionem procliues esse, iam obseruatum, in *institutionib. theol. moralis*, *ad cap. I. sect. IV. §. LXXI.* Varia autem ratione fieri potest, vt eiusmodi homines superstitionis oestro percellantur. Melancholici meticulosi sunt. Ineptus autem & seruilis metus in superstitione vtramque haud raro facit paginam. Homo meticulosus quidlibet facile pro quolibet arripit, & ipsum diabolum pro Deo colit †, modo a metu suo ea ratione vtcunque libeberari queat. Iudicii praeterea defectus, quo eiusmodi homines laborant, efficit, vt nihil tam absonum, tamque puerile sit, quod non tandem sibi persuaderi patiantur. Hinc & creduli sunt, narratiunculis, commentis, anilibusque fabulis facile fidem adhibentes. Auaritia praeterea, qua plerumque laborant, non tantum auget atque confirmat hunc superstitionis adfectum, sed ita eos excoecat, vt haud raro ad vltimam stultitiae lineam progrediantur. Hinc olim ex parte crassioris idolatriae origo, dum homines a sole, luna, ceterisque coeli sideribus, plurima sibi promittebant commoda. Hinc magia, illicitaque cum spiritibus malignis commercia, eum in finem inita, vt thesauris abscondi-

tis

tis potiantur, vel alia ratione diuitias consequantur. Vix etiam alios, quam vetulas, aut qui iis similes sunt, eo vsque insaniae progredi videas, cum in iis auaritia, credulitas, ceteraque, quae cum hisce coniuncta sunt, vitia dubia fere inter se palma dimicent. Nec tamen homines sanguineo temperamento praeditos, pronosque adeo ad voluptatem, superstitionis prorsus immunes esse, existimandum. Etsi enim sua natura ad statum securitatis, hinc & ad atheismum practicum sint procliuiores, quia tamen iidem ad credulitatem propendent, & per vim imaginationis subinde in transuorsum aguntur, aliquando superstitioni locum relinquunt, praesertim, si educatio, conuersatio, vitae genus, aliaeque caussae morales ad hanc potius, quam ad atheismum, ducant. Cumque feminini sexus mores maximam partem temperamento sanguineo respondeant, cur & hic ad superstitionem pronior sit, quam ad atheismum, ratio intelligitur. De feminis enim atheis vix quicquam in historiarum monumentis legeris, nisi quasdam ex iis, quae philosophiam coluerunt, speciatim Epicuraeam, huc referre velis, de quibus AEGIDIVS MENAGIVS consulendus, in *historia mulierum philosopharum*, *pag. m.* 498 ††. Neque tantum ob credulitatem subinde & iudicii defectum, qui voluptati dediti sunt, facile ad superstitionem abripiuntur, sed &, quod facillime putant se cultu Numinis defungi posse, aeternamque salutem consequi, si in externo subsistant cultu, de interno autem, animoque a vitiorum sordibus purgando, minime sint solliciti, quippe quod molestum nimis illis videtur. Quod vt ad certam saltem superstitionis speciem pertinet, ita illud simul obseruandum, non vna eademque ratione apud omnes illam se exerere, sed aliter hoc fieri in melancholicis & auaris, aliter in sanguineis, & voluptates corporis ceu summum bonum sectantibus. Ad cholericos vero seu ambitiosos quod attinet, illos vel maxime ad atheismum pronos esse constat, & supra etiam docuimus, sed ita tamen hoc capiendum, nisi educatio,

tio, vitae inſtitutum, ac aliae cauſae morales ob- ſtent, &, quo minus naturae corruptae vis hac ra- tione in illis ſeſe exerat, impediant. Per educatio- nem enim, aliasque cauſas morales, fieri quando- que poteſt, vt non minus ac reliqui homines ad ſu- perſtitionem ducantur, & iudicii, quo pollent, vis ita imminuatur, & obſcuretur, vt interdum inepta quaeuis atque ridicula calculo ſuo adprobent. Prae- ter naturalem iſtam inclinationem propenſionemque, de qua hactenus diximus, ad cauſas generales ſu- perſtitionis reliquae etiam cauſae morales, *educatio*, *inſtitutio*, *imitatio*, ceteraeque pertinent. Quanta enim harum omnium in intellectu corrumpendo, & variis erorribus imbuendo, vis ſit & efficacia, neminem fugit, & ſaepius iam a philoſophis eſt de- monſtratum. Nutrices, feminaeque plebeiae, qui- bus plerumque prima infantum educatio committi- tur, cum ſuperſtitionibus & ineptis opinionibus to- tae fere ſcateant, mirum non eſt, commenta iſta tenerrimorum infantum animis impreſſa tam altas radices agere, vt deinde vix, ac ne vix quidem, eiici queant. Deinde nec *ignorantia* hic praetermit- tenda, qua plerique mortalium laborant, quaue ſo- la nonnulli inducti, ſuperſtitioſos ineptiis pretium aliquod ſtatuunt; hoc iis mox denegaturi, ſi rectius fuerint eruditi †††.

† Quod Indos facere cuilibet notum eſt.

† Huc quoque a nonnullis referuntur Uxor Jobi, Uxor Periclis Aſpaſia, filia Fr. van den Ende & quædam aliæ. v. REIMMANNUM *Bibl. Brem. Cl. 6. Faſc. 5. Art. 2.*

††† Venerandi KULENKAMPII *diſſert. de prajudicio Auctor.* quæ quoque *Tom. 10. der Godgel. Hiſtoriſche vermaakelyk- heden* reperitur, cum iis, quæ Cel. Auctor hoc loco diſ- ſerit, contuliſſe, pænitebit neminem.

** Quanta imaginationis extra orbitam deflectentis vis ſit & efficacia, non temere quenquam fugit. Ad ſuper-

ſuperſtitionem autem varia ratione imaginatio aliquid confert. Primo enim, per eam effectum aliquem exiſtere, quandoque nobis perſuademus, qui tamen reuera nunquam extitit. Saepius contingere, notum eſt, vt homines in adfectu praeſertim vehementiori conſtituti, aliquid ſibi audire, aut videre videantur, quod reuera nec vident, nec audiunt. Varia, quibus hoc probari queat, exempla collegit BALTHASAR BECKERVS, in *mundo faſcinato, lib. IV. cap. I.* qui tamen haec vltra, quam par eſt, extendit, dum ſemper hac ratione homines falli, quoties ſpectra vident aut audiunt, inde colligit, quod ſupra iam refutauimus. Aliquando hac ratione homines decipi, negari nequit, & experientia teſtatur. Deinde vice verſa contingit, vt per imaginationem effectus producatur, qui cum ad aliam cauſam refertur, dici non poteſt, quantopere inde confirmetur & excitetur ſuperſtitio. Sciunt medicorum filii, & quotidiana experientia condocentur, quanta imaginationis in curandis morbis, iisdemque aut mitigandis, aut exaſperandis, vis ſit & efficacia. Quod reges quidam ſolo contactu ſtrumas ſanarunt †, non aliunde, quam ex viribus imaginationis deriuandum, iam pridem viri docti, harumque rerum periti, pronuntiarunt; idque ex inſtituto etiam euicit vir clariſſimus CHRISTOPHORVS BECMANNVS, in *oratione de regum noſtri temporis dono ſtrumas ſanandi*, quae inſerta eſt *notitiae* eius *dignitatum illuſtrium, pag. m.* 129. *ſeqq.* vbi ſimul aliis exemplis, prorſus ad rem noſtram facientibus, idem comprobat, dum, *ſic diuinorum*, inquit, *tutelarium appenſa nomina, aquae benedictae luſtratio, lapilli, carbones, radices, ſtato tempore, ſtata hora effoſſae, aliquando medicinam faciunt, quia, dum opinione trahuntur aegri ſpiritibus inſtigatis, in priſtinam libertatem ſe aſſerunt. Sic magicos characteres, verba, ſigilla, incantationes ideo ſucceſſu aliquando non deſtitui videmus, non quia reapſe praeſtant aliquid, ſed quia imaginatione excitati & corroborati aegrorum ſpiritus extrema moliuntur, & carceribus ſuis ſe eximunt; &c. pag.* 136. Tandem

&

& hac ratione imaginatio ad superstitionem aliquid confert, si homines ex similitudine quadam aut relatione, quae inter res diuersas intercedit, statim nexum quendam causalem sibi effingunt. Latissime hancce patere causam, & foecundam superstitionis variae matrem esse, accurate & eleganter more suo obseruat SAMVEL WERENFELSIVS, & exemplis quibusdam declarat: *Sunt*, inquit, *qui putant, eas herbas iis humani corporis partibus seruandis aptissimas esse, quarum similitudinem quandam, signaturam appellare solent, referunt. Hic quis non videt, in hac similitudine nullam virtutem physicam latere posse? quid enim illa mouebit? Inde fortasse haec opinio originem traxit, quod semper observatum est, plantas atque animalia sibi similia generare; hinc, vt fit, similitudini nescio, quae vis tribui coepit, quae aliis causis adscribenda erat. Qui omnia pleniora esse plenilunii, quam noui-lunii, tempore autumant, pisces, ostreas, cancros, ossium medullas, & quid non, primum in istam opinionem inciderunt, eodem prorsus argumento ducti; plenitudinem enim lunae nescio quid sibi simile in terris producere putarunt, non secus ac lupus lupum, canis canem &c. Ex inepta hac persuasione, quae similitudini physicam tribuit efficaciam, omnia pene fluxerunt astrologorum deliria, quicquid in terris est, ideo tale est, quia in coelo simile quiddam reperitur. Mercurius fuit quidam mirae solertiae homo, post mortem in numerum deorum relatus; huic attribuitur illa stella, quae vulgo stella Mercurii vocatur: haec non tantum eandem habet, quam Mercurius in terra habuit, solertiam, sed virtutem etiam parem solertiam hominibus in terra nascentibus infundendi. Hinc astrologorum regula: cum puerum praeceptori trades, fac, vt Mercurius benigno adspectu adspiciat lunam lumine auctam; dissert. de superstitione in rebus physicis*, §. *V. pag.* 14. *seqq.* Sed legi etiam merentur, quae idem auctor vlterius hac de re disserit §. *VI. pag.* 16. *seqq.* Imaginationi etiam, vt & hoc adhuc addam, quandoque, saltem ex parte, tribuendum, quod nonnulli tantum superstitioni locum

cum facile relinquant, sed in ea ita obfirment animum, vt nulla ratione ab ea dimoueri queant. Contingere namque videas, vt homines, qui non tantum explicare nequeunt, qua ratione fieri possit, vt causa haec hunc effectum producat, sed & qui saepius experientia conuicti sunt, frustra eiusmodi effectum ab ista causa expectari, a sua nihilosecius non discedant opinione. Rationem si quaeras, hanc omnium promtissime in imaginatione, vana ea vtique atque inani, deprehendes. Nimirum, si effectus, quem sperarunt, non secutus est, nec ex ista causa sequi potuit, innumeras exceptiones foecunda imaginatio illis suppeditat, non omnia, v. g. in vsu alicuius remedii superstitiosi, rite fuisse obseruata, mox hoc, mox aliud quid obstitisse, quo minus effectus sequi potuerit: paucis, dubitandum non esse, quin effectus sequi possit, etsi nunquam sequatur, & ratio nullam, ne possibilem quidem, inter causam & effectum nexum videat. Lepidissime ridiculam istam vim imaginationis delineat & exagitat auctor libri: *Historie oder wunderliche Erzehlungen der seltsamen Einbildungen, welche Mr. Oufle aus Lesung solcher Bücher bekommen, die von der Zauberey &c. handeln*, cumprimis *cap. VII.* quanquam & in toto hocce libro talia occurrunt, quae vim imaginationis in superstitione demonstrant; quae vti lectu digna sunt, ita tamen nec diffitendum, auctorem fallaciam imaginationis vltra, quam par est, extendere; quod obseruare iuuat, ne in alterum extremum incidamus, dum alterum euitare volumus.

† Quod tamen, ut opinor, perraro successit.

* Qui imaginationi suae habenas vltra, quam par est, laxant, vel adfectibus praepediti, eam in ordinem redigere nequeunt, quod haud raro melancholicis & sanguineis contingit, etiam creduli esse solent. Vis enim iudicii per imaginationis vehementiam impeditur, quo minus cuncta aequa lance ponderare

& ab inanibus solida, vera a falsis discernere queant. Hinc vero superstitioni campus latissimus panditur. Parum eiusmodi hominibus est, illis, quorum magna apud eos est auctoritas, in omnibus, nullo discrimine, adhibere fidem, sed, quicquid plebeii homines, quicquid mulieres vetulae narrant, id auide arripiunt, id firmiter credunt, nec dubium amplius vllum, quin id ita se habeat, animum subire patiuntur, grauiter subinde illis irascentes, qui aliud quid, etsi rationi sit conuenientissimum, illis persuadere annituntur. Quo proniores autem nonnulli sunt ad credulitatem, eo diligentiores alii sunt, ad quiduis excogitandum & eiusmodi hominibus persuadendum; vnde fabularum & commentorum, quibus superstitio ceu fulcris quibusdam innititur, nec finis nec modus est. Quanta vero hinc eius incrementa, nemo non intelligit †.

† Conf. KULENKAMPIUM *l. l.* Nimia hac credulitate, diverso tamen modo, laboramus omnes. Pauci vero perverso sui amore ita non impediuntur, ut eam, dum in aliis rideant, in se deprehendant ipsi.

** De idearum associatione, ex instituto a me dictum, in *institutionib. theolog. moral. ad cap. I. sect. V. §. IX. pag.* 233. *seqq.* Superstitioni quo pacto occasionem praebeat, facile intelligitur. Si enim v. gr. in die quodam alias memorabili, alicui aut aduersi aut prosperi quid eueniat, tum idea istius diei cum idea calamitatis aut felicitatis, quae eodem nobis obtigit, coniungitur. Recurrente itaque idea istius diei, reuocatur simul idea calamitatis aut felicitatis, quae eodem nobis obtigit. Hinc persuasio ista superstitiosa, supra nobis notata, dies quosdam per se faustos aut infaustos esse. Idem de locis censendum, quorum, quae iis a quibusdam tribuitur fatalitas, non ex alio arcessenda fonte. Omnium quoque plerorumque, quibus superstitiosi homines adeo delectantur, eadem origo. Quaecunque enim nobis in prospera aut aduersa fortuna constitutis occurrunt, eorum ideae cum ipsa infortunii aut felicitatis

citatis idea colligantur, etsi ceteroquin nullum inter se nexum habeant. Idea itaque rei eiusmodi recurrens, statim infortunii aut felicitatis ideam resuscitat: hinc persuasio, rem istam pro bono aut malo habendam omine.

*** Nexus ille apparens, falsoque creditus, causarum & effectuum, ex imaginatione & credulitate, concurrente & subinde idearum antea memorata associatione, ortus, vtramque fere in variis superstitionis generibus facit paginam, uti vel ex dictis abunde constat. Diuersa autem ratione homines in eiusmodi errorem induci possunt. Similitudo quaedam & conuenientia, quae inter eas deprehenditur, aut quam imaginatio fingit, interdum plurimum eo confert; interdum vero & experentia quaedam temere credita, omnique fundamento destituta, id hominibus persuadet, aut idearum associatio, vt antea dictum, eiusmodi cogitationibus occasionem suppeditat. Quandoque & omnes istae causae, diuersa tamen ratione, ad nexum istum persuadendum concurrere possunt. Vndecunque autem ista persuasio oriatur, eam subinde animam velut superstitionis constituere, certum est. Si enim recte secum perpenderent homines, nexum eiusmodi causarum & effectuum non tantum non verisimilem, sed nec possibilem esse, nunquam sibi persuasuri essent, a tali causa eiusmodi proficisci posse effectum. Cautione quadam hic opus esse, probe scio, ne temere causae & effectus nexum minus possibilem esse, nobis persuadeamus. Sed hac de re iam supra dictum. Neque tantum in rebus physicis, adeoque indirecte saltem ad religionem spectantibus, sed & in theologicis haec obseruatio locum habet. Enimuero, si quis solum cultum Numinis externum absque interno aut omnino solas ceremonias ritusque ad salutem consequendam sufficere arbitratur, nonne causae effectum tribuit, qui ab ea nullo modo nullaue ratione exspectari potest? Aquam lustralem pontificiorum, signum crucis externum, absque interna

 men-

mentis deuotione, exorcismus ecclesiae Romanae, & quae reliqua sunt eiusdem generis, quibus magna vis & efficacia in pellendis spectris, eiiciendis daemonibus, variisque beneficiis spiritualibus in homines deriuandis, tribui solet, huc itidem referenda esse, nemo non intelligit †.

† Dantur quidem viri cordati inter Pontificios, qui futilitatem cultus externi, a quo internus est sejunctus, agnocunt: fidem tamen superat, & vix absque dolore mentem meam in id defigo, quantopere plurimi eorum, quibus cura animarum inter illos est demandata, in re tanta laborent! Fateor quidem ac ingemisco, dari quoque inter Ecclesiæ nostræ ministros, qui vitæ spiritualis plane sunt imperiti, ac de officiis, quæ eo spectant, gregem suum segnius erudiunt: at certe ingenuus quisque & rerum gnarus mecum simul fatebitur, cultum internum majori sedulitate & contentione apud nos, quam in Romana Ecclesia, inculcari.

* Vt superstitio temere saepius quidlibet arripit, ita si recte & innocenter ab aliis dicta, quandoque eidem occasionem praebeant. Vim & efficaciam verbi diuini satis laudari non posse, nemo temere abnuerit. Hoc si superstitiosus audiat, statim ex solo eius vsu externo, si vel maxime id non intelligat, aeternam salutem sperabit; aut omnino partem eius schedulae inscriptam, colloque appensam, curare febrem sibi persuadebit. Si quis vel ioco dixerit, bonum non esse, si iter facienti lupus occurrat, eo quod periculum forte ab eo immineat, superstitiosus statim omen aliquod siue praesagium inde faciet. Pertinet huc, quod a nonnullis, speciatim a MAGNO DANIELE OMEISIO, in Altorfina quondam academia professore celeberrimo, obseruatum, ex symbolis quibusdam Pythagoricis, sensu simplici & communi intellectis, varios ritus ac superstitiones hodie adhuc durantes, originem traxisse videri, in *mantissa ad ethicam Pythagoricam*, *pag.* 123. Ex horum numero sequentia sunt: 1) *Ne speculum ad lucernam intuere.* Hocce enim effato cum

cum vir ſapientiſſimus id ſibi vellet, vt homo ſe ipſum recte noſceret, & conſideraret, non ad alienam lucem ſiue ſcientiae, ſiue laudis ab adulatoribus profectae, ſed ad diem ac ſolem veritatis, quae omnibus patet ac lucet, nec pro veris falſa oſtendit, alii κατὰ ῥητὸν hoc intelligentes, errori ſeu ſuperſtitioni, hodie adhuc receptae, occaſionem praebuere, qua nonnulli inducti noxium eſſe credunt, ſi quis ad candelae ſeu lucernae lumen ſe in ſpeculo intueatur. II) *Offenſa in veſtibulo turpi vetula non egredere.* Quo ſymbolo cum docere voluerit, res illas, quarum turpia ſunt principia, non eſſe proſequendas, mos inde forte, in quibusdam Germaniae adhuc vſitatus locis, ortus eſt, vt, ſi quis mane domo egrediens, praecipue kalendis Ianuariis, primo vetulam ſibi obuiam habeat, inde dirum ac infelix omen accipiat. III) *Sal apponendus.* Hocce dicto monere voluit Samius ſenex, vt ſal condiendis cibis eſt aptus, ita ad omnes actiones & ſermones noſtros adhibendam eſſe prudentiam. Alii vero cum id ſimpliciter acciperent, factum inde, vt ſal menſis ſacer haberetur, religionique ſibi nonnulli ducerent, reliquos cibos ante ſalem apponere. Romanos certe credidiſſe, *menſas fieri ſacras ſalinorum appoſitu*, EX ARNOBIO docet IVSTVS LIPSIVS, *Saturnal. libr. I. cap. II* †. Plura eiusdem generis auctor antea laudatus *loc. cit.* exhibet.

† Notum eſt, quanta apud Græcos & Romanos, maxime in ſacris, ſalis fuerit Auctoritas: videatur CLERICUS *ad Lev. 2.*

§. II.

Effectus ſuperſtitionis tum intuitu eius, qui hocce morbo laborat, tum aliorum, quibuscum eiusmodi hominibus negotium intercedit, conſiderari poſſunt. Priori modo ſi ſpectentur, vt

exactissimus, & nihilosecius prauis impurisque deditus cupiditatibus. Qua de re si quis dubitet, vel Pharisaeorum exemplo rectiora condoceri potest; conf. *Matth. XXIII. vers.* 25. 26. 27. Immo non tantum superstitio cum vitiis grauissimis consistere potest, sed iis etiam fouendis & alendis inseruit. Efficit enim vt homines sibi persuadeant, Deum vtpote cultu isto externo & rituum obseruatione placatum, satis sibi propitium esse, vt iam strenue indulgere prauis cupiditatibus possint, nec tamen de aeterna salute consequenda vlla ratione sibi sit dubitandum. Qua quidem persuasione ad conseruanda & augenda vitia, veram autem mentis emendationem impediendam, ac sufflaminandam, nihil temere efficacius cogitari posse, omnes puto facile mecum consentient. Neque tamen inde inferendum, ac si superstitio ipso atheismo sit deterior. Quantumuis enim & cum vitiis grauissimis consistere queat, & iis fouendis quandoque inseruiat, nullum tamen est dubium, quin homo eiusmodi, cum Deum scelerum vindicem credat, eius metu quandoque a peccatis quibusdam perpetrandis, retineatur, cum atheus contra nullo prorsus constringatur vinculo, quo minus libere cupiditatibus quibusuis frena laxet, & in quaeuis ruat flagitia, modo poenae ciuilis metus non obstet. Sed hac de re iam supra dictum, ad *cap. IV. §. IV.*

*** Cum homines superstitiosi certum, cui insistant, fundamentum non habeant, vanaque & incerta in plerisque ducantur persuasione, metu praeterea prorsus seruili, aut variis etiam cupiditatibus, nunquam non agitentur, nuspiam, vbi conquiescere possint, aliquid inueniunt, suntque adeo mortalium longe miserrimi. Eleganter hoc exprimit TVLLIVS, de superstitione ita verba faciens: *Instat & vrget*, (superstitio) *& quo te cumque verteris, prosequitur; siue tu vatem siue tu omen audieris, siue immolaris, siue auem adspexeris; si Chaldaeum, si haruspicem videris; si fulserit, si tonuerit, si tactum aliquid erit de*

de coelo, si ostenti simile natum, factumue quidpiam; quorum necesse est, plerumque aliquid eueniat, vt nunquam liceat quieta mente consistere. Perfugium videtur omnium laborum & sollicitudinum esse somnus; at ex eo ipso plurimae curae metusque nascuntur; qui quidem ipse per se minus valerent, & magis contemnerentur, nisi somniorum patrocinium philosophi suscepissent, &c. de diuinat. lib. II. cap. LXXII. pag. m. 1278.

* De odio immani, quo homines superstitiosi interdum alios, qui non easdem secum sententias fouent, prosequuntur, deque ingentibus, quas subinde in ecclesia pariter ac republica dederunt, turbis, multae passim extant virorum doctorum querelae †. Quae vt neutiquam fundamento destituuntur, ita nobis, vt, quae distinguenda rite & a se inuicem separanda sunt, confundamus, committendum non est. Fieri sane potest, immo saepissime fieri experientia docet, vt superstitio seu falsa de Numinis cultu persuasio homines incendat, vt alios acerrimo odio prosequantur. Quamcunque autem tum de Deo eiusque cultu opinionem habeant, certum tamen est, eam pro vera religione habendam non esse, a qua quippe eiusmodi mores prorsus alieni sunt. Causa autem, cur tanto odio alios a se dissentientes insectentur, haec est, quod aegerrime palladium suum, in quo omnem spem vitae ac salutis collocant, sibi eripi patiantur. Quam enim eiusmodi homines semel ingressi sunt consequendae salutis viam, eam, vtpote sua opinione optimam, tutissimam, facillimam, aegre dimittunt, adeoque non possunt non illis irasci acriter, qui eam reiicere aut contemnere audent. Accedit, quod tum demum firmiter religioni suae adhaerere sibi videantur, si reliquos omnes odio acerrimo prosequantur, idque adeo Deo longe gratissimum esse sibi persuadent. Idque ipse seruator significauit, cum ad discipulos suos dixit: *eritque tempus, cum omnes Deum a se coli putabunt, qui vos interfecerint; Ioan. XVI.*

XVI. 2. Atque ipſi hoc ſatis ſuo exemplo comprobarunt Iudaei, quorum primum in Samaritanos, deinde in chriſtianos, odium longe vehementiſſimum, atrociſſimumque, neminem fugit ††. Inter ipſos gentiles etiam contingebat, vt, qui deorum cultu diſſentiebant, acerrimo ſe inuicem proſequerentur odio, iuxta notiſſimum illud IVVENALIS teſtimonium:

Inter finitimos vetus atque antiqua ſimultas,
Immortale odium, & nunquam ſanabile vulnus,
Ardet adhuc Ombos & Tentyra; ſummus vtrinque
Inde furor vulgo, quod numina vicinorum
Odit vterque locus, cum ſolos credit habendos
Eſſe deos, quos ipſe colit, &c.

ſatyr. XV. verſ. 33. Quantus deinceps gentilium contra chriſtianos fuerit furor, neminem fugit, niſi qui hoſpitem plane ex veteris eccleſiae annalibus retulit animum. Quicquid calumniarum, quicquid obtrectationum, quicquid ſuppliciorum & cruciatuum excogitari potuit, hoc adhibuerunt, vt chriſtianos opprimerent, obruerent, & prorſus delerent. Legere ea licet in B. CHRISTIANI KORTTHOLTI *Pagano obtrectatore*, in compendio autem, & vnico velut faſce comprehenſa, in PHILIPPI CAMERARII *operis horarum ſubciſiuarum* ſeu *meditationibus hiſtoricis, cent. I. cap. XXXIX. pag.* 175. Nec inter ipſos proh dolor! chriſtianos exempla deſunt, quibus idem comprobari queat. Acerrimae illae inter varias ſectas, quae per omnia fere ſecula exortae ſunt, contentiones, cum contumeliis & conuitiis atrociſſimis coniunctae, & in grauiſſimas vexationes, ſi modo alterius partis vires hoc permitterent, erupturae, id ſatis ſuperque teſtantur †††; cumprimis autem Romana eccleſia, igne & ferro crudeliſſime in omnes a pontificis decretis diſſentientes, ceu haereticos, hoc eſt, homines, eccleſiae iſtius ſententia, tam flagitioſos, vt nullum ſit tam atrox ſuppliciorum genus, quo non iuſtiſſime

adficiantur, saeuiens, exemplum eius rei luculentissimum praebet. Hinc tot homines honore & fortunis spoliatos, actos in exilium, coniectos in carceres, compedibus vinctos, damnatos ad triremes, alios gladio, alios laqueo, igne rursus alios e medio sublatos videas; non aliam ob causam, quam quod coeco obsequio aliorum vt amplecterentur in religione placita, a se impetrare non potuerint ††††. Tam immani autem odio si quis statim alios in quibusdam a se dissentientes prosequatur, illi autem, qui dissentiunt, non minori studio se contra eiusmodi insultus defendant, quantae inde in ecclesia oriantur turbae, facile cogitari potest; idque & experientia testatur. Nec ecclesia modo, sed ipsa quoque respublica subinde hac ratione concutitur, atque conquassatur. Ecquis enim ignorat, quot quantaeue rebelliones, quam atrocia bella, religionis causa excitata sint? Cumque bella quaeuis maximopere sint formidanda, & caedibus, rapinis, incendiis cuncta compleant, hinc & vrbes solo aequent, florentissimasque regiones miserum in modum deuastent, ea tamen, quae religionis causa geruntur, longe reliquis esse funestiora, constat, quippe in quibus furore quodam concitati homines superstitiosi crudelitatem in laude ponunt, eo se Deo gratiores esse, sibi persuadentes, quo atrocius in hostes, Deo quippe, vt putant, ob alias opiniones inuisos, saeuiunt. Vt autem cuncta, quae hic in censum veniunt, eo rectius diiudicari queant, diligenter obseruare iuuat, non de quauis superstitione, sed ea praecipue, quae directe circa Numinis cultum versatur, quae diximus, intelligenda esse, quemadmodum & haec ipsa superstitio diuersos habet gradus, hinc &, si crudelitatem odiumque erga alios spectes, diuersos effectus. Praeterea coniuncta haud raro est cum aliis adfectibus; vt quod homines ambitione aut vindictae cupiditate, aut aliis vitiis impulsi faciunt, id ex zelo quodam pro religione & opinionum, quibus imbuti sunt, veritate se facere, & ipsimet, turpissimo errore delusi credant,

dant, & aliis aliquando facile persuadeant.* Cumprimis autem a superstitione turpissima caute discernenda est hypocrisis. Haud raro enim contingit, vt nonnulli religionem ambitioni suae, aliisque cupiditatibus obtendant, cumque reuera doctrinae, pro qua tam acriter pugnant, fidem non adhibeant, ac si religionis causa cuncta agant, persuasum cupiunt, sub speciosa ista προφάσει, imperii, quod in alios moliuntur, limites longe lateque proferentes, aut istud contra secus sentientium insultus egregie confirmantes, corroborantesue. Exemplum iterum Romana praebet ecclesia, in qua nonnullos quidem falsa persuasione ductos, adeoque ex mera superstitione, maximo contra haereticos odio flagrare, nullus equidem dubito; nec tamen, praesertim inter primi ordinis praesules deesse existimo, qui religionis omnis expertes, religionem tamen vbique consiliis suis obtendunt, vt auctoritatem suam, potentiam, imperium, opes, diuitiasque maiores aut acquirant hac ratione, aut augeant, amplificentque. Non omnia itaque ipsi superstitioni tribuenda, quae aut a superstitiosis hominibus, aut sub religionis etiam praetextu aguntur. Praeterea, quantumuis foeda sit superstitionis facies, quam & ita, vt decet, exhibuimus, quantumuis etiam magna ex ea in ecclesiam pariter ac rempublicam redundent incommoda, vt summo studio fugienda sit & euitanda, quia tamen humanae societatis vincula non conuellit penitus ac labefactat, atheismum foediorem adhuc magisque noxium esse negari nequit. Sed hac de re supra iam ex instituto dictum est, ad *cap. IV. §. V* †††††.

† Conf. Pfaffii *differt. de praejudiciis Theol.* §. 11. *& seqq.* & Camerarii *horas subcis. Cent.* 1. C. 40.

†† Est quippe genti isti quaedam pertinacia, nec ulla fuit unquam religionis tenacior. Ad hæc, ut Judæorum natio omnibus orbis nationibus peculiariter est invisa: ita vicissim omnes execrantur illi, & pro impuris ac impiis habent.

habent. Ita ERASMUS, ut CAMERARIUS notat *Cent.* 3. *C.* 11. qui quoque diversis locis mentionem facit *Assassinorum*, qui in expeditionibus Christianorum in Orientem, solenni voto spondebant *se in principes omnes saevituros esse, qui ipsorum sectae adversarentur, quod per speciem cujusdam paradysi voluptatis, Rex sive Dominus eorum ab iis impetraverat.*

††† Videatur PFAFFIUS *l. l.* & §. 19. & 20. ubi de odio Theologico & studio partium eleganter disserit.

†††† Recte MORNAYUS Romanum presbyterum depingit, ut sanctitatis titulo tumidum, profanum & sanctorum sanguine ebrium: id enim a nemine, qui in historia Ecclesiastica hospes plane non est, ac animum a praejudiciis habet vacuum, negari potest.

††††† Hic notare juvat S. WERENFELSIUM invictis argumentis probatum dedisse, neminem mortalium jus habere alterum cogendi, ut sibi in religione assentiatur, in *Epist. de jure in conscient: ab homine non usurpando.* v. quoque *dissert. pro plebis judicio de dogmat. fidei*, quae simul cum illa epistola in *Opusculis Theol. Philos. & Philol.* WERENFELSII reperitur. De eodem argumento egerunt quoque G. NOODT, BAELIUS aliique. Legi etiam merentur, quae habet PFAFFIUS in laudata dissert. §. 27.

§. III.

Proprietates & adiuncta superstitionis sunt *irrationabilitas* *: & *pertinacia*, dum aegre, vt mentem sententiamque mutent, se induci patiuntur, hinc & difficulter admodum a morbo isto liberari possunt **: quibus quaedam velut *vniuersalitas* accedit, quia nulla gens, nullusue in orbe est populus, quamcumque etiam profiteatur religionem, nullum praeterea vitae genus, quod non labe ista adspersum & commaculatum deprehendatur ***.

* Si

* Si rationis dictamen homines ſuperſtitioſi admittere poſſent, non eſſent ſuperſtitioſi. Id vero ab illorum indole plane alienum. Dum enim imaginationem, experientiam falſo iactitatam, auctoritatem aliorum, pro norma & regula aſſumunt, & quicquid inſuper affectus male ſanus ſuadet, promte arripiunt, rationi locus eſſe nequit. Generatim hoc tum de ea, quae directe, tum quae indirecte circa Numinis cultum verſatur, ſuperſtitione intelligendum. Ad hanc enim quod attinet, qui a daemonibus expectant quae ab iis praeſtari nequeunt; qui per verba & characteres morbos pellere, & mirabilia quaeuis efficere annituntur, aut quae his ſimilia ſunt, ſuſcipiunt, recte rationi bellum apertum indixiſſe, nemo temere dubitauerit. Non minus tamen & de illis hoc cenſendum, qui cum vitiis ſuis cupiditatibusque, quibus indulgent, prauis, Deum offendere non deſinant, ritibus actibusue quibusdam externis, aut, quae ipſi ſint commenti, eum placari poſſe, ſibi pueriliter perſuadent. Quis enim vel rationis ductum ſequens exiſtimare poſſet, Deum, qui ſpiritus eſt puriſſimus ſanctiſſimusque, eiusmodi externis delectari, cum interea mens hominum omni impuritate coinquinata ſit? Hinc & ipſe apoſtolus hanc ſuperſtitionem ceu ἄλογον in ethnicis damnauit, eique λογικὴν λατρείαν oppoſuit, *Rom. XII.* 1. Cum vero non tantum cum ſuperſtitione coniuncta ſit irrationabilitas, ſed haec per illam etiam magis magisque augeatur, vt ad §. praecedentem obſeruatum; hanc & inter adiuncta illius, & inter effectus, certa ratione referri poſſe, nemo non intelligit.

** Etiam hac de re non temere quis, qui indolem ſuperſtitionis paulisper expenderit, dubitauerit. Enimuero ad eam ſuperſtitionem quod attinet, quae directe circa Numinis cultum verſatur, cum ſibi eiusmodi homines firmiter perſuadeant, ſe ſolos veram rationem Deum colendi tenere, quam & ſine periculo ſalutis aeternae iacturam faciendi dimittere non poſſint,

possint, fieri aliter nequit, quam vt sint longe pertinacissimi. Mirum itaque non est, quod nonnulli mortem potius subire, & extrema quaeuis pati, quam a sententia, qua semel imbuti sunt, discedere parati sint. Habet enim superstitio non minus suos martyres, quam vera religio †. Dantur tamen, vt in ipsa superstitione, ita & in pertinacia, certi gradus. Nec eodemque omnes habendi sunt loco. Prout enim variae concurrunt causae, diuersos etiam in eiusmodi hominibus obseruare licet pertinaciae gradus. Melancholicos enim, qui natura sua pertinaces sunt, si superstitione laborent, quod plerumque contingit, longe pertinaciores esse sanguineis, si & hos eadem forte pestis inuadat, quod fieri quandoque posse, supra monuimus, non temere quis dubitauerit. Ad eam vero superstitionem quod attinet, quae indirecte Numinis cultum attingit, non minus quandoque pertinaces homines reddit; siquidem imaginationis, quae vtramque ibi facit paginam, ea vis est & efficacia, quemadmodum supra itidem obseruauimus, vt, si experientia vel centies eiusmodi homines fallat, nunquam tamen persuaderi sibi patiantur, effectum, quem causae tribuunt, ab illa proficisci non posse, sed aliud quid, quod ipsimet nesciunt, obstare, quo minus effectus ille semper sequatur. Vtramque igitur superstitionis speciem, priorem tamen magis, quam posteriorem, inter morbos, qui difficulter curari possunt, referre licet. Nec tamen prorsus est immedicabilis, si modo quis remedia, quae scriptura sacra & sana ratio suppeditat, de quibus deinceps dicemus, rite adhibere velit.

† V. 1. *Cor.* 13. 3. De martyribus e Marcionitis agit WEISMANNUS *Hist. Eccl. N. T. Tom.* 1. *p.* 131. *& seq.* & PFAFFIUS §. 6. *dissert. de Praejudiciis Theol.* recte monet: dari martyres, non tantum veritatis, verum etiam opinionum & præjudiciorum, immo & passionum suarum.

*** Cum causae superstitionem progignentes tam late

pa-

pateant, fieri aliter nequit, quam vt ipſa quoque ſuperſtitio multorum occupet animos. Quod diximus, nullam gentem eſſe, quaecunque etiam in religione ſequatur placita, quae ſuperſtitionis prorſus ſit immunis, facili negotio comprobari poteſt. Quarundam equidem, vt Iudaeorum, prout hodie ſe habet, ethnicorum, & Muhamedanorum religio, tota fere ſuperſtitioſa eſt; obſeruare tamen apud eos plurima licet, quae ſpecialiori quadam ratione ſuperſtitionis nomine ſunt inſignienda. De Iudaeorum credulitate, fabulae & commenta rabbinorum, numero fere infinita, ſimulque tam portentoſa, vt ne ſpeciem quidem veroſimilitudinis habeant, abunde teſtantur. Fabulae autem temere creditae, ſuperſtitionis foecundam ſegetem ſuppeditant. Exempla ſuperſtitionis iudaicae, ridiculae quidem, ſatisque ineptae, qui deſiderat, is IOAN. BVXTORFFII *ſynagogam iudaicam*, ſimiliaque de rebus Iudaeorum ſcripta adeat, in quibus magna copia ea inueniet †. De ethnicis & Muhammedanis †† aliquid dicere ſuperuacaneum foret, cum nemo temere tam rudis rerum omnium ſit, vt neſciat, eos ad delirium vsque ſuperſtitioni deditos eſſe. Varia de iis in vnum collecta exhibet IO. CHRISTOPHOR. MANLINGIVS, in *den denkwürdigen Curioſitæten derer ſo wohl in-als auslændiſcher aberglaubiſchen Albertæten*, *&c.* vbi *cap. II.* de Iudaeorum, *cap. III. IV. & V.* de Perſarum, Turcarum & Arabum, *cap. VI.* de Indianorum ſeu ethnicorum ſuperſtitione, agit; immo & *cap. VII.* de chriſtianorum. Hos equidem, ſi ſui nominis vim implere vellent, ab impietate aeque ac ſuperſtitione longiſſime remotos eſſe oportebat; ſed plurimos ad alterutrum ex hisce ſcopulis allidi, naufragiumque verae fidei facere, ipſa quemuis condocet experientia. Nec vlla inter ipſos chriſtianos facta eſt, in qua non ſuperſtitionis aeque ac impietatis exempla quotidie occurrunt. At hoc inter eos intercedit diſcriminis, quod quaedam ſuperſtitionem pro ipſa religione, aut eius certe parte minime contemnenda habeant, eamque adeo adprobent

bent calculo ſuo atque defendant. Romanenſes hoc facere, neminem fugit, apud quos ritus & ceremonias maximam fere cultus diuini partem abſoluere conſtat, & ſupra iam ad *cap. VIII. §. VI. & VIII.* nobis eſt obſeruatum. Cumque eiusmodi ritus ſint, quos Deus non praeſcripſit, qui inſuper omni vſu deſtituuntur, & ſubinde ad pompam ſaltem ſunt comparati, plurimi etiam ſolis iſtis ritibus vim Numen placandi, iſtudque ſibi reddendi propitium tribuant, a ſuperſtitione foediſſima eos liberari non poſſe, manifeſtum eſt. Sunt equidem, fateor, & in noſtra eccleſia, qui cultui externo, immo & interdum ritibus & ceremoniis plus, quam decebat, tribuunt, adeoque ſuperſtitionis cuiusdam rei fiunt. Sed maximum hic inter nos & Romanenſes intercedit diſcrimen. Non alium enim Numinis cultum externum, nec alios ritus ac ceremonias, quam quae ad cultum internum promouendum aliquid faciunt, adeoque mandato Numinis ſaltem generali nituntur, adprobamus. Deinde actibus externis, ritibusque, nullam vim aut efficaciam per ſe Numen placandi, aut eius fauorem conciliandi hominibus tribuimus, ſed tum demum externa omnia rite ſe habere, contendimus, atque docemus, cum cultus internus, qui vera in Ieſum Chriſtum fide abſoluitur, per ea incenditur, alitur, fouetur, promouetur. Quodſi itaque nonnulli inter nos vita forte, moribusque, aut alia ratione oſtendunt, ſe externis actibus plus, quam decebat, tribuere, adeoque ſuperſtitionis cuiusdam iure argui, illi teſtantur, ſe a vera & genuina eccleſiae noſtrae ſententia alienos eſſe. Quare eccleſiae euangelicae, quae veram puramque doctrinam B. Lutheri opera a variis errorum ſordibus repurgatam, profitetur, laus haecce propria manet, quod, vt ab errore omni, ita & ſuperſtitione procul eſt remota. Nec contrarium ex eo probari poteſt, quod ritus quosdam ex Romana eccleſia, ſpeciatim exorcismum, retinuimus. Ratione enim innocentiſſima hoc a nobis factum, res ipſa teſtatur. Nec enim ipſis verbis,

bis, aut formulae, vim expellendi daemonem tribuimus, sed peccati originalis, quocum omnes nascimur, grauitatem significamus, quae tanta est, vt per naturae conditionem simus *filii irae*, *Eph. II.* 3. & *serui diaboli*, *Ebr. II.* 14. simulque innuimus, per baptismum, ceu lauacrum regenerationis, infantes liberari a seruitute ista & potestate infernalis genii, quam in omnes a federe Dei alienos habet, & ex filiis irae filios fieri gratiae, aeternaeque vitae, si in statu regenerationis perseuerent, heredes. Quae commonefactio vt perquam vtilis, ita ab omni quoque superstitione prorsus est aliena. Pari ratione & ad reliqua, quæ nobis obiiciuntur, facili ratione responderi potest; quod cum ab aliis iam factum, hisce non immorabimur †††. Ad reliqua potius vt progrediamur, nullus quoque inter homines status est, qui superstitionis prorsus immunis censeri queat. Ad statum enim, quem vocant, *politicum*, quod attinet, eum non prorsus hic eximendum esse, vel ea, quae de *auguriis* & *auspiciis Romanorum*, de *locis* itidem, *nominibus*, *temporibusque fatalibus*, quibus imperiorum mutationes, prosperaque & aduersa, quae iis eueniunt, tribui solent, diximus, satis testantur. Nec existimandum, aut principes rerumque dominos, aut ciuilium rerum administros, expertes superstitionis esse. Immo quo vehementioribus hi quandoque agitantur cupiditatibus, quae rationis omne extinguere lumen aptae sunt, quoue minorem in ratione instruenda & rite excolenda industriam ponunt, eo superstitioni addictiores istos esse oportet. Ipse Alexander, cui res praeclare fortiterque gestae *magni* cognomen peperere, *non intactus erat ea superstitione mentis*, vt Q. CVRTIVS RVFVS loquitur, *lib. IV. cap. VI.* immo *superstitionis potens non erat*, vt idem auctor pronuntiat, *libr. VII. cap. VII.* Aristandro vati eum credulitatem suam addixisse, alibi asserit: *Qui post Darium victum ariolos & vates consulere desierat, rursus ad superstitionem, humanarum gentium ludibrium, reuolutus, Aristandrum, cui credulitatem suam addixerat, explorare euentum rerum sacrificiis iubet*; *l. c.* Idem

Pp cum

cum poſt Cliti caedem ſolatii expers viveret, ſomnii ſaltem cuiusdam commemoratione ab Ariſtandro erigi iterum atque reuocari potuit: Ἀριςάνδρȣ δὲ τȣ̃ μάντεως ὑπομιμνήσκοντος αὐτὸν τήν τε ὄψιν ἣν εἶδεν περὶ τȣ̃ Κλείτȣ, καὶ τὸ σημεῖον, ὡς δὴ πάλαι καθειμαρμένων, τȣ́των ἔδοξεν ἐνδιδόναι. *At cum vates Ariſtander viſum illi quod de Clito fuerat ei repræſentatum & prodigium ſubiiceret, iam dudum haec in fatis fuiſſe, viſus eſt animum relaxare.* Ita PLVTARCHVS, in *Alexandro p.* 694. De Auguſto iam ſupra diximus; poſſetque idem exemplis in numeris comprobari, ſi modo iis in re non dubia opus eſſet. Immo flagitioſiſſimos principum vel maxime ſuperſtitioſos fuiſſe, gentium annales teſtantur. Patetque id vel ipſius Neronis exemplo, de quo id obſeruat C. SVETONIVS TRANQVILLVS, in *Nerone cap. XXXIV. XLI. XLVII.* Sed & de Catilina, Caligula, Heliogabalo idem conſtat. Legenda, quae de his aliisque diſſerit PETRVS BAELIVS, *penſées diverſes part. I.* §. *CXXX. pag.* 251. *ſeqq.* De Attila Hunnorum rege, non alia magis re, quam barbarie & crudelitate, noto, CALLIMACHVS Cyrenaeus: *Religioni, perſuaſionibusque de diis a ſua gente ſusceptis, vsque ad ſuperſtitionem addictus*; in *Attila.* Nec milites, virosque, qui caſtra ſequuntur, expertes labis huius, quae omnes vexat, credas. Nihil frequentius in hiſtoricorum monumentis, quam quod callidi duces, mox ſolis ac lunae eclipſibus, mox tonitru ac fulguris terroribus, aut cometarum apparitionibus, ſimilibusque *turbamentis vulgi*, vt C. CORNELIVS TACITVS vocat, ad flectendos ſuperſtitioſorum militum animos, prout id e re ſua eſſe duxerunt, vſi ſint. Expoſuit iſta peculiari, de *turbamentis vulgi* diſſertatione, IO. CHRISTOPHORVS BECMANNVS, *cap.* cumprimis *II.* Immo ſunt quaedam ſuperſtitionis genera militibus propria, dum aut verbis formulisque magicis, aut alia ratione, ſe contra quosuis globorum & gladiorum ictus tutos, adeoque inuulnerabiles reddere annituntur, & quae his

his sunt similia, quorum quaedam IOAN. CHRISTOPH. MANLINGIVS exhibet, *libro citato*, *cap. XI. pag.* 261. *seqq.* vbi de *militum superstitione* verba facit ††††. A politico statu, si ad *ecclesiasticum* transeamus, amplissimum itidem superstitionum deprehendemus campum. Ea praecipue, quae circa Numinis cultum directe versatur, ab ipsis haud raro sacri ordinis viris alitur, fouetur, immo & quandoque defenditur, tum quod illorum interest, ea homines imbutos esse, tum quod plurimi eodem & ipsi morbo laborant, in peruersa ista praeposteraque colendi Deum ratione spem omnem salutis ponentes. Vtrumque iterum vel Romanae ecclesiae exemplo luculenter patet. Istius contra superstitionis, quae indirecte circa Numinis cultum versatur, *status domesticus* exempla quotidie innumera suppeditat. Siue enim pecori concilianda sit foecunditas, siue fertilitas agris, aut damna quaeuis a re familiari auertenda, si fortunarum procurandum incrementum, si morbi a liberis iumentisque pellendi, superstitio statim vel mille remedia, quibus haec omnia & longe plura effici queant, suppeditat. Quid vero de ominibus dicam? quae homines plebeii sine fine captant, vt de anni prouentu, de suis aut liberorum fatis futuris, certiores reddantur, & num hoc aut illud negotium ex voto successurum sit, resciscant. Inter ipsos etiam fures atque latrones stolidae superstitionis deprehendere documenta licet. Si enim annulum ex catena, qua quis in patibulo suspensus est, aut manum vel digitum hominis suspensi secum gestent, prospere feliciterque facinora sua sibi cessura, firmiter sibi persuadent; vt reliqua, quae eiusdem generis, quibus soporem hominibus, ne expergiscant, inducere, aut alia ratione securitatem in facinoribus suis perpetrandis sibi conciliare conantur, taceam. Possem vlterius ostendere, nullum vitae humanae actum notabilem esse, qui superstitioni non inseruiat, simulque speciatim de superstitione circa *natiuitatem hominis & baptismum*, circa *sponsalia & nuptias*, circa *aegrotos*, *mortem* & *sepulturam*, varia in medium afferre;

ferre; ſed cum maximam partem haec longe notiſſima ſint, & nobis ad finem tandem properandum ſit, his diutius non immorabimur.

† Nemo quidem negat, gentem judaicam hodie ſuperſtitione conflictari: non deſunt tamen, qui ineptas & ſuperſtitioſas Talmudicorum narratiunculas allegorice interpretari ſtudent; & talia ex iis exſculpunt, de quibus fortean auctores ipſi ne per ſomnium quidem cogitarunt. Primos tamen talium fabularum architectos eas non omnes improprie intellexiſſe, A. Pfeifferus *Theol. Jud. atque Mohammed. Exercit.* 1. *th.* 31. hiſce probare annititur. 1. quod ſæpius αὐτοψίαν, aliaque quæ narrationem confirment, urgeant; quod in parabolis fieri non ſolet. 2. Quod tacitis ſæpe objectionibus, quæ fidem eorum ſuſpectam reddere poſſent, occurrere ſtudeant: ſupervacaneo ſane labore, niſi commenta ſua, eo adornaſſent animo, ut apud credulam plebem fidem invenirent. 3. Quod fabulis ſuis ipſi nullum addant ἐπιμύθιον; immo addere non potuiſſent, quum ſæpius ita comparatæ ſint, ut nullum habere queant. 4. Denique, quod ex ipſo ſcripturæ ſacræ textu eas probare allaborent quoad pleraſque circumſtantias: manifeſto indicio, nugatores illos ſuis ineptiis veritatis fucum obtendere voluiſſe.

†† Inſpiciatur Pfeifferus *l. l. Exerc.* 6. & 7. Marraccius *in Prodromo & ubivis ad Alcoranum.* Muhammedanos ab omni ſuperſtitione eſſe immunes nemo temere dixerit: illorum tamen religionem commentis adeo inſulſis, ut vulgo creditur, refertam eſſe, a veritate eſt alienum. De eo ſi quis dubitet: adeat Hadr. Relandum *de Relig. Mohammed.* Sandys quoque in ſuo itinerario commemorat, Avicennam cuncta quæ de Paradiſo ejuſque deliciis Moſlemi docent, allegorice fuiſſe interpretatum.

††† Obvium quidem eſt, quid in Reformatorum vita, non nullorumque cultu ſuperſtitioſum ſit: de eo tamen convicti ſumus, eccleſiam noſtram præ cæteris a ſuperſtitione eſſe purgatam. Neque, quæ Cel. Auctor ſibi ipſe objicit, a quopiam nobis objici poſſunt.

†††† Milites, qui ſectæ Pontificiæ ſunt addicti, interdum ſchedulas ſecum circumferunt, in queis nomen ſancti alicu-

alicujus vel ſimile quid, febriculoſi monachi ſcripſerunt. Si illarum virtute contra gladiorum & globorum ictus tuti ſint: mirum eſt multa illorum millia eadem ſtrage aliquando perire, licet pretioſas haſce chartulas, ad ultimum vitæ halitum, ſedulo aſſervaverint.

§. IV.

Medela denique tum demum rite adferetur ſuperſtitioni *, ſi a praeiudicatis falſisque opinionibus, inepta cumprimis credulitate, liberetur intellectus **; ſimulque imaginatio intra iuſtos limites coërceatur ***; voluntas autem a prauis cupiditatibus, ſpeciatim & ab auaritia purgetur *. Qua in re vt legitima verbi diuini tractatio cum precibus deuotis coniuncta, vtramque merito paginam facit **, ita & philoſophiae verae & genuinae ſtudium ſobrium, minime contemnendum eſt ***.

* Remedia ſuperſtitionis aeque ac atheismi vel προφυλακτικὰ ſunt, vel θεραπευτικά. Ad illa pertinet educatio, inſtitutio, conuerſatioque. Haec enim omnia ſi ſuperſtitioni faueant, ad corrumpendas mentes ingenuas, & hocce veneno inficiendas, plurimum valent; rurſus tamen, ſi ita, vt decet, comparata ſint, ad praemuniendos contra hancce peſtem iuuenum animos vim egregiam habent & prorſus ſingularem. Minus ſane frequens eſſet hicce morbus, niſi plerique mortalium a prima infantia a nutricibus, parentibus, praeceptoribus, eodem inficerentur, & deinceps inter eos, qui eo laborant, viuendum eſſet. Quousque autem aut in noſtra, aut aliorum poſitum ſit poteſtate, hisce remediis vti, quilibet facile intelligit †. Nos hic de θεραπευτικοῖς praecipue ſumus ſoliciti, quorum ſumma eo redit, vt eiusmodi homines ad ſtultitiae ſuae & miſeriae

agnitionem perducantur. Hoc si obtinueris, reliqua facile procedent. Non itaque argumentis multis, aut disputationibus opus est, vti contra atheos ††. Detexisse enim superstitionem, est eam refutasse. Nec rationibus eiusmodi homines pugnare solent, quippe quibus destituuntur; sed cuncta ad imaginationem, experientiam, sed falso actitatam, narrationes aliorum redeunt, quae cum lubrica sint & infirma, explodi statim, si fides eis non adhibeatur, & ita vnico ictu prosterni possunt.

† Quum nutrices & famulæ pusionum animos, innumeris, de spectris & terriculamentis, narratiunculis, corrumpere solent: officio suo desunt parentes, si de isto quieti sint, ac omni virium contentione familiam suam ab infestis hisce ineptiis deterrere non studeant.

†† Quum Polytheismus jure quodam ad idololatriam, hæc vero ad superstitionem laxiori sensu sumptam referri queat; & viri summi in ea opinione versentur, unitatis Divinæ ideam minus evidentem esse, quam ejus existentiam: alienum non erit hoc loco paucis demonstrasse, unicum tantum Deum existere. Per Deum intelligimus tale *ens, quod omnes absoluta: perfectiones possidet, nec ullo laborat defectu*. Ergo si Duo, vel plures Dii existant: alter alterum ut cognoscat, necesse est. Cæteroquin enim illorum perfectioni aliquid deesset. Summa autem perfectio, ad quam quoque perfectissimam Dei *scientiam* referimus, est fundamentum existentiæ Divinæ. Ponamus itaque par Deorum existere, quorum alterum, nostro & lectoris commodo, A, alterum vero B vocabimus. A, ut patet ex præcedentibus, absque notitia B existere nequit. A vero notitiam illam habere non potest, nisi B jam existere supponatur. Ratio enim quod Deus iste ab A cognoscatur, cum is ab A non dependeat, non in A, sed in ipso B quæri debet. Existentia Dei B idcirco *ordine naturæ* præcedit *notitiam* illam, quam Deum A de isthoc Numine habere diximus. Eadem igitur existentia τοῦ B natura prior est *existentiâ* alterius Dei A. Nam fundamentum *existentiæ* τοῦ A, ut modo vidimus, est ipsa illa *notitia* cum reliquis ejusdem Dei perfectionibus. Nihilosecius eadem methodo probare possumus, B existere

ſtere non poſſe, niſi A ipſo illo B natura prior ſtatuatur. Cum igitur ut A & B ſimul exiſtant, B ſuo ſodali prior natura & poſterior eſſe debeat; idque ſit longe abſurdiſſimum: ſequitur absque abſurditate par Deorum fingi non poſſe. Idem argumentum de vi ſua nihil amittit, ſi quis tria vel plura Numina fingat. Verum ad alterum jam pedem promoveamus! Deus eſt *ſumme perfectus*. Perfectior is eſt, a quo omnia dependent, iſto, de quo idem jure dici non poteſt. Sin vero plures Dii exiſtant: nullus ab alio dependet. Qui enim ab alio dependet, ſumme perfectus, id eſt Deus, non eſt. Unde colligimus, vel unicum tantum Deum eſſe, vel nullum. Quum, ſi plures ſtatuantur: nullus erit ſumme perfectus, niſi is, a quo reliqui dependent; reliqui autem, ſi ab iſto dependeant, pro Diis haberi non poſſunt. Tertio: Plures Dii ſi dentur: *ejusdem ſunt naturæ.* Ad naturam Divinam pertinet *neceſſaria exiſtentia*. Nemo tamen Deorum, ſi plures exiſtant, neceſſario exiſtit. Tunc enim ſpeciem conſtituunt; ſpecies habet ſua individua; numerus vero individuorum alicujus ſpeciei neceſſitate quadam non limitatur. Quanam neceſſitate cogimur, ut decem tantum Deos credamus? Si decem exiſtere poſſint: contradictorium non eſt, ſi ducentos ſtatuamus. Fingamus itaque decem duntaxat in rerum natura dari! Undecimus tamen quod non exiſtat, ex neceſſitate quadam derivari nequit. Huic idcirco *poſſibilem* exiſtentiam tribuere debemus. Verum Deus iſte *ejusdem eſt naturæ cum decem reliquis*; quibus proin *neceſſitatem exiſtendi*, non majori jure, quam undecimo noſtro quiſpiam tribuerit. Quid inde? Ergo nec hic nec illi Divina natura gaudent; quippe ad quam, ut modo diximus, *neceſſaria exiſtentia* pertinet. Hic quoque attendiſſe juvabit, *cuncta, quæ penitus non poſſunt diſtingui, unum idemque eſſe ſub diverſis nominibus*, ſi non erret Illuſtr. LEIBNITIUS. Quod ſi verum ſit: novum pro unitate Dei habemus argumentum. *Si plures ſunt Dii: aliqua inter ipſos ſit differentia, oportet. Si autem ſit differentia, ut unus habeat, quod non habet alter: non poterunt eſſe perfectiſſimi.* Videatur de hoc argumento CANZIUS *T.* I. *Uſ. Phil. Leibn. & Wolff. in Th. ſect.* 4. *C.* I. De pondere nonnullorum argumentorum, quæ vulgo afferuntur, dicere, nil attinet. Non omnia tamen, quæ heic loci prætermitto, pro nihilo velim putari. Lectu certe ſunt digniſſima, quæ diſſerit J. HONERTUS vir clariſſimus & præceptor meus nunquam non colendus, *Diſſert. Philoſ. de*

essentia & existentia Dei §. 14. *& seqq.* S. Scripturam luculenter testari, præter Jehovam, Deum non dari, nemo nescit. & sapientiores inter Gentiles hanc veritatem inficias ire noluisse, HONERTUS, aliique demonstrant.

** Credulitatem enim cum aliis intellectus vitiis, inter causas superstitionis haud vltimum tenere locum, ad §. *I.* huius capitis docuimus. Quaenam autem ratio sit, ab eiusmodi morbis & imbecillitatibus intellectum liberandi, omnium rectissime philosophia docet.

*** Namque & hanc inter causas superstitionis referendam esse, ad §. *I.* huius capitis ostendimus. In emendanda autem & corrigenda imaginatione, exercitationem vtramque facere paginam, alibi ex instituto docetur. Haec autem vt rite adhiberi & institui queat, defectus imaginationis prius agnoscere necesse est. Hi ergo vt hominibus, superstitionis morbo laborantibus, ostendantur, opera sedulo est nauanda.

* Praeterquam enim, quod credulitas, aliaque intellectus vitia, quae pro causis proximis superstitionis habentur, maximam partem ex praua voluntatis dispositione originem trahunt, eam superstitionem, quae directe circa Numinis cultum versatur, in meticuloso quodam erga Deum adfectu praecipue consistere, constat. Vnde neminem, nisi emendata rite & purgata voluntate, ab ea liberari posse, manifestum est. Eam vero, quae indirecte circa Numinis cultum versatur, superstitionem, prauis cupiditatibus, praecipue & auaritiae imputandam esse, res ipsa neminem dubitare sinit. Nec enim vlla alia magis re ad commercia cum malignis spiritibus, similiaque suscipienda, inducti sunt mortales. Curiositas intempestiua, si quos in transuorsum egit, eam tamen, si modo non aliud hocce nomine tegatur vitium, nihil aliud, quam voluptatis esse speciem, alibi demonstratur. Huius autem vt & reliquarum

quarum cupiditatum, quae ad superstitionem ducunt, in voluntate hominum sedes est.

** Non alibi, quam in ipsa scriptura sacra, tum contra vitia quaeuis, tum & contra superstitionem, certiora praestantioraque inuenire licet remedia. Haec enim primo euidenter docet, verum genuinumque Numinis cultum non in ritibus, non in ceremoniis, aut actibus externis, sed in puro atque sincero Numinis amore consistere, *Deut. VI.* 5. Quocum vt timor filialis, fiducia, obsequium, & reliqua, quae cultum internum absoluunt, indissolubili vinculo coniuncta sunt, ita ab iis, qui vera in Christum fide destituuntur, frustra expectatur. Per Christum enim seruatorem cum patre conciliati, *II. Cor. V.* 19. ἐν πληροφορίᾳ πίστεως ad eum accedere possumus, *Ebr. X.* 22. Vbi ergo vera in Christum fides, ibi & amor sincerus Dei, immo & proximi, cum hic ex illo non possit non fluere, *I. Ioann. IV.* 20. Quo sensu & Iacobus *purum & impollutum apud Deum & patrem cultum* (θρησκείαν καθαρὰν καὶ ἀμίαντον παρὰ τῷ θεῷ καὶ πατρὶ,) *hunc esse*, ait, *curam gerere pupillorum & viduarum, in eorum calamitate, & intaminatum se custodire a mundo*, *cap. I. v.* 27. Summatim autem Paulus apostolus cuncta complectitur, asserens: *in Christo Iesu neque circumcisio quicquam valet, neque praeputium, sed* πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη, *fides per charitatem operans*, *Gal. V. vers.* 6. Et licet scriptura ritus & ceremonias cum cultu Numinis interno non pugnantes, sed eundem potius promouentes, non damnet, ac reiiciat, immo omnia etiam in conuentibus, qui sacrorum causa instituuntur, εὐσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν fieri velit, *I. Cor. XIV. vers* 40. tantum tamen abest, vt illorum, qui in externis eiusmodi tantum Numinis cultum ponunt, errorem adprobet, vt istos etiam, qui ritibus a Deo ipso in veteri testamento praescriptis hac ratione abutebantur, grauissime reprehendat, vt vel ex *Esaiae*

cap. I. 11. *seqq.* abunde liquet. Neque tantum ostendendo veram diuini cultus rationem superstitioni obuiam it scriptura sacra, sed per fidem in Christum seruatorem, ad quam homines ducit, corda eorum, tum a reliquis adfectibus prauis, tum maxime a metu seruili, adeoque & omni superstitione purgat; *Actor. XV. vers.* 9. Vt enim fides in Christum *victoria* est *mundum superans*, ita per eam etiam cum reliquis cupiditatibus prauis, meticulosam illam, quae in superstitiosis hominibus est, animi dispositionem vincere possumus Et licet homines veram pietatem sectantes, in vero Numinis cultu non minus ἀκριβεῖς esse studeant, quam sunt quandoque superstitiosi, nihil tamen absque Numinis praescripto, cuncta vero non ex spiritu seruili, sed ex amore, adeoque spiritu filiali agunt. Non enim *seruitutis spiritum acceperunt, rursus ad metum, sed spiritum acceperunt adoptionis, per quem clamant, Abba, pater, Rom. VIII.* 15. conf. *Gal. IV.* 6. Quo magis etiam in amore Numinis proficiunt, eo longius metum omnem seruilem, genuinam superstitionis matrem, a se remouent. *In charitate* enim *metus non est: quin perfecta charitas foras quatit metum, quoniam metus cruciatum habet: quique metuit, perfecta charitate non est: I. Ioan. IV.* 18. Fides vero dum reliquis etiam animi morbis medetur, eo homines adducit, vt in calamitatibus quibusuis a solo Deo auxilium exspectent, eiusque in omnibus praescriptum sequantur; hinc & inter alia, vanam & intempestiuam curiositatem fugiunt. Idque qui serio facit, ab iis etiam superstitionum generibus, quae indirecte circa Numinis cultum versantur, animo erit alienissimo. Immo haec omnia eo magis detestatur, quo certius nouit, ista omnia cum vero Numinis cultu consistere non posse, immo seuerissime a Deo esse prohibita; conf. *Deuter XVIII. vers.* 10. *Leuit. XX.* 27. add. & *Esa. XLVII. vers.* 12. 13. 14. Idque probe illi ex Ephesis intelligebant, qui ante conuersionem suam περίεργα tractauerant,

uerant, libros quippe, in quibus talia continebantur, adferentes, & ad eiusmodi facinorum detestationem publice concremantes; *Act. XIX.* 29. Ex scriptura autem dum remedia contra superstitionem petenda, contendimus, de *legitima eius* hoc intelligimus *tractatione*; vt aliquis eam diligentia debita non tantum legat, sed & scrutetur, uerumque eius ac genuinum sensum inuestiget, tum cuncta rite ad se ipsum transferat, & hac ratione ad poenitentiam & fidem, & per fidem ad sincerum Numinis amorem perducatur. Quod fieri non posse, nisi preces deuotas & ardentissimas cum ista tractatione coniungat, obsequiumque doctrinae coelesti praebere paratus sit, nemo non intelligit. Hoc enim si non faciat, sed existimet, externam verbi tractationem sine attentione, sine seria applicatione, sine precibus, sibi profuturam, speratum non tantum inde non referet fructum, sed potius hoc ipso superstitionis se rerum faciet.

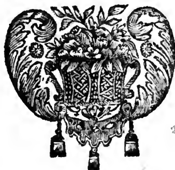
*** Verae & genuinae philosophiae studium ad eiiciendam ex animo superstitionem plurimum conferre, non temere quis, nisi expers fuerit omnis philosophiae, dubitauerit. Credulitati enim, similibusque intellectus vitiis, medebitur logica; quippe cuius hocce est proprium munus. Morbos enim istos intellectus non tantum designat, sed eorum etiam foeditatem demonstrat, & rationem ab iis se liberandi ostendit. Philosophia moralis, vti de reliquis adfectibus, ita & de auaritia, metu inconsulto & intempestiua curiositate nos erudit, & quanto studio haec omnia, ne miseros nos reddant, fugienda sint, nos condocet. Physica autem, seu naturalium rerum scientia id efficit, vt euidenter intelligamus, falli magnopere homines superstitiosos, dum inter causas quasdam & effectus nexum sibi fingunt, qui reuera non tantum non est, sed nec esse potest; stolideque adeo & insipienter eos agere, qui sibi ab aliis ea persuaderi patiuntur, quae non tantum non sunt, sed nec esse possunt †. Haec vero omnia,

cum

cum abunde ex supra dictis constent, plura vt addamus, necesse non est.

† Cicero *L.* I. *de finibus* rectissime scribit. *Omnium rerum natura cognita levamur superstitione: liberamur mortis metu*: (quod tamen cum grano salis intelligendum) *non conturbamur ignoratione rerum, e qua ipsa horribiles saepe existunt formidines. Denique etiam morati melius erimus.* Videatur porro Walchius *Philos. Lex.* voce *Aberglaube.*

S. D. G.

HADRIA-

HADRIANI BUURT
DISSERTATIO PHILOSOPHICA,
QUA
EXISTENTIA DEI
CONTRA
ATHEOS
PROBATUR.

L. S. D.

HADRIANUS BUURT.

BRevem hanc dissertationem BUDDEI *the-*sibus *subjungendam duxi, ut argumenta, quibus existentia Numinis probatur, uno quasi intuitu Tibi contemplanda sisterem; & quidem non ea duntaxat, quibus Celeberrimus Auctor usus est, verum & alia quædam, quæ forte non minoris sunt ponderis. Meam quoque dissertationem, ut & observationes, quæ ad textum* BUDDEI *adjeci, Ecclesiastico examini, ut apud nos moris est, lubenter submisi. Illi vero, quibus hæc cura demandata fuit, nihil, quod Religionis nostræ placitis adversatur, in iis animadverterunt. Vale.*

DIS-

DISSERTATIO PHILOSOPHICA
DE
EXISTENTIA SUMMI NUMINIS.

§. I.

D*Eus*, cujus exiſtentiam probare aggredimur, eſt *ens perfectiſſimum*, id eſt, *quod omnes abſolutas perfectiones poſſidet, nec ullo laborat defectu.* Cum Deum *exiſtere* dicimus, quid per *exiſtentiam* intelligatur, nemo neſcit; licet forte exactiſſima hujus rei definitio non ita facile dari poſſit.

§. II.

In noſtra demonſtratione ſupponimus, *cuncta, quæ clare & diſtincte percipimus, vera eſſe;* ne ad Scepticiſmi ſyrtes naufragium faciamus. Supponimus quoque, cum a nihilo nihil fieri poſſit, *nihil in rerum natura excogitari poſſe, quod exiſtentiæ ſuæ fundamentum non habet, ſive in ſe ipſo, ita ut vi naturæ ſuæ exiſtat, ſive in cauſa quadam externa.*

§. III.

Primam argumentorum claſſem, ea, quæ in ſinu mentis noſtræ detegimus, nobis ſuppeditant;

tant; *Idea Dei* nimirum & variæ *conſcientiæ* noſtræ actiones.

§. IV.

Cum dicimus nos *ideam* Dei habere: aſſerimus, nos, non tantum ſonum harum vocum *ens perfectiſſimum*, verum aliud quidpiam præter illum ſonum, mente percipere. Cæteroquin enim de Deo, ut ſit, argumentari, & multa de eo affirmare vel negare nullo modo poſſemus. Neque perſuaſio de Numinis exiſtentia omnium in univerſum animis inſediſſet. (pag. 266. & ſeqq.) Immo, ſi Dei, id eſt, ſummi boni nullam notitiam habeamus: unde *deſiderium* illius boni, quod menti noſtræ naturale eſſe, experimur omnes? Ignoti utique nulla eſt cupido.

§. V.

Nobiliſſimæ hujus ideæ contemplatione edocemur, ad *eſſentiam Divinam* ipſam quoque *exiſtentiam* neceſſario pertinere. Unde, argumento a *priori* ut vocatur (conf. p. 276.) derivamus, *Deum ipſo actu exiſtere.*

§. VI.

Id, quod priori loco diximus, ex eo probatur; quod *exiſtentia* ſit complementum rei poſſibilis, ideoque ſit *perfectio*; Deus vero ſit *ens perfectiſſimum*, ad cujus naturam *omnes abſolutæ perfectiones* neceſſario pertinent; ergo & *exiſtentia.* Præterea ſi Deus non exiſtat *vi naturæ ſuæ*: ut

ut existat, *impossibile* est. Etenim si existat, non vero *vi naturæ suæ*; fundamentum existentiæ Divinæ, juxta §. 2. in causa quadam externa quæramus oportet. Verum, cum causa suo effectu sit *perfectior*, & effectus ab eo, cui originem debet, jure *dependeat: ens summe perfectum* a causa quadam externa produci nequit. Nemo tamen temere dixerit, Deum existere *non posse*. Id si per rei naturam impossibile sit: contradictionem pariet, si dicamus, *existit Deus*. Nihilosecius subjectum in hac propositione per prædicatum non evertitur; ut in ejusmodi contradictionibus fieri videmus. Deus itaque existere minimum *potest*. Ergo si existat: existit *vi naturæ suæ*; sive, quod eodem redit, ad *naturam Divinam* necessario pertinet *existentia*.

§. VII.

Alterum, quod §. 5. asseruimus, hinc sua sponte sequitur. Si pro *certo* non habeamus, quod Deus *ipso actu existat*; alterutrum statuamus, sive quod absque contradictione existere *nequeat*, sive quod *fortassis* summum quoddam Numen in rerum natura detur. Prius autem explosimus §. præcedenti: posterius quoque cum iis, quæ eodem loco disseruimus, consistere minime potest. Si Deus *fortassis* existat: existere potest, & non potest. *Possibilem* itaque existentiam ipsi tantum tribuis. Atqui supra jam vidimus; *existentiam* ad *naturam Dei necessario* pertinere: ea vero, quæ ad naturam rerum necessario pertinent, a rebus abesse non possunt; neque earum respectu mere sunt *possibilia*.

§. VIII.

Objiciunt nonnulli, talem exiſtendi neceſſitatem Deo, quatenus eſt objectum noſtræ cogitationis, jure quidem tribui: rem tamen necdum exploratam eſſe, num extra nos ita ſeſe habeat. Verum hæc inter ſe repugnant. Concedunt equidem nos de Deo *non exiſtente* cogitare non poſſe, quoniam idea Dei *non exiſtentis* non eſt idea *entis perfectiſſimi*; (§. 6.) & nemo *naturam* Dei ſibi repræſentare potis eſt abſque *exiſtentia*, cum hæc ad illam indivulſo nexu pertineat. (conf. §. 6. & 7.) Dicunt nihilominus necdum exploratum eſſe, num Deus extra nos exiſtat. Iſtud vero ab iis dici nequit, niſi Deus eopſe tempore ante mentem illorum obverſetur, ut qui fortaſſis *non exiſtit*. Contradictorium itaque non erit, de Deo *non exiſtente* cogitare; quod ipſi modo conceſſerant. Idea ergo, quam illi eo tempore contemplantur, non eſt idea entis perfectiſſimi, ſed *imperfecti*; quippe ad cujus eſſentiam exiſtentia non neceſſario pertineat. conf. Anteced.

§. IX.

Eadem Dei idea, quæ a *priori* nos docuit Deum exiſtere, *a poſteriori* quoque (id eſt, cum a cognitione effectus ad cognitionem cauſæ progredi conamur) eandem veritatem teſtatur. Neminem enim præter Deum pro *cauſa efficiente* hujus ideæ habendum eſſe, ex eo colligitur; quod eam, neque *nobis ipſis*, neque *cuipiam extra nos*, *qui ſumme perfectus non eſt*, jure debeamus. Non *nobis ipſis*. Quoniam mens noſtra ideam iſtam *vi naturæ*.

turæ suæ minime possidet; quippe quæ absque hac idea utique subsistere posset. Neque mens nostra eam sibi ullo modo comparare potuit; sive per *sensus*, quoniam hi nil nisi corporeum & per consequens *finitum* (v. seqq.) intellectui nostro exhibeant; sive per *collectionem* omnium omnino perfectionum, quæ in se ipsa, ac in universa serie rerum finitarum comperit (conf. pag. 276.) sive per *negationem* omnium imperfectionum, cum hæc fieri non possit, nisi præsupponatur idea summæ perfectionis, cum qua comparetur, quid cum infinita perfectione consistere queat, quid minus. Immo, cum de Deo omne, quod imperfectum est, *negamus*: quo pacto *positiva* summæ perfectionis idea inde oriatur, nemo mihi dixerit. Denique mens nostra ideam istam non est assecuta per viam *causalitatis*, ut vocant; per quam progredimur a contemplatione Mundi ad *causam* primam, Deum nimirum. Vidimus enim p. 279. probari non posse, Deum auctorem universi esse absque subsidio notitiæ Dei insitæ, id est, absque subsidio hujus ideæ. Immo ipsi Athei, cum quibus nobis lis est, Mundum a Deo productum esse, nullo modo probari posse arbitrantur. *Aliis* quoque, *qui summe perfecti non sunt*, perperam ideam istam acceptam referimus. Illam enim *conscientiâ sui* minime possident; ac eadem methodo, qua demonstravimus, nosmet ipsos eam causæ cuidam externæ debere, idem de omnibus aliis præter Deum facillime probatur.

§. X.

Præterea, cum, teste experientia, nullius rei,

quæ non exiſtit, notitiam habeamus: certi ſumus Deum eſſe *cauſam exemplarem* hujus ideæ; id eſt, exemplar, ad quam illa eſt formata, & quod ipſo actu exiſtit. Ponamus nos in tablinum introduci, in quo ſexcentæ tabulæ, verbi gratia, asſervantur; e quarum numero 599. pictas hominum facies, quarum archetypa revera exiſtunt, nobis exhibent, docente ipſius tablini poſſeſſore. Ponamus inſuper incogitantia noſtra fieri, ut de ſexcenteſima hominem non interrogemus. Cum jam abierimus, idque in mentem noſtram inciderit: ex eo tamen, quod cæteræ omnes hominum revera exiſtentium imaginem ferunt, colligemus, idem de ſexcenteſima noſtra ſumma cum probabilitate ſtatui poſſe. Hisce autem quid intendam, nemo non intelligit. Sin vero quis excipiat, non omnia, quæ per ideas nobis repræſentantur, ipſo actu exiſtere; nuspiam enim Pegaſum, ſeu butyraceos fontes in rerum natura dari: reſpondemus, ejusmodi ideas, ex ideis rerum, quas exiſtere ſcimus omnes, eſſe *compoſitas*; ideam autem entis, infinite perfecti, nulla *compoſitione* in mente noſtra oriri poſſe. (conf. §. præced.)

§. XI.

Cum e *deſiderio*, quo nos in infinitum bonum ferri ſupra diximus, nihil aliud probari queat, quam quod *ideam* iſtius boni habeamus: miſſo, quod ab eo ducitur, argumento, ad varias *conſcientiæ noſtræ actiones* pedem promovemus. Per *conſcientiam* intelligimus *mentem noſtram, quatenus ratiocinatur de actionibus propriis, & utrum illæ legi con-*

conveniant, *nec ne*, *disquirit*. Hæc autem mentis operatio in syllogismi formam facillime redigi poteſt. *Major* nimirum *propoſitio* habet rationem *normæ* ſive legis; *Minor* rationem *teſtis*; *concluſio* autem rationem *judicis* & *tortoris*. Talem *conſcientiam* reapſe dari, experientia omnes docemur, & probat quarumcunque gentium conſenſus. Neque tamen cauſam hujus operationis in nobis ipſis quæramus. Ipſi enim nobis hac de re nihil ſumus conſcii; neque in *lege* iſta quidpiam mutare poſſumus; immo conſcientiæ *accuſationes*, & *damnatorium judicium* ægre admodum ferimus. Adde, quod ſi *lex* menti noſtræ inſcripta a nobis ipſis proficiſceretur: omnium in univerſum de bono & malo ſententia minus exacte conveniret. Eodem argumento probamus, *parentes* noſtros aut *magiſtratus legem* illam nobis non dediſſe; præterquam quod hi quoque eidem ſint obnoxii, & nihil in ea mutare valeant. Quin etiam cum magiſtratus de actionibus externis duntaxat ſententiam ferant: unde illa conſcientiæ verbera, quæ perſentiſcimus, dum illicitas cogitationes animo volvimus? Legiſlatorem ergo ac judicem omnipotentem ſimul & omniſcium profiteamur, qui ea gaudet poteſtate & potentia, qua ſumma imperii omnino ad ipſum reſpicit.

§. XII.

Ad alteram argumentorum claſſem illa referimus, quæ e contemplatione Mundi, eorumque, quæ in Mundo fieri videmus, derivantur.

§. XIII.

Mundus est *congeries rerum omnium imperfectarum, quæ existunt*. Existentiam rerum *imperfectarum* nemo nisi male sanus temere negaverit. Mens enim cujuscunque nostrûm est *imperfecta:* quippe quæ plus ingenii ac judicii habere posset, & inumeras insuper perfectiones, quas tamen minime possidet. Materia vero, cum sui non sit conscia, (pag. 321.) & innumeras subeat mutationes, a summa perfectione procul abest. Immo omne extensum, quum ex partibus constet, quarum numerus infinitus esse nequit, *finitum* est, & ergo *imperfectum*. Numerum *infinitum* non dari ex eo probamus, quod numeri sese invicem gradatim unica duntaxat unitate excedunt; quapropter in numero infinito ultimus finitus, si una modo unitate augeretur, æqualis esset infinito, quod absurdum est. Secundo, si daretur numerus infinitus: numerus unarius eandem rationem ad integram summam haberet cum centenario, millenario &c. Si enim numerus infinitus plures unitates, quam centurias, contineret: numerus centuriarum summopere augeri posset; tametsi infinitum nullo modo augmenta admittat. Hinc colligimus, numerum infinitum esse contradictorium; quoniam absque contradictione tot centurias, quot sunt unitates, in eodem numero statuere non licet. Numerum denique ab unitate ordimur: ergo haudquaquam infinitus esse potest; quandoquidem ab infinito ad terminum quendam seu principium regressus non datur, qui tamen in omni numero, per rei naturam, est admittendus.

§. XIV.

§. XIV.

Ex præcedentibus, corollarii loco, derivamus, universam quoque rerum imperfectarum congeriem, generatim sumtam numero partium, æque ac perfectione, *finitam* esse.

§. XV.

Hisce præmissis, jam demonstrare aggredimur, mundum nostrum non existere *vi naturæ suæ*. Quod si rite fecerimus: simul patebit fundamentum existentiæ illius in Deo quærendum esse. conf. §. 2. & definitionem, quam dedimus §. 13, ut & §. 1.

§. XVI.

Id, quod modo proposuimus, haud difficulter probatur. Licet enim *absque contradictionis periculo* statuere, mundum aliquando non extitisse. Ergo existentia ad illius naturam non necessario pertinet, sive quod eodem redit, mundus non existit *vi naturæ suæ*. (conf. §. 8.) Finge sodes! lineam absque longitudine; vel corpus, quod, a vi quoque infinita, moveri plane non potest. Id si tentaveris: ideam lineæ & corporis statim amittes, quoniam longitudo *essentiam* lineæ constituit, & mobilitas materiæ est *propria*. Ideam vero mundi claram & distinctam retinemus: etiamsi existentia ipsi fictione quadam denegetur.

§. XVII.

Successivam mundi durationem propterea asseri-

mus, quod craſtina illius exiſtentia ipſi nondum adeſt. Illa vero novum pro *contingentia exiſtentiæ* mundi argumentum nobis ſuppeditat. Etenim ſi craſtina mundi exiſtentia ipſi nondum adſit: exiſtentia mundi ad illius naturam neceſſario non pertinet; quoniam illa, quæ ad naturam rerum neceſſario pertinent, nunquam ab iis abeſſe posſunt.

§. XVIII.

Mundus quoque, & partium numero, & perfectione *finitus* eſt. (§. 14.) Contradictorium itaque non eſt, ſi ſtatuamus, hanc rerum imperfectarum congeriem congerie perfecte ſimili augeri poſſe. Huic vero, cum non exiſtit neceſſaria exiſtentia, licet aliquando exiſtentiam adipisceretur, nullo modo attribui poteſt. Verum ejusdem eſt naturæ, cum illa rerum imperfectarum congerie, quæ omnino exiſtit. Igitur, cum ſimilium ſimilis ſit ratio, nec illa exiſtit *vi naturæ ſuæ*.

§. XIX.

Vidimus inſuper §. 6. *impoſſibile* ſaltem non eſſe, ut Deus exiſtat. Si Deus exiſtat; eſt omnipotens, & mundum huic noſtro ſimilem producere valet: nam ad naturam *ſummæ perfectionis* ejusmodi potentia neceſſario requiritur. Quo fundamento id ſuperſtruimus, abſurdum non eſſe, ſi mundi originem a Deo derivemus; quod tamen abſurdum foret, ſi mundus exiſtentiam ſuam ſibi ipſi deberet, id eſt, ſi mundus exiſteret *vi naturæ ſuæ*.

§. XX.

§. XX.

Jam ſatis evidenter, ut puto, demonſtravimus *accidentalem* mundi exiſtentiam (ſi ita fari liceat) ut hoc pacto manifeſtum fieret, fundamentum illius exiſtentiæ in Deo quærendum eſſe. Idem quoque probatur iis argumentis, quibus directe evincitur, *mundum aliquando initium cepiſſe.*

§. XXI.

Provocamus primo ad *ſucceſſivam mundi durationem*, de qua videatur §. 17. cui demonſtrationi addi poteſt, quod res imperfectæ variis mutationibus ſunt obnoxiæ; quas tamen, absque temporis progreſſu, neutiquam ſubire poſſent. Sin vero mundi duratio ſit ſucceſſiva: illa equidem certo momentorum *numero* circumſcribitur. Qui, cum *finitus* ſit juxta §. 13. *initium* habet, æque ac finem. Ne jam dicam, qualemcunque numerum ab unitate *exordium* ducere (vide *l. l.*) certum eſt, numerum finitum continuo augeri poſſe. Atqui numerus nequaquam adoleſcit, niſi is, qui poſt augmentum ultimo loco eſt poſitus, a *principio* integræ ſummæ ſit remotior, iſto, qui ante eum ultimum locum occupaverat, &c.

§. XXII.

Immo ſi mundi duratio ſit ſucceſſiva: nullum tempus præteriit, quin aliquando fuerit *futurum*. Quod quoque cum mundi æternitate nemo facile conciliaverit.

§. XXIII.

Eſt & aliud argumentorum genus, quibus id ſaltem manifeſto probatur, præſens cæli terræque *ſyſtema* ab æterno non ſubſtitiſſe.

§. XXIV.

Cum lux & tenebræ alternis vicibus ſeſe invicem excipiant: aliquando fit, ut numerus noctium numerum dierum, aut vice verſa, hic illum, excedat. Supponamus itaque prius locum obtinere: quicquid enim eligamus, res eodem redit. Hinc autem ſequitur præſens mundi *ſyſtema* ab æterno non fuiſſe. Nam e noſtra hypotheſi cum nox diem præceſſerit: neceſſe eſt, fuerit jam olim matutinum, quo dies prima vice hisce telluris noſtræ regionibus illuceſceret. Idcirco, *ſi præſentis ſyſtematis habitu rem metiamur:* prima quoque nox, paucis ante diem horis, initium cepit.

§. XXV.

Adde, quod e Newtoni aliorumque ſententia planetæ primarii moveantur in ellipſibus, umbilicum habentibus in centro ſolis; cum gravitate a motu rectilineo retrahantur, & motus projectilis viciſſim impediat, ne in ſolem decidant. Verum cum radii luminis aliaque forte tenuia effluvia ſeſe per cœleſtia ſpatia diffundant: fieri non poteſt, quin motus planetarum quantulamcunque reſiſtentiam patiatur. Quæ ſi jam ab æterno fuiſſet: talem omnino planetarum motui in-

duxis-

duxiſſet mutationem, qua pulcerrimum hoc mundi *ſyſtema* jam dudum deſtructum foret. Videatur DESAGULIERS *Lect.* 5. *Phyſ. p.* 412. De origine hiſtoriæ profanæ, ejusque convenientia cum narratione Moſaica, de artium & ſcientiarum recenti inventione, aliisque argumentis *hiſtoricis*, quæ novitatem *ſyſtematis* mundani ſatis ſuperque declarant, conferantur, quæ ſupra jam dicta ſunt, nimirum *pag.* 328. *& ſeqq.*

§. XXVI.

Quæ §. 21. & 22. diſſeruimus, diſerte teſtantur, Deum auctorem eſſe hujus univerſi. Reliqua vero, quæ ſequuntur §. 24. *&* 25. id ſaltem probant, admirandam cæli terræque *ſtructuram* e natura materiæ nullo modo ſequi, ideoque ſuum artificem habere. Nam, cum præſens mundi *ſyſtema* aliquando initium ceperit: dicant Athei, num materia, antequam in hoc ſyntagma coiret, jam extiterit? an vero eo ipſo tempore, quo in ſyſtema quoddam componeretur, fuerit orta? Poſterius neutiquam ſtatuere poſſunt, cum æternitatem materiæ tueantur. Prius vero ſi ſtatuant: fatentur ipſi, præſentem mundi habitum nulla neceſſitate naturæ ſuæ niti, id eſt, fundamentum ſuæ exiſtentiæ non habere in natura materiæ, ſed in cauſa quadam externa, (§. 2.)

§. XXVII.

Hæc non parum roboris ex eo accipiunt, quod nihil abſurdi habeat, ſi dicamus, ordinem iſtum, qui jam in mundo eſt conſpicuus, tandem ali-

quan-

quando immutatum iri. Non repugnat utique rei naturæ, ut ingenuus quisque mecum fatebitur. Ergo ordo hujus univerſi alius atque alius eſſe poſſet, ac proin *contingens* eſt reſpectu rerum ordinatarum. Verum *contingentia* auctorem ſui arguunt, ut e §. 2. ſæpius eſt obſervatum. Auctor vero hujus ordinis ſumma ſapientia, potentia & bonitate præditus eſt: quandoquidem plurima harum virtutum & perfectionum indicia in hac rerum compage conſpiciuntur. Oculos modo figamus, in immenſa cæli fornice (aliorum jam verbis utor) innumera ſtellarum multitudine, regulari ſolis ortu ac occaſu, periodicis diei & noctis, annique temporum viciſſitudinibus, præter reliquas cæleſtium corporum & meteororum affectiones. Tellurem noſtram contemplemur, commodiſſimum ac inſtructiſſimum pro tot hominibus ac animantibus habitaculum; immo & animantia ipſa, quæ, ſive diverſas eorum ſpecies, ſive ſingulorum corpora, quoad omnes partes aptiſſime conſtructa, ſive denique eorum actiones conſideres; tuam obtinebunt admirationem. Nihil jam dicam de organica corporis noſtri ſtructura, cujus ope ad ſenſum & motum redditur aptiſſimum; neque de anima noſtra rationali, ejusdemque cum corpore noſtro conjunctione; quæ, ut & plurima alia, manifeſto docent, hanc mundi fabricam artificis ſapientiſſimi, potentiſſimi & beneficentiſſimi eſſe opificium. conf. p. 284. & ſeqq. Spiritum quendam, nobis quidem multo præſtantiorem, ſed tamen non *infinite* perfectum, pro *cauſa prima* hujus *ſyſtematis* haberi non poſſe, ſatis clare patet ex iis, quæ §. 13. *usque ad* 23. disputavimus. Vide quoque *p.* 278. *&*

279. Eximius itaque ille artifex eſt ens *ſumme perfectum*, quod ad gloriæ ſuæ manifeſtationem præſens mundi *ſyſtema*, eo, quo jam conſpicitur ordine, adornare voluit.

§. XXVIII.

Ex iis, quæ §. *præcedenti* dicta ſunt, dijudicari poteſt, quo animum intendam *p.* 244. ubi ſcripſi, ratiocinia quævis, ab ordine & ſtructura mundi deſumpta, ad argumentum de *contingentia* commode referri poſſe. Non procedit utique nonnullorum ratiocinatio : *Ubi ſunt rerum fines, ibi eſt, qui propter fines agit. Atqui rerum in univerſo omnium ſunt fines. Ergo eſt, qui propter eos agit.* Nam ſi in locum definiti definitionem *finis* ipſam ſubſtituamus ; ejusmodi emerget argumentum, cujus *minor* manifeſtiſſime principium petit, ut recte obſervat vir aecrrimi judicii J. TH. CANZIUS *Phil. Leibn. & Wolff. uſus in Theol. P.* 1. *ſect.* 2. *c.* 1. §. 5. Si enim vis *majoris* propoſitionis ſit ſolida; genuina *finis* definitio hæc eſt: *finis eſt, cujus gratia intelligens agit.* Hanc definitionem jam definito ſurrogemus : *Ubi ſunt rerum fines, ibi eſt, qui propter fines agit. Atqui rerum in univerſo omnium ſunt certi reſpectus, quorum gratia intelligens agit. Ergo eſt, qui propter eos reſpectus agit.* Nemo non videt apertam nimis fallaciam. Reponet ſtatim Atheus, idem per idem probari, ac idcirco argumenti vim nullam eſſe. Prius itaque probandum fuit, ordinem, quem in mundo videmus, non independentem eſſe, & ſenſu Spinoziſtico *naturalem*, ſed *contingentem*, ac ab alio productum.

§. XXIX.

§. XXIX.

Atheorum exceptiunculam, qui ordinem systematis mundani cæco casui tribuunt, destruximus *p.* 366. Illi quoque, qui *motum* pro prima ac independenti causa hujus ordinis colunt, non considerant, motum materiæ haud quaquam necessarium esse. Sed dari primum hujus universi motorem, causam quandam liberam. v: *p.* 279. & *seqq.* Immo demus tantisper motum materiæ esse essentialem: pulcerrimum huncce mundum ex fortuita corporum concursione effici posse, pernegamus. *Id qui existimat, fieri potuisse non intelligo, cur non idem putet, si innumerabiles unius & viginti formæ litterarum, vel aureæ, vel qualeslibet, aliquo conjiciantur, posse ex his, in terram excussis, annales* ENNII, *ut deinceps legi possint, effici: quod nescio, an ne in uno quidem versu, possit tantum valere fortuna.* CICERO *de nat. Deorum L.* 2. conf. *p.* 362. & *seq.*

§. XXX.

Possem etiam hic urgere argumenta, quæ a *miraculorum* patratione, *prophetiis*, & sim. petuntur. Nam, quanquam hæc religioni revelatæ sint propria: possunt tamen e monumentis fidei historicæ, quam Atheus, nisi omnia & ipsam rationem abnegare velit, admittere tenetur, demonstrari; loquor cum *Cel.* LANGIO *Causa Dei L.* 1. *sect.* 2. *Epimetr.* videantur quoque, quæ *Cel.* BUDDEUS supra annotavit. Verum cum proliziorem esse non liceat: uberiori horum argumentorum tractationi supersedebo.

§. XXXI.

§. XXXI.

Argumenta, non nulla ſaltem, quæ pro Numinis exiſtentia afferuntur, usque adeo perſpicua eſſe, ut qui in cæteris adſpectum fere amiſerunt, illorum virtutem nihiloſecius pervidere valeant, probat *univerſalis gentium conſenſus*. (*p.* 268. *& ſeqq.*) Quod cauſam noſtram haud parum juvat. Objicit quidem BÆLIUS, Polytheismum eodem jure defendi poſſe. Verum integræ fuerunt nationes, quæ unum tantum Deum crediderunt. Priſci enim Sinenſes neminem, præter ſupremum cœli Imperatorem, religioſe colebant, ut notat NIEUHOF *Leg. Bat. P. Ult. p.* 129. In eadem ſententia plurimi e veterum Philoſophis fuerunt, hodieque, præter Chriſtianos, Judæi & Moſlemi verſantur. Male itaque, qui Deorum pluralitati patrocinari vellet, ad univerſalem gentium conſenſum provocaret. Adde, quod facilius fieri potuerit, ut illi, qui Divinitatis quendam ſenſum habebant, perverſo ſane de Deitate conceptu, Deorum quoddam ſeſſimonium comminiſcerentur; quam ut omnes omnino mortales, quorum mores atque ſtudia vehementer diſcrepant, de Numinis exiſtentia conſentirent, niſi manifeſtisſima ac indubitata hujus rei indicia ſub omnium adſpectum caderent.

§. XXXII.

Produnt quoque Athei rem ſuam *futilitate* illarum *objectionum*, quas ſententiæ noſtræ opponunt; quod ſupra jam vidimus *p.* 380. *& ſeqq.* Non deſunt quoque exempla eorum, qui, dum in-

integra gaudebant valetudine, Deum proterve negare ausi sunt: statim autem, cum mortem appropinquare sentirent, illius existentiam credidere;

Bionem Borysthenitem, quem Schythica tellus produxit,
Dixisse audivimus, revera nihil esse Deos &c.
At nunc, quum in longum morbum incidisset, ac mori pertimesceret,
Qui Deos non esse dixerat, qui fanum non viderat,
Mortalibus qui illuserat, dum Diis immolarent;
Non pro foco solum arisque ac mensa,
Nidore, adipe, thureque Deorum nares implevit.
Nec solum, peccavi, dixit, delictis parcite;
Sed & anui collum facile porrexit excantandum;
Brachiaque loris persuasus devinxit,
Rhamnumque & lauri ramum januæ imposuit:
Cuncta administrare magis quam mori paratus.

Hæc de Bione refert DIOG. LAERTIUS *L.* 4. *n.* 55. conf. PFAFFIUM *de Præjud. Theol.* §. 23.

§. XXXIII.

Agmen denique claudat argumentum *de eo, quod tutum est.* Si quis enim Religioni fidem adhibuerit, ea vero falsa sit; nihil detrimenti inde accipiet. Damnum autem irreparabile est, si eadem vera sit, & fides ipsi denegetur. Scio equidem hanc argumentationem vim demonstrativam non habere: recte tamen cum aliis fortioribus adhibetur,

hibetur, ut viam ad convictionem sternat. v. PFAFFIUM *l. l.*

§. XXXIV.

Vos ergo, qui abjecte de Numinis existentia sentitis, *quid dicitis, o nescii, & miseratione dignissimi? Ita non tam extimescitis, ne forte hæc vera sint, quæ sunt despectui vobis & præbent materiam risus? Nec saltem vobiscum sub obscuris cogitationibus volvitis, ne, quod hoc die credere obstinata renuitis perversitate, redarguat serum tempus & irrevocabilis pœnitentia castiget?* Deum T. O. M. supplice prece rogamus, ut vos ad saniorem mentem reducat; ac ea felicitate nos omnes mactare velit, qua non tantum ipsius existentiam agnoscamus; verum etiam suavissimæ illius communionis evadamus participes!

S. D. G.

CAPITVM QVIBVS HAEC COMMENTATIO ABSOLVITVR SERIES.

INDEX

INDEX

A.

H

I

Lu-

 in

E R-

ERRATA

Quæ benevolus Lector corrigat, antequam liber legatur.

Pag.	*lin. legitur*	*lege*
2 Præf. Edit.	5. in eas	meas.
9.	10. p. 12.	p. 9.
22.	36. autem	antea.
39.	23. minis	nimis.
51.	38. ἐπιχυροῦν	ἐπικυροῦν
61.	11. Goclisee & Frillerus	Goelicke & Trillerus
64	30. Aliestide	Alcestide
64.	32. εὖ σοὶ Ἴένοιτο	εὖ σοὶ ʃένοιτο
69.	17. Freunerus.	Treunerus.
78.	22. Fornacensem	Tornacensem
108.	34. R. Marchand.	P. Marchand.
109.	4. Femericourt	Temericourt
126.	3. Mangueldius	Mansveldius.
168.	19. Eleaticis	Stoicis.
184.	28. omnem	omne.
190.	17. materialem	immaterialem
224.	34. Feyrerius	Peyrerius.
239.	2. colo	loco
379.	3. videamus	videmus
444.	33. כבי בניאים	בני נבאים
512.	31. biblicæ	sortes biblicæ
527.	7. אוב כעלי	בעלי אוב
541.	23. *hic legi debent, quæ p. 548. lin. 3. reperiuntur*	
543	15. *huc referenda sunt, quæ leguntur p. 548. lin. 6.*	
563.	8. adde, *Orta essent.*	
563.	34. orinomantia	oniromantia
570.	15. moverint.	noverint.
576.	40. tantum	non tantum
606.	9. quæ	quas.

